వావిళ్ళ వారి రామాయణము

అయోధ్యకాండ

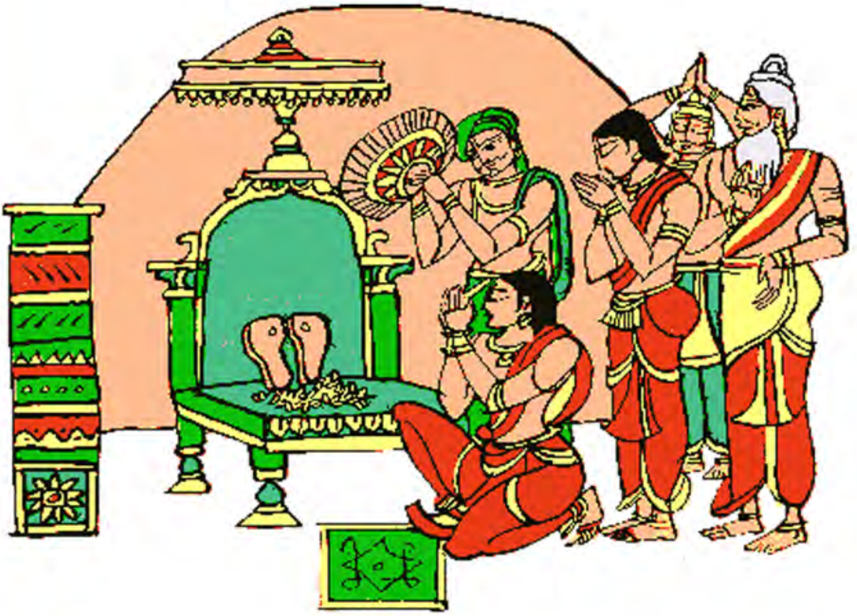

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆరోగ్యాది అనేక విషయాలు తెలుసుకోండి... ఫేస్‌బుక్

Like us to follow

@mohanpublications

ఆధ్యాత్మిక గ్రంథ నిలయం

మోహన్ పబ్లికేషన్స్

కోటగుమ్మం, అజంతా హోటల్ ఎదుట,

రాజమహేంద్రవరం - 533101.

శ్రీరస్తు

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీమదాంధ్ర

వచనరామాయణము

అయోధ్యాకాండము

సంస్కృతరామాయణమునకు సరియైనతెనుఁగు

శ్రీసరస్వతుల సుబ్బరామశాస్త్రిగారిచే

విరచితము

చెన్నపురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్

వారిచేఁ బ్రకటితము

1951.

All Rights Reserved] [Rs. 5—0—0

విషయసూచిక

అయోధ్యాకాండము

సర్గము.		పుట.
1.	శ్రీరాముని గుణముల వర్ణనము ...	1
2.	సభ్యులందఱు రాముని పట్టాభిషేకంబునకు సమ్మతించుట ...	6
3.	దశరథుఁడు రామునిఁ బిలిపించి యతనితోఁ బట్టాభిషేకము చేయుందునని చెప్పుట ...	12
4.	దశరథుఁడు రామునికిఁ దన దుస్స్వప్నములకు ఫలముఁజెప్పి పట్టాభిషేకము త్వరలో జరుపవలయు నని తెల్పుట ...	16
5.	వసిష్ఠుఁడు రాముని నగరునకు వెళ్ళి యుపవాస ముండుమని చెప్పుట	20
6.	రాముఁ డుపవాసము గావించుట, పురజనులందఱు పట్టాభిషేకముఁ జూడవచ్చుట. ...	22
7.	మంథర యయోధ్యాపట్టణవైభవముచూచి, కైకేయికి దుర్బోధన చేయుట	25
8.	కైకేయి మంథర దుర్బోధలకు లోఁబడుట ...	28
9.	మంథర కైకేయికి మునుపటివరంబుల జ్ఞాపకపఱచుట ...	33
10.	దశరథుఁడు కైకేయి యంతఃపురమునకుఁ బోవుట ...	40
11.	కైకేయి రెండువరంబు లడుగుట ...	43
12.	దశరథుఁడు కైకేయివరంబులఁ దలఁచి చింతించుట ...	47
,,	కైకేయి మొండితనము ...	50
13.	దశరథుఁడు మఱల కైకేయిని వేఁడుకొనుట ...	59
14.	కైకేయి దశరథుల సంవాదము ...	62
15.	సుమంత్రుఁడు రామునిఁ దోడ్కొని రాఁబోవుట ...	68
16.	సుమంత్రుఁడు రాముని దోడ్కొనివచ్చుట ...	72
17.	రాముఁడు సుమంత్రునితోఁడఁ గైకేయి యంతఃపురమున దశరథునిఁ జూడబోవుట ...	77
18.	కైకేయి రాముని నడవికిఁ బోవలసినదని చెప్పుట ...	79
19.	కైకేయి రాముని వనవాసమునకై తొందరపఱచుట ...	83

సర్గము.			పుట.
20.	కౌసల్య రాముని వనవాసమునకై దుఃఖపడుట	...	87
21.	లక్ష్మణుఁడు కౌసల్యను, రాముని నోదార్చుట	...	92
22.	రాముఁడు దైవబలము గొప్పదని లక్ష్మణునితోఁ జెప్పుట	...	99
23.	లక్ష్మణుఁడు రాముని వనవాసము మానుకొనఁ బురికొల్పుట	...	103
24.	కౌసల్యాదేవి రాముని వనవాసంబు నంగీకరించుట	...	108
25.	కౌసల్య రామునకు మంగళాశీర్వాదములు చేయుట	...	112
26.	సీత రాముని విన్నదనమునకుఁ గారణము నడుగుట	...	116
27.	సీత అడవికి వచ్చెదనని రామునితోఁ జెప్పుట	...	119
28.	రాముఁడు వనవాసక్లేశములను సీతకుఁ దెలుపుట	...	122
29.	సీత తన్నడవికిఁ దోడ్కొనిపోవ రాముని నిర్బంధించుట	...	124
30.	సీత తనరాక నంగీకరింపమికై రాముని దూఱుట	...	126
31.	లక్ష్మణుని రాకకు రాముఁ డొడంబడుట	...	131
32.	రాముఁడు యాత్రాదానంబులు సేయుట	...	134
33.	రామలక్ష్మణులు సీతతోడ దశరథునిఁ జూడఁబోవుట	...	138
34.	సీతా రామలక్ష్మణులు వనవాసంబునకై దశరథుని వీడ్కొనుట	...	141
35.	సుమంత్రుఁడు కైకేయిని దూఱుట	...	147
36.	సిద్ధార్థుండను మంత్రి కైకేయిని దూషించుట	...	150
37.	రామాదులు కైకేయి దెచ్చియిచ్చిన నారబట్టలను ధరించుట	...	153
38.	దశరథుఁడు సీతకు నారబట్టలు వలదనుట	...	156
39.	సుమంత్రుఁడు దశరథాజ్ఞచే రాముని వనంబునకుఁ దోడ్కొనిపోవ రథంబుఁ దెచ్చుట	...	158
40.	సుమిత్ర లక్ష్మణునకు బుద్ధి సెప్పుట	...	161
41.	రాముని వనవాసమునకై మూఁడులోకములవారు దుఃఖించుట	...	166
42.	దశరథుఁడు కౌసల్య యంతఃపురము సేరుట	...	168
43.	కౌసల్య పుత్రవియోగమునకై దుఃఖించుట	...	171
44.	సుమిత్ర కౌసల్య నూఱడించుట	...	173
45.	రాముఁడు సరయూనదీతీరమున విడియుట	...	176
46.	రామాదులు జనులను వంచించి రథంబెక్కిపోవుట	...	179
47.	రాముఁడు దమ్ము విడిచిపోయినందుకై పురజనులు విచారపడుట	...	181

సర్గము.

48. అయోధ్యాపురజనులు రాముని వనవాసమునకు దుఃఖించుట ... 183
49. రాముఁ డుత్తరకోసల దేశములను దాఁటుట ... 186
50. రాముఁడు గంగానదియొద్ద గుహునిఁ జేరుట ... 188
51. గుహుఁడు లక్ష్మణునితో సంభాషించుట ... 192
52. రాముఁడు గంగానదిని దాఁటి వత్సదేశములకుఁ జేరుట ... 195
53. రాముఁడు లక్ష్మణునితో మాటాడుచుండుట ... 203
54. రాముఁడు భరద్వాజాశ్రమమున నివసించుట ... 205
55. రాముఁడు చిత్రకూటమునకుఁ బోవుట ... 209
56. రాముఁడు చిత్రకూటపర్వతము సేరుట ... 212
57. సుమంత్రుఁడు వనమునుండి మఱలి యయోధ్య సేరుట ... 215
58. సుమంత్రుఁడు రాజునకు రామాదులు సెప్పినమాటలను వినిపించుట 217
59. సుమంత్రుఁడు దశరథునకు రామునివనవాసముతీరు చెప్పుట ... 220
60. కౌసల్య సుమంత్రుని నడుగుట ... 224
61. కౌసల్య దశరథుని దూఱుట ... 226
62. దశరథుఁడు కౌసల్యను నూఱడించుట ... 229
63. దశరథుఁడు తన పుత్రశోకమునకుఁ గారణముఁ దెల్పుట ... 230
64. దశరథుఁడు పుత్రశోకముతో మృతినొందుట ... 235
65. కౌసల్య మొదలగు నంతఃపురాంగనలు భర్తృమరణమునకై చింతించుట 242
66. మంత్రులు దశరథుని కళేబరమును తైలభాండమునసుంచి కాపాడుట 244
67. మునులు రాజును గోరుట ... 246
68. వసిష్ఠుఁడు దూతలను కేకయనగరమునకుఁ బంపుట ... 249
69. భరతుఁడు తాను దుస్స్వప్నము గనె నని చెప్పుట ... 251
70. భరతుఁ డయోధ్యకు మఱలుట ... 253
71. భరతుఁ డయోధ్యాపురముఁ జేరుట ... 255
72. కైకేయి భరతునకు అయోధ్యయందు నడిచిన సంగతిఁ దెలుపుట 259
73. భరతుఁడు తండ్రి, తోఁబుట్టువులనుగూర్చి విలపించుట ... 263
74. భరతుఁడు మఱల కైకేయిని దూషించుట 265
75. భరతుఁడు కౌసల్యయొక్క నమ్మికకై యొట్టులు పెట్టుకొనుట ... 269
76. భరతుఁడు దశరథునకు సంస్కారము చేయుట ... 277

సర్గము.			పుట.
77.	భరతుఁ డస్థి సంచయనమునకుఁ బోయి విలపించుట	...	279
78.	శత్రుఘ్నుఁడు మంథరను జంపఁబూనుట	...	281
79.	భరతుఁడు రామునిఁ బిలుచుకొని రాఁ బయనమగుట	...	283
80.	శిల్పులు వనమునకు మార్గమును నిర్మించుట	...	285
81.	భరతుఁడు రామునియొద్దకుఁ దఱలుట	...	287
82.	భరతుఁడు ససైన్యుఁడై యడవికిఁ దఱలుట	...	288
83.	భరతుఁడు పయనమై గంగాతీరమున విడియుట	...	291
84.	గుహుఁడు భరతునికి నతిథిసత్కారము సేయుట	...	293
85.	భరతుఁడు సైన్యముతోఁ గూడ గంగానదిం దాఁటుట	...	294
86.	గుహుఁడు భరతునికి లక్ష్మణుని వాక్యము సెప్పుట	...	296
87.	భరతుఁడు గుహుని పలుకులు విని చింతించుట	...	298
88.	భరతుఁడు రామునిసెజ్జఁ జూచి విలపించుట	...	300
89.	భరతుఁడు గంగానది దాఁటి భరద్వాజాశ్రమమును జేరుట	...	303
90.	భరతుఁడు భరద్వాజాశ్రమమున నుండుట	...	305
91.	భరద్వాజమునీంద్రుఁడు భరతునకు విందుసేయుట	...	307
92.	భరతుఁడు చిత్రకూటమునకుఁ దఱలుట	...	314
93.	భరతుఁడు చిత్రకూటముఁ జూచుట	...	317
94.	రాముఁడు సీతకు చిత్రకూటముసొంపుఁ దెలుపుట	...	319
95.	రాముఁడు సీతకు మందాకినీ నదీవైభవముఁ దెల్పుట	...	322
96.	లక్ష్మణుఁడు రామునికి భరతునియాత్రను దెలుపుట	...	323
97.	రాముఁడు లక్ష్మణుని కోపము చల్లార్చుట	...	326
98.	భరతుఁడు పాదచారియై రామాశ్రమము వెదకుట	...	329
99.	భరతుఁడు రామునిఁ జూచుట	...	330
100.	రాముఁడు భరతుని కుశలప్రశ్న చేయుట	...	333
101.	భరతుఁ డన్నకుఁ దండ్రిమరణవార్తను దెలుపుట	...	342
102.	రాముఁడు తండ్రి కుత్తరక్రియలు సల్పుట	...	343
103.	రామునితల్లులు రామునిఁ జూచుట	...	346
104.	భరతుఁడు రాముని రాజ్యముఁ గైకొనఁ బ్రార్థించుట	...	349
105.	రాముఁడు భరతుని మాటలకు బదులు సెప్పుట	...	351

సర్గము.		పుట.
106. భరతుఁడు రాము నయోధ్యకు రమ్మని వేఁడుట	...	355
107. రాముఁడు భరతు నయోధ్యకుఁ బొమ్మనుట	...	358
108. జాబాలి రామునితో అహితము పలుకుట	...	360
109. రాముఁడు జాబాలి మతమును ఖండించుట	...	362
110. వసిష్ఠుఁడు రాముని బతిమాలుట	...	366
111. రాముఁడు వసిష్ఠునికి బదులిడుట	...	368
112. రాముఁడు భరతునకుఁ దనపాదుకలనొసఁగుట	...	371
113. భరతుఁ డయోధ్యకు మఱలుట	...	374
114. భరతుఁ డయోధ్యను జూచి దుఃఖించుట	...	376
115. పాదుకాపట్టాభిషేకము	...	378
116. ఋషులు రాక్షసులకు వెఱచి చిత్రకూటాశ్రమము వదలుట	...	380
117. రాముఁ డత్రిమునీంద్రునియాశ్రమము చేరుట	...	382
118. అనసూయాదేవి సీతకు శాశ్వతాలంకారము నొసంగుట	...	385
119. రామాదులు దండకారణ్యము సొచ్చుట	...	389

శ్రీ ర స్తు

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీ మ దాం ధ్ర

వ చ న రా మా య ణ ము

అ యో ధ్యా కాం డ ము

1-వ స ర్గ ము

శ్రీరాముని గుణముల వర్ణనము

శ్లో. గచ్ఛతా మాతులకులం భరతేన తదాఽనఘః,
శత్రుఘ్నో నిత్య శత్రుఘ్నో నీతః ప్రీతి పురస్కృతః.

భరతుఁడు మేనమామ యింటికిఁ బోవుచుఁ దాను తన మేనమామ యింట సౌఖ్యముల నన్నింటి ననుభవించినను, తనకుఁ బ్రియుఁడగు శత్రుఘ్నుఁడు తనతోపాటు లేనియెడల నవి తనకిష్టముగా నుండవని తలఁచి శత్రుఘ్నుని రమ్మని పిలువఁగా, శత్రుఘ్నుఁడు తల్లిదండ్రులను విడిచి యుండవలెనన్న వ్యసనము లేనివాఁడై, భరతునందలి ప్రేమచేతను, భక్తిచేతను నతని నెడఁబాసి యుండఁజాలక యాతనిని వెంబడించి పోయెను. భరతుఁడు శత్రుఘ్నునితోఁగూడఁ దన మేనమామయూరికిఁ బోయి, లెక్కలేని గుఱ్ఱములుగల తన మేనమామచేఁ బుత్రస్నేహముతో, బుజ్జగింపఁబడుచు, సకలోపచారముల నొందుచు నచ్చట నుండెను. ఆ శూరులయిన భరతశత్రుఘ్నుల కచ్చట నేమియుఁ గొఱఁతలేక సమస్త వస్తువులతోఁ దృప్తిపఱచుచున్నను వారు ముదుసలియైన తమ తండ్రిని విడిచివచ్చితిమే యని సర్వదా తమ తండ్రినితలఁచుచుండిరి. అట్లే పరాక్రమశాలియగు దశరథమహారాజును రామలక్ష్మణులు తనకడనున్నను, ఇంద్రుని, వరుణునింబోలు తన పుత్రులగు భరతశత్రుఘ్నులు దేశాం

తరమునకుఁ బోయియున్నందున, అచ్చట వారెట్లున్నారో యను చింత గలిగి యుండెను. ఆ దశరథునికిఁ బురుషశ్రేష్ఠులగు నలువురు కుమారులును, తనశరీరమునుండి బయలువెడలిన నాలుగుబాహువులవలె మిక్కిలి ప్రియులై యుండిరి. అట్లున్నను, సకల భూతములలోపలను విశేష గుణములుగల బ్రహ్మదేవుఁడు విష్ణువునకుఁ బ్రియుఁడైన యట్లు, ఆ నల్వురిలోపలను శ్రేష్ఠుఁడగు సకలగుణములుగల రాముఁడమ్మహారాజునకు మిక్కిలి సంతసము గొల్పువాఁడుగ నుండెను. అతఁడు లోకకంటకుండైన రావణుని వధింపఁగోరి, దేవతలు ప్రార్థింపఁగా భూలోకమున నవతరించిన పురాణపురుషుఁడగు విష్ణుమూర్తియేగదా! అట్టి యమితతేజశ్శాలియగు నాకుమారునిచే కౌసల్య వజ్రపాణియైన దేవేంద్రునిచే నదితివలె మిక్కిలి విరాజిల్లెను.

ఆ రాముఁడు సౌందర్యముతోఁ గూడినవాఁడును, పరాక్రమశాలియు, అసూయలేనివాఁడును, గుణములచేత దశరథునిఁ బోలువాఁడునునై, పుడమియందిట్టి సుపుత్త్రుఁడు మఱొక్కఁడు లేఁడనిపించుకొన్నవాఁడయ్యెను. మఱియు, అతఁడు తిన్నని స్వభావముగలవాఁడు. ఎప్పుడు నెమ్మదిగా మాటాడువాఁడు. ఎవరైనను తన్నుఁగూర్చి నిష్ఠురపు మాట లాడినను, బదులు సెప్పువాఁడుగాఁడు. ఎవరైనను దనకుఁ గొంచె ముపకారము చేసినను, దానినే గొప్పగఁదలఁచి సంతసించువాఁడు. తాను మనోనిగ్రహము గలవాఁడగుటచే నొరులు తనకు నూఱపకారములు చేసినను, వానిని మనంబునఁదలఁపఁడు. ఆ రాముఁడు నడతయందు వృద్ధులయినవారితోను, జ్ఞానమునందు వృద్ధులగువారితోను, వయస్సునందు వృద్ధులగువారితోను దాను విలువిద్దె నేర్చుకొనునప్పుడునైతము శాస్త్రరహస్యములను ముచ్చటించుచుండెడివాఁడు. అతఁడు విశేషబుద్ధి గలవాఁడు. ఇంపుగా మాటాడువాఁడు. ఒకరు మాట్లాడింపకమునుపే యల్పులతోనేని తాను ముందుగా మాట్లాడువాఁడు. ప్రియభాషి. మగఁటిమి గలవాఁడు; అట్లు మగఁటిమి గలిగియున్నను దా నందఱికంటెను బరాక్రమశాలియని గర్వపడువాఁడు గాఁడు. అసత్య మాడనివాఁడు. విద్వాంసుఁడు. పెద్దలను బూజించువాఁడు. ప్రజలచేఁ గోరఁబడువాఁడు. తానును బ్రజల ననురాగముతోఁ

జూచువాఁడు; దయాళువు; కోపము నణంచుకొన్నవాఁడు; బ్రాహ్మణభక్తి
గలవాఁడు; దీనులను గరుణించువాఁడు; సకలధర్మముల నెఱింగినవాఁడు;
సర్వకాలములందు నియమంబుఁ దప్పనివాఁడు; నిత్యపరిశుద్ధుఁడు; తన
క్షత్రియకులమునకుఁ దగిన బుద్ధి గలవాఁడు; క్షత్రియజాతి ధర్మము నే
తనకు ముఖ్యముగా నెంచువాఁడు; గొప్పకీర్తి నార్జించి దానితో మహో
త్తరమైన స్వర్గఫలముగల్గునని తలఁచువాఁడు. అతఁడు కీడుపనులలో
మనస్సుఁ జొరనీయఁడు, న్యాయవిరుద్ధమైన ముచ్చటలలోఁ బ్రవే
శింపఁడు; బృహస్పతివలెఁ బైసైన యుక్తులు చెప్పువాఁడు; ఆరోగ్యము
గలవాఁడు; ప్రాయపువాఁడు; యుక్తియుక్తముగ మాటాడువాఁడు;
పుష్టిగలవాఁడు; దేశకాలముల నెఱిఁగి, దగినట్లు పనులు చేయఁగల
వాఁడు; చూచినంతమాత్రముననే పురుషులబలమును దెలిసికొను
వాఁడు; అపకారులకైనను నుపకారముచేయు సజ్జనుఁడు; ఆరాజ
పుత్రుఁడు మేటిగుణంబులతోఁగూడి, జనులయొక్క వెలుపటి ప్రాణమో
యనఁదగినట్లు తనగుణములచేఁ బ్రియుఁడై యుండువాఁడు; సకలవిద్యల
నభ్యసించి, పూర్తియయిన పిదప స్నాతకవ్రతములను జరిపినవాఁడు;
వేద వేదాంగవేత్త; విలువిద్దెయందుఁ దండ్రికంటె మేలైనవాఁడు;
సమస్తశుభములకు జన్మభూమి; సాధువు; చలింపని ధైర్యముగలవాఁడు;
సత్యసంధుఁడు; త్రికరణశుద్ధి గలవాఁడు; ధర్మార్థములను దెలిసిన బ్రాహ్మ
ణులయొద్దను, పెద్దలయొద్దను శుశ్రూషచేసి, సకలవిద్యలను, సకలధర్మ
ములను నెఱింగినవాఁడు; ధర్మము, కామము, అర్థము అను పురుషార్థ
ములస్వరూపము లిట్టివని యెఱింగినవాఁడు; జ్ఞాపకశక్తియు, మంచిప్రతి
భయుఁగలవాఁడు; లోకమర్యాదలను జక్కఁగాఁ దెలిసి, యట్లు నడచు
కొనువాఁడు; మితిమీఱిన తెలివితేటలు గలవాఁడు; ఎంత యాపద
వచ్చినను చలింపనివాఁడు; తనయాకారము నొరులకుఁ దెలియనీయని
వాఁడు; రహస్యమును వెలిపుచ్చనివాఁడు; సహాయసంపదగలవాఁడు;
సఫలమైన కోప, సంతోషములు గలవాఁడు; సత్పాత్రదానమునకును,
న్యాయముగా ద్రవ్యమునార్జించుటకును దగినకాలము నెఱిఁగినవాఁడు;
స్థిరప్రజ్ఞగలవాఁడు; గురువులందు దృఢభక్తిగలవాఁడు; చెడ్డవారిని
దాపునఁగూడఁ జేర్పనివాఁడు ; పరుషముగ మాటలాడనివాఁడు;

అలసత్వము లేనివాఁడు; అప్రమత్తుఁడు; తన లోపములను బరుల లోపములను నెఱుఁగువాఁడు; శాస్త్రములను జదివినవాఁడు; పరుల మేలు మఱువనివాఁడు; పురుషుల తారతమ్యమును గనిపెట్టఁగల పండితుఁడు; మిత్రులు మొదలగువారిని చేకూర్చుకొనుటలోను, నాచేకూర్చుకొనిన వారిని న్యాయము తప్పకుండ మర్యాదగాఁ బరిపాలించుటలోను గడు సమర్థుఁడు; యోగ్యులను దాపునఁ జేర్చుకొనుటయందును, వారిని పాలించుటయందును, దుష్టులను బాఱఁదోలుటయందును, వారిని శిక్షించుటయందును మిక్కిలినేర్పరి; ద్రవ్యము సంపాదించుటయందలి యుపాయములనెల్లను దెలిసినవాఁడు; తానుగ నెఱింగి వ్యయము చేయువాఁడు; తర్కము, వ్యాకరణము మొదలగు శాస్త్రములందును, సంస్కృతము, ప్రాకృతము మొదలగుభాషలయందును గట్టివాఁడని పేరెన్నికగన్నవాఁడు; ధర్మార్థములకు లోపము వాటిల్లకుండునట్లు కామముల ననుభవించువాఁడు; సోమరితనము లేనివాఁడు; సంగీతము మొదలగు వేడుకయైన విద్యలనెల్ల బాగుగ నెఱింగినవాఁడు; ధర్మము, కీర్తి, లోకసంబంధపుఁ బనులు, తాను, తన బంధువులు వీరికిఁ దగినట్లు ధనమును బంచిపెట్టుటకు శక్తిగలవాఁడు; గుఱ్ఱములను, ఏనుఁగులను ఎక్కుటకును, వానిని లోఁబఱచుకొనుటకును దెలిసినవాఁడు; లోకమున విలువిద్దెనేర్చినవారిలో మేటియైనవాఁడు; అతిరథులచే మర్యాద వడసినవాఁడు; శత్రువుల నెదుర్కొనువాఁడు; వారిని సంహరించువాఁడు; సేనలను నడిపించు శక్తిగలవాఁడు; యుద్ధమునఁ గోపముతో నెత్తివచ్చిన దేవతలకైనను, నసురులకైనను లోఁబడనివాఁడు; పరుల కలిమి కోర్వలేనితనము లేనివాఁడు; కోపమును, గర్వమును గెల్చినవాఁడు; పరులశుభములను జూచి ద్వేషించుస్వభావము లేనివాఁడు; ఏప్రాణినైన నవమానింపనివాఁడు; ఆయాసమయములకుఁ దగినట్లుపోక, యేది న్యాయమో అట్లే నడచుకొనువాఁడు. రాజకుమారుఁడగు రాముఁ డిట్టిసుగుణగణములతోఁగూడి, ముల్లోకములవారిచే గారవింపఁబడుచుఁ దాలిమియందు భూమిని, బుద్ధియందు బృహస్పతిని, పరాక్రమమునం దింద్రునిఁ బోలి, సకలజనులకు నొప్పినవియుఁ, దండ్రికిఁ బ్రీతిని గల్గించునవియు నైన సుగుణములు గలిగి, కిరణములచే వెలిఁగెడి సూర్యుని

మాడ్కిఁ దేజరిల్లుచుండెను. ఇట్టి సుగుణములతోడంగూడి, శత్రువులకు గెల్వరాని పరాక్రమంబు గలవాఁడై, యింద్రునిబోలిన యా రాముని భూదేవి తన భర్తనుగాఁ గోరెను.

ఇట్టిసాటిలేని యనేక సుగుణంబులతోఁగూడియున్న తన పెద్ద కుమారునింగూర్చి దశరథుఁ డిట్లు మనసునఁ జింతించెను: "నేను ముసలి వాఁడను, నేను బ్రతికియుండఁగనే రాముఁ డెప్పుడు రాజ్యమునకు వచ్చు నని నేను సర్వదా కోరుచున్నాను. ఎప్పుడు నేను మన కుమారుఁడగు రాముని సింహాసనముమీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టి పట్టాభిషేకముచేసి, యతఁడు సింహాసనంబునఁ గూర్చుండియుండ చూడఁ బోయెదను" అను మిక్కుటమయిన యాశయే యా దశరథుని మనస్సునందు కొట్టులాడుచుండెను.

మఱియు దశరథుఁడు తన మనమున నిట్లు తలపోయఁ జొచ్చెను: "ఈ మన రాముఁడు ప్రజల మేలుఁ గోరెడివాఁడు; జంతువులయెడ జాలి గల్గినవాఁడు; వర్షము వర్షించు నింద్రునివలె నాకంటెను జనులకందఱికిఁ బ్రియమైనవాఁడు; పరాక్రమమున నింద్రుని యముని, బుద్ధియందు బృహస్పతిని, ధైర్యమునఁ బర్వతమును బోలినవాఁడు; నా కంటె నెన్ని మడుఁగులో యెక్కువ గుణములు గలవాఁడు. రాముఁడు సింహాసన మెక్కి యీ భూమండలమెల్ల నేలుచుండఁగా నీ వయస్సునందైనను చూచి నేనెట్లు స్వర్గము నొందుదును?" అని యీ విధమునఁ దశరథుఁడు తలపోసి, యితర రాజులకుఁ బొంద నలవి కానివియు, లెక్కపెట్టుటకు సాధ్యపడనివియు, లోకోత్తరములయినవియునైన ఆయామంచి గుణములతోను, ఇంకను ననేకములయిన సుగుణములతోను నిండియున్న యా రాముని జూచి, తన మంత్రులతోడ నాలోచించి, యీ రాముని యువరాజునుగ నిశ్చయించెను. అంతట బుద్ధిసూక్ష్మత గల దశరథుఁడు మంత్రులం జూచి, "మంత్రులారా! భూమియందును, నాకసమునందును, స్వర్గమునందును నపశకునములు గలుగుచున్నవి. నాకును ముసలితనము నానాఁటికి హెచ్చుచున్నది. కావున రామునకుఁ ద్వరలోఁ బట్టము గట్టవలయును" అని చెప్పి, రాముఁడు బుద్ధిమంతుఁడు; పున్నమచందురునిబోలు సౌమ్యవాఁడు; దుఃఖలేశము లేనివాఁడు.

ఇట్టి రామునకుఁ బట్టాభిషేకము చేయుటలో జనులందఱు నొప్పియున్నారని తెలిసికొనెను.

తనయొక్కయు, జనులయొక్కయు మేలుకొఱకును, ప్రీతికొఱకును దశరథుఁడు రామునకుఁ బట్టాభిషేకమునకు దగిన సుముహూర్తమునఁ జేయుటకుఁ దొందరపడి, యాలోచన చేయుటకై సకల పురములలో నుండువారిని, పల్లెటూళ్లలోనివారిని, భూమండలమందు గొప్పవారైన రాజుల నందఱను బిలిపించెనుగాని, దూరదేశములం దుండుటంబట్టి కేకయమహారాజును జనకమహారాజును బిమ్మట నీ శుభవార్తను విందురుగాక, యిప్పుడు కడుదూరమున నుండునట్టి వారిం బిలిపించుట కాలస్యమగు ననీ, వారి నిరువురనిఁ బిలిపింపఁడయ్యెను. దశరథుని యానతి మెయివచ్చిన రాజులనందఱిని వారివారి యంతస్తులకుఁ దగినట్లు మర్యాదలుచేసి, తానును సకల భూషణాలంకృతుఁడై కొలువుకూటమున కేతెంచి, బ్రహ్మదేవుఁడు ప్రజలనుబోలెఁ దన యానతిచే వచ్చిన రాజుల నందఱిని జూచెను. అంత శత్రుసేనలఁ బీడించునట్టి దశరథనృపాలుఁడు సింహాసనంబునఁ గూర్చుండినంత తక్కిన నృపతు లందఱు లోపలికిఁ జొచ్చి, తమకై యమర్పఁబడియుండెడి యాసనంబులందు రాజున కెదుట నియమంబుతోఁ గూర్చుండిరి.

అట్లు మర్యాదలంబొంది, యడఁకువతోఁగూడి దాపుననే యాసనంబులఁ గూర్చుండియున్న రాజులచేతను, తన దేశమునందలి పట్టణవాసులగు జనులచేతను, పల్లెలలో నుండు జనులచేతను పరివేష్టింపఁబడి యున్న యా దశరథనృపాలుఁడు సకల దేవతలచేఁ బరివేష్టింపఁబడి యున్న వేయికన్నులవేల్పుమాడ్కి వెలయుచుండెను.

2-వ సర్గము

సభ్యులందఱు రాముని పట్టాభిషేకంబునకు సమ్మతించుట

అంతట దశరథమహీపాలుఁడు దుందుభివాద్యముయొక్కయు, మేఘగర్జనముయొక్కయు మ్రోఁతవంటి మ్రోఁతగలదియు, గంభీరమైనదియు, రాజలక్షణములతోఁ గూడినదియు, వినువారి కింపొదవించునదియు, సాటిలేనిదియు, ప్రేమగలదియు నైన కంఠస్వరముతో, సభవారి నందఱిం జూచి, జనులకెల్ల మేలొదవునదియు, విశేష సంతో

షము గావించునదియు, నాదరింపఁ దగినదియు నైన మాటఁ జెప్పెను. "ఓ నృపాలులారా! సకలజనులారా! నేను పరిపాలించెడి యీ యుత్తమ రాజ్యపు జనులను నాకు ముందటివారయిన రాజులందఱు తమపుత్రులతో సమానముగఁ దలఁచి రాజ్యమును బరిపాలించుచుండిరి గదా. నేనును ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన రాజులందఱిచేతను బాలింపఁబడిన యీ జగత్తున కంతయును మేలొనరింపఁ గోరుచున్నాఁడను. నేనును నా పెద్దలదారి నవలంబించి జాగ్రత్తగలిగి, యెల్లప్పుడు సోమరితనము మాని, జనులను బాలించితిని. నేను జనులందఱికి మేలు చేయుచు, శత్రువులను బాఱఁద్రోలి, తెల్లని గొడుగుయొక్క నీడలో నుండ, నాకు ముసలితనము వచ్చెను. నేను పెక్కు (నలువది) వేల సంవత్సరములు జీవించి, రాజ్యపరిపాలనము చేసితిని. నేను ముదుసలి నైతిని. ఇఁక రాజ్యపాలనము సేయఁజాలను. అలుపుఁ దీర్చుకొనఁ గోరుచున్నాను. రాజగుణములచేఁ బొందఁబడినదియు, ఇంద్రియముల నణఁపని వారిచే మోయ నలవిగానిదియు నైన యీ లోకముయొక్క న్యాయపరిపాలన మనెడు బరువు మోసి మిక్కిలి బడలితిని. కావున బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులయిన వసిష్ఠుఁడు మొదలగువారి యొక్కయు, ఇచ్చటఁ జేరియున్న రాజుల యొక్కయు, సకలజనములయొక్కయు నిష్టము గైకొని ప్రజల మేలు గోరెడు నా పుత్రుని రాముని రాజునుగా నేర్పఱచి, నేను విశ్రాంతి నొందఁగోరియున్నాను. నా పెద్దకుమారుఁడగు రాముఁడు పరాక్రమమున నింద్రునిఁ బోలువాఁడు; శత్రుపురములను గెల్చువాఁడు; సకలగుణములందును నన్నుఁ బోలినవాఁడు. పుష్యమీనక్షత్రముతోఁ గూడిన చంద్రునిమాడ్కి వెలుఁగుచుండువాఁడును, ధర్మవేత్తలగు పురుషుల లోపల శ్రేష్ఠుఁడును నైన యా రామునికి యువరాజపట్టముఁ గట్టఁ దలఁచితిని. కాంతిగల లక్ష్మణుని యన్నయగు రాముఁడు మన రాజ్యమునకుఁ దగిన నృపాలుఁడు. ఆ రాముఁడు ప్రభువయినయెడల మూఁడులోకముల వారును రాజు గలవా రగుదురు. నేనును ఈ భూమండలం బెల్లను నా పెద్ద కుమారుఁడైన యీ రామునియం దుంచి, రాజ్యమునకు మేలు గావించి, శ్రమ దీర్చుకొనఁ గోరెదను. ముదుసలినైన నేను రాజ్యము నా కొమరుని కొప్పగించుటకుఁ దగినదనియు, నే నాలోచించిన

యోజన మంచి దనియు మీకుఁ దోఁచెనేని, మీరు సయితమంగీకరింప వలయును. నే నొక్కఁడను మాత్ర మొప్పుకొని మీరందఱు సమ్మతింప రేని, మీ యనుమతిలేక నే నెట్లు ఈ కార్యంబుఁ జేయఁగలను? రాముని కిఁ బట్టాభిషేకముచేయుట నాకు సమ్మతముగాఁ దోఁచినను, మీ కంద ఱకు వేఱొక మేలైనమార్గముఁ దోఁచునేని యాలోచించి చెప్పుఁడు. పక్షపాతములేని మధ్యస్థులతోడి యాలోచించుట తా నొంటరిగఁ గూర్చుండి యాలోచించుటకంటె యుక్తి ప్రతియుక్తులచే నెచ్చు మేలు గలిగించునుగదా!”

ఇట్లు దశరథుఁడు పలికిన మాటల నన్నిటిని విని, వాన గురియు చుండు మేఘమును జూచి నెమళులు సంతస మొందునట్లు, రాజులును, జను లందఱును సంతసించి దశరథమహారాజును గొనియాడిరి. అచ్చట నున్న జనులందఱు సంతోషభరితులై, “మహారాజా! తమ యాలోచన మిక్కిలి బాగుగా నున్నది; అదియే తగినది” యని ఘోషించిరి. ఘోషించునప్పుడు గలిగిన ధ్వని మిక్కిలి దట్టమయి, మాఱుమ్రోఁగి, యచ్చటి విమానము గదలునట్లుచేసెను. ధర్మార్థముల నెఱింగిన యాదశ రథ నరపాలుని యభిప్రాయము నంతయుఁ దెలిసికొని, యచ్చటనున్న ఋషులును, బ్రాహ్మణులును, దేశములనుండి వచ్చిన రాజులును పట్టణ ములలోను, పల్లెలలోను నుండు జను లందఱును గూడి యాలోచించి, యొకటె యభిప్రాయమునకువచ్చి, దశరథుని ముసలితనమును మనమునఁ దలపోసి, యా నృపాలునితో నిట్టులనిరి: “మహారాజా! తమరు పండు ముదుసలివారలు. మీ రనేకవేలసంవత్సరముల వయస్సు చెల్లినవారలు. కావున రాముని యువరాజుగఁ జేయు విషయమై మా కేమియు నాటంకములేదు. పొడవు చేతులవాఁడును, గొప్ప శూరుఁడును, రఘువంశమునఁ బుట్టినవారిలో నెల్ల శూరుఁడునునగు రాముఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడై పట్టంపుటేనుఁగు నెక్కి, తెల్లనిగొడుగు పట్టికొని వీథులం దూరేఁగుచుండ మేము చూడఁగోరుచున్నాము” అని సభలో నున్నవా రందఱు దశరథునితోఁ జెప్పిరి.

ఇట్లు జనులందఱు తన మనస్సున కిష్టముగాఁ జెప్పినమాటను విని, దశరథుఁడన్ని సంగతు లెఱింగియుండియుఁ దెలియనివాఁడువలె జనుల

నడిగి తెలిసికొనఁగోరి "ఓ జనులారా! నేను చెప్పినమాట వినినంతనే "రాముఁడు రాజగుట మా కందఱకు సమ్మత" మంటిరే! ఏల యిట్లు చెప్పితిరి? ఇపుడు నేను న్యాయముగాఁ బరిపాలన జరుపుచున్నను, మీ రీలాగున రాముఁడు యువరాజుగాఁ గావలె నని కోరుటకుఁ గారణ మేమి? ఈ నా సంశయము పోఁగొట్టవలయు" నని జనుల నడిగెను.

అప్పుడు సకలదేశములందలి పట్టణములనుండి పల్లెలనుండి వచ్చిన వారందఱు రాజులును బ్రాహ్మణులును గూడి మహారాజుం జూచి, "నరపాలా! నీ కొమరునికి లెక్క లేని మంచి గుణము లున్నవి. ఓ ప్రభూ! దేవతలం బోలువాఁడును, బుద్ధిమంతుఁడును, సుగుణవంతుఁడు నైన యా రామునియొక్క యానందకరములైన గుణములను జెప్పెదము. మహారాజా! మేము వర్ణించునట్టి యాతని గుణములను వినుఁడు: రాముఁడు తన మేలైన గుణములచే నింద్రునితో నెనవచ్చువాఁడు. ఓటమి నొందని పరాక్రమముగలవాఁడు. ఇక్ష్వాకువంశస్థులగు రాజులందఱికంటెను మించినవాఁడు. రాముఁడు సత్యమనెడి ధర్మమును దప్పని సత్పురుషుఁడు; రామునినుండియే న్యాయము, కలిమియుఁ గలిగిన వని చెప్పవచ్చును. మఱియు నతఁడు జనుల మనస్సునకు సంతోషం బొదవించుటయందుఁ జంద్రుని, ఓర్పునందు భూమిని, బుద్ధియందు బృహస్పతిని, శౌర్యమునందు దేవేంద్రునిఁ బోలినవాఁడు; సకల ధర్మముల నెఱింగినవాఁడు; ప్రతిన తప్పనివాఁడు; ఆచారవంతుఁడు; అసూయలేనివాఁడు; ఓర్పుగలవాఁడు; జనుల నోదార్చువాఁడు; తిన్ననివాఁడు; చేసిన మేలు మఱువనివాఁడు; ఇంద్రియములను గెల్చినవాఁడు; మెత్తనివాఁడు, అయినను గదలని మనస్సుగలవాఁడు; ఎల్లప్పుడు మంచిపనులే చేయువాఁడు; ఇతరుల కిష్టముగ మాట్లాడువాఁడు; సత్యము పల్కువాఁడు; చక్కఁగాఁ జదివిన పెద్దలను బ్రాహ్మణులను గొల్చునట్టివాఁడు. అట్లతఁడు సకల గుణగణములతోఁ గూడినవాఁడగుటం జేసి యతనియొక్క సాటిలేని కీర్తియు, ప్రతాపమును, కాంతియు దినదినమునకు వర్ధిల్లుచున్నది.

దేవతలు, అసురులు, మనుష్యులు వీరిలోపల రామునఁడు సకలాస్త్రములనెఱింగినవాఁడు; సకల విద్యలను జదివి సమావర్తనవ్రతము చేసినవాఁడు; వేదములను, వేదాంగములను బూర్తిగాఁ జదివినవాఁడు; గానవిద్యయందు రామునికి సాటివచ్చువాఁడు మఱొక్కఁడు లేఁడు. గొప్ప వంశమునఁ బుట్టినవాఁడు; ధైర్యస్వభావము గలవాఁడు; విశేష బుద్ధి కలవాఁడు; ధర్మములను, అర్థములను జక్కఁగా నెఱుఁగఁగల మేటి విప్రులకడ విద్యాభ్యాసము చేసినవాఁడు; పట్టణములలోని వారి నిమిత్తమైనను, తన దేశమునందలి గ్రామములలోని వారి నిమిత్తమైనను లక్ష్మణుని వెంటఁదీసికొని యుద్ధమునకుఁ బోయిన, నెప్పుడును శత్రువులను గెలువక మఱలిరాఁడు. అట్లు శత్రువులను గెల్చి, రథముపైనఁ గూర్చుండికాని, యేనుఁగు నెక్కికాని మఱలివచ్చి, పురవాసులగు జనులనందఱిని దన బంధువులను వలెనే సేమ మరయుచుండును. పుత్రులందును, అగ్నులందును, భార్యయందును, పనివారియందును, శిష్యులందును, నొకటేతీరునను, వరుసగాను, దండ్రి తన యౌరసపుత్రులను విచారించునట్లు, మిక్కిలి ప్రేమతోఁ విచారించుచుండువాఁడు. మఱియు, పురుషవ్యాఘ్రుఁడయిన రాముఁడు ఋషులమగు మమ్ముఁ జూచునేని 'గురువులారా! మీ శిష్యులు చెప్పినపని చేయుచు, మిక్కిలి శ్రద్ధతో శుశ్రూషచేయుచున్నారా' యని మమ్ము నెల్లప్పుడడుగుచుండు వాఁడు.

మఱియు రాముఁడు మనుష్యులకాపదలు సంభవించినప్పుడు తనవారు, పొరుగు వారని తలంపక తాను మిక్కిలి దుఃఖపడును. అట్లే, వారి కుత్సవములు సంభవించునపుడును దండ్రి తన కొడుకుల కుత్సవములు సంభవించినప్పుడు సంతోషించురీతిని తాను సంతోషించును. ఆ రాముఁడు, సత్యమే పలుకువాఁడు; గొప్ప విలుకాఁడు; పెద్దలకు శుశ్రూష చేయువాఁడు; ఇంద్రియములను గెల్చినవాఁడు; చిఱునవ్వుతోఁ మాటాడువాఁడు; ఎన్నికష్టములు వచ్చినను న్యాయమార్గముఁ దప్పనివాఁడు; జనులకు మేలగు పనులచే లెస్సగాఁ జేయువాఁడు; వదరుఁబోతులతోను మొండికట్టెలతోను, మాటాడుటయందుఁ బ్రేమలేనివాఁడు; బృహస్పతివలెఁ బైపైని యుక్తులను జెప్పువాఁడు; సొగసు

కనుబొమలును, వెడల్పైన రొమ్మును కన్నులుగలవాఁడు; లోకములకెల్లఁ బ్రియుఁడయిన యీరాముఁడు మగటిమి, ధైర్యము, పరాక్రమము అను మూఁటిచే విష్ణుమూర్తి తానే పుడమియం దవతరించెనో యనఁదగు వాఁడు; జనులయొక్క పాలన రీతిని బాగుగా నెఱిఁగినవాఁడు; ఆశలకు లోఁబడని యింద్రియములుగలవాఁడు; ఈరామునికిఁ గోపము వచ్చినను, కోప, సంతోషము గలిగినను నెప్పటికి నవి వ్యర్థముగాఁబోవు; దండింపఁ దగినవారిని దప్పకుండ దండించువాఁడు; దండింపఁదగనివారిపైఁ గోపమునందనివాఁడు; రాముఁ డెవనిమీఁదఁ బ్రసన్నుఁడగునో, అతనికి సకలవిధములగు కోరికలు సమకూడును. ఇట్లు రాముఁడు సకల జనులచేతఁ గోరఁదగినవాఁడును, జనులందఱు కొనియాడదగినవాఁడును, నెమ్మదిగలవాఁడునైన సుగుణములతోఁ గూడి, వేఁడి వెలుఁగులచేఁ దేజరిల్లుచుండు సూర్యునిమాడ్కిఁ బ్రకాశించుచుండెను. ఈ రాముఁడు ముల్లోకములను బరిపాలింపఁ జాలినవాఁ డనఁదగియుండ నీ భూలోకమును మాత్ర మేలు విషయమున నేమి సంశయ మున్నది?

రఘువంశమునఁ బుట్టిన యో దశరథనృపాలా! యిట్టి సర్వసుగుణములతోఁ గూడియున్నవాఁడును, అమిత పరాక్రమశాలియు, లోకపాలురను బోలినవాఁడునునైన రాముని భూదేవి తానే భర్తనుగా వరించెను. మహారాజా! పుత్రులకుండవలసిన గుణములతో నిండిన కాశ్యపుఁడు మరీచునికి జన్మించినట్లు, ఈ రాముఁడు నీ భాగ్యవశమునసే నీకు జనించినవాఁడు; జ్ఞానవంతుఁడైన యీ రాముఁడు దేవతలు, గంధర్వులు, పన్నగులు, అసురులు, మనుష్యులు మొదలగువారికంటె నెక్కువయిన బలము, ఆరోగ్యము దీర్ఘాయువును గలిగినవాఁడు. ఇట్టి రామునికిఁ బట్టాభిషేకంబు జరుగవలెను నని మన దేశములోని పట్టణములో నుండు స్త్రీలు, ముదుసలులు, జనరాండ్రు మిక్కిలి శ్రద్ధగలవారై ప్రాతస్సాయంకాలములందు రెంటియందును సకల దేవతలను బ్రార్థించుచున్నారు. మహారాజా! నీయనుగ్రహామునం జేసి, వారి కోరిక నెఱవేరునుగాక! నల్లకలువలవంటి దేహచ్ఛాయగలుగువాఁడును శత్రువుల సంహరించి బరిమార్చు వాఁడును, రాజాధిరాజులలో నుత్తముఁడును నైన నీపెద్దకొడుకగు రాముఁ డిప్పుడు యువరాజయి యున్నాఁడు. జనుల

కోర్కుల నొసఁగునట్టి మహారాజా! దేవదేవునికి సాటివచ్చువాఁడును, జనులందఱి మేలు గోరువాఁడును, గొప్పవారిచేఁ గొల్వఁబడు చుండు వాఁడునైన రామునికి వేగిరంబుగఁ బ్రేమతోఁ బట్టాభిషేకంబొనర్చి, మాకు మేలొసఁగుదువుగాక!" యని వచ్చిన రాజులు, మహర్షులు, పురగ్రామవాసులగు జనులు నందఱు నొకటే యభిప్రాయమును దశరథనృపాలునితోఁ దెల్పిరి.

3-వ సర్గము

దశరథుఁడు రాముని బిలిపించి యతనితోఁ బట్టాభిషేకము చేయుదుననని చెప్పుట

"రాజులు, ఋషులు, జనులందఱు చేతులు జోడించి చెప్పిన మాటలను విని, దశరథమహారాజు వారి కిష్టము లయిన పలుకుల నిట్లనియె :

ఓ జనులారా! యాహా! మీరు నాయభిప్రాయము నామోదించి నందులకై నేను గడుసంతసము నొందితిని. మీరు నా జ్యేష్ఠకుమారుఁ డగు రాముని యువరాజునుగఁ జేయ సమ్మతించిరి. నా ప్రభావము సాటి లేని దనవచ్చును" నని చెప్పి, వారికిఁ దగు మర్యాదలఁ జేసి, యా వచ్చిన జనులందఱు వినుచుండ వసిష్ఠవామదేవ మహర్షులం జూచి, "మునీంద్రులారా, యీ చైత్రమాసము మిక్కిలి శుభప్రదమైనది. శుభకర్మములను జేయ యోగ్యమైనది. ప్రతివనంబునను వృక్షములు చిగిరించి పూలతోను గాయలతోను నిండియున్నవి. కావున శ్రీరాముని యువరాజపట్టాభిషేకమునకుఁ దగుప్రయత్నముఁ గావింపుఁడు" అని చెప్పెను. ఆ మాట చెప్పి దశరథుఁడు నిలుపఁగానే, యామోద సూచకముగా జనుల హర్షధ్వనులు చెలరేఁగినవి. ఆసందడి యాఁగి నంతనే, జననాథుఁడు మునీంద్రుఁడగు వసిష్ఠునిఁగూర్చి: "ఓపూజ్యుఁడా! రాముని పట్టాభిషేకమునకయి కావలసిన సామగ్రులనెల్ల నెలవిండని చెప్పెను.

బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడగు వసిష్ఠుఁడు దశరథనరపాలుని వాక్యమును విని, చేతులుజోడించికొని రాజుముందట నిలఁబడియున్న పనివారిం జూచి, "యపుడె సాలెవారిచే నేయించి తెచ్చిన యంచులుగల వస్త్రము లను, బంగారును, సకలవిధములగు రత్నములను, బలులను, ఓషధుల

నన్నిటిని, తెల్లని పూవులదండలను, రథములను, సకలాయుధములను, చతురంగబలమును, శుభలక్షణములుగల పట్టంపుటేనుఁగును, తెల్లని చామరములను, వింజామరలను, గొడుగులను, టెక్కెమును, అగ్నిహోత్రునివలె వెలుఁగుచుండు బంగారు పూర్ణకలశములను, బంగరు కొమ్ములుగల యెద్దును, గొప్ప పులితోలును, మఱియుఁ గావలసిన యన్నివస్తువులను దెల్లవాఱునప్పటికి రాజుగారి యగ్నిహోత్రశాలకుఁ జేర్పుఁడు. అంతఃపురద్వారములను, బట్టణద్వారములనన్నింటిని గంధము పూసి పూవులదండలచే నలంకరించి, సువాసనగల ధూపములు వేయుఁడు. లక్షలకొలఁదిగ బ్రాహ్మణులు భుజించుటకుఁజాలిన, షడ్రసోపేతమగుచు, పాలు పెరుగులతోఁగూడిన శ్రేష్ఠమయిన యన్నము వండింపుఁడు. రేపటి యుదయమున బ్రాహ్మణుల నెల్లరఁ జక్కఁగా గారవించి, వారికి నేయి, పెరుగు పేలాలును, విస్తారమైన దక్షిణలును నిప్పింపవలయు. రేపు సూర్యోదయమగు నప్పటికిఁ బుణ్యాహవాచనకార్యముపక్రమింపఁబడును. కనుక బ్రాహ్మణుల నందఱిని బిలిచివచ్చి, వారికిఁ దగిన యాసనంబుల నేర్పఱుపుఁడు. టెక్కెములఁ గట్టుఁడు; రాజవీథులలో దుమ్మురేఁగకుండులాగున నీరు చల్లింపుఁడు. వేశ్యలును, నట్టువగాండ్రును సకలభూషణాలంకృతులై, రాచనగరుయొక్క రెండవ హజారమున నుండుదురుగాక! దేవాలయములందును, నాలుగుదారులు గలియుచోట్లను గొంద ఱన్నమును, గొందఱు భక్ష్యములను, మఱి కొందఱు పూవులదండలను వేర్వేఱుగాఁ గైకొని వచ్చు బ్రాహ్మణుల కెల్ల నిప్పింపుఁడు. భటులందఱు పొడుగుకత్తులను దాల్చి, కవచములను దొడగి, చక్కని యుడుపులను ధరించి రాచనగరు వాఁకిట సిద్ధముగా నుండునట్లానతిండు" అని భృత్యుల కానతిచ్చిన, తక్కిన పనుల నన్నింటిని రాజునకు దెల్పుచు, ఆయనయనుమతి వడసి వసిష్ఠవామదేవులు సిద్ధపఱిచిరి. ఇట్లు బ్రాహ్మణోత్తములగు నావసిష్ఠవామదేవులు సంతసముచేఁ బులకలెత్తిన మేనితోఁగూడి "మహారాజా! అన్నియు సిద్ధము చేయఁబడినవి" యని పుడమిఱేఁడగు దశరథ నృపాలుని కెఱింగించిరి.

అంతటఁ గాంతిమంతుఁడయిన దశరథుఁడు సుమంత్రునిఁ బిలిచి, "బుద్ధిమంతుఁడయిన రాముని వేగిరముగఁ దోడ్కొనిరమ్ము"ని యానతిచ్చెను. సుమంత్రుఁడును "చిత్త" మని సెలవుఁ దీసికొనిపోయి, రథికులలో శ్రేష్ఠుఁడైన రాముని రథముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టికొని వచ్చుచుండెను. అపుడు తూర్పు, పడమర, దక్షిణము, ఉత్తరము ననెడి నాలుగు దెసలనుండి వచ్చిన రాజులు, మ్లేచ్ఛరాజులు; మఱియు, కొండ ప్రదేశములందుండు రాజులు, అడవులందుండు రాజులు నేతెంచి దేవతలందఱు దేవేంద్రునింబోలె నృపాలునిఁ గొల్చుచుండిరి. దేవతలచేఁ జుట్టఁబడిన దేవేంద్రునిమాడ్కి, రాజులందఱిచేఁ జుట్టఁబడిన దశరథుఁడు ప్రకాశించుచు మేడపైనుండి, రథముపైఁ గూర్చుండివచ్చుచున్న తన కుమారుని రామునిం జూచెను. గంధర్వరాజుం బోలువాఁడును, పరాక్రమశాలి యని ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడును, పొడవు చేతులవాఁడును, ఎక్కువ బలిమిగలవాఁడును, మదపుటేనుఁగుచందమున నడచువాఁడును చంద్రునివలె మనోహరమగు మోముగలవాఁడును, మిక్కిలి యిష్టముతోఁ జూడఁదగినవాఁడును, తన సౌందర్య దాక్షిణ్య గాంభీర్యాది గుణములచేఁ బురుషులయొక్క చూపులను, మనస్సును, జూఱగొనువాఁడును నైన యా వచ్చుచున్న రాముని నెండవేఁడిమిచే బడలికపడియున్న ప్రజలువర్షించుచున్న మేఘమునుఁబోలెఁ జూచియు దశరథుఁడు దనివినొందకుండెను. సుమంత్రుఁడు రాచనగరుకడ కేతెంచి, రాముని రథంబునుండి దించి, చేతులు జోడించుకొని తన తండ్రికడ కేఁగుచుండు రాముని వెంబడించిపోయెను.

ఆ రాముఁడును దనవెంబడి వచ్చుచున్న సుమంత్రునితోఁగూడఁ దండ్రిని జూచుటకై కైలాసశిఖరముంబోలు మేడ యెక్కెను. అతఁడు మేడపై కెక్కి చేతులు జోడించి వినయనమ్రుఁడై వచ్చి, తండ్రికడ నిలఁబడి, తనపేరు చెప్పుచుఁ దండ్రిపాదములకు మ్రొక్కెను. ఇట్లు నమస్కరించి, చేతులుజోడించుకొని యడఁకువతో నిలఁబడియున్న తనదు ముద్దులకొడుకగు రామునిం జూచి, యంజలినిబట్టి దగ్గఱకుఁ జేరఁదీసి కౌఁగిటఁబట్టి, యెత్తయినదియు, లెస్సగా రత్నములు చెక్కినదియునైన యొక బంగారుమయమయిన యాసనముపయిఁ గూర్చుండ నియమించెను.

అతఁడా యాసనమునఁ గూర్చుండి నిర్మలుఁడైన సూర్యుఁడు తన కిరణములచే మేరుపర్వతమును వెలుఁగఁజేయుమాడ్కిఁ దాను గూర్చుండిన యాసనశ్రేష్ఠమును దనకాంతిచేతనే ప్రకాశింపఁజేయుచుండెను. మబ్బులు వర్షించి తెల్లవాఱుటచే నిర్మలములైయుండు నక్షత్రములతోడను గ్రహములతోడను గూడిన యాకాశము చందురునిచే వెలుఁగునట్లు మిక్కిలి ప్రకాశించుచుండు రామునిచే నాసభ యంతయు వెలుఁగుచుండెను. అట్లు తనయెదుట నాసనంబునఁ గూర్చుండియున్న తన ప్రియకుమారుఁడైన రామునిజూచి, సకలభూషణములచే నలంకరింపఁబడి, యద్దమునందుఁ గనఁబడుచున్న తన ప్రతిరూపమునుగాఁ దలఁచి మిక్కిలి సంతోషము నొందెను. కాశ్యపుఁడు దేవేంద్రునింబోలెఁ బుత్రవంతులలో శ్రేష్ఠుఁడైన యా దశరథుఁడు తనకుమారునిఁజూచి, క్షేమమడిగి, చిరునవ్వుతోఁ బలుకరించి యిట్లనియె. "ఓరామా! నీవు నాకన్ని విషయములందుఁ దగియున్న నా జ్యేష్ఠభార్యయగు కౌసల్యయందు నాకుఁ దగిన కుమారుఁడవు; సకలగుణములచే నొప్పినవాఁడవు; నీయొక్క సద్గుణములను జూచి, యీ మనదేశపు జనులందఱు నీవు రాజవు గావలెనని కోరుచున్నారు. కావున నీవు పుష్యమీనక్షత్రయుక్తమయిన శుభదివసమున యువరాజపట్టము నొందుము. ఓరీ నాయనా! నీవు స్వాభావికముగానే వినయముతోఁ గూడినవాఁడవు; గుణవంతుఁడవు; అయినను నీయందలి ప్రేమచేఁ గొన్ని హితవాక్యము లుపదేశించెదను; వినుము. "పెద్దల కడఁగియుండి, యెల్లప్పుడు నింద్రియములను లోఁబఱచుకొనియుండుము. కామమువలనను, క్రోధమువలనను బుట్టిన వ్యసనములను మానుము. పరోక్షముగా వేఁగులవలనఁ బరరాజ్యములసంగతి విచారించుటచేతను, ప్రత్యక్షమునఁ దన రాజ్యముయొక్కయుఁ బరరాజ్యముయొక్కయు సంగతులు విచారించుటచేతను మంత్రులు మొదలగు సకలజనులను సంతోషపఱుపుము. ధాన్యపుఁ గొట్టులను, బొక్కసములను నేర్పఱచి, సకలవస్తువులను ధనమును జేర్చిపెట్టి, జనులు సంతుష్టులు ననురక్తులునయియుండునట్లు, వారిని బ్రేమతోఁ బోషించుచు నెవఁడు భూమిపాలనము సేయుచున్నాఁడో, యా రాజును బొందిన మిత్రులమృతముదొఱకిన దేవతలచందమున సంతతము నొందుదురు; కావున

నీవును మనస్సును జయించి యీప్రకారముగఁ జేయుము" అని రాము నకు దశరథుఁడు హితమును బోధించెను. అప్పుడు తమయిష్టములఁ జేయు రామునియొక్క స్నేహితులు సంబరముతో కౌసల్యకడకు వేగ నేఁగి యీసంగతిని దెలిపిరి. స్త్రీలలో నుత్తమురాలగు నా కౌసల్య విశేషమయిన బంగారమును, గోవులను, రత్నములను ననేకము లను వారికిప్పించెను. అంతట రాముఁడు రాజునకు నమస్కరించి, యరద మెక్కి, జనుల సమూహముచే గారవింపఁబడి, కాంతితోవెలుఁగు తన నగరునకుఁ జేరెను. పురజనులందఱు దశరథు ననుమతిని బడసి రాము గొప్పలాభమునుబొందినట్లు సంతసించి, తమయిండ్లకుఁబోయి, మహానంద ముతోఁగూడి దేవతలను బూజించిరి.

4 - వ స ర్గ ము.

{ దశరథుఁడు రామునికిఁ దన దుస్స్వప్నములకు ఫలముఁ జెప్పి పట్టాభిషేకము త్వరలో జరుపవలయు నని తెల్పుట

అంతట రాజులందఱును, దేశమునుండి వచ్చిన జనులందఱును, తమతమ యిరవులకుఁబోయి చేరినంతటనే దశరథుఁడు తాసుగ నన్ని సంగతులను నిర్ణయింపఁగలవాఁడయ్యును, తన మంత్రులతోడ నాలో చించి నిర్ణయముచేసి మంత్రులంజూచి "రేపటిదినము పుష్యమీనక్ష త్రము; కావునఁ గమలాక్షుఁడగు రామునికి యువరాజ పట్టాభిషేకము రేపే జరిపింపవలయును." అనిచెప్పి, లోపలియింటికిఁ జొచ్చి, యప్పుడు రామునిఁ దోడ్కొనిరమ్మని సారథితోఁజెప్పెను. ఆ సారథి యానతిని శిరసావహించి, రామునిఁ బిలుచుకొనివచ్చుటకై రాముని నగరునకు వేగముగబోయెను.

అప్పుడు ద్వారపాలకులు లోపలికిఁజని, "మహారాజా! తమరిని దోడ్కొనిరమ్మని తమతండ్రిగారు చెప్పిపంపఁగా, సారథివచ్చి కాచి యున్నాఁడు." అని విన్నవించెను: రాముఁడు సారథి వచ్చియున్నాఁ డని ద్వారపాలకునిమాట విన్నవాఁడై; "ఇప్పుడే నే నచ్చటినుండి వచ్చితిని. ఇంతలోనె నన్ను మఱలఁ బిలువనంపుటకుఁ గారణమేమి"యని సంశయ పడినవాఁడై, యతనిని లోపలికిరప్పించి "యోసారథీ! నీవు మఱల వచ్చుట కేమి కారణము? విస్తరించి చెప్పు"మని యడిగెను. సూతుఁ

ప్రయత్నవార్త విని, సుమిత్రయు లక్ష్మణుండును ముందే సీతను బిలిచికొనివచ్చిరి. అప్పుడు కౌసల్య తనకుమారునికి మఱుసటిదినంబునఁ బుష్యమీనక్షత్రమునాఁడు యువరాజ పట్టాభిషేకము జరుగఁగలదని యెఱిఁగినదై, సుమిత్రయు, సీతాలక్ష్మణులును గొల్చుచుండఁ బ్రాణములను బిగఁబట్టి, యందఱి మనసులలోపల వెలుఁగుచున్న భగవంతుఁడగు నారాయణునిఁ గన్నులు మూసికొని ధ్యానించుచుండెను. అట్టి పరిశుద్ధురాలగు తల్లికడ కేతెంచి, రాముఁడు నమస్కరించి, యామె మనసునకు సంతసము హెచ్చునట్లు "అమ్మా! మాతండ్రి నన్నుఁ బ్రజలఁ బాలించుటకు నియమించెను. రేపటి పుష్యమినాఁడు నాకు యువరాజపట్టాభిషేకము కాఁగలదు. ఈ రాత్రికి నేనును సీతయు నుపవాసము సలుపవలయునని వారు, ఋత్విజులు, నుపాధ్యాయులును జెప్పిరి. రేపటి పట్టాభిషేకమున కేదే యలంకారములు ముఖ్యములో, వాని నెల్ల నాకును సీతకును జేయింపవలయును" అని తన తల్లితోఁ జెప్పెను. కౌసల్య తాను చాలయేండ్లుగాఁ గోరియున్న యీ కోరిక నేఁటి కీడేఱిన మాట విని, మిక్కిలి యుప్పొంగి, యానందముచేఁగలిగిన డగ్గుత్తికతోడ రామునితో నిట్లనెను.

"ఓ నాయనా! రాముఁడా! చిరంజీవివిగ నుండుము. నీ శత్రువులందఱు నశించిరి. నీవు యువరాజ పట్టంబుఁ బొంది రాజ్యలక్ష్మితోఁ గూడి, నాయొక్కయు సుమిత్రయొక్కయు బంధువులను సంతోషపఱుపుము. నీవు మంగళకరమగు పునర్వసూనక్షత్రమున జన్మించితివి. నీవు నీ గుణములచే నీ తండ్రిని సంతోషపఱచితివి. కమలములం బోలు కన్నులుగల నారాయణమూర్తిని గూర్చి నే ననేక వ్రతములు, నుపవాసములును సల్పితిని. అవియెల్ల నిప్పుడు సిద్ధించినవి. కావున నిక్ష్వాకు వంశమువారి రాజ్యలక్ష్మి నిన్నుఁజేరఁగలదు" అని కౌసల్య రామునితోఁ జెప్పెను. రాముఁడు తల్లిపలుకులు విని, చేతులుజోడించి, యడఁకువతోఁ గూర్చుండియున్న లక్ష్మణుఁగూర్చి, "లక్ష్మణా! నీవును నాతోడ నుండి యీ పుడమినెల్ల నేలుము. నీవు నాయొక్క వెలుపటి ప్రాణము వంటివాఁడవు. నిన్నీ రాజ్యలక్ష్మి పొందనున్నది. ఓ సుమిత్రయొక్క పుత్త్రుఁడా! నీవును రాజ్యము నొంది, రాజ్యమును బాలించుచు,

నాతోడఁగూడి సకల సౌఖ్యముల ననుభవింపుము. నీ నిమిత్తమే నేను భూలోకమునఁ బ్రాణములను, రాజ్యమును గోరుచున్నాఁడ" నని చెప్పి, తల్లికడ సెలవుదీసికొని, సీతకును దనతల్లులయుత్తరు విప్పించి, తన నగరునకుఁ బోయి చేరెను.

5-వ సర్గము.

వసిష్ఠుఁడు రాముని నగరునకు వెళ్లి యుపవాస ముండుమని చెప్పుట

పుడమిఱేఁడును మఱుసటిదినంబున జరుగఁబోవు పట్టాభిషేకంబు విషయమయి రాముఁ డుండవలసిన తీరెల్లఁ జెప్పి యాతనినిఁ బంపించి, వెంటనే తమపురోహితుఁడగు వసిష్ఠునిఁ బిలువ నంపించి, "మహామునీ! తపోధనా! (తపస్సే ధనముగాఁగలవాఁడా!) తమరు రాముని నగరున కేఁగి కలిమిని, కీర్తిని, రాజ్యమును బడయునిమిత్తమై రామునిచేతను సీతచేతను నుపవాసవ్రతము చేయింపుఁడు" అని చెప్పెను.

వేదవేదార్థములను, మంత్రార్థములను దెలిసినవారిలో నుత్తముఁడును, నియమముఁ దప్పనివాఁడును, త్రికాలజ్ఞానము గలవాఁడునను నయిన వసిష్ఠమహాముని 'యట్లే' యని రాజుతోఁ జెప్పి, వేదమంత్రము లందుఁ జెప్పిన తెఱఁగున రామునిచే నుపవాసము చేయించుటకై, గుఱ్ఱములు పూన్చినట్టియు బ్రాహ్మణు లెక్కఁదగినట్టియు రథమునఁ గూర్చుండి, శరదృతువునందలి మేఘమువలెఁ దెల్లని కాంతి గలిగియున్న రాముని నగరు సొచ్చి, రథముమీఁదఁ గూర్చుండియే మూఁడు హాజారములు దాఁటి, లోపలికిఁ జొచ్చెను. వచ్చిన వసిష్ఠుని జూచి, రాముఁడు తొందరపడుచు సంబరముతో లేచి, మర్యాద సేయఁదగినవాఁడగు వసిష్ఠమునిని బూజింపఁగలవాఁడై తన నగరునుండి వెడలి, మహాముని కెదు రేఁగి, మునీంద్రుని రథముకడకు వచ్చి, తానే మహాముని చేయిం పట్టుకొని రథమునుండి దింపెను. పురోహితుఁడగు నా వసిష్ఠమునియు మేలు సమకూర్పఁదగినట్టి వినయనమ్రుఁడగు రామునితో ముచ్చటలాడి, వేడుకపుట్టించి, సంతోషము నెసఁగఁజేయుచు నిట్లనియె.

"ఓ రామా! నీయెడ నీతండ్రి మిక్కిలి ప్రీతిగలిగి యున్నాఁడు. నీవు యువరాజపట్టము నొందఁగలవు. నీవు సీతతోఁగూడ నేఁటిరాత్రి యుపవాస ముండవలయును. తెల్లవాఱఁగనే నహుషుండు యయాతికి

రాజ్యాభిషేకము చేసిన చందమున, నీ తండ్రియగు దశరథమహారాజు నీకును యువరాజపట్టాభిషేకము సేయఁగలఁడు." అని వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు రామునితోఁ జెప్పి నియమవంతుఁడయిన రామునిచేతను, సీతచేతను నుపవాసవ్రతము యథావిధిగాఁ జేయించెను. పిమ్మట రాముఁడు గురువగు వసిష్ఠమునిని భక్తితో శాస్త్రరీతిఁ దప్పక పూజింపఁగా నవ్వసిష్ఠమహాముని యా పూజలనెల్ల స్వీకరించి, యాతని వీడ్కొని, యా రాముని నగరునుండి పయనమాయెను. అచ్చటఁ దన మేలు గోరుచు నిష్టములే పలుకునట్టి స్నేహితులతోఁ గూర్చుండియున్న రాముఁడును, వారిని వీడ్కొని, వారిని తమతమ నెలవులకుఁ బోవ నాజ్ఞయొసఁగి, తాను లోపలికిఁ జనియెను. అప్పుడు సంతోషముచే నిండిన మనంబుగల స్త్రీపురుషులచే నిండిన యా రాముని నగరు మదించిన రాయంచలు మున్నగు నీటిపక్షులతోఁగూడి, పూఁచిన తామరపూవులచే వెలయుచున్న కొలనిచందమునఁ బ్రకాశించుచుండెను. అంతట వసిష్ఠుఁడు రాజగృహమువలె వెలుఁగుచున్న యా రాముని నగరునుండి వెడలి, వెలుపలికి వచ్చి, జనులచేఁ గిక్కిరిసియున్న మార్గమును జూచెను. అయోధ్యాపట్టణమునందలి వీథులన్నియు రాముని పట్టాభిషేక సంభ్రమముతో నొప్పు గుంపులు గుంపులుగఁ గూడిన జనులచేఁ గిక్కిరిసియుండినవి. జనుల గుంపులనెడి యలలయొక్క యొఱయికవలనను, సంతోషమువలనను గలిగిన చప్పుడును గల్గియుండు నా యయోధ్యాపుర రాజమార్గము అలలతోడను వాని ధ్వనులతోడను గూడిన సముద్రమా యనఁదగి యుండెను. అయోధ్యాపట్టణమం దెల్ల ప్రదేశములందును వీథులన్నియు నీళ్ళుచల్లి, యప్పుడే పూఁచిన పూలదండలచే నలంకరింపఁబడినవై, యింటింటను గట్టిన యెత్తయిన ధ్వజములతోఁ గూడినవై వెలయుచుండెను. అయోధ్యాపురమునందలి జనులందఱును స్త్రీలతోడను, బాలురతోడను, వృద్ధులతోడను, గూడినవారయి సూర్యోదయము నెదురుచూచు నట్లు రాముని పట్టాభిషేకము నెదురు చూచుచుండిరి. జనులను సలంకారమైనదియు, సంతోషప్రదమైనదియు నైన యా యయోధ్యాపురియందలి రాముని పట్టాభిషేక మహోత్సవమును జూడవలెనని జనులందఱు కోరిక గల్గియుండిరి.

మహామునియు నిట్లు జనులచేఁ గ్రిక్కిరిసియున్న రాజమార్గమునఁ బ్రవేశించి, జనుల గుంపులనెల్ల వరుసలు వరుసలుగ నిల్పువాఁడువోలెఁ గనఁబడుచు మెల్లగా రాజనగరు ప్రవేశించెను. అట్లు వసిష్ఠుఁడు రాచనగరు సొచ్చి, తెల్లని మేఘముతోఁగూడిన కొండకొనతో సమానముగ వెలుఁగుచున్న మేడ యెక్కి, బృహస్పతి దేవేంద్రునియొద్దకుఁ బోవునట్లు దశరథనృపాలునికడకుఁ బోయిచేరెను. దశరథుఁడును వసిష్ఠునిరాకం జూచి తా నాసనమునుండి లేచి, "తమరు పోయిన పని చేయించివచ్చితిరిగదా!" యని యడుగఁగా, మునీంద్రుఁడును "మహారాజా! రామునిచే నుపవాసము చేయించి వచ్చితిని" అని రాజునకుఁ దెలియఁబఱచెను. దశరథమహారాజు లేచినంతటనే యతనితోఁ గూర్చుండిన సభ్యులందఱు పురోహితులవారిం గౌరవించుటకై తమతమ యాసనములనుండి లేచిరి. దశరథనృపాలుఁడు వసిష్ఠుని వాక్యమును విని యతనికి మర్యాదలు సల్పి, యా మహామునివలన సెలవు గైకొని, జనసమూహమును దమ తమ స్థానములకుఁ బోవ సెలవొసఁగి, సింహము కొండ గుహలోనికిఁ బోవునట్లు తానును అంతఃపురమునకుఁ బోయెను. చక్కఁగా నలంకరించుకొనిన జవరాండ్రతో నొప్పుచు, దేవేంద్రుని భవనమునుబోలి ప్రకాశించుచున్న యాయంతఃపురమును దశరథుఁడు నక్షత్రగుణములతో విరాజిల్లు నాకాశమును చంద్రునివలెఁ బ్రవేశించెను.

6-వ సర్గము.

రాముఁడుపవాసము గావించుట,
పురజనులందఱు పట్టాభిషేకముఁజూడవచ్చుట

పురోహితుఁడు పయనమై పోయిన పదంపడి రాముఁడు స్నానము చేసి కదలని మనంబుగలవాఁడై, స్నాతయై పరిశుద్ధురాలయియున్న విశాలములయిన కన్నులుగల పత్నితోడంగూడి, శ్రీమన్నారాయణుని సన్నిధానమున కేఁగి, హవిష్పాత్రమును శిరమున నిడికొని యథావిధిగ నమ్మహాదేవుని సమక్షమున జ్వలించుచున్న యగ్నిహోత్రమున హోమంబు నేసి, తనకు హోమశిష్టమగు నన్నమును భుజించి, ఇష్టార్థసిద్ధిని నారాయణమూర్తిని ధ్యానించుచుఁ జక్కఁగాఁ బఱపఁబడిన దర్భాసనమునఁ

కూర్చుండి మౌనముతోడ, జితేంద్రియుండై, సీతతోఁగూడ నాభగవంతుని దేవాలయమున శయనించెను. యొకజాము నట్లుశయనించి, ప్రొద్దుండఁగనే లేచి నగరున కంతయు నలంకారమును బూర్తిగాఁ జేయించెను. అంతట రాముఁడు సూతవందిమాగధు లింపుగఁ బాడెడు మేల్కొలుపు, వంశావళులు, బిరుదులు మొదలగువానిని వినుచు నుదయకాలసంధ్యావందనమాచరించి, నిశ్చలమనస్సుగలవాఁడై గాయత్రీజపముచేసి, మధుసూదనునికి సాష్టాంగముగాఁ బ్రణమిల్లి యాదేవదేవుని స్తోత్రములు చేసి, మఱలస్నానముచేసి తెల్లని పట్టుబట్టఁ గట్టుకొని, బ్రాహ్మణులచేఁ బుణ్యాహవాచనము సేయించుకొనెను. అప్పుడా బ్రాహ్మణోత్తములచేఁ జేయఁబడు పుణ్యాహవాచనమంత్రముఘోషము గంభీరమును మధురమును నయిన మంగళవాద్యముల ధ్వనులతో మిళితములయి యయోధ్యాపురము నంతయు మాఱుమ్రోగునట్లు చేసెను.

రాముఁడు సీతతోడ నుపవాసవ్రత మొనర్చి ముగించు సన్నవార్తను విని, యయోధ్యయందలి జనులందఱు మిక్కిలి సంతోషము నొందిరి. మఱి పురజనులందఱు నాఁడు రామునిపట్టాభిషేకవార్తను విని, రాత్రిగడచి తూర్పు తెల్లవాఱుచుండఁ బట నెఱింగి, పట్టణమెల్ల నలంకరింపఁ దొడఁగిరి. తెల్లకొండయొక్క కొనలవలె నెత్తయిన దేవాలయములందును, నాలుగుబాటలు గలియుచోటులందును, రాజవీథులందును, యజ్ఞశాలలందును, కోటబురుజులందును, సకలవిధములయిన విక్రయవస్తువులు నిండుగయున్న వర్తకుల యంగళ్లయందును, గృహస్థులయొక్క కాంతిమంతములైన సకల సంపదలతో నిండిన యిండ్లయందును, సభలయం దన్నిటియందును, అన్నివెసలకుఁ గనఁబడు రచ్చపట్టుల చెట్లయందును, మిక్కిలి యెత్తయిన టెక్కెములును, పలువన్నెలుగల టెక్కెపు గుడ్డలును గట్టఁబడి విరాజిల్లుచుండినవి. మఱియుఁ బట్టణమునందు జనులంద అచ్చటచ్చట గుంపులుగూడి, యభినయము చేయువారియొక్క యభినయములను, నాట్యమాడు వారియొక్క నాట్యంపు నేర్పులను, పాటలు పాడువారి పాటలను, మనస్సునకును చెవులకును నింపయిన మాటలను వేడుకతో వినుచుండిరి. మఱియు రాముని పట్టాభిషేకవార్త వినరాఁగానే జనులందఱు ముంగిళ్లలోను,

ఇండ్లలోను రాముని పట్టాభిషేకమునకు సంబంధించిన మాటలనే మాటలాడుచుండిరి. అయోధ్యాపురమునందలి బాలురందఱు తమతమ యిండ్ల వాకిళ్లయందుఁగూడి యాడుకొనుచు, "ఈదినమున రామునికిపట్టాభిషేకమహోత్సవము జరుగఁబోవుచున్నది. నేను మా తల్లిదండ్రులతోఁ గూడి వేడుకఁ జూడఁబోయెద" నని తమలోఁ దాము చెప్పుకొనుచుండిరి. రాముని పట్టాభిషేకమహోత్సవదినమునఁ బురజనులందఱు రాజవీథులందుఁ జక్కగా నీళ్లుచల్లి శుద్ధిచేసి, పూవులు వెదచల్లి, యగురు మొదలగు సుగంధద్రవ్యములతో ధూపములువేసి, గంధము చిలుకరించి, ప్రకాశింపఁజేసి రాత్రులందుఁ జీకటిలేక వెలుతురు బాగుగఁ దెలియుటకై యన్ని రాజవీథులయందంతటను వృక్షములవంటి దీపస్తంభములు నాటఁబడినవి.

ఆ పురముననుండు జనులందఱు పట్టణము నిత్తెఱఁగున నలంకరించి, రాముని యువరాజ పట్టాభిషేక మహోత్సవముఁ జూడఁగోరినవారలై ముంగిళ్లయందును సభలందును గుంపులుగూడి పరస్పరము ముచ్చటించుకొనుచు దశరథనృపాలునిఁ గూర్చి యీ క్రిందివిధమునఁ గొనియాడిరి. "ఈ యిక్ష్వాకువంశమునకు సంతోషదాయకుఁడయిన మహాత్ముఁడగు దశరథమహారాజు తాను ముసలివాఁడనియు తనకు రాజ్యభారముమోయుట కష్టమనియు నెఱిఁగి రామునికిఁ బట్టాభిషేకము చేయఁగోరెను. ఆహా! యేమి యీ దశరథుని బుద్ధిశాలితనము! లోకమున నెచ్చుతక్కువ లెఱిఁగినవాఁడయిన రాముని మనకు రక్షకునిగా దశరథుఁ డేర్పఱచుట మనపైఁ బరమేశ్వరునికిఁ గల యనుగ్రహము వెల్లడియయ్యెను. రాముఁడు నెమ్మదిగలవాఁడు. గర్వములేనివాఁడు. సకల విషయముల నెఱింగిన పండితుఁడు. స్వధర్మములను దప్పనివాఁడు. ఇట్టి సకలగుణములతోఁ గూడిన రాముఁడు పక్షపాతము మాని తన తమ్ములం దెంతప్రేమయో యంత ప్రేమ మనయందు నుంచినవాఁడు. ఇఁక దశరథనృపాలుఁడు విచారము మాని చిరకాలము జీవించునుగాక! ఆయన యనుగ్రహముచేత రామునికిఁ బట్టాభిషేకము జరుగఁగా మనము చూడఁగలము." అని యిట్లు జనులు తమలోఁ దాము దశరథునిఁ గొనియాడుచుండిరి. ఇట్లు పురజను లందఱొండొరులు మాటాడికొనుచుండఁగా,

దేశములోని జనులును బట్టాభిషేకవార్తను విన్నవారలై, రాముని పట్టాభిషేకమహోత్సవము చూచుటకై దిక్కుదిక్కులనుండి వచ్చి, యయోధ్యాపురియందు దిసుక చల్లినను రాలనట్లు క్రిక్కిరిసి యుండిరి. అయోధ్యాపట్టణమున కట్లు నలుదెసలనుండి వచ్చెడు జనుల గుంపులు చేయు కలకలధ్వనులు పున్నమ మొదలగు పర్వకాలములందుఁ బోటెక్కిన సముద్రముయొక్క రొదవలె వినఁబడుచుండెను. అప్పుడు రాముని పట్టాభిషేకముయొక్క వేడుకను జూడఁగోరి దిక్కుదిక్కులనుండి వచ్చిన జనులు చేయు రొదలతో నిండినదై దేవేంద్రభవనముంబోలిన యయోధ్యాపట్టణము నీటిజంతువులచేఁ గలఁత పెట్టఁబడుచున్న సముద్రజలము వలె వెలుఁగుచుండెను.

7-వ సర్గము.

—మంథర యయోధ్యాపట్టణవైభవము గాంచి, కైకేయికి దుర్బోధనచేయుట—

ఎచ్చటనో పుట్టి, కైకేయికిఁ బుట్టింటివారిచే నరణముగా నీయఁబడి యామెతోడ వచ్చియున్న మంథరయను నొక దాసి హఠాత్తుగాఁ జంద్రునిఁబోలు మేడయెక్కి, దుమ్ము రేఁగకుండుటకై నీళ్లు చల్లఁబడిన రాజవీథులు గలదియు, వీథులం దెల్లెడలను వెదచల్లబడిన పూవులరాసులు గలదియు నైన యయోధ్యాపురమును జూచెను. మఱియు నా యయోధ్యాపురమా మంథర కంటఁబడినపుడు మేలయిన టెక్కెములతోడను, గురుతులుగల టెక్కెములతోడను నలంకరింపఁబడినదియు, స్వేచ్ఛగాఁ రాకపోకల కనుకూలములయిన చిన్న వీథులుగలదియు, మంగళస్నానము చేసియున్న జనులతోఁ గూడినదియుఁ, బుష్పమాలలను, భక్ష్యములను జేతఁ దాల్చిన బ్రాహ్మణులయొక్క సంతోష సూచకములయిన ధ్వనులతోఁ గూడినదియు, సున్నపుఁ బూఁతలచేఁ దెల్లనైన దేవాలయముల ద్వారములు గలదియు, సకలవిధములయిన వాద్యముల ధ్వనులతో నిండినదియుఁ, గడు వేడుకతోఁ గూడి గగుర్పాటు చెందిన యొడళ్లుగల జనులచే నంతటఁ బఱవఁబడియుండునదియు, బ్రాహ్మణులయొక్క వేదఘోషములతో సంతతము నిండినదియు, సుత్సాహవంతములయిన యేనుఁగులు గుఱ్ఱములుఁ గలదియు, గొప్పఱంకెలు వేయుచున్న యావులతోను, ఎద్దులతోను నిండినదియు, సంతోషముచేఁ గలిగిన రోమాంచము గలిగిన

వారగు పురజనులచే నెత్తఁబడియుండు ధ్వజములతోఁ గూడినదియునై వెలయుచున్న పట్టణముయొక్క వైభవముఁజూచి, యెక్కువ యాశ్చర్యమొందినదై, తెల్ల పట్టుచీరగట్టి, సంతసముచే బాగుగఁ గన్నులను విప్పుకొని తనకు దాపున నిలఁబడియున్న దాదిని జూచి, "ఏమి యీ వేడుక? రామునితల్లియగు కౌసల్య యేదియో కోర్కి మనసునఁ దలఁచి యది నెఱవేఱుటకై యెక్కువ యానందముతోఁ గూడి జనులకు విశేషధనము నొసఁగుచున్నదా? ఏమి యీ జనుల యెక్కువ సంబరమునకుఁ గారణము? లేక దశరథనృపాలుఁ డేమియైన నుత్సవమును జరిపింపఁ బోవుచున్నాఁడా?" యని యడిగెను. దాది యన్నవో, దీనికపటంపుఁదలంపెఱుఁగక, కడుపు పగిలిపోవునంత యెక్కువ సంతసముతోఁ గూడినదై, యా గూనిదగు మంథరకు రామునియొక్క యెక్కువ వైభవంబుఁ దెల్పఁబూని, "మంథరా! రేపటిదినము తెల్లవాఱఁగనే దశరథమహారాజు దోషరహితుఁడగు రామునికి యువరాజపట్టాభిషేకము చేయనున్నాఁడు" అని చెప్పెను. ఆ గూనిదగు మంథర దాదిచెప్పిన మాటవిని యామాట కోర్వలేనిదై, కైలాస శిఖరముంబోలు మేడనుండి దిగి, పాపపుఁ బనుల మీఁదనే తలంపుగలదై కోపముచేఁ గాల్పఁబడుచు, లోపలఁ బరుండియుండు కైకేయికడ కేతెంచి యిట్లని చెప్పఁదొడఁగెను. "ఓ తెలివిమాలినదానా! లే లెమ్ము. ఏల పరుండియున్నావు? ఆపద నిన్నెదుర్కొని వచ్చుచున్నది. దుఃఖముల గుంపనెడు సముద్రములో మునిఁగిపోవుచున్న నిన్ను నీవు దెలిసికొనఁజాలకున్నావు. అదృష్టవంతురాలవుగఁ గనఁబడునట్టి యదృష్టహీనురాలా! "నామగఁడు నాయందెక్కువ ప్రేమ గల్గియుండుననియు, నే నేది చెప్పినను జేయువాఁడనియు, నేను భాగ్యవంతురాల ననియు నీ వెల్లప్పుడు డంబము లాడుచుందువు. నీ భాగ్యమెల్లను, వేసవియందలినదీప్రవాహమువాడ్కిఁ జంచలమైనది. అది స్థిరముగాఁ నిలువదు" అని యిట్లు చెడుతలంపుగలదై పాపపుఁబనులనే వెదకు గూనిదగు మంథర చెప్పినపలుకులు విని, కైకేయి యెక్కువ చింతనొందినదై, "ఓమంథరా! నీమోముఁ జూడ నేదియో విచారము నొందియున్నట్లు తెలియుచున్నది. అందఱికిఁ గుశలమే కదా" యని యడిగెను.

ఆ మంథర కైకేయి యింపయిన పలుకులతో నడిగిన మాట విని, కోపముతోఁ గూడినదై, తాను మాటలలోఁ జమత్కారము గలదిగాన మఱింత దుఃఖమును మోమునఁ గనఁబఱచుచు నా కైకేయి మేలు కోరినదై యా కేకేయికి న్యసనమును గల్గించుచు రామునిమీఁది ప్రేమను విఱిచివేయుచు నిట్లనియె. "ఓ కైకేయీ! యెన్నటికిఁ దీరని యొక చేటు నీకు వాటిల్లినది. దశరథనృపాలుఁడు రామునికిఁ బట్టాభి షేకమును రేపటిదినము జరిపింపఁ బోవుచున్నాఁడు. నేను మఱలఁ బైకిఁ దలయెత్తుదు నన్న యాశ లేక భయమున మునిఁగి, దుఃఖముతోను, విచారముతోను నిండినదాన నైతిని. మంటలోఁబడి యొడలు కాల్చు కొన్నదానను బోలె నై నీమేలుగోరి యిక్కడి కతివేగముగ నేతెంచితిని. నీవు కష్టము ననుభవించుచుండఁగా, నాకు మఱింత కష్టమేకదా కలుగును. నీ వైశ్వర్యము గలిగియున్నఁగదా నేను నైశ్వర్యవంతురాలనుగ నుందును. దీన నేమి సంశయము లేదు. నీవు క్షత్రియకులమునఁ బుట్టి తివి. పుడమితేనికి రాణివై తివి. రాజుల నడతలు భయంకరము లని యేల తెలియఁజాలకున్నావు? నీభర్తయగు దశరథుఁడు ధర్మములు పలుకు వాఁడే కాని, మోసగాఁడు. తియ్యనిమాటలు మాటాడువాఁడే కాని, క్రూరుఁడు. అతఁడు నీ యెడఁ జూపు మర్యాదలన్నియు వాస్తవము లనియే నీవు బేలవై నమ్మియున్నావు. నీ భర్త నీ కడకు వచ్చినప్పుడు మోహావేశముచే నీతో సమయానుసారములైన కొన్ని పనికిమాలిన యిచ్చకపుమాటలు చెప్పి నిన్ను మోసపుచ్చుచు నిప్పుడు ప్రయోజన మంతయుఁ గౌసల్యకిచ్చివేయుమన్నాఁడు. చెడుతలంపు గలవాఁడగు దశరథుఁడు నీ కొమరుఁడగు భరతుని నీ పుట్టింటికిఁ బంపించి, యతఁడు లేనప్పుడు రామునికి శత్రువుల బాధ లేని రాజ్యమునఁ బట్టాభిషేకము జరిగింపఁ బోవుచున్నాఁడు. రాఁబోవు చెఱుపును దెలియని యో మూఢురాలా! నీవు దశరథుని నీ ప్రియుఁడని తలఁచి నీతొడపైననే యుంచుకొనెదవు. అతఁడు పామువంటివాఁడు. పామును బోషించెడు నొకతె యా పామునెత్తి తనతొడమీఁదఁ బెట్టికొనునట్లు, నీవు నీ మగనిని విడువక తొడమీఁద నుంచుకొని యున్నావు. తొడమీఁద నుంచుకొన్నను పాము కఱవక విడుచునా? తన తొడమీఁద నిడుకొని

బుజ్జగింపఁబడుచున్న యా పాము దన్నెత్తుకొన్నదాని నెట్లు కఱచునో, అట్లే యీ దశరథుఁడు నీచేఁ బ్రేమతోఁ జూడఁబడుచున్నను, నీ కపకారంబు సేయనున్నాఁడు. శత్రువునుగాని, పామునుగానియుపేక్ష చేసినచో మనకు హానిగలుగును. ఇప్పుడు దశరథుఁడునిన్నును నీ పుత్రుని వంచించి రామునకుఁ బట్టాభిషేకము చేసి, నిన్ను, నీ కొమారుని నీ పరివారములతోఁగూడ సన్యాయముపాలుచేయ నున్నాఁడు. ఓ కైకేయీ! యిప్పటి కింక నేమియు మించిపోలేదు. నీవు వేగిరమే నీకు మేలు గలుగఁ జేసికొనుము. ఆశ్చర్యపడినట్లు కానవచ్చుచున్నదానా! నిన్నును, నీ కొమరుని, నీ యాశ్రితురాలనగు నన్నును గాపాడుము." అని మంథర చేసిన దుర్బోధననెల్ల విని, కైకేయి చిఱునవ్వు మోముగలదై, సంతోషముతోఁ బాన్పునుండి లేచి కూర్చుండి శరదృతువునందలి చంద్రరేఖవలె విరాజిల్లుచుఁ దన సంతోషమునకు సూచనగా నా గూనిమంథరకు మేలైన యొక భూషణము నొసఁగెను. అట్లు కైకేయి గూనిమంథరకొక్క భూషణ మొసఁగి, వెండియు దానితో నిట్లనియె. "ఓ మంథరా! నీవు నా కిప్పుడు ప్రియమైన వార్తను దెల్పితివి. ఇట్టి సంతోషవార్తను దెలిపిన నీ కింకను బ్రియమేమి చేసెదను. రాముఁడును, భరతుఁడును నా కొకటె. నాకుఁ బక్షపాతము లేదు. కావున రామునిపట్టాభిషేకవార్త విని మిక్కిలి సంతోషము నొందితిని. నీ విప్పుడు చెప్పిన యొక్కువ సంతసపు మాటకంటె నెక్కువ సంతసమొదవుమాట యేమి చెప్పెదవు? నీవు నా కిట్టి ప్రియవాక్యము చెప్పితివిగాన నీ కింకను నే నేమివరము నీయవలెనో చెప్పు"మని కైకేయి మంథర నడిగెను.

౮-వ సర్గము.

కైకేయి మంథర దుర్బోధలకు లోఁబడుట

మంథర కైకేయియొక్క తీరును జూచి, నిట్టూర్పు నిగిడించి, తన హిత వాక్యమును వినలేదన్న కోపమును, తన యజమానురాలికిఁ, గష్టములు రాఁబోవుచున్నవనెడు దుఃఖమును గలిగినదై కైకేయిం జూచి, "ఓసీ మూఢురాలా! దుఃఖమనెడు సముద్రముయొక్క నడుమనున్న నిన్ను నీవు తెలిసికొనక యున్నావు. ఓ దేవి! విచారపడవలసిన విషయమున సంతసము నొందితివి. ఇంత గొప్ప యాపద వచ్చినప్పు

డేమియు వగవకున్నావుగాని నేను మఱింత దుఃఖపడుచున్నాను. నీ తెల్విలేనితనమునకై నేను వగచుచున్నాను. తెల్విగలిగిన యొకతె యిట్టి యిడుము వచ్చినప్పుడు సంతోషమొందునా ? సవతిబిడ్డనికిఁ గలిగిన మృత్యుదేవతరాకవంటి మేలును జూచి యెవతె నీ బోటిది సంతోషము ననుభవించును ? భరతునివలన మాత్రమే రామునికి భయము గలదు. ఏల యనిన? రామునితో సమానముగా రాజ్యమునొందుటకు భరతుఁడు తగినవాఁడు. ఎవఁ డెవ్వనివలన భయపడునో, యతనికి వాని వలన భయంబు ముఖ్యముగాఁ గల్గును. మనుష్యులం జూచి పాములు మొదలగునవి భయపడునుగాన, వానివలన మనుష్యులకు భయము విశేషముగఁగలుగును. కనుక భరతునివలన రామునికిఁ గలగిన భీతిం గూర్చి నేను మిక్కిలి విచారమునొందినదాన నైతిని. అంతియకాక, గొప్ప విలుకాఁడగు లక్ష్మణుఁడు సర్వవిధములచేతను రాము ననుసరించి యుండును. లక్ష్మణుఁడు రాము ననుసరించి యుండునట్లు శత్రుఘ్నుఁడును భరతు ననుసరించి యుండును. పుట్టిన వరుసప్రకారము చూచినను, రాజ్యము భరతునికే కాని చిన్నవారయిన లక్ష్మణశత్రుఘ్నులకు దొరకఁజాలదు. అన్నిశాస్త్రములను జదివిన పండితుఁడును, రాజనీతుల నెల్లఁ జక్కఁగాఁ బరిశీలించినవాఁడును, సమయమునకుఁ దగిన పని చేయువాఁడు నైన రామునివలన నీ కుమారుఁడగు భరతునకు గొప్ప యాపద వచ్చునని తలఁచినపుడెల్ల నా మనస్సు తల్లడిల్లుచున్నది. నీ సవతియగు కౌసల్య యదృష్టవంతురాలుగదా! రేపటి పుష్యమీ నక్షత్రమునాఁడు బ్రాహ్మణోత్తము లందఱు చేరి యా కౌసల్యకుమారుఁడయిన రామునికి గౌరవింపఁదగిన పట్టాభిషేకము జరుపఁబోవుచున్నారు. అట్లు తన కొడుకగు రామునికిఁ బట్టాభిషేకంబు సేయుటచే నెక్కుడయిన సంతసముఁ బొంది, లోకమందుఁ బ్రసిద్ధిఁ గాంచి, సవతులు మొదలగు శత్రువుల నెల్ల నడంచి, వెలయుచున్న కౌసల్యకు నీవు చేతులు జోడించికొని పనికత్తెవలె నామె చెప్పిన పనుల నెల్లఁ జేయుచుండవలసినది. నీవు కౌసల్యకు మాతోఁగూడఁ బరిచారిక వగుదువేని, భరతుఁడును రామునికి బంటగును. అప్పుడు రాముని యంతఃపురస్త్రీలు సకలసంపదలు గలవారు గనుక మహాసంతోషముతో నుందురు. నీ కోడండ్రన్ననో,

భరతుని లేమిడిదశనుబట్టి సంతసము మాని విచారగ్రస్తవై యుండుదు" అని మంథర కైకేయితోఁ జెప్పెను.

అట్లు మహాప్రేమతోఁ దియ్యని మాటలు పలుకుచున్న మంథరం జూచి, "రాముఁడు పట్టాభిషేకమునకుఁ దగిన యన్ని గుణములు గలఁవాఁడే కదా! అతనికిఁ బట్టాభిషేకము జరుపుట కాక్షేప మేమి? రాముఁడు ధర్మముల నన్నిటిని నెఱిఁగినవాఁడు. గురువులవద్ద విద్యలు నేర్చికొని యింద్రియముల నడఁగించినవాఁడు. చేసినమేలు మఱువనివాఁడు. సత్యము పలుకువాఁడు. పరిశుద్ధుఁడు. రాముఁ డిట్టి సుగుణగణంబులు గలిగియుండుటయే కాక, రాజునకుఁ బెద్దకుమారుఁడు. కావున నతఁడు యువరాజపట్టము నొందుట కర్హుఁడు. అతఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయి, దీర్ఘాయువు గలిగి తన తమ్ములను, పనివారినిఁ దండ్రివలెనే కాపాడఁ గలఁడు. ఓ గూనిదానా! రాముని పట్టాభిషేకవార్తను విని యేల యిట్లు తల్లడిల్లుచున్నావు. నరశ్రేష్ఠుఁడగు భరతుఁడును, రామునికి నూఱేండ్లయినపిదప వంశపారంపర్యముగా వచ్చు రాజ్యమును బాలింపఁబోవుచున్నాఁడు. ఓ మంథరా! యిప్పుడు రాముని పట్టాభిషేకరూపంబయిన శుభంబు జరుగుచుండఁగా, భరతుని పట్టాభిషేకరూపంబగు మంగళ మికమీఁద జరుగఁ బోవుచుండఁగా, నీ వేల యిట్లు కుందుచున్నావు. అంతియకాక, నాకు భరతుఁ డెట్టులో యట్టులు రాముఁడు మర్యాద సేయఁదగినవాఁడు. ఆ రాముఁడును దన సొంతతల్లియగు కౌసల్యకంటె నన్నెక్కువగా గారవించి నాకు శుశ్రూషలు సల్పుచుండును. రామునకు రాజ్యము వచ్చినను భరతునికిని వచ్చినట్లే. రాముఁడు తన్నెట్లు చూచుకొనునో యట్లే తన తమ్ములను జూచుకొనుచు భేదము లేక యుండును గాన వారిలో నెవరికి రాజ్యము వచ్చినను నా కొక్కటియె" యని కైకేయి మంథరతోఁ జెప్పెను.

ఇట్లు కైకేయి చెప్పఁగా విని మంథర మిగుల వగచి వేఁడినిట్టూర్పు పుచ్చి కైకేయిం జూచి యిట్లనియె: "ఓ కైకేయీ! మంచిచెడ్డ లెఱుగనిదానవై, నీకు రాఁబోవు వ్యసనము నెఱుఁగకున్నావు. భరతునకు రాజ్యము లేకపోవుట, రామునికిఁ బట్టముగట్టుట యను రెండుదుఃఖములతోఁ గూడిన కౌసల్యదాసివై యుండుట యను సముద్రమున మునుఁగు

చున్న నిన్ను నీవు దెలియఁజాలకున్నావు. 'రాముఁడు పెద్దవాఁడు గాన నిప్పుడు పెద్దవానికిఁ బట్టాభిషేకము జరుగును. వానికిఁ బిదప భరతునికిఁ బట్టాభిషేకము జరుగఁగలదు' అని చెప్పితివి. ఓసీ వెఱ్ఱిదానా! అట్టి వాఁడుక యెక్కడనైనఁగలదా? రాముఁ డిప్పుడు రాజు కాఁగలఁడు. వానికిఁ బిదప వాని కొమరుఁడు రాజగునుగాని, భరతుఁడు రాజు గానేరఁడు. కావున, కైకేయీ! భరతుఁడు రాజవంశమునుండి తొలఁగింపఁబడును. పిదప నాతనియొక్క పేరుగాని యూరుగాని యుండదు. ఓ భామినీ! (కోపముగలదానా!) ఒకరాజున కెందఱు కొడుకులు పుట్టుదురో, వారికందఱకిని రాజ్యంబు రానేరదు. అట్లందఱు రాజ్యమునందు రాజులుగాఁ జేయఁబడిరేని, యట్టి రాజ్యమునందుఁ గడు గొప్ప యన్యాయములు జరుగును. ఒచ్చెములులేని యంగములుగలదానా! కాఁబట్టి పుడమిఱేలికలు తమ చిన్నకుమారులు పెద్దవానికంటె గుణవంతులుగ నున్నను, పెద్దవానికే రాచకార్యముల నప్పగింతురు. ఓ కైకేయీ! నీవు బిడ్డలపైఁ బ్రేమగలదానవు. అయినను నీ పుత్త్రుని స్థితినిగూర్చి యాలోచింపుము. రాముఁడు రాజగునేని, నీ కొడుకగు భరతుఁ డధికారము లేమిచేత ననాథునివలె సకల సుఖములు లేనివాఁడగును. రాజవంశమున నితని పేరే లెక్కకు రాకపోవును.

కావున నేను మేడపై కెక్కి రాముని పట్టాభిషేక మహోత్సవ ప్రయత్నమెల్లఁ జూచి, యయ్యో! మనకైకేయిదశ హీనమాయెఁ గదా యని యెంచి, యతిత్వరగ దిగివచ్చి నీకు మేలు గోరి యింత దూరము చెప్పితిని. నీకు నే నెంత మంచిమాట చెప్పినను, నామాట నెఱుఁగకున్నావు. అటు గానిచో సవతికి మేలు గలుగుచుండఁగా, నీవు నాకీ హారమును బహుమతి యియ్యవచ్చితివే! ఏ వెఱ్ఱులైన నిట్లు చేయుదురఁటవే! నీ కెక్కువ యదృష్టము పట్టవలెను. అప్పుడు నీ వేది యిచ్చినను నేను దీసికొనవచ్చును. నీదశ తగ్గుస్థితికి వచ్చుచుండఁగా, నీ వీ భూషణమిచ్చుట యేల? నీ వట్లొసఁగినను నేను దీనిని గైకొందునే? నా కిది యక్కఱలేదు. నీవు బాగున్నఁ జాలును. రాముఁడు శత్రురహితమయిన రాజ్యమునకు వచ్చెనేని, భరతుని దేశాంతరమునైనను, కాదేని, లోకాంతరమునైనను (పరలోకమునైనను) బొందిం

చును. ఈ సంగతి నిజము. భరతుఁడు పసివాఁడుగ నుండునప్పుడే, వానిని మేనమామ యింటికిఁ బంపితివి. కదలక మెదలక యొక్కచోటనే యుండు స్థావరములందుఁగూడ దాపున నుండుట వలనఁ బ్రేమ గలుగుచున్నది. అట్లుండఁగా, భరతుఁడు తండ్రికడనే యుండి యతఁడు చెప్పిన పని చేయుచుండినపక్షమున, భరతునిపైఁ బ్రేమగలిగి, భరతునికే దశరథుఁడు రాజ్యం బిచ్చియుండునుగదా! అది నీవే పోఁగొట్టుకొంటివి. శత్రుఘ్నుఁడును భరతుని యధీనతలో నుండువాఁడు గాన, రాముని లక్ష్మణుఁడు వెంబడించునట్లు భరతుని వెంబడించిపోయెను. శత్రుఘ్నుఁడున్నను, రామునిఁ బట్టాభిషిక్తుఁజేయ నాటంకపఱచి, భరతుని విషయమై కొంత ప్రేరణసేసియుండును. లక్ష్మణుఁడు రాముని ననుసరించియున్నవాఁడు గావున నాతనికి రాముని పట్టాభిషేకంబు సమ్మతమే యయియున్నది. ఇదియెల్ల భరతుఁడు దగ్గఱ లేని దోషముగాని మఱొక్కటిగాదు. తొల్లి యడవిలోఁ గట్టెలు నఱకువా రొక చెట్టును నఱకరాఁగా, దాపుననున్న ముండ్లదుబ్బులా చెట్టును జెలిమిచే నఱుకనీయక, దానికిఁ గలిగిన భయంబును బోఁగొట్టినవని నీవు వినలేదా? అట్లే భరతుఁడు తండ్రిదాపుననే యున్న పక్షమున భరతునిపైఁ బ్రేమయుంచి, రాజ్యంబు భరతుని కిచ్చియుండును. లక్ష్మణుఁడు రామునికిఁ బ్రాఁపుదల. వా రన్నదమ్ము లిరువు రశ్వినీదేవతల చందమున మిక్కిలి యొద్దికగలిగియుందు రని లోకప్రసిద్ధి కావున లక్ష్మణుని విషయమున రాముఁ డెట్టిహానియుఁ దలపఁడు. భరతునికిఁ గీడు తలఁచు నను విషయమునఁ గొంచెమైనను సందియములేదు. కావున నో కైకేయీ! నీ కొడుకు మేనమామ యింటినుండి యామార్గముననే యడవికిఁ జనుట మేలు. ఇదియే నీకును మిక్కిలి మేలయినది యని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. రాముని పట్టాభిషేకమునకుఁ బిదప భరతుఁ డిక్కడికి వచ్చెనేని, రాముఁడు వానిని దఱుమును, లేనిచోఁ బ్రాణమును దీయును. దానిచే నీ కేకపుత్రశోకము వాటిల్లును. కావున భరతుఁ డచ్చటినుండియే యడవికిఁబోయిన నూఁపిరితోనుండి నీకుఁ గొడుకుగా నుండును. నీకును బుత్రశోకంబు గలుగదు. భరతుఁడు న్యాయ్యముగాఁ దన తండ్రిదయిన రాజ్యమును, బొందునేని, నీ బంధు

పుల కందఱికి మేలు గలుగును. కైకేయీ! "ఏల రాముఁడు తమ్ముఁడయిన భరతునిమాత్రము చంపును, లక్ష్మణుని నేమియుఁ జేయక ప్రేమతోఁ జూచుచుండఁగా, నితనిని మాత్ర మట్లు చూడఁడా?" యని యందు వేమో? ఓ కైకేయీ! సుఖము లనుభవింపఁదగిన మన పిల్లవాఁడు (భరతుఁడు) రామునికి సహజశత్రువు. "అయిననేమి? భరతుఁడు లక్ష్మణునివలెనే యన్న ననుసరించియుండిన, రాముఁడు లక్ష్మణునివలె భరతునిఁగూడఁ బ్రేమతోఁ జూడఁడా?" యని యందువేమో కైకేయీ! లోకమున సొమ్ము పోఁగొట్టుకొన్నవాఁడు తన సొమ్ములాగుకొన్న వాని వశమున నుండ మన నొప్పునా? కావున భరతుఁ డేదియో యొక్క మాట యనవలసినవాఁడగును. దానిచే రాముఁడు కనలి భరతునిఁ దన యాగ్రహమునకుఁ బాత్రునిఁగాఁ జేయును. కావున నడవియం దొక సింహముచే వెంబడించి తఱుమఁబడిన యేనుఁగులమేటి గుంపును గాపాడెడి యేనుఁగునువలె రామునిచే నాక్రమింపఁ బడఁబోవు నీ కొడుకగు భరతుని గాపాడుకొనుము. మఱియు) నీవు "నా భర్త నాపై మిక్కిలి యనురాగము గలిగియున్నవాఁడుగదా. ఇఁక నాకేమి కొదవ యున్న?" దని గర్వించి, రాముని తల్లియును, నీ సవతియునగు కౌసల్యను నిరాకరించి మాటాడితివి. ఇప్పు డామె తనకు రాజైనయెడల నామె తన పగను దీర్చుకొనకయుండునా? ఓ భామినీ! అనేకములయిన గనుల తోడ వెలయుచున్న యీ భూమండలమును రాముఁడు పరిపాలింప నారంభించినంతటనే, నీవును దీనురాలవై, చెఱుపును, అవమానమును బొందుదువు. భరతునకును లేని యాపదను, ఓటమిని గలిగింతువు. రామునకు భూపాలనము వచ్చెనేని, భరతునిమాట నీవు మఱచిపోవ వలసినదే. కావున భరతునికి రాజ్యము వచ్చువిధమును, ఎదుటివాఁ డడవికిఁబోవు నుపాయమును నాలోచింపుము" అని మంథర కైకేయికిఁ బలుమాఱు దుర్బోధనఁ జేసెను.

9వ సర్గము.

మంథర కైకేయికి మునుపటివరముల జ్ఞాపకము చేయుట

ఇట్లు మంథర చేసిన దుర్బోధనలచేఁ జనించినదై, కైకేయి కోపముచే మండుచున్న మోముగలదై, వేఁడి నిట్టూర్పులు నిగిడించి, యా మంథరతో నిట్లనియె.

ఓ మంథరా! యిప్పుడే రాముని వేగిరముగ వనంబున కేఁగించెదను. భరతునకు నిప్పుడే పట్టాభిషేకము జరిపించెదను. ఓ మంథరా! యే యుపాయమువన్నిన భరతునకుఁ బట్టాభిషేకము జరుగును? రామున కది యెవ్విధమున జరుగకయుండును? అట్టి యుపాయము బాగుగా నాలోచించి చెప్పు"మని మంథరను కైకేయి యడిగెను. పాపపుఁ బనులు సేయునట్టి యా మంథర రాముని కార్యమును జెఱుపఁ గోరినదై కైకేయితో నిట్లనెను. "ఓ కైకేయీ! యాసః! యిదిగో చెప్పెదను! ఇదొకగొప్ప శ్రమమూ! నేఁ జెప్పుమాటను వినుము. నామాట ప్రకారము నడచుకొందువేని, భరతుఁ డీ రాజ్యము నంతయుఁ బొందును. ఓ కైకేయీ! నీకు జ్ఞప్తిలేదా? నీకు జ్ఞప్తియుండియు, దానిని నీవు మఱుఁగుపఱచెదవా? లేక నేను జెప్పెడి మాటను విన వలయునని కోరెదవా? ఓ సొగసులాడీ! అట్లు నేను జెప్పఁగా వినవలెనని నీకుఁగోరిక గలదేని, చెప్పెదను వినుము. అట్లు వినినను, నీవు 'ఇది తగునా తగదా' యని యాలోచింపుము." అని మంథర చెప్పఁగా, కైకేయి బాగుగాఁ బఱచిన పాన్పుమీఁదనుండి కొంచెము లేచి కూర్చుండి, "ఓ మంథరా! రాముఁడు రాజ్యము నొందకుండునట్లును, భరతునకు రాజ్యము వచ్చుటకును నే యుపాయంబు చేయవలెను? అట్టియుపాయమును నాకుఁ జెప్పుము" అని యడుగఁగా, గూనిదగు మంథర క్రూరపుఁ బనులందుఁ దలంపుగలది యగుటంజేసి రాముని పట్టాభిషేక కార్యమును జెఱుపఁగోరి కైకేయితో నిట్లనియె.

"కైకేయీ! తొల్లి యొకప్పుడు నీ ప్రియుఁడు దేవాసుర యుద్ధమున దేవేంద్రునికి సాయము సేయఁగోరి నిన్నుఁ గూడఁ దీసికొని, రాజర్షులతోడఁ గూడి దక్షిణదిక్కున దండకారణ్యములందు మత్స్యధ్వజుం డేలునట్టి వైజయంత మనెడిపురంబున కేఁగెనుగదా! అచ్చట శంబరుఁ డని ప్రసిద్ధిఁ గాంచిన యొక గొప్ప యసురుఁడు నూఱులకొలఁది మాయలు గలవాఁడని ప్రసిద్ధికెక్కియుండెను. అతఁడు దేవాసురులచే జయింపఁబడనివాఁడై యింద్రునితో సమరంబు సేయఁబూనెను. ఆ గొప్ప యుద్ధమున గాయములు దగిలి క్రిందఁబడి, రాత్రులందు నిద్రించుచున్న దేవతల సేనల నెల్ల రాక్షసులు వేగముగ వచ్చి

యందఱిని జంపుచుండిరి. అప్పుడు దీర్ఘబాహువులుగల నీ మగఁడు తాను బాణములచేఁ దూట్లు చేయఁబడియున్నను, ఆ యసురులతోఁ గొప్ప పోరు చేసెను. ఆ పోరునందు రాక్షసులు బాగుగా శస్త్రములతోఁ గొట్టుటచే నీ మగఁడు మూర్ఛిల్లెను. అప్పుడు స్మృతిదప్పి పడియున్న నీ మగనిని నీవు యుద్ధరంగమునుండి యావలికిఁ గొనిపోయి, శీతలోపచారములు చేసి, శత్రువులబారినుండి తప్పించి కాపాడితివి. అప్పుడు రాజు మఱలఁ గొంతసేపటికిఁ దెప్పిఱిల్లి సంతసించి, యో శుభదర్శనా! రెండువరములను నీకొసంగెను గదా? అప్పుడు నీవేమి బదులు సెప్పితివో జ్ఞాపకమున్నదా? అప్పుడు నీవు "నాథా! నే నెప్పుడీ రెండువరములఁ గోరుదునో, యప్పుడు నా కి"మ్మని చెప్పితివిగదా. ఆ మాటలకా మహాత్ముఁడు సమ్మతించెనుగదా. నా కీ సంగతి యెట్లు తెలియును? నీవే కదా నాతో నీ సంగతిఁ దెల్పితివి. నీపైఁ బ్రేమచే నే నింక నాకథను మఱచిపోక జ్ఞప్తియం దుంచియున్నాను. ఇప్పుడు దశరథుని రాముని యభిషేక ప్రయత్నమునుండి నిలిపి, యా రెండు వరముల నిప్పు డడుగుము. వానిలో నొక్కటి భరతునికిఁ బట్టము గట్టుట, రెండవది రాముని బదునాలుగేండ్లడవికిఁ బంపుట. ఈ రెండు వరములఁ గోరుము. ఈ రెండువరముల నతఁడు తప్పక నీ కొసఁగును. రాముఁడు పదునాలుగేండ్లు వనవాసంబుసేసి మఱలివచ్చినను, నీ కుమారుం డింతలోపల జనుల యనురాగమునకుఁ దగినవాఁడై, శత్రువులచేఁ గదలింప నలవిగానివాఁ డగును.

ఓ యశ్వపతి కూఁతురా! కోపగృహమునకుఁ బోయి, సొమ్ముల నెల్లఁ దీసిపాఱవైచి, చింపివేలిక యొకటిఁ జుట్టుకొని, కటికినేలపైఁ గోపగించినదానివలెఁ బరుండియుండుము. నీభర్త యచ్చటికి వచ్చునేని, యతనిని తలయెత్తిచూడకుము. అతనిని ప్రోచ్చరింపకుము. మఱియుఁ జింతతోఁ గూడి యాతనినిఁ జూచి యేడ్చి కన్నీరు విడుచుచుఁ దలవంచి నేలపైఁ బరుండియుండుము. నీవు నీ మగనికి నెల్లప్పుడు ముద్దులుగుల్కు కాంతవు. నీ నిమిత్తమై యతఁ డగ్నియందైనను జొరఁబడును. ఈ విషయము నేను దృఢముగాఁ జెప్పఁగలను. ఆ దశరథుఁడు నీకుఁ గోపము పుట్టింపఁజాలఁడు. నీవు కోపగించుకొన్నయెడలఁ గోపముతోనున్న

నిన్నుఁ జూడనైనను జూడఁ జాలఁడు. నీకుఁ బ్రియముఁ గావించుటకై యమ్మహారాజు తన ప్రాణములనైనను విడువనోపును. ఆ పుడమిఱేఁడు నీ మాటను దాఁటిపోఁజాలఁడు. తిన్నని స్వభావముగలదానా! నీకుఁగల సౌభాగ్యబలమును (=తాను చెప్పిన చొప్పున మగఁడు నడచుకొనుట యనెడి బలమును) దెలిసికొనుము. నీవు కోపముతోఁ గోపగృహమునం దుండునప్పుడు నిన్ను బుజ్జగించుటకై మణులను, ముత్యాలను, బంగారమును, నవవిధ రత్నములను, నీకిచ్చును. వానియం దెల్ల మన సుంపకుము. నీకు నీపతి మున్ను దేవాసుర యుద్ధమున నొసఁగిన రెండువరంబుల నిప్పు డిమ్మని యడుగుకొనుము. ఓ మహాభాగ్యవంతురాలా! ఆ సంగతి మఱచిపోకుము. ఎప్పుడు దశరథుఁడు తానుగ నిన్ను లేపి కూర్చుండఁబెట్టికొని వరము లిచ్చెద నని చెప్పునో, నీవు నీ మగని నొత్తియొత్తి యడిగి, యిచ్చెద నన్నమాట గట్టిచేసికొని, రామునిఁ బదునాలుగేండ్లరణ్యమునకుఁ బంపుము. రాజశ్రేష్ఠుఁడయిన భరతునిఁ బుడమియేలికగాఁ జేయుము. రాముఁడు పదునాలుగేండ్లరణ్యవాసము జేసి మరలి వచ్చునంతలో భరతుఁడు నాఁటుకొని వేళ్లుపాఱి, తక్కిన యేండ్లు స్థిరముగా నుండును.

ఓ దేవీ! రెండవ వరమును రామునిఁ బదునాలుగేండ్లడవికిఁ బంపునట్లు కోరుము. అట్లయినచో నీ పుత్రుని కార్యము లన్నియు నెఱవేఱఁగలవు. ఇట్లు వనవాసమునకుఁ బంపఁబడిన రాముఁడు పదునాలుగేండ్లకుఁ బిదప వచ్చినను, జను లతనియందుఁ బ్రేమగలిగియుండఁ జాలరు. నీ పుత్రుఁడగు భరతుఁడు శత్రుల నందఱిని రూపుమాపి, రాజు కాఁగలఁడు. రాముఁడు వనవాసము పూర్తిగావించి వచ్చునంత లోపల భరతుఁడు బాగుగ వేళ్లుపాఱిన చెట్టువలెఁ గదులఁబడనివాఁడయి, సేనల నెల్ల సేకరించుకొని, తనమేలు గోరు చెలికాండ్రతోఁ గూడి, ధైర్యము గలవాఁడయి యుండును. రాముఁడు వనవాసమునుండి మఱలివచ్చినను, సహాయసంపద లేమిచే భరతుని నేమియుఁ జేయఁ జాలఁడు. కావున ఓ కైకేయీ! యిపుడు నీవు మహారాజును బట్టాభిషేకప్రయత్నము చేయనీక నిలుపుటయే తగుపని" యని చెప్పెను.

కైకేయి తాను స్వాభావికముగా మంచి తలంపు గలదైనను, ఆ గూనిదాసియొక్క మాటల కెక్కువ యచ్చెరువొంది, బెదరి దారితప్పి పోయిన పెంటగున్నపుఁ బిల్లవలెఁ జెడ్డదారిలోఁ బ్రవేశించినదై, సంతసముతోను, పులకలతోను గూడి యీమంథరతో నిట్లనియె. "ఓ గూనిదానా! నీ వింతమంచి యుక్తులఁ జెప్పఁగానవనియుఁ, బూజ్యురాల వనియును నే నింతవఱకు నెఱుఁగ నైతిని. లోకమునఁ గూనివాండ్రెక్కువ యాలోచనశక్తిగలవాండ్రు. నీవు వారినందఱిని మించిన దానవుగా నున్నావు. ఆహా! నీ విప్పు డెంత మంచి యాలోచన చెప్పితివి! నీ వొక్కతెవె యెల్లప్పుడు నా పనులందు శ్రద్ధగలిగి, నా మేలు గోరు చుందువు. ఓ గూనిదానా! నీ విపుడు విప్పి చెప్పునంతవఱకును రాజు గారి తలం పెట్టి దని నే నెఱుఁగలే నైతిని.

లోకంబున నెందఱో గూనివాండ్రున్నారు. వార లెచ్చు తక్కువయయిన యంగములు గలవారలై మహా భయంకరులుగా నుందురు. నీ వట్టిలు గూనివాండ్రవలెఁగాక, వాయువుచేఁ గదలింపఁ బడిన కమలమువలె మూఁడుసు వంగి మోమునఁ జూడఁదగియుందువు. నీ ఱొమ్ము మిక్కిలి నెత్తుగలిగినదై మూఁపులవఱకు నెత్తైయున్నది. నీ బొజ్జయుఁ జక్కని బొడ్డుగలదై, "నాతోఁగూడనుండు ఱొమ్మంత పొడవుగలిగి యుండునదిగదా. నే నంత పొడవుగల్గియుండుటకు వీలు లేకపోయెఁగదా" యని సిగ్గుపడి క్రిందికిఁబోయి సన్నగించి యున్నది. స్తనములు బలిసియున్నవి. మంథరా! నీ మోము నిర్మలమైన పున్నమ చందురునిబోలి వెలుఁగుచున్నది. నీ మొలు గల్లుగల్లుమని మ్రోఁగెడి గజ్జెల యొడ్డాణముచే విలసిల్లుచున్నది. నీ పిక్కలు మిక్కిలి సొంపుగా నున్నవి. నీపాదములు రెండును మిక్కిలి పొడవుగా నున్నవి. నీవు వెడల్పయిన తొడలతోఁగూడి తెల్లని పట్టుచీరఁగట్టి నాకు ముందటఁ బోవుచుండఁగా, నాఁడురాయంచవలె నొప్పియుందువు. అసురులకెల్ల ఱేఁడగు శంబరాసురునికడ నుండిన వేయితంత్రములు నీకడ నున్నవి. అవి మాత్రమే కాక యింక నెన్నియో తంత్రములు వేలకొలఁదిగా నీకడ నున్నవి. రథములోని యొక యంగమగు ముక్కువలె నుండెడి యీనీగూనునందు నీకుఁగల బుద్ధులు, క్షత్రియ విద్యలు, తంత్రములు

నున్నవి. ఓ గూనిదానా! భరతునికిఁ బట్టాభిషేకంబును, రాముఁడు వనంబునకుఁ బోయినపక్షమున నీగూనునం దీ బంగారుహారము నుంచెదను. మంథరా! నాకార్యము నెఱవేఱ నాకు సంతసము గలుగునేని, నేను నీ గూనును జక్కఁగాఁ బుటము వేయఁబడిన మంచి బంగారునీరు పూయించెదను. నీ మోమునందు స్వర్ణమయమయిన యందమగు బొట్టు పెట్టించెదను. ఓ గూనిదానా! నీకు మేలయిన యాభరణముల నొసఁగెదను. నీవు నే నొసఁగు చీరఁగట్టి కంచుకముఁ దొడిగి పైఁటవేసికొని యప్సరసవలె వెలుఁగుచుఁ దిరుగుచుందువు. నీవు చంద్రుని జగడమునకుఁ బిల్చుమోముచే వెలుఁగుచు శత్రువులనెల్లరఁ జూచి గర్వించుచు మేలయిన నడకతో నడచిపోవుచుందువు. ఓ గూనిదానా! నీ వెట్లు నిరంతరము నా పాదములఁ గొల్చుచుందువో, అట్లు సకల భూషణములఁ దాల్చిన పలువురు గూనివాండ్రు నీ కాళ్లకు మ్రొక్కుచుఁ దిరుగుచుందురు." అని చెప్పి కైకేయి మంథరను బొగడెను.

ఇట్లు మంథర కైకేయిచేఁ గొనియాడఁబడుచుఁ దెల్లనైన పాన్పునందుఁ బరుండి, వేదికయందలి యగ్నిజ్వాలవలె వెలుఁగుచున్న కైకేయిని జూచి "ఓ యందకత్తెయగుదానా! నీ రంతయుఁ బాఱిపోయిన పిదపఁ జెఱువునకుఁ గట్టగట్టుటచే నుపయోగము లేదు. రాముని పట్టాభిషేకంబయిన పిదప రాజును నీవు వరంబు లడిగినను నేమియు నుపయోగంబు లేదుగదా. లెమ్ము. కోపగృహంబునకుఁ బోయి, నేఁ జెప్పినతీరుగా వేసముఁ దాల్చి, రాజుగారి రాక నెదురు చూచుచుండుము" అని చెప్పెను.

అట్లు మంథర చెప్పిన మాట విని కైకేయి పాన్పునుండి లేచి, మంథరతోఁ గూడఁ గోపగృహము చేరి, తా నెట్లు చెప్పినను దన మగండు వినఁగలఁడని గర్వించినదై, తాను దాల్చియుండిన లక్షవరహాలు వెలగల ముత్యాలహారములను, మేలయిన యుత్తమభూషణంబులను దేహము నుండి యుఱిచి, తాను బంగారువంటి చాయగలదైనను, గూనిదాని యొక్క మాటలకు లోఁబడినదై నేలఁబరుండి మంథరతో నిట్లనియె.

"ఓ గూనిదానా! నీవు నే నిచట మృతినొందితినని మాతండ్రి యగు కేకయరాజునకుఁ దెలుపుదువు. అట్లు కాదేని, రాముఁ డడవికిఁ

బోఁగా భరతుఁడును భూమినైనను బొందఁగలఁడు. ఈ రెంటిలో నేదియైన నొక్కటి జరుగుట నిజము. నాకు రాజు బంగారుభూషణములొసంగినను, నాకది యక్కఱలేదు. రత్నము లిచ్చినను నేను గైకొనను. సకల భూషణములొసంగినను నేను గోరను. రామునికే పట్టాభిషేకంబు జరిగెనేని, యీ ప్రాణములు వదలుటయే నిజము.”

అంతట గూనిదియగు మంథర నృపాలునిదేవియు, భరతునితల్లియు నైన కైకేయింగూర్చి యామెకు మేలుగూర్చునట్లును, రాముని విషయమునఁ గీడు గలుగునట్లును నెక్కువ పరాక్రమముతోఁ గూడిన పలుకులతో నిట్లనియె.

“ఓ కల్యాణీ! రాముఁడే యీ రాజ్యమును బొందెనేని, నీవు నీ కొమరునితోఁ గూడఁ గీడు చెందుట నిజము. కావున నీ కొమరుఁడగు భరతునకుఁ బట్టాభిషేకమగు ప్రయత్నము చేయుము” అని యీ ప్రకారంబుగ గూనిదగు మంథరచే మాటిమాటికిఁ బ్రయోగింపఁబడిన మాటలనెడు బాణములచే బాగుగఁ గొట్టఁబడి, మిక్కిలి నొచ్చినదై, రొమ్మునఁ జేతు లప్పళించుకొని, మాటిమాటికి నాగ్రహముఁ దెచ్చుకొనుచు గూనిదానిఁ గొనియాడి, దానింగూర్చి, “ఓ గూనిదానా! నేను కోపగృహంబునుండి యమునిపురికేఁగితి నని నీవు కేకయమహారాజున కెఱింగింపవలయును. కాదేని, రాముఁడు బహుకాల మడవిలో నుండునట్లు తటస్థపడి యడవి కేఁగఁగా, భరతుఁడు కోర్కులతో నిండినవాఁడై పట్టాభిషిక్తుండు గావలయును. ఈ రెంటిలో నొక్కటి కావలసినదే కాని, నేను పఱుపులను గోరను. పూవుదండలను గోరను. గంధము పూసికొనను. కాటుక దిద్దను. నీరు ద్రాగను. ఆహారము గుడువను. ఏదియుఁ గోరను. వేయిమాటలేల? రాజు రాముని నయోధ్యనుండి యడవికిఁ బంపఁడేని, నేను ప్రాణములనే కోరను.” అని యివ్విధంబున మిగులఁ గఠినమైన మాటలు చెప్పి, సకలాభరణములను దిసివైచి, స్వర్గమునుండి క్రిందఁబడిన కిన్నరాంగనవలె నేలమీఁదఁ బరుండెను. అట్లు కోపాతిశయముచేఁ గలిగిన యజ్ఞానముతోఁ గూడినదై, యట్టి సకల భూషణములను, బుష్పమాలికలను దీసివైచి నేలమీఁదఁ బరుండి

యున్న యా నృపాలుని చేరి, నక్షత్రము లస్తమించిన పిదపఁ జీకటిచే గ్రస్తఁబడిన యాకాశముమాడ్కి వెలుఁగకుండెను.

10 - వ సర్గము.

దశరథుఁడు కైకేయి యంతఃపురమునకుఁ బోవుట

సమర్థురాలయిన కైకేయి, మిక్కిలి చెడుతలంపుగలదైన మంథర యొక్క చెడుబోధనలచేఁ జెడుదారి కీడ్వఁబడినదై, విషముపూసిన బాణముచేఁ గొట్టఁబడిన కిన్నరకాంతవలె నేలపైఁబడియుండి, మిక్కిలి కోపము గలదై, మంథర మాటకు మేలుపోయి, యది తనకు ముందు చెప్పిన చొప్పెల్ల ముహూర్తకాల మాలోచించి, సంతసముఁ దప్పినదై, మంథరను జూచి, “యో మంథరా! నీవు చెప్పిన యాలోచన యెల్ల బాగుగ నున్నది. నే నట్లు చేసెదను” అని మంథరతోఁ జెప్పి, తనకు మేలు గావించు పద్ధతింగూర్చి ముహూర్తకాల మాలోచించెను.

కైకేయివిషయమున మంచి మనస్సుగలదియు, నాయమకు లాభము గలుగవలెనని కోరుచుండునదియు నైన యా మంథర కైకేయిం బాగుగా నిర్ణయించి చెప్పినమాటలనువిని, తా నింతవఱకుఁ జెప్పిన మాటల నా కైకేయి వినినందుచేతఁ గార్యము సిద్ధించినట్లే తలఁచి మిక్కుటమగు సంతోషము నొందినదాయెను.

అంతట నా దశరథుని దేవేరియగు కైకేయి కోపముతో మంథర తనకు బోధించిన తీరెల్ల మనంబునఁ దలపోసి, కనుబొమ్మలు ముడివెట్టి, తాను వేసికొనియున్న సొమ్ములను హారముల నూడిచి, మైలబట్టఁగట్టి, యొంటిజడను వెంటి చుట్టినట్లు చుట్టి, సిద్ధపురాలై క్రిందఁబడిన కిన్నర కామినివలెఁ గోపగృహంబునఁ బడియుండెను. అప్పుడు కైకేయిచే నొలువఁబడి నేలమీఁద నుంచఁబడిన చిత్రములయిన హారములును, మేలయిన భూషణంబులును నక్షత్రము లాకసమును వెలుఁగఁజేయు నట్లు భూమిని వెలిఁగించినవి.

మిక్కిలి యెక్కువ కీర్తి గలవాఁడగు దశరథుఁడు రాముని పట్టాభిషేకముంగూర్చిన యేర్పాటు గావించునట్లు మంత్రుల కానతిచ్చి, సభ్యులనందఱి నడిగి సెలవుగైకొని తన నగరికి వచ్చి, తాను జితేంద్రియుఁ డయ్యును, కైకేయిం దలఁచికొని, యీ దినముననే రాముని

పట్టాభిషేకదినమని యెంత తెలిసినను, దాను కైకేయితోఁ జెప్పలేదు గదా యని తలఁచి, ప్రియముఁ జేయుటకుఁ దగిన యా కైకేయితో నీ ప్రియవాక్యముఁ దెలుపఁగోరినవాఁడై, తెల్లని మబ్బులుగలిగి, రాహువుతోఁగూడియున్న యాకసమును జంద్రుఁడు ప్రవేశించుమాడ్కి దశరథుఁడు కైకేయియున్న కోపగృహమును బ్రవేశించెను. చిలుకలయు, నెమళులయు, నంచలయుఁ, గొక్కెరలయుఁ గూఁతలతోను, వాద్యధ్వనులతోను నిండినదియు, గూనివాండ్రతోను పొట్టివాండ్రతోను గూడినదియు, తీఁగెల యిండ్లతోను, సంపెంగలచేతను నశోకములచేతను నందనముగనున్న చిత్రములయిన యిండ్లతోను, దంతము, వెండి, బంగారు నను వీనితో నిర్మింపఁబడిన తిన్నెలతోను గూడినదియు, నిరంతరము పుష్పములు పండ్లు గలచెట్లతోను, నడబావులతోను, దంతములు వెండి బంగారునను వీనితోఁజేసిన గొప్పయాసనములతోను శోభిల్లుచుండునదియు, నానావిధములగు భక్ష్యములతోఁ గూడిన యన్నపానములతో నిండినదియు, సకల భూషణములను దాల్చియున్న సుందరాంగనలతోఁ గూడినదియునై స్వర్గలోకము మాడ్కిఁ దేజరిల్లుచున్న తన ప్రియురాలగు కైకేయియొక్క యుత్తమమగు శయనగృహముచేరి, సెజ్జపై నా కైకేయిం జూడఁడయ్యె. ఆ దశరథనృపాలుఁడు మన్మథబాణముల పోటులకుఁ దాళఁజాలక, రతి సలుపఁ గోరి వచ్చియుఁ బడకటింటియందు కైకేయిం గానక, "కైకేయీ! యెక్కడనున్నా" వని పిలిచియు, బదులు రామిచేఁ గడు వ్యసనము నొందెను. ఇంతకు మున్నెప్పుడా మహారాజుగారు వచ్చెడి యా వేళ కింటనుండక పోయినది లేదు; రాజుగారును కైకేయిలేని యంతఃపురము నొకప్పుడు ప్రవేశించినది లేదు.

అంతట దశరథనృపాలుఁడు "కైకేయి ముందువలెఁ గాక యిట్లు తెల్విమాలినదై, తన కార్యమును సాధింపఁగోరియున్న" దని తెలియనివాఁడై, యంతిపురము ద్వారముకడకు వచ్చి, ద్వారపాలికనుం జూచి, "కైకేయి యెక్కడ" నని యడిగెను. ఆ ద్వారపాలకురాలును మిక్కిలి భీతినిబొంది, చేతులు జోడించి, "ప్రభూ! దేవేరి మిక్కిలి కోపముతోఁ గూడి, క్రోధగృహంబుఁ జేరియున్న" దని విన్నవించెను. కైకేయి కనఁబడ

నందుఁ గై విచారపడుచున్న దశరథనృపాలుఁడు ద్వాకపాలకురాలి మాట విని మఱింత యెక్కుడయిన వ్యసనమును బొంది, మిక్కిలి కలవరపడిన యింద్రియములు గలవాఁడయ్యెను. అట్లు పుడమిఱేఁడు వ్యసనపడి కోపగృహమునకుఁ జని యచ్చట నేలపైఁ బరుండియున్నదియు, నట్లు నేలపైఁ బరుండుటకు దగనిదియు నైన కైకేయిం జూచి మిక్కిలి నొచ్చినవాఁడయ్యెను.

ముసలివాఁడగు దశరథుఁడు దాను గపటంపుం దలఁపు లేనివాఁడై, యట్లు చెడుతలంపుతో భూమిమీఁదఁ బరుండి, త్రుంచివేయఁగాఁ బడి వాడియున్న తీఁగెవూడ్కి శాపాదులవలనఁ బుడమినిఁ బడిన దేవకాంగనవలె యక్షలోకమునుండి త్రోయఁబడిన కిన్నరాంగనవలెను, స్వర్గలోకము నుండి భ్రష్టురాలయిన యప్సరసవలెను, క్రిందికిఁ బడఁద్రోయఁబడిన మాయాదేవివలెను, కట్టివేయఁబడిన యాఁడులేడివలెను, వేఁటకానిచే విషముపూసిన బాణముతోఁ గొట్టఁబడిన యాఁడేనుఁగు చందమునను బడియున్న తన ప్రాణములకంటె నెక్కుడయిన తన ప్రియపత్నియగు కైకేయిని జూచి మోహముచే మదించిన యాఁడేనుఁగు మదపుటేనుఁగు వలె దాఁకి, తన చేతులతో బాగుగ నొడలంతయుఁ దడవి మనస్సునం దెక్కుడ సంతాపమునొంది కమలలోచనయగు కైకేయితో నిట్లనియె.

“ఓ మంచిమనస్సుగలదానా! నీ కిపుడు కోపము వచ్చుట కేమి కారణము? ఎవఁడు నిన్నుఁ దిట్టెను? ఎవఁడు ని న్నవమానపఱచెను? నేను నీయెడ మంచి మనస్సు గలవాఁడనై నీకోర్కు లీడేర్చుచుండఁగా, నీవేల దయ్యముపట్టినదానివలె నా మనమున కెక్కుడ చింతను బుట్టించుచున్నావు? నా కడ నెందఱో ఘనులగు వైద్యులు సకల సౌఖ్యములం బొందుచున్నారు. నీ వ్యాధి యేదియో చెప్పుము. వారు నిన్ను స్వస్థపఱపఁగలరు. నీ వెవరికైనఁ బ్రియకార్యము చేయఁ దలఁచితివా? లేక యెవఁడైన నీ కప్రియము చేసెనా? ఎవని కిప్పుడు ప్రియమును జేయవలెను. ఎవని కిప్పుడు కీడు గల్గింపవలయును? దేవీ! నీ వేడువకుము. శరీరశోషణమును జేసికొనకుము. దండింపఁదగనివాని నెవనిని వధింపవలయును? వధింపఁదగినవాని నెవనిని విడిచిపెట్టవలయును? ఏ దరిద్రుని ధనికునిఁ జేయవలయును? ఏ ధనవంతుని ధనమును లాగికొని దరిద్రునిఁ

జేయవలయును? నీ వెవనిని జంపుమనిన, వాఁడు నిర్దోషియైనను, వానిని సంహారించెదను. నీ వెవనిని విడువుమన్న, వాఁ డపరాధియైనను, వానిని విడుదల చేసెదను. నీవు ఏ దరిద్రునికి ధనమిమ్మనినను నిచ్చి, వానిని భాగ్యవంతునిఁ జేసెదను. నీవే ధనవంతుని దరిద్రునిఁ జేయుమన్న నా ధనవంతుని ధనసంబంతయు లాగుకొని దరిద్రుని జేసెదను. ఓ కైకేయీ! నేనును, నావారందఱు నీకు లోఁబడి నీవు చెప్పిన చొప్పున వినువారము. నేను నీ రవంత కోరికనైనను దీర్పకుండ నుండఁజాలను. నీవు దేనిని గోరుదువో, దానిని నా ప్రాణమును విడిచియైనను సాధించి యిచ్చెదను. నాకు నీయెడఁగల ప్రేమను దలఁచి, నీవు సంశయింపక నీ కోర్కెని దెల్పుము. నేను జేసిన పుణ్యములనైన నొట్టుపెట్టికొని చెప్పెదను. నేను నీ యిష్టము నెఱవేర్చెదను.

ఓ కైకేయీ! యీ సూర్యమండల మేది మొద లెంతవఱకు వ్యాపించియున్నదో, యంతవఱకుఁగల పుడమియెల్ల నాది. సకల సంపదలచె నిండిన తూర్పు దేశములును, సింధు సౌవీర సౌరాష్ట్ర దేశములును, దక్షిణదిశయందుండు దేశములును, అంగ వంగ మగధ మత్స్య కాశి కోసలదేశములును నావి. అచ్చట విస్తారముగనుండు ధనధాన్యరాసులును, గొఱ్ఱెలయు, మేఁకలయు మందలును నావి. వీనిలో నేమి గోరుదువో యదియెల్లఁ దప్పక యొసఁగెదను. ఓభీరూ! యేల యిట్లు నేల మీఁదఁ బరుండి దేహము నొప్పింతువు? ఓ సుందరీ! లే లెమ్ము. కైకేయీ! నీకేల యింతభయము గలిగినదో చెప్పుము. సూర్యుఁడు మంచును బోకార్చునట్లు, నీకుఁ గలిగిన భయమును నేను బాపెదను.” అని దశరథుఁడు కైకేయిని బలుతెఱఁగుల నూఱడించెను.

అట్లు కైకేయి తన భర్తచేఁ బలుతెఱంగుల నూఱడింపఁబడినదై, తన భర్తకు మఱింత వ్యసనము గల్గించుటకై తన మనస్సున నున్న కోర్కెని దెలుపుటకుఁ బూనెను.

11-వ స ర్గ ము.

కైకేయి రెండువరంబు లడుగుట

మన్మథుని బాణములు నాటుటచే నా మన్మథుని బారింబడియున్న పుడమితేసిం గూర్చి కైకేయి యతి క్రూరములయిన మాటలతో “ఓ

నాథా! నా కెవ్వఁడు నపకారము సేయలేదు. నన్నెవ్వఁడు నవ
మానింపను లేదు. నా కొక కోరికయున్నది. అది తమరు చేయుదురని
కోరుచున్నాను. మీరు నాకోరికను నెఱవేర్తు నని ప్రమాణము చేసితి
రేని, నేను నా మనోరథము దెలిపెదను” అని చెప్పెను.

కాముకుఁడును, విశేషకాంతిగలవాఁడునునగు దశరథుఁడు
చిఱునవ్వు నవ్వినవాఁడై, చిఱునవ్వు నవ్వుచుండు నా కైకేయిని దల
వెండ్రుకలు చేతితో దువ్వుచు నిట్లనియె. గర్వితురాలా! నీకంటెఁ
బ్రియురాలు మఱొక్కతె లేదనియుఁ, బురుషశ్రేష్ఠుఁడయిన రాముఁడు
తక్క ప్రియుఁడు మఱొక్కఁడు లేఁడనియు నీకుఁ దెలియదా? జయింప
నలవి కానివాఁడును, రఘువంశస్థులలో ముఖ్యుఁడును, గొప్ప బుద్ధి
శాలియు, దీర్ఘాయువు గలవాఁడునైన రాముఁడు సాక్షిగా శపథము
చేసెదను. నీ కోరికయెద్దియో చెప్పుము. ఏ రామునిఁ జూడక క్షణ
కాలమైనను జీవింపనో, యా రాముఁడు సాక్షిగా నీ మాట
నెఱవేర్చెద నని ప్రతిజ్ఞ చేసెదను. నన్నుఁగాని, భరతుఁడు మొదలుగాఁ
గల కుమారులను గాని, ఇతరబంధువులను గాని వదలిపెట్టి యైనను
నెవ్వానిని బ్రేమించుచున్నానో యట్టి రాముఁడు సాక్షిగా నీ కోర్కె
చెల్లించెదను. ఓ మంగళకరురాలా! నీవు దేనిని గోరెదవో చేయుదు
నని నా ప్రాణములకంటె మిన్నయైన రాముఁడు సాక్షిగాఁ జేసెద నని
ప్రతిజ్ఞ చేయునంత నీ మీఁది మోహముగల నా మనస్సును గనిపెట్టి
యయినను, నీ కోరికను దెలిపి నన్నుఁ గడతేర్చుము. నే నిప్పుడు చేసిన
శపథంబు బాగుగఁ బరికించి, నీవు దేనిని గోరుచున్నావో దానిని
జెప్పుము. నాయొక్క బలిమిని గుర్తెఱుఁగుదానవే కావున, నీ కార్యంబు
చేయఁగలనో, లేనో యని సంశయింపక చెప్పుము. నే నొనర్చిన పుణ్య
కార్యముల సాక్షిగాఁ జెప్పెదను. తప్పక నీ కోరిక నెఱవేర్చెదను” అని
దశరథనృపాలుఁడు కైకేయిని బతిమాలుకొనెను.

కైకేయి యా మాటలచే సంతసించినదై, తాను దలఁచిన యభి
ప్రాయము నంగీకరించిన దశరథునిఁ గూర్చి రాము నడవికిఁ బంపుట,
భరతునికిఁ బట్టాభిషేకం బొనర్చుట యను మంథర యుపదేశించిన
యా రెంటియందే మనసుంచి యున్నదగుటచే, భరతుని యందలి

పక్షపాతమువలనను, దశరథుఁడు తన కనుకూలుఁ డయ్యెననను సంతోషమువలనను జెప్పుటకు నోరురానిమాట చెప్ప నారంభించెను:

"ఓ నృపాలా! నీవు నన్నును, నీపుత్త్రులను, సాక్ష్యముగాఁ శపథంబు చేసితివి. అట్లు నీవు చేసిన ప్రతిజ్ఞను నగ్నిహోత్త్రుఁడు మొదలగు ముప్పదిమూఁడుకోట్ల దేవతలును వినుదురుగాక! సూర్యచంద్రులును, నాకసంబును, నవగ్రహంబులును, రేలుం బగళ్లును, దిక్కులును, లోకమును, భూమియు, గంధర్వులును, రాక్షసులును, రాత్త్రులందుఁ దిరుగుచుండు భూతములు, మఱియు నచ్చటచ్చటనుండు భూతములెల్లఁ దమప్రతిజ్ఞను వినుచుందురుగాక. చేసిన ప్రతిజ్ఞను తప్పనివాఁడును, ఎక్కుడు ప్రతాపముగలవాఁడును, ధర్మములనెల్ల నెఱింగినవాఁడును, మిక్కిలి జాగ్రత్తగలవాఁడునైన దశరథనృపాలుఁడు నాకు వరముల నొసంగుచున్నాఁడు. దేవత లందఱు సాక్షులుగా నుందురుగాక!" యని చెప్పి, కైకేయి గొప్ప విలుకాఁడైన దశరథనృపాలుని చేయిపట్టుకొని, తన ప్రార్థన నొప్పుకొనునట్లు చేసి, ముఖస్తుతులచే నుబ్బించి, కామాతురుఁడై యేమి యడిగినను నిచ్చుటకు సిద్ధుఁడైయున్న దశరథునిఁ గూర్చి యిట్లనియె.

"మహారాజా! మున్నొకప్పుడు దేవాసురులకు నడిచిన యుద్ధమున నేమి జరిగినదో జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చికొనుఁడు. ఆ యుద్ధమున శత్త్రువు తమ ప్రాణముఁ దక్కఁ దక్కినది యెల్లను బడఁద్రోసెనుగదా! అప్పుడొకనాఁటిరేయి యుద్ధము నడుమ నా శంబరాసురుఁడు దమరిని మూర్ఛనొందించెను గదా! అప్పుడు నేను తమరి నావలికిఁ దెచ్చి, శీతలోపచారములుచేసి దమ్ముఁ గాపాడితిని. అప్పుడు తాము తెప్పిఱిల్లి, తెలివిఁదెచ్చుకొని నాయొక్క యాదుకోలునకు మెచ్చి నాకు రెండువరముల నొసంగితిరి. మహారాజా! నే నప్పు డా వరములను రెంటిని నడిగి నప్పు డిమ్మని తమరితోఁ జెప్పి యొప్పించితిని. నాథా! అప్పుడు తమకడ దాఁచిపెట్టిన యా రెండువరములనే నే నిప్పు డిమ్మని యడుగుచున్నాను. సత్యముయిన ప్రతిజ్ఞగల యో మహీపాలా! యిచ్చెదనని మొదటఁ బ్రతిజ్ఞ చేసి, న్యాయముగా నా వరంబులను దమ రిప్పింపరేని, తమరు చేసిన యవమానంబునకై నా ప్రాణముల నిక్కడనే వదలిపెట్టుదును.

ఇది నిజము. నమ్ముఁడు" అని కైకేయి తన భర్తను నిర్బంధించెను. బోయవాఁడు వలపన్ని, గానముచేయుచుండఁగా నా పాటయొక్క యింపునకు లోఁబడి జింక వలలోఁ దగులుకొన్న చందమున, దశరథుఁడు కైకేయి తన్ను మున్నడిగిన వరముల నడిగినప్పు డిచ్చెదనని ప్రతిజ్ఞచేసి యున్నందునఁ దనమాటచేఁ దన చెఱుపునకై తానే ధర్మపాశంబునకుఁ గట్టువడెను. అప్పుడు కైకేయి మహీపాలునిం జూచి, "మహారాజా! తమ రే వరముల నొసఁగితిరో, యావరముల నిప్పుడే కోరెదను. నామాట వినుఁడు.

మహారాజా! ఆ వరంబులలో నొక్కటి యేది యనిన; 'ఇప్పుడు రాముని పట్టాభిషేకమునకై తాము చేసిన ప్రయత్నముతో నాపుత్త్రుఁడగు భరతునకుఁ బట్టాభిషేకంబు సేయింపవలయు.' ఇదిగో నేను గోరు మొదటివరము.

నాథా! మునుపు దేవాసురయుద్ధమున సంతోషపూర్వకముగాఁ దా మొసఁగిన రెండవవరంబున కిప్పుడు సమయము వచ్చినది. అది యేది యనిన;

'రాముఁడు నారబట్టలను గట్టుకొని, కృష్ణాజినము గప్పికొని, జడలుదాల్చి, మునివేషము ధరించి, పదునాలుగేండ్లు దండకారణ్యమునఁ ద్రిమ్మరుచుండును గాక.' ఇది రెండవవరము.

నాథా! భరతుఁడు నిష్కంటకమైన యువరాజపట్టాభిషేకము నిప్పుడే పొందునుగాక! ఇప్పుడే రాముఁడు నడవికిఁ బోవునపుడు నేను జూడఁగోరెదను. మహారాజా! నే నిప్పుడు గ్రొత్తవరముల నడుగ లేదు. తమరు మున్ను ప్రేమతోఁ దాముగా నొసంగిన వరములనే యిప్పు డడిగితిని.

మహారాజా! చెప్పిన ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చి సత్యసంధులరని పేరు వడసిన రాజాధిరాజుల రగుఁడు. తమరు పుట్టినది యిక్ష్వాకువంశము. ఇక్ష్వాకువంశస్థుల పేరు చెఱుపకుఁడు. ఇన్ని యేండ్లు గంభీరస్వభావంబు గలవారని ప్రసిద్ధిఁజెంది యిప్పు డా నడతను బోఁగొట్టుకొనకుఁడు. తమ రే వంశమునఁ బుట్టితిరో, యది జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చికొనుఁడు. మానవులకు సత్యముఁ దప్పకుండుటయే యిహలోక సౌఖ్యమునకు సాధకమనియు,

నట్టి సత్యసంధులు పరలోకమున నుత్తమగతి నొందుదు రనియు మునీంద్రులు పలుకుదురు. కావున మహారాజా! యాడినమాట తప్పకుఁ"డని కైకేయి దశరథనృపాలుని మాఱుమాట పలుకకుండునట్లు చేసెను.

12-వ సర్గము.

—దశరథుఁడు కైకేయివరంబులఁ దలఁచి చింతించుట—

అంతట దశరథమహారాజు కైకేయియొక్క వెఱపుఁ బుట్టించునట్టి మాటలను విని, విచారము నొంది క్షణకాలము మూర్ఛిల్లి మఱలఁ దెప్పిఱిల్లి "ఏమి యిదియొక కలయా? లేక మనోభ్రమయా? లేక, జన్మాంతర వాసనయా? లేక, మనోవికారమా" యని చింతించుచు నప్పుడు సుఖముఁ దప్పియుండెను. దశరథుఁడు కైకేయియొక్క పలుకు లనెడు బాణములచే నాఁటఁబడి, నొచ్చి మఱచి, చాల సేపటికిఁ దెప్పిఱిల్లి, పెంటి పులిఁజూచిన జింకవలె మనమునందలి దుఃఖముచేఁ జేతులుకాళ్లు విలవిల దన్నుకొనుచుండెను. అట్లు దశరథనృపాలుఁడును నేలపైఁ గూలఁబడి, నిట్టూర్పులను విడుచుచు, మంత్రములచేఁ గట్టఁబడి వలయమునందు నిలిచి బుసకొట్టుచున్న విషసర్పమువలెఁ గొంతతడ వేమియుఁ దోచక చింతించుచుండెను. పిమ్మట నరాధిపుఁడు రోషముతోఁ గూడినవాఁడై, "యాహా! యిది యేమి యన్యాయము. ఛీ! ఛీ!" యని చెప్పి, గుబులుగుబులుమని పెల్లగించుకొని వచ్చుచున్న దుఃఖమువలన స్మృతి దప్పినవాఁడై, మూర్ఛనొందెను. పిమ్మటఁ జాలసేపటికి మఱలఁ దెప్పిఱిల్లి, స్మృతిని బొంది, కడు దుఃఖమునొంది, కోప దృష్టిచేఁ గైకేయిని గాల్చువానిచందమునఁ జూచుచుఁ జూచుచు నా కైకేయితో నిట్లనియె.

"ఓసీ గొంతుకోయుదానా! ఓసీ చెడుపడతగలదానా! ఓసీ మా వంశమును జెఱుపుదానా! పాపాత్మురాలా! నీకు రాముఁ డేమి యపకారముఁ జేసెను? నేనేమి యపకారముఁ జేసితిని? రాముఁడు నిన్నుఁ దల్లితో సమానురాలినిగాఁ దలఁచి, నీయెడ మిక్కిలి గౌరవము చూపుచున్నాఁడు గదా! అట్టి రామునికే యేల యింత యపకారము నీవు సేయఁదలఁచితివి? దీనికేమి కారణము? నీ వోర్వరానివిషము గ్రక్కెడి యాఁడుపాము వంటిదానవు. అది తెలియక నీవు రాజపుత్రివనియెంచి నిన్ను నా రాచనగరులోఁ బ్రవేశపెట్టితిని. అట్లప్పుడు తెలియక చేయుటచేత నాకుం

చేటు నేనే తెచ్చుకొంటిని. జనులందఱు రాముఁడు గుణవంతుఁడని యాతని గుణంబులఁ బొగడుచుందురు. అట్టి ప్రియసుతుఁడగు రామునిపై నే నేమి తప్పుపెట్టి యతనిని విడిచివేయుదును. కౌసల్యనైనను విడుతును; సుమిత్రనైనను విడుతును; రాజ్యలక్ష్మినైనను విడుతును. తుదకు నా ప్రాణములనైనను వదలుదును గాని, తల్లిదండ్రులయందుఁ బ్రేమతో నడుచుకొనుచుండు రాముని నేను విడువనే విడువఁజాలను. నా పెద్దకొడుకగు రామునిఁ జూచినంతట నా కెక్కువ ప్రేమ గలుగుచున్నది. ఆ రామునిఁ జూడకుండిన నాకుఁ బ్రాణమే పోవును. జగత్తు సూర్యరశ్మి లేకయైన నుండవచ్చును. పైరులు నీరులేకయైనఁ బెరుగవచ్చును. కాని రామునిఁ బాసి, నా దేహమునఁ బ్రాణము లుండఁబోవు. ఓసీ, చెడుతలంపుగల దానా! యీ తలంపువలదు. విడిచిపెట్టుము. నీ పాదములనైనను నా నెత్తినిఁ బెట్టికొందును, నాపైఁ గరుణించి యీవరమును మానుము. ఓసీ కటికిదానా! ఏమని యింత భయంకరమైన కోరికను గోరితివి? లేక, భరతునిపై నాకుఁ బ్రేమయున్నదో లేదోయని తెలియఁగోరితివా? అట్లు భరతునిపైఁగల యిష్టానిష్టములనే తెలియఁగోరిన దానవే యగుదువు గాక! తొల్లి రామునివిషయమై నాతో 'నీ పెద్దకుమారుఁడు సౌందర్యవంతుఁడనియు, ధర్మజ్ఞులలో నెల్లఁ బెద్దవాఁడనియుఁ బలుమాఱు నీవు చెప్పియుంటివే. ఆ మాటలెల్ల నేను నీయందుఁ బ్రేమగల్గియుండవలెనని కాని, నా మనస్సును సంతోషపెట్టుటకుఁ గాని, రామునిచే శుశ్రూషలు సేయించుకొనుటకుఁగాని చెప్పితివి కాఁబోలును. నీవు మనఃపూర్తిగా నా మాటలు పలికినదానవు గావు. ఆ రాముని పట్టాభిషేకవార్తను విని, దుఃఖపీడితురాలవై, నన్నిట్లు మిక్కిలి బాధించుచున్నావు. నీ వెవరి దుర్బోధనలకు లోఁబడి యీ శూన్యమగు కోపగృహమున కేతెంచితివి? ఓ కైకేయీ! నీవు మున్ను న్యాయంబుఁ దప్పకయుంటివి. నీ కిప్పుడిట్టి విపరీతబుద్ధి పుట్టెనో, యప్పుడే యీ యిక్ష్వాకువంశమున కొక గొప్ప చేటు సంభవించినది. ఓ విరిసికన్నులదానా, నీ వింతకు మున్నెప్పుడు న్యాయవిరుద్ధముగను, నా మనస్సున కప్రియముగను ఒక మాటనైనను జెప్పినది లేదు. అట్టి యొక్క పనినైనను జేసినదిలేదు గదా! అట్టి నీ విప్పుడు రెండు క్రూరములగు వరముల నడుగుట చూడఁగా నీవు

పరిహాసమున కడుగుచున్నావని తలంచుచున్నాను. ఓసీ, నీకు భరతునితో మహాబుద్ధిశాలియగు రాముఁడు సమానుఁడు గాఁడా? ఓసీ, చిన్నదానా, నీవు పసిదానవుగ నుండునపుడు పలుమాఱు "నాకు రాముఁడు భరతుఁడు నొక్కటే" యని యెన్నియో కథలు చెప్పుచుంటివిగదా! అవి యెల్ల నిప్పుడు మఱచితివా? అట్టి ధర్మాత్ముఁడు, కీర్తిమంతుఁడునగు రాముని బదునాలుగేం డ్లడవికిఁ బంపఁగోరితివే! ఈ మాటయడుగ నీ కెట్లు నోరాడెను?

ఓ కడుఁ గ్రూరురాలా! మిక్కిలి సుకుమారుఁడును (అరణ్యవాసమువలని శ్రమకోర్వలేనివాఁడును), న్యాయమునందే దృష్టి యుంచియుండువాఁడును నైన యీ రాముఁ డడవిలో నుండుటకు నీ మనసెట్లిష్టపడినది? సొంపయిన కన్నులుగలదానా, సకలజనుల యిష్టమునకుఁ దగినవాఁడును, నీకు శుశ్రూష సల్పువాఁడును నైన రాముని నెందుల కడవికిఁ బంపవలయును? రాముఁడు నీకు శుశ్రూష సేయుచున్నాఁ డనెడు నెనరుగూడ నీవు పెట్టవైతివిగదా! రాముఁడు భరతునికంటె నిన్నెల్లప్పుడు కొలుచుచుండును. ఆ రామునికంటె భరతుఁడు నీ కెక్కువ యనుట కేమియు దృష్టాంతము గనఁబడలేదు. శుశ్రూష, మర్యాద గనఁబఱచుట, నమ్మకము, చెప్పినమాట వినుట యను వీనిని నీయెడఁ గనఁబఱచువాఁడు రామునికంటె మఱొక్కఁ డెవ్వఁడున్నాఁడు? ఓకైకేయీ! యిచ్చట వేలకొలఁది స్త్రీలున్నారు. వేలకొలఁది పనివారున్నారు. రామునియెడ నొక యపకీర్తికాని, నిందగాని యున్నదో, వారి నందఱి నడుగుము. పురుషశ్రేష్ఠుఁడైన రాముఁడు పక్షపాతము లేని మనసుతో సకల జంతువులను బుజ్జగించుచు, తన దేశములోని జనులను వారి కిష్టములైన పనులు చేయుటచే నాకర్షించియున్నాఁడు. శూరుఁడయిన రఘువంశోద్భవుఁడగు రాముఁడు లోకములను సత్యము చేతను, పేదలను ద్రవ్యమొసఁగుటచేతను, పెద్దలను శుశ్రూష సల్పుటచేతను, శత్రువులను యుద్ధమునందు ధనుస్సుచేతను జయించి లోఁబఱచుకొనుచున్నాఁడు. మఱియు, నిజముపలుకుట, దానము చేయుట, తపమొనర్చుట, త్యాగము, చెలిమి, ఆచారము, మోసము లేకుండుట, విద్య, పెద్దలకు శుశ్రూషసేయుట మున్నగు సుగుణము

లన్నియు నా పెద్దకుమారుఁడగు రామునియందు నెలకొనియున్నవి. అట్టి తిన్ననిస్స్వభావముగలవాఁడును, దేవతలపరాక్రమముతో సాటి యగు పరాక్రమము, మహర్షుల తేజస్సువంటి తేజస్సు గలవాఁడనునగు నా రామునివిషయమున నేల యిట్టిచెఱుపుచేయఁగోరితివి? జనులందఱు రాముని పట్టాభిషేకవిషయమయి యిష్టములయిన మాటలనే చెప్పిరి గాని యొక్కఁడును నది తనకిష్టము గాదని చెప్పలేదు. అట్లుండ నీకొకతె కిష్టముగను, జనులకందఱకె కనిష్టముగను నుండు నీ మాట చెప్పుటకు నా కెట్లు నోరాడును? ఓర్పు, ఇంద్రియము, దానముచేయుట, నిజముపలుకుట, నెనరుగల్గియుండుట, స్వధర్మముల నడుపుట, సకల జంతువులను నొప్పింపకుండుట యనుసద్గుణంబులెల్ల నా రామునియందే యున్నవి. అట్టిరాముని విడిచిన నా కెవరు దిక్కు? కాఁబట్టి, కైకేయీ! నన్నుఁ జూచి కొంచెము కరుణింపుము. నేనో ముసలివాఁడను. అవసాన కాలము నేఁడో రేపో రాఁబోవుచున్నది. దుఃఖముచే నామనస్సు నొచ్చియున్నది. నేను మిగులఁ బరితాపముతో నిన్ను వేఁడుకొనెదను. నాలుగుసముద్రములచేతను జుట్టఁబడియుండు నీ భూమండలమున నాకు నెంత ధనము లభించుచున్నదో, యదియంతయు నిదిగో నీ కొసఁగెదను. రాముని విషయమయిన కోపము నీవు విడిచిపెట్టుము. ఓ కైకేయీ! నీకుఁ జేతులు జోడించి మ్రొక్కెదను. నీ కాళ్ళమీఁద నైనను బడియెదను. రామునికి శరణుకమ్ము. జనులు నన్నధర్మపరుఁడని చెప్పునట్లు చేయకుము" అని దశరథుఁడు కైకేయిని బహువిధముల వేఁడుకొనెను.

కైకేయి మొండితనము

అవ్విధంబున దుఃఖముచేతఁ బరితపించుచును, నేడ్చుచును, స్మరణదప్పి క్రిందఁబడి పొరలింతలు పెట్టుచును, దుఃఖమనెడి సముద్రమున మునిఁగి, తన్ను నే విధంబుననైనను శోకసాగరము దరిఁ జేర్పుమని మాటి మాటికిఁ బ్రార్థించుచుండు దశరథుని జూచి, కైకేయి మిక్కిలి యుగ్రరూపము దాల్చినదై, "ఓ రాజా! రెండువరముల నిచ్చి, యవి యిమ్మని యడిగిన నిట్లు త్రొక్కటపడుచున్నావే, ఓ శూరుఁడా! తమరు 'నేను ధర్మములఁ జేయువాఁడ' నని యెట్లు లోకులతోఁ జెప్పు

కొందురు. ఓ మహారాజా! యనేకులు రాజర్షులందఱు తమతోఁ గలిసి, 'కైకేయికి వరముల నిచ్చితివా?' యని యడిగిరేని, ఓ ధర్మజ్ఞుఁడా! అప్పుడు తమరు వారికేమి బదులుచెప్పుదురు.

'ఏ కైకేయియొక్క యనుగ్రహముచే నేను బ్రదికియున్నానో, యేకైకేయి నన్నుఁ బ్రాణాపదనుండి తప్పించినదో, యా కైకేయికి రెండు వరముల నే నిచ్చెదనని మొదట వాగ్దత్తముచేసి, యట్లు జరిపింపక, నే నా కైకేయిని మోసపుచ్చితిని' అని తెగించి చెప్పుదురు కాఁబోలును. మహారాజా! తమరు నృపాలురగ నుండియు, మొదటవరములిచ్చి యప్పుడే వేఱువిధములగు పలుకులు పలుకుదురేని, నృపాలా! 'రాజులెల్ల నిట్టివారేకదా' యని యందఱు రాజులకు నపకీర్తిఁ దెత్తురు. తమరే ముందుగ నిచ్చెదనని చెప్పి, పిదప నే నడిగిన స్వల్పవరము కిట్లు మీనమేషము లెంచుచున్నారు. తొల్లింటి రాజుల చరిత్రము వినియుందురుగదా! ఒక డేగయుఁ బావురమును జగడమాడి, డేగ పావురమును జంపఁబూనఁగా, నది శిబిచక్రవర్తిని శరణుఁబొందగా నపుడా శిబిచక్రవర్తియు డేగకుఁ బావురమునకు బదులుగాఁ దనమాంసము నిచ్చెనుగదా! అలర్కుఁ డనువాఁడు తన కన్నుల నొసఁగి యుత్తమగతిఁ బొందెనుగదా! సముద్రుఁడు చెలియలికట్ట దాఁట నని ప్రతిజ్ఞ చేసి యిప్పటికి నట్లుచేయుచున్నాఁడుగదా. మహారాజా! తొల్లింటి రాజులచరిత్రములనెల్లఁ బరికించి, చేసిన ప్రతిజ్ఞ కల్లయగునట్లు చేయకుఁడు. చెడుతలంపుగల యో నృపాలా, తమరు చెప్పినమాట మీఱి, న్యాయమార్గముఁ దప్పి, రామునికిఁ బట్టాభిషేకము జరిపించి, కౌసల్యతోఁగూడి యెల్లప్పుడు రమింపఁగోరుచున్నారు. అది యన్యాయ్యమైనను, న్యాయ్యమయినను, నిజమైనను, కల్లయైనను సరే యేవి నాకుఁ దామొసఁగునట్లు చెప్పితిరో, యా వరములకు రెంటికిఁ దిరుగుపాటులేదు. రామునకే తాము పట్టాభిషేకము సేయుదురేని, నే నిప్పుడే తమ ముందటనే యెక్కుడగ విషముఁ ద్రాగి, తమరు చూచుచుండఁగనే మరణము నొందెదను. రామునికిఁ బట్టాభిషేకమయిన పిమ్మట రాముని తల్లి యెదుటఁ జేతులు కట్టుకొని యొక దినమైనను నామెకుఁ గొల్వు గొల్చుచు నామెను జూచుచుండుటకంటె నాకు మరణమే మేలుగదా! మను

జేంద్రా! నన్నును, భరతుని సాక్షులనుగాఁబెట్టి యొట్టుపెట్టుకొనెదను. ఇదిరాముని నడవికిఁబంపక, తమ రిఁకనేది యిచ్చినను నేనుతనివినొందను, నిశ్చయము” అని చెప్పి యూరకుండెను. ఆమె పలవించుచుండు రాజును గూడఁ బలుకరింపదాయెను. అంతట రాజును కైకేయి తన్నడిగినట్టివగు రామునిని యరణ్యవాసము, భరతుని పట్టాభిషేకము ననెడి కడుఁ గ్రూరములగు రెండువరముల నాకర్ణించి, యింద్రియముల స్వాస్థ్యముఁ దప్పినవాఁడై కొంచెము సేపూరకుండి, కైకేయిని హెచ్చరించుకొనక, తనకుఁబ్రియ కాంతయయ్యు నప్రియములు పలుకుచుండు కైకేయిని రెప్పవాల్పక చూచుచుండెను. ఆ నృపాలుఁడు తన మనస్సున కసమ్మత మును, దిగులు విచారము అను రెంటితో నిండినదియుఁ, బిడుగుపాటు వలె దారుణమయినదియు నగు కైకేయి మాటను విని నెమ్మదిదప్పి యల్లాడుచుండెను. అట్లు కొంత తడవుండి యతఁడు కైకేయియొక్క మొఱకుఁదనమును, నామెపెట్టిన భయంకరమైన యొట్టును దలఁచి, యది చేయక తప్పదని యెఱిఁగి, “హా! రామా!” యని నిట్టూర్పు విడిచి, మొదలు దెగిన మ్రానువలెఁ గ్రిందఁబడెను. అప్పుడు దశరథుఁడు కల వరపడిన మనంబుగల వెఱ్ఱివాఁడువోలెను, నెమ్మదిలేని రోగివలెను, మంత్రపుఁ గట్టుచేఁ బొగరు తగ్గిన పామువలెను నయి డగ్గుత్తికతోఁ గైకేయిం జూచి యిట్లు చెప్పఁ దొడఁగెను.

“ఓ కైకేయీ! మంచిదానివలెఁ దోఁచు నీ చెడ్డతలంపును నీ కెవతె బోధించె? దయ్యముపట్టినదానివలె నాతో నీ పలుకు పలుకు చున్న నీకుఁ గొంచెమయినను సిగ్గుదోఁపకున్నదే. నీ బుద్ధి యిట్లు చెడి పోవునని నేను మున్నెఱుఁగ నయితిని. నీవు చిన్నదానవుగ నున్నప్పు డుండిన బుద్ధి కిప్పటిబుద్ధి విపరీతముగా నేర్పడినది. నీ కెవరివలన భయము దోఁచెను? భరతుఁడు సింహాసనమున నుండఁగాను, రాముఁడు వనంబున నుండఁగాను జూడవలెనని నీ వేల కోరితివి? నీ మగనికిని, జనులకును, భరతునికినిఁ బ్రియంబుసేయవలెనని నీవు తలంతువేని, నీ కసత్య దోషము వచ్చినను లోపము లేదు. ఈ తలంపు మానుము. ఓ దయమాలినదానా! చెడుతలంపుగలదానా! నీచబుద్ధి గలదానా! పాపంపుఁ బనులు సేయుదానా! నేనుగాని, రాముఁడుగాని నిన్నేమి

దుఃఖపెట్టితిమి? ఏమి యప్రియమొనర్చితిమి? భరతుఁడు రాముని విడిచి తాను రాజ్యమేలుటకు నొకప్పుడు నొప్పఁడు. ఏల యనిన భరతుఁడు రాముని కంటె మిక్కిలి ధర్మమునందుఁ దలఁపుగలవాఁడు.

ఓ కైకేయీ! నేను రాముని జూచి, "రాముఁడా! నీ వడవికిఁ బొమ్ము" అని చెప్పిన, రాహుకేతువులచేఁ గ్రమ్మఁబడిన చంద్రుని మాడ్కిఁ గళఁదప్పిన యీ రాముని మోము నెట్లు చూతును? నా మేలుగోరు పెద్దలతోను మంత్రులతోను గూడి చక్కఁగా నాలోచించి చేసిన నా తలంపు తలక్రిందగుచుండఁగా, శత్రువులచేఁ గొట్టఁబడిన సైన్యమునుబోలె నే నెట్లు చూడఁగలను? రాముని యభిషేకమునకై నేఁ బిలిపింపఁగా వచ్చిన రాజులు నన్నుఁ జూచి యేమి పలుకుదురు? "ఆహా, బాలుఁడయిన యిక్ష్వాకువంశస్థుఁడగు రాముఁడు చిరకాలము రాజ్యము చేసెనుగదా." యని వారు నన్ను హేళనము చేయుదురు. ఎప్పుడైనను సుగుణములు గలవారును, శాస్త్రములనెల్లఁ జదివిన పండితులును, పెద్దలగు వారనేకులును వచ్చి "రాముఁ డెక్కడ," అని యడిగినచో, నేను వారి కప్పు డేమి చెప్పుదును? అప్పుడు నేను వారిం జూచి 'కైకేయియొక్క నిర్బంధమునకుఁ దాళఁజాలక రాముని నడవికిఁ బంపితిని' అని యీ నిజమయిన సంగతిఁ జెప్పితినేని, ముందు వారి యెదుట సభలో 'రామునికి రేపు పట్టాభిషేకము జరిపించెదను' అని చెప్పినమాట కల్లయగునుగాదా? అదిపోనీ, రాముఁ డడవికిఁ బయనము కాఁగాఁ, గౌసల్య నన్నేమి చెప్పును. ఇట్టి కౌసల్యకిష్టముగాని పనిచేసి యాపెతో నే నేమి బదులు చెప్పుదును? ఓ దేవీ! కౌసల్య యెల్లప్పుడు నా యిష్టమునే చేయఁగోరుచు, రామునిఁ బ్రీతితోఁ బెంచుచు, నా కిష్టములైన పలుకులనే పలుకుచుఁ బనులందుఁ బనికత్తెవలెఁ బరిచర్య చేయుచు, నాటలందుఁ జెలికత్తెవలె నన్ను సంతసపఱచుచు, ధర్మకార్యంబులు నడుపుటయందు భార్యవలెఁ దోడ్పడుచు, మఱియొక భార్యను బెండ్లాడునప్పుడు నాతోఁబుట్టినదానివలె లాలనసేయుచుఁ, దల్లివలెఁ బోషణముసేయుచు నన్నుఁ గొల్చుచున్నది. మన్ననచేయఁదగినదైనను గౌసల్యను నీ కెక్కడఁ గోపము వచ్చునో యని యెంచి మర్యాదసేయకుంటిని. ఓసీ కైకేయీ! నేను నీ కెప్పు డెప్పుడేమి యేమి మేలు సేసి

తినో, యదియెల్లను, పథ్యముగాని సాధకములతోడ భుజించిన యన్నము రోగిని బాధించినట్లు, నన్నిప్పుడు బాధించుచున్నది. రామునికిఁ బట్టాభిషేకము సేసెద నని చెప్పి యది చేయకపోవుట, యడవికిఁ బంపుట యీ రెంటిని జూచి సుమిత్ర యింక నన్నెట్లు నమ్మును? ఇతని మాటలు నీళ్ళ మూటలవంటివి యని తలంపదఁటవే. సీతయన్ననో, 'నేను మరణము నొందితి' ననియు, 'రాముఁ డడవికిఁ బోయె' ననియు నీ రెండు వార్తల నేకకాలంబుననె మిక్కిలి దిగులుతో వినఁగలదు. అయ్యో! పాపము! నే నేమి చేయఁగలను? సీతయు రాము నెడఁబాసి, నాకెత్తిన ప్రీతిగా విలపించుచు, హిమవంతముయొక్క పార్శ్వమున మగని నెడఁబాసిన కిన్నరాంగనవలె, దుఃఖించుచుఁ బ్రాణములఁ దొఱఁగఁబోవుచున్నది. భయంకరారణ్యంబున నుండు రాముని దలఁచియు, విలపించుచున్న సీతను జూచుచును నేను దీర్ఘకాలము జీవింపఁగోరను. కావున నీవు మగనిఁ బోఁగొట్టుకొని నీ కొడుకుచే రాజ్యపరిపాలనంబు చేయించుచుందువు. రాముని నడవికిఁ బంపి నే నొక్క క్షణమయినను జీవింపఁగోరను. ఓ కైకేయీ! నీవు సొగసుఁదనముగలిగి పైకి మంచిదానవుగ నగుపడుచుంటివి. నరుఁడు మద్యముయొక్క రూపముం జూచి మోహించి, విషముతోఁ గూడిన యామద్యముఁ ద్రాగి దాని చెడుగుణము నెఱుఁగునట్లు నేనును నీ రూపముఁ జూచి, మోహించి, నీకడఁ జేరి, నీ దుష్టస్వభావం బిట్టి దని యిపు డనుభవముచేఁ దెలిసికొంటిని. నీవు కపటముతోఁ గూడిన యిచ్చకపు మాటలు మాటాడి, నన్ను లాలన చేయుదానివలె నభినయించితివి. వ్యాధుఁడు తన పాటయొక్క నాదముచే మృగమును వంచించి, దాపునకుఁ జేరినతర్వాత దాని నెట్లు చంపునో, యట్లు నీవు నీ మాటలు వాస్తవము లని నమ్మి నీకడఁ జేరిన నన్నుఁ జంపితివి. యోగ్యు లెవరైనను నన్ను రాజవీథులందుఁ జూచిరేని, 'ఈ దశరథుఁడు యోగ్యుఁడుగాఁడు. రామునికిఁ బట్టాభిషేకంబు జరిపించెద నని చెప్పి, పిదప నతనిని కేవలము స్త్రీ సుఖము నిమిత్త మడవికిఁ బంపించినాఁ' డనుచుఁ గల్లుద్రావిన బ్రాహ్మణునిఁ దిరస్కరించునట్లు నన్నుఁ దిరస్కరింతురుగదా! అయ్యో! నా కెంత వ్యసనము! ఎంత శ్రమ వచ్చినది! 'రాము నడవికిఁ బంపుము' అని నీ వడిగిన మాట విని

యోర్చి యున్నానుగదా. జన్మాంతరమందుఁ జేయఁబడిన దుష్టకర్మ మీ జన్మమున ననుభవమునకు వచ్చిన ట్లీదుఃఖము నాకు నిష్కారణముగఁ బ్రాప్తించినది.

ఓసీ క్రూరురాలా! పాపాత్ముఁడ నయిన నేను నిన్నుఁ జాలదినములుగాఁ దెలియక మెడకుఁ దగులుకొన్న యురిత్రాటినివలెఁ గాపాడితిని. ఆ యురిత్రాడా మనుష్యుని జంపునట్లు నీవు నన్నుఁ జంపవైతివి. నేనును నీతో రమించుచు, నీవు నాపాలిటి మృత్యుదేవత వని యెఱుఁగనైతిని. తెలివిమాలినవాఁడనై, యేకతంబున బాలుఁడు తెలివిమాలి నల్లత్రాఁచును దాఁకినట్లు నిన్నుఁ దాఁకితిని. కాని యాకృష్ణసర్ప మాబాలుని చేయి గఱచి మరణము నొందించినట్లు, నీవు నీ మాట లనెడు విషముచే నన్నుఁ జంపఁబూనితివి. దురాత్ముఁడనయిన నా వలన నమ్మహాత్ముఁడగు రాముఁడు తండ్రిలేనిబిడ్డఁ డయ్యెనుగా! రామునికిఁ దండ్రి చేయు పని యేదియుఁ జేయకపోవుటచేఁ దండ్రియైన నే నుండియు లేనట్లయ్యెనుగదా! 'దశరథనరేంద్రుఁ డొక స్త్రీనిమిత్తము దనముద్దులకుమారుని నడవికిఁ బంపుచున్నాఁడు. ఇతఁడు తెలివిలేనివాఁడు; కామాతురుఁడు' నని నన్ను సకలవిధంబులుగ జనులందఱుఁ దప్పక దూషింతురు.

రాముఁడు వ్రతములచేతను, బ్రహ్మచర్యాధర్మముల నడుపుటచేతను గురుశుశ్రూషచేతను జిక్కిపోవునట్లు చేయఁబడెను. ఆ కష్టములన్నియును దీఱ సుఖానుభవకాలమున మఱల గొప్పకష్టమునే యనుభవింపవలసి వచ్చినది. నా పుత్త్రుఁడగు రాముఁ డెప్పుడును నా మాటకు రెండవమాట చెప్పఁడు. నేను రాముని బిలిపించి: 'నాయనా! నీ వడవికిఁ బొమ్ము' అని చెప్పినఁజాలును. వెంటనే రాముఁడు 'అట్లే పోయివచ్చెదను'అని చెప్పి బయలువెడలును. రాముని నే నడవికిఁ బొమ్మని చెప్పినప్పుడును, రాముండు 'నేను బోఁజాల' నని నాకుఁ దిరుగఁబడి చెప్పెనేని, యది నా కిష్టముగానే యుండును. అతఁ డట్లు చెప్పఁడు. రాముఁడు కపటము లేనివాఁడుగనుక, నా చెడుతలంపు నెఱుఁగక, 'నే నడవికిఁ బొమ్మంటి' నేని 'సరే' యనియె చెప్పును. రాముఁ డడవికిఁ బయనము కాఁగానే, పురగ్రామవాసులగు జనులందఱు నన్ను 'ఛీ! ఛీ!'యని తిట్టుదురు. ఇట్లు జనులందఱు తిట్టుటయె

గాక మృత్యుదేవత పాపాత్ముఁడ నగుటచేత నోర్వరాని నన్ను యమపురికిఁ గొనిపోవును. నేను మరణమొందఁగా, నరశ్రేష్ఠుఁడగు రాముండడవికిఁ బోఁగా, మిగిలియున్న కౌసల్య మొదలగు నా యిష్ట బంధువులకెల్ల నీ వేమి కీడు సేయ నెంచియున్నావో? ఓ కైకేయీ! నీవు నన్నుఁ గౌసల్యను, రాముని, లక్ష్మణ శత్రుఘ్నులను విడిచివేయుదువేని, సుమిత్రయు దుఃఖములను సైరింపఁజాలక నాతోడనే సహగమనము సేయును. రాము నడవికిఁ బంపి నే బ్రతుకను. నేను మృతినొందినచో నా వియోగదుఃఖమును, బుత్రవియోగదుఃఖమును సైరింపఁ జాలక కౌసల్య మృతి నొందును. అంత రామునియందుఁ బ్రేమగల లక్ష్మణుఁడు ప్రాణములను దొఱఁగును. శత్రుఘ్నుఁ డీ వృత్తాంతమును విని యచ్చటనే మృతినొందును. తన పుత్రులు నిర్వురిని, భర్తను బోఁగొట్టుకొని సుమిత్రయు నాతో ననుగమనము సేయును. ఇట్లు కౌసల్యను, సుమిత్రను, నన్ను, మువ్వురు పుత్రులతోఁగూడ దుఃఖమునఁ బడఁద్రోసి నీవు మాత్రము సుఖమునొందుము. సుగుణములు గలిగినదియని ప్రసిద్ధికెక్కి, యొక్కరికిని గదలింప నలవికానిదై శాశ్వతమయియుండు నిక్ష్వాకువంశమును నేనును, రాముఁడును బోయిన వెనుకఁ గలవరపడిన దానిని జేసి పాలింపఁబోవుచున్నావు. రాము నడవికిఁ బంపుట భరతునకు సమ్మతముగా నుండునేని, రాముని యరణ్యవాసమునకు వెంబడినె మృతినొందిన నాకు భరతుం డుత్తరక్రియలు సలుపకుండును గాక? అయ్యో! పాపాత్మురాలా! నా పాలిటి శత్రువైనదానా! నీ కోరికల నన్నిఁటినిఁ బడయుము. నేను గతింపఁగఁ, బురుషోత్తముఁడయిన రాముఁ డరణ్యమున కేఁగఁగ, నీ వనాథవై పుత్రునింగూడి రాజ్యంబుఁ బాలింపఁ గలవు. నీవు రాజపుత్రి వనెడు నెపముతో నాయింట నుంటివి. నీవు నిజముగా రాజపుత్రివిగావు. లోకంబున సాటిలేని యపకీర్తియు, శాశ్వతమయిన యవమానమును, సకల జంతువులయెదుట నీచత్వమును జన్మాంతర పాపకర్మము మాడ్కి నీ రూపముతో మా యింటనున్నవి గాఁబోలును! ముందురథములమీఁదను, నేనుఁగులమీఁదను, గుఱ్ఱములమీఁదనుమాటిమాటికిఁ బోవుచుండిన పిల్లవాఁడగు రాముఁ డిపు డెట్లు పాదములతో భయంకరమయిన యడవియందుఁదిరుగఁగలఁడు? ఎవఁడు భోజనము సేయు

నపుడుపోఁగులను దాల్చిన వంటలవారు 'నేను వంటచేసి వడ్డించెదను. నేనువంటచేసి వడ్డించెద"నని షడ్రసములతోనిండినమధురములగు పానములను, భోజనములను సమర్తురో, యట్టి రాముఁడు వనంబునఁ జేఁదు, ఒగరు, కారము గలయాహారపదార్థంబులఁ దినుచునే విధమునఁ గాలము గడపఁగలఁడు? మఱియు మిక్కిలి వెలగల పట్టువస్త్రములను గట్టికొని, సుఖముగా నుండిన రాముఁ డిప్పుడు కాషాయవస్త్రమునుఁ గట్టికొని యెట్లు నేలపయి వసింపఁగలఁడు? రాముని నడవికిం బంపుట, భరతునికిఁ బట్టాభిషేకంబు సేయుటయును రెండు క్రూరములగు వరములఁ గోరుమని యెవఁడు నీ కాలోచన లేకుండ బోధించెను. ఇది నీ స్వబుద్ధిచేఁ గలిగిన యాలోచనకాదు. ఎవఁడో దుర్బోధన సేసెను. ఇది నిజము. ఛీ! ఆఁడువారు మొండిపట్టుగలవారు. మేలుకీడెఱయక యేపని యెట్లు పోయినను తమ పనియే కావలెనని యెల్లప్పుడు కోరుచుందురు. అయినను, అందఱు స్త్రీ లట్లుందురని నేఁ జెప్పను. ఎందఱో గుణవతులగు స్త్రీ లున్నారు. భరతుని తల్లియె మొండిదియనియుఁ దన పనినె చూచుకొనునది యనియుఁ జెప్పుచున్నాను.

చెఱుపునందే తలంపుగలదానా! స్వకార్య ధురంధరురాలా! క్రూరురాలా! నాకు వ్యసనము గలిగింపవలెనని కంకణము కట్టుకొన్నదానా! నాయందుఁగాని, యెప్పుడును లోకంబునకు మేలు చేయఁగోరుచుండు రామునియందుఁగాని యేమి యప్రియమును గంటివి. లోకమున నెంత యనురాగము గలవారయినను, దంష్ట్రలు కొడుకులను విడుతురు. ఆంధ్రమగలనైనను విడుతురు. నేను రాము నడవికిఁ బొమ్మనిన, దుఃఖపడుచుండు రామునిఁజూచినంతమాత్రముననే లోకమంతయుఁ గోపముతోఁ గూడిన దగును. నేనన్ననో, స్వాభావికముగా దేవతలపుత్రులంబోలురూపముతోఁ జక్కఁగా నలంకరించుకొని వచ్చుచున్న రాముని జూచిన చూపుననే సంతసపడి, నేను మిక్కిలి ముసలివాఁడయినను బ్రాయమున నున్న వానివలె దేహ బలము, నుత్సాహముఁ గలవాఁడ నయ్యెదను. సూర్యుఁడుదయము కాకున్నను పనులు జరుగును. ఇంద్రుఁడు వాన గురిపింపక క్షామము సంభవించినను జను లాకలములు దిని జీవింతురు. రాముఁడిక్కడినుండి యడవికిఁబోవునప్పుడు చూచి, యెవ్వఁ డయినను జీవించి

యుండఁజాలఁడని నేను దలంచెదను. నాకుఁ జెడుగును గోరుదానవును, నా మేలు గోరనిదానవును,నాకు శత్రువువంటిదానవునైన నిన్ను నాపాలిటి మృత్యుదేవత నుంచుకొన్నట్లుంచుకొంటిని. ఓర్వరాని విషవేగముగల పామువంటి దానవయిన నిన్ను బహుకాలము నా తొడపై గూర్చుండఁ బెట్టికొంటిని. అది తెలియక చేయుటచే నిపుడు నీచేఁ జంపఁ బడితిని. నన్ను రాముని లక్ష్మణుని బోఁగొట్టుకొని భరతుండు నీ తోడ్పాటుగల్గి, బంధువుల నందఱిం జంపి, యయోధ్యా పట్టణమును, దేశమునంతయు నేలునుగాక! నీవును నాకుఁ గీడుసేయు శత్రువులకు సంతోషము గలిగించుచుండుము. ఓక్రూరమయిన నడతగల దానా! ఆపదలందు మఱింతకష్టపెట్టుదానా! బలాత్కరించి, నాచేత మాట నొప్పించికొని యిప్పు డిట్టి మాటలు పలుకుచున్నావే! ఇట్టి నీ నోటినుండి వేయి వ్రయ్యలయి పండ్లు జల్లున నేల నేలయందు రాల కున్నవి? రాముఁ డింతవఱకు నొరులకుఁ జెఱుపుఁ జేయునవిగాని, యిష్టములుగానివికాని పలుకులు పలికినదిలేదు. రాముఁడు పరుసని మాటల నాడుటయె యెఱుఁగఁడు. సుగుణవంతుఁడని యందఱిచేఁ బొగడఁబడుచు, నందఱికి సమ్మతములయిన పలుకులే పలుకుచుండు రామునివిషయమున నరణ్యమునం దుండవలసినంత తప్పిదముల నేమి కనిపెట్టితివి? చెప్పుము. కేకయవంశమునకుఁ జెఱుపనచేటయైనదానా! నీ వేడువుము, మంటలోఁబడి మండిపొమ్ము, నాశమైపోవుము, కొండ కొన పైకెక్కి యచ్చటనుండి పడి తుత్తునియలయి పొమ్ము. నీ వేవిధముగా నష్టమైనను సరే, మిక్కిలి క్రూరమైనదియు, నాకుఁ గీడు దెచ్చునదియునైన యీ పనిని నేను జేయను. మంగలకత్తివలె గొంతు కోయుదానవును, సదా బూటకంపుఁ బ్రేమతోడి మాటలాడుదానవును, కడుఁగ్రూరంపుఁ దలఁపుగలదానవును, మా యిక్ష్వాకువంశమును ధ్వంసముచేయఁబూనినదానవును, మనస్సునను భీతిని గలిగించుదానవును, ప్రాణములతోఁగూడ మనస్సును దహింపఁగోరుదానవునైన నీవు బ్రతికియుండుటను నేను సహింపఁజాలను. ఇట్టి క్రూరురాలవయిన నీవు బ్రతికియుండుటకంటెఁ జచ్చుట మేలుగదా? రాముఁ డడవికిఁబోయిన నా ప్రాణం బుండదు. ఇఁక నాకేల సౌఖ్యము? పుత్రుని నరణ్యమునకుఁ

బంపి ప్రాణములు దాల్చియున్న నాకు సంతోష మెక్కడిది? నీవు నేను ఆలుమగలము. నాకు నీవు చెఱుపుచేయుట తగదు. నీ కాళ్ళయినను బట్టుకొనెదను. నాపైఁ గరుణింపుము. రాము నడవికిఁ బంపుటయను వరంబుఁ గోరకుము." అని కైకేయితోఁ జెప్పియు, వేఁడుకొనియు స్త్రీమర్యాద మీఱియున్న కైకేయి కధీనుఁడగు మనసుగలవాఁడై, దిక్కులేనివానివలె నేడ్చుచుఁ, గైకేయి తన రెండుకాళ్ళు భర్త దాఁకునని గుంచి యాతనికిఁ జిక్కనీయక తన కాళ్లను మఱొక ప్రక్కకుఁ జాఁపుటచే, దాసినిఁ దాఁకకయె, రోగియగువాఁడు హఠాత్తుగాఁ గ్రిందఁబడునట్లు, దుఃఖముచే నొడలు తెలియక క్రిందఁబడెను.

13-వ స ర్గ ము.

దశరథుఁడు మఱల కైకేయిని వేఁడుకొనుట

అట్లు దుఃఖపడుటకుఁ దగనివాఁడును, నేలపైఁ బరుండియున్న వాఁడును, నాప్రకారముగా నుండుటకుఁ దగనివాఁడు నైనందునఁ బుణ్యమంతయు ముగిసిన పిదప దేవలోకమునుండి త్రోయఁబడి క్రిందఁ బడిన యయాతిని బోలువాఁడును నైన దశరథమహారాజుం జూచి, చెఱుపే యాకారముగాఁ గలదియుఁ, గార్యసిద్ధిని బొందనిదియునైన కైకేయి యెుపు లేమనుకొందురో యన్న భీతి లేనిదై, రాజునకు వెఱపుఁ జూపుచు, మఱల నావరములనే యిమ్మని కోరుచు, "ఓ మహా రాజా! తమరు సత్యముఁ జెప్పువారనియు నియమముఁ దప్పనివారనియు నూరక తమ్ముఁ దాము పొగడుకొనుచుందురు. అట్లుండఁగాఁ దమ రేల నా కిచ్చెదనన్న వరము నిచ్చుట కిచ్చగింపక యున్నవారలు" అని యడిగెను.

కైకేయి యడిగిన యా మాట విని, దశరథమహారాజు మిక్కిలి యలిగినవాఁడై, కొంత తడ వంగముల స్వాధీనత తప్పినవాఁడువోలె నుండి, మఱల స్మృతిఁ దెచ్చుకొని కైకేయిం జూచి, "ఓ చెడ్డదానా! నాపాలిటి శత్రువయినదానా! నరశ్రేష్ఠుఁడగు రాముఁ డడవికేఁగి, నేను స్వర్గమున కేఁగిన పదంపడి, నీవు కోరిక లన్నిటిని బడసి, సుఖములు గలిగి యుండుము. ఆహా! యేమి నీ కటికితనము? నేను మరణంబు నొందినను నాకు సౌఖ్యము లేకున్నది! స్వర్గలోకమునకు దేవతలు రాముని

క్షేమముఁ గూర్చి, తిరస్కారముతోఁ జెప్పు మాటలను నే నెట్లు
విందును? ఆహా! నా కెంత కష్టము ప్రాప్తించెను. నన్ను రాముని క్షేమ
వార్తను గూర్చి వేల్పు లడిగినప్పుడు, 'వేల్పులారా! నేను నా ప్రియు
రాలగు కైకేయి కిష్టము నెఱవేర్పఁగోరి, రాముని నరణ్యమునకుఁ బంపి
తిని' అని యథార్థమును దెల్పితి నేని, మున్ను రాజసభలోఁ బలువురు
రాజర్షుల యెదుటను, మునీంద్రుల సమక్షమునను 'రేపు రామునికిఁ
బట్టాభిషేకము జరిపించెద' నన్న మాట యసత్య మగును. నేను
చాలయేండ్లు బిడ్డలు లేక వ్రతములు, నుపవాసములు మొదలగు
కష్టము లనుభవించి, యీ మహాజానుబాహువగు సుపుత్రుఁడైన రామునిఁ
బడసితిని. ఈ రాముని నే నెట్లు విడుతును? ఈ రాముఁడు ధైర్య
వంతుఁడు; విద్యలన్ని నేర్చినవాఁడు కోపము నడఁగించినవాఁడు; ఓర్పె
ముఖ్యగుణముగాఁ గలవాఁడు; తామరపూవుల ఱేకులం బోలు కన్నులు
గలవాఁడు. అట్టి యీ రాము నెట్లడవికిఁ బంప నోపుదును? నల్లకలువల
వంటి మేని చాయ గలవాఁడును, పొడవు చేతులవాఁడును, మిగుల బల
శాలియు, సౌందర్యవంతుఁడు నైన రాముని నే నెట్లు దండకారణ్య
ములకుఁ బంప నోపుదును? సుఖము లే యనుభవింపఁ దగినవాఁడును,
దుఃఖము లనుభవింపఁ దగనివాఁడును, బుద్ధిమంతుఁడు నైన రామునికి దుఃఖ
మును నే నెట్లు కలిగించెదను? ఆ రాముఁడు కష్టము లనుభవింపుచుం
డఁగా నే నెట్లు చూచుచుండఁగలను? ఓ క్రూరురాలా! చెడ్డకోరికలు గల
దానా! విడువని పరాక్రమంబు గలవాఁడును, నాకు ముద్దులు గులుకు
వాఁడు నైన రామునికి నీ వేల చెఱుపుఁ గావింప నెంచెదవు? నీ
కతఁ డేమి యపకారము సేసెను? ఇప్పుడు నేను నీ కోరిక ప్రకారము
నడచుకొందు నేని, నాకు లోకమున సాటిలేని యపకీర్తియు, శాశ్వత
మైన యవమానమును గలుగును'' అని చెప్పుచుఁ, గుదుటపడని
మనస్సుగలవాఁడై, కన్నీరు విడువసాగెను. ఇంతలో సూర్యుఁడు పడ
మటి దెసఁ గ్రుంకెను; రాత్రి యయ్యెను. ఆ రాత్రి పండువెన్నలతోఁ
గూడినదై వెలయుచున్నను, అవ్విధమున వ్యసనమున మునిఁగి పల
వించుచున్న యా దశరథ నృపాలునికిఁ గొంచెమయినను సంతసముఁ
గావింపకుండెను. ముదుసలియగు దశరథనృపుఁ డట్లు వేఁడి నిట్టూర్పు

విడిచి, యాకసంబు వైపునఁ దన చూడ్కులు నిగిడించి, యాపద నొం దినవానికైవడిఁ జూపఱకు వ్యసనము గలిగించుచు విలపించుచుండెను. అట్లు కొంత తడవు పలవించి, "నక్షత్రములే భూషణముగాఁగల యో రాత్రీ, నీవు నాపైఁ గరుణించి, తెల్లవాఱకయుండుము. అట్లు కాదేని, యో రాత్రిదేవీ! నీవు త్వరగాఁ గడచిపొమ్ము. ఎందువలన ననఁగా నే కైకేయివలన నే నింత దుఃఖము నొందితినో, యా దయమాలిన పాపాత్మురాలిని జూచుట నా కెంతయు సమ్మతముగాదు" అని రాత్రి దేవిని బ్రార్థించి, చేతులు జోడించికొని, మఱలఁ గైకేయిం బతిమాలి కొని, యాసె నుద్దేశించి, "ఓ పట్టంపుదేవీ! నేను మంచి నడత గలవాఁ డను; నొచ్చియున్నవాఁడను; నీయందే ప్రేమగలవాఁడను; జీవితము యొక్క కడపటి దశలో నున్నవాఁడను. ఇవన్నియుఁ గాక రాజను. ఈ కారణములంబట్టి నాపైఁ గరుణింపుము. ఓ కాంతామణీ! నేను ముందు వెనుక లాలోచింపక యీ మాట యంటిని. నీవు నాకు నెచ్చెలివిగదా! కావున బాగుగా నాలోచించి నాపైఁ గరుణింపుము. ఓ కైకేయీ! నీ వనుగ్రహించి, రామునకు రాజ్యం బొసఁగుము. నీవు దయయుంచి యొసఁగిన రాజ్యము నతఁడు ప్రీతితో నేలఁగలఁడు. నీవు సాటిలేని కీర్తినిఁ బొందుదువు. ఓసుముఖీ! నీ వా ప్రకారంబుగ రాజ్యంబు నొసఁ గుట నాకును, రామునికిని, జనులకును, పెద్దలకును, భరతునికిని మిక్కిలి ప్రియమైయుండును. ఈ పని చేయుము." అని యాసెను బలుతెఱఁ గుల వేఁడెను. చెడ్డతలంపుగలదిగ్గొన కఠినురాలగు నాకైకేయి, కప టములేక కన్నీరు విడుచుచు వేఁడుకొనుచుండు నెఱ్ఱని కన్నులుఁగల దశరథుని వింతగ్గొన దిక్కుమాలిన యేడ్పును విని, యాతని మాటలఁ బెడచెవిఁబెట్టి యాప్రకారంబుగఁ జేయని దయ్యెను. అంతట నానృపా లుఁడు కడుదుష్టురాలును, నెదురాడుచుండునదియు నైన కైకేయిం జూచి, తన కొడుకు నరణ్యమునకుఁ బంపవలసి వచ్చినందుకై, మిక్కిలి వగచి, నిశ్చేష్టితుఁడై క్రిందఁబడెను.

ఇట్టి మంచి మనస్సుగల దశరథుఁడు వేఁడి నిట్టూర్పు విడుచు చుండఁగా రాత్రి గడచినది. అంతటఁ దెల్లవాఱఁగా, స్తుతిపాఠకులు రాజుగారిని నిద్ర లేపుటకయి మేలుకొలుపులఁ బాడుచుండఁగా, రాజ

శ్రేష్ఠుఁడగు దశరథుఁడు వారిని స్తోత్రపాఠకులు పాడవల దనియాజ్ఞాపించెను.

14-వ సర్గము.

కైకేయి దశరథుల సంవాదము

పుత్త్రుని నెడఁబాయుటను గూర్చిన వ్యసనముచే నొచ్చినవాఁడై తెలివితప్పి, నేలమీఁదఁబడి పొరలుచుండు దశరథమహారాజును జూచి పాపాత్మురాలగు కైకేయి, "ఓ రాజా! నీవు మొదట వరంబుల నొసంగెద నని ప్రతిజ్ఞచేసి, యా ప్రతిజ్ఞ దప్పుట యను పాపకార్యము చేసియు, నెందుల కిట్లు దుఃఖముతోఁగూడి నేలమీఁదఁ బరుండుచున్నాఁడవు? మహారాజా! యిది నీకుఁ దగదు. నీవు సత్యముఁ దప్పకుండుటయను మర్యాదను మీఱుట యోగ్యముగాదు. సత్యముఁ దప్పకుండుము. సత్యము తప్పకుండుటయే గొప్ప ధర్మమని ధర్మవేత్తలగు పెద్దలు పలుకుదురుగదా! నీ వాడినమాటను దప్పవని యెంచియే, నేను నిన్నీవరంబుల రెండింటిని నిమ్మని యడిగితిని. తొల్లి మీ వంశములోనివాఁడయిన శైబ్యుఁడను రాజు పావురమును రక్షించుటకై డేగకుఁ దనదేహమును గోసి యిచ్చెద నని చెప్పి, యట్లు చేసి యుత్తమలోకము నొందెను. ఓ మహారాజా! ఆతఁ డొక్కఁడే కాఁడు. విశేషప్రభావముగల యలర్కుఁడు దన్ను వేద వేదాంగములను దుదముట్టఁ జదివిన యొక వృద్ధబ్రాహ్మణుఁడు కన్నులిమ్మని యాచింపఁగాఁ గొంచెముకూడ వెనుదీయక, సంతసముతోఁ దన కన్నులఁ బెల్లగించి యిచ్చెనుగదా! సముద్రుఁడును సత్యముఁ దప్పరాదని యెంచియే, తనయొక్క చిన్న కట్టనుగూడ దాఁటి రాకున్నాఁడుగదా! సత్యమే పరబ్రహ్మమునకు ముఖ్యస్థానము. సత్యమునందే యన్నిధర్మములు నిలిచియున్నవి. సత్యమే సమస్తవేదములును. సత్యముచేతనే మోక్షము లభించుచున్నది. ఓ రాజశ్రేష్ఠుఁడా, నీవు ధర్మమును బరిపాలింపవలసియున్నదిగనుకను, అందునిమిత్తమై నేను బ్రేరేపించుచున్నాను గాఁబట్టియు నీకు ధర్మమునందుత్సాహము గలదేని సత్యము ననుసరింపుము. నాకిచ్చిన రెండువరంబులు ఫలించుఁగాక. నీవు, వరదుఁడవు గదా! నీ కుమారుఁడగు రాముఁ నడవికిఁబంపుము. ముమ్మా

టికిఁ జెప్పుచున్నాను. గొప్ప కులమున జనించిన యో నృపాలా! యీ నా వరంబులను రెండింటిని నెఱవేర్పవేని, నీవు చూచుచుండఁగనే నా ప్రాణములఁ దొఱఁగెదను" అని మొగమోటమిలేని మాటలను జెప్పెను.

అప్పుడు దశరథుఁడా కైకేయి తెగఁబడి చెప్పిన పలుకులు విని, బలి యింద్రునిచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన పాశమును ద్రెంపఁజాలనట్లు, ధర్మ పాశమునుండి విడుదల నొందఁజాలనివాఁ డయ్యెను. మఱియు నా దశరథుఁడు కైకేయి కోసంగిన వరముల నొసంగుటకును, రాము నడవికిఁ బంపుటకును జాలక, బండి కాఁడికిని చక్రమునకును నడుమనున్న యెద్దు వెనుకకుఁ బోయినఁ గాళ్ళకుఁ జక్రము దగులునని భయపడుచు,ముందుకు నయినఁ గాఁడి యత్తుకొను నని వెఱచుచు నెట్లు పోవను జాలక యుండునో యట్లు రాముని నిష్కారణముగాఁ నడవికి బంపఁజాలకయుఁ, కైకేయివరముల నొసంగకున్న నసత్యదోషంబు వచ్చునని వెఱచుచును, మోమునఁ గళదప్పి, వెఱ్ఱిపట్టినవానివలె నుండెను. ఇట్లు పుడమితేఁడు పరవశములయిన కన్నులచేఁ గైకేయిని బాగుగఁ జూడకయే, యెట్టకేలకు దిటవు పూని, యా కైకేయిం జూచి, "ఓ పాపాత్మురాలా! యగ్నిహోత్రుని సమక్షమున మంత్రములచేఁ బరిశుద్ధమయినయే నీ చేతింబట్టితినో, యా చేతిని, నీతోఁబాటు నాకుఁ బుట్టినవాఁడైనను, నీయందు జనించుటంజేసి, యా భరతుని వదలిపెట్టుచున్నాను. ఓ రాణీ! రాత్రి గడచినది. ప్రొద్దుపొడువఁ బోవుచున్నది. పురోహితులు మొదలగువారు రాముని యభిషేకము నిమిత్తము సకల వస్తువులను దెప్పించి, సిద్ధపఱచి, నన్నుఁ దొందఱపఱతురు. ఓసీ! నేను చనిపోయినతర్వాత, నాకు రామునిచేఁ నుత్తరక్రియలు నడిపింపవలయునే కాని, నీవు రాముని పట్టాభిషేకంబు చెడఁగొట్టఁ బూనితివేని, నీవు నీ కొమారుని చేత నుత్తరక్రియలు చేయింప నక్కఱలేదు. రామునికిఁ బట్టాభిషేకము జరుగఁబోవుచున్నదని యప్పుడ ట్లానందముతో నొప్పుచుండిన యిప్పుడానందములేక విచారముతో వెలవెల వోవుచున్నను తలలువంచుకొనియున్న జనులను మఱల నెట్లు చూడఁగలుగుదును?" అని కైకేయితో మాటాడుచుండునప్పుడె చంద్రునితోను,

నక్షత్రములతోను గూడిన యా పావనమయిన రాత్రి గడచి బాగుగఁ దెల్లవారెను.

అంతటఁ బాపంపు నడవడులుగలదియు, మిక్కిలి నేర్పుతో మాటలాడనేర్చినదియునైన కైకేయి రోషముచే నోడలు దెలియనిదై, రాజును జూచి, "మహారాజా! ఏమిమాట్లాడుచున్నావు? విషము ద్రాగుటచేఁ బుట్టిన వ్యాధివలెఁ బేగులను బెల్లగించెడి మాట లనుచున్నావు ? క్లేశపడకుండ నీవు రాముని నిక్కడికిఁ బిలిపింపుము. తర్వాత నా కొమరునికిఁ బట్టముగట్టి, రాముని నడవికిఁ బంపి, నన్ను శత్రుపక్షము లేనిదానినిగాఁ జేసి నీవు కృతకృత్యుఁడవు కాఁగలవు." అని పరుషములయిన మాటలఁ జెప్పెను.

ఆ దశరథుఁడు కైకేయి యివ్విధంబునఁ జెప్పిన పలుకులు విని చుఱుకైన చౌకుతోఁ గొట్టఁబడిన మేటిగుఱ్ఱమువలెఁ గడు వేగముగఁ బ్రేరణ సేయఁబడినవాఁడై, కైకేయిం జూచి, "ఓసీ, నేను ధర్మమను త్రాటిచేఁ గట్టఁబడి యున్నాఁడను. నా బుద్ధియు నాశనమై పోయినది. ధర్మమునందుఁ బట్టుదలగల నా ముద్దులరాముని నేను జూడగోరుచున్నాను" అని కైకేయితోఁ జెప్పెను.

అంతట నా రాత్రి గడచి తెల్లవాఱఁగనే, దయాదాక్షిణ్యాది గుణములతోఁ గూడినవాఁడైన వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు శిష్యులతోఁగూడి, యప్పుడు, సామగ్రులనెల్లను గైకొని శ్రేష్ఠమగు నగరము లోపలికిఁ బ్రవేశించెను. అట్లు నగరము లోపలికిఁ బ్రవేశించి, నీళ్ళుచల్లి చక్కఁగా నూడ్చిన వీథులుగలదియు, నచ్చటచ్చటఁ గట్టఁబడి యుండు టెక్కెములతోఁ బ్రకాశించుచుండునదియు, రాముని పట్టాభిషేకం బెప్పుడు జరుగనున్నదో, యెప్పుడు మన మా వేడుకను జూడఁగలమో యనెడి తహతహతోఁగూడిన జనులచే నిండినదియు, విచిత్రములైన పువ్వులు చల్లుటచే నొప్పుచున్నదియు, లెక్కలేని పూవులదండలచే వెలుఁగుచున్నదియు, సంతోషముతో నిండిన మనుష్యులతోఁ గూడినదియు, సకల వస్తువులతో నిండిన యంగళ్లుగలదియుఁ జందనము, నగరువు మొదలగు సుగంధద్రవ్యములచే నంతటఁ బోగవేయఁబడినదియునై, స్వర్గలోకముతో సాటివచ్చునదియును, బ్రాహ్మణులచేఁ నంతటశోభిల్లు

చుండునదియు, నగుపట్టణమునుదాటి శ్రౌతవిధానము నెఱింగిన సభ్యులగు బ్రాహ్మణోత్తములతోఁ బరిపూర్ణమైనదియుఁ, బట్టణవాసులు, గ్రామవాసులునగు జనులచే వ్యాప్తమయినదియు నైన యందముగు నంతఃపురంబుఁ జొచ్చి, యచ్చటి జనుల నందఱిని గడచి, కడు ప్రేమతోఁగూడినవాఁడై, లోపలికిఁ బ్రవేశించి, రాజశ్రేష్ఠుఁడగు దశరథుని యంతఃపురంబు వాకిటనిలిచి లోపలినుండి వచ్చెడు సుమంత్రుఁడను మంత్రినిజూచెను. ఎక్కువ తపోమహిమ గల వసిష్ఠుఁడు నేర్పరియైన సూతపుత్రునిఁ జూచి, "ఓ సుమంత్రుఁడా! నే నిచ్చటికి వచ్చియున్నానని రాజుగారి కెఱింగింపుము. ఇవిగో! గంగనదినుండియు, సముద్రములనుండియుఁ దేఁబడిన నీటితో బంగారు కలశములు పట్టాభిషేకమునకై, యత్తికొయ్యతోఁ జేయబడిన శుభాసనము సిద్ధముచేయఁబడినది. నవధాన్యములును, బరిమళద్రవ్యము లన్నియు, నానావిధములయిన రత్నములు, తేనె, పాలు, పెరుగు, నెయ్యి, పేలాలు, దర్భలు, పుష్పములు, తేఁబడినవి. సొగసుకత్తెలగు నెనమండ్రు పడుచులు వచ్చిరి. మదించిన మేటి యేనుఁగును, నాలుగు గుఱ్ఱములు పూన్చిన రథమును, తళతళ మెఱయు కత్తియు, మేటి విల్లును, మనుష్యులు మోయునట్టి పల్లకియుఁ, జంద్రునివలె వెలుఁగుచుండు తెల్లని గొడుగును, వింజామరలును, బంగరుగిండియును, బసిఁడి త్రాళ్లతోఁ గట్టిన యెత్తు మూఁపురముగల తెల్లనియెద్దును, బలముగలదియు, నాలుగు కోఱలు గలదియు, జూలు గలదియునైన మేటి గుఱ్ఱమును, సింహాసనమును, పులితోలును, చక్కఁగా జ్వలించునట్లు చేయఁబడిన యగ్నిహోత్రమును, సకల వాద్యములును సిద్ధముచేయఁబడి యున్నవి. సొగసుచేసికొన్న స్త్రీలు, వేశ్యలు, ఆచార్యులు, బ్రాహ్మణులు వచ్చియున్నారు. పరిశుద్ధములైన మృగములును, బక్షులును వేచియున్నవి. పట్టణములలోను బల్లెలలోను నుండువారును దమతమ పరివారముతోఁ గూడి వచ్చియున్నారు. వీరు మాత్రమే కాక యనేకులు జనులు వచ్చి, సరసపుఁబలుకులు పలుకుచు, మిక్కిలి సంతసము ననుభవించుచు, రాజులతోడ వచ్చి, రాముని పట్టాభిషేక మహోత్సవముఁ జూచుటకై కాచియున్నారు. మహారాజింకను కానరాఁడు. సూర్యో

దయమయినది, ఓ సారథీ! నీవు లోపలికిఁ బోయి, సకల శుభగ్రహంబుల తోను, శుభనక్షత్రయోగకరణములతోను గూడిన శుభదినమున, సుముహూర్తమున రాముని రాజ్యాభిషేకము జరుగునట్లు మహారాజును వేగిరపఱపుము." అని సారథితోఁ జెప్పెను. వెంటనే సుమంత్రుఁడు మహాత్ముఁడైన వసిష్ఠమునీంద్రుని మాటలను విని, రాజశ్రేష్ఠుఁడగు దశరథుని గొనియాడుచు లోపలికిఁ బ్రవేశించెను. సుమంత్రుఁడు ముసలివాఁడును, రాజునకు నెచ్చెలియు నైనందునను, నట్టి సుమంత్రుని లోపలికిఁ బోవుటకుఁ గాని, వచ్చుటకుఁగాని యాటంకము చేయఁగూడదని తమ కుత్తరు వయినందునను, మహారాజునకుఁ బ్రియమాచరించు ద్వారపాలకులు సుమంత్రుని నడ్డగింపఁజాలరైరి. సుమంత్రుఁడును ద్వారపాలుర యాటంకము లేక లోపలికిఁజొచ్చి, దశరథమహారాజు చేరువను నిలువఁబడి, యా నృపాలుని యట్టి వ్యసనావస్థ నెఱుఁగనివాఁడై, యెక్కువ ప్రేమతోఁ గూడిన మాటలచే రాజును బొగడ దలఁచి చేతులు జోడించి, రాజగృహంబునందుఁ గాలానుగుణముగ నిర్విఘ్నంబుగఁ బడమితేనిని స్తోత్రముచేయఁ దొడఁగెను. "ఓ నృపాలా! చంద్రోదయంబగుడు, కాంతిగల సముద్ర ముప్పొంగినట్లు, తాము మిక్కిలి సంతసముచే నుప్పొంగుచుఁ బ్రేమాతిశయముతోఁ గూడిన మనస్సుతో మమ్ము సంతోషపఱుపుఁడు. ఈ వేళయందే దేవేంద్రుని నతనిసారథియగు మాతలి స్తోత్రముచేసెను. కావున నింద్రుఁడు సకల దానవులను జయించెను. అట్లే మహారాజా! తాము శత్రువులను గెలుతురు గాక యని నే నిప్పుడు తమ్ము మేలుకొలుపుచున్నాను. సూర్యుఁడు చంద్రునితోఁ గూడినవాఁడై, సకల భూతములను ధరించియున్న మంగళకరురాలగు భూదేవిని మేల్కొలుపునట్లు నేను దమరిని మేల్కొలుపుచున్నాను. వేదము లంగములతోఁగూడినవై బ్రహ్మను లేపునట్లు నేను దమ్ము లేపుచున్నాను. మహారాజా! మేరుపర్వతము నుండి సూర్యుఁ డుదయించునట్లు సెజ్జనుండి లెండు. లేచి, మంగళకరములైన కార్యంబులు నెఱవేర్చికొని, సభకు రండు. కకుత్స్థవంశమునఁ బుట్టిన యో నృపాలా, సూర్య చంద్రులు, ఇంద్ర, అగ్ని, యమ, వరుణ కుబేరులు తమకు మేలు నేయుదురుగాక. పూజ్యమగు రాత్రి

గడచినది. తెల్లవాఱవచ్చినది. తాము ప్రాతరాహ్నికములెల్లఁ దీర్చవలయునుగదా! రాజశ్రేష్ఠా! మేల్కొనుఁడు. ఆ వెంబడి చేయవలసిన పనుల నెల్ల జరిగింపుఁడు.

రాముని పట్టాభిషేకమునకుఁ గావలసిన వస్తువు లెల్ల సిద్ధముగఁ జేఁబడియున్నవి. పురములో నుండువారు, పల్లెలలో నుండువారు, దేశదేశములలో నుండువారు వచ్చి చేతులు జోడించికొని యుండఁ బూజ్యుఁడగు వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు బ్రాహ్మణులతోడం గూడి, తామె వచ్చి యున్నారు. రాజేంద్రా! రామునకుఁ బట్టాభిషేకము జరుప వేగిరంబుగా నానతీయవలయును. కాఁపరిలేని పశువులవలెను, నాయకుఁడులేని సేనవలెను, చంద్రుఁడులేని రాత్రివలెను, నాఁబోతులేని యావులవలెను రాజులేని రాజ్యము ప్రకాశింపదుగదా" అని సుమంత్రుఁడు దశరథ నృపాలునిఁ బొగడెను.

అంతటఁ బుడమితేఁడు వేడికోలుతోఁ గూడినదియు, నర్థముతోఁ గూడినదియునైన సుమంత్రుని మాటలను విని, మఱల శోకముచేఁ గలవరపడి కన్నీరు విడుచుటంజేసి యెఱ్ఱనైన కన్నులు గలవాఁడయ్యెను. ఇట్లు ధర్మముల నాచరించువాఁడయిన కాంతిమంతుఁడగు దశరథుఁడు కొంతసేపు చింతించి, కొమరునింగూర్చిన సంతసము మానినవాఁడై, సుమంత్రుని జూచి, "ఓయీ, నీవు మఱల మాటలను సూదులతో నా మర్మములను బొడిచెదవు" అనెను. సుమంత్రుఁ డప్పలుకులు విని, దశరథుఁడు సంతసముఁ దప్పి శోకముతో నుండుటను జూచి, తాను చేతులు జోడించికొని యచ్చటినుండి కొంచె మావలికిఁ బోయెను. అట్లు రాజు దుఃఖముచేఁ దాను సుమంత్రునితో నొక్కమాటయైనఁ జెప్పఁజాలకపోఁగా, వెంటనే యుపాయముల నెఱింగినదగు కైకేయి తానే సుమంత్రునిం గూర్చి "ఓ సూతుఁడా! నృపాలుఁడు రాత్రియెల్ల రాముని పట్టాభిషేకముఁ గూర్చిన సంతసముఁదలపోయుచు మేల్కొనియుండి, యిప్పుడే మంచి నిద్రలో నుండువాఁడు. కావున, సారథీ! నీవు వేగ మేఁగి, కీర్తిమంతుఁడగు రాముని బిలుచుకొనిరమ్ము. నీకు మేలగు. రాజుగా రానతీలేదే యని యీ విషయమున నాలోఁ చింపఁబనిలేదు" అని చెప్పెను.

అట్లు కైకేయి నిలుపనీయక మిక్కిలి వేగిరపెట్టుచుండఁగా, సుమంత్రుఁడు "రాముఁడు పట్టాభిషేకమునిమిత్తము యిక్కడికి రాఁబోవుచున్నాఁ"డని మనంబునఁ దలపోసి, మిక్కుటపు సంతోషముతోఁ గూడినవాఁడై, నిడివిచేతులుగలవాఁడగు రాముని జూడఁగోరి, సముద్రమందలి మడుగుం బోలిన సొగసయిన యంతఃపురమునుండి వెలుపలికి వచ్చి, ముందట జనులు క్రిక్కిరిసియున్న ద్వారమును బొంది, ద్వారము ముందట నిలిచి, నానా దేశములనుండి గొనక్కొవచ్చినవారును, కానుకలను గైకొనివచ్చి నిలఁబడియున్న రాజులను, పురవాసులగు జనులను జూచెను.

15-వ సర్గము.

సుమంత్రుఁడు రాముని దోడ్కొని రాఁబోవుట

వేదములఁ దుదముట్టఁ జదివినవారలైన బ్రాహ్మణులందఱా రాత్రిగడపి, రాజపురోహితుఁడగు వసిష్ఠునితోఁ గూడి, సభకు వచ్చి చేరిరి. మంత్రులలో ముఖ్యులును, సేనానాయకులును, పట్టణము లోపలి పెద్దలును ముదము నందినవారలై రాముని పట్టాభిషేకమును జూడ నచ్చటఁ జేరిరి. సూర్యోదయమగుచున్న పిమ్మటఁ బుష్యమీ నక్షత్రమునందు రామునియొక్క జన్మలగ్నమగు కటకమునందు బ్రాహ్మణోత్తములు రాముని పట్టాభిషేకంబు జరుపుటకుఁ గావలసిన వస్తువులఁ దెచ్చి సిద్ధపఱచిరి. నీళ్ళతో నిండిన బంగారు బిందెలును, చక్కఁగా నలంకరింపఁబడిన సింహాసనంబును, మెఱయుచుండు పులితోలు వేయఁగాఁ బఱచిన రథమును బ్రకాశింపుచుండినవి. గంగానదియును, యమునా నదియును సంగమించు పుణ్యస్థలమునుండియు, మఱియుఁ బావనములైన నదులనుండియు, మడువులనుండియు, బావులనుండియుఁ దేఁబడిన జలములతో నిండిన కలశములు సిద్ధమయి వెలయుచుండినవి. తూర్పువైపునకుఁ బాఱునవియుఁ, బైకిఁ బాఱునవియు, నడ్డముగాఁ బాఱునవియు నైన నదుల నన్నింటినుండియు, సముద్రము లన్నిటినుండియుఁ దేఁబడిన జలమచ్చట వెలయుచుండెను. లాజలతోఁ గూడినవి, పాలుగల రావియాకులచేఁ గప్పఁబడినవియునైన బంగరువెండిమయములైన కలశములు పావనజలముతో నిండినవై, తామరలతోను గలువలతోను గూడి

ప్రకాశించుచుండినవి. సువాసినులు నవ్వుచుఁ జేసె, పాలు, పెరుగు, నెయ్యి, లాజలు, పుష్పములు సిద్ధముచేయఁబడి యుండినవి. సొంపగు నడకగల వేశ్యలును సకలభూషణముల నలంకరించుకొని యా సభలో నుండిరి. చంద్రునికాంతివలె మిక్కిలి తెల్లనైనదియు, రత్నములు చెక్కిన బంగారుపిడి గలదియు నైన వింజామరయు మేటి చామరము సిద్ధముగా నుంచఁబడినవి. చంద్రమండలము వలెఁ దెల్లని కాంతిగలదియు, ధరించువారికి కాంతిని గలుగఁజేయు నదియు నైన గొడుగు పట్టాభిషేకము నిమిత్తము పూలదండలు సిద్ధముగా నుంచ బడియుండెను. తెల్లని వృషభమును, తెల్లని గుఱ్ఱమును దెప్పించఁబడియుండినవి. మదజలము గార్చుచున్నదియును, కాంతిగలదియును, రాజు లెక్కఁ దగినదియు నైన యేనుఁగును సిద్ధముగాఁ దెప్పింపఁబడియుండెను. బంగారుకొమ్ములుగలదై నలుగురు తాళ్లవాయువులచే నలంకరింపఁబడిన వాఁడిన నైన గొప్పయడుగులుగల పశువులు రాముని పట్టాభిషేకము నిమిత్తము వచ్చి కాచియుండెను. సకలవిధములైన వాద్యములును సిద్ధపఱుపఁబడినవి. స్తుతిపాఠకులును, సూతమాగధ సమూహములు రాముని పట్టాభిషేకము నెదురు చూచుచుండిరి. దశరథుని యనుమతిఁగొనిన రాజు లందఱును, ఇక్ష్వాకువంశస్థులగు రాజులకుఁ బట్టాభిషేకమునకై వారల యాచారము చొప్పునఁ గావలసిన మంచి మంచి వస్తువుల నెట్లు చేర్పవలయునో, యట్లు రాముని పట్టాభిషేకమునకుఁ గావలసిన వస్తువులనెల్లను జేర్చి యుంచి, యా సభాంగణమునందుఁ గలిసినవారలై, దశరథమహారాజును గాంచి, "యిట్టి మహోత్సవమున రాజు నేల రాకఁ దొలఁగింతురు? రాజును గానకున్నాము. ప్రొద్దుపొడిచినది. రాముని పట్టాభిషేకమునకుఁ గావలసిన సామగ్రులన్నియును సిద్ధము చేయఁబడినవి" అని తమలోఁ దామనుకొనుచుండఁగా, రాజుగారి మన్ననఁ జెందిన సుమంత్రుఁడు భూమండలమెల్ల నేలెడు చక్రవర్తులం జూచి, "నృపాలులారా, రాజుగారి యనుమతిఁగొని వేగిరముగ రాముని దోడ్కొనిపోవ వచ్చితిని. తాము దశరథునిచేతను, విశేషముగా రామునిచేతను బూజసేయఁ దగిన వారలుగదా! దీర్ఘాయుస్సుగల మీరు సుఖముగా వచ్చిన సంగతిని రాజుగారితో నే నిదిగో మనవిచేసెదను" అని చెప్పి వెనుకకు మఱి

లెను. రాజుల పూర్వికుల చరిత్రముల నెఱింగిన సుమంత్రుఁడు వారితో నిట్లు పలికి, రాజుగారి యంతిపురంబు వాఁకిటికిఁబోయి, తలఁచి నప్పుడు లోపలికిఁబోవ వీలగు రాజు నగరులోనఁ జొచ్చి, యపుడు పుడమిఱేఁడగు దశరథమహారాజుగాని వంశావళిని బొగడెను. అట్లు పొగడుచు,దశరథనృపాలుని పడకగది చేరువకుఁబోయి యచ్చటనిలిచెను. ఆ సుమంత్రుఁడు పడకగదిని నడుమ తెఱలేకుండునంత దాపునకుఁ జేరి, సుగుణములతోఁ గూడిన దశరథుని దీవనలు దీవించి, యివ్విధంబునఁ బొగడెను. “ఓ కకుత్థ్సవంశమందుఁ బుట్టిన దశరథమహారాజా! సూర్య చంద్రులును, ఇంద్రుఁడు, అగ్ని, యముఁడు, వరుణుఁడు, కుబేరుఁడు, ఈశానుఁడును తమకు విజయముఁ గలిగింతురుగాక! రేయి గడచినది. తమ రీ రేయి చేయవలసిన పనులనెల్లఁ జేసి ముగించితిరిగదా. నృపశ్రేష్ఠా! మేలుకొని చేయవలసిన పనిని జేయుఁడు. నృపాలా! బ్రాహ్మణులును, సేనాధిపతులును, పట్టణములోని పెద్ద లందఱును వచ్చి తమరాక కెదురు చూచుచున్నారు. రఘునందనా! మేలుకొనుఁడు” అని యాలోచనలో నేర్పరియైన సారథియగు సుమంత్రుఁడు స్తోత్రము చేయుచుండఁగా, దశరథనృపాలుఁడు మేలుకొని సుమంత్రునిఁగూర్చి “ఓ సారథీ! రాముని దోడ్కొని రమ్మని యీ కైకేయి నీతోఁ జెప్పినదిగదా. ఆ యాజ్ఞ నాయాజ్ఞయేకదా. ఏల యా ప్రకారము చేయవయితివి? ఇట్లు కైకేయి యాజ్ఞను మీఱుటకుఁ గారణమేమి? నేను నిద్దురచెంద లేదు. నేను మేల్కొనియే యున్నాను. రాముని వెంటనే తోడ్కొనిరమ్ము” అని తానే యుత్తరు విచ్చి పంపెను.

అంత సుమంత్రుఁడు రాజుగారి యానతిని శిరసావహించి, యా దశరథనృపాలునికి నమస్కరించి, యేమియో గొప్పమేలు గలుగఁబోనున్నది యని తలఁచుచు, రాజుగారి యింటనుండి వెడలి, మీఱిన ముదంబుతోను, చింతలేకయుఁ, బుభకలు చెందినవాఁడయి, రాజమార్గంబునఁ బోవుచు, జనులందఱు సంతోష రోమాంచములతోడఁ గూడి రాముని పట్టాభిషేకమును గూర్చి చెప్పుకొనుచున్న కథలను వినుచు, కైలాసశిఖరమంత యెత్తు గలదై యింద్రుని భవనముయొక్కయందము వంటి యందముఁగలిగియున్న రాముని నగరు చూచెను. ఆ రాముని

గృహము గొప్పతలుపులు గలదియు, నూఱుల కొలఁది తిన్నెలుగల దియు, బంగారు ప్రతిమలు చెక్కిన ముఖ్యములయిన కొనలుగలదియు, రత్నములు, పగడములు గూర్చిన తోరణములు గట్టినదియు, శరదృతువునందలి, తెల్లని మేఘముల కాంతివంటి కాంతిగలదియు, వెలుతురు గలదియు, మేరుపర్వతంపు గుహనుబోలినదియు, శ్రేష్ఠము లయినమణుల హారములచేత నలంకరింపఁబడినదియు,ముత్యములచేఁబటిపఁ బడినదియుఁ, జందనము, నగరు వీనిచే ధూపము వేయఁబడినదియు, దర్దరపర్వతము యొక్క శిఖరమువలె మనంబుల నాకర్షించు సువాసనలను వెదజిమ్ముచున్నదియు, విశేషముగాఁ గూయుచున్న బెగ్గురుపక్షులయొక్కయు, నెమళ్లయొక్కయుఁ గూఁతలచేఁ బ్రకాశించుచున్నదియు, లెస్సఁగాఁదీర్పఁబడిన తోడేళ్ల ప్రతిమలతోను, వడ్రంగులచేఁ జేయఁబడిన సూక్ష్మములగు చిత్రపుఁ బనులతోను నంతటఁ గూడినదియు, చుఱుకగు కాంతిచే జంతువులయొక్క మనస్సును గన్నులను నీడ్చునదియు, సూర్యచంద్రులంబోలె వెలుఁగుచుండునదియుఁ, గుబేరుని నగరుం బోలినదియు, దేవేంద్రుని గృహమున కీడయినదియుఁ, బక్షులగుంపు లనేకములతోఁ గూడినదియు, మేరు శిఖరముం బోలునదియుఁ, జేతులు గట్టికొని చేరువను నిలఁబడియున్న జనులతోను, కానుకలను గైకొని, పల్లెలలోనుండివచ్చి పట్టణమంతయుఁ గ్రమ్ముకొని, రాముని పట్టాభిషేకవార్తను వినుటచే నెక్కువ సంతసమును బొంది మోములెత్తి చూచుచున్న జనులతోను వెలుఁగుచున్నదియు, గొప్ప మేఘంబుయొక్క యాకృతినిబోలు నాకృతి గలదియు, మిక్కిలి యెత్తయినదియు, చక్కఁగ నలంకరింపఁబడి యుండునదియు, నానావిధంబులగు రత్నములు చెక్కినదియు, గూనివాండ్రతోను, సన్ననిరూపు గలవారితోను గూడినదియునై యుండెను. సుమంత్రుఁడు జనులచే నిండియున్న రాముని నగరు చూచుచుఁ, బైకప్పుగలదియు, గుఱ్ఱములు పూన్చినదియునైన రథంబును రాముని నగరునకుఁ దోలుకొనిపోవుచు నా పట్టణంబునందలి జనుల హృదయములను సంతోషపఱచెను. సారథియగు ఆసుమంత్రుఁ డెక్కువ వైభవంబుతోఁ గూడినదియు, నెమళ్లయొక్కయు, జింకలయొక్కయు, గుంపులతో నిండినదియునై శచీపతియగు నింద్రుని గృహంబుం బోలియున్న రాముని

నగరులోపలఁ జొచ్చి, యా వేడుకను జూచి, మేనఁ బులకలు గలవాఁడై కైలాసముం బోలినవియై, స్వర్గమును బురుడించునట్టి యలంకృతములైన ద్వారములు దాఁటి, రాముని యిష్టమును నెఱవేర్చుచు నతని సన్నిధానంబున నున్నవారి నందఱిని వెనుకకుఁ ద్రోచి, యంతిపురము చేరువకుఁ జేరెను. అచ్చట జను లందఱు సంతోషభరితులై, రాముని పట్టాభిషేకములను గూర్చియుఁ, దమకందఱికి మేలు గలుగుటను గూర్చియు నాడుకొనుచున్న మాటలను విని, యట్లు కొంతదవ్వేఁగి, పక్షులతోను మృగములతోను గూడినదియు, మేరుశిఖరంబువలె నున్నతమైనదియు, దేవేంద్రుని నగరుమాడ్కి వెలుఁగుచున్నదియు, తన కాంతిచే వెలుఁగుచుఁ జూచువారి మనసు నీడ్చిపట్టునదియుఁ, గానుకలను గైకొని పల్లెల నుండి కోట్లకొలఁదిగ బండ్లమీఁదను గుఱ్ఱములమీఁదను నెక్కివచ్చి, వాని నక్కడ నుండి నగరుముందటఁ జేతులు గట్టికొని నిలఁబడియున్న జనులచే నిండినదియునైన ద్వారంబుఁ జూచెను. ఆ వెంబడే గొప్ప మేఘమును, గొండను బోలినదియు, మదించి, యంకుశమునకు లోఁబడనిదై యొరులచేఁ బట్టుట కలవికానిదియు, గొప్పదేహముగలదియు, రమ్యమయినదియునైన శత్రుంజయమను పేరుగల రాముఁ డెక్కెడి యేనుఁగునుజూచెను. మఱియు రాముని యంతఃపురముచుట్టును గుఱ్ఱములు, ఏనుఁగులు, రథములును జక్కఁగ నలంకరింపఁబడి యచ్చటఁ గట్టఁబడి యుండినవి. మఱియు సేనలు, మంత్రులును, జనులు నంతటఁ గూడి, పోవుటకు సందులేక నిలఁబడియుండిరి. అప్పుడు సారథియగు సుమంత్రుఁడు వారినందరిని తొలఁగఁద్రోసికొనుచు, సకల సంపదలతో నిండియున్నదియుఁ, బర్వత శిఖరములతోను, కదలని మేఘంబులతోను సాటియైనదియు, గొప్ప యేడంతస్తుల మేడలతోఁ గూడినదియునైన రాముని నగరులోపల, రత్నములతో నిండిన సముద్రమునందు మొసలి ప్రవేశించినట్లు ప్రవేశించెను.

16-వ సర్గము.

సుమంత్రుఁడు రాముని దోడ్కొనివచ్చుట

పురాతన రాజచరిత్రములనెల్ల నెఱింగిన యా సుమంత్రుఁడు జనులు నిండియున్న యా యంతఃపురంబు వాకిలి దాఁటి, బల్లెములను

విండ్లను దాల్చినవారలై, మేలయిన కుండలములు వేసికొని యేమఱు పాటులేక, యదే మనస్సుపెట్టి కావలి కాచుచున్నవారును, రాముని యందు మిక్కిలి ప్రేమగలవారునగు యౌవన పురుషు లుండునట్టి యేకాంతమైన తొట్టికట్టును జేరెను. అట్లు చేరి యచ్చటఁ గావిరంగు గల బట్టలుదాల్చి, బెత్తములను జేతఁ బూని, చక్కని దుస్తులను దొడిగికొని, మిక్కిలి జాగ్రత్తతో ద్వారమునఁ గావలియున్న ముసలి వాండ్రగు నంతఃపురంపుఁ గావలివారిని జూచెను. ఆ కావలివాండ్రును, ఆ సుమంత్రునిఁ జూచినంతటనే, రాము రామునికి మేలుచేయఁగోరు వారు గావున నందఱును దత్తరపాటుతోఁ గూడి తమతమ యాసన ములనుండి లేచి నిలఁబడిరి. సరసుఁడయిన యా సుమంత్రుఁడు వాకిట నిలఁబడియున్న యా రక్షకుల నుద్దేశించి "ఓ ద్వారపాలురారా! మీరు లోపలికిఁ జని, "సుమంత్రుఁడు వచ్చి వాకిటనున్నాఁడు" అని రామునికి వేగిరమె తెల్పుఁ"డని చెప్పిపంపెను. వారును రామునికి మేలుగోరు చుండువారగుటం జేసి, రాముని సన్నిధికిఁ జని, యా రాముఁడు సీతయును నుండఁగా, వారితో నీ సంగతిని వెంటనే తెలిపిరి. అట్లు "సుమంత్రుఁడు వచ్చియున్నాఁడు" అని చెప్పినంతటనే రాముఁడు తన తండ్రియొక్క యాంతరంగిక ప్రియుఁడయిన యా సుమంత్రుని దన తండ్రి కిష్టునుగావింపఁగోరి లోపలికి రమ్మని యానతిచ్చి పిలిపించెను. ఆ సుమంత్రుఁడు ద్వారపాలుర యనుమతిని గొని, లోపలికిఁ జని, చక్కని బట్టలు పఱచిన పసిఁడి మయంబైన మంచముపైఁ గూర్చుండి, యడవిపందులరక్తము రీతిని నెఱ్ఱనైనదియు, సువాసనగలదియునైన మంచి గంధముఁ బూసికొన్నవాఁడై, ప్రక్కన నిల్చుండి, చామర ములు వేయుచున్న సీతతోఁ గూడి చిత్రానక్షత్రముతోఁ గూడిన చంద్రునిమాడ్కిఁ బ్రకాశించువాఁడును, చక్కని భూషణములను దాల్చినవాఁడును, కుబేరునితో సాటియైనవాఁడునగు రాముని జూచెను. అట్లు చూచి, యడఁకువ యిట్టిదని యెఱింగినవాఁడయిన వందియగు సుమంత్రుఁ డడంకువతోఁ గూడి, తన కాంతిచే సూర్యుని మాడ్కి వెలుఁగుచున్నవాఁడ వరంబుల నొసంగునట్టి రామునికి మ్రొక్కులిడి, రామునిచే మర్యాద నొందినవాఁడై, చేతులు జోడించి

కొని, రామునింగూర్చి, "నృపాలపుత్రా! నీవు సుఖంబుగా విహరించుచుం బరుండుచుం గూర్చుండు చున్నావుగదా" యని రాముని క్షేమం బరసెను. అట్లు రాముని కుశలమడిగి "కౌసల్యానందనుఁడవగు రామచంద్రా! తండ్రిగారు దేవేరియగు కైకేయి యంతఃపురమున నున్నారు. వారిరువురు నిన్నుం జూడఁగోరియున్నారు" అని సుమంత్రుఁడు రామునితోఁ జెప్పెను. ఇట్లు సుమంత్రుఁడు చెప్పిన మాటలు విని, మిక్కిలి తేజస్వియగు పురుషశ్రేష్ఠుఁడునయిన రాముఁడు మిక్కిలి యానందమునొంది, పులకలుగలవాఁడయి, యా సుమంత్రుని మర్యాద చేసి, సీతను జూచి "దేవీ! రాజును రాణియు నాపట్టాభిషేకముం గూర్చి యేదియో యాలోచించుచున్నట్లున్నది. కాంతా! యామె కడు నేర్పుకత్తె యగుటంజేసి, రాజున కిష్టముగు కార్యమును జేయఁగోరినదై, రాజుగారి యభిప్రాయంబు గమనించి పట్టాభిషేకముం గూర్చి రాజును బ్రేరేపించుచున్నట్లున్నది. కేకయరాజకూఁతురగు కైకేయి సవతితల్లి యైనను దల్లియనియే చెప్పవచ్చును. ఆమె నాకు సర్వదా మేలునే కోరుచుండునది. ఆమె యందఱితోను గలసి మెలసి యుండునది. కావున నా పట్టాభిషేకవార్తను వినినంతటనే, మిగుల నానందముం జెంది, మహారాజును ద్వరపెట్టె నేమో! మహారాజును దేవేరియగు కైకేయియు నాకు సంపదలను గోరికలను గలుగఁ జేయునట్టి సుమంత్రునిఁ బంపుట నాయొక్కయదృష్టమే కదా! అచ్చట నెట్టివారు గూడి యున్నారో, అట్టిమంత్రియె యిక్కడికి కేతెంచెను. ఇది నిజము. ఇప్పుడే మహారాజు నాకుఁ బట్టాభిషేకంబు జరుపును. ఆహా! వేగిరంబుగ నిచ్చటి నుండి తరలి రాజుగారి దర్శించెదను! నీవు చెలికత్తెలతోఁగూడి సుఖముగ విహరించుచుండుము" అని చెప్పెను.

ఇట్లు రామునిచే గారవింపఁబడినదై, సీత తన భర్తకు మేలు గలుగవలెనని కోరుచు వాకిలివఱకును వెంబడించిపోయి, "బ్రహ్మ దేవేంద్రునికి స్వర్గరాజ్యము నొసంగినట్లు, రాజుగారు యాగంబు చేయ నర్హత గలిగించునట్టి బ్రాహ్మణులను ముందిడికొని రాజ్యమును తమవశంబున నుంచఁదగుదురు. దీక్షవహించి, నియమముతోఁ గూడి, మేలయిన కృష్ణాజినంబు ధరించి, జింకకొమ్ము చేతఁ బట్టియున్న

మిమ్ముఁ జూచుచు సేవించుచున్నాను. తమకుముందట నింద్రుఁడును, కుడి
ప్రక్కను యముఁడును, వెనుకప్రక్కను వరుణుఁడును నెడమ
ప్రక్కను కుబేరుఁడును రక్షింతురు గాక!” అని భగవంతుని
ధ్యానించెను. అంతట రాముఁడు సీతను లోపలికిఁ బొమ్మని యాన
తిచ్చి, తాను బట్టాభిషేకమునకుఁ గావలసిన యలంకారములను దాల్చిన
వాఁడై సుమంత్రునితోడఁ దన నగరునుండి బయలుదేరెను. పర్వతము
యొక్క గుహలోఁ బరుండియున్న సింహము పర్వతమునుండి వెడలు
నట్లు, రాముఁడు తన మేడనుండి బయలువెడలి, వెలుపలికి వచ్చి వాకిట
నడుకువతోఁ జేతులు గట్టి నిలఁబడియున్న లక్ష్మణునిఁ జూచెను. అచ్చటి
నుండి నడిమికట్టునకు వచ్చి చెలికాండ్ర నందఱిం గూడి, పట్టాభిషేకంబు
చూడఁగోరి వచ్చి యచ్చటనున్న వారి నందఱిం జూచి, వారితోఁ గలిసి
కొని, వారి యందఱి క్షేమములను విచారించి వెండియు, వ్యాఘ్ర
చర్మము పఱచినదియు, బంగారు మయమునునై వెలుఁగుచుండుటం జేసి,
యగ్నిహోత్రునిం బోలియున్న యరదంబెక్కెను. అట్లు రాముఁడును,
ఉఱుమువంటి చప్పుడు గలదియు, విశాలమయినదియు,రత్నములచేతను,
బంగారముచేతను నలంకరింపఁబడినదియు, సూర్యుని కాంతింబోలు కాంతి
గలదై, తన కాంతిచేఁ గన్నులు మిఱుమిట్లు గొల్పునదియు, నేనుఁగు
గున్నలంబోలు గొప్ప గుఱ్ఱములం బూన్చినదియును నైన యరదమును,
దేవేంద్రుఁడు వేగముగఁ బోఁగల గుఱ్ఱములఁ బూన్చిన యరద
మెక్కునట్లుగా నెక్కి, సొరుచే వెలుఁగుచు వేగఁ బయనమాయెను.
ప్రకాశమానుఁడగు రాముఁడు చదల మ్రోగుచున్న మేఘముమాడ్కి
దిక్కులన్నియుం మ్రోగించుచు, మహేంద్రపర్వతమునుండి చంద్రుఁ
డుదయించునట్లు తన నగరునుండి బయలు వెడలెను. లక్ష్మణుఁడును
రాముని వెనుకగా నరదంబునఁ గూర్చుండి, గొడుగుపట్టుచుఁ జామ
రము వీచుచు నన్నను గాచుచుండెను. అట్లు రాముఁడు నగరునుండి
వెడలినంతనే జనులందఱు వెంబడించి వచ్చుచు, గొప్ప రొదపుట్టిం
చిరి. ఆ రాముని వెంబడిని, కొందఱు రౌతులును మేటిగుఱ్ఱముల
నెక్కియుఁ, గొందఱు భటులు కొండలకు సరివచ్చు గొప్ప యేనుఁగుల
నెక్కియు, నప్పుడు నూఱులకొలఁదిగను, వేలకొలదిగను పోయిరి.

ఆ రామునికి ముందఱఁ గవచములఁ దొడగినవారును, చందనము, అగరు గంధము పూసికొన్నవారును, కత్తులను నుద్ధము బట్టినవారు నైన శూరులను రాముని మేలుగోరు భటులు కొందఱు నడచిపోయిరి. అప్పుడు దారిలో వాద్యముల ధ్వనులును, బట్టులయొక్క పొగడ్తల శబ్దములును, శూరులయొక్క సింహనాదంబులును వినవచ్చుచుండెను. శత్రుసంహారియగు రాముఁడు మార్గమున వచ్చునప్పు డప్పటికాంత లెల్ల సొమ్ములు దాల్చి, యలంకారములఁ జేసికొని మేడమీఁది కిటికీలలోఁ గూర్చుండి, పుష్పరాసులు మీఁద జల్లఁగా నాతని నెత్తికొనుచుఁ బోవుచుండెను. మఱియుఁ, జక్కనైన యంగకములుగల చెలువంపలు రాముని సంతోషపఱుపఁగోరి, కొందఱు మేడలమీఁదను, కొందఱు క్రిందను నుండి తీయని పలుకులతో నీ క్రింది విధంబునఁ బొగడ్తలఁ జేసిరి. "తల్లికి సంతసము గలిగించువాఁడా! నీ తల్లియగు కౌసల్య నిన్నుఁ జూచి కడు సంతసము నొందుచున్నది. నీవు పోవు పని యగునుగాక! నీవు వంశపరంపరగా వచ్చెడు తండ్రి రాజ్యమును నొందినవాఁడవై యుండఁగా, నిన్ను జనులు చూడనున్నారు" అని రాముని పౌర కాంతలు పొగడుచుండిరి. మఱియు నా మగువలు రాముని కాంత యగు సీతను మగువలందఱికంటె నుత్తమురాలినిగాఁ దలఁచి, ఆ సీతా దేవి, పూర్వజన్మంబున నిజముగా గొప్ప తపంబు జేసి యుండవలెను. అటు గాకున్న, రోహిణి చంద్రునితోడవలె, త్రిలోకపూజ్యుఁడగు రామునితోడఁ గూడిక యీ సీత కబ్బునే" అని తమలోఁ దాము చెప్పుకొనుచుండిరి. నరశ్రేష్ఠుఁడయిన రాముఁడు రాజవీథిం జనుచు, మేడల కొనలపైఁ గూర్చుండిన జనరాండ్రు చెప్పెడి యింపులయిన మాటలను వినెను. "ఓ చెలులారా! యిదిగో రాముఁడు నేఁడు దశరథుని యనుగ్రహంబువలనఁ బుడమిని బొందఁగలవాఁడై రాజ్యలక్ష్మిచే వెలుఁగుచున్నాఁడు. సకల సుగుణ సంపన్నుఁడయిన యీ రాముఁడు మనకు రాజు గాఁగలఁడు గాన మన కోర్కులన్నియు నీడేఱినట్లు తలంపుఁడు. మన కేకొఱతయు లేదు. రాముఁడు రాజ్యంబు నొంది చిరకాలము పరిపాలించుచుండుట యీ జనుల కొక్క గొప్ప లాభమే కదా. రాముఁడు రాజ్యంబునకు వచ్చెనేని, జనులలో నొక్కఁడును నెప్పుడును

గొంచెమైనను గీడు నొందదు. దుఃఖమును గాంచదు” అని దేశ దేశములనుండి వచ్చినట్టి జనులును, మహాసంతోషముఁ జెందియున్న పురజనులు దన్నుఁ గూర్చి చెప్పికొనుచున్న పలుతెఱంగులగు మాటలను సావధానముగ వినెను.

ఇట్లు రాముఁడు ధ్వనులు చేయుచున్న గుఱ్ఱములతోను నేనుఁగులతోను గూడి, ముందు పోవుచుండు స్వస్తికులు, సూతులు, మాగధులు ననెడి వారిచేఁ బొగడఁబడుచు, శ్రేష్ఠములగు వాద్యములధ్వనుల నాలించుచుఁ గుబేరునిమాడ్కి దేజరిల్లుచుఁ బోయి, యాఁడేనుఁగులు, ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, రథంబులు క్రిక్కిరిసియుండునదియు, జనులచే ముంగలి ప్రదేశములు గలదియు, విస్తారములయిన రత్నములును, నానావిధములగు విక్రయింపఁదగిన వస్తువులును గలిగినదియునై, కన్నులపండువు గావించుచుండు గొప్ప రాజమార్గము జూచెను.

17-వ సర్గము.

{ రాముఁడు సుమంత్రునితోడఁ గైకేయి యంతఃపురమున దశరథుని జూడఁబోవుట }

ఎన్నఁడును శోభగలవాఁడై యుండు రాముఁడు తనమేలు గోరెడి హితుల సందడిని సంతోషపఱచుచు, నరద మెక్కి, టెక్కెములతోఁ గూడినదియు, శ్రేష్ఠమైన యగరుచే ధూపము వేయఁబడినదియుఁ బట్టాభిషేకము నిమిత్తమై వచ్చియుండు జనులచేఁ గ్రిక్కిరిసియుండునదియు నైన యయోధ్యాపురమునుఁ జూచి, యందు శరత్కాల మేఘముల మాడ్కిఁ దెల్లనైన మేడలతో నొప్పారుచుండునదియు, గంధపుఁ జెక్కలు, మేటి యగురుచెక్కలు, తక్కిన సువాసనగల ద్రవ్యములు, తెల్లని పట్టుబట్టలు, ప్రశస్తములగు పట్టుబట్టలు, బెజ్జము వేయని ముత్తెములు, నొచ్చుము లేని మేటి స్ఫటికములు, ననేకవిధంబులగు భక్ష్యములు, పలుతెఱంగులగు విక్రయవస్తువులును గలదై వెలుఁగుచు నాకాశమునఁ గల స్వర్గలోకమును బోలియున్నదియు, పెరుఁగు, పాలు, అక్షతలు, నెయ్యి, లాజలు. అగరుచెక్కలయుఁ, జందనపుఁ జెక్కలయు పొగలు, సకల విధములైన పుష్పమాలికలు మున్నగువానిచే నెల్లపుడు

నలంకరింపఁబడిన నడిమి ప్రదేశములు గలదియు నయిన రాజవీథిబయలు దేఱెను.

అట్లు రాముఁడు రాజమార్గమునఁ దనమేలు గోరెడి మంచి మనస్సుగల పెద్దలు సేసెడి యనేకములగు నాశీర్వాదములను వినుచు, వారికిఁ దగినట్లు ప్రతిమర్యాదలు సేయుచు, నందఱ జనులను బలుక రించుచుఁబోయెను. అప్పుడు జనులందఱు గుంపుగూడి, రాముని గూర్చి, "ఓ నృపాలసూనుఁడా! మీ తాతలు, ముత్తాతలు నెట్లు రాజ్యముచేసిరో, యట్లె నీవును నిప్పుడా రాజులమార్గముల నాదరించి, యాదారియందున్నవాఁడవై మమ్ముఁ బాలింపుము. మీ తండ్రియు, మీతొల్లింటి తాత ముత్తాతలును మమ్ము నెట్లు సంతసపఱచిరో, అట్లె నీవును న్యాయపరిపాలనము జేయుచు మమ్ము సంతోషపఱుపుము. మా కిప్పుడు భోజన మక్కఱలేదు. మాకు స్వర్గము మొదలగు సుఖము లక్కఱలేదు. రాముఁడు పట్టాభిషేకము చేసికొని వచ్చుచుండఁగా మేము చూడఁగోరి యున్నాము. పరాక్రమశాలియగు రామునికి నడువబోవుఁ బట్టాభిషేకంబు చూచుటకంటె మాకుఁ బ్రియమైనది యొక్కటియు లేదు" అనితమలోఁ దామనుకొనుచుండిరి. ఇట్లు రాముఁడు తన్నుఁ గూర్చి పొగడుచుండు మాటలను, మఱి యనేకములయిన మాటలను మౌనముతో వినుచు నాపొగడ్తల కుబ్బక, రాజమార్గమునఁ బోవుచుండెను. పురుషశ్రేష్ఠుఁడయిన యా రాముని దెసనుండి యే మను ష్యుఁడును దన మనస్సునుగాని, కన్నులనుగాని మఱలింపఁజాలఁడయ్యె. అంతియకాక, వీథియందా రాముఁడు దాఁటిపోయినను, నొక్కఁడయి నను తన దృష్టిని మఱలింపఁ జాలకుండెను. ఎవఁడు రాముని జూడ లేదో, రాముఁ డెవనిని జూడలేదో, అట్టి పురుషుని జను లెప్పుడు నిం దింతురు. ఒక రననేల? అట్టివాఁడు తనకుఁ దానే "ఛీ! యీ నాజన్మ మేల? నేను రాముని జూడనయితినిగదా"యని తలంచుచుండును. ధర్మ ములను నడపించు స్వభావముగల యారాముఁడు బ్రాహ్మణాదులగు నాలుగు వర్ణములయందు దయ యుంచును. కావున బాల్యము, ప్రాయము, కౌమారము, ముదిమియను నాలుగవస్థలలో నుండువారును నా రామ్ము ననుసరించిమే యుందురు. ఇవ్విధమున రాముఁడు జనుల

ప్రేమకుఁ బాత్రుఁడగుచు, నాలుగుదారులు కలియుచోట్లను, దేవళంపు దారులను, రచ్చపట్టుల సభా మంటపములను ప్రదక్షిణముగాఁ జుట్టికొని, మేఘముల గుంపువలెను, కైలాసశిఖరమువలెను దెల్లఁగఁ బ్రకాశించుచుండునవియును, దెల్లని విమానముల మాడ్కి నాకాశమును గప్పుకొని యున్నవియునైన నెత్తయిన మేడలతోడను, రత్నములచే నలంకరింపఁబడిన వర్ధమానము లనెడి గృహములతోడను గూడినదై, లోకమందలి రాచనగళ్ళలోపల మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది గనుకనే దేవేంద్రుని గృహమును బురుడించుచుండు తండ్రిగారి నగరు సొచ్చి, మూఁడు తొట్టికట్లు రథమునఁ గూర్చుండియె, రౌతులు, విలుకాండ్రుఁ జుట్టును గావలి యుండఁగా దాఁటి, తక్కిన రెండు తొట్టికట్టులందును రథమునుండి దిగి, కాలినడకమీఁదనే పోయెను. అట్లు శ్రీరాముఁడన్ని తొట్టికట్లను దాఁటి, తనవెంబడి వచ్చినవారిని వెనుకకుఁ బంపి, తా నొక్కఁడే యంతఃపురమును బ్రవేశించెను. రామునిచే వారి యిండ్లకుఁ బంపఁబడిన జనులందఱు "రాముఁడు పట్టాభిషేకము నొందినవాఁడై, యెప్పుడు మఱలివచ్చునా" అని, సముద్రము చంద్రోదయంబును కోరునట్లు, రాముని రాక కెదురుచూచుచుండిరి.

18-వ సర్గము.

కైకేయి రాముని నడవికిఁ బోవలసినదని చెప్పుట

ఆ రాముఁడు లోపలికిఁ జొచ్చి; యందసుగు నాసనంబునందుఁ గైకేయితోఁ గూర్చుండి, వాడువాఱిన మోముతో వ్యసనపడుచున్న తండ్రిని చూచి,వినయనమ్రుఁడై మిక్కిలి మెలకువతోఁ మొదటఁ దండ్రిగారి పాదముల కెఱఁగి యా పిమ్మట తల్లియగు కైకేయియొక్క పాదములకును నమస్కరించెను. రాముఁడు నమస్కరించినంతటనే దశరథుఁడు రామునిం గూర్చి "రామా!" యని పిలిచి, యంతలోపలనే కన్నీటిచేఁ జెదరిన చూపుగలవాఁడై, పై మాటదోఁచక, గోడు చెంది, కన్నులు దెఱచి చూచుటకైనను, మాటలాడుటకైనను జాలనివాఁడయ్యెను.

రాముఁ డిట్టి వింతదైనదియు, దిగులుపుట్టించునదియు నయిన రూపముగలవాఁడును, దుఃఖముచేఁ గలిగిన కాఁకచేఁ జిక్కినవాఁడును, సత్తువలేమిచేఁ గూస్కొనిపోవుచుండెడి యింద్రియములుగలవాఁడును,

రాముని నడవికిఁ బంపవలసి వచ్చెఁగదా యను మనోదుఃఖముచే నిట్టట్టియియుండు డెందముతోఁ గూడినవాఁడును నయి వేఁడి నిట్టూర్పులు విడుచుచుండుటం జేసి కలియఁబెట్ట నలవికానిదైనను, గొప్ప యలలచే నల్లకల్లోలమైయుండు సముద్రమువలెను, గ్రహణకాలమునందు రాహువుచే మ్రింగఁబడిన సూర్యుని మాడ్కియుఁ, గల్లలాడిన మహర్షివలెను గళదప్పియున్న నృపాలుని జూచి, రాముఁడును పాదముతోఁ బామును ద్రొక్కినవాఁడువోలె మిక్కిలి భీతిని జెందెను.

అట్లు రాముఁడు దిగులుపడి, తన తండ్రికిఁ గలిగిన దుఃఖమున కేది కారణముగనుండ వచ్చునని చాలదూరము విచారించియు నిర్ధారణ చేయఁజాలక, పున్నమనాఁటికి కడలి తెఱఁగున మిక్కిలి కలవరపడి, తాను దండ్రికి హితవగు పనులు సేయుటయందే తలఁపుగలవాఁ డగుటం జేసి, యప్పుడు తన మనంబున "ఏమి యిది? ఇప్పుడు మాత్రము రాజు నన్నుఁ బలుకరింపకున్నాఁడు. తక్కిన సమయములందు మఱెవ్వరిమీఁదనైనఁ గోపము గలిగియున్నను, నన్నుఁ జూచినంతట నాకోపముమాని సంతసమునొందును. అట్లుండఁగా నిప్పు డేల నన్నుఁ జూచియుఁ బలుకరింపకున్నాఁడు? ఏమి కోపము వచ్చెనో తెలియకున్నది?" అని చింతించి, దుఃఖముతోఁ గూడినవాఁడై, ధైర్యము విడిచి, మోమునఁ గళలేక, కైకేయికి నమస్కరించి, వెంటనే యామెతో నిట్లనియెను. "ఓ తల్లీ, నే నేదైనను దెలియక తప్పు చేయలేదుగదా! ఏల నాతోఁ దండ్రి మాటాడకున్నాఁడు? నీవైనను నానిమిత్త మా కోపము దీర్పుము. ఎల్లప్పుడు నాపైఁ బ్రేమగలిగియుండు మా తండ్రి యేల మనసున సంతసము మాని మొగమునఁ గళదప్పినవాఁడై, వ్యసనపడుచు నాతోఁ బలుకరింపకున్నాఁడు? ఇదేల? ఇతనిని దేహసంబంధమగు వ్యాధిగాని, లేక మనస్సంబంధమగు వ్యాధిగాని బాధింపదుగదా! మనుజునకు నెల్లప్పుడు సుఖంబు గలుగుట యరుదుగదా! చూడఁ బ్రియముఁ గొలుపు కుమారుఁడయిన భరతునకుఁగాని, బలవంతుఁడగు శత్రుఘ్నునకుఁగాని, నేనైనను, తల్లులైనను నేమియు నపకారంబు సేయలేదుగదా! తండ్రి కోపంబుతో నుండునపుడు, తండ్రిగారి మాట వినక, యాయనను సంతోషపఱుపక నే నొకక్షణమైనను జీవింపఁ గోరను.

మానవుఁ డేతండ్రివలన జన్మించుచున్నాఁడో, అట్టి ప్రత్యక్ష దైవమగు తండ్రికి లోఁబడక యుండఁదగదు. నా తండ్రిని నీ వేదియైన నభిమానముతోఁ బరుసని పలుకులుగాని లేక, కోపముతో నాతని మనస్సు కలఁతఁ జెందునట్లుకాని పలికితివా? ఓ దేవీ! నృపాలుఁ డేల యిట్లు కలవరపడి యున్నాఁడు? ఇట్టి కలవరపాటున కేమికారణము? ఇంతకు మున్నెప్పు డిట్లుండినది లేదే! నేను మిక్కిలి యాతురముతో నడుగుచున్నాను. నాకు నిజముఁ జెల్పు," మని యడిగెను.

ఇట్లు ధీరుఁడగు రాముఁ డడుగఁగాఁ గైకేయి మిక్కిలి సిగ్గుమాలినదై, జంకులేక తనకు మాత్రము మేలుగావించెడి మాట యిట్లనెను: "ఓ రామా! రాజున కేమియు నాగ్రహము లేదు; ఏమియు వ్యసనమును లేదు. ఇతనికి మనంబున నొక్క కోరిక యున్నది. నీ వేమందువో యని వెఱచి నోఱు తెఱువకున్నాఁడు. నీవు ప్రియుఁడ వగుటంజేసి, యిష్టముగాని మాట పలుకుటకు నోరాడకున్నది. ఇతఁడు నాకొక వరము వాగ్దత్తము చేసెను. దానిని నీవు తప్పక నెఱవేర్పవలయును. మున్నొకప్పు డితఁడు నాకు వరము లొసఁగి వాని నట్లె యిచ్చెద నని పలికి, నన్ను గారవించియు, నిప్పుడు నీచుఁడు మాట తప్పుమాడ్కి నిచ్చెద నన్నవరము నీయక, యెందు కిచ్చెదనంటి నని తపించుచున్నాఁడు. ఈ నృపాలుఁడు నాకు వరము నిచ్చెద నని మొదట మాట యిచ్చి, పిమ్మట నిష్ప్రయోజనముగా నీరంతయుఁ బాఱిపోయినపిదపఁ జెఱువునకుఁ గట్టఁ గట్టఁబూనుచున్నాఁడు. రామా! యీ ప్రపంచమునకంతయు ధర్మమే ప్రధాన మని పెద్దల కందఱకుఁ దెలిసినదియ కదా! దశరథుఁడు నీకు వెఱచి, యా సత్యముఁ దప్పకుండునట్లు నీవు చేయవలయును. రాజు చెప్పఁబోవునది మంచిదియైనఁగాని, చెడ్డదియైనఁగాని, నీవు చేసెద నని చెప్పుదువేని, నేనిది యంతయు జెప్పెదను. రాజుగారు చెప్పఁదలఁచిన మాట నీయెడ విఫలముగాదేని, యా మాటను నేనే చెప్పెదను. ఏల యనిన, ఇతఁడు నీతో నా సంగతిఁ జెప్పఁబోఁడు" అని చెప్పెను.

రాముఁడు కైకేయిచెప్పిన మాటను విని, మనమునఁ జింతనొందినవాఁడై, నృపాలుని యెదుటనే యా కైకేయిం జూచి, "ఓ దేవీ!

అబ్బబ్బా! ఛీ! ఛీ! నన్నుం జూర్చి యిట్టిమాట చెప్పఁదగునే? ఏల యన, నృపాలుఁ డానతిచ్చునేని, నే నగ్నిలోనైనఁ బడెదను. తీవ్ర విషమునైనను మ్రింగెదను. సముద్రములోనైనను మునిఁగెదను. దశరథుండు నాకు గురుఁడు; తండ్రి; రాజు; నా మేలుగోరెడి యాప్తుఁడు. సకల విధంబులచేతను నే నాతఁడు చెప్పెడిమాట వినవలయును. కావున నృపాలుని కోరికయేదియో దానిని దెలుపుము, చేసెద నని ప్రతిజ్ఞ చేసెదను. రాముఁ డెప్పుడును రెండువిధంబులుగఁ బలుకువాఁడు కాఁడు” అని కపటములేక చెప్పెను.

ఇట్లు నిష్కపటముగాఁ జెప్పినట్టి సత్యవాదియగు రామునిఁ జూచి, కైకేయి మిగుల భయంకరములయిన మాటలతో “ఓ రామా! తొల్లి దేవతలకును, రాక్షసులకును యుద్ధము సంభవించినప్పుడు, మీ తండ్రి కషాయము తటస్థపడఁగా, నతనిని నే నాయుపాకరణమున నుపాయమునుండి తప్పించి కాపాడితిని. అప్పుడు మీ తండ్రి సంతసించి, నాకు రెండు వరముల నొసంగెను. ఆ రెండు వరములలో నొకటి భరతునికిఁ బట్టాభిషేకము సేయుట, మఱియొకటి నీ విప్పుడే దండకారణ్యమునకుఁ బోవుటయు నని యడిగితిని. నీవు తండ్రిని యథార్థవాదినిగాఁ జేయఁ దలఁచితివేని, నీవును దండ్రిమాటఁ దప్పనని చెప్పినట్లు నడచుకొనఁ గోరితివేని, నేను చెప్పిన యీ మాట వినుము. నీవు నీ తండ్రియాజ్ఞకు లోఁబడి నడచుకొనఁ గోరితివేని, యాతఁడు వాగ్దత్తము చేసిన ప్రకారము నీవు పదునాలుగేండ్లరణ్యమునకుఁ బోవలయును. రామా! నీ పట్టాభిషేకమునిమిత్తమై సిద్ధపఱచియుండు వస్తుసంభారముతో భరతునకుఁ బట్టాభిషేకంబు నడపవలయును. నీవు పట్టాభిషేకము మాని, జడలను దాల్చి నారబట్టలను గట్టినవాఁడవై, దండకారణ్యమునకుఁ బోయి యచ్చట నుండుము. భరతుఁ డయోధ్యయందుండి, సకల సంపదలతో నిండినదై, చతురంగబలముతోఁ గూడియున్న యీ పుడమి నేలును గాక! ఈ నృపాలుఁడు దయార్ద్రహృదయుఁడుగాన, నిన్ను వనంబునకుఁ బంపవలసివచ్చెనే యనెడు వ్యసనముచే మోము వంచికొని, నిన్నుఁ జూడఁజాల కున్నాఁడు. రఘునందనా! నృపాలునిమాట ప్రకారము భరతునకుఁ బట్టాభిషేకము జరుగునట్లు నీవు నీ పట్టాభిషేకము మాని యర

ణ్యమునం బదునాలుగేం డ్లుండుము. రామా! నృపాలుని గొప్పదైన సత్యమును తెప్పచేతం దరింపంజేయుము” అని చెప్పెను.

ఇట్లు కైకేయి పరుసని మాటలు పల్కుచుండంగా, రాముని మనస్సున వ్యసనము కలుగలేదు. అయినను ఎక్కువ సామర్థ్యము గల్గియున్న, దశరథుం డన్ననో, పుత్రు నడవికిం బంపవలసివచ్చెనే యన్న వ్యసనముచేం దపించుచు, మనసున విచారము నొందెను.

19-వ సర్గము.

కైకేయి రాముని వనవాసమునకై తొందరపఱచుట

శత్రువులను సంహరించువాఁడయిన రాముఁడు తన మనసున కిష్టముగానిదియుఁ, జావువంటిదియునైన కైకేయి చెప్పినమాటను వినిన తర్వాత మనమునం గొంచెమైనను వ్యసనము నొందఁ డయ్యె. ఇంతటి క్రూరమయిన మాటఁ జెప్పిన దీని మోము చూచి మాటాడుట యెట్లని గ్లైనను దలఁపక యామెతో నిట్లనియెను.

“ఓ తల్లీ! అట్లె కానిమ్ము. నృపాలుని ప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చుచు, జడలను, నారబట్టలను దాల్చినవాఁడనై, యరణ్యవాసము చేయఁబోయెదను. అది సరే. శత్రువులకు లొంగక శత్రువులను సంహరింపఁజేయు నృపాలుఁడు మునుపటివలె నాతో నేలమాటాడ కున్నాఁడు; ఏల నన్నుఁ జేరఁదీయకున్నాఁడు. దీనికిఁ గారణ మేమో తెలియఁగోరెదను. ఓ దేవీ! నీవు నాపైఁ గోపము చేయకుము. నామాట వినుము. నేను నీ యెదుటనే జడలను నారబట్టలను ధరించి యడవికిఁ బోయెదను. నీ యిష్టము నెఱవేరుటం జేసి సంతోషము పడుము. దశరథమహారాజు నాకు మేలు గోరువాఁడు; గురువు; తండ్రి; నేను గొంచెముపని చేసినను దానిని మఱవక జ్ఞప్తియం దుంచియుంచువాఁడు. అదియుఁగాక రాజు హితుఁడు చెప్పుపని చేయవలయు గురువు చెప్పునది చేయవలెను. తండ్రి చెప్పునది చేయవలయును. కృతజ్ఞుఁడు చెప్పునది చేయవలెను. రాజు చెప్పునది చేయవలెను. ఇట్లొక్కగుణము గలవారు చెప్పినపనినే చేయవలసియున్నప్పుడు, అన్ని గుణములుగలిగిన దశరథనృపాలుఁడు చెప్పుపనిని, భక్తి విశ్వాసము లుంచి చేయకుండుటకు వీలగునా? ఏది చెప్పినను జేయవలసినదే. అయినను, నృపాలుఁడు తానే “భరతు

నీకిఁ బట్టాభిషేకము చేయఁదలఁచినాను" అను మాట నాతోఁజెప్పక దాఁచియుండుట నా మనమును దహించుచున్నది. నేనే యౌవ్వరుప్రేరణ చేయకున్నను, సంతోషపూర్వకముగా సీతను, రాజ్యమును, నా కిష్టము లగు ప్రాణములను, ధనములను నైన యొసఁగెదును. అట్లుండఁగా, నృపాలుఁడగు తండ్రి తానై యడిగినందునను, నీయొక్క యిష్టార్థము నెఱవేరుటకును నేను రాజ్యమును భరతున కియకుందునే? కావున నీవు నృపాలుని నోదార్పుము. ఈ పృథ్వీపతి యేఁడు తలవంచి, మెల్లఁగాఁ గన్నీళ్లను వదులుచున్నాఁడు. దీనికేమి కారణము? ఇప్పుడు రాజు నానతి వడసి, మేనమామయింటినుండి భరతుని దోడ్కొనివచ్చుటకై, దూతలు వేగముగఁ బోవు గుఱ్ఱములపై నెక్కి కేకయదేశముల కేఁగు దురుగాక! తండ్రి చెప్పినది న్యాయ్యమా? యన్యాయ్యమా? యని కొంచెమయిన నాలోచింపక, పదునాలుగేం డ్లరణ్యవాసము చేయుటకై వేగిరముగా నిప్పుడే యిక్కడినుండియే పోయెదను" అని రాముఁడు కైకేయితోఁ జెప్పెను.

రాముఁడు చెప్పినమాటలను విని, కైకేయి యానందము నొంది, రాముని నడవికిఁ బంపుటకొఱకు మిక్కిలి పట్టుదలగలదై, రాముని వేగిరపఱచుచు, "రామా! అట్లే కానిమ్ము. భరతునిఁ బిలు కొనిరా వేగముగఁ బోవు గుఱ్ఱముల నొసఁగి దూతలను బంపెదను. నీవును వనమునకుఁ బోవుటకు నిష్టపడితివి గావున నీ విఁక జాగుచేయుట యుక్తముగాదు. నీ విచ్చటనుండియె తామసింపక యరణ్యమునకుఁ బయనము కావలయును. నృపాలుఁడు లజ్జతోఁగూడి, నీ కీ సంగతి చెప్పుట యెట్లని యెంచి, తలవాంచి మౌనముతో నున్నాఁడు. నర శ్రేష్ఠుఁడా! దీనికిఁ గారణంబిదియె కాని, మఱియేదియుఁ గాదు. "మనము చెప్పెడుమాట విని, రాముఁడు మన ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చునో నెఱవేర్పఁడో" యని దిగులుపడియున్నాఁడు. ఆ దిగులు దీర్పుము. నీ వెంతవఱకు నీ పురంబునుండి వేగిరంబుగ నడవికి బయలుదేఱవో, అంత వఱకు రామా, నీ తండ్రి మజ్జన మాడఁడు. ఆహారంబుఁ గుడువఁడు" అని రామునితోఁ జెప్పెను.

దశరథుఁడు కైకేయి చెప్పిన పలుకులు విని దుఃఖసాగరంబున మునింగినవాఁడై, "ఛీ! నా బ్రతుకేల? అయ్యో! నా కెంత యాపద వచ్చెను?" అనుచు నిట్టూర్పు నిగిడించి, స్మృతి దప్పి, బంగారు తాపఁబడిన మంచముపై వెనుకకుఁబడెను.

అపుడు రాముఁడు రాజును లేవనెత్తి కూర్చుండఁబెట్టి, కైకేయి తొందరపెట్టుటచేఁ, జౌకుచేఁ గొట్టఁబడిన గుఱ్ఱమువలె నడవికిఁ బోవుటకుఁ దర్వరపడినవాఁడై, పరమనీచురాలయిన కైకేయి తనకుఁ జెఱుపుఁ దలంచి చెప్పినమాట వినినను, "ఈమె నన్ను నిట్లడవికిఁ బొమ్మనుచున్నది గదా" యను వ్యసనము లేశమైనను లేనివాఁడై, కైకేయింజూచి, "ఓ దేవీ! నేను పేరాస పట్టినవాఁడ నని తలంచితివేమో! నేను ధనమును గోరను. రాజ్యమును గోరను. జనుల నంపీడించి లోఁబఱచికొని యేల వలయు ననియుఁ గోరను. నన్ను సర్వసంగపరిత్యాగముచేసి యాశలెల్ల జయించియున్న జితేంద్రియులగు ఋషులతో సమానునిగను, నొక్క ధర్మమునందే ఆసక్తిగలవానినిగను దలంపుము. నీవు చేయఁజాలని పని యేదియేని యున్నఁ జెప్పుము. నా ప్రాణములనైనను బోఁగొట్టుకొని యా పని సాధించి యిచ్చెదను. తండ్రికి శుశ్రూష చేయుట, అతనిమాట వినుటయను నీ రెండింటికంటె నుత్తమమగు ధర్మమేదియున్నది? పూజ్యుఁడగు తండ్రి నాతో నీమాట చెప్పకపోయినను లోపములేదు. నీవు చెప్పినదే చాలును. నీ మాటప్రకారమె జనసంచారములేని యరణ్యమునఁ బదునాలుగేండ్లు నివాసము చేసెదను. ఓ కైకేయీ, నీవు నాకుత్తరువు చేయఁదగినదానవుగ నుండియు, నేను నీ వెట్లు చెప్పినను జేయుటకు సిద్ధుఁడనై యుండఁగా, నీ ప్రకారము చేయుమని నాతో నాజ్ఞాపింపక, మహారాజును "రాముని నరణ్యమునకుం బంపుము. భరతునికిఁ బట్టము గట్టుము" అని వరములనుగ నడిగితివే. ఇది కొండను ద్రవ్వి యెలుకను బట్టినట్లాయెఁగదా. ఇదిగో, నేను నాతల్లిని వీడ్కొని, సీతను నా వియోగమునకు దుఃఖపడకు మని యోదార్చి వెంటనే, యిప్పుడే దండకారణ్యములకుఁ బోయెదను. భరతుఁడు రాజ్యమును న్యాయ్యముగాఁ బాలించునట్లును, వృద్ధుఁడగు తండ్రికి శుశ్రూష చేయునట్లును, నీవు భరతుని కేర్పాటుచేయవలసినది.

న్యాయ్యముగా రాజ్యపరిపాలనము సేయుటయు, వృద్ధుఁడగు తండ్రికి శుశ్రూషసేయుటయుఁగదా సనాతనధర్మములు" అని కైకేయితోఁ జెప్పెను.

అప్పుడు తండ్రి తన పుత్త్రుఁడు చెప్పిన పలుకులు విని, శోకముచేఁ గొట్టఁబడి, దుఃఖాతిశయముచేఁ గన్నీటి నాఁపుకొనఁజాలక బిగ్గఱగా గొంతెత్తి యేడ్చెను. అట్లు యేడ్చి సంజ్ఞతప్పి పడియున్న తండ్రిపాదములకును, నికృష్టురాలయిన కైకేయియొక్క పాదములకును మ్రొక్కి, రాముఁడు "తనకుఁ బట్టాభిషేకము గాకపోవుటయే కాక యడవులపాలు కూడఁ గావలసివచ్చెఁగదా?" యనెడు వ్యసనము మానినవాఁడై, మహామోదముతో వెడలి, తండ్రికిని, తల్లియగు కైకేయికిని బ్రదక్షిణము గావించి, కైకేయి యంతఃపురమునుండి వెలువడి బయటికివచ్చి, తనమేలరయుచుండు చెలికాండ్ర నందఱినిఁ జూచెను. లక్ష్మణుఁడు కన్నుల నిండఁ గన్నీరు నించుకొని యతికోపముతోఁ దన యన్నను వెంబడించెను. రాముఁడు తన పట్టాభిషేకము నిమిత్తము సిద్ధపఱుపఁబడియున్న సామగ్రులకెల్ల మ్రొక్కి, ప్రదక్షిణముమాత్రము గావించి, దశరథుని యాజ్ఞను నెఱవేర్చుటయందే యపేక్షకలవాఁ డగుటంజేసి, యా సంభారములను గంటితోనైనను జూడక, మెల్లగాఁ బయనమై, వెలువడెను. స్వభావముచేతనే సొబగుగలవాఁ డగుటచే జనులందఱి మనస్సుల కొప్పినవాఁడయిన రాముని యొక్క యెక్కువశోభను చల్లనికిరణములు గల చంద్రునియొక్క శోభను రాత్రి తగ్గింపఁజాలనట్లు, రాజ్యములేక పోవుట యనునది తగ్గింపఁజాలనిదాయెను. ఆ నేలపలసిన పుడమిని బాసి కానల కేఁగుచున్న యా రామునియొక్క మనోవృత్తి, సకల లోకముల నతిక్రమించిన యోగియొక్క మనోవృత్తివలెఁ జలింపక యుండెను. వెంటనే ధైర్యవంతుఁడగు రాముఁడు సొగసయిన తెల్లని గొడుగును బట్టవల దనియుఁ, జక్కఁగా సింగారింపఁబడియున్న చామరములు వేయవల దనియు నానతి యొసంగి, బంధువులను, బురజనులను రథంబును నచ్చటనే విడిచి, దుఃఖమును మనసునందే యాఁపుకొని, యింద్రియములను జయించి, తల్లియగు కౌసల్యతో వినసింపుగాని యీ మాటఁ దెలుపుటకై తల్లియొక్కనగరునకుఁ బోయెను. రాముని పట్టాభి

షేకమునకై సింగారించికొని వచ్చియున్న జను లందఱు నెప్పటివలెఁ గాంతిగలిగి యుండువాఁడును, చేసిన ప్రతిజ్ఞఁ దప్పఁగూడదను నియమ మొక్కటిమాత్రము గలవాఁడునునైన రామునియొక్క మోమున నెట్టి వికారమును గనరైరి. శరత్కాలమందలి చంద్రుఁడు తనకు స్వాభావికముగానున్న కాంతిని బాయనట్లు తన కెల్లప్పుడు నుండునట్టి సంతసమును దీర్ఘబాహుఁడగు రాముఁడు విడువఁ డయ్యెను. కీర్తిమంతుఁడును, ధీరుఁడును నైన రాముఁ డట్టు చిఱునవ్వుతోఁ గూడి, జనుల నందఱను నింపుగులుకు మాటలతో గారవించి, లక్ష్మణునిఁ దోడ్కొని తల్లిసమీపమును జేరఁబోయెను. విస్తారమగు పరాక్రమము గలవాఁడును, గుణములలోఁ దన యన్న కీడగువాఁడునునైన లక్ష్మణుండును తన దుఃఖముఁ దనలోపలనే యణఁచుకొని, యాతనిని వెంబడించి పోయెను. రాముఁడు తల్లి యంతఃపురంబు సొచ్చి తనకుఁ బట్టాభిషేకము జరుగఁగల దని మిక్కిలి సంతసపడుచున్న జను లీ సంగతిఁ దెలిసిన నెక్కడఁ బ్రాణహాని చెందుదురో యని వెఱచి, యీ వనవాసము మిక్కిలి దైన్యముఁ గల్గించుచున్నను, దానిని లోపలనే యడఁచుకొని, మోమున విన్నఁదనముఁ జూపకుండెను.

20-వ సర్గము.

కౌసల్య రాముని వనవాసమునకై దుఃఖపడుట

పురుషులలో నుత్తముఁడగు రాముఁడు చేతులు జోడించుకొని పయనము కాఁగా, నప్పు డంతఃపురమునందలి స్త్రీలు "ఏ రాముఁడు తమ తండ్రి చెప్పకున్నను, నంతఃపురమునం దున్న మన కందఱకు నెక్కుడు రక్షకుఁడుగా నుండెనో, ఆ రాముఁ డిప్పు డరణ్యమున వాసముచేయఁ బోవుచున్నాఁడు. రాముఁడు తన తల్లియగు కౌసల్యయెడ నెట్లు ప్రేమ గలిగి నడచుకొనుచుండువాఁడో, యట్లే మనయందును బుట్టినది మొదలుగ నుండువాఁడు. ఈ రాముఁడు కోపగింపఁదగిన పనులను జేయక, కోపవంతుల కోపమును మంచిమాటలచే శాంతపఱచుచుఁ దన్నెవరు తిట్టినను కోపగించుకొనక యుండువాఁడు. అట్టి రాముఁ డిప్పుడు మనలను విడిచి యరణ్యమునకుఁ బోవుచున్నాఁడు. మనరాజు తెలివిమాలినవాఁడు. అట్లు కానిచో, సకలలోకములకు గతియైన రాముని నడవికిఁ

బంపునా? అయ్యో! మన కిప్పుడెంత కష్టమువచ్చెను" అని బిగ్గరగా నేడ్చిరి. అట్లు రామునింగూర్చి దుఃఖించి, యా యంతఃపురంబున నున్న యంగన లందఱు దూడలఁ బాసిన యావులమాడ్కి మిక్కిలి వ్యసన పడుచుఁ దమ భర్తను నిందించుచు గొల్లున నేడ్చిరి. ఆ నృపాలుఁడు నంతఃపురంబునందలి భయంకరమైన యేడ్పు ధ్వనిని విని, పుత్రు నెడఁ బాయుటవలన వ్యసనముతోఁ గూడినవాఁడై, యాసనముపై నొరఁ గెను.

ఇంద్రియములఁ గెల్చినవాఁడగు రాముఁడు వ్యసనపడి, తమ్మునితోఁ గూడఁ దల్లియొక్క యంతఃపురమునకుఁ బోయెను. అట్లు పోయి, యా రాముఁడు తల్లియొక్క యంతఃపురము వాకిటఁ గూర్చుండియున్న మిగుల మన్ననవడసిన ముసలివానిని, యచ్చటనె నిల్చియున్న యితరుల ననేకు లను జూచెను. అపుడు ద్వారమున నున్న వారందఱును రామునిఁ జూచి నంతటనే వేగముగ లేచి, జయశీలురలో శ్రేష్ఠుఁడగు రామునిం జూచి, "రాజపుత్రా! జయముగలుగుఁగాక జయముగలుగుఁగాక" అని దీవనలు సల్పిరి. రాముఁడు మొదటితొట్టికట్టు దాఁటి, రెండవ తొట్టికట్టునందు వేదవేదాంగసంపన్నులును, మహారాజు మన్ననలఁ బడసినవారునునగు ముదుసలి బ్రాహ్మణులను జూచెను. రాముఁ డా వృద్ధబ్రాహ్మణోత్తముల కెల్ల మ్రొక్కులిడి, మూఁడవతొట్టికట్టు సొచ్చి, యచ్చట వాకిటఁ గావలి కాచుటయె ముఖ్యమైనపనిగాఁ జూచుచుండు చిన్నపెద్దలగు మగు వలను జూచెను. ఆ మగువ లందఱు రామునికి జయంబుగలుగవలె నని దీవించి, త్వరగా లోపలికిఁబోయి, యప్పుడే రాముని తల్లితో, "ఓ దేవీ నీ కొమరుఁడు తమ్మునితోఁగూడ నిచ్చటికి వచ్చుచున్నాఁ"డని తెలిపిరి. కౌసల్యయు నప్పుడు నిశ్చలమయిన భక్తితో రాత్రియంతయు నుండి, తనకొడుకునకు మేలుగోరినదై, యుదయముననె విష్ణుపూజను జేసి ముగించెను. ఆ కౌసల్య పట్టుచీరగట్టి, యలంకారము చేసికొని రాముని పట్టాభిషేకవార్తను విన్నదై, సంతసముతోఁ గూడి, యెల్లప్పుడు నోములు నోచుటయందే పిడువని పట్టుదలగలదగుచు, మంత్రపూర్వ కముగ నగ్నియందు హోమముచేయుచుండెను. అపుడు రాముఁడు తల్లియొక్క సొగసయిన యంతఃపురములోపలఁ బ్రవేశించి, యగ్ని

హోత్రునియందు హోమము చేయుచున్న తల్లిని జూచెను. మఱియు నచ్చట దేవతల పూజనిమిత్తము సిద్ధముచేయఁబడియున్న పెరుఁగు, పాలు, నెయ్యి, యక్షతలు, భక్ష్యములు, హవిస్సులు, లాజలు, తెల్లని పువ్వులమాలికలు, క్షీరాన్నము, చిమ్మిలియుండలు, సమిధలు, పూర్ణకుంభములు మొదలగు ద్రవ్యములు జూచెను. అప్పుడు రాముఁడు మఱింత దగ్గఱకుఁ జని, తెల్లని పట్టుచీరగట్టుకొన్నదియు, నుపవాసములుండి నోములు నోచుచుండుటచేఁ గసుఁ జిక్కినదియు, విష్ణుమూర్తి కర్ఘ్యము నొసంగుచున్నదియు, దేవతలకు సాటియగు రూపసంపదగలదియు నైన తల్లిని జూచెను. కౌసల్యయుఁ దనకు సంతసము గావించెడు వచ్చుచున్న కొడుకును జూచి, సంతోషపరవశయై, పెంటిగుఱ్ఱము గుఱ్ఱపుఁబిల్లను జూచినంతనే సకిలింతలు చేయుచు నెదుర్కొనునట్లు, తాను రాముని నెదుర్కొనెను. అట్లు తన్నెదుర్కొని వచ్చుచున్న తనతల్లిని జూచి, రాముఁడు సాగిలఁబడి మ్రొక్కెను. వెంటనే కౌసల్య తనకొడుకును లేవఁదీసి, తన రెండుచేతులతో గట్టిగాఁ గౌఁగిలించుకొని, శిరంబున ముద్దాడెను. అంత, కౌసల్య శత్రులను లొంగసివాఁడయిన తన పుత్రునిఁ గూర్చి, వాత్సల్యముతో నతని కిష్టములను, మేలు గావించునవియు నైన మాటల నిట్లనెను.

"ఓ రామా! పెద్దలును, ధర్మమునడుపుటయే స్వభావముగాఁ గలవారును, విశేషధైర్యశాలులు నగు రాజర్షులయొక్క యాయుస్సును, కీర్తిని, స్వజాతిధర్మమును బొందుము. రామా! నీ తండ్రియొక్క మాటతప్పని స్వభావముఁ జూచితివా? ధర్మస్వభావుఁడగు నీ తండ్రి నీ కిప్పుడె పట్టాభిషేకంబు సేయఁబోవుచున్నాఁడు"అని కౌసల్య రామునితోఁ జెప్పి, యాసనంబు నొసఁగి, "నాయనా! బువ్వతిందువు రమ్మ"ని పిలిచెను. వెంటనే రాముఁడు "తల్లికి జరిగిన సంగతిఁ దెలియక పోయెఁగదా" యనియు, "తా నడవికిఁబోనున్నవార్తను తల్లి కెట్లు తెలుపుదు"నని గొంచెము సిగ్గుపడి, చేతులు జోడించికొని, దా నందఱి యెడలను స్వాభావికముగా వినయము గలవాఁడు గావున, తల్లియందలి మర్యాదచే మఱింత వినయముతో, దండకారణ్యముల కేఁగుటకుఁ బయనమై, తల్లియొక్క యుత్తరువు వడయఁగోరి యిట్లు చెప్పఁ దొడఁగెను.

"ఓ తల్లీ! నీకు నిజముగాఁ దెలియదు? గొప్పవిపరీతము పుట్టినది! గొప్ప యాపద సంభవించినది! ఈ విషయమును విన్నంతట నీకును, సీతకును, లక్ష్మణునకును విస్తారమగు వ్యసనముఁగలుగును. తల్లీ, నేను దండ కారణ్యంబునకేఁగెదను. నాకేల యీసింహాసనము! ఇరువదియైదు దర్భలు పఱచిన నిష్టరమను నాసనమునఁగూర్చుండుటకుఁ దగిన కాలమె యిప్పుడు నాకు వచ్చినది. మునీంద్రునివలె మాంసమును వర్జించి తేనె, గడ్డలు, దుంపలు, పండ్లుతిని నా జీవితము గడపుచుఁ బదునాలుగేండ్లు జనసంచా రములేనివనమున నివసింపఁబోవుచున్నాను. నృపాలుఁడు తన రాజ్యమును భరతునకొసఁగ నున్నాఁడు. నన్నున్నో మునివేషముతో దండకా రణ్యమునకుఁ బంప నున్నాఁడు. కావున నేను పదునాలుగు సంవత్సర ములు కానలలో నుండు పండ్లచేతను, దుంపలచేతను బ్రాణంబుఁ గాపాడుచు నేకతముగ వాసముచేసెద"ను నని కౌసల్యతో రాముఁడు చెప్పెను.

ఆ కౌసల్య యా మాటలు విని గొడ్డటితో నఱుకఁబడిన యడవి యందలి చెట్టుకొమ్మవలెను, స్వర్గమునుండి జాఱిపడిన దేవాంగనవలెను క్రిందఁబడి మూర్ఛ నొందెను. అట్టిదుఃఖములకుఁ దగనిదై, నఱుకఁబడిన యరఁటిచెట్టువలెఁ గ్రిందఁబడి, మూర్ఛనొందియున్న తల్లిని రాముఁడు లేవనెత్తెను. నేలమీఁదఁ బొరలి, లేచి, దుఃఖపడుచుండునదియు, విశేషముగ బరువువేసి మోయించిన యాఁడుగుఱ్ఱమువలె డస్సినదియు నేలమీఁదఁ బడి పొరలుటచే నొడలంతయు దుమ్ముంటుకొన్నదియునైన తన తల్లియగు కౌసల్యను రాముఁడు లేవనెత్తి కూర్చుండఁబెట్టి, యొడలి దుమ్మంతయుఁ దుడిచెను. అట్లు దుఃఖముచే నొచ్చినదియు, సుఖములకుఁ దగినదియునైన యా కౌసల్య పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు రామునితో లక్ష్మ ణుఁడు దగ్గఱ నిలుచుండి వినుచుండగా నిట్లనియెను.

"ఓ నాయనా! నీవు నాకు దుఃఖములకై పుట్టినావు కాఁబోలు. నీవు పుట్టకున్న "నేను గొడ్రాలను"అను వ్యసనము దప్ప మఱే వ్యస నమును నాకు లేదుగదా! లోకంబున గొడ్డురాలికి "నాకు బిడ్డలు లేక పోయిరే"అను వ్యసన మొక్కటి మనసులోఁ గలుగుచున్నది కాని; మఱియొక్క వ్యసనము లేదుగదా. నా పెనిమిటి వయస్సున నుండఁగా,

నే నొక్క సౌఖ్యమును గాని, మేలును గాని పొందినదానను గాను. అయినను, నీ కాలములోనైనను సుఖపడుదు నని కొండంత యాశ పెట్టుకొనియుంటిని. నేను నీ తండ్రియొక్క పత్నులలోఁ బెద్దదాన నయినను, చిన్నవారగు నా సవతులు హృదయము గ్రుచ్చుకొనునట్లు చెప్పిన వ్యసనకరములయిన యెన్నియో మాటలను సైరించితిని. ఆఁడువారికి సవతులచేఁ బడు పొమ్మన్న మాటలకంటె దుఃఖకరమయినది యేది యున్నది? నాఁటివ్యసనమును, నేఁడున్నట్టిదో కాని, యీ వ్యసనమునకు, నాయేడ్పునకును ముగింపే లేదు. ఓరీ నాయనా, నీ వెదుటనున్నప్పుడే నే నొక మూలలలోఁ ద్రోయఁబడితిని. ఇఁక నీ వడవులకేఁగిన, నాకు మరణమే. అది నిశ్చయము. నా కెల్లప్పుడు స్వాతంత్ర్యము లేదు. ఎల్లప్పుడు నా పెనిమిటి నన్ను బొత్తిగా లక్ష్యపెట్టఁడాయెను. నే నిప్పుడు కైకేయియొక్క పనికత్తెలతో, సాటియైనదాన నయితిని. బాగుగా నాలోచించి చూచిన, వారికంటె నీచురాల ననియె చెప్పవలెను. ఎవ్వఁడైన నొకఁడు నన్ను దివరాత్రులు గొల్చుచున్నను, చెప్పినమాట వినుచుండినను, ఇఁకమీఁదఁ గైకేయియొక్క పుత్త్రుఁడగు భరతునిఁ జూచినపిమ్మట, భయపడి నాతో మాటాడనుగూడ మాటాడఁడు. ఆ కైకేయి నాతో నెడతెగని వైరము గలదిగాన, నది యనెడు పొడుపుడు మాటలను నీచురాలనయి నే నెటులోర్చి యుండఁగలను. నీవు పుట్టిననాఁటినుండియు నీ పదునేడు సంవత్సరములు, "నీవు యౌవరాజ్యమునకు వచ్చినయెడల నా కష్టములన్నియుఁ బోవును" నని యీ కష్టములనెల్ల నోర్చియుంటిని. నేను బెద్దదాన నయినను, నా సవతులు చేసిన చెఱుపులను, వారనెడి యోర్వరాని మాటలను, ఎన్నటికిని దీఱని గొప్ప దుఃఖమును నేను చిరకాల మోర్వఁజాలను. పున్నమచందురునిఁబోలు నీ మోమును జూడక, యెల్లప్పుడు దుఃఖపడుచు నే నెట్టెట్టి యధమమగు బ్రతుకు బ్రతికెదను. నిర్భాగ్యురాలనయిన నే నొక్కప్రొద్దు లుండి, నోములు నోచి, యనేకములగు పడరాని పాటులెల్లఁ బడి, నిన్నుఁ బెంచిన దంతయు నాకు దుఃఖమునకుఁ గారణమాయెనుగదా! వానకాలమందుఁ బ్రవాహము రాఁగానే కొట్టువడని గొప్ప యేటిగట్టువలె నా హృదయమింత మాట విన్నను బ్రద్దలు కాకున్నదిగాన, నా మనసు ఱాయికంటె

గట్టిదని తలఁచెదను. నిజముగా నాకుఁ జావే లేదు. యమపట్టణమున నాకుఁ దావు లేనట్లున్నది. అట్లు గాకున్న, దుఃఖపడుచున్న యాఁడు జింకను సింహమీడ్చుకొనిపోవునట్లు, యముఁడు నన్నిప్పుడే తనపురికిఁ గొనిపోవకుండునా? భూలోకమున, నా కింతటి వ్యసనము వచ్చినను, నా దేహము క్షీణింపకున్నది; ముక్కలుగాకయున్నది; చీలకయున్నది; కనుక నా హృదయ ముక్కుతోఁ జేయఁబడినదేమో! లోకంబునఁ గోరినప్పుడు చావు రాదు. ఎప్పుడు దానికి వేళయో, అప్పుడే యది వచ్చును. నే నిన్నియేండ్లు బిడ్డలకై నోచిన నోములు, దానములు, నియమములు, తపస్సులు సర్వమును చవిటినేలయందు నాఁటఁబడిన విత్తనములువలె నిష్ఫలము లాయెఁగదా. ఈ దుఃఖమునకంటె మించిన దుఃఖ మేమియున్నది? వేళవచ్చినప్పుడు గాక, తన యిష్టముచొప్పున నొకఁ డోర్వరాని వ్యసనముచేఁ జిక్కి, మరణమునొందఁ గలుగునేని, నేనును దూడను విడిచిన యావువలె నిపుడే యమపురికిఁ బోయి యుందును. చందురునింబోలు మోముచాయ గలవాఁడా! నిన్నుఁబాసి, పిదప నేను ప్రాణములు దాల్చియుండుట నిష్ఫలము. కావున నేను బలహీనురాలనయినను, దూడను ఆవు వెంబడించునట్లు నీపై ప్రేమచే నిన్ను వెంబడించి వచ్చెదను" అని కౌసల్య యప్పుడు తన వ్యసనము సైరింపఁజాలనిదై, వేటకాండ్రచే వేయఁబడిన కొమాఱునిఁ జూచి వ్యసనమునొందిన కిన్నరాంగనవలె వ్యసనమునొంది, విశేషముగాఁ బలవించెను.

21-వ సర్గము.

లక్ష్మణుఁడు కౌసల్యను, రాముని నోదార్చుట

ఆ ప్రకారముగానే దుఃఖపడుచుండు రామునితల్లియగు నా కౌసల్యను లక్ష్మణుఁడు చూచి, తానును మిక్కిలి చింతించి, యా సమయమునకుఁ దగినమాట యిట్లనెను:—

"ఓ తల్లీ! రాముఁడు కేవల మాఁడుదాని మాటలకు లోఁబడి, రాజ్యలక్ష్మిని వదలిపెట్టి, యడవి కేఁగుటయనునది నాకును సమ్మతముగాఁ దోఁపలేదు. దశరథుఁడు మనస్సున నిలుకడలేనివాఁడు, ముసలివాఁడు, నింద్రియములకు లోఁబడినవాఁడు, మన్మథుని బాణములచేఁ బీడింపఁ

బడినవాఁడు; మన్మథుఁడు లోపలఁ జేరి ప్రేరణచేయుచుండఁగా, నట్టి చెడ్డ యవస్థలుగల దశరథుఁ డేపనిసేఁజేయఁడు ? మోహమునచే నిట్టిమాట పలుకఁడు. రాజ్యభ్రష్టునిఁ జేసి యడవికిఁ బంపవలసినంత తప్పిదముగాని, పాపముగాని రాముని యందు నాకుఁ గనఁబడలేదు. రామునికి జన్మ శత్రువైనవాఁడొండె, రామునివలన నవమానింపబడినవాఁడొండె యెవ్వఁ డైనను రాముని మఱుఁగున నైనను నతనిపై దోషము సెప్పువాఁడీ లోకమున నాకుఁ గాన్పింపఁడు. దేవతలతో సమానుఁడును, చక్కని వాఁడును, నోర్పుగలవాఁడును, బగతురనైనను బ్రేమించువాఁడునునైన పుత్త్రుని ధర్మజ్ఞుఁడగు తండ్రి యెవఁడు నిష్కారణముగా విడుచును? కావున ముసలి వాఁడగుటంజేసియుఁ, గామపరవశుఁడగుటంజేసియు బసివానివలె మంచిచెడ్డ లరయఁజాలనట్టి నృపాలుఁ డేది చెప్పినను విన వలయు నని విధి యున్నదే? ఆతఁ డొక సమయమున నన్యాయ్యముగాఁ జెప్పినదానిని రాజధర్మంబుల నెఱింగిన పుత్త్రుఁడు వినవలయునే? అట్టి మాటలను బుత్త్రుఁడు మనసునందే యుంచరాదు. ఓ యన్నా! రాజు నిన్ను వనమునకుఁ బొమ్మనిన సంగతి యందఱకుఁ దెలియకముందే, నా తోడ్పాటున రాజ్యమునంతయు స్వాధీనపఱచికొనుము. నేను విల్లు చేతఁబట్టి నీ ప్రక్కన నిలఁబడి కాచుచుండ, యమునివలె నున్న నిన్నె వఁడు మీఱఁజాలును? నరశ్రేష్ఠుఁడా! యయోధ్యానగరమునందు నీ కెవఁడడ్డముగ నెదురు తిరుగఁబడునేని, వానిపైఁ గఱకుటమ్ములం బ్రయో గించి, యీ యయోధ్యనెల్ల నిర్మానుష్యముగాఁ జేసెదను. అటుగాక, భరతునియొక్క హితులైనను, చెలికాండ్రయినను యుద్ధమునకు వత్తు రేని, వారి నందఱిని నుగ్గుసేసెదను. మెత్తని వాఁడన్నిచోట్ల నవమాన మొందును గదా! కావున మన మిప్పుడు మెత్తదనము గలిగియుండరాదు. చెడుతలంపుగలవాఁడగు మనతండ్రి కైకేయియొక్క దుర్బోధనచే నిట్టి మార్పునొందెను. కావున మన కతఁడు పగతుఁడు. అట్టివానిపైఁ బ్రేమ యుంపక వధింపను వచ్చును. కాలుసేతులు విఱిచికట్టను వచ్చును.

మదించినవాఁడై, లేక కామపరవశుండై, యిది చేయఁదగినది ఇది చేయఁదగనిది యని తెలిసికొనక, చెడుదారియందుఁ బోవువాఁడుగురు వైనను, వానిని దండింపవచ్చును. ఓపురుషశ్రేష్ఠుఁడా! నీవు మాయందఱి

లోపలఁ బెద్దవాఁడవు. కావున నీకీ రాజ్యము న్యాయప్రకారముగ లభ్య పడినది. ఇట్టి నీరాజ్యమును దశరథుఁ డేమి బలిమిని, ఏమి కారణమును బట్టి కైకేయి కిచ్చుటకుఁ గోరినాఁడు? ఈ దశరథుఁడు నన్ను గెల్చునంత బలిమిగలవాఁడే? నీ రాజ్యమును గైకేయి కిచ్చుటకుఁ దగినంత కారణ మున్నదే? రెండును లేవని నేఁ బలుకుచెదను. ఓ శత్రుసంహారీ! నీతోడను గొప్ప వైరముపూని, భరతునకు రాజ్యం బొసఁగునంత శక్తి యీ దశరథున కున్నదే?" అని రామునితోఁ జెప్పి, తల్లివంకఁ జూచి, "తల్లీ! నేను జెప్పెడి సత్యమును, నేను బట్టినవింటిని, నేను జేసిన దానములను, నే నొనరించిన యాగములను సాక్షులనుగాఁ బెట్టి యొట్టు పెట్టుకొనెదను. నేను నామనోవాక్కాయంబులచే మా యన్నయందుఁ బ్రేమగలిగియుందును. ఇది నిక్కువము. నన్ను దాయాదునిఁగాఁ దలంపకుము. ఓదేవీ! రాముఁడు మండుచున్న నిప్పునుగాని, అడవినిగాని ప్రవేశింపఁ బోవునేని, నన్నంతకు ముందె యచ్చటఁ బ్రవేశించియున్న వానినిగా నెఱుఁగుము. సూర్యుఁ డుదయించి, చీకటిని బోఁగొట్టునట్లు నేను నా బలిమిచే నీ వ్యసనమును బోఁగొట్టెదను. దేవీ, నీవును, రాముఁడును నా మగటిమిఁ జూతురుగాక" అని లక్ష్మణుఁడు కౌసల్యతోను రామునితోను జెప్పెను.

ఇట్లు ధైర్యశాలియగు లక్ష్మణుఁడు చెప్పిన పలుకులువిని కౌసల్య కన్నీరు విడుచుచు, దుఃఖముచే నెవ రెట్లు చెప్పిన నట్లు చేసినయెడలఁ దన దుఃఖ ముపశమించు నని తలఁచి, రామునిం గూర్చి "ఓ నాయనా! నీ తమ్ముఁడు చెప్పిన పలుకులు వింటివి గదా! ఇప్పు డవి నీకు సమ్మతములగునేని, యా ప్రకారము చేయుము. నీ సవతితల్లి చెప్పిన ధర్మవిరుద్ధమైన మాట నొప్పికొనిన ని న్నెడఁబాయఁజాలక, కుందుచుండు నన్నుఁ బాసి, నీ విచ్చటనుండి కానలకేఁగుటకు నే నెంతమాత్రము సమ్మతింపఁ జాలను. ధర్మముల నెఱింగినవాఁడా! నీవు ధర్మమునందే పట్టుదలగల్గి, ధర్మమును నడపుటయందే కోరికగలవాఁడ వగుదువేని, యిచ్చటనే యుండి, నాకు శుశ్రూషలు సల్పుచుండుము. ఉత్తమ ధర్మ మేది యో దానిం జేయుము. తల్లికి శుశ్రూష సేయుటకంటె మించిన ధర్మంబు లోకంబునఁ గలదే? తల్లికంటె మించిన దైవంబు లేదుగావున నీవు తక్కిన ధర్మ

ములను వదలినయైనను దల్లికి శుశ్రూష సల్పుచుండుము. తొల్లి కాశ్యపుఁడు తల్లికి శుశ్రూషలు సల్పుచుఁ దన యింటియందే జితేంద్రియుఁడై యుండి, యధిక తపస్సుచేసి స్వర్గలోకము నొందెను. నృపాలుఁ డెట్లు నీకుఁ బూజ్యుఁడో నేనును నట్లేకదా! లోకంబునఁ గొమరునికిఁ దల్లి దండ్రు లొక్కటియె. వారిలో నతఁ డెవరిని హెచ్చుగాను, నెవరిని దక్కువగాను జూడవచ్చును? కావున నీవు వనంబుల కేఁగుటకు నేను సమ్మతింపను. నీవు పట్టణము విడిచి యెక్కడికిఁ బోఁగూడదు. అట్లు కాదని నీవు నన్ను విడిచిపోతివేని, యిఁక నాకీ జన్మముతో నేమి యుపయోగము? ఏ సుఖము ననుభవించియు నేమి యుపయోగము? నీ వడవికిఁ బోయిన, నిన్నుఁ బాసి యిక్కడ సుఖంబుల ననుభవించుట కంటె, నీతోడ నడవులలోఁ దిరుగుచు గడ్డి దినుచునైనను జీవించి యుండుట మేలు. దుఃఖముచేఁ జపలురాలనైయున్న నన్ను విడిచి నీవు కానల కేఁగితివేని, నేను తప్పక నిరశనవ్రతము (ఆహారము లేకుండుట) పూని ప్రాణములను దొఱఁగెదను. ఇది నిజము. నమ్ముము. నిన్ను విడిచి నే నర నిముసమైనను బ్రాణములతో నుండఁజాలను. నేను నీ నిమిత్తము ప్రాణంబులఁ దొఱఁగుటం జేసి, నదులకు మగఁడగు సముద్రుఁ డన్యాయముచే బ్రహ్మహత్యాదోషమును బొందినట్లు, నీవు శాశ్వతమయిన యపకీర్తి నొందఁగలవు" అని కౌసల్య దుఃఖపడుచు రామునితోఁ జెప్పెను.

ధర్మము నడపుటయందే పూనికగల రాముఁడట్లు కడుదిగులుతోఁ గూడి పలవించుచున్న తల్లియగు కౌసల్యనుజూచి ధర్మమునకు విరుద్ధము గాకుండునట్లిట్లనియెను.—"ఓ తల్లీ ! తండ్రిమాట మీఱుటకు నాకు శక్తిలేదు, నేను నిన్నుఁ జాగిలఁబడి మ్రొక్కెదను. నే నడవికిఁ బోఁగోరుచున్నాఁడను. తొల్లి దివ్యజ్ఞానముగలవాఁ డయినను, బ్రహ్మచర్యాది వ్రతముల నొనరించువాఁ డయినను, ధర్మములను దెలిసినవాఁడయినను విద్వాంసుఁడయినను కండువను మహాముని తండ్రిమాట దాఁటఁ జాలక గోవును జంపెను. అవన్నియేల? తొల్లి మావంశస్థుండయిన సగరునియొక్క కొడుకు లఱువదివేలమంది భూమిని ద్రవ్వుచుఁ బోయి, పాతాళమున నన్యాయముగా నందఱు మడిసిరి. అట్లు వారు తండ్రి మాటకై తమప్రాణములనుగూడఁ గోల్పోయిరి.అట్లుండ నేను బదునాలు

గేం డ్లడవియం దుండుటకు వెనుదీయవచ్చునే? తొల్లి జమదగ్ని పుత్రుం డగు పరశురాముం డడవియందుండునపుడు, ఆతనితండ్రి తల్లిని జంపు మనిచెప్పంగా, దండ్రిమాటం జేయంగోరి యతండట్లై గొడ్డటితో నామెను నఱికివైచెను. ఓదేవీ! దేవతలవంటి వారెందఱో యిట్టి యనేకకార్యములనుజేసిరి. అట్లుండంగా నేను మాత్రము నాతండ్రి కిష్టమయిన యీ కార్యము చేయక యతనిమాటను వ్యర్థపఱుపవచ్చునే? నే నతనిమాట యసత్యపఱుపంజాలను. నే నొక్కండనే తండ్రియానతిని జేయ నంగీకరింప లేదు. పూర్వమెందఱో నేనుజెప్పిన రాజులంద ఱట్లు చేసినవారలేకదా! నీకుం బ్రతికూలముగా నడచుకొనంగోరి యీ యన్యాయమార్గము నవలంబింపలేదు. తొల్లింటి పెద్దలిష్టముతోం బోయినమార్గముననే నేనును బోందలంచి యున్నాను. కాంబట్టి, తండ్రి చెప్పినపని చేసి తీరవలసినదియే. పుడమియందుం దండ్రి గొప్ప ప్రత్యక్షదైవముగాన నతనిమాట మీఱరాదు. తండ్రిచెప్పినమాటను జేయు మానవుం డెప్పటికిని జెడండు గదా?" అని తల్లితోం జెప్పి, మాటలాడువారిలో నేర్పరియు, విలుకాండ్రలో మేటియునగు రాముండు తమ్మునింజూచి, యిట్లనెను:

"ఓ లక్ష్మణా! నీకు నాయందుండు నెక్కువచెలిమిని, నీపరాక్రమమును, బలమును, పరులకోర్వంగానిదైన ప్రతాపమును నే నెఱుంగుదును. నాతల్లియు సత్యమిట్టిదనియు, నోర్పిట్టిదనియుం దెలియక యపార దుఃఖము నొందుచున్నది.

లోకమున ధర్మమేకదా గొప్పది. అట్టి ధర్మమునందే సత్యము నిలిచియున్నది. తండ్రిమాట ప్రకారము నడచుకొనుట యనునదియు నట్టి ధర్మములలో నొక్కటియై యున్నది.

ధర్మమార్గావలంబి యగువాండు తల్లిదండ్రులకుం గాని, బ్రాహ్మణునికిం గాని యొకపని చేసెద నని మాట చెప్పి పిమ్మట తప్పుట యొంత మాత్రము తగదు. కావునం దండ్రియాజ్ఞను మీఱుటకు నేను గొంచెమైన నిష్టపడను. తండ్రి నీ కానతియ్యలేదే; తల్లియే కదా యానతి యొసంగెనందువేమో. ఓశూరా, తండ్రిమాటవలనేకదా కైకేయి నన్ను గానలకేంగునట్లు ప్రేరణసేసెను. కావున నో లక్ష్మణా! క్షత్రియధర్మము నాశ్రయించిన యీచెడ్డతలంపు మానుము. న్యాయమార్గము నవలం

బింపుము గాని, కటికితనము మానుము. నా బుద్ధియెట్టిదో, యట్టి బుద్ధినే నీవు నాశ్రయింపుము." లక్ష్మణుని యన్నయగు రాముఁడు చెలిమిచేఁ దమ్ముఁడగు లక్ష్మణునితో నిట్లుపలికి, తల్లికి మఱల సాష్టాంగముగాఁ బ్రణమిల్లి, యామెతో నిట్లనియె.

"ఓ దేవీ! యిచ్చటనుండి యరణ్యమునకుఁ బోవ ననుజ్ఞయిమ్ము. నా ప్రాణములమీఁద నొట్టుపెట్టుకొని చెప్పెదను. నాకుఁ గీడు గలుగకుండునట్లగున మంగళకరములైన దీవనలు సల్పుము. తొల్లి యయాతియను రాజర్షి స్వర్గలోకమును వదలి భూతలముఁ బడమిఁ జెందిన చాడ్పున నేనును బదునాలుగేం డ్లరణ్యవాసముచేసి, ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చికొన్నవాఁడనై, మఱల నయోధ్యకు వచ్చిచేరెదను. ఓతల్లీ! శోకమును బాగుగా మనమున నే యాపుకొనుము. వ్యసనపడకుము. నేను వనవాసము ముగించి, తండ్రిమాట చెల్లించి, మఱలఁ బురమున కేతెంచెదను.

నీవును, నేనును, సీతయు, లక్ష్మణుఁడును, సుమిత్రయుఁ దండ్రి చెప్పినచొప్పున నడచుకొనవలయు. ఇదిసనాతన ధర్మము. అమ్మా! యీ యభిషేకమునకుఁ దెచ్చిన సామగ్రులను నిలిపి యుంచి, దుఃఖమును మనస్సులోపల నాపికొని, వనవాసము చేయునిమిత్తము నే నాలోచించిన న్యాయవిరుద్ధముగాని బుద్ధి ననుసరించి నా కనుజ్ఞయొసఁగ వలయును." అని రాముఁడు తల్లిని వేఁడెను.

పట్టపురాణియును, రాముని తల్లియునగు కౌసల్య తన కుమారుఁడు న్యాయమునకు విరుద్ధము గాకయు, వ్యసనము లేకయుఁ, గలవరపాటు విడిచియుఁ జెప్పిన పలుకులను విని, మృతినొందిన దానివలెఁ గ్రిందఁబడి, మఱలఁ దెలివి నొంది, రాముని జూచి యిట్లనియె.

"ఓ నాయనా! నీకు నీతండ్రియెట్లో నేను నట్లే, స్నేహముచేతను, దల్లిదండ్రులకు లోఁబడుట యనుస్వధర్మముచేతను గురువునైన దాననే. కడు దిగులుపడి శోకమునొందుచున్న నన్ను నిట్లు విడిచిపోవుటకు నేను సమ్మతించి యుత్తరు వీయను. లేక లేక కనిన నిన్నుఁ బాసి, నే నీ లోకమునఁ బ్రాణములతో నున్న నేమి? లేకున్న నేమి? ఈ రాజ్యముతో నేమి? పితృదేవతలకు నిచ్చు స్వధతోఁగాని యమృతముతోఁగాని యేమి యుపయోగము? ఈ కనఁబడుచుండు జీవరాసు లందఱికంటె నరగడియ

గానైనను నీమోహము నందముఁ జూచుచుంట, నీయొకట నుండుట నాకు
మిక్కిలి మేలని తోఁచెడిని." అని రామునితోఁ గౌసల్య చెప్పెను. కట్లు
వదలించుకొని, మనుష్యులు కొఱటికత్తెలతోఁ బొడుచుచుండఁగా,
జారిబడి పోవుచున్న యేనుఁగు పరితపించునట్లు, రాముఁడు తన తల్లి
యిట్లు దీనముగాఁ జెప్పిన మాటను విని, మిక్కిలి వగచి, మూర్ఛనొంది
పడియున్న యా తల్లిని, దిగులుపలని సంతాపముతోఁ గూడియున్న
లక్ష్మణుని జూచి తాను ధర్మముననే యుండువాఁడును ధర్మమునే
మాటాడఁగలవాఁడును గావున లక్ష్మణునితో నిట్లనియె.

"ఓ లక్ష్మణా! నే నెల్లప్పుడు నీయొక్క ప్రేమను, మగఁటిమిని
నెఱిఁగియున్నాను. నాయొక్క యభిప్రాయము నెఱుంగక తల్లితోఁగూడి
నన్ను మిక్కిలి పీడింపుచున్నావు.

ఓరీ నాయనా! లోకమున ధర్మము నాచరించువారికి ధర్మార్థ
కామములు మూఁడును గలుగునుగదా. ఎట్లన, చెప్పినట్లు వినెడి భార్య
భర్తకు స్వాధీనురాలై ధర్మము గలిగించును; భర్తయొక్క మనసున
కొప్పినదై, కామమును గలిగించును; గుణవంతుఁడగు పుత్త్రునిఁగని
ధనమును గలిగించును. ఆ యొక్క భార్యయె పైమూఁడింటిని గలుగఁ
జేసిన చొప్పున ధర్మముఁ నడపుకొనువారికి ధర్మార్థకామములు మూఁడును
గలుగును. ఏకార్యమునందు ధర్మ అర్థ, కామములు మూఁడును
గలుగవో యట్టి కార్యమును మానవుఁ డుపక్రమింపరాదు.
ఎవఁడు కేవలము అర్థమునందే యాసక్తి గలిగియుండునో వాని
పై నందఱును బగ గొందురు. కామమే ముఖ్యముగా నుండువానిని
జనులు మన్ననచేయరు. ధర్మార్థకాములకు మూఁడింటికి నాధారమైన
ధర్మమునే చేయవలయును. దశరథుఁడు గురువును, తండ్రియు, ముదు
సలియు. అతఁడు కోపముతోఁ జెప్పినను, సంతసముతోఁ జెప్పినను,
మోహముతోఁ జెప్పినను తండ్రిమాట నతిక్రమింపరాదను న్యాయమును
గమనించి, యీ పని చేయవలసినది. క్రూరస్వభావము లేనివాఁడెవ్వఁడేని
తండ్రిమాటను జవదాఁటునే? అందఱును దానిని జేయుదురు. కావున
నే నవి యెఱిఁగియుండి తండ్రి ప్రతిజ్ఞను నతని మనోరథముప్రకారము
పూర్తిచేయకుండఁజాలను. ఓరీ నాయనా! దశరథనృపాలుఁడు నీకును

నాకును గురుఁడు. దేవియగు కౌసల్యకు నతఁడే భర్త; అతఁడే దిక్కు; అతని శుశ్రూషయే యామెకు గొప్ప ధర్మము. ధర్మపరిపాలకుఁడయిన యా దశరథుఁడు స్వధర్మముఁ దప్పక రాజ్యము పాలించుచు జీవించియుండ, పెనిమిటిలేని యంగనవలె నన్ను వెంబడించి యామె వచ్చుట తగునా? ఇదిగొప్పకులమువారికిమర్యాదగాదు. కావున తల్లీ! నీవుముసలివాఁడగు దశరథునిఁ జూచుకొనుచుండుము. నా కడవి కేఁగ సెలవిమ్ము. వనవాసంబు ముగిసిన పిదప స్వర్గలోకమునుండి దిగివచ్చిన యయాతివలె వచ్చి చేరునట్లు నాకు మంగళాశీర్వాదములను జేయుము. ఓతల్లీ! కీర్తినాఁటు వృద్ధి నొందునది. ఈదేహము కొంతకాలము మాత్రముండునది. ఇదియెంతవఱకుండునో, ఎప్పుడు పోవునో తెలిసినదికాదు. అట్లు అస్థిరమై, స్వల్ప కాలము సుఖంబు నొసంగు శరీరమునిమిత్తము రాజ్యముఁ గోరుదునే? అది యన్యాయముగదా!" అని నరశ్రేష్ఠుఁడయిన రాముఁడు కౌసల్యతోఁ దండ్రి నోదార్పుమని చెప్పి, శౌర్యముగలిగి, దండకారణ్యమునకుం బోవలెనని కోరినవాఁడై, తమ్ముని మిక్కిలి యోదార్చి, తనతల్లికిఁ గడు శుశ్రూష చేయుమని చెప్పి, యాత్మకి మనసునందే ప్రదక్షిణంబుచేసెను.

22వ సర్గము

రాముఁడు దైవబలము గొప్పదని లక్ష్మణునితోఁ జెప్పుట

అట్లు శోకముచే దిగులుపడి, యెక్కువ రోషముగలవాఁడై, కన్నులు గిరగిరఁద్రిప్పుచు నాగుఁబామువలె బుసకొట్టుచుండువాఁడును, మంచి మనసుగలవాఁడును, అనుఁగు దమ్ముఁడునునైన లక్ష్మణుని దాపునఁ జేరి, బుద్ధిమంతుఁడైన రాముఁడు దన మనోవికారము నణఁచుకొని "ఓ లక్ష్మణా! తండ్రి యిట్టి యానతి నేసెనే యనెడి కోపమును, మన యన్నకిట్టి యవస్థ వచ్చెనే యనెడి విన్నదనమును మాని, ధైర్య మొక్కటిమాత్రము పూని, యిపుడు నా పట్టాభిషేక ప్రయత్నము మాని, దాని నిమిత్తము చేర్చిన వస్తువులనెల్ల విడిచి, నిర్దోషమయిన కార్యమును జేయుము. సౌమిత్రీ! నా యభిషేకమునకై వస్తువులను జేర్ప నీకెంతయుత్సాహముండెనో, అంతటి యుత్సాహము పట్టాభిషేక నివృత్తికై యగునుగాక! నాపట్టాభిషేకము మాటవిన్నదైన యేకైకేయి మనస్సు పరితపించుచున్నదో, యట్టి యా తల్లియొక్క మనమునఁ గల

పరితాపము లేకుండునట్లు చేయుము. ఆ కైకేయియొక్క మనంబునఁ బుట్టిన భయముతో నిండిన దుఃఖమును నే నుపేక్ష చేయఁజాలను. నేను తెలిసియుఁ దెలియకయు నెప్పుడైనను తల్లులకుఁగాని, తండ్రికిఁగాని గొంచెమైనను విరోధంబు సేసియున్నట్లెఱుఁగను. నిజము పలుకువాఁడును, ప్రతిజ్ఞ దప్పనివాఁడును, ఎల్లప్పుడు విడువని పరాక్రమము గలవాఁడునునైన నా తండ్రి "నేను జేసిన ప్రతిజ్ఞ దప్పునేమో" యని పరలోకమునకు వెఱచియున్నాఁడు. అతని వెఱపును దొలఁగునుగాక! ఈ పట్టాభిషేకము నిలుపక జరుగునేని, "నే నాడినమాట తప్పిపోయితిని గదా" యని మన తండ్రియు మనంబున నొచ్చుకొనును. ఆ నొచ్చికోలు నన్నును నొవ్వఁజేయును. కావున లక్ష్మణా! యభిషేకప్రయత్నమును మాని, యిప్పుడె యిచ్చటనుండియె యరణ్యమునకుఁ బోయెదను. ఇప్పుడు న న్నడవికిఁ బంపుటచే రాజపుత్త్రియగు కైకేయి తన కోరికను నెఱవేర్చికొన్నదై, వెంబడె, తన కొడుకగు భరతునకు దిగులు లేకుండఁ బట్టాభిషేకము జరిపించుకొనును. నేను నారబట్టలను గట్టి, జింకతోలు గప్పుకొని జడలఁదాల్చి యరణ్యంబునకుఁ బోయితినేని, కైకేయి మనస్సునకు సంతసము గలుగును. కావున నేను నిలువక వనమునకుఁ బోవ వలయును. దశరథుఁడు తన సత్యవాక్యపరిపాలనమునకై యిట్టి యోజనచేసి, న న్నడవికిఁ బంపుటకు మనసు రాయి చేసికొనెను. కావున నట్టి నృపాలునిమాట మీఱి, యాతని మనస్సు నొవ్వఁ జేయఁ జాలను. నేను శీఘ్రముగా వనమున కేఁగెదను. లక్ష్మణా! న న్నడవికిఁ బంపుటకుఁ గాని, యిచ్చిన రాజ్యంబుఁ గైకొనుటకుఁగాని దైవమె కారణముగాని కైకేయి గారణము గాదు. నే నడవికిఁ బోవుట యనునట్టి తలంపు దేవునికి లేదేని, యీ కైకేయియొక్క యభిప్రాయంబు న న్నెట్లు నొప్పింపఁజాలును? ఇదివఱ కెప్పుడును నేను దల్లులందుఁ దారతమ్యము లేక యుండుటయు, నట్లె యిదివఱకుఁ గైకేయి యెల్లప్పుడు నన్నును, భరతునిని నేకరీతిగాఁ జూచుచుండుటయు నీకుఁ దెలిసిన దేకదా! అట్టి కైకేయి కిప్పు డిట్టి తలంపు దైవప్రాతికూల్యము లేనిచోఁ బుట్టునా? భరతునియందును నాయందును నొకతీరున నున్న కైకేయి యిప్పుడు నన్నుఁ జూచి, "పట్టాభిషేకంబు నీవు సేసికొన

వలదు. పదునాలుగేం డ్లడవియందుండవలయును" అని చెవుల కింపుగాని కఠోరపుఁ బలుకులు పలుకుట దైవ వైపరీత్యముగాని, మఱొక్కటిగాదు. అట్లు దైవము నాకు విరుద్ధముగా నుండదేని, యిన్నిదినములు నాయందుఁ బుత్రవాత్సల్యము గల్గియున్న యామె కిప్పు డేల యిట్టి దుర్బుద్ధిపుట్టును? కావున నిది దైవముయొక్క ప్రేరణయె గాని వేఱొక్కటి కాదు. ఇది దైవప్రేరణ కానిచో, నా కైకేయి రాజ వంశమునఁ బుట్టినదయ్యును, సుగుణములు గలదయ్యును, సుస్వభావము గలదైనను, నాయందుఁ బుత్రవాత్సల్యము గలదైనను, పెనిమిటి యెదుట సిగ్గుమాలి భయము విడిచి, నీచురాలివలె నిర్విథంబున నాకు నొప్పి గల్గించు మాటలఁ జెప్పునా? కావున దైవబలముచేతనే యీ కైకేయి కిట్టి యభిప్రాయము గలిగియుండవచ్చును. దైవం బిట్టిదని యూహించి తెలిసికొనఁదగినది కాదు. ఆ దైవంబున కన్నిభూతము లడ్డము రావు. ఇది నిస్సంశయము. ఈ విపరీతంబు నా విషయమునను, కైకేయి విషయమునను సిద్ధముగ నేర్పడినది. సకల రాజులతోను, ఋషులతోను గూడి తండ్రి యాలోచించి నిశ్చయించిన పట్టాభిషేకంబు నిలిచిపోయెను. నాపైఁ బుత్రవాత్సల్యము గలిగియున్న కైకేయి కీ నాఁటికి నన్నుఁ గానలకుఁ బంపునంత కటికితనము గలిగినది. కావున దైవమున కెచ్చుట నాటంకము లేదు. లక్ష్మణా! దైవ మున్నదనుట కేమి గురుతు? అటు లున్నను దైవమును మన ప్రయత్నముచే గెల్వఁ గూడదా? యని యందువేమో! దైవము మన కంటికి కనుపడదు. అయినను దాని కార్యములచే నది యున్నదని యూహింపఁబడుచున్నది. కొందఱు బహు ప్రయాసతోఁ జేయు కార్యములు సిద్ధింపవు. కొందఱు ప్రయత్నపడకయే కార్యసిద్ధి నొందుదురు. ప్రయత్నపడి చేసినపని కాకపోవుటయుఁ, బ్రయత్నపడకయున్న పని తనంతట సిద్ధించుటయుఁ జూడ దైవ మున్నదని మనకు రూఢిగాఁ దెలియుచున్నది. అది యేల నివార్యముగాఁ గూడ దనిన, కార్య మగుపడనిది కారణ మిట్టి దని తెలియదు. కార్యమయిపోయిన తర్వాతఁ దనకు దైవంబు ప్రతికూలముగ లేక యనుకూలముగ నున్నదోయను విచారము చేసి యుపయోగములేదు. కార్యము చెడకముందు కారణ మిట్టి దని తెలిసిన,

దానిని సవరించుకొనవచ్చును. కార్య మగునంతవఱకుఁ గారణముగు దైవముయొక్క యభిప్రాయ మిట్టి దని తెలియదు కావునఁ గార్యము మించిన తరువాత నా విచారము చేసి యుపయోగములేదు. అది యనుభవించి తీఱవలసినదిగాని, దానికిఁ జికిత్స లేదు. భయంకరముగు తపస్సు చేయుచున్నవారయినను, ఋషులు దైవమాయకు లోఁబడి, కామమోహములచేతను తమ కఠిన నియమములను విడిచి, చెడిపోవుచున్నారు. సుఖదుఃఖములు, భయక్రోధములు, కలిమిలేములు, చావుపుట్టుకలు మొదలగు కార్యములన్నియు దైవకార్యములె కాని పురుషుని ప్రయత్నముచే నగునవి కావు. మన మారంభించిన కార్యము కాకపోవుటయు, మన మనుకొనని కార్య మగుటయు దైవమాయగదా! కావున నేనును "మన ప్రయత్నములో నొక్కటియు లేదు. అన్నియు దైవమాయవలనఁ గలుగుచున్నవి" యనెడు యథార్థమయిన సంగతిని దెలిసికొని, మనసు నణఁచి, నా పట్టాభిషేకము నిలిచినను విచారము మానియున్నాఁడను. కావున నీవును నావలె మనమున విచారము మాని, పట్టాభిషేకమునకు సంబంధించిన ప్రయత్నము నిలుపుము. లక్ష్మణా! పట్టాభిషేకము నిమిత్తము తేఁబడిన తీర్థోదకములు నాయొక్క వనవాస వ్రతసంకల్పమునిమిత్తము చేయు స్నానమునకుఁ బనికివచ్చును. అట్లు రాజద్రవ్యమయిన తీర్థోదకములచేత స్నానముచేయుట కైకేయికి సమ్మతము కాదేమో! నేను స్వయముగాఁ దెచ్చిన యుదకముచేతనే వనవాస వ్రతసంకల్పమునకై స్నానము చేసెదను. లక్ష్మణా! 'రాజ్యలక్ష్మి లభింపకపోయెఁగదా' యను వ్యసనము మానుము. నాకు రాజ్యమయిన నొక్కటియే; వనవాసమయిన నొక్కటియే. రాజ్యమునఁ బ్రజల రక్షించుటయను ధర్మంబు లభించును. వనంబున నున్నఁ దపస్సు మొదలగు పుణ్యములు లభించును. యోచించిచూడఁగా, వనవాసంబునఁ బ్రజల న్యాయాన్యాయముల విచారణ లేమిం జేసియుఁ, దండ్రి పనుపు సేయుట యను ధర్మంబు లభించుట బట్టియు వనవాసమే మేలని తలఁచెదను. లక్ష్మణా! పట్టాభిషేకమునకు విఘ్నము వచ్చెఁగదా యని యెంచకుము. దీని నిమిత్తమై, సవతితల్లియగు కైకేయి విషయమున సందియముఁ బాయుము. ఆమె యేమి చేయును? దైవయోగము

చేతనే యామె యట్టి యప్రియ వాక్యములఁ బలుకుచున్నది. దైవశక్తి యెవరికిని గెల్వరానిదిగదా! కావునఁ గైకేయి నా పట్టాభిషేకమునకు విఘ్నము చేసినదియని తలంపకుము. విఘ్నముచేసినది దైవమని తలంపుము" అని చెప్పెను.

23-వ సర్గము

లక్ష్మణుఁడు రాముని వనవాసము మానుకొనఁ బురికొల్పుట

రాముఁడిట్లు పలుకఁగా, నరశ్రేష్ఠుఁడగు లక్ష్మణుఁడు రాముని పలుకు లాలకించి, తలవంచి, చాలసేపు చింతించి, యన్నకుఁ బట్టము గట్టుట నిలిచిపోయె ననెడి వ్యసనంబును, దానితోఁగూడ, రాముఁడు తన కిష్టముగాని పనులఁగూడ జేయ నొప్పుకొనెనుగదా యనెడి సంతసము గలవాఁడై, కొంతసేపు దుఃఖపడుచుఁ గొంతసేపు సంతసపడుచు, కనుబొమ్మలు ముడివెట్టి చూపఱకు దిగులుపుట్టునట్లు, పుట్టయందుండు పామువలె బుసకొట్టుచుండెను. అట్టి కోపవంతుఁడైన లక్ష్మణుని మోము రేఁగిన సింహముయొక్క మోమువలె భయంకరముగాఁ దోఁచెను. ఏనుఁగు తన తొండమును విదలించునట్లు లక్ష్మణుఁడు తన ముంజేతిని విదలించుచుఁ, దలను గ్రిందికి మీఁదికిఁ బ్రక్కలకుఁ ద్రిప్పుచుఁ గ్రీఁగంటి చూపుతోఁ దన యన్నను జూచి యిట్లనియె.

"అన్నా! నీవు ధర్మములనెల్ల నెఱిఁగినవాఁడవు గావునఁ దండ్రి మాట మీఱినచో దోషమువచ్చు ననియు, ధర్మముఁ బాసినయెడల లోకులు నిందింతు రనియు నింత తొందరపడుచున్నావు. శూరుఁడవగు క్షత్రియశ్రేష్ఠుఁడా! దుర్బలమైన దైవమును గొప్పదానినిగ నెంచితివి. నీవు భ్రమపడి చెప్పుచున్నావు కాఁబోలును! అట్లు భ్రమపడి యిట్లు పలుకుట తగదు. దుర్బలమగు హీనమైన దైవము నెక్కువగాఁ బొగడుచున్నావు. ఆ దశరథ కైకేయులు పాపాత్ములు. పాపాత్ములగు దశరథ కైకేయులయెడ నీకేమియుఁ దప్పిదము తోఁపలేదుగదా. వారు చెడు తలంపు గలవారు గావున వారిమాటలను మీఱినను దోషము లేదు. ఓ ధర్మిష్ఠుఁడా, బూటకపు ధర్మాత్ములు కొందఱితరులకుఁ జెవుల కింపుగా మాట లాడుచుందురు. వారివలెనే యీ దశరథ కైకేయు లిద్దఱు నీపైఁ బూటకపుఁబ్రేమఁ గనఁబఱచుచు, నీ కెగ్గుతలఁచి తమ పనిని సాధించి

కొన నెంచియున్నారు. ఇట్టి వీరిమాట వినకపోయినను బాధలేదు. వీరి చెడ్డతలంపు నీకుఁ దెలియ దయ్యెఁగదా. రఘువంశమునఁబుట్టిన యో నృపాలా! దశరథుఁడు కైకేయికి వరము లొసఁగినది యిప్పుడు గాదు. ఆ వరము లొసంగుట వాస్తవమైనచో దానిని నింతవఱకు దశరథుఁ డేమఱుకుండునా? కైకేయి యడుగకయుండునా? ఇంతవఱకా ప్రస్తావమే లేక యిప్పు డీ వరముల నడుగుట కిదియె తరుణమా? ఇప్పుడు కైకేయి యడిగినవరంబుల నాలోచించుచుండఁగా, వీ రిద్దఱు ముందుగా నిట్లు చేయుదమని యాలోచించి చేసిన ట్లున్నది. అట్లు వారు ముందుగా నాలోచింపనియెడల, దశరథుఁ డెన్నఁడో యిచ్చినవరంబును కైకేయి యడుగకయుండదు. ధర్మజ్ఞుఁడగు దశరథుఁ డీయకయుండఁడు. కావున నిప్పుడు కైకేయి యడిగిన వరంబులఁ జూడ నిది వీ రిద్దఱు గలిసి చేసిన కృత్రిమ మని తోఁచుచున్నది. ఓ శూరుఁడా, నీకుఁ గాక మఱియొక్కనికిఁ బట్టాభిషేకముసేయుట లోకసమ్మతము గాదు. అట్టి కార్యము దశరథ కైకేయులు చేయఁబూనుదురేని, నే నెంతమాత్రము దానికి సమ్మతింపను. ఆ విషయమునమాత్రము నీవు నన్ను మన్నింపవలయును. ఎక్కువ బుద్ధిగలవాఁడా నీవు తండ్రిమాట దాఁటరా దను నొకధర్మము నవలంబించితివి. ఆ ధర్మముచేతనే మునుపు పట్టాభిషేకము చేసికొనవలెనని యున్న బుద్ధి నీకు మాఱినది. ఆ ధర్మముచేతనే నీవు తండ్రిమాట వినకున్నఁ బ్రత్యవాయము గలుగు నని మోహము నొందియున్నావు. ఆ ధర్మము నాకెంతయు సమ్మతముగా నుండలేదు. నీవు కార్యములందు నేర్పరివి. తండ్రి యాఁడుదియగు కైకేయి వలలోఁ జిక్కి చెప్పినమాట యది. ఆ మాట న్యాయమార్గము దప్పినది. జనులచే మిక్కిలి దూషితమైనది. అట్టి మాటను విని యాప్రకారము నడచుకొనుటకుఁ బూనుచున్నావు. నీ వామాటను లక్ష్యముసేయక నీ పరాక్రమముఁ జూపవలెనుగాని, నీవు రాజ్యము విడిచి యడవికిఁ జనుట యుక్తముకాదు. నీ పట్టాభిషేకమును నిలిపి, భరతునికిఁ బట్టాభిషేకంబు జరుపవలయుననియు, నిన్నుఁ గానలకుఁ బంపవలయు ననియు వారు చేసిన కృత్రిమమును నీ వెఱుఁగక యాప్రకారంబు నడచుకొందువేని, నాకు వ్యసనము గలుగును. ధర్మలోపమును వాటిల్లును. కాముకులై, నీ కెప్పుడు గీడు

రోయుచుండు తల్లిదండ్రు లనుపేరుగల యీ శత్రువులు కోరిన కోరి కను నీవు మనసునైన నెట్లు తలంపవచ్చును. వారికి నీ విషయమున నిట్టి తలంపు గలుగుట దైవాధీనమని నీ వుపేక్షించియున్నను, నా కిది సమ్మతముగాఁ దోఁపలేదు. ధైర్యశౌర్యములు లేనివాఁడు, దైవసాహాయ్య మున్నయెడల బలులనుకూలించునని దైవముం గూర్చి తలఁచుచుండును. చక్కని యాలోచనగల శూరులు తమ ప్రయత్నములచేఁ గార్యములను సాధింతురుగాని, దైవమును నమ్మియుండరు. ఎవఁడు తన పురుషప్రయత్నముచే దైవమును బడఁగొట్టఁ జాలునో, వాఁడు దైవమును నమ్మి తన కార్యముం జెఱచుకొని నశింపఁడు. జనులందఱిప్పుడు గూడ దైవబల మెక్కుడనో, పురుషప్రయత్నము గొప్పదో చూడఁగలరు. దైవబల మానుషప్రయత్నములయొక్క తారతమ్య మిప్పుడు వెల్లడి గాఁగలదు. ఏ దైవమిప్పుడు నీ పట్టాభిషేకంబుఁ జెఱచినదో, యా దైవమును నా ప్రయత్నముచేఁ బడఁగొట్టెదను. లోకులు చూతురుగాక. అంకుశమునకు లోఁబడనిదియు, గొలుసు త్రెంచుకొన్నదియు, మదముచేఁ గలిగిన బలిమిచే గర్వించియుండునదియునైన యేనుఁగును మావటీఁడువోలె నడ్డులేక పాఱుచుండు దైవమును నేను బురుషప్రయత్నముచే మఱలించెదను. లోకపాలు రందఱు గూడి వచ్చినను నీపట్టాభిషేకమును నిలుప జాలరు. ముల్లోకములవారు గూడి వచ్చినను దీనిని బడఁగొట్టఁజాలరు. అట్లుండ ముసలివాఁడగు తండ్రియొక్కఁడు మాత్ర మెట్లు నిలుపఁ జాలును? నృపాలా! యెవ రేకతమునఁ గూడి నీ కరణ్యవాసము నిశ్చయించిరో, వారందఱు నా ప్రతాపమునకు వెఱచి యడవులందుఁ బదునాలుగేండ్లు నివసింపఁగలరు. తన వాక్యము చెల్లింపవలె ననెడి తండ్రియొక్క దురాశను, నీయొక్క పట్టాభిషేకంబును నిలిపి, తన కొడుకగు భరతునకుఁ బట్టము గట్టుకొనవలె నని యున్న కైకేయి దురాశను జెడఁగొట్టెదను. దైవానుకూల్య మున్నప్పుడు నీవు వారినేమి చేయుదువందువేమో! నాతోఁ బగగొన్నవానికి దైవబల మనుకూలముగ నున్నను, నా బలిమిచే దుఃఖము గలిగించునదియును, నా పౌరుష మెంత బలిమిగలదో, దైవంబంత బలిమిగలది గాదు. నీవు వేయిసంవత్సరములు రాజ్యముఁ బాలించి, యరణ్యమున కేఁగుదువేని, పిదప నీ పుత్రులు

రాజ్యపరిపాలనము సేయఁగలరు కాని భరతునకు రాజ్యము రానేరదు. తొల్లి రాజర్షులందఱు తమకు శక్తి యున్నంతవఱకు రాజ్యపరిపాలనము గావించి, తమకు బలిమి యుడిగినప్పుడు, కొడుకులను బిలిచి, "కొడుకులారా! మీరు మీ కొడుకులనుబోలె రాజ్యమందలి జనులను బ్రేమతోఁ బోషింపుఁడీ" యని వారితోఁ జెప్పి, పిదప నరణ్యములకుఁ జనిరి. ధర్మస్వరూపుండవగు రాజేంద్రా! నృపాలుఁడు ముసలివాఁడు గనుక మనసు దప్పియున్నాఁడు గావున ఓశూరుఁడా! నీవు రాజ్యమునందుఁ గలహములు పుట్టునని యెంచి రాజ్యమును నీవశము చేసికొన నొల్లవేని, శూరుఁడనైన నేను నీకు బాసటనైయుందును, నీ కే భయమును గలుగదు. అట్లు నీ రాజ్యాధిపత్యమునకు భంగము గలుగునేని, "నేను నీచలోకంబులఁ బొందను" అని పంతము చేసెదను. అట్లు రాజ్యము నీ స్వాధీనంబు నేయుటయే కాక, పిమ్మటఁ గూడఁ జెలియలికట్ట సముద్రముఁ గాపాడునట్లు నీ రాజ్యమును గాపాడుచుందును. కావున నీ రాజ్యంబున నెట్టి యల్లకల్లోలములుం బుట్టవు. నీవు వసిష్ఠుఁడు మొదలగు ఋషులమూలమునఁ బట్టాభిషేకంబును జేయించికొని, రాజ్యపాలనమునం దాసక్తిగలిగియుండుము. నే నొక్కఁడనే నీ పైకి వచ్చెడి రాజులనందఱను నా బలిమిచే నడ్డగింపఁజాలుదును. ఈ నా చేతులు రెండును, విల్లును నాకు వేడుకకై యున్నవి గావు. నేను శత్రువులపై బాణములఁ బ్రయోగించు నిమిత్తమే చేతులను, బాణములను సంధించుటకు విల్లు పూనియున్నాను. కత్తి శత్రుశిరముల నఱకుటకే కాని, నడుమునకుఁ గట్టుకొనుటకుఁగాదు. అట్లే బాణములును శత్రువుల మీఁద నేయుటకే కాని, గుంజలవలె నిలఁబెట్టియుండుటకుఁగాదు. నాకుఁ జేతులు, ధనుస్సు, బాణములు, ఖడ్గము నను నాలుగు గలిగియుండుట శత్రువినాశము నిమిత్తమే కాని వేఱొక పని నిమిత్తముగాదు. ఎవఁడు నాకు శత్రువో, వానిపైఁ గడుఁ గోపము గలిగియుందును. పదునైన యంచులుగలిగి, మెఱుపువలె మెఱయుడాలు గల బాకును దూసి చేతఁ బట్టి వజ్రాయుధముఁ దాల్చిన యింద్రునైనను లక్ష్యపెట్టక సంహరింతును. శత్రువులు సైన్యములతోఁ గూడి వచ్చిన నడ్డగింతురేని, పుడమియెల్ల ఖడ్గముచేఁ దుత్తునియలు సేయఁబడిన యేనుఁగులయు, గుఱ్ఱము

లయు, మనుష్యులయుఁ జేతులు కాళ్లు మొండెములు మొదలగు వానితో నిండినవై, చీకట్లు గ్రమ్మి, యడుగిడుటకుఁగూడఁ దావు లేకుండు నట్లు చేయుదును. మఱియు, నేనుఁగులును నా కత్తిచేఁ బొడువఁబడినవై, వెలుఁగుచున్న పర్వతములంబోలిన వగుచు, మెఱపులతోఁగూడిన మబ్బులమాడ్కి నేలపైఁ బడఁగలవు. నేను వ్రేళ్లకు రక్షకమగు నుడుము తోలుకవచమును దొడిగి, విల్లు చేతఁబట్టి, ముందునిలిచినయెడల, నేను మగవాఁడనని యెవఁడు దిగులు లేకుండ ముందుకు వచ్చి నిలఁబడఁ గలఁడు. అందఱు వెఱచి పఱుగిడుదురుగాని యొక్కఁడును నిలువఁ జాలఁడు. బలవంతుని ననేక బాణంబుల నేసి పడఁగొట్టుచు, సామాన్యులను బలువుర నొక్క బాణముచేతనే పడవేయుచు, భటులయు, గుఱ్ఱము లయు, నేనుఁగులయు మర్మస్థలంబులఁ గొట్టుచు, యుద్ధవిహారము సేసె దను. ప్రభువగు రాముఁడా! దశరథుని రాజ్యమునుండి తొలఁగించు టకును, నీకు రాజ్యము నొసఁగుటకును నా యస్త్రముల సామర్థ్యము జూపెదను. రామా! ఈ నా బాహువులు గంధము పూసికొనుటకును, బాహుపురులు దాల్చుటకును, ధనములను యాచకుల కొసఁగుటకును, స్నేహితులను గాపాడుటకును నేర్పడినవి. ఇట్టి నా బాహువు లిప్పుడు నీ పట్టాభిషేకమునకు విఘ్నమును జేయువారలను నివారింపఁజాలును. ఓరామా! నీకు మేలుగోరని శత్రు వెవ్వఁడో? వాని ప్రాణములను, కీర్తిని, చుట్టాలను, స్నేహితులను గూడఁ బరిమార్చెదను. ఓ రామా! యీ భూమండలమెల్ల నీ యధీనమెటు లగునో యా ప్రకారము చేయ నానతిమ్ము. నేను నీకు దాసుఁడనుగాని, మఱొక్కఁడనుగాను” అని లక్ష్మణుం డతికోపముతో రామునింగూర్చి చెప్పెను.

రాముఁడు లక్ష్మణుఁడు వ్యసనముతోఁ జెప్పిన పలుకులు విని, యాతని కన్నీరుదుడిచి, పలుమాఱు ఊరడించి, “లక్ష్మణా! నీ నెమ్మదిని నెఱుఁగుదును. నీవదేల యింత యాగ్రహము నొందితివి. నీ వెన్ని చెప్పినను సరే నేను తండ్రిమాట మీఱఁజాల”నని దృఢముగా నెఱుఁ గుము. మానవులకుఁ దండ్రిమాట మీఱకుండుటయె యుత్తమ మార్గ మని తెలియు” మని చెప్పెను.

24-వ సర్గము

కౌసల్యాదేవి రాముని వనవాసంబు నంగీకరించుట

రాముఁడు తండ్రియొక్క యానతిని నెఱవేర్చుటయందే పట్టుదల గలిగియుండుటను జూచి, కౌసల్య కన్నీరు గ్రుక్కుకొని గద్గద స్వరముతో ధర్మయుక్తముగు నీ మాటఁ జెప్పెను.

"ఓ రామా! దశరథమహీపాలునివలనఁ బట్టంపుదేవియగు నాయందుఁ బుట్టితివి. నీవు పుట్టినదిమొదలు కష్టమెట్టిదో యెఱుఁగకుంటివి. నీవును ధర్మము దప్పని స్వభావముగలవాఁడవు. సకల జంతువులకును బ్రియంబులగు పలుకులు పలుకువాఁడవు. ఇట్టి రాముఁ డెట్లు నేలమీఁద రాలిన ధాన్యపుగింజలను నొక్కటొక్కటిగా నేరుకొని తన జీవనముఁ గడుపఁగలఁడు. తన బంటులును, పరిచారకులును సకలవిధసాధకములతోఁ గూడిన యన్నమును దినుచుండఁగా నీ రాముఁ డడవులలో దిక్కుమాలినవాఁడువోలె గడ్డలను పండ్లను నెట్లు దినుచుండఁగలఁడు? సకల గుణములుగలవాఁడగు ప్రియసుతుఁడైన రాముని నృపాలుఁ డడవులకుఁ బంపుచున్నాఁడనిన నెవ్వరైనను నమ్ముదురా? అట్లు నమ్మినతర్వాత నెవనికిగుండె దడ పుట్టకుండును? రామా! నీవు జనులకుఁ గోరఁదగినవాఁడవయినను, నేఁడైవమువలన నడవికిఁ బోవఁ దటస్థపడెనో, యా దైవము జనులనందఱసని 'నీ విట్లు చేయుము' మని యానతిచ్చునది కావున నది మిక్కిలి బలిమిగలది. ఇది నిస్సంశయము. నిన్నుఁ జూడమిచేఁ నా దేహమునఁ బుట్టి, నిన్నుఁ జూడకుండుటయనెడు గాలిచే రాఁజి, యేడ్పు, దిగులు ననెడు సమిధలు, యేడ్పువలని కన్నీరనెడి యాహుతులు చింతాబాష్పమనెడు విశేషమైన పొగయుఁ గలిగి, నిట్టూర్పులచే వృద్ధినొందు దుఃఖమనెడు నగ్ని వేసవియం దగ్నిహోత్రుఁడు పొదయందుఁ బ్రవేశించి, దహించునట్లు నిన్నుఁ బాసి యుచ్చుట నొంటరిగానున్న నన్నుఁ గాల్చివేయఁగలదు. నాయనా! దూడపోవుచుండఁగా నావు దనదూడను వెంబడింపకుండునా? కావున నేను నిన్ను వెంబడించి వచ్చెద" నని కౌసల్య వ్యసనముతోఁ బలికిన పలుకులు విని, పురుషశ్రేష్ఠుఁడైన రాముఁడు కడుఁజింత నొందియున్న తల్లినిజూచి "ఓ తల్లీ, నృపాలుఁడు కైకేయిచే మోస

పుచ్చఁబడినవాఁడు. నేనును నడవికిఁబోయి, నీవును నతనిని విడిచివత్తువేని, యతఁడు చాలా కాలము జీవింపఁడు. మగని నెడఁబాసియుండుట మగువలకుఁదగని యకార్యము. కావున మనసునందైనను దలఁపఁగూడని యీ కార్యము నీవు చేయరాదు. లోకాధిపుఁడయిన నా తండ్రి బ్రతికియున్నంతదనుక నీవు శుశ్రూష సల్పుచుండుము. అదియె మగువలకు శాశ్వతమైన ధర్మము" అని చెప్పెను.

మంగళకరమైన దర్శనము గల కౌసల్య రాముని వాక్యమును విని సంతసించి, యోగులకు సుఖముఁగలిగించు రామునిఁజూచి, "నాయనా నీవు చెప్పిన చొప్పుననే నడచుకొందు"నని చెప్పెను. ధర్మమును బోషించు వారిలో నుత్తముఁడగు రాముఁడు మఱల మిక్కిలి వగలపాలయిన కౌసల్యనుజూచి, "తల్లీ! తండ్రిచెప్పెడు మాట నేనుమాత్రమే కాదు; నీవు నాలకింపవలసినదే. దశరథుఁడు జనులనందరిం బోషించువాఁడు; గురువు; ఉత్తముఁడు; అందరికిఁ బ్రభువు; సకల కార్యనిర్వాహకుఁడు. ఈ పదు నాలుగేండ్లు అడవులందు దిరిగి పితృవాక్య పరిపాలనగాఁ గసుతనివి నొంది, మఱలివచ్చి నీ యిష్టప్రకార ముండెదను" అని కౌసల్యతోఁ జెప్పెను.

రాముని పలుకులు విని పుత్రవాత్సల్యముగలదై, కన్నీరు విడుచుచు మనమున మిగుల వగచి, తన ముద్దుల కొడుకును జూచి "రామా! నేను సవతులనడుమ నుండఁజాలను గావున నన్నుఁగూడ నీ వెంటఁ దీసికొనిపొమ్ము. కాకుత్థ్సా! తండ్రి మాటయందలి గౌరవమునం జేసి నీ వడవికిఁబోవఁ దలంచితివేని వనంబునఁ బుట్టిన యాఁడుజింకనువలె నన్నును బిలిచికొనిపొమ్ము. నేను నడవులందు హరిణాంగనవోలె సంతసముతోఁ దిరుగుచు నీకే శ్రమయుఁ గలిగింపకుండెదను" అని చెప్పి గొల్లున నేడ్చుచున్న తల్లినిగని, రాముఁడు తానును నేడ్చుచు "తల్లీ! యాఁడుదానికి బ్రతికియున్నంతదనుకను భర్తయే దైవము, భర్తయే రక్షకుఁడు. కావున మఱొక్కని నాశ్రయింపఁజనదు. ఇప్పుడు దశరథనృపాలుఁడు నాకును నీకును బ్రభువు. కావున నతనియాజ్ఞకులోఁబడి మనము నడచుకొనవలయును. లోకములకెల్లఁ బ్రభువయి బుద్ధిచాతుర్యము గల దశరథనృపాలుఁడు మనకుఁ గాపుదలయై యుండ మనము దిక్కులేని

వారముగాముగదా! నీవు నాథుఁడు లేనిదానవుగావుగదా. నీవనాథ
వలె నేల భయపడెదవు? నీకు సవతులవలని భయము లేదు. భరతుఁ
డును ధర్మస్వభావముగలవాఁడు. సకల భూతములందును ప్రేమగలిగి
వారి కిష్టములగుమాటలఁ జెప్పువాఁడు. కావున నతఁడు నీపైఁ
ప్రేమయు భక్తియుఁగలిగి, యెల్లప్పుడు నిన్నుఁ గొల్చుచుండును. అతఁ
డొక్కరి దుర్బోధనలకు లోఁబడి యపకారము చేయువాఁడు కాఁడు.
అతఁడు సర్వదా ధర్మమం దాస్థగలవాఁడుగావున, నిన్ననుసరించి
యుండును. నే నడవికిఁ బోయిన పిదప దశరథుఁడు పుత్రు నెడఁ
బాయుటవలన దుఃఖముచేత నాయాసము నొందకుండునట్లు కొంచె
మయినను నేమఱుపాటులేక మంచిమాటలఁ జెప్పుచు నుపచారము
సల్పుచుండుము. ఈయోర్వరాని పుత్రవియోగశోకముచే దశర
థుఁడు వినాశమునొందకుండునట్లు, నీ వెల్లప్పుడు జాగరూకురాలవై
యాతనికి మేలగు పనులను జేయుచుండుము. ఆఁడుది సకల సుగుణ
ములుగలదై, యెల్లప్పుడు నోములు నోచుచు నుపవాసములు సల్పుచు
నున్నను, భర్తృశుశ్రూష సేయకుండినయెడల, నరకములం బడునే
కాని, యుత్తమలోకముల నొందఁజాలదు. పెద్దలకు మ్రొక్కక, దేవ
పూజలు చేయక యున్నను పెనిమిటికి శుశ్రూషచేయుచున్న యాఁడుది
యుత్తమలోకమును బొందును. కావున యాఁడుది యెల్లప్పుడు పెనిమిటికి
శుశ్రూషసేయుచుఁ బెనిమిటి మనస్సున కిష్టమయినవియు, మేలుగావించు
నవియునైన పనులను జేయుచుండవలెను. ఈ ధర్మమే లోకమునందు
వాడుకయైయున్నది; వేదములందును జెప్పఁబడియున్నది. ధర్మశాస్త్రము
లును వేదముల కనుకూలముగనే వాక్రుచ్చుచున్నవి. ఓ తల్లీ! నేను
వచ్చునంత దనుకను నా మేలుకై యగ్నిహోత్రములందు హోమములు
చేయుచుండవలయు; దేవతలకు బుష్పములతోఁ బూజలు సల్పుచుండ
వలయు, నియమముఁగల బ్రాహ్మణోత్తములను దానములతో సంతోష
పఱచుచుండవలయు. ఇవ్విధమున నీవు నాయొక్క రాకను
నెదురు చూచుచు మనసు నణఁచుకొని, మద్యమాంసాదులను
వర్జించి, శాకములతోఁగూడిన యాహారముఁ గుడుచుచు,

భర్తృశుశ్రూషయంచే యాశక్తి కలిగియుండుము. నేనును వనవాసము పూర్తిచేసి వచ్చునప్పటికి, ధర్మపోషకులలో నుత్తముండగు దశరథనృపాలుఁడు బ్రతికియుండునేని, నీవు కోరిన కోరికల నొందఁగలవు" అని తల్లికినోదార్పు మాటలఁ జెప్పెను. కౌసల్యయు రాముఁ డివ్విధమునఁ జెప్పిన పలుకులు విని కన్నీటిచే నిండినచూపులుగలదై, పుత్రు నెడఁబాటునకు మనమున వగచి, రామునింజూచి, "ఓరీ నా బిడ్డఁడా! నీ 'వడవి కేఁగవలసినది' యని యొకటె పట్టు పట్టినావు. నీవు పట్టినపట్టు నేను మార్పఁజాలను. విధి యెవరికిని దప్పింపఁదరము గాదు. ఓ శూరుఁడా! యెవని కేవేళ నేదివచ్చిన, వాఁ డా వేళలో దాని ననుభవించి తీరవలసినది. ఇది నిజము. ఓ కుమారా! నీవు స్థిరుఁడవై యడవికేఁబొమ్ము. ఓ సమర్థుఁడా! నీ కెల్లప్పుడు మేలుగలుగును గాక! నీవు మఱలి వచ్చినపిదప నా కష్టములన్నియుఁ బాయును. మహాసమర్థుఁడవయిన నీవు తండ్రి మాటప్రకారముగ వనవాసవ్రతము ముగించి, కృతార్థుఁడవై వచ్చి, తండ్రిఋణంబుఁ దీర్చుకొనినవాఁడవుకాఁగానే నధిక సౌఖ్యము నొందఁగలను. నే నింతదూరము చెప్పినను నా మాటను గాలదన్ని పోవుచున్నావు. ఇదివఱ కెన్నఁడయిన నిట్లు నడచికొని యుందువా? ఇప్పుడు నీ విట్లు నామాట వినకపోవుటకుఁ గారణము దైవబలమేకాని వేఱొక్కటికాదు. ఆ దైవముయొక్క పోకడ యిట్టిదని యెవ్వరికి నెప్పటికిని దెలియదు. పొడవు చేతులవాఁడా! నీ విప్పుడు వనమున కేఁగి మఱల క్షేమముతో నేతెంచి మనోహరములగు మంచి మాటలతో నన్ను సంతోషపఱుపఁగలవు. ఓ నాయనా! జడలనుదాల్చి నారబట్టలను గట్టుకొని వనవాసమునుండి మఱలివచ్చిన నిన్నుఁ జూతునో లేదో! ఆ కాలమిప్పుడే వచ్చిన నాకు సంతోషప్రదముగా నుండును" అని వనవాసమునందు మనస్సును దృఢపఱచికొనియుండు రామునిఁ గౌసల్య మంచి మనస్సుతోఁ జూచి, సర్వలక్షణములతోఁ గూడిన యా రామునితో నిట్లు పలికి, యాతనికి మంగళాశీర్వాదములు చేయఁగోరిన దాయెను.

25-వ సర్గము

కౌసల్య రామునకు మంగళాశీర్వాదములు చేయుట

గొప్ప మనస్సుగలదగు కౌసల్య పుత్రునెడఁబాయుటవలనఁ గలుగఁబోవు దుఃఖమువిడిచి, కన్నీరువిడుచుటవలని మైలఁ దొలఁగించుకొనుటకై యాచమనముచేసి, పరిశుద్ధురాలై యీ క్రిందివిధమున మంగళాశీర్వాదములను జేసెను.

“రఘువంశమునఁ బుట్టిన నృపాలురలో శ్రేష్ఠుఁడా! నే నెంత చెప్పినను నిన్నరణ్యమునకుఁ బోవకుండఁజేయఁజాలనైతిని. నీ యిష్టము చొప్పున నిప్పుడు వనమునకుఁ బోయిరమ్ము. అచ్చట నుండవలసినంత కాలముండి, యా సమయము తీరినవెంటనే బయలుదేఱిరమ్ము. సత్పురుషుల మార్గముననే యుండుము. రఘువంశస్థులలో శ్రేష్ఠుఁడా! నీవు సంతసము గలిగినవాఁడవై, నియమముతో నే ధర్మమును గొంచెము కూడఁ దప్పక పాలించుచున్నావో, ఆ ధర్మము నిన్నుఁ గాపాడునుగాక! ఓ పుత్రుఁడా! నాలుగు దారులు గలియుచోట్లను, దేవళములందును నే యే దేవతలకును, వనంబులందుండు నే యే మునులకును మ్రొక్కుచున్నావో! ఆయా దేవతలును, మునులును నిన్నుఁ గాపాడుదురుగాక! బ్రహ్మజ్ఞానియగు విశ్వామిత్ర మునీంద్రుఁడు నీ కుపదేశించిన యన్ని యస్త్రములు సుగుణ సంపన్నుఁడవయిన నిన్నెల్లప్పుడు కాపాడుచుండునుగాక! ఓ పొడవు చేతులుగల నాయనా! తల్లిదండ్రులకొనర్చిన శుశ్రూషయు, సత్యవాక్య పరిపాలనమును నిన్నన్ని యాపదలనుండి కాపాడునుగాక! సాధ్యులు, విశ్వేదేవులు మరుత్తులు, మహర్షులు నీకు మేలుసేయుదురు గాక! పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైన రాముఁడా, నీ వేఁగెడి యడవులందలి యాశ్రమములందుండు సమిధలు, కుశలు, పవిత్రములు, జన్నంపువేదికలు, కోవెలలు, వింతలైన దేవపూజ సేయు చోట్లు, కొండలు, చెట్లు, మ్రాఁకులు, మడువులు, పక్షులు, సర్పములు, సింహములు నిన్నుఁ గాపాడునుగాక! సమస్త ప్రపంచమునకు నాధారభూతుఁడయిన విరాట్పురుషుఁడును, సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మయు, పన్నిద్దఱు సూర్యులలోఁ జేరిన పూష, భగుఁడు, నర్యమయనువారును నీకు మేలుచేయుదురుగాక! దేవేంద్రుఁడు మొదలగు లోకపాలు లందఱు

నీకు మేలుచేయుదురుగాక! వసంతము మొదలగు నాలు ఋతువులు, శుక్లపక్ష కృష్ణపక్షములు, నెలలు, సంవత్సరములు, రాత్రులు, పగళ్లు, ముహూర్తములు మొదలగు కాలభేదము లెల్ల నెల్లప్పుడు నిన్ను రక్షించునుగాక! స్మృతి, ధృతి, ధర్మములు కష్టములేకుండ నీకు నిరంతరము రక్షణమొసఁగునుగాక ! దేవసేనాధిపతియగు కుమారస్వామియుఁ, జంద్రుఁడును, బృహస్పతియు, సప్తర్షులును, నారదమునీంద్రుఁడును నన్ని కష్టములనుండి నిన్ను రక్షింతురుగాక! అన్ని విషయములందును గొఱఁత లేని యట్టి దిక్కులును, దిక్పాలురును, నా చేయు వేఁడికోలులచే సంతసించినవారలై వనవాసము చేయుచున్న నిన్నెప్పుడును గాపాడు చుందురుగాక! పర్వతము లన్నియు, సముద్రము లన్నియు, జలాధిపతి యగు వరుణుఁడును, స్వర్గము, ఆకాశము, భూమి, నదు లన్నియు, నక్షత్రము లన్నియు, గ్రహములు, గ్రహదేవతలు, రాత్రియుఁ బగలును, ప్రాతస్సాయంసంధ్యాకాలములును వనవాసమున నున్న నిన్ను రక్షించును గాక! మహారణ్యమునందు మునివేసముతో నున్న జ్ఞానివైన నీకు దేవతలు, దైత్యులు నెల్లప్పుడు సౌఖ్యము నిచ్చువార లగుదురుగాక! ఓ నాకూనా! ఘాతుకకార్యములఁ జేయునట్టి భీకరులైన రాక్షసులవలనను, పిశాచములవలనను, మాంసమును దినునట్టి క్రూరమృగములవలనను నీకు భయములేకుండును గాక! వానరములు, తేళ్లు, అడవి యీఁగలు, దోమలు, పాములు, పురుగులు మొదలగు విషజంతువులు నీవు సంచరించెడి యరణ్యములందు లేకుండునుగాక. ఉన్నను నీకు హానిచేయునవి గాకుండునుగాక! గొప్ప యేనుఁగులు, సింగములు, పులులు, ఎలుఁగుబంట్లు మొదలగు కోఱలుగల మృగములు, గొప్ప కొమ్ములుగల భయంకరములగు నడవి దున్నలు నీకు ద్రోహము సేయకుండును గాక! మఱియు మానవుల మాంసముఁ దినునట్టి యనేకములగు నితర ప్రాణు లిచ్చట నే నొనర్చు పూజలఁ గొని నీ జోలికి రాకుండును గాక! రామా నీకు దారులు శుభము లొసఁగునుగాక! నీ పరాక్రమము సాటిలేనిదై వెలయుచుండునుగాక! ఓ చిన్న కొడుకా! సకల సంపదలకై నీవు నేమముతో నడవికిఁబోయి వత్తువుగాక! నీకు ఆకాశమందుఁ దిరుగు దేవతలును, పుడమియందుఁ దిరుగు దేవతలును, శత్రువులయినను

తఱచు నీకు మేలుసేయుదురుగాక! రామా! దండకారణ్యమున నున్నట్టి నిన్ను గురువు, చంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, కుబేరుఁడు, యముఁడును నాయొక్క పూజలను గొనుచు రక్షింతురుగాక!

రఘునందనా! అగ్ని, వాయువు, అగ్నిహోత్రధూమము (పొగ), ఋషుల నోటినుండి వచ్చిన మంత్రములును నీవు నదులలో స్నానము చేయునప్పుడు నిన్ను రక్షించునుగాక! సకల లోకాధిపతియును, సకల జంతువులను పోషించువాఁడును నగు బ్రహ్మయును, ఋషులందఱును, తక్కిన దేవతలును వనవాసము చేయుచుండు నిన్ను రక్షింతురుగాక!" ఇట్లు రాముని దీవించి, కీర్తిమంతురాలును, విశాలనేత్రములు గలదియునైన కౌసల్య గంధపుష్పాదులచే దేవతలందఱిని బూజించి, ఉచితములయిన స్తోత్రములతోఁ గొనియాడెను. మఱియు నగ్నిం బ్రణయించి, రాముని మంగళముకొఱకు మహాత్ముఁడగు బ్రాహ్మణునిచే శాస్త్రప్రకారముగా హోమము చేయించెను. ఉత్తమకాంతయగు కౌసల్య హోమము నిమిత్తము నేతిని, తెల్లని పూవులను, సమిధలను, తెల్లని యావాలను దెప్పించెను. అంతట నుపాధ్యాయుఁడు సకలరోగనివారణార్థమయి యగ్నిహోత్రునియందు హోమముచేయఁగా మిగిలిన హవిస్సుతో వెలుపల బలిం గావించెను. అంతట నుపాధ్యాయుఁడు తేనె, పెరుఁగు, అక్షతలు, నేయి మొదలగువానిని బ్రాహ్మణులకొసఁగి, స్వస్తివాచనము చేయించెను. అంతటఁ గీర్తిమంతురాలయిన రాముని తల్లియగు కౌసల్య యుపాధ్యాయుఁడగు నా బ్రాహ్మణోత్తమునకుఁ గోరిన దక్షిణయొసఁగి, రామునిఁజూచి "రామా! వృత్రాసుర సంహారమప్పుడు, సకలదేవతలచే నమస్కరింపఁబడిన దేవేంద్రునికిఁ గలిగిన మంగళమునంటి మంగళము నీకుఁగలుగునుగాక! పూర్వము గరుత్మంతుఁడు తన తల్లియొక్క దాస్యము దొలఁగుటకై యమృతముఁ దెచ్చుటకు స్వర్గమునకుఁ బోవునప్పుడు తల్లియగు వినత చేసిన మంగళము నీకుఁ గలుగునుగాక! సముద్రము చిలుకునప్పుడు దైత్యులను సంహరించిన వజ్రాయుధపాణియగు దేవేంద్రునకు నదితిదేవి యొసఁగిన మంగళము నీకుఁ గలుగునుగాక! తొల్లి వామనరూపుండై బలిచక్రవర్తిని మూఁడడుగుల భూమిని యాచించి మూఁడడుగులచే ముల్లోకముల నాక్రమించిన మహాను

భావుఁడగు విష్ణువునకుఁ గలిగిన మంగళము నీకుఁ గలుగునుగాక! గొప్ప చేతులుగల యోరామా! మిక్కిలి మంగళకరములయిన ఋతువులు, సముద్రములు, ద్వీపములు, నాలుగు వేదములు, ముల్లోకములు, ఎనిమిది దిక్కులును మంగళముల ననేకముల నొసఁగునుగాక! విశాల నేత్ర యగు కౌసల్య పుత్రున కిట్లనేకవిధములగు దీవనలుసల్పి శిరమున మంత్రాక్షతలు చల్లి, గంధముపూసి, తప్పక కార్యసిద్ధిని గలిగించు విశల్యకరణియను మూలికను (దేహమునఁ గ్రుచ్చుకొన్న బాణముల వేదనను పోఁగొట్టునట్టి మూలికను) రాముని హస్తమున రక్షకట్టి మంత్రములచే నభిమంత్రించెను. ఆ కౌసల్య దుఃఖములకుఁబాలయి, మనంబునఁగాక, నోటమాత్రము సంతోషపడిన దానివలెనయి, రాముని దలమూర్కొని, కౌఁగిటఁ జేర్చి, డగ్గుత్తికతోఁ గూడిన పలుకులతో రామునిఁగూర్చి, "రామా! వనమున నీ కార్యమును నెఱవేర్చుకొన్న వాఁడవై, క్షేమముగా వచ్చి చేరుము. ఓ బిడ్డఁడా! నీవు ఆరోగ్యవంతుఁడవయి యన్ని కార్యములు నెఱవేర్చుకొని, మఱలి యయోధ్యకు సుఖముగా నేతెంచి, రాజమార్గమయిన పట్టాభిషేకము నొంది జనపరిపాలనము సేయుచున్న నిన్నుఁ జూడఁ గోరుచున్నాను.

నీ రాక విన్నంతటనే పాఱిపోయిన దుఃఖములుగలదానను, సంతసముచే మెఱయుచున్న మోముగలదాననగుచు, ఉదయించిన పున్నమచందురునిమాడ్కి వనమునుండి యేతెంచిన నిన్నుఁ జూడఁగలదానను. రామా! వనవాసము ముగించి, తండ్రియొక్క యానతిని నెఱవేర్చి యయోధ్య కేతెంచి, సింహాసనమున నున్న నిన్నుఁ జూడఁగలను. రామా! సకల శుభములతోఁ నీ వడవినుండి యేతెంచి, వెలయుచు నా యొక్కయు, నా కోడలియొక్కయుఁ గోరికలను బొపొందింపుము. పోయిరమ్ము. రామా! దిక్కులు, పర్వతములు, ఈశ్వరుఁడు మొదలగు వేల్పులును, మహర్షులును నే నిప్పుడు చేయుపూజలకుఁ దనివినొంది, బహుకాలము వనవాసముసేయఁ బోవు నీకు మేలుగావింతురుగాక" అని కన్నీటితో నిండినకన్నులు గలదై, శాస్త్రవిధిచొప్పున దీవనలుసల్పి, ప్రదక్షిణముచేసి పలుమాఱు గట్టిగ నాలింగనము చేసికొనెను. అట్లు తల్లియగు కౌసల్య రక్షకొఱకుఁ బ్రదక్షిణము నేసిన పిదపఁ గీర్తివంతుఁ

డగు రాముఁడు పలుమాఱు తల్లిపాదములను బట్టిమ్రొక్కి స్వకీయమైన కాంతితో వెలుఁగుచుఁ దన కాంతయగు సీతయొక్క యంతఃపురమునకుఁ బోయెను.

26.వ సర్గము.

సీత రాముని విన్నదనమునకుఁ గారణము నడుగుట

రాజపుత్త్రుఁడగు రాముఁడు కౌసల్య యెన్ని చెప్పినను దన తండ్రి యానతి మీఱరా దనియెడు నొక గొప్ప ధర్మమునందే యున్నవాఁడగుటం జేసి తల్లికి నమస్కరించి యడవికిఁ బయనమాయెను. కౌసల్యయు రామునియొక్క దృఢనిశ్చయమును జూచి యింకఁ దన పలుకులు పనికిరావని యెంచి యతని యభిప్రాయమున కియ్యకొని, యాతని కరణ్యవాసమున నేయపాయమును గలుగకుండునట్లు దీవనలు సల్పెను. అట్లు రాముఁడు కౌసల్య యనుమతివడసి జను లందఱిచేఁ గ్రిక్కిరిసి యున్న రాజమార్గమును దన కాంతిచేఁ వెలుఁగఁజేయుచు వచ్చుచుండెను. అప్పుడు రాముని సుగుణములనుగూర్చి జనులందఱు దమహృదయములం దానందము నొందుచుండిరి. పట్టాభిషేకము నిమిత్తము నియమముపూని యున్న సీతయు రాముని యరణ్యవాసమును, భరతుని పట్టాభిషేకము గూర్చిన సంగతిని యెఱుఁగకుండెను, గావున నామె తన కాంతుని యువరాజపట్టాభిషేకంబును గూర్చియె మనమునఁ దలపోయుచుండెను. అట్లు పట్టాభిషేకముంగూర్చి మనమునఁ దలపోయుచు, సీత తానే దేవపూజలు సల్పి, పట్టమహిషి చేయవలసిన కార్యములనెల్ల నెఱింగినదియు, సంతోషభరితమగు మనస్సుగలదియు, రాజధర్మముల నెఱింగినదియు నైనందున, రాజపుత్త్రుఁడగు రాముని రాక కెదురుచూచుచుండెను. అప్పుడు రాముఁడు నేనీ సంగతి నెట్లు సీతతోఁ జెల్పుదునని సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొన్నవాఁడై, సంతోషముతోఁ గలకలలాడుచుండుజనులు గలదియు పట్టాభిషేకమునిమిత్తము చక్కఁగా సింగారింపఁబడినదియునైన తననగరు సొచ్చెను. అంతట సీతాదేవి తటాలున లేచి, గడగడవణఁకుచు, దుఃఖముచే నొచ్చి యింద్రియ విషయములందుఁ గలవరపడియున్న తన మగనిని జూచెను. అంత ధర్మమార్గము దప్పనివాఁడగు రాముఁడు తన ప్రియకాంతనుజూచినంతటనే తన మనస్సుననున్న చింత నణఁచుకొనజాలక, యా

దుఃఖమును బయలుపఱచెను. అప్పుడు సీత కళఁదప్పి, జోలుచెమటలు గార్చుచుఁ, దుఃఖము నాపుకొనఁ జాలనివాఁడై యున్న తన కాంతుని జూచి, తానును మిక్కిలి వ్యసనమునొంది, "నాథా! యిప్పు డిది యేమి? ఓ రఘువంశోద్భవా! ఈ దినమే కదా బృహస్పతి దేవతగాఁగల సంపదలతోఁ గూడిన పుష్యమీనక్షత్రము. వేదవేదాంగపారంగతులగు పండితు లీ పుష్యమీనక్షత్రము మంచి దని తెలిపిరిగదా! అట్లుండఁగా నీవేల యిట్లు వ్యసనపడుచున్నావు? ఓ నాథా! నూఱు కమ్ములుగలిగి, నుఱుగుతో సమానమైయున్న తెల్లని ఛత్త్రముచే నీ యందమైన మోమును గప్పుకొనకున్నావదేమి? చంద్రునివలెను, హంసవలెను దెల్లనై యున్న సొగసయిన చామరములతో నీ మోము విసరఁబడకున్న దేల? నేర్పరులైన వంది, సూత, మాగధులు సంతోషభరితులై శుభవచనములచే నిన్నుఁ బొగడ్తలు సేయకున్నా రేల ? నీకుఁ బట్టాభిషేకమప్పుడు వేదములఁ దుదముట్టఁ జదివిన బ్రాహ్మణోత్తములు పరిశుద్ధుడఁవయిన నీయొక్క శిరస్సునందు యథావిధిగాఁ దేనెను పెరుఁగును నుంచ లేదు, దీని కేమి కారణము? మంత్రులందఱును వీథులలో ముఖ్యులయినవారును, పట్టణవాసులును, గ్రామవాసులును, సొగసుచేసికొని నీవెంట రాలేదే? కారణమేమి? బంగారు భూషణములచే నలంకరింపఁబడిన నాలుగు వడిగల గుఱ్ఱములు పూన్చిన శ్రేష్ఠమయిన పుష్యరథంబు నీముందుఁ బోవకున్న దేల? ఓ శూరుఁడా! శుభలక్షణములుగలదై, నల్లని మేఘమువలెను, నల్లని పర్వతము చాడ్పునను వెలుఁగుచున్న యందమైన యేనుఁగు నీ ముందటఁ గనఁబడకున్న దేమి? చూచువారి కింపుగొలుపునో రాముఁడా! బంగారుతాపి నాశ్చర్యకరముగనున్న సింహాసనమును ముందుగ నిడుకొని జనులు నీ కుత్సవము జరుప రేల? పట్టాభిషేకమున నుండవలసినంత మోము నంద ము గనఁబడదు! సంతసమును లేకున్నట్లున్నది. ఏమి కారణము?" అని యనేకవిధములుగ నడిగి విలాపము చేయఁదొడఁగెను.

అట్లు విలపించుచుండు సీతనుజూచి, రాముఁ డిట్లనియె. "ఓ సీతా! మా తండ్రిగారు నన్నుఁ గానలకుఁ బొమ్మనుచున్నవారు. గొప్ప కులమునఁబుట్టి, ధర్మముల నెఱిఁగి, యా ధర్మముల ప్రకారము నడుచు కొనుదానా, జనకమహారాజు కూఁతురా, నా కీ వనవాసము ప్రాప్త

మగుటకుఁ గారణము చెప్పెద నాలకింపుము. తండ్రియగు దశరథుఁడు ఆడినమాట దప్పఁగూడదు అను నియమముగలవాఁడుగదా! అట్టి నరపతి నా తల్లియగు కైకేయికిఁ బూర్వ మొకప్పుడు రెండు గొప్ప వరముల నొసఁగెను. ఇప్పుడు తండ్రియానతివలనఁ బట్టాభిషేక ప్రయత్నము సాగుచుండఁగాఁ గైకేయి తనకు ముందొసఁగిన రెండు వరముల నిప్పుడీయుమని యడిగెను. తండ్రి ముందు వరములఁ దానొసఁగినదానింబట్టి, యామెకు వరము లొసఁగుటకు లోఁబడెను. ఆమె నన్నుఁ బదునాలుగేండ్లరణ్యవాసమునకుఁ బంపుటకును, భరతునికి యువరాజపట్టాభిషేకము జరిపించుటకును గోరెను. కావున నేను నిర్మానుష్యమైన యరణ్యమునకుఁ బోవ వెడలి నిన్నుఁ జూచిపోవ వచ్చితిని. నీవు నే నడవులకుఁ బోయిన పిదప భరతునికడ నివసించుచు, నెప్పటికిని నా గుణములను బొగడకుము. శ్రీమంతులగు పురుషులు పరుల పొగడ్తల నోర్వరు. కావున నీ వెప్పుడును భరతుని ముందట నా గుణములఁ బొగడకుము. నిన్ను బంధుమర్యాదగా నతఁడు పోషింపవలసినదియొకాని యవశ్యముగాఁ బోషింపవలసినది లేదు. కావున నీ పతిని ననుసరించియుండిననే నీ విచ్చట జీవితము గడపవచ్చును. దశరథుఁడు శాశ్వతమయిన యౌవరాజ్య పట్టము నా భరతున కొసఁగెను. నీవు భరతునకును, ముఖ్యముగా నృపాలునికిని మనస్సంతోషమును గలిగించుచుండుము. నేనును దండ్రియాజ్ఞను నెరవేర్ప నడవి కిప్పుడే యేఁగెదను. నీవు గొప్పమనసును, ధైర్యమును గలిగి యుండుము. ఓ ఒచ్చెము లేనిదానా! ఓ సొంపయినదానా! నేను సకల మునులుండెడి యడవులకేఁగిన పదంపడి, నీవు నోములు నోచుచు నొక్కప్రొద్దులుండవలయును. నీవు దినదినము వేఁకువను లేచి, యథావిధిగా దేవతలకుఁ బూజలుసల్పి, మా తండ్రియగు దశరథనృపాలునికి నమస్కారము చేయుచుండుము. నా తల్లియగు కౌసల్య ముదుసలిది; నా వియోగదుఃఖముచే నొచ్చినది. కావున నామె దుఃఖము పాయునట్లు నీవు ధర్మము నవలంబించి, ప్రతిదినమును శుశ్రూష చేయుచుండుము. నా తల్లులందఱు నాయం దొకేవిధమైన ప్రేమయుఁ, జెలిమియు, రక్షణముం గలవారు గావున నీవు వారికి నందఱికి శుశ్రూషలు సల్పుచుండుము. భరతశత్రుఘ్నులిద్దఱు నాకుఁ బ్రాణములకంటె మించిన వారుగావున,

నీవును వారిని దోఁబుట్టువులం బోలెను, కొడుకులం బోలెను, జూచుకొనుచుండవలసినది. అదియుఁగాక నీ వెల్లప్పుడును భరతున కిష్టముగాని పనులు చేయకుము. అతఁడు మన దేశమునకు మనవంశమునకును ప్రభువును రాజునుగదా ?

జనులు మంచి నడవడిగల్గి, ప్రూనికతో దాపునుండి కొల్వు గొల్చుచుండినయెడల రాజులు దయ గలిగియుందురు. అట్లుగాక, వారి కెగ్గులుసేయుచు, వారి నాశ్రయింపకున్నయెడలఁ గోపముగల్గియుందురు. రాజులు తమ కడుపునఁబుట్టిన బిడ్డలనైనను తమకుఁ గీడు సేయువారిని విడిచిపెట్టుదురు. ఇతరులనైనను దమ మేలుగోరువారిని దమకడఁ జేర్చుకొందురు. కావున ఓ కల్యాణీ! నీవును స్వధర్మమునం దాసక్తి గలిగి, సత్యమునే ముఖ్యవ్రతంబుగా నవలంబించి యిచ్చటనే భరతు ననుసరించియుండుము. ఓ సతి, నేను గొప్ప యడవులకుఁ బోయెదను. ఓ భామా, నీ విచ్చటనే యుండవలసినది. ఎల్లరకును సమ్మతముగునట్లు నీవు నా మాటవిని నేను జెప్పినట్లు నడచుకొనుచుండుము" అని రాముఁడు సీతతోఁ జెప్పెను.

27-వ సర్గము.

సీత యడవికి వచ్చెదనని రామునితోఁ జెప్పుట

సంతోషవాక్యములు పలుకఁదగినదియుఁ, బరులమనసుల కింపయిన పలుకులు పలుకునదియునైన సీత మగఁడు పలికిన పలుకులు విని ప్రణయకోపముతో, మగనికి నిట్లనియె. "ఓ రాజేంద్ర పుత్రుఁడా! రామా! నన్నుఁ జులకనచేసి, యేల యిట్లు పరియాచకములాడుచున్నావు. ఇదేమి వింత! ఇంతకు మున్నెప్పు డిట్టిపలుకులు పలుకఁగాఁ దలిదండ్రులు విని నదిలేదే. ఓ నాథా! (ఆర్యపుత్రా,) లోకమునఁ దోఁబుట్టువులు, కొడుకులు, కోడండ్రు తమ పుణ్యఫలములను తా మనుభవించుచున్నారు. పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! పైఁ జెప్పినవారివలెఁగాక, భార్య యొక్కతె మాత్రము తన పెనిమిటియొక్క పుణ్యపాపరూపములయిన కర్మఫలముల ననుభవించుచున్నది. కావున నీ కీయఁబడిన యాజ్ఞచేత నేనును అడవియందుండవలసిన దానను. ఇహపరలోకములు రెండింటి యందును మగువకుఁ బతియొక్కఁడె యెల్లప్పుడు గతిగాని, తండ్రి

గాఁడు. కొడుకును గాఁడు. తల్లి గాదు. చెలికత్తెలు గారు. తనకుఁ దానును గతిగాదు. రఘువంశోద్భవా, నీ విప్పుడు చొఱరాని యడవులకుఁ బోదువేని, నేను నీ మున్నుగ దర్భముండ్లను గాలితోఁ ద్రొక్కుచుఁ బోయెదను. నీవు నా వెనుక వచ్చుచుందువేని, నీ కాలియందు ముండ్లు గ్రుచ్చుకొనవు. ఓ శూరుఁడా! నీవు పరాక్రమవంతుఁడవు. నీ కెచ్చటను భయంబు లేదు. నీవు నాయందు విశ్వాసముంచి "నామాట వినక, పుణ్యమును పంచుకొన నాతోడ నరణ్యమునకు వచ్చెదనని చెప్పుచున్నదే" యనెడి యీర్ష్యను "నా మాట మీఱుచున్నదే" యనెడు కోపమును ద్రాగఁగా మిగిలిన నీటిని బాఱఁబోయునట్లు విడిచి, శంక మాని నన్ను గూడఁగొనిపొమ్ము. నాయం దెట్టి యపరాధమును లేదు. మేడలపైనఁ గూర్చుండుటకంటెను, విమానములమీఁద సంచరించుటకంటెను, ఆకాశమునఁ దిరుగుటకంటెను, నన్ని యిడుమలం బడుచుఁ బెనిమిటి యడుగున నడుగుపెట్టుచుఁ బోవుటయే మేలు. తల్లియుఁ దండ్రియు నన్నుఁ బలుతెఱఁగులుగా శిక్షించి, యన్ని విషయంబుల నేర్పియున్నారు. కావున నే నెవ్వరివిషయమున నెట్లు నడచుకొనవలయునో, యా విషయము నిప్పుడు నేర్చుకొనవలసినది యక్కఱ లేదు. జనసంచారము లేక, నానావిధములగు మృగములగుంపులతో నిండి, పులులతోడను, తోడేళ్ళతోడను గూడియున్న చొఱరాని యడవులకుఁ బోయెదను. ముల్లోకములనైనను లెక్కింపక, పెనిమిటి నియమమువంటి నియమము గలదాననై యడవియందుఁ దండ్రి యింటియందువలెనే సుఖముగ నుండెదను. ఓ శూరుఁడా! నేను సర్వదా శుశ్రూష చేయుచు, బరిశుద్ధురాలినై, బ్రహ్మచర్య వ్రతము పూని, పూఁదేనె తావిగల యడవులందు నీతోఁ గ్రీడింపుచుండెదను. మానరక్షకుఁడా! నీవు అడవిని యితరజనమునైనను బరిపాలింపఁజాలుదువు. అట్లుండఁగా, ప్రియురాలనైన నన్నొక్కతెను గాపాడఁజాలుదువను విషయమున నేమి సందియము? నే నిప్పుడే నీతోడ నడవికి వచ్చెదను. దీనికి సంశయము వలదు. మహానుభావా, నేను నీ వెంబడివచ్చుటకుఁ బూనితిని. ఇఁక నీ వెన్ని చెప్పినను నా తలంపు మఱలింప నలవికాదు. "అచ్చట మంచి యాహారము దొరకదు. నీ

వెట్లుండఁగల" వందువేమో, నేను ఎల్లప్పుడు దుంపలను, బండ్లను దినుచు నుండెదను. నీతోడనుండి నీ కెట్టి యిడుమలుగలిగింపను. నేనును బుద్ధిమంతుఁడైన నాథుఁడవగు నీతోడనున్నదాననై భయము వదలి, యరణ్యములం దచ్చటచ్చట నుండు నదులను, పర్వతములను, తీర్థములను, తపోవనములను జూడఁ గోరుచున్నాను. శూరుఁడవగు నీతోడఁగూడి సౌఖ్యము ననుభవింపుచు, హంసలచేతను, బెగ్గురుపక్షులచేతను వ్యాపింపఁబడినవై, చక్కఁగాఁ బూఁచిన తామరపూవులు గలిగిన కొలఁకులను జూడఁగోరెదను. నేను నియమము బూని, యా తామర కొలఁకులందే జలకమాడుచు సంతోషముతో నిన్నుఁగూడి సుఖించెదను. ఓ విరివికన్నులు గలవాఁడా! నేను నీతోడ నిత్తెఱఁగున వేయిసంవత్సరములు గడచినను, నూఱుసంవత్సరములుగడచినను మీఱిన సంతోషముతో నుండెదను. నీవు లేక స్వర్గమైనను నాకు రుచింపదు. ఓ రఘువంశమునఁ బుట్టిన పురుషోత్తముఁడవగు నృపాలా, నా కొకవేళ స్వర్గమున వాసము సిద్ధించినను, నీవు లేకున్నచో, నేను దానింగూడఁ గోరను. మృగములతోను, కోఁతులతోను, మదపుటేనుఁగులతోను గూడినదై, చొఱ నలవికాని యడవికైనను వచ్చెదను. నీ పాదముల బట్టుచు నియమవంతురాలనై, తండ్రియింట నుండునట్లె వనమునందు నిర్విచారముగా నుండెదను. ఓ నాథా! నా మనస్సు నిన్నువిడిచి మఱియొకనిపైకిఁ బోదు. నీ యందే నా మనస్సు ప్రేమగలిగియుండును. నీవు నా ప్రార్థన నియ్యకొనక నన్నుఁ బాసితేని, నేను తప్పక మరణము నొందెదను. నన్నుఁ దోడ్కొని పొమ్ము. నా ప్రార్థనను సఫలము చేయుము. నావలన నీ కేమియు భారములేదు." అని సీత రాముని నానావిధముల బ్రార్థించెను. ఇట్లు సీత యనేకవిధములుగాఁ బ్రార్థించినను, ధర్మమునం దత్యంత ప్రేమగలిగిన నరోత్తముఁడగు రాముఁడు సీతను దోడ్కొని పోవ నిచ్ఛగింపక, వనవాసముయొక్క యవస్థను గూర్చి, దుఃఖితురాలైన సీతకుఁ దెలియఁజెప్పి యామెను మఱలింప ననేక విధంబులఁ బ్రయత్నించెను.

28-వ సర్గము

రాముఁడు వనవాసఖేదములను సీతకుఁ దెలుపుట

ఇట్లు సీత పలుకుచున్నను, ధర్మముల నెఱింగినవాఁడును, ధర్మమునఁ బ్రేమగలవాఁడునైన రాముఁ డరణ్యవాసమందలి యిడుములఁ దలంచి, సీత నరణ్యమునకుఁ గొనిపోవ బుద్ధిఁ దలఁపఁడాయెను. అట్లు ధర్మాత్ముఁడగు రాముఁడు గొంత సేపాలోచించి, సీతను బలుమాఱు పలుతెఱఁగుల నూఱడించియుఁ గండ్లనిండఁ గన్నీరు నించుకొనియున్న యా సీతనుజూచి మఱల నిట్లనియె. "ఓ సీతా! నీవు గొప్పవంశమునఁ బుట్టినదానవు. ఎల్లప్పుడు ధర్మమునందు మిక్కిలి యాసక్తురాలవు. నీ విచ్చటనేయుండి నా మనస్సున కానందము గలుగునట్లు నన్నుఁ గూర్చి వ్రతములుచున్నగు స్వధర్మముల నాచరింపుము. ఓ సీతా! నేను జెప్పిన చొప్పున నడచుకొనుము. ఓ కాంతా! వనవాసంబునఁ బలుకష్టములు గలవు. వానినెల్ల నెఱిఁగించెద నాలకింపుము. అట్లాలకించి, వనవాసమునందుంచిన యీ బుద్ధిని వదలుము. వనవాసమునఁ బెక్కిడుములు గలవని చెప్పఁగా వినియుందువుగదా. నీ మేలుగోరి నే నీ మాటఁ జెప్పితినికాని, నిన్నుఁ బోషింపలేక కాదు. అచ్చటికష్టములను జెప్పెద నాలకింపుము. అడవిలో నెల్లప్పుడు దుఃఖమే కలుగునుగాని, సుఖము గలుగదు. ఇది నాకుఁ దెలియును. సెలయేళ్ల రొదలును, గుహాలందుండు సింహముల బొబ్బరింతలును భయంకరముగానుండును. నిర్జన వనమందలి యేనుఁగులు మొదలగు గొప్పమృగములు బాగుగాఁ గ్రొవ్వి, భయము విడిచి, విచ్చలవిడిగా సంచరించుచు మనలను జూచి, మనపైకిఁ బఱగిడి వచ్చును. అచ్చటి నదులు మొసళ్ళతోఁ గూడి, మిక్కిలి యడుసుగలిగి, మదించినయేనుఁగులకయిన దాఁటుట కలవిగాకయుండును. అడవులలోని దారులు తీఁగెలతోను, ముండ్లతోను నిండినవై యడవికోళకూతలకు మాఱుమ్రోఁత లీనుచు, త్రాగుటకు నీరులేక, నడచుటకు సాధ్యముగాకయుండును. పగళ్లయందంతయు గడ్డలు దుంపలు దిని యలసటనొంది, విచారపడి స్వయముగా నేలపై రాలినయాకుల పాన్పుపైఁ బరుండవలయు. రేయుంబగళ్లు నియమముతోనుండి, తమంతటఁ జెట్లనుండి పడిన పండ్లను దిని తనివినొందవలయు. మఱియు నారచీరలను గట్టి

జడలుదాల్పవలయును. శక్తికిఁ దగినట్లుపవాసము సేయవలయును. దిన దినము దేవతలకును, బితృదేవతలకు నప్పుడప్పుడు వచ్చెడు నతిథుల కును శాస్త్రప్రకారముగాఁ బూజలు సలుపవలయును. నియమముతో ప్రాతర్మధ్యాహ్నసాయంకాలములందు ముమ్మాఱు స్నానమాచరింప వలయును. తాను తెచ్చిన పూవులతో ఋషిప్రోక్తవిధానమున నగ్ని వేదికిఁ బ్రత్యహమ్ముఁ బూజలు సల్పవలయును. వనమునఁ దిరుగుచు నీ వస్తువులు తినవచ్చును, ఈవస్తువులు దినరాదనియు, ఇంతమాత్రమే తినవలయును, ఇన్నిసారులే తినవలయునని యాహారనియమము గలిగి, దొఱకినదానితోఁ దనివినొందవలయు. వనమునందుఁ బెనుగాలి వీచు చుండును; కాఱుచీఁకటి గ్రమ్మి దిగులు పుట్టించుచుండును. ఆఁకలియు మితిమీఱియుండును. గొప్పభయములు గలుగుచుండును. బహువిధము లయినపాము లనేకములు విచ్చలవిడిగఁ దిరుగుచుండును. ఓభామినీ, నీ వాఁడుదానవు గావున వానిని జూచినంతటనే భయపడుదువు. ఏళ్లయం దున్నవియు, నీటివలె వంకరగాఁ బోవునవియునైన పాములు దారి నడ్డగించియుండును. కావున నీవు వానిని జూచి మిక్కిలి వెఱతువు. మిడుతలు, తేళ్లు, పురుగులు, అడవియీఁగలు, దోమలు సర్వదా బాధించుచుండును. ఓయబలా! యడవియందేవిధమునను సుఖము కాన రాదు. ఓభామినీ! అడవులందలి వృక్షకులు ముండ్లు గలిగియుండును. వానికొమ్మ లుఱ్ఱూతలూఁగుచు నొండొంటితో రాయుచుండును. రెల్లును, దర్భలును అంపపుటంచులవలె వాఁడియైనయంచులు గల్గి యుండును. ఓసతా! అరణ్యవాసమున దేహశ్రమము మెండు. భయము లనేకములు. కావున నచ్చట నన్నితెఱఁగుల దుఃఖమేగాని, సుఖము లేదు. కోపమును లోభమును విడువవలయును. ఎల్లప్పుడు తపస్సునందే మన స్సును నిలుపవలయు. వెఱవఁదగిన సందర్భము వచ్చినను వెఱవఁ గూడదు. కావున నీవడవికి రావలదు. నీకు వనవాసము యుక్తము గాదు. ఎంతయాలోచించిచూచినను, వనవాసమునఁ బలుతెఱంగులగు నపాయములే కనఁబడుచున్నవి." అని రాముఁడు సీతతోఁ బలికెను. రాముఁ డప్పుడు సీతను గొనిపోవ సమ్మతింపకుండఁగా, సీత కడు వగ

పాలయి రామునిమాటల నొప్పుకొనక, యతనితో నీక్రింది తెఱఁగునఁ జెప్పెను.

29-వ సర్గము.

సీత తన్నడవికిఁ దోడ్కొనిపోవ రాముని నిర్బంధించుట

సీత రాముఁడు సెప్పిన పలుకులు విని, దిగులుపడి కన్నీరు నించుచు, రామునితో మెల్లన నిట్లనియె. "ఓనాథా! వనవాసమున నేయేదోషము లున్నవని చెప్పితివో, యవియెల్ల నీసహవాసమువలన గుణములేకాని, దోషములుగావు. అయ్యరణ్యములం దుండుజింకలు, సింహములు, ప్రీతిపూర్వకముగు ఖడ్గమృగములు, ఏనుఁగులు, గాబెను పోతులు, చమరములు మొదలగు మృగము లంతకుమున్న నీరూపమును బోలురూపమునుజూచియెఱుఁగవు గావున, నవియన్నియు నీరూపమును జూచి వెఱచి పరుగిడును. భయకారణము తటస్థపడినప్పు డన్నియు వెఱచునుగదా! కావున నాక్రూరజంతువులన్నియు నీతోడనున్న నన్నే మియుఁ జేయఁజాలవు. పెద్దలయాజ్ఞగావున నేనును నీతోడ నవశ్యముగా వనమురావలసినదాననే. నిన్నుఁబాసి యొక్కక్షణమైనను జీవింపఁజాలను. నేనంతటఁ బ్రాణముల విడువవలసినదే. నీచేరువనున్న నన్ను దేవతలకెల్ల నధిపతియగు నింద్రుఁడైనను దనబలిమిచేఁ జెనకఁజాలఁడు. పెనిమిటిని బాసినయాఁడుది తన ప్రాణముల నిలుపుకొనఁజాలదు. ఓరాముఁడా! నీవీవిషయము నెన్నిమాఱులో నాకుపదేశించియున్నావు. అంతియకాక, గొప్పపండితుఁడా! నేను మునుపు మాతండ్రియింట నున్నప్పుడు జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలగు విప్రులు "నీవు కొంతకాల మరణ్యమున నుండవలసివచ్చును" అనిచెప్పఁగా విని యుందును. బలవంతుఁడ వగు రాముఁడా! సాముద్రికలక్షణముల నెఱింగినవిప్రులును నన్నుఁ గూర్చి "నీవు కొంతకాల మరణ్యవాసముచేయవలసివచ్చు" నని చెప్పఁగా నే నాలకించియుందును. అప్పలుకులు విన్నదిమొదలు "ఎప్పు డెప్పుడు వనమునకుఁ బోవుదునా" అని చాల నుత్సాహము గలిగియున్నాను. ఆవిప్రులు చెప్పినచొప్పున నేనును గొంతకాలము వనవాసము సేయవలయుఁ గదా! ఓప్రియుఁడా! నేనును నీతోడ వచ్చెదను. నే నొంటరిగా నెట్లు వనంబున కేఁగఁగలను? నేను నీవెంబడివచ్చితినేని, యాబ్రాహ్మ

ణుల యాజ్ఞను నెఱవేర్చినట్లు నగును. నేను వనవాసమునకుఁ బోవఁ దగినసమయము వచ్చినది. కావున నేను నీతోడ వచ్చెదను. లక్షణవేత్త లగు బ్రాహ్మణుల వాక్యములు యథార్థము లగునుగాక! వనవాసమునఁ బెక్కిడుములు గలుగునని నేనెఱుఁగుదును. ఓశూరుఁడా! ధైర్యవంతులు గాని పురుషులే యట్టియిడుమల నొందుదురు కాని నీబోఁటి శౌర్యవంతు లుపొందరుగదా! తొల్లి నేను పుట్టింటనుండఁగానొకనాఁడు, మంచి నడత గల యొకతాపస స్త్రీయే తెంచి, నేను నాతల్లియెదుట నుండఁగా నన్నుఁ గూర్చి, 'ఓపడుచా! నీవు కొంతకాలము వనమున నుండఁగల'వని చెప్పి నది. నేను నిన్నుఁ బలుతెఱఁగులుగా మున్ను సంతోషపఱిచి నీతోడ వనమునకు రావలయునని యెప్పుడప్పుడు కోరుచుంటినిగదా? రాఘవా! నీకు మేలయ్యెడును. నేనును నీతోడ నరణ్యమునకు రావలయునని మిక్కిలి మక్కువపడియున్నాను. కావున నన్నుఁ దోడ్కొనిపొమ్ము. శూరుఁడవగు నీకు శుశ్రూషచేయుచు వనమున నుండఁ గోరు చున్నాను. నిర్మలహృదయుఁడా, నేను మగనిపైఁ బ్రేమచే నతనిని విడిచి యుండఁజాలను. కావున భర్తవగు నిన్ను వెంబడించివచ్చి పాప రహితురాల నయ్యెదను. నాకుఁ బెనిమిటియే దైవము. నాకుఁ బర లోకమునను నిరంతరము నీతోడిచేరికయే కావలసినది. కీర్తి మంతులగు బ్రాహ్మణులు చెప్పునట్టి పవిత్రమయిన వేదవాక్యములను వినియున్నాను. ఈలోకమునఁ దల్లిదండ్రు లెవనికిఁ దమ యాచారము చొప్పున నే కన్యను దారపోయుచున్నారో, ఆకన్యక పరలోకమునను అతనికే భార్యయగును. ఇట్లు వేదములు పలుకుచుండఁగా, స్వజాతి సంభవురాలను, మంచినడవడిగలదానను, పతివ్రతను నయిన నన్నుఁ దోడ్కొనిపోవకుండుట కేమికారణము? కాకుత్స్థుఁడా నేను పతివ్రతను; సుఖదుఃఖములం దొక్కతీరుననే యుండుదానను; నీకు సుఖము వచ్చి నప్పుడు సుఖమును, దుఃఖమువచ్చినప్పుడు దుఃఖమును అనుభవించు దానను. నిన్నే మనస్సునఁ దలఁచుచుండుదానను. ఇట్టి నన్ను విడిచి పోవుట నీకు యుక్తముగాదు. నన్నుఁ గొనిపొమ్ము. ఇవ్విధమునఁ గుందుచుండు నన్నుఁ దోడ్కొని పోఁగోరవేని, నేను గరళము మ్రింగియైనను, నిప్పులోఁ జొఱఁబడియయినను, సముద్రమునఁ బడి

యైనను మృతినొందెదను. ఇట్లు సీత తనరాకనుగూర్చి పలుతెఱంగుల వేఁడుకొనుచున్నను, గొప్పభుజములుగలరాముఁడుసీతను నిర్జనవనమునకు వెంటఁబెట్టుకొని పోవ సమ్మతింపఁడయ్యెను. అంతట నాసీత యివ్విధంబునఁ దన్నడవికిఁ గొనిపోవ సమ్మతింపక రాముఁడు సెప్పిన పలుకు లాలకించి, తనకండ్లనుండి కాఱువేఁడి కన్నీళ్లచేఁ బుడమిని దడుపుచు మిక్కిలి వ్యసనము నొందెను. అట్లు విచారపడుచుండు కెన్మోముగల సీతను రాముఁడు మఱలింపఁ గోరి యామెను పలుతెఱంగుల నూఱడించెను.

30-వ సర్గము.

సీత తనరాక నంగీకరింపమికై రాముని దూఱుట

జనకమహారాజుకూఁతు రగు సీత తన ప్రియుఁడు బలిమాలుచున్నను వినక, యరణ్యవాసముం గూర్చియే మాటలాడఁ గోరి, తన్ను రాముఁడు దోడ్కొని పోనిచ్చగింపమికై మిక్కిలి చింతనొంది, ప్రేమచేతను, గర్వముచేతను విరివిఱొమ్ముగల తన ప్రియుని రాముని నీ తీరున దూషింపఁ దొడఁగెను.

రామా! మిథిలాధిపతియగు నాతండ్రి జనకమహారాజు పురుషరూపమునున్న స్త్రీకి నిన్ను నల్లునిఁగా బడసి ఏమనుకొనును?

రామా, మిథిలాపురి నేలెడి నాతండ్రి జనకమహారాజు, భార్యను గాపాడుకొన లేక యిచ్చట విడిచి యడవులకేఁగుచున్న నీసంగతిని విని, "నాయల్లుఁడు స్త్రీయే కాని పురుషుఁడు కాఁడు. పురుషవేషముఁ దాల్చిన స్త్రీయై నన్ను వంచించెను" అని తలఁచునుగదా! వెలుఁగుచున్న సూర్యుని యందెట్టి ప్రతాప మున్నదో యట్టి ప్రతాపము రాముఁడవగు నీ యందుఁ గనఁబడదు. ఈజనులందఱు తెలివిలేమిచే రాముఁడు ప్రతాపవంతుఁడని చెప్పుదురేని, యది వట్టిమాటయె కదా! నీవేపనిని జేసి మనమున దిగులు పడితివి? నీ వెందువలన వెఱచెదవు? వేఱుగతిలేని నిన్నే నమ్మియుండు నన్ను నీ వేకారణముచే విడువఁదలఁచితి? పరాక్రమవంతుఁడా! ద్యుమత్సేనుని పుత్త్రుఁడగు సత్యవంతుని సావిత్రి వెంబడించి పోయెనుగదా! ఆపతివ్రతయగు సావిత్రిని బోలినదాననుగ నన్నెఱుఁగుము. ఓరూపవంతుఁడా! నిన్నుఁదప్ప వేఱొక్కనిని మనమునైనను దలంపను. రాఘవా! కులమునకుఁ గళంకముఁదెచ్చు నీచకాంత

వలెఁ గాక, నేను నిన్నెడఁబాయక నీతోడనే వచ్చెదను. రాముఁడా! ప్రాయము వచ్చినదానను; చాలకాలము నీతో గాపురము చేసినదానను; నిన్నుఁ గాచుకొనియున్నదాననైన నన్ను నటునివలెఁ బరులపాలు చేయఁ గోరుచున్నావు.

ఓ దోషరహితుఁడవగు రామా! నీ వే పెద్దలకు మేలు చేయ నన్నుఁ బురికొల్పుచున్నావో, ఏ వనవాసము నిమిత్తము నన్ను వనమునకు రావలదని చెప్పుచున్నావో అట్టి దశరథుఁడు మొదలగు పెద్దలకు నీవు లోఁబడి, వారు చెప్పిన చొప్పున నడచుకొనువాఁడవు గమ్ము. సకల ధర్మముల నెఱింగినట్టి నీవు నన్నుఁ దోడ్కొనక యడవికిఁ బయనమగుట దగదు. నేను నీతోడనుండి యేమే తపస్సునైనఁ జేయవలయును; అరణ్యమున నయిన నుండవలయు; స్వర్గసుఖములనయిన ననుభవింపవలయు. నీతోఁగూడ వేడుకగాఁ దిరుగునప్పుడును, బరుండియున్నప్పుడును నాకెంత సుఖముగలుగునో, యంత సుఖము నీవెంబడి నడవికిఁ జనునప్పుడును గలుగునుగాని దారిబడలిక కొంచెమయినను గలుగదు. మార్గమున నిరు వైపుల నుండునట్టి దర్భలు, ఱెల్లు, ముండ్లదుబ్బులును, మఱియనేకములగు ముండ్లచెట్లును నీ సమీపమున నుండు నాకు దూదివలెను, జింకతోలువలెను మెత్తనైయుండును. ఓ ప్రియుఁడా! నేను నీతోడ నడవియందుఁ దిరుగునపుడు, పెనుగాలివీచుటచేఁ రేఁగి పైఁ బడిన దుమ్మును మేలిమితావిగల చందనపుఁ బూఁతగా నెంచెదను. అడవులం దగుపడువాఁడా! నీతోడ నడవులలో పచ్చిక బయళ్ళయందుఁ బరుండుట కంటె రత్నకంబళములు పఱచిన పాన్పులపైఁ బరుండుట యంత సుఖకరముగ నుండదు. నీతోడ నే నడవులందుఁ దిరుగునప్పుడు కొంచెము గాని, హెచ్చుగాని, ఆకులు, దుంపలు, పండ్లు నీ వేది ప్రేమతోఁ దెచ్చి యిత్తువో అదియె నా కమృతము. నే నడవులందుండునపు డయ్యాయి ఋతువులందలి పుష్పములను, కందమూలఫలములను ననుభవించుచుఁ దల్లినిగాని, తండ్రినిగాని, ఇంటినిగాని తలంపను. మఱియు నేను నీతోడ నడవి కేతెంచినప్పుడు నా నిమిత్తము నీకుఁ గొంచెమైనను కష్టముగాని, వ్యసనముగాని వలదు. నేను నిన్నచ్చుటఁ గష్టపెట్టను; బరువుగాఁ దోఁపను. రామా! నాకు నీతోడ నుండుటయె

స్వర్గము; నిన్నెడఁబాసి యుండుటయె నరకము. రామా! ఈ సంగతిని బాగుగా నెఱిఁగి, నన్నిచ్చట విడువక, నన్నుఁ దోడ్కొని వనమున కేఁగి, నాతోఁగూడియుండి యెక్కువ సంతసము నొందుము. ఇట్లు కలవరపడి యున్న నన్ను వనమునకుఁ దోడ్కొనిపోవవేని, యిప్పుడే విషముఁ ద్రావెదనుకాని, పగతురకు లోఁబడి యుండఁజాలను. ఓ నాథా! యిప్పుడు కాకపోయినను, పిమ్మటనైనను ప్రియవిరహదుఃఖముచే నేను బ్రాణములతో నుండఁబోవునది లేదు. కావున నీ యెదుట నిప్పుడే ప్రాణంబులఁ దొఱఁగుట మేలు. నేను నీ వియోగదుఃఖము నొక నిముసమైన నోర్వఁజాలను. అట్లుండ నిన్నుఁ బాసి పదునాలుగేం డ్లేమి! నేను వ్యసనముతో బ్రదికియుండు టేమి! అని యివ్విధమునఁ జింతాక్రాంతురాలై, జాలిపుట్టునట్లు విశేషముగాఁ బలవించి, మిక్కిలి యలసి, ప్రియునిఁ గౌఁగిలించికొని, గట్టిగా నేడ్చెను. పిమ్మట రాముఁడు మర్మభేదకములగు మాటలు పలుకఁగా, విషము పూయఁబడిన బాణముల చేతఁ గొట్టఁబడిన యాఁడేనుఁగు చందమున నా పలుకులచే సీత నొచ్చినదయి, యరణియను నిప్పుచిలికెడు కొయ్య చక్కఁగాఁ జిలుకఁబడినదై నిప్పును గ్రక్కునట్లు, చిరకాలమునుండి లోపలనే యడఁగించుకొని యుండిన కన్నీటిని విడిచెను. దుఃఖముచేఁ గలిగిన, స్ఫటికమణులం బోలు కన్నీరు కమలములనుండి యుదకము స్రవించుమాడ్కి నా సీత యొక్క కన్నులనుండి కాఱుచుండెను. వెడఁదకన్నులుగలదియు, నిర్మలమగు చంద్రునిఁబోలు కాంతిగలదియునైన యా సీతయొక్క ముఖము నీటినుండి యెత్తి గట్టున వేయఁబడిన తామరపూ వెండవేఁడిమికి వాడునట్లు మిక్కిలి వాడెను. అట్లు చింతించినదై స్మృతిఁ దప్పిన దానివలెఁ బడియున్న సీతను రాముఁ డప్పుడు లేవనెత్తి తన యిరుగేల గట్టిగాఁ గౌఁగిలించుకొని, యూదార్చుచు నిట్లనియెను. ఓ దేవీ! నిన్ను వగపాలుసేసి, నాకు స్వర్గము ప్రాప్తించినను నేను బోను. ప్రపంచము నందలి సకల జంతువుల సృష్టిస్థితి లయంబులకుఁ గారణభూతుఁడై, తనంతటఁ బుట్టినవాఁడగు బ్రహ్మదేవుని కెందును భీతిలేనట్లు నాకును నన్నింటివలనను భీతియనుమాట లేదు. సొంపయిన మోముగలదానా! నేను నిన్నన్నిచోట్లను గాపాడఁగలవాఁడనైనను, నీ యభిప్రాయము

నంతయు బాగుగ నెఱుఁగక నిన్నడవికిఁ గొనిపోఁగూడదని తలఁచి, యీ ప్రకారముగఁ జెప్పితిని. ఓ సీతా! నీవు నాతోడ వనవాసముచేయు నిమిత్తము పుట్టితివి కావున, ధైర్యవంతుఁడు కీర్తిని విడువఁజాలనిచందమున నిన్నును విడువఁజాలను. ఏనుఁగుతొండములం బోలు తొడలు గలదానా! భర్త యెచ్చటికిఁబోయిన నచ్చటికి భార్య యేఁగుట యను ధర్మము పూర్వము పెద్ద లాచరించినదే కాని వేఱు గాదు. సూర్యుని సువర్చల వెంబడించునట్లు నీవు నన్ను వెంబడింపుము. నేను నా పెద్దల ధర్మము ననుసరించి వనమునకు నిన్నుఁ దోడ్కొనిపోయెదను. ఓ జనకరాజకుమారీ! నాతండ్రియొక్క సత్యమయినవాక్యము నన్నడవికిఁ గొనిపోవుచున్నది. కావున నే నడవికిఁ బోవక యుండఁజాలను. సొగ సైనపిఱుఁదులుగలదానా, లోకమునఁ దల్లిదండ్రులకు గురువునకు లోఁబడి యుండుట గొప్ప ధర్మముగదా. కావున నట్టి ధర్మమును వదలి యొక క్షణమయినను జీవింపఁగోరను. తల్లి, తండ్రి, గురువు ననువారు మువ్వురు ప్రత్యక్షదైవములు. వారిని బూజించినయెడ, వారు సంతసించి, మనకు ఫలమొసఁగుదురు. అట్టి స్వాధీనములయిన ప్రత్యక్షదైవములను విడిచి, మనకన్నుల కగపడక ఫలమొసఁగునో లేదోయను సందియమున కాస్పదమయిన దైవము నేలయారాధింపవలెను? సొంపగు క్రేఁగంటి చూపులుగలదానా! తల్లి, తండ్రి, గురువులను వారు మువ్వురు మూఁడులోకములు. వారితో సమానమయిన పావన మగు వస్తు వీ భూలోకమున మఱొక్కటిలేదు. కావున నేను దక్కిన దైవములను విడిచి, వారిని ముగ్గురిని ఆరాధించుచుందును. వారి యారాధనమున ముల్లోకములను గెలువవచ్చును. పితృశుశ్రూష యెంత శ్రేయస్కరమో, సత్యము, దానము, మర్యాదగనఁబఱచుట యివియు నంత శ్రేయస్కరములుగావు. విశేషదక్షిణలుగల యాగములు నంత శ్రేయస్కరములుగావు. తల్లి, తండ్రి, గురువు ననెడివారి యనుమతముచొప్పున నడచుకొనుటవలన నిహలోకమున ధనము, ధాన్యము, విద్యలు, సంతానము, సౌఖ్యములును, నంతమున స్వర్గలోకమును గలుగుచున్నవి కావునఁ దల్లిదండ్రులయొక్కయు, గురువు

యొక్కయు శుశ్రూషచేఁ బడయరాని దొక్కటియు లేదు. తల్లి దండ్రుల సేవయందే మనస్సుగలవారు దేవలోకమును, గంధర్వలోకమును, గో లోకమును, తక్కిన లోకములను వరుసగాఁ బొందుచుఁ గడపట బ్రహ్మలోకమును బొందుదురు. దశరథుఁడు సత్యసంధుఁడై నా కేమి యాన తిచ్చెనో, ఆ ప్రకారము నడచుకొందును. ఇది యనాదియైన ధర్మము. నీ వడవులలోఁ దిరుగఁజాలవని, నిన్ను దండకారణ్యమునకుఁ గొనిపోవ మనమునఁ దలఁపనైతిని. ఇప్పుడు నీవు "నే నడవులలో నుండెదను" అని చెప్పి నన్ను వెంబడించుటకు గట్టి పట్టుదల పూనితివి. మదగజమువలె మోహముఁగొలుపు కన్నులు గలదానా, నీవు వనవాసము నకై యిట్టి యొచ్చెములేని యవయవములు గలదానవుగా సృజింపఁబడి తివి. ఓ భయపడుదానా, నీవు నన్ను వెంబడించి రమ్ము. నాతోడనుండి నేఁజేయు ధర్మములను జేయుచుండుము. ఓ సీతా! నీకు మగనిని వెంబ డించి పోవలె నను గొప్పతలంపు కలిగినది. ఇట్టి తలంపు నీకుఁ గలుగుట మాకులమునకును, మీ కులమునకును దగినది; విశేష కీర్తిప్రదమును. సొగసయిన పిఱుఁదులుగలదానా, వనవాసయోగ్యము లయినపనుల నారంభింపుము. ఇప్పుడు నిన్నుఁబాసి స్వర్గమునకుఁ బోవుటయు నా కభి మతముగాదు. బ్రాహ్మణులకు రత్నములనొసఁగుము. సన్యాసులకు భోజనమును బెట్టింపుము. మఱియు యాచకుల కందఱకు నడిగినది యిమ్ము. తామసింపక పయన మగుము. నావియు, నీవియునైన వెలగల తొడవులను, మేలిమి బట్టలను, వేడుకకైన మన యొద్దనున్న సకల సామగ్రులను, పాన్పులను, తక్కుంగల వస్తువులను మొదట పనివారల కొసఁగి, పిమ్మట బ్రాహ్మణులకొసఁగుము." అని రాముఁడు సీతతోఁ జెప్పెను.

అంతట గొప్ప మనస్సును, ఎక్కువకీర్తియుఁ గలదియగు సీత దనరాకను బ్రియుఁ డంగీకరించినందుకై సంతసించి, నిండిన మనము గలదై, గగుర్పాటొంది, తన ప్రియునిమాట ప్రకారము ధార్మికులగు బ్రాహ్మణులకును, భృత్యులకును ధనములను, రత్నములను నొసఁగ నారంభించెను.

31-వ సర్గము

లక్ష్మణుని రాకకు రాముఁ డొడంబడుట

మిక్కుటమగు కీర్తి గలవాఁడును, రఘువంశమునఁ బుట్టినరాజులకు సంతసము గావించువాఁడును నైనలక్ష్మణుఁడు ముందే రామునితోడ వచ్చినవాఁడుగావునఁ సీతకును రామునికిని జరిగిన సంవాదమును విని, "సీత రామునకుఁ బ్రియురాలు. ఆమె కూడ వచ్చెదనన్న రావలదని చెప్పి, యెంతయొ వేఁడికోలుమీఁద నామెరాకకు నొప్పుకొనెనే, నేనువచ్చెదననిన నొప్పుకొనునో, యొప్పుకొనఁడో" యని కన్నీటిచేఁ జెదరిన చూడ్కిగలవాఁడయి, దుఃఖము నాఁపుకొనఁజాలక, తన యన్న పాదములను గట్టిగాఁ బట్టుకొని, సీత యెదుట నిలఁబడి వినుచుండఁగా, వనవాస మహావ్రతమును నెఱవేర్పఁబూనియున్న యన్నను జూచి, "ఓ యన్నా! లెక్కకు మిక్కిలియగు మృగములతోను, వనగజములతోను నిండి భయము పుట్టించు నడవులకుఁ బోవుటకయి గట్టిగ సంకల్పించినవాఁడవయితివేని, నేను వింటిని గొని అడవిలో ముందటఁ బోవుచుందును. నీవు నాతోఁ గూడినవాఁడవై, పక్షులయు, మృగముల గుంపులయు రొదలతో నంతటను నిండి వెఱపుఁగొలుపు ననేకములైన యరణ్యములయందు సంచరింప నీవు లేకున్న, నేను స్వర్గలోకమును గోరను; దేవత్వమును గోరను. ముల్లోకముల యాధిపత్యమును గోరను" అని చెప్పఁగా, రాముఁడు వనవాసమునకు నిశ్చయించియున్న లక్ష్మణుని జూచి, "లక్ష్మణా! నీవు రావల"దని పలుతెఱఁగుల బతిమాలెను. అయినను లక్ష్మణుఁ డా మాటలను వినక రామునిం జూచి "ఓ యన్నా! నీవు మునుపే "నేనుగూడ వచ్చెద"నన్న నొప్పుకొంటివే. ఇప్పు డదేల నన్ను రావలదనుచున్నావు? ఓ దోషరహితుఁడా! నేను రావలెనని కోరుచుండఁగా, నన్ను వలదనుచున్నావే. కారణమేమో తెలియరాదు. దీనికిఁ గారణంబుఁ దెలియఁ గోరెదను. నాకు సందియముగా నున్నది" యనెను.

ఇట్లు పలికి, తనకన్నము న్నడవికిఁ బ్రయాణమయి ముందుకువచ్చి నిలఁబడి, దోసిలిగట్టుకొని "నేను వచ్చెదను; నన్నుఁ గూడఁ దీసికొని పొమ్ము" అని ప్రార్థించుచున్న లక్ష్మణునితో నెక్కువ ప్రతాపముగల

రాముఁ డిట్లనియె. "ఓ తమ్ముఁడా! నీవు నాయందుఁ బ్రేమగలవాఁడవు; మఱి ధర్మమునం దాసక్తిగలవాఁడవు. ఎల్లప్పుడు మంచిదారియందుండు వాఁడవు; నా కిష్టుఁడవు; ప్రాణములతో సమానమైనవాఁడవు; చెప్పి నట్లు వినువాఁడవు; తమ్ముఁడవు; చెలికాఁడవు. అన్నితెఱఁగుల నీవు నాతోడ వచ్చుట నాకేమో మంచిదే. అయినను, సౌమిత్రీ! నీవు నా వెంబడి వత్తువేని, కీర్తిమంతులగు కౌసల్యాసుమిత్రల నెవ్వఁడు పోషించువాఁడు? వారి పోషణమునకై నిన్ను రావలదని చెప్పితినిగాని వేఱొండు కారణములేదు. "వారి పోషణకై తండ్రియుండలేదా? నేనేల యిచ్చట నుండవలెను" అని యనెదవేమో? పర్జన్యుఁడు వర్షించి భూమికి క్షేమముఁ గలిగించునట్లు ప్రతాపవంతుఁడగు నృపాలుఁడు జనులకోర్కులను దీర్చువాఁడయినను, ఇప్పుడు కైకేయి యందలి కామ మనెడి పాశములచే గట్టువడి మంచి చెడ్డ లరయఁజాలకున్నాఁడు. కావున నతఁడు వారి యోగక్షేమముల విచారింపఁడు. "కైకేయి వారి పోషణచేయదా" యని యందువేమో? యశ్వపతియను రాజుయొక్క కూఁతురగు కైకేయియు నీ రాజ్యమును బొంది, యైశ్వర్య గర్వముచే విచారములపాలయియున్న తన సవతులకు మేలుసేయదు. "భరతుఁడు తల్లులం దొక్కతీరున నుండువాఁడేకదా! అతఁడు కౌసల్యాసుమిత్రలను బోషింపఁడా!" యని యందువేమో! భగతుఁడు స్వయముగా మంచి వాఁడయినను, కైకేయియొక్క దుర్బోధనలకు లోఁబడి రాజ్యమును బడసి మిక్కిలి వగలపాలైయున్న కౌసల్యాసుమిత్రలను విచారింపఁ బోఁడు. కావున నీవె యిచ్చటనుండి స్వయముగాఁగాని, రాజునను గ్రహముఁ బడసి కాని, పూజ్యురాండ్రగు కౌసల్యాసుమిత్రలను బోషింపుము. ఓ సౌమిత్రీ, యీ నేఁ జెప్పిన యీపనిని జేయుము. దీనికి మాఱు పలుకకుము. ఇట్లు నీవు చేతువేని, నాయం దెక్కువ మన్నన గనఁబఱచినట్లగును. ధర్మముల నెఱిఁగినవాఁడా, పెద్దలకు శుశ్రూష చేయు చుంటివేని, సాటిలేని గొప్ప పున్నెముగలుగును. ఓ రఘునందనా, సుమిత్రాపుత్రా, నా నిమిత్త మీ పనిని జేయుము. ఓ సౌమిత్రీ, నీవు నామాటలను వినక, యీ ప్రకారము చేయువేని, మనలంబాసి ఖేద మొందుచున్న మన తల్లులగు సుమిత్రా కౌసల్యలకు సౌఖ్యములేదు.

ఇదియే నేను నిన్ను వలదన్నందుకుఁ గారణ"మని రాముఁడు మృదువుగ లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.

ఆ పలుకులు విని మాటలందుఁ జమత్కారియైన లక్ష్మణుఁడు మాటలందు నేర్పరియగు తన యన్నను జూచి, "ఓ శూరుఁడా, నీవు పరాక్రమవంతుఁడవు గనుక, భరతుఁడు రాజ్యమున కధికారియైనను తన తల్లి నొక్కతీరునను, మన తల్లుల నొక్కతీరునను జూచిన నీ కెక్కడఁ గోపమువచ్చునోయని నీ ప్రతాపమునకు వెఱచి కౌసల్యా సుమిత్రలను శ్రద్ధతోఁ గాపాడును. దీనికే సంశయములేదు. నీ తల్లియగు కౌసల్యయొక్క యనుగ్రహముచే ననేకు లాశ్రితులు వేలకొలఁది గ్రామంబులఁ బొంది సుఖంబుగా జీవించుచున్నారు. ఆమెయే నాబోఁటి వారిని వేవురనైనను భరింపజాలును. కీర్తిమతియగు నామె వేవురనేలఁ జాలియున్నప్పుడు తన్నును, నా తల్లియగు సుమిత్రను, మనవంటివారిని బహువురను బోషింపఁజాలును. నన్నుఁ గింకరునిగఁ జేసికొనుము. ఈ విషయమున నీ కేమియు ధర్మలోపము గలుగదు. నేను నీకుఁ బరిచర్య నేయుటచేఁ గృతార్థుఁడనయ్యెదను. నీకును మేలుగలుగును. ఓ యన్నా, ధనుర్బాణములను, గడ్డలను దుంపలను బెల్లగించుటకై గుద్దలిని, చిన్న గంపను దీసికొని నీకు దారిని జూపుచు నీ ముందట పోవుచుందును. ప్రతిదినంబును దుంపలను, బండ్లను, నింకను మునులకుఁ దగిన వనములఁ బుట్టిన యితర పదార్థములను మంచివానిని నీకుఁ దెచ్చియిత్తును. నీ వన్ననో సీతతోఁగూడి కొండచరియలందు విహరింతువు, నీవు మేల్కొని యున్నప్పుడును, నిద్రించునపుడును నీకు సకలోపచారములఁ జేసెదను" అని తిన్నని పలుకులతోఁ జెప్పెను. రాముఁడును ఈ మాటచేఁ గడు మోదమునొంది, "ఓ లక్ష్మణా, పోపొమ్ము. నీ స్నేహితులతో నందఱి తోను జెప్పి, రమ్ము. జనకుని గొప్పయాగమున మహానుభావుఁడగు వరుణుఁడు తాను భయంకర రూపముగల యే ధనుస్సులను, భేదింప రాని దివ్యకవచములను, తఱుఁగని బాణములుగల యమ్ములపొదులను, సూర్యునిమాడ్కిఁ దళతళమెఱయు బంగారు పూతపూసిన రెండు ఖడ్గ ములను నొసఁగెనో వీని నన్నింటిని జక్కఁగఁ బూజించి గురువులగు వసిష్ఠుల గృహమున నుంచియున్నాను. లక్ష్మణా! యా యాయుధముల

నన్నింటిని గైకొని వేగ నేతెమ్ము" అని లక్ష్మణునితోఁ బ్రత్యుత్తరము సెప్పెను.

లక్ష్మణుఁడును దన చెలికాండ్రనందఱను వీడ్కొని, వనవాసమునకు నిశ్చయించి, యిక్ష్వాకువంశస్థులకు గురుండగు వసిష్ఠుని గృహమున కేతెంచి, యచ్చట రాజశ్రేష్ఠుఁడగు రామునిచేఁ బూజింపఁబడి, పూవులచే నలంకరింపఁబడి యుంచఁబడియున్న యా దివ్యాయుధముల నన్నింటినిఁ గైకొనివచ్చి రామునకుఁ జూపించెను. సంతోషవంతుఁడయిన యా రాముఁ డాయుధముల నన్నిఁటిని గొనివచ్చిన లక్ష్మణునిఁ జూచి, "ఓ నాయనా! నేను నీ రాకకై యెదురుచూచుచుంటిని. నేను నా యీ ధనంబునంతయు బ్రాహ్మణులకును దాపసులకును నియ్యఁ గోరితిని. నీవును గూడ నుండుము. మఱియు నిచ్చటఁ దల్లి దండ్రులందును, పెద్దలందును భక్తిగల యే బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠు లున్నారో, వారికిని, మఱి నా పనివారికందఱకును విశేషముగా దానములుచేసెదను. నీవు బ్రాహ్మణోత్తముఁడును, మర్యాద సేయఁదగినవాఁడునునైన వసిష్ఠపుత్త్రుఁడగు సుయజ్ఞుని వేగముగాఁదోడ్కొనిరమ్ము. ఆతనిని, మఱియు ననేకులను సదాచార సంపన్నులగు బ్రాహ్మణులను బూజించి, యడవులకేఁగెదము" అని లక్ష్మణుని కాజ్ఞ యొసఁగెను.

32-వ సర్గము.

రాముఁడు యాత్రాదానంబులు సేయుట

అటుతర్వాత లక్ష్మణుఁడు, తన యన్న ప్రేమతో నొసఁగిన కడు మేలయిన యానతిని గైకొని సుయజ్ఞుని గృహమునకుఁ జని, యగ్నిహోత్రశాలయం దౌపాసనము గావించుచున్న యా సుయజ్ఞునకుఁ బ్రణమిల్లి "ఓ మిత్త్రమా! రమ్ము. చేయ నలవికాని పనినినెల్ల సాధింపఁ బూనిన మాయన్న నిన్నుఁ దోడ్కొనిరమ్మని యానతి యొసఁగెను. నీ వచ్చటికి వచ్చి యతని కార్యములఁ జూడుము" అని యా సుయజ్ఞునితోఁ జెప్పెను. సుయజ్ఞుఁడు లక్ష్మణుని పలుకులు విని, సంధ్యావందనాద్యనుష్ఠానమును దీర్చికొని సత్వరముగ లక్ష్మణునితోడఁ బయనమై, రాజశ్రీచే శోభిల్లుచుండు సొబగగు రాముని నగరు సొచ్చెను. ఆ సుయజ్ఞుని రాక యెఱిఁగి రాముఁడు సీతాసమేతుఁడై లేచి, వేదార్థము

నెఱిఁగినవాఁడును, పూజ్యుఁడును, నగ్నిహోత్రునివలెఁ దేజరిల్లుచుండు వాఁడునునైవచ్చుచున్న సుయజ్ఞుని నెదుర్కొని, యర్ఘ్యపాద్యాది సత్కారములునేసి, బంగారువైన మేటి బాహుపురులను, సొగసగు కుండలములను, పసిఁడి త్రాళ్ళలో గ్రుచ్చిన రతనాలహారకములను, చేతికడియములను, నానావిధములగు రత్నభూషణములను సమర్పించెను. అప్పుడు సీత దాపుననుండి ప్రేరణచేయఁగా, రాముఁడు సుయజ్ఞునిఁజూచి, "ఓ సౌమ్యుఁడా! సీత వనవాసమునకు వెడలి, తనవగు ముత్యాలపేరులను, బంగరుసరదులను, ఒడ్డాణములను, వింతఁగొల్పునట్టి రతనాల బాహుపురులను కేయూరములను నీ భార్యకై నీచేత నిచ్చుచున్నది. వాని నెల్లఁ గొనిపోయి నీ భార్యకిమ్ము. అంతియకాక, మేలయిన పఱపులు గలదియు, రతనములచే నలంకృతమయినదియునగు మంచమునుగూడ నీఁ గోరుచున్నది. దానిని గైకొనిపొమ్ము. ఓ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా, నా మేనమామ నాకిచ్చిన శత్రుంజయమనెడి యేనుఁగును, దానితోడ వేయి యితర గజములను నొసఁగెదను." అని చెప్పఁగా సుయజ్ఞుఁడు వానినెల్లఁ గైకొని, రామలక్ష్మణసీతలకు శ్రేయస్కరములగు దీవనలఁ జేసెను.

అంతటఁ బ్రియములు పలుకునట్టి రాముఁడు దిట్టయగు తన యనుఁగుఁదమ్మునిఁ జూచి, బ్రహ్మదేవు డింద్రునితోడవలె నిట్లు పలికెను. గొప్పభుజములుగలవాఁడవు, శత్రువుల యహంకారము నడఁచువాఁడవు నైన సౌమిత్రీ, బ్రాహ్మణోత్తములగు నగస్త్య కౌశికులను బిలిచికొని వచ్చి, పైరును నీటిచేఁ దనివినొందించునట్లు, వారికి వేలకొలఁది యావులను, బంగారును వెండిని, అమూల్యములగు రత్నములను, అపరిమిత ముగధనమును నొసఁగి వారిని దనివినొందించుము. తైత్తిరీయ శాఖాధ్యయనము చేయువారికి గురువైన యొక వేదవిదుఁడు, పండితుఁడునగు విప్రుఁడు కౌసల్యయందుఁ బ్రేమగలిగి యామెకు దీవనలు సల్పుచు నాశ్రయించియున్నాఁడు. ఆతనిఁబిలిపించి, యాతఁడు తనివి నొందునట్లు వాహనములను, పనికత్తెలను, తెల్లని పట్టు బట్టలను నొసఁగుము. మన తండ్రికిఁ గడు నెయ్యంపువాఁడయిన చిత్రరథుఁడను పేరుగల సారథి యొకఁడు బహుకాలమునుండి మనకడ నున్నాఁడు. ఆతనిని బిలిపించి,

వెలలేని రత్నములను, పుట్టములను, ధనములను, పెయ్యలనన్నిటిని, వేయిగోవులను నతనికిచ్చి సంతోషపఱుపుము. కఠ, కాలాపము లనెడి రెండు శాఖల నధ్యయనము చేయువారును, పలాశదండములను దాల్చువారునైన యనేకులు బ్రహ్మచారు లిదిగో యిచ్చటనున్నారు. వారెడతెగక వేదాధ్యయనము చేయువారు గావున నితర వ్యాపారములం గించిత్తయినను జేయరు; వారు సోమరులు; మధురాహారమునే తినం గోరువారు; యోగ్యులచేతను సైతము మన్ననపడయువారు. వారిని బిలిపించి, వారికి రత్నరాసులుపోసిన యెనుబది వాహనములను, ధాన్యము మోయు వేయిబండ్లను, రెండునూఱుల చిన్నయెద్దులను, భోజన హోమసాధనములగు పాలు పెరుగు నెయ్యి వెన్న మొదలగు వానికై వేయియావులను ఇప్పింపుము. బ్రహ్మచారు లనేకులు మాతల్లి నాశ్రయించి యున్నారు. మా తల్లి నే నొసంగు దక్షిణను జూచి సంతసించుప్రకారముగ నా బ్రాహ్మణోత్తముల కొక్కరొక్కరికి వేయినంతున నావుల నిప్పింపుము" అని చెప్పెను.

అంతటఁ బురుషశ్రేష్ఠుఁడయిన లక్ష్మణుఁడు తానే యాధనమునంతయు నన్న చెప్పిన తీరున బ్రాహ్మణోత్తముల కందఱకును గుబేరుని చందమున నొసఁగెను. ఆ వెంబడే రాముఁడు కన్నీరుగార్చుచు నిలువఁబడియున్న పనివారిం జూచి, ఒక్కొక్కనికి సుఖ జీవనమునకుఁ జాలునంతధనము నొసఁగి, వారిం జూచి, "ఓ కింకరులారా! మేము వచ్చునంతదాఁక, లక్ష్మణుని నగరును, నీ నా నగరును సదా కాచుచుండి, పాడుపడినది యని చెప్పకుండునట్లు చూచుకొనుఁడు" అని చెప్పి, బొక్కసపుఁ గాపరిం బిలిచి, "విస్తారముగా ధనము గొనిరమ్ము" అని యాజ్ఞాపించెను. అంతటఁ బనివారందఱు నతని ధనంబునంతయు మోసికొనివచ్చి రాశి పోసిరి. ఆ గొప్పధనరాశి చూపఱ కానంద మొసఁగఁ జేయుచుండెను. అంతటఁ బురుషశ్రేష్ఠుఁడగు రాముఁడు లక్ష్మణుని చాపునఁబెట్టి కొని, యా ధనమునంతను బ్రాహ్మణులకును, పనివారికి, ముసలివాండ్రకు, దరిద్రులకు నిప్పించెను. అచ్చట సమీపారణ్యమున నెల్లప్పుడు నుంఛవృత్తిచే జీవించువాఁడును, గట్టు, గుద్దలి, నాఁగలి గలవాఁడును, పింగళవర్ణుఁడును, గర్గవంశస్థుఁడును నగు త్రిజటుఁడను

బ్రాహ్మణుఁ డుండెను. ప్రాయమున నున్న యాత్రిజటుని భార్య లేమిచే మిక్కిలి నొచ్చినదై, పసిపిల్లలగు తన కొడుకులను బిలుచుకొనివచ్చి తన ముదుసలి పెనిమిటిని జూచి, "ఓ నాథా! కఱ్ఱను గుద్దలిని ఆవలఁ బాఱవైచి, నేను జెప్పెడి పనిని జేయుము. ధర్మజ్ఞుఁడయిన రాముని దర్శింపుము. నీవట్లు చేయుదువేని యేదియైనను ఫలము నొందుదువు" అని చెప్పెను. ఆ త్రిజటుండు భార్య మాటను విని, చినిఁగి పేలికలై కప్పుకొనుటకు సాధ్యపడని వస్త్రమును గప్పుకొని రాముని నగరమునకుఁ బోవుదారిని విచారించికొనిపోయి, రాముని నగరులోపలికిఁ జొచ్చెను. భృగువు, అంబరీషుఁడును మొదలగు మహర్షులవలెఁ దపోమహిమచే దీప్యమానుఁడై వచ్చుచున్న యా త్రిజటుని నైదవ తొట్టిగట్టువఱకు జనసమూహములో నొక్కఁడైనను నడ్డగింపఁడయ్యె. అంతటఁ ద్రిజటుండు రాజపుత్త్రుఁడగు రాముని దగ్గఱ కేఁగి, "విఖ్యాతకీర్తిగల యో రాజపుత్త్రుఁడా! నేను బీదవాఁడను, పెక్కు బిడ్డలుగలవాఁడను; ప్రతిదినము ంఛవృత్తిచే జీవించువాఁడను. నన్నుఁ గటాక్షింపుము" అని వేఁడుకొనెను. అప్పుడు రాముఁ డా బ్రాహ్మణోత్తమునిఁ జూచి, హేళనముగా, "నే నొక వేయిగోవులనైన నొకని కీలేదు. నీ వొక కఱ్ఱను దీసికొని విసరివేయుము. అది యెంతవఱ్ఱకుఁ బోయి పడునో, అంతవఱకుఁగల గోవులను నీకొసఁగెద"నని యా త్రిజటునితోఁ జెప్పెను. అంతట నా త్రిజటుఁడా మాట విని, తడఁబడుచు, కోటిని మొలకుఁ జుట్టి, కొయ్యను గిరగిరఁ ద్రిప్పి, వేగముతోఁ దన బలముకొలఁది విసరివైచెను. ఆ కఱ్ఱ యా బ్రాహ్మణుని చేతినుండి జాఱి సరయూనది గట్టును దాటి, యనేక సహస్రసంఖ్యగల యావుల మందయం దొక యాఁబోతునకుఁ జేఱువఁబడెను. ధర్మాత్ముఁడగు రాముఁ డా త్రిజటుని కౌఁగిలించుకొని, సరయూనది గట్టువఱకునున్న గోవులమందలను త్రిజటుని యాశ్రమమునకు గొల్లలచేతఁ దోలించి పంపెను. అంత రాముఁడును గర్గవంశస్థుఁడయిన యా త్రిజటుని మంచి మాటలచే నూఱడించుచు "ద్విజోత్తమా, కోపపడకుము. నేను వేడుకకై యీ మాటఁ జెప్పితినిగాని వేఱుగాఁ దలఁపకుము. అడ్డగింపరాని నీ తపఃప్రభావము నెఱుఁగఁగోరియే యీ పని నేయ నిన్నుఁ బ్రేరణచేసితిని. ఇంకను కావలసిన దానిని గోరి

కొనుము. నీవేది యడిగిన దాని నిచ్చెదను. నేను నిజముగాఁ బలికెదను. నీ కేమియు నడ్డులేదు. నాయొక్క యావర్ధనంబును బ్రాహ్మణుల నిమిత్తమేకాని వేఱొక పని నిమిత్తముగాదు. నీకు విశేషముగా నొసంగుట చేతనే నేను సంపాదించిన ధనము సార్థకమగును. జనులకు నాపైఁ బ్రేమగలుగును. నాకు గొప్ప పేరును వచ్చును" అని యా త్రిజటునకుఁ జెప్పెను. అంత త్రిజటుఁడు భార్యాసమేతుఁడై, యావులమందలను గైకొని యెక్కువ సంతసమునంది, మహాత్ముఁడగు రామునకుఁ గీర్తి, బలిమి, సంతసము, సౌఖ్యముఁ బెంపొందున ట్లాశీర్వాదములు సల్పి, యాశ్రమమునకుఁ జనియెను. ఆ రాముఁడును నిండు మనముగలిగి, న్యాయబలముచే సంపాదించిన తన యపార ధనంబును వారివారి మర్యాదలకుఁ దగిన గారవంపుమాటలను బలుకుచుఁ దన స్నేహితులకును బనివారికిని నిమ్మని తమ్ముని కానతిచ్చెను. ఆ యయోధ్యాపురి యందు బ్రాహ్మణుఁడు, హితుఁడు, పనివాఁడు, లేమిడిదశలోనుండి బిచ్చమెత్తువాఁడును వారివారికిఁ దగిన గారవముచేతను, దానము చేతను, ఆనందములచేతను తృప్తినొందనివాఁ డొక్కఁడును లేఁడయ్యెను.

33-వ సర్గము.

రామలక్ష్మణులు సీతతోడ దశరథునిఁ జూడఁబోవుట

రామలక్ష్మణులు సీతతోఁగూడి బ్రాహ్మణులకును, భృత్యులకును నపారధనంబొసంగి, సీతను దోడ్కొని, యితరులకుఁ జూడ నలవికానివియు, పుష్పమాలికలచేఁ జుట్టబడినవియు, సీతాదేవిచేఁ జక్కఁగాఁ గైసేయఁబడినవియునై వెలుఁగుచున్న ధనుస్సులు మొదలగు నాయుధములను దాల్చినవారలై, తండ్రిని జూడఁబోయిరి. అప్పుడు గాంతిమంతులైన జను లందఱు సంతోషములేనివారలై, ధనికుల మేడలను, రాజులయు దేవతలయు గృహంబులను, నేడంతస్తు మేడలను ఎక్కి మౌనముతోఁ జూచుచుండిరి. వీథులన్నియుఁ బెక్కండ్రు జనులతోఁ నిండినవై నడచుటకు సందులేకుండుటంజేసి, జనులనేకులు మేడలనెక్కి, విన్నదనముతోఁజూచుచుండిరి. అప్పుడు జనులందఱు ఛత్త్రచామరములు లేక కాలినడకతోఁ బోవుచున్న రామునిఁజూచి "యక్కటా! రాజపుత్త్రుఁ

డగు రామున కింతయిడుమవచ్చెఁగదా!"యని మనంబుననొచ్చి తమతమ మనసులకుఁదోఁచినట్లనేక విధములుగ ననుకొనుచుండిరి. "ఆహా! చూచి తిరా దైవబలిమి! తొల్లి యే రాముఁడు రాజవీథిం జనునపుడు గొప్ప చతురంగబలము వెంబడించెనో, ఆ రాముఁ డొంటరియై పోవు చుండఁగా, నతనిని లక్ష్మణుఁడును సీతయు నే వెంబడించుచున్నారు. ఈ రాముఁడు రాజ్యము చేయు లేకయు, జనులకోర్కెల నీడేర్ప లేకయుఁ గానలకుఁ బోవుచున్నాఁడేమో యని యందురేమో! ఈ రాముఁడు ప్రభుత్వముయొక్క సారాంశ మిట్టిదని యెఱిఁగినవాఁడు; జనులుకోరిన కోర్కెల నొసఁగువాఁడు. అట్టివాఁడయ్యును, తండ్రిమాట మీఱరా దనెడు ధర్మమునందలి గౌరవముచేతను, దండ్రి చేసిన వాగ్దానము నీడేర్చి సత్యసంధుఁడనెడు పేరతనికిఁ దెప్పింపఁ గోరుటచేతను నడవికిఁ బోవ నున్నాఁడు. మునుపు, ఆకాశమునఁ దిరిగెడు ప్రాణులకయిన జాడ నలవి కాని సతను నేఁడు రాజమార్గమున నున్న జనులందఱుఁ జూడ గలిగియున్నారు. మేలిమైపూఁతలకుఁదగినదియు, నెఱ్ఱని చందనముఁ బూసికొనునదియునైన సీత వానకుఁ దడియుచు, నెండ కెండుచుఁ, జలికి వణఁకుచుఁ గాంతి తఱిఁగి యుండఁగలదు. దశరథుని కిప్పుడేమో దయ్యముపట్టినట్లున్నది. కావుననే యిప్పు డీ విధమున రాముని నడవికిఁ బంపుచున్నాఁడు. రాజు తన ముద్దులపట్టి నెప్పుడును నడవులకుఁ బంపఁ జాలఁడు. లోకమున గుణహీనునైనను బుత్రుని నడవికిఁ బంప నెవని కైనను మనము రాదు. అట్లుండఁగా, దానమానాది సత్కారములచేతఁ గాక, యొక సద్గుణముచేతనే జనులనందఱిని లోఁబఱచుకొన్న రామునిఁ బోలు సత్పుత్రునిఁ బంప మనంబు వచ్చునా? అహింస, భూతదయ, శాస్త్రజ్ఞానము, మంచినడత, ఇంద్రియనిగ్రహము, ఓర్పు నను నీ యాఱు గుణములు రామునియందు విలసిల్లుచున్నవి. రాముఁ డట్టి గుణములు గలవాఁడు. అట్టి రామున కిప్పు డాపద సంభవించుటంజేసి, నీటివలన జీవించు జంతువులు వేసవిని నీళ్లింకుటచే నల్లాడునట్లు మిక్కిలి నొచ్చిన వారలయి జనులందఱు నల్లాడుచున్నారు.

లోకాధిపతియగు రామునికాపద సంభవించుటచేఁ బుష్ప ఫలాదులతో నిండినచెట్లు మొదలునఱుకుటచేఁ గ్రిందఁబడి నశించునట్లు,

జగత్తంతయు మనోదుఃఖముచే నొచ్చి తఱిగిపోవుచున్నది. మహాకాంతి గల యీ రాముఁడె మనుజు లనెడువృక్షమునకు మూలము. ధర్మమే యీ రామవృక్షమునకుఁ జేవ. ఇతర జను లందఱు రామువృక్షమునకుఁ బువ్వులు, కాయలు, ఆకులు, కొమ్మలునైనవారు. కావున నట్టి మన మందఱమును పత్నీబాంధవాది సమేతులమై, లక్ష్మణునివలెనే రాముని మార్గమున బోదము. మన యిండ్లను, తోఁటలను, పొలములను విడిచి, రామునితో సమానముగ సుఖదుఃఖముల ననుభవించుచు, ధర్మాత్ముఁ డయిన రాముని వెంబడింతము. మనమందఱ మొక్కపెట్టున నయోధ్యను విడిచి రాముని వెంబడించి పోయితిమేని, యయోధ్యాపురము పాడుపడి పోవును. ఇండ్లలోని నిధులన్నియుఁ బెల్లగింపఁబడును. ముంగిళ్లు సమ్మార్జనాదులు లేమిచే రూపుసెడును. మంచి మంచి వస్తువులన్నియు నపహరింపఁబడును. ధనధాన్యములు గొనిపోఁబడును. గృహము లన్నియు దుమ్ముతో నిండును. గృహదేవతలు విడిచిపోవును. ఎలుకలు, పందికొక్కులు పెద్ద బొఱియలుచేసి యంతటను నిర్భయముగాఁ దిరుగుచుండును. నీరు నిప్పుల ప్రసక్తి లేకపోవును. నివాసములు లేమిచే నూడ్వఁబడక వెంట నిండియుండును. నందున వైశ్వదేవము, యజ్ఞము, వేదాధ్యయనము ఔపాసనము, గాయత్రీజపము మొదలగు ననుష్ఠానంబు లుండవు. చెడ్డకాలము తానే పగులఁగొట్టెనో యనునట్లు తుత్తునియలయిన పాత్రలతో నిండియుండును. మనము విడిచిపోయిన యిట్టి యయోధ్యాపురంబునందలి యిండ్లలో నా కైకేయి యొంటరిగాఁ బొరలాడుచుండఁగలదు. ఎక్కడికి రాముఁడు పోవుచున్నాఁడో, యదే పట్టణమగుఁగాక! మనచే విడువఁబడిన యయోధ్యాపట్టణమే యడవి యగుఁగాక! మన మడవులందు నివాసంబు లేర్పఱచుకొంటిమేని, మనకు వెఱచి పాములెల్లఁ బుట్టలనుండియు, మృగములు, పక్షులును గొండ చరియలనుండియు, సింహములు, గజములు అడవులనుండియు వెడలి, మనము వదలిన తావునకుఁ బోయి చేరునుగాక! మనముచేరిన తావును వదలునుగాక! ఇట్లు తృణభక్షకములు, మాంసభక్షకములు, ఫలభక్షకములునైన భయంకర సర్పములును మృగంబులును, పక్షులును గల దయిన యయోధ్యాపురంబునందుఁ గైకేయియు నామె కొడుకును,

బంధువులను, జేర్చుకొని వాసముచేయునుగాక! మనము రామునితోఁ గూడఁబోయి వనంబున నిర్భీచారులముగా నుండఁగలము." అని యివ్విధంబున జనులందఱు పరిపరివిధములమాటలాడుకొనుచుండిరి. రాముఁడి ట్లెఱఁగున జనులు నూటలాడు మాటలను వినినను, మనంబున నించుకైనను వికారము నొందఁడయ్యె.

ధర్మాత్ముఁడగు రాముఁడు మదపుటేనుఁగుయొక్క శౌర్యముం బోలు శౌర్యముగలవాఁడై, దవ్వుననే కైలాసశిఖరము పగిది నున్నతమైన తండ్రి నగరుఁ జూచి, ప్రదక్షిణముసేసి, వినయవిధేయులగు వీర పురుషులుగల రాజనగరుసొచ్చి, చేరువను దీనుఁడయియున్న సుమంత్రునిఁ జూచుచుఁ, దన వనవాసమునకై వ్యసనపడుచున్న జనులఁ జూచినను, తన మనసున వ్యసనమున్నట్లు కనఁబఱపక, తండ్రిని జూడఁగోరియుఁ, దండ్రియానతి రవంతయైనను దప్పక నెరవేర్పఁగోరియుఁ జిఱునవ్వుతో నగరులోపలికిఁ బోయెను. ఇక్ష్వాకువంశస్థుఁడును, ధైర్యగాంభీర్యములుగలవాఁడునగు రాముఁ డడవికిఁ బోవువాఁడై, తన యరణ్యవాస వార్త వినిన్నది మొదలు ఖేదమొందుచుండు సుమంత్రునిఁ జూచి, తండ్రికిఁ దనరాక యెఱిఁగింపఁగోరి యచ్చట నిలిచి, తాను ధర్మమునందాసక్తిగలవాఁడు గావునఁ దండ్రియానతి యన్నమాత్రముననే యరణ్యమునకుఁ బోవ సమకట్టి, సుమంత్రునిఁ బిలిచి, "రాజునకు నా రాక యెఱింగింపు"మని చెప్పెను.

34-వ స ర్గ ము.

—— సీతా రామలక్ష్మణులు వనవాసంబునకై దశరథుని వీడ్కొనుట ——

కమలాక్షుండును, నీలమేఘవర్ణుఁడును, కృశోదరుఁడునైన రాముని యానతి వడసి వెంటనే గొప్ప బుద్ధిమంతుఁడయిన సారథియగు సుమంత్రుఁడును చింతాక్రాంతచిత్తుఁడై, వేగిరంబుగ లోపలికిఁ బ్రవేశించి, వేఁడి నిట్టూర్పులు విడుచుచు రాహువుచే మ్రింగఁబడిన సూర్యుని మాడ్కియు, నివురుగప్పిన నిప్పుచందమునను, నిర్మించిన కొలనిచాడ్పునను గాంతిహీనుఁడై డెందమున మిక్కిలి వగచుచు నా రామునే తలఁచి తలఁచి దుఃఖపడుచుండు నృపాలునిఁ జూచి, కొంత దాపునకుఁజేరి, తొలుత "మహారాజా! జయమగుఁగాక" యని దీవించి, దిగులుచేఁ దడఁ

బడుచున్న తిన్నని పలుకులతో "మహారాజా! పురుషశ్రేష్ఠుఁడయిన రాజపుత్త్రుఁడగు రాముఁడు బ్రాహ్మణులకును, గింకరులకును దన యావద్ధనము నొసఁగి, తమ్ముఁ జూచుటకై వాఁకిటవచ్చియున్నాఁడు. నీకు శుభము గలుగునుగాక! స్థిరపరాక్రమంబుగల రాముఁడు తన చెలికాండ్రయందఱికడ సెలవుదీసికొని, యిప్పుడు ప్రభుదర్శనంబు గోరుచున్నాఁడు. ఓయధిపతీ, కిరణములచే వెలుఁగు సూర్యునివలె సకల రాజగుణంబులచేతను వెలుఁగుచున్న రాముఁడు గొప్ప యడవికిఁ బోవనున్నాఁడు. తమరట్టి రామునిఁ జూతురుగాక" యని చెప్పెను.

సత్యముఁ బలుకువాఁడును, ధర్మాత్ముఁడును, సముద్రమువలె గంభీరుఁడును, ఆకాశమువలె నిర్మలుఁడునునైన దశరథనృపాలుఁడు సుమంత్రునిఁ జూచి, "ఓ సుమంత్రా! నా భార్యలనందఱిని దోడ్కొని రమ్ము. వారినందఱిని దగ్గఱనుంచికొని రామునిఁ జూడఁ గోరుచున్నాను" అని యానతీయఁగా, సుమంత్రుఁడు వారి యంతఃపురంబులకుఁబోయి వారితో "అమ్మలారా! నృపాలుఁడు మిమ్ముఁ బిలుచుచున్నాఁడు. ఆలస్యము చేయక రండు" అని చెప్పెను. రాజా ననుజ్ఞయగుటంచేసి, రాముని వనవాసవార్తాశ్రవణ దుఃఖముచే నెఱ్ఱని కన్నులు గల్గియున్న నృపాలుని కాంతలు మున్నూటయేఁబండ్రు జవరాండ్రును నియమవతులై, కౌసల్యను జుట్టుకొని మెల్లఁగానడచి పోయి దశరథ నరేంద్రుని భవనముఁ జేరిరి. భార్యలందఱు వచ్చినంతటనే దశరథ మహీపాలుఁడు సుమంత్రునిఁ జూచి, "సారథీ! నా పుత్త్రుఁడగు రామునిఁ బిలుచుకొనిరమ్ము" అనఁగా, సుమంత్రుఁడు వాఁకిటికిఁబోయి, సీతను రామలక్ష్మణులను దోడ్కొని, వేగిరముగా నృపాలుని యెదుటికి వచ్చుచుండెను. అంతలోపల దశరథ నృపాలుఁడు చేతులుజోడించుకొని వచ్చుచున్న రాముని దవ్వుననే చూచి, డెందంబునఁ గుందుచున్న కాంతలతోడఁ దాసును సత్వరంబుగ లేచి నిలిచెను. అట్లు నిలిచి, నృపాలుఁడు వేగిరంబున రాముని కెదురుగాఁ బరుగిడి, శోకముచేఁ గడు నొచ్చినవాఁడై, రాముని దాపునకుఁ జేరకయె మూర్ఛిల్లి, నేల కొఱఁగెను. మహారథులగు రామలక్ష్మణు లిరువురును దశరథుఁడు మైమఱచి క్రిందఁబడుటను జూచి, తత్తరపాటుతోఁ

బరుగిడివచ్చి, వియోగ దుఃఖము నోర్వఁజాలక యొడలుమఱచి నేలపైఁ బడియున్న నృపాలుని దాపునకుఁ జేరిరి. అప్పుడు రాజగృహమున వేల కొలఁదిగనున్న స్త్రీ లందఱు తమ భూషణముల మ్రోఁతలు దోడ్పడుచుండఁగా "నయ్యయ్యో రామా" యని తత్తరపాటుతోఁగూడ నేడ్వఁ దొడఁగిరి. అప్పుడు రామలక్ష్మణులు సీతయు నేడ్చుచు దశరథుని చేతులఁ గ్రుచ్చియెత్తి పాన్పునఁ గూర్చుండఁబెట్టిరి. కూర్చుండఁబెట్టిన కొంతసేపటికి దశరథనృపాలుఁడు దెప్పిఱిల్లి, దుఃఖసాగరమున మునిఁగి యుండెను. అట్టి తండ్రిని జూచి, రాముఁడు చేతులు జోడించి, వినయవంతుఁడై, మ్రొక్కి, "మహారాజా! నేను దండకారణ్యమునకుఁ బయనమైతిని. తమరు మా కందఱకుఁ బ్రభువులరు; కావున తమయొద్ద సెలవుఁ గైకొనవచ్చితిని. నాకు సేమంబు గలుగునట్లు దీవింపుఁడు. సీతయు లక్ష్మణుఁడును నాతోడ రాఁ బయనమైయున్నారు. నే నెన్నియో సరియైన కారణములు చెప్పి, మీ రిచ్చటనే యుండుఁడని వారించినను, వారు సమ్మతింపక నాతో రా నున్నారు. వారికిని ననుజ్ఞ యిండు. శత్రువుల యహంకారమును ఖండించు నృపాలా, తమరు శోకమువదలి, బ్రహ్మదేవుఁడు ప్రజల నాజ్ఞాపించునట్లు మాకు మువ్వురకు వనమున కేఁగ సెలవొసఁగి, మమ్మందఱినిఁ బంపివేయుఁడు" అని తండ్రితోఁ జెప్పెను.

అట్లు పలికి, ధైర్యముతోఁ దన యానతికై యెదురుచూచుచున్న తనదు కుమారునిఁ జూచి, "ఓ రామా, నేను కైకేయికి వరము నొసఁగి మోసపోయితిని. నా యానతిని మీఱి నీవె యిప్పు డయోధ్యాపురంబునకు యువరాజవుగమ్ము" అని తండ్రి చెప్పఁగా, ధర్మసంరక్షకులలో మేటియు, మాటలందు నేర్పరియునైన రాముఁడు తండ్రి మాటను విని చేతులు జోడించి యాతనితో నిట్లనియె.

"మహారాజా! తా మనేకవేల సంవత్సరములుగాఁ బుడమి నేలుచున్నారు. తామే ప్రభుత్వము చేయుదురుగాక! నే నరణ్యమున కేఁగెదను. నా నిమిత్తమయి తమ రసత్యదోషముఁ గట్టుకొనవలదు. నరాధిపా! నేనును బదునాలుగేండ్లరణ్యవాసముముగించి, మఱలఁ దమ పాదములకడఁ జేరెదను" అని తండ్రితో రాముఁడు చెప్పెను. అంతట నృపాలుఁడు సత్యమను త్రాటిచేఁ గట్టఁబడి, పుత్రవియోగ దుఃఖము సైరింపఁ

జాలక పలవించుచుఁ గైకేయి మఱుఁగుననుండి రాము నడవికే పంపుము పంపుమని ప్రేరణసేయుచుండుటం జేసి, చేయునది లేక తనముద్దులకొడుకుం జూచి, "నాయనా! నీకు మేలుగలుగుఁగాక; సంపద వృద్ధినొందును గాక; మఱల క్షేమముగా వచ్చి చేరుదువుగాక. ధైర్యవంతుఁడవై మంచి దారిని బొమ్ము. నీ కెక్కడను భయము దోఁపనేరదు. నీవు సత్యమే స్వభావంబుగఁ గలవాడవు; ధర్మమునందే విడువని పూనికి గలవాఁడవు. నీవలన రఘువంశస్థు లందఱు "మనవంశమున నిట్టి మహానీయుఁడు పుట్టెనుగదా" యని సంతోషపడుచుందురు. నీ పట్టుదల నెవ్వఁడును నివారింపఁజాలఁడు. ఈ రాత్రికే యెట్లయినను పయనముగాకుము. నేనీ పూటయైనను నిన్నుఁ జూచుచు నానంద మొందెదను. నన్నును దల్లినిఁ జూచుచు నీ రేయియెల్ల నిచ్చటనుండుము. ఈ రేయి మాశక్తికొలఁది, నీ కోరికలఁ దీర్చెదము. మావలన నన్నికోరికలను బొందినవాఁడవై, రే పుదయమునవె పయనమగుదువు. రఘునందనా! నా యిష్టము నెఱవేర్పఁగోరి, నీ సౌఖ్యములనెల్లఁ బాసి, నిర్మానుష్యమయిన వనంబున వసింపఁబోవుచున్నాఁడవు. నీ విప్పుడు చేయ నలవికాని యొక పని చేయఁబూనితివి. ఇట్టి కార్యము నీవు తప్ప మఱెవ్వఁడు సేయఁ నోపును? నాయనా! నే నొట్టుపెట్టి చెప్పెదను, నీ వడవికేగుట నాకెంత మాత్ర మిష్టముగాదు. అయినను లోఁతు మనసుగలదై, బూడిఁ గప్పిననిప్పు చందమున నున్న యాఁడుదానిచేత మోసపోయితిని. దురభిప్రాయురాలగు నీ కైకేయియొక్క ప్రేరణముచేత మోసపోయిన నన్ను తప్పింపఁ గోరుచున్నావు. నీ యంతటి యుత్తమ పురుషుఁ డెవ్వఁడైనఁ గలడే? నీవు నాకు పెద్దకొడుకవై యుండి, నాకు సంభవించిన యసత్యదోషంబు దొలఁగించుట యొక గొప్ప వింతగాదు. లోకమున బెద్దకొడుకు తండ్రి ముదుసలి యైనప్పుడు తానే యన్ని సంగతులను విచారించుకొనుచుండును గదా" అని దశరథుఁడు చెప్పెను.

అంతట రాముఁడు తండ్రి శోకపురస్సరముగాఁ జెప్పిన పలుకులు విని, విన్నదనము మోమునఁ దోఁపఁగా, లక్ష్మణుని యనుమతంబునఁ దండ్రితో నిట్లనియె. "ఓ తండ్రీ! యీ దినమున నేఁ గోరు నన్నివస్తువులు మీరు నా కిచ్చితిరిపొండు, రేపు వానినెల్ల నా కెవ్వఁ డీ

గలఁడు? కావున నీ దినముననే యడవికిఁ బోవుట యన్ని కోరికల నొందినట్లుగాఁ దలఁచుచున్నాను. ధనధాన్యములతోడను, జనపదముల తోడను, సకలజనులతోడను నిండినదియు నేను విడిచినదియునగు నీ పుడమినెల్ల భరతున కొసఁగుఁడు. నేను వనవాసమునకు నిశ్చయించితిని. ఇఁక నా బుద్ధి మాఱదు. వరదా! తమరు సంతసముతోఁ గైకేయి కొసఁగిన వరమును బూర్తిగా నొసఁగి యామెను సంతసము నొందించి, సత్యసంధులరగుఁడు. నేనును దమ యానతిని తాము చెప్పినచొప్పున నడ పుచుఁ బదునాలుగేం డ్లడవియందు వనవాసులతోడఁ దిరుగుచుందును. వేఱువిధముగా నాలోచింపక భరతునికిఁ బట్టాభిషేకము సేయుఁడు. నాకు రాజ్యము గావలెననియు, దేహసౌఖ్యము గావలెననియుఁ గోరిక లేదు. తమయాజ్ఞ నెవ్విధముననైనను జెల్లించి కీర్తినొందఁ గోరెదను. తమరు శోకము మానుఁడు; కన్నీరు విడువకుఁడు. నదులకు తేఁడగు సముద్రుఁ డెవ్వరికి దాఁట నలవికాక కలఁతఁ జెందకుండుఁగదా. అట్లె తమరును దైన్యము విడిచి ధైర్యము నవలంబింపుఁడు. నాకు రాజ్యమునందుఁ గోరిక లేదు; సౌఖ్యమునందును గోరిక లేదు; సీతతోఁగూడి రమింపవలె ననియుఁ గోరిక లేదు. ఈ భోగము లన్నియుఁ గావలె ననియు కోరను. తుదకు స్వర్గమునందును, వేయియేల, నా ప్రాణమునందే నాకుఁ బ్రేమ లేదు. తమ యెదుట నేను జేసెడి ధర్మకార్యములను, సత్యవాక్యపరిపాలన మును సాక్షులనుగాఁబెట్టి చెప్పెదను. పురుషోత్తమా! తమరు చెప్పిన మాట తప్పి, యసత్యవాదియని పేరు తెచ్చుకొనక, ఆడినమాట తప్పని వాఁడన్నమాట రావలెనని కోరెదను. ఓ నృపాలా! నే నిఁక నొకనిమిష మైనను నిలువఁజాలను. ఇఁక వ్యసనము నాఁపుకొనుఁడు. ఇఁక నా తలంపు మాఱదు. కైకేయి "రాఘవా! నీ వరణ్యమున కేఁగుము" అని నన్నుఁ గోరెను. నేనును "అట్లే యరణ్యమునకుఁ బోయెదను" అని చెప్పితిని. కావున నేను వాగ్దత్తమును రక్షించెదను. ఓ మహారాజా, యెక్కువ మోహము నుంపకుము. మేమును సాధువులగుజింకలు మెండుగాఁగలిగి, నానావిధములగు పక్షులయొక్క కలకలధ్వనులతోఁ గూడిన వనమున విహరించుచుందుము. తండ్రీ! దేవతలకుఁగూడఁ దండ్రియే దైవమని

చెప్పఁబడును. నేనును దండ్రియే దైవమని యెంచి తండ్రియానతి ననుసరింపఁగోరితిని. నరశ్రేష్ఠుఁడా, నేను బదునాలుగేండ్లు నిండి మఱలి రాఁగానే నన్నుఁ జూడఁగలరు. కాఁబట్టి తాము దుఃఖముఁబాయుఁడు. కన్నీరు గ్రుక్కుకొని డగ్గుత్తికతోనున్న యీ జనుల దుఃఖమును దమరు దీర్పవలసియుండఁగాఁ, బురుషశ్రేష్ఠా, తమ రేల యిట్టి దుఃఖవికారము నొందితిరి? అయోధ్యాపురమును, రాజ్యమును, భూమండలమునంతయు నేను విడిచితిని. తాము భరతునకొసఁగుఁడు. నేను దమయాజ్ఞ ననుసరించి చిరకాలము వనవాసము చేయఁబోయెదను. భరతుఁడే నేనువదలినదియు, పర్వతములు, నడవులు, పట్టణములు ననేకముగఁగలదియు, క్షేమంకరమయినదియుఁ, జక్కని యెల్లలుగలదియునైన భూమండలము నెల్లఁ బాలించునుగాక! నృపాలా! తమరు మొదట నెది యెట్లు చెప్పితిరో, యది యట్లే యగునుగాక! పెద్దలకు సమ్మతమయిన గురుని యాజ్ఞ నెఱవేర్చుటయందు నా కెంత పట్టుదలయున్నదో యంత పట్టుదల గొప్ప భోగములందుఁగాని, నా కిష్టమగు వస్తువునందుఁగాని లేదు. ఓ మహాత్మా! తమరును నాకై వ్యసనము నొందవలదు. ఓ పాపరహితా! తమయాజ్ఞను నెఱవేర్పక, తమరి నసత్యవాదినిం జేసి, అవ్యయమయిన రాజ్యమును కోరికలనుగోరను, సుఖముగోరను, సీతను గోరను, జీవితమును గోరను, సత్యవాక్య పరిపాలమును మాత్రము గోరెదను. తమరును సత్యవాక్య పరిపాలనము సేయుదురుగాక! నేనును నడవులకుఁ జని కందమూలఫలములను భక్షించుచుఁ బర్వతములను, నదులను, తటాకములను జూచుచు వింత వింతలగు చెట్లుగల వనములలోఁ దిరుగుచు సుఖముగనుండెదను. తామును దుఃఖమువిడిచి నిర్విచారులరై సౌఖ్యము నొందుదురుగాక" యని రాముఁడు దశరథునితోఁ జెప్పెను!

దశరథుఁడును దుఃఖముచేఁ బరితపించుచుఁ బుత్రుని గాఁగిలించి కొని, స్మృతిదప్పి, మూర్ఛిల్లి, కొంచెమైన నిట్టటుకదలక నేలపైఁబడి యుండెను. అపుడు, కైకేయి తప్పఁ దక్కినవారందఱు గుమిగూడి హాహారవ నేడ్చుచుండిరి. సుమంత్రుఁడును బలవించుచు మూర్ఛనొందెను. ఆ నగరంతయు రోదన ధ్వనులతో నిండెను.

౩౫-వ సర్గము.

సుమంత్రుఁడు కైకేయిని దూఱుట

అంతట సుమంత్రుఁడు దశరథ రాముల సంవాదమువిని, యిది యెల్లఁ గైకేయియొక్క దురాలోచనయని తలఁచి, కోపాక్రాంతుఁడయి వేగముగఁ దలయూఁచి, పలుమాఱు నిట్టూర్పు విడిచి, చేతులుపిసికి కొనుచుఁ బండ్లు పటపటఁ గొఱుకుచుఁ గన్ను లెఱ్ఱనచేసి, ముందున్నట్టి మోము సొంపువదలి, కోపపరవశతచే నోర్వరాని సంతాపమునొంది, దశరథునకు రాముఁ డరణ్యమున కేఁగుట సమ్మతముగాకున్నదనియెఱిఁగి, కైకేయియొక్క హృదయమును వాఁడి మాట లనెడుబాణములచే జిల్లులుపడఁగొట్టి యదలింపఁజేయుచు, సాటిలేని పరుసనిమాటలనెడివజ్రములచేఁ గైకేయియొక్క మర్మముల నెల్ల భేదించుచు నామెతో నిట్లనియె:—

“ఓ కైకేయీ! స్థావరజంగమాత్మకమగు ప్రపంచమునకెల్ల నధిపతి, నీ ప్రియభర్తయునైన దశరథనృపాలుని విడిచితివే! ఇది యెంత యకార్యము! ఇంతటిచేయరాని పనికిఁ బూనిన నీ వెంత పనిని జేయవు! దేవేంద్రునివలె జయింప నలవిగాని పరాక్రమవంతుఁడును, పర్వతము మాడ్కిఁ గదలింప నశక్యుఁడును, మహాసముద్రమువలెఁ గలియఁబెట్ట నలవికానివాఁడును నైననృపాలునికి నీ దుష్కార్యములచే నొప్పించుచున్నావే! దీనిఁబట్టిచూడ నీవు మగనిఁ జంపుదానవనియు, బాగుగ యోచించినచోఁ గడపటికిఁ గులనాశకురాల వనియు నేఁ దలఁతును. జనుల నందఱఁ బోషించువాఁడును, కోరిన వరము నొసంగు వాఁడును నైన భర్త నవమానింపకుము. కాంతకు మగని యిష్టము చొప్పున నడుచుట కోటిపుత్రులకంటె నెక్కువ. ఒకదేశమున రాజు మృతినొంది నప్పుడు రాజులు వయఃప్రకారమున రాజ్యము నొందుదురు. ఇక్ష్వాకు వంశ నాథుఁడగు నీ రాముఁడు పెద్దవాఁడు గావున నతఁడు రాజుగావలసియుండ, నా కార్యము నేల యాటంకపఱచెదవు. నీ కొడుకగు భరతుఁడే రాజగుఁగాక! అతఁడే రాజ్యమును బాలించుగాక! రాముఁ డెచ్చటికిఁ బోవునో, యచ్చటికి మేమును బోయెదము. నీ కొడు కేలెడి యీ దేశమున నొక్క బ్రాహ్మణుఁడయిన నుండఁబోఁడు. అట్టి పరువులేని

పని నేల చేయఁదలఁచితివి? ఓసీ క్రూరురాలా! నీ విట్టి క్రూరకార్యము చేయుచుండఁగా నీ పుడమియెల్ల వెంటనే బ్రద్దలుగాకున్న దేమి? ఇది గొప్ప వింతగా నున్నది. వాఁడిపై చూపులను వెలిపించునట్టి గొప్ప బ్రహ్మర్షులు సెప్పెడి "ఛీ! ఛీ!" యను శాపవాక్యములు రాము నడవికిఁ బంపఁ గంకణము గట్టుకొన్న నిన్ను రూపుమాప కున్నవికదా! మామిడి మ్రాఁకును గొడ్డటితో నఱికి, యచట వేపచెట్టునునాటి పాదుగట్టి, పాలు పోసి పెంచిన వాని కది తీయనిపండ్లనీయదు. నీ తల్లియొక్క స్వభావ మెట్టిదో, యట్టి స్వభావమే నీకును గలిగినది. వేపచెట్టునుండి తేనె పుట్టునా? అట్లు చెడ్డదియగు నీ తల్లి కడుపునఁబుట్టిన నీవును చెడ్డదానవు గాకుందువే? నీ తల్లియొక్క చెడ్డపట్టుదలను మా పెద్దలు సెప్పఁగా వినియున్నాను.

తొల్లి వరముల నొసఁగు నొక మునీంద్రుఁడు నీ తండ్రికి నుత్తమ మగు వరము నొసఁగెను. ఆ వరప్రభావమునం జేసి నీ తండ్రియగు కేకయరాజు పశువులు మొదలగు సకల తిర్యగ్జంతువుల మాటలను దెలిసికొనఁ గలవాఁ డయ్యెను. మితిమీఱిన కాంతిగల యాతఁ డొక దినమునఁ బాన్పుపైఁ బరుండియుండఁగా, జృంభమను నొక చీమ మాట లాడెను. ఆ చీమ యభిప్రాయము నెఱిఁగి యాతఁడు పకపక నవ్వెను. ఆ నృపాలుని ప్రక్కనఁ బరుండియున్న నీ తల్లి నిష్కారణముగ నవ్వినందుకై కనలి, మగనికి మరణమును ద్రాటినిగోరి, "నృపాలా! నీవేల యిప్పుడు నవ్వితివి? నవ్విన కారణము నెఱుఁగఁ జెప్పవే" యని యడిగెను. అప్పుడు నీతండ్రి నీ తల్లిని జూచి, "ఓ దేవీ! నేను నవ్వినందుకుఁ గారణముఁ జెప్పుదునేని, నాకుఁ దప్పక వెంటనే మరణము సంభవించు"నని చెప్పెను. ఆమాట విని, నీ తల్లి రాజును జూచి, 'రాజా! నీవు బ్రతుకనైన, బ్రతుకుము, చావనైన జావుము. నీవు నన్నుఁ బరిహాసించుటకై నవ్వ లేదని తెలిసికొనవలయు'నని యడుగఁగాఁ, గేకయనృపాలుఁ డా పలుకులు విని, తనకు వరము నొసఁగిన మహాత్మునితో, "మహాత్మా! నా దేవి నాహాసకారణము నడుగుచున్నది. చెప్పుదునా" యని యడిగెను. ఆ వరదుఁడగు మహాత్ముఁ డప్పలుకులు విని "రాజేంద్రా

చావనీ, పాడై పోవనిమ్ము. నీ వేమాత్రము చెప్పకు” మని చెప్పెను. నృపాలుఁడా మహాత్ముఁడు నిర్మలహృదయముతోఁ జెప్పినపలుకులు విని, నీ తల్లిని వెంటనే తఱిమివైచి, కుబేరునివలె విహరించుచుండెను. పాప కార్యమందే దృష్టిగలదానా! నీవు నట్టు పెద్దవారు నడిచెడిదారిలో నున్నదానవై, తెలివిలేక నృపాలునిచేఁ జెడుకార్యమును జేయించుచున్నావు. అదియుఁగాక మగబిడ్డలు తండ్రుల ననుసరించియు, నాఁడుబిడ్డలు తల్లుల ననుసరించియుఁ బుట్టుదురనియు లోకమ్మున వాడుకొను లోకోక్తి నిజమని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. నీ విట్టి మొఱకుఁదనము వదలుము. నృపాలుఁడు సెప్పినతెఱఁగున నడచుకొనుము. ఇప్పుడు నీ భర్తయొక్క యభిప్రాయము నవలంబించి, యీ జనులకెల్ల గతియగుము. నీవు పెద్దవారి దుర్బోధనలకు లోఁబడి, దేవేంద్రునివలె వెలుఁగునట్టి లోకరక్షకుఁడగు నీ మగని సధర్మమునఁ ద్రోయకుము. దేవీ! పాపరహితుఁడును కాంతిమంతుఁడునైన దశరథనృపాలుఁడు మోసపోయి యొసఁగిన వరముల నిప్పుడు నీ కీకపోవఁడు. రాముఁడు పెద్దవాఁడు; దానశీలుఁడు; సదాచారసంపన్నుఁడు; స్వధర్మమును గాపాడువాఁడు; సకల జంతువులను రక్షించువాఁడు; బలవంతుఁడు. ఇట్టి సకల గుణములు గల రామునికిఁ బట్టాభిషేకము జరుగునట్లు చేయుము. ఓ దేవీ! తండ్రిని బాసి, రాముఁడు కానలకేఁగునేని, నీకు గొప్ప యపవాదము సంభవించును. ఆ రాముఁడు రాజ్యపాలనము సేయునుగాక! నీవును జింతను బాసి యుండుము. రాముఁడు తప్ప నితరుఁ డెవ్వఁడును సమర్థుఁ డిక్కడ నుండఁజాలఁడు. రాముఁడు యువరాజగునేని, మేటివిలుకాఁడగు దశరథనృపాలుఁడు తన పెద్దలదారి ననుసరించి, వానప్రస్థాశ్రమము నడపుటకై వనమునకేఁగును” అని యివ్విధమున సుమంత్రుఁడు నయభయసూచకములగు మాటలచే రాజసమక్షమున గైకేయి మనసును గలఁతపెట్టి, మఱల చేతులు జోడించికొని యుండెను.

సుమంత్రుఁ డిన్నిమాటలఁ జెప్పినను, కైకేయియొక్క మనస్సు కొంచెమైనను గలఁతనొంద దయ్యెను; సంతాపము నొంద దయ్యెను. అప్పుడామె మోమునందు విన్నదనమును దోఁపదయ్యెను.

36-వ సర్గము.

సిద్ధార్థుండను మంత్రి కైకేయిని దూషించుట

అంతట నిక్ష్వాకువంశస్థుఁడగు దశరథనృపాలుఁడు వరదానముల నొసంగినందుకు మిక్కిలి నొచ్చినవాఁడై, కన్నీరుగార నిట్టూర్పు విడుచుచు సుమంత్రునిఁ జూచి మాటిమాటికి నిట్లనియె.

"ఓ సారథీ! చతురంగబలములతోఁ గూడిన సేన విశేషధనముఁ గైకొన్నదై రాముని వెంబడించి పోవు నట్లుత్తరువు చేయుము. మాటలచే నితరుల మనముల నాకర్షించువారగు వేశ్యలును, గొప్ప భాగ్యవంతులగు వర్తకులును బహార్థములను గొని పుష్కలముగఁ రామునిఁ సేనలను వెంబడింతురుగాక! ఎవ రీతనియండ జీవనము చేయుచున్నారో, యెవరియొక్క బలిమినిజూచి రాముఁడు సంతోషపడుచుండునో; వారి, కందఱికిని విస్తార ధనము నొసఁగి, వారినిగూడ రాముని వెంబడించు నట్లానతిమ్ము. పట్టణవాసులు శ్రేష్ఠములయిన యాయుధములను దాల్చి, బండ్లను దోలుకొనియు, వనములందుఁ దిరుగు బోయలును రాముని వెంబడిఁ బోవుదురుగాక. రాముఁ డట్లు సర్వ సైన్యముతోఁగూడ నేఁగి, మృగములను, ఏనుఁగులను జంపుచు నడవితేనెను ద్రావుచు, పలునదులను జూచుచు, రాజ్యము నే తలంపఁబోఁడు. నా ధాన్యపుఁగొట్టును, బొక్కసమును జన రహితమయిన వనమున నుండఁగల రాముని వెంబడించునుగాక! రాముఁడు పుణ్యదేశములందు జన్నములు సేయుచు, యాచకులకుఁ గావలసిన దక్షిణ లొసఁగుచు, ఋషులతో నిష్టగోష్ఠి సల్పుచు వనంబున సుఖముండును. గొప్ప బాహువులుగల భరతుఁడు నయోధ్యను బాలింపఁగలఁడు. సర్వోత్కృష్టుఁడగు రామునికి నెల్ల యిష్టార్థముల నొసఁగి, యడవులకుఁ బంపుము."

ఇట్లు దశరథుఁడు సుమంత్రునితోఁ జెప్పుచుండఁగాఁ గైకేయి కెక్కువ భయముదోఁచెను. మోము మెండిపోయెను. కంఠధ్వని సన్నమయ్యెను. ఆ కైకేయి యుత్తలఁగున దుఃఖించి, మిక్కిలి వెఱచి, సంతాపముచే నెండుచున్న మోముగలదై, రాజున కెదుట నిలఁబడి "ఓ సత్పురుషుఁడా! జనులందఱు రామునితోఁగూడఁ బోయినతర్వాత పాడుపడిన యీయయోధ్యాపురము సారముదీసిన కల్లువలె రుచిలేనిదై యనుభవ

యోగ్యము గాకయుండును. అట్టి పురమును భరతుఁ డేలుటకు సమ్మతింపఁడు" అని సిగ్గువిడిచి, కడుభయంకరముగాఁ జెప్పఁగా, దశరథుఁడు విశాలనేత్రయగు కైకేయిం జూచి, "ఓ శత్రురాలా! బరువు మోయ నన్నునియమించి, మఱల నన్నేల బాధించుచున్నావు. ఓ చెడ్డదానా! నేను దలఁచిన కార్యము గాకుండఁ జేయుటకు ముందే యేల నివారింపవైతివి" అని కోపముతో నడిగెను. సౌందర్యవతియగు కైకేయి దశరథుఁడు కోపముతోఁ జెప్పిన పలుకులు విని, తా నతని కంటె రెట్టించిన కోపముగలదై, రాజుం జూచి, "తొల్లి నీయొక్క వంశమున నే పుట్టిన సగరచక్రవర్తి యసమంజుఁడని ప్రసిద్ధికెక్కిన తన పెద్ద కుమారుని నేమియు నీక తఱిమఁగొట్టెనుగదా! అతఁడు సేనతోడ నేఁగెనా! అరణ్యమునకుఁ బోవలెనన్న సర్వధనము విడిచిపెట్టి పోవలయు నని కదా యభిప్రాయము. ఆ యసమంజు నట్లే యీ రాముఁడు నేఁగ వలయు"నని చెప్పఁగా, దశరథుఁ డా మాట విని, "ఛీ! యిది పరమ నీచురాలు. ఇది మున్నడుగనిదానినిఁ గూడ నిప్పుడు గోరుచున్నది. ఇది దహింపఁబడుఁగాక" యని నిందించెను. అచ్చట నున్న జను లందఱు దాని దీమసమును జూచి సిగ్గుపడిరి. ఆ కైకేయి వానినంతయు లక్ష్య పెట్టకుండెను.

అప్పు డచ్చట సిద్ధార్థుఁడను ప్రధానమంత్రి యొకఁ డుండెను. అతఁ డాచారవంతుఁడు; ఎక్కువ మర్యాదగలవాఁడు. ఆతఁడు కైకేయిం జూచి యిట్లనియె. "చెడ్డబుద్ధి గల యసమంజుఁడు దారిలో నాడుకొనుచుండు బాలురను గొనిపోయి, సరయూనదిలోఁ బడవైచి, వేడుక చూచుచుండెను. అట్లు రాజపుత్రుఁడు చేసెడి యన్యాయమును జూచి, పురజనులందఱు కోపగించికొని రాజసన్నిధికిఁ జని, "రాజ్యమును బాలించు నృపాలా! అసమంజునిఁ దఱుమఁగొట్టి, మమ్మునైన నీ దేశమున నుంచుకొనుము. మమ్మునందఱిని దఱిమి యసమంజు నొక్కనినైన నుంచుకొనుము" అని సగరచక్రవర్తితో మొఱపెట్టుకొనిరి. అపుడు రాజు జనులను జూచి, మీ కింత వెఱపు పుట్టుట కేమి కారణమని యడిగెను. రాజు మిగుల ప్రేమతో నడిగిన తర్వాత జనులందఱు రాజుం జూచి, "నరేంద్రా! యీ యసమంజుఁడు చంచల చిత్తుఁడై,

దారిలో నాటలాడుకొను మా పిల్లలనందఱం గొనిపోయి సరయూనదిలో వైచి తెలివిలేమిచే మిక్కిలి వేడుకతోఁ జూచుచున్నాఁడు. ఇదియె మా భయమునకుఁ గారణ"మని చెప్పిరి. ఆ సగరనృపాలుఁడు జనుల పలుకులు విని, వారియిష్టము నెరవేర్పఁగోరి, అహితుఁడగు కుమారు నస మంజుని భార్యాపరివార సమేతముగ రథమెక్కించి, "ఇతఁడు బ్రతికి యున్నంతకాలము పట్టణములోపలికి రాఁగూడదు. అడవిలోనే యుండ వలయును" అని పంపివేసెను. ఆ యసమంజుఁడు గుద్దలిని గంపను గైకొని, పాపంపుఁ బనులు సేయువాని చందమున పర్వతదుర్గములం దును, నానా దిక్కులందును దిరుగుచుండెను. ఈ కారణములచే మిక్కిలి ధర్మాత్ముఁడయిన సగరుఁడు తనదు పెద్దకొడుకును విడిచిపెట్టెను. ఇప్పుడు రాముని నడవికిఁ బంపఁదలఁచితివే! రాముఁ డట్టి యే చెడ్డపని సేసినవాఁడు? రామునియెడ లేశ మైనను దుర్గుణము గనఁజాలము. చంద్రునందుఁ గళంకమెట్లు లేదో, అట్లే రామునియందుఁ గించిత్తైనను దుర్గుణము లేదు. ఓ దేవీ! అట్లు కాక, నీ కేదియైన దోషము గనఁబడునేని, దానినిపుడు యథార్థముగా జెప్పుము. ఆ కారణమున రాము నరణ్యమునకుఁ బంపవచ్చును. దుష్టుఁడుగాక, సన్మార్గమునఁ దిరుగువానిని విడుచుట యధర్మము గావున నట్టి యన్యాయ మింద్రుని సంపదనైనను బోఁగొట్టును. కావున రాముని పట్టాభిషేకమునకు విఘాతము సేయవలదు. సొగసైన మోముగలదానా, లోకాపవాదమునకైనను వెఱచి, యిట్టి యన్యాయమునకుఁ బాల్పడ కుము" అని సిద్ధార్థుఁడు కైకేయితోఁ జెప్పఁగా, రాజు దుఃఖముచే మఱింత హీనస్వరము గలవాఁడై, కైకేయిం జూచి "ఓ పాపాత్మురాలా, నిన్నుఁ జూడ దీనికి నీవు సమ్మతింపవనితోఁచెడి. నీకుఁగాని, నాకుఁగాని హిత మునుగోరవు. నీచమార్గమును ద్రొక్కి కుచ్ఛితంపుఁ బనులు చేయు చున్నావు. నీ నడతే సన్మార్గమునకు విరుద్ధముగా నున్నది. నేనును రాజ్యమును, సుఖమును, ధనమును బాసి యిప్పుడే రాముని వెంబడించె దను. నీవును భరతునితోఁగూడి సుఖము లనుభవించుచుఁ జిరకాలము రాజ్యము బాలింపుము" అని చెప్పెను.

37-వ సర్గము.

రామాదులు కైకేయి దెచ్చియిచ్చిన నారబట్టలను ధరించుట

రాముఁడు సిద్ధార్థుఁడను ప్రధానమంత్రియొక్క మాటనువిని, వినయమిట్టిదియని యెఱిఁగినవాఁడగుటఁజేసి, సవినయముగా దశరథునిం జూచి, "నృపాలా! సుఖములను బాసి, యడవులయందుఁ గందమూల ఫలాదులను దినుచు, సకలాశల వర్జించియుండఁబోవు నాకీ సేనలతో నేమి యుపయోగమున్నది? ఎవఁడైన నొక్కఁడు మేటియేనుఁగు నొసఁగి దాని నడుమునకుఁ గట్టెడి మోకును గోరినయెడల నేమి యుపయోగము? ఏనుఁగును విడిచినతర్వాత దాని నడుమునకుఁ గట్టెడి మోకునం దాశపడి యేమి యుపయోగములేదు. ఓ పుడమిఱేఁడా! సత్పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! నాకీ సేనలతో నేమి యుపయోగము? అన్నిఁటిని నా భరతునకీ సమ్మతించుచున్నాను. నాకు నారబట్టలఁ దెచ్చి యిత్తురుగాక! అవియే నాకుఁ జాలును. నేను బదునాలుగేం డ్లరణ్యమున నుండవలయుఁ గావున నాకుఁ బ్రాణధారణమునకై, గడ్డలు దుంపలు గుద్దలిని, బుటకను దెచ్చి యిప్పింపుఁడు" అని యడిగెను.

కైకేయి వెంటనే తానే నారబట్టలఁ దెచ్చి జనులందఱు చూచుచుండఁగా "రామా! యివిగో! నారబట్టలు కట్టుకొమ్ము" అని సిగ్గుమాలి చెప్పెను. ఆ పురుషశ్రేష్ఠుఁడైన రాముఁడు కైకేయివలన నా రెండు నారబట్టలను గైకొని, తాను గట్టియున్న సన్నపుట్టము నూడఁదీసి, యా మునులు దాల్చెడు నారవస్త్రములను గట్టెను. లక్ష్మణుఁడు నచ్చటనే తండ్రి సముఖముననే మేలి వస్త్రములను విడిచి తాపసులు దాల్చెడి వల్కలములను గట్టెను. అంతట సీతాదేవి దా నెప్పుడు పట్టుబట్టలఁ గట్టుకొనునది కావునఁ దన నిమిత్తము కైకేయి తెచ్చిననారచీరను జూచి, వలనుజూచిన యాఁడుజింకవలె గడగడవడఁకెను. శుభలక్షణములు గలదియు, సర్వధర్మముల నెఱిఁగినదియు, భర్తృధర్మములనే తన ధర్మములనుగా నెంచుచుండునదియునైన సీత కైకేయి దెచ్చిన నారచీరలను గైకొని, మనంబున మిక్కిలి నొచ్చినదై, కన్నీటిచే నిండిన కన్నులు గలదై, గంధర్వరాజుం బోలెడి తనదు పెనిమిటిం జూచి "నాథా! వనమునసుండు మును లీ నారబట్ట లెట్లు కట్టుకొందురు" అని మాటిమాటి

కడిగి వానిని దాల్చుటకుఁ జేతఁగాక నిశ్చేష్టురాలయియుండెను. అట్లు కొంత సేపుండి, యా సీత యొక వల్కలము మెడకుఁ గట్టికొని, మఱొక్కటి చేతఁ బట్టికొని, కట్టుకొనఁజాలక యచ్చటనే సిగ్గుతో నిలఁబడి యుండెను. ధర్మపోషకులలో మేటియగు రాముఁడు వేగిరంబు సీతకడ కేఁగుదెంచి, యామె కట్టియున్న పట్టుచీరకుఁ బైనఁ దానే నారచీరను గట్టెను. సీతకు శ్రేష్ఠమయిన నారచీరను గట్టుచున్న రామునిఁ జూచి యంతఃపురాంగన లందఱు కన్నీరుగార్చుచు మిక్కిలి యాయాసము నొంది, ప్రతాపముచే వెలుఁగుచున్న రామునిఁ జూచి "ఓ బిడ్డఁడా! గొప్ప మనసు గలదగు సీత వనవాసమునకుఁ బోవలయునని యాజ్ఞాపింపఁబడ లేదు. నీవు పితృవాక్య పరిపాలనమునకై యడవి కేఁగినప్పుడు, ఓ ప్రభూ! నీకు మాఱుగా సీతను జూచుచుండెదము. ఓరీ కొడుకా, నీవు లక్ష్మణునిఁ దోడ్కొని వనమునకుఁ బొమ్ము. ఈ సుకుమారాంగియగు సీత మునిపత్నివలె వనవాసము సేయ నర్హురాలుగాదు. ఓ కుమారా! నీవు ధర్మమే ప్రధానముగాఁగలవాఁడవు. నీ విప్పుడు తండ్రి పనుపుఁ దప్పించి యరణ్యమునకుఁబోవక నిలువవుగదా! కావున మా వేఁడికోలు నియ్యకొని సీత నిచ్చట విడిచిపొమ్ము. ఆమె యిచ్చట నుండును గాక!" యని పలికిరి. దశరథ తనయుఁడగు రాముఁ డివ్విధమునఁ బలుకు నంతఃపురాంగనల మాటల నాలకించుచుఁ దన స్వభావముంబోలు స్వభావముగల సీతకుఁ దానే వల్కలము గట్టనే కట్టెను. సీత నారచీరలఁ గైకేయి చేతినుండి కైకొన్న వెంటనే, రాజపురోహితుఁడగు వసిష్ఠుఁడు సీతాదేవిని, "నీవు కట్టుకొన నక్కఱలే"దని నివారించి, కైకేయిం జూచి యిట్లనియె. "న్యాయము దాఁటి చెడ్డదారులలోఁ బ్రవేశించు బుద్ధిగలదానా, కులమునకుఁ జెఱుపనచేఁటయైనదానా, నృపాలుని మోసపుచ్చి, మర్యాదమీఱి యెంతపనికైనఁ దెగఁబడితివిగదా! గుణహీనురాలా, సీతాదేవి యేల యడవుల కేఁగవలెను? ఆమె పోవలసినది లేదు. ఆమెయే రాముని కిప్పుడు సిద్ధముగానుండు సింహాసనమెక్కి రాజ్యముఁ బాలింపఁ గలదు. సంసారియగు గృహస్థునికి భార్యయే యాత్మయని వేదములు సెప్పుచున్నవిగదా! అట్లే రామునికీ సీత యాత్మ గనుక సీత రామునికి బదులుగానుండి భూమిని బాలింపఁగలదు. అట్లు గాక, సీత రాముని

వెంబడించి వనంబున కేఁగునేని, మేమును వెంబడింతుము. ఈ పట్టణ మెల్ల వెంబడించును. రాముఁడు భార్యాసమేతుఁడై పోవు వనంబునకే సేనాధిపులును, జనుల కాదరువయిన దశరథుఁడును, నతని దేశమున నుండు జనులును, పట్టణవాసులును తమ సకలపరివారములతోఁగూడఁ బోవుదురు. భరతుఁడును, శత్రుఘ్నుఁడును వల్కలములఁ గట్టుకొని, యడవులఁ దిరుగుచున్న తమయన్నకడ కేఁగుదురు. అటుపిమ్మట నీ వొక్కతెవె, చెడు నడతలఁగలదానవై, జనులకుఁ గీడుచేయుచు నిర్మానుష్యమై చెట్లు మొలచియుండు నీ పురము నేలుచుండుము. రాముఁడు రాజుగాని రాజ్యము రాజ్యముగాదు. రాముఁడుండఁగల యరణ్యమె రాజ్య మయ్యెడిని. భరతుఁడు దశరథునకే పుత్రుఁడగునేని, తన తండ్రి తనకు మనఃపూర్తిగ నీని రాజ్యము నేలనిచ్చగింపఁడు. నీవు తన తండ్రికి విరోధముసేసితివిగాన నీయందుఁ గొడుకువలె భక్తిగలిగియుండ నేరఁడు. నీవు నేలనుండి నింగి కెగిరినను, తనపెద్దలవంశచరిత్రము నెఱిఁగిన భరతుఁడు మర్యాదకు భంగముగా నడచుకొనఁడు. కావున నీవు నీ కొడుకుపైఁ బ్రేమతోఁ జేసిన కార్యము నీకొమరునకు సమ్మతమైనదికాదు. నీవు పుత్రుని కిష్టమని చేయ నెంచిన పని యాతనికి విరుద్ధమేయగును. లోకమున రాముని మనము ననుసరించి పోవనివాఁ డొక్కఁడు నుండఁడు. ఓ కైకేయీ! రాముఁడు పయనముగాఁగానే, యా రాము నితోఁగూడ నేఁగదలఁచియుండు సింహ, వ్యాఘ్రి, మృగాదులను నీ విప్పుడే చూడఁగలవు. ఓ కైకేయీ! నీ కోడలు గట్టిన నారచీరను విప్పి, శ్రేష్ఠములయిన యాభరణముల నొసఁగుము. ఈ నీ కోడలగు సీత నారబట్టలను దాల్పఁదగినదికాదు. మఱియు నీవు "రాముఁ డొక్కఁడే వనమున నారబట్టలఁ దాల్చియుండవలయు"నని కోరితివి. కావున నీ కోడలగు సీత భూషణములను దాల్చి, కైసేత సేసికొని, రామునితోడ నరణ్యమున వాసము చేయఁగలదు. ఈ సీతయు రామునట్లే జడలను, వల్కలములను దాల్చి వనమునకుఁ బోవలెనని నీవు గోరవైతివి గావున, రాజపుత్రియగు సీత ముఖ్యములయిన వాహనములను, పరిచారకులను, సకలవిధములగు వస్త్రములను, సకలవిధ సాధనములను గూడఁ దీసికొని పయనముగాఁగలదు" అని కైకేయితోఁ జెప్పెను.

బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడు సాటిలేని తపోమహిమ గలవాఁడునగు రాజపురోహితుఁడయిన వసిష్ఠమహాముని యీప్రకారము పలుకుచుండఁగా, సీతమాత్రము తన ప్రియకాంతుని యభిమతమునకు విరుద్ధముగాఁ బోఁదలఁచినదిగాదు కావున సీతయొక్క మనసు గించిత్తయినను మాఱదాయెను.

38-వ సర్గము.

దశరథుఁడు సీతకు నారచీరలు వలదనుట

సీత నాథుఁడు గలదైనను నాథుఁడు లేనిదివోలె నారచీర గట్టుకొనుచుండఁగ జను లందఱు చూచి, "ఛీ! దశరథుఁడా!" యని దశరథుని మిగుల నిందించిరి. ఆ నగరునందలి యా కోలాహలమును విన్నతోడనే, యా మహీపాలుఁడు తన ప్రాణమునందును, ధర్మమునందును, గీర్తియందును నాశ విడిచి, యింకఁదన కవి రావనియెంచి, వేఁడి నిట్టూర్పు విడిచి, యా భార్యతో, "ఓ కైకేయీ! సీత నారచీరను గట్టుకొని వనమునకుఁ బోఁజనదు. ఆ సీత సుకుమారి; పిన్నవయసుది; ఎల్లప్పుడు సౌఖ్యము లనుభవింపఁదగినది. మా గురువగు వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు "ఈ సీత వనవాసమునకుఁ దగినదిగా" దని నిజము చెప్పెను. ఈ రాజేంద్రుని పుత్రికయగు సీత దయసూపఁదగినది. ఈ సీత యెవరికి నీషత్తయిన నపకారము సేయలేదు. ఈ సీత నారచీరఁ గట్టికొని జనుల నడుమ వెలవెలపోవుచు, మై మఱచినట్లు, మునికాంతవలె నిలిచి యున్నదే! ఇట్లుండవలసిన యవస్థ యీమె కేల సంభవించెను! ఈపె జనకమహారాజు కూఁతురు; సామాన్యురాలుకాదు. ఈపెను నారచీరలను విడిచివేయుమని చెప్పుము. సీతయుఁగూడ నారచీరలఁ గట్టికొని యరణ్యమునకుఁ బోవలయునని వరమును నే నొసఁగనైతిని. కావున రాజపుత్రి యగు నీ సీత తన సౌఖ్యమునకు లోపము వాటిల్లకుండునట్లుగఁ దనకుఁ గావలసిన యమూల్యరత్నాదులను దీసికొని వనమున కరుగునుగాక. నేను బ్రతుకఁదగినవాఁడనుగాను. కావుననే నీ కింతటి క్రూరమైన వాగ్దానమును జేసితిని. ఆడినమాట తప్పలేక యింతకష్టముఁ దెచ్చుకొంటిని. ఇఁక నేమి యనుకొని యేమియుపయోగము? నీవును మూఢురాలవై రాముని యరణ్యవాసము, భరతుని పట్టాభిషేకమున నెడి

యీ వరములం గోరితివి. వెదురును దాని పుష్పమె కాల్చునట్లు, నే
నొనర్చిన వరదానము నన్నే దహించెను. ఇఁక నేనేమి చేయుదును.
ఓసీ క్రూరురాలా! రాముఁడు నీ కెగ్గయినఁ గీడు రవంతచేసినాఁడను
కొందువుపో! అక్కటా! నీచురాలా! నీకు సీత యేమి
యపకారము నేసినది? ఈ సీత యాఁడుజింకవలె విశాలమయిన కన్నులు
గలది; మెత్తని స్వభావముగలది. నీవలెఁ గీడురోయునదికాదు.
చూపఱకు దయ తలఁపఁదగినది. అట్టి జానకి నీకేమి యెగ్గుసేసినది? ఓసీ
క్రూరురాలా! రాముని నడవికిఁ బంపుటకుఁ గంకణము గట్టికొంటివే! అది
యొక్కటి చాలదా? మఱియు నిట్టి తుచ్ఛంపుఁ బాపకార్యములేల చేసె
దవు? వీనిచే నీకు వచ్చెడు ఫలంబేమి? ఓ కైకేయీ! పట్టాభిషేకము
నకై వచ్చిన రామునిఁ గూర్చి, "ఈ రామునికిఁ బట్టాభిషేకము నిలిపి
యరణ్యమునకుఁ బంపు"మని యడిగితివి. నీ మాటను విని నేను నంత
మాత్రమునకుఁ బ్రతిజ్ఞ చేసితిని. నీ విప్పు డామాట మీఱి, సీతకూడ
నారచీరఁగట్టుచుండఁగాఁ జూచుచున్నావుగదా! నన్నడిగినదానికంటె
హెచ్చుగా నీవు గోరుచున్నావు గాన నీవు నరకము నొందఁగోరితివి"
అని యివ్విధంబున మహానుభావుఁడగు దశరథుఁడు విలపించుచుఁ గొంచె
మైనను వ్యసనముయొక్క దరిఁ గానక, యా పుత్రవియోగ వ్యసనము
నందే మునిఁగినవాఁడై, కడునొచ్చి పుడమిపైఁబడి, మఱలఁ గొంత
సేపటికి లేచి కూర్చుండెను. ఆ ప్రకారముగఁ బలుకుచుఁ దలవాల్చి
కూర్చుండియుండు తండ్రినిగూర్చి రాముఁ డడవికిఁ దఱలినవాఁడై
యిట్లనియె: "ధర్మపరుఁడవగు ఓ ప్రభూ యీ నా తల్లియగు కౌసల్య
గుణవతియని కీర్తివడసినది; పెద్దది; గొప్ప స్వభావముగలది; తా మీ
ప్రకారముగఁ దన పుత్రుఁడగు నన్నుఁ గానలకుఁ బంప నెంచితిరని
తమరిని దూషింపకున్నది. తాము కోరిన గోర్కులొసంగువారుగాన,
నన్నుఁబాసి, దుఃఖసాగరమున మునిఁగినదియు, నింతకు మున్నిట్టి వ్యస
నముల నెఱుఁగనిదియునైన నా తల్లిని బ్రేమతోఁ జూచుచుండఁ
గోరెద. ఇంద్రసమానా! తాము జనులచే మర్యాదసేయఁదగినవారలు.
తమ మన్ననచే జాలినొందఁదగిన యీమె నాయెడఁబాటువలని వ్యసనము
నెట్లొందక, నన్నే తలంచుచు, తమకడఁ బ్రాణములు నిలుపుకొని

యుండునో, నేను వనమున నుండఁగా, దుఃఖముచేఁ జిక్కిన యామె యమసదనము నొందక, నేను మఱల వత్తునని యాశగలిగి, నా రాక కెదురుచూచుచుండునో, ఆ ప్రకారముగఁ దాము సేయవలయు" నని రాముఁడు తండ్రితోఁ జెప్పెను.

39-వ సర్గము.

{ సుమంత్రుఁడు దశరథాజ్ఞచే రాముని వనంబునకుఁ దోడ్కొనిపోవ రథంబుఁ దెచ్చుట }

దశరథుఁడు పత్నీసమేతుఁడై శ్రీరాముని వచనమును వినియు, మునివేషధారియగు రాముని జూచియు, స్మృతిఁదప్పి, దుఃఖముచేఁ గడు నొచ్చినవాఁడై, యీ రామునిఁ జూడఁజాలకపోయెను. అతఁడు పాఱఁ జూచియు, దుఃఖపారవశ్యముచే మాటలాడఁజాలనివాఁడయ్యెను. ఆ నృపాలుఁడు ముహూర్తకాలము మైమఱచినవాఁడువోలె నుండి, శోకమునొంది, రామునే మాటిమాటికిఁ దలఁచికొని యేడ్చుచు "తొల్లి నే నెందఱను బిడ్డలనుండి యెడఁబాపితినో? లేక యెందఱు ప్రాణులను హింసించితినో? కావుననే యీ వ్యసనము నాకు సంప్రాప్తమయినదని తలఁచెను. కాలము రానిది బొందెనుండి ప్రాణములు తొలఁగనే తొలఁగవుగదా! ఈ పాపాత్మురాలైన కైకేయి పెట్టెడి బాధల ననుభవించుచున్నను నాకు మరణము రాకున్నది. సన్నని బట్టలనువిడిచి, మునులు గట్టెడి నారబట్టలను గట్టుకొని యగ్నిహోత్రునివలెఁ దేజరిల్లుచు ముందట నిలఁబడియున్న నా కన్నకొడుకును నేను జూచుచున్నాఁడనే! నాకంటెఁ గ్రూరుఁ డొక్కఁడున్నాఁడే! ఇట్లు మోసము పన్ని, స్వకార్యమునకై ప్రయత్నపడిన యొక కైకేయి నిమిత్తమింతజనము దుఃఖించుచున్నదిగదా" అని చెప్పి, కన్నీటిచే మూఁతవడిన కన్నులుగలవాఁడై "రామా!"యని యొకతడవ మాత్రమే పిలిచి, పై మాట చెప్పఁజాలనివాఁడయ్యెను. అమ్మహీపాలుఁడు కొంత సేపటికి స్మృతిఁదెచ్చుకొని రెండుకన్నులనిండఁ గన్నీరుంచుకొని సుమంత్రునిఁ జూచి, "మంత్రివర్యా! రాజులెక్కఁదగిన మన రథమునకు మేటిగుఱ్ఱములనుగట్టి, తీసికొనివచ్చి, యీ సౌందర్యశాలియగు రాముని నందుఁగూర్చుండఁజేసి, యీ పట్టణమునకు వెలుపటి వనమున

విడిచిరమ్ము. లోకమున గుణవంతులయొక్క సుగుణముల కిదియె ఫలము కాఁబోలునని తలఁచెదను. శూరుఁడయిన రాముఁడు తలిదండ్రులచే నడవులకుఁబంపఁబడుచున్నాఁడుకదా! ఏలయన, నాడినమాట తప్పరాదను సుగుణముగలిగి యుండుటఁబట్టికదా యిప్పుడు నేను రాముని నడవులకుఁ బంపవలసివచ్చెను. కావున సుగుణములు సయితమొక్కసమయమునఁ గష్టములకే యగుచున్నవి” అని చెప్పెను.

సుమంత్రుఁడును నృపాలుని వాక్యము విని, వేగముగ నడుగులిడుచుఁబోయి, యుత్తమములయిన గుఱ్ఱములచే శోభిల్లుచున్న రథముఁదోలుకొని యచ్చటికి వచ్చి, చేతులుజోడించుకొని “రాజకుమారా! మేటిగుఱ్ఱములఁ గట్టిన, సకలభూషణములచే నలంకరింపఁబడిన రథమును దెచ్చిపెట్టియున్నాను” అని రామునితోఁ జెప్పెను. ఆ మాటలు విని, దశరథమహారాజు ధనమును నిలువచేయుటయం దాసక్తిగలవాఁడును దేశకాలముల నెఱిఁగినవాఁడును, లోపలను బయటను సైతము పరిశుద్ధుఁడును,స్థిరమయినమనస్సుగలవాఁడునునైన బొక్కసపుటధికారిని వేగిరముగఁ బిలిచి, “ఓ ధనాధ్యక్షుఁడా! యెక్కువ వెలగల వలువలను, శ్రేష్ఠములైన భూషణములను నీ పదునాలుగేండ్లకుఁ జాలినంత లెక్కపెట్టి, వేగముగ సీతకుఁ దెచ్చియిమ్ము” అని యానతీఁగా, ధనాగారాధిపతి, బొక్కసమునకుఁ బోయి, నృపాలుఁడు చెప్పినప్రకారము సరిగా లెక్కపెట్టితెచ్చి సీత కొసఁగెను. అయోనిజయగు నా సీత వనమునకుఁ బయనమైనదై, చక్కని తన యంగములను వింతలైన సొమ్ములతో నలంకరించుకొనెను. ఆ భూషణములచే నలంకరింపఁబడిన యా సీత, యరుణోదయకాలమునఁ బొడుచుచున్న సూర్యుని కాంతి యాకసమును వెలుఁగజేయుమాడ్కి నా రాజగృహము నలంకరింపఁ జేసెను.

అట్టి సమయమున నత్తయగు కౌసల్య, దిగులుతోఁగాక, సంతసముతోఁ బనులు చేయుచున్న సీతను రెండుచేతులతోఁ గౌఁగిలించుకొని, శిరము మూర్కొని యిట్లనియె:—

ఈ ప్రపంచమునం దంతటను జెడ్డ యతివలు తమ ప్రియులచే నెల్లప్పుడు మన్ననవడయుచున్నను నొకప్పు డిడుములంబడిన తమ భర్తలను లెక్కసేయరు. మగువలు భర్తలవలనఁ దొలుత నెక్కువ సౌఖ్యము

ననుభవించినను, స్వల్పమైన యాపదవచ్చినపుడు మగలను నిందింతురు; తుదకు విడువనైనను విడుతురు. ఇది సామాన్యముగ మగువల స్వభావము. జవరాండ్రు బొంకులాడుట స్వభావముగఁ గలవారు; సకల ప్రయత్నములచేతను గనిపెట్ట నలవికానంత లోఁతయిన మనస్సుగలవారు; అప్పటప్పటికి మనమున మార్పునొందువారు; చెడుతలంపులు గలవారు; క్షీణదశలలో భర్తలపైఁ బ్రేమవిడచువారు. స్త్రీలు కులమును, ఉపకారమును, విద్యను, ఇచ్చినవస్తువులను, లోక మర్యాదలను మనమున లెక్కింపరు. వారి మనస్సు లెల్లపుడు చపలములై యుండును కావున వారిని నమ్మరాదు. మంచి స్వభావము, సత్యము, శాస్త్రజ్ఞానము, ఓర్పు అను వానియందు నిలుకడగల పతివ్రతలగు స్త్రీలకన్ననో, భర్తయొక్కఁడే పరమపావనమైన దైవము. కావున, ఓ సీతా! కానలకుఁ బంపఁబడిన నా కొమరుని నీ వలక్ష్యము సేయకుము. అతండు పేదయైనను ధనికుఁడైనను అతఁడే నీకు దైవము" అని కౌసల్య సీతతోఁ జెప్పెను.

సీతయుఁ దన యత్తగారు చెప్పిన ధర్మయుక్తమైన మాటను విని, తనయెదుట నిలఁబడియున్న యత్తగారినిగూర్చి యిట్లనియె. "ఓ పూజ్యురాలవయిన యత్తగారా! తమ రానతిచ్చిన చొప్పున నే నంతయును నొనర్చెదను. భర్తకడ నెట్లెట్లుండవలయునో యదియెల్ల నే నెఱుంగుదును. నేను బెద్దలకడ వినియున్నాను. ఓ పూజ్యురాలా! నన్నుఁ జెడివెలతో సరిపోల్పకుము. చంద్రునికడనుండి యతని కాంతి తొలఁగిపోనట్లు నేను ధర్మమునుండి తొలఁగిపోఁజాలను. తంతులు లేక వీణ వాయింపఁబడదు; చక్రములు లేక బండి కదలదు. అట్లే నూరుగురు బిడ్డలఁ గన్నదైనను ఆఁడుది పెనిమిటిలేక సుఖముఁ బడయఁజాలదు. ఆఁడుది తన తండ్రి నేదైన నడిగిన, నతఁడు మితముగా నొసఁగును; తల్లియు మితముగా నొసఁగును; కుమారుఁడును మితముగా నొసంగును; భర్త యన్ననో యమితముగా నొసఁగును; అట్టి భర్త నే కాంత పూజింపకుండును? ఓ పూజ్యురాలా! నేను మహాపతివ్రతను; తమబోటి పెద్దలవలన ధర్మముయొక్క యవతలి యవతలి గట్టుల నెఱిఁగినదానను. అట్టి నేను భర్త నవమానింతునే? స్త్రీలకుఁ బెనిమిటియేకదా దైవము"

అని సీత కౌసల్యతోఁ జెప్పెను. నిష్కపట స్వభావముగలదగు కౌసల్య సీతయొక్క మనోహర మయిన వాక్యమును విని, 'యిట్టి సీత యరణ్యమున కేఁగుచున్నదే' యనెడు వ్యసనమువలనను, 'మన రామున కిట్టి సుగుణసంపన్నురాలగు పెండ్లా మబ్బెను గదా. ఇఁక మనకేమి కొదువ' యనెడి సంతసమువలనను గలిగిన కన్నీటిని వెంటనే విడిచెను.

ధర్మమునందే యెక్కువబుద్ధి గలరాముఁడు కృతాంజలియై తల్లులనడుమ మిక్కిలి గారవింపఁదగు తనతల్లికిఁ బ్రదక్షిణముసేసి, యామె నుద్దేశించి, "అమ్మా! నీవు వ్యసనపడకుము. నాతండ్రిని గనిపెట్టుకొనియుండుము. వనవాసముయొక్క ముగింపు వేగిరమే రాఁగలదు. కనుమూసి తెఱచునంతలోపలఁ బదునాలుగేండ్లు నిండఁగలవు. అవలఁ బరిపూర్ణ మనోరథుఁడనై, చెలికాండ్రతోఁగూడ నేఁగుదెంచిన నన్నుఁ జూడఁగలవు" అని సవినయముగాఁ దల్లితోఁ జెప్పి, యామెవలెనే దుఃఖించుచున్న మిగిలిన మున్నూటయేఁబదుగురుతల్లులను జూచి, "తల్లులారా! చిరకాలపరిచయముచేఁగాని, తెలివితక్కువచేఁగాని నేనేవేని పరుసములుపలికియుండిన వానినెల్ల మన్నింపుఁడు. మిమ్ము నందఱ నడిగిపోవచ్చితిని. పోయివచ్చెదను" అని చెప్పెను. వారందఱు రాముఁడు వినయముతో ధర్మమునకు విరుద్ధముగాకుండఁ బలికిన యామాటను విని, మిక్కిలి రోదనము చేసిరి. ఆ యంతఃపురాంగనల రోదనధ్వని, యాఁడు క్రౌంచపక్షుల కూఁతలవలె నుండెను. తొల్లి మద్దెలలయు, నుడుకలయు, మేఘములయు ధ్వనులతోఁగూడియుండిన దశరథుని భవన మిప్పుడు రోదనధ్వనులచేఁ గలఁతపడి, తీరని వ్యసనముతోఁ గడు దుఃఖము గలదయ్యెను.

40-వ సర్గము.

సుమిత్ర లక్ష్మణునకు బుద్ధి సెప్పుట

అంతట రామలక్ష్మణులును, సీతయుఁ జేతులు జోడించుకొని తండ్రికి నమస్కరించి, ప్రదక్షిణము గావించి, యాతని యనుజ్ఞగైకొనిరి. అంత రాముఁడు ధర్మజ్ఞుఁడగుటచేఁ దల్లిని విడువఁజాలక, దుఃఖముచే నొడలు దెలియనివాఁడై, తల్లికి నమస్కరించెను. లక్ష్మణుండును నన్నకు వెంబడే కౌసల్యకు మ్రొక్కి, తరువాతఁ దన తల్లియగు

సుమిత్ర పాదములకు మ్రొక్కెను. సుమిత్ర తన కుమారుఁడగు లక్ష్మణుండు మ్రొక్కుచుండుటను జూచి, విలపించుచు నతని మేలు కోరినదై పొడవుచేతులవాఁడగు లక్ష్మణుని శిరమాఘ్రాణించియిట్లనియె. "ఓరీ నాయనా! నీ వడవులం దునికికై పుట్టితివి. చెలికాఁడయిన యన్నయం దనురాగంబుఁగొంటివి. నాయనా! అన్నగారు పోవునపుడు, ఆతని కెట్టి యాపద రాకుండఁ జూచుచు నేమఱుపాటు లేక యుండుము. ఆతఁడు దుఃఖముగలవాఁడయినను, సంపదగలవాఁడయినను, ఓ దోషరహితుఁడా! ఆతఁడే నీకు గతి. అన్నకు లోఁబడి యాతని యిష్టప్రకారము నడచుకొనుట తమ్మునికి విధి. లోకములోని యీ క్షత్రియకులమునఁ బుట్టినవానికి ఇదియుదానము,యజ్ఞములు, యుద్ధములందు దేహమువదలుట యనునివియు శాశ్వతములైన ధర్మములుగదా". అని యివ్విధమునఁ జెప్పి, సుమిత్ర, లక్ష్మణునిఁ జూచి రామునే లోకమునకంటెఁ బ్రియునిగా నెంచి యతనివెంటఁ బయనమునకు సిద్ధుఁడై యున్న యాతనితో "ఓ నాయనా! రామునే నీ తండ్రియగు దశరథునిగాఁ దలఁచికొనుము. సీతనే నీ తల్లియగు నన్నుఁగాఁ దలఁచికొనుము. అరణ్యమునే యయోధ్యాపట్టణమునుగా నెంచుము, నాయనా! సుఖముగాఁ బోయి రమ్ము" అని మఱలఁ జెప్పిపంపెను.

అంతట వినయ మిట్టిదని యెఱిఁగినవాఁడగు సుమంత్రుఁడు వినయముగలవాఁడై, రామునిం జూచి, మాతలి దేవేంద్రునితోఁ జెప్పినట్లాతనితో "ఎక్కువకీర్తి గలయోరాజపుత్రా, తే రెక్కుము. నీకు మేలయ్యెడు. నీ వెచ్చటికిఁ దోడ్కొనిపోయి విడువమనెదవో, యచ్చటికి నిన్నుఁ గొనిపోయి విడిచెదను. కైకేయి చెప్పినచొప్పున నీవు పదునాలుగేండ్లరణ్యమున నుండవలసినది. నీ విపుడా వనవాసమున కుపక్రమింపవలసినది" యని చెప్పెను.

సొగసయిన పిఱుఁదులుగల సీతాదేవి, తా నలంకారముచేసికొని, వనమునకుఁ బోవలసివచ్చెగదాయని తలంపక సంతసముతోఁ గూడిన మనముతో, సూర్యునిఁబోలె, వెలుఁగుచున్న యా రథము నెక్కి కూర్చుండెను. ఆ తరువాత యన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణు లిద్దఱును బంగరుసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడినవై యగ్నిహోత్రునివలె దేదీప్యమాన

మైయున్న యా రథము నెక్కిరి. దశరథుఁడు వారు వనవాసమున నెన్ని
దినము లుండవలెనో, యన్ని దినంబుల కెన్నిచీరెలు, తొడవులు గావ
లెనో, యన్ని పుట్టములను, సొమ్ములను, భర్తను వెంబడించునట్టి సీత
కొసఁగెను. అట్లె యన్నదమ్ముల కిరువురకుఁ గావలసిన యాయుధ
సమూహములను, కవచములను నొసఁగెను. అంత దశరథుఁడు సీతా
రామలక్ష్మణుల కొసఁగిన భూషణములను, వస్త్రములను, నాయుధ
ములను, చిన్నపుటికను, గుద్దలిని సుమంత్రుఁడు రథమునడుమ నుంచి,
సీత తోడఁజేర్చి ముగ్గురుగా రథమున రామలక్ష్మణులు, గూర్చుండిన
తోడనే, వాయువేగములు, లక్షణయుక్తములు నయినగుఱ్ఱములను
గట్టిగా నదలించి తోలెను. రాముఁడు బహుకాలముండుటకయి యవము
నకుఁ బ్రయాణ మయినంతటనే, యయోధ్యాపురమునందలి జనులును,
సైనికులును మూర్ఛనొందిరి. ఆ పురమునందలి జనులు రాముఁ డరణ్య
మునకుఁ బోవుచున్నాఁడని విన్నంతనే మిక్కిలి కలఁతనొంది, తత్తర
పడుచు గొల్లగానము చేసిరి. ఏనుఁగు లన్నియు నది విని, మదించినవై
కోపముచే ఘీంకారములు చేసినవి. గుఱ్ఱము లన్నియు బెదరి యిట్టట్టు
పరుగులిడుటచే, వాని కాలియందెలు మొదలగు భూషణముల ధ్వనులు
చెలరేఁగినవి. ఇట్లయోధ్యాపురమున గలిగిన గొప్ప రొద చెవులకుఁ
జెవుడు పడునట్లు చేసెను. అంతట నా పురవాసులంద ఱాబాలవృద్ధ
ముగా మిక్కిలి వ్యసనపడి, వేసవిని దప్పిగొన్నవాఁడు నీటిని వెదకుచుఁ
బోవునట్లు, రామునే వెంబడించి పరువిడిరి. అట్లు పౌరు లందఱు వెంబ
డించి, కొందఱు రథమువెనుకను, గొందఱు రథముప్రక్కలను బట్టు
కొని వ్రేలుచుఁ గొందఱు రథమున కెదుటను నిలుచుచుఁ గండ్లనుండి
కన్నీరు గార్చుచు, వేఁడి నిట్టూర్పులు విడుచుచు నా సుమంత్రుంజూచి,
“ఓ సారథీ! గుఱ్ఱముల పగ్గముల నీడిచి పట్టుకొనుము; రథమును
మెల్లగాఁ బోనిమ్ము. రాముని ముఖమును మేము చూచెదము. ఆ
మోము నీకుఁ జిరకాలము చూడఁబోముకదా! అక్కటా! రాముని
తల్లియొక్క హృదయ ముక్కుతోఁ జేయఁబడినది. ఇందుకు సందియము
లేదు. అట్లు కానిచో, దేవకుమారునింబోలు రాముఁ డడవికిఁ జను
చుండఁగా నామె హృదయము బ్రద్దలు కాకుండునా? నీడవలె సీత తన

భర్తను వెంబడించెగాన నామె ధన్యురాలు. సూర్యునికాంతి మేరుపర్వతమునుబోలె భర్త్రాసక్తురాలయి సీత భర్తను విడువదు. ఓ లక్ష్మణా! నీ వదృష్టవంతుడవు. నీ కార్యం బీడేరెను. ఎల్లప్పు డింపు మాటలు పల్కు దేవసమానుఁడయిన యన్నను గొలువఁ బోవుచున్నావు. ఇంతటి భాగ్య మెవరికి దొఱకును? నీ వీరాముని వెంబడించుట యనునది నీకొకగొప్ప దేవతానుకూల్యము. నీ కిది యొక గొప్ప యభివృద్ధి. నీ కిది యొక స్వర్గద్వారము." అని యివ్విధమునఁ బలుకుచుఁ బ్రియుఁడైన యిక్ష్వాకు నందనుఁడగు రాముని వెంబడించుచుఁ గన్నులందుండి వచ్చెడి కన్నీటి నాఁపుకొనఁజాలరైరి. అంతట మిగుల దిగులుపడియున్న దశరథుఁడు దుఃఖముచేఁ గలవరపడి, సంతసముఁ దక్కియున్న పత్నులతోఁ గూడి ప్రియకుమారుఁడగు రామునిఁ జూడఁబోయెదనని యిల్లు వెడలి బయలుదేరెను. మగయేనుఁగును గట్టివేసినపు డాఁ డేనుఁగులు గుంపుగ గూడి ఘీంకారము చేయఁగా గొప్ప రొద పుట్టునట్లాయంతఃపురాంగన లందఱు గూడి యేడ్చుచుండఁగా గొప్ప రొద పుట్టెను. రామునితండ్రియగు కాంతిమంతుఁడగున దశరథనృపాలుఁడును రాముని వియోగమువలని దుఃఖముచేఁ బున్నమనాఁడు రాహువుచే మ్రింగఁబడిన నిండుచందురునిమాడ్కిఁ జిక్కియుండెను. కలిమిగల వాఁడును, ఎఱుఁగరాని మహిమ గలవాఁడునునైన దశరథనందనుఁడగు రాముఁడన్నతో రథము వేగిరముగాఁ దోలుమని సుమంత్రునిఁ దొందర పెట్టె. జనులు సారథిని నిలుమనిచెప్పిరి. ఇట్లు రాముఁడు రథమును శీఘ్రముగఁ బోనిమ్మనియు జను లాఁపుమనియుఁ జెప్పఁగా నప్పుడు సూతున కెట్లు చేయుటకును జేతఁగాక పోయెను. పొడవు చేతుల వాఁడగు రాముఁడు పత్తనము విడిచిపోవునపుడు పైకిలేచిన దుమ్ము పురజనుల కన్నీటిచేఁ దడుపఁబడి యణఁగెను. రాముఁడు పయనమైపోవునపుడు పురజను లందఱు నేడ్పువలని కన్నీటిచేఁ దడిసిన వారలై, హాహాకారములు చేయుచు, మిక్కిలి నొచ్చినవార లగుచు నుండిరి. చేప లిట్టటు తిరుగుటచేఁ గదలెడు తామరపువ్వులనుండి నీరు బొట్లుబొట్లుగాఁగాఱునట్లు, వ్యసనమువలని కన్నీరు తామరపువ్వుల రేకులఁబోలు స్త్రీల కన్నులనుండి బొట్లుబొట్లుగాఁ గాఱుచుండినవి.

కాంతిమంతుఁడగు దశరథనృపాలుఁడు, పురమెల్ల నా రామునియం దొక్కనియందే మన సుంచియుండుటను జూచి, యా వ్యసనముతో మొదలునఱికిన మ్రానువలెఁ గ్రిందఁ గూలఁబడెను. దశరథుఁడు రాముని వెంబడించి కడు వ్యసనముతోఁ గృశించి చతికిలఁబడి పోవుటంజూచి జనులందఱు నల్లకల్లోలముగా నఱచిరి. కొందఱు జనులు "అయ్యో! రామా!" యనియు, మఱికొందఱు "అయ్యో! కౌసల్యా!" యనియు ని ట్లెలుఁగున నంతఃపురాంగన లందఱును కౌసల్యను జుట్టుకొని రోదనము నేసిరి. రాముఁడును బార్శ్వముల దృష్టి నెఱపుచుఁ, జెదరిన మనంబుతోఁ దన్ను వెంబడించి దారిని వచ్చుచున్న తల్లిదండ్రుల నిరువురను జూచెను. ఆ రాముఁడును, త్రాటిచేఁ గట్టివేయఁబడిన గుఱ్ఱపుఁ బిల్ల తల్లిని బాగుగఁ జూడఁజాలనట్లు, ధర్మమను త్రాటిచేఁ గట్టఁబడినవాఁడై, తల్లిని సరిగాఁ జూడఁ డయ్యెను.

అంతట రాముఁడు రథముపై నెక్కి రాఁదగినవారయినను గాలినడకను వచ్చునట్టివారును, సుఖము ననుభవింపఁదగినవారయినను, దుఃఖము ననుభవించువారును, నట్లు దుఃఖానుభవమునకుఁ దగనివారునునైన తన తల్లిదండ్రులం జూచి, వారికష్టములఁ జూడఁజాలక సారథిని ద్వరగాఁ బోనిమ్మని ప్రేరణచేసెను. మావటీనిచే నంకుశముతోఁ బొడువఁబడిన యేనుఁగువలె ధర్మపాశముచేఁ గట్టువడిన రాముఁడు వ్యసనకరమయిన తన తల్లిదండ్రుల దర్శనము నోర్వఁజాలక, సారథి కట్లాజ్ఞనేసెను. ఇంటి యొద్ద దూడను గట్టివేసి యావును బొలమునకుఁ దోలినయెడల, నది దూడమీఁది మరులుచే నెట్లు దూడ నిమిత్తమై యింటికిఁ బరువిడి వచ్చునో, అట్లు కౌసల్యయు రథమునఁ గూర్చుండిపోవుచున్న రాముని వెంబడించి పరుగిడెను. అట్లు రథమును వెంబడించి పరుగులిడుచు "అయ్యో! రామా! అక్కటా! లక్ష్మణా! హా! సీతా!" యని కేకలిడుచు, సీతారామలక్ష్మణుల నిమిత్తమై కన్నీరువిడుచుచు, నృత్యము చేయుదానివలె దుఃఖాతిశయముచేఁ జిందులు ద్రొక్కుచున్న తన తల్లిని బలుమాఱుచూచెను. దశరథుఁడు సుమంత్రుని నిలుమని యఱచెను. రాముఁడు "పో పొమ్మ"ని యఱచెను. అప్పుడు సుమంత్రుని మనసు రెండు చక్రములనడుమఁ జిక్కినవానివలె మిక్కిలి వ్యాకులపాటు నొందెను

అప్పుడు రాముఁడుసుమంత్రునిజూచి, "ఓ సారథీ, నీవు సంశయపడకుము. రథముఁ దోలుము. ఒకవేళ నృపాలుఁడు నీవు మఱలివచ్చినప్పుడు "నేను రథము నిలుపమని యఱచినపుడు నీ వెందుకు నిలుపలేదు" అని యడిగి, నిన్నుఁ గసరి తిట్టినను, నీవు "మహాప్రభూ! చిత్తము! నాకుఁ దమ పిలుపు జనుల సందడిలో వినఁబడలే"దని చెప్పుము. అట్లయిన నేలరథముఁ దోలమని నిన్నడిగెద నందువేమో? "ఒకరు దుఃఖపడుచుండఁగాఁ జిర కాలమోర్చి చూచుచుండుట మిక్కిలి కష్ట"మని చెప్పెను. అంత సుమంత్రుఁడును రాముని మాటచొప్పున రథముఁ దోలఁగోరి, రథమువెంబడి వచ్చుచున్న వారి కందఱికిని రామునిచే సెలవిప్పించి పంపి, వేగమునఁ బాఱుచున్నను,గుఱ్ఱములను మఱింతతొందరగాఁ బఱుగిడునట్లు తోలెను. రాజభటు లందఱు రామునికిఁ బ్రదక్షిణముచేసి మఱలిరి. తక్కిన జనుల గుంపులన్నియు మనస్సును,గన్నీళ్ళప్రవాహమును నా రాముని వెంబడిఁ బంపినవి. అవిమాత్రము తగ్గనేలేదు. "ఎవఁడు త్వరలో రావలెనని మనము కోరుదుమో, అతనిని బహుదూరము వెంబడింపరాదు" అని మంత్రులు దశరథునితోఁ జెప్పిరి. దిగులు పడియున్న దశరథుఁడు మంత్రులు చెప్పిన హితవగు మాటను విని, జోఱు చెమటలచేఁ దడిసిన మేనుగలవాఁడై యా సకలగుణ సంపన్నుఁడయిన కుమారునేఁ జూచుచుఁ బత్నులతోడ నిలఁబడెను.

41-వ సర్గము.

రాముని వనవాసమునకై మూఁడులోకములవారు దుఃఖించుట

పురుషోత్తముఁ డయిన రాముఁడు తల్లిదండ్రులు మొదలగు పెద్దలకెల్లఁ జేతులు జోడించి వినయమును గనఁబఱుచుచు నడవికిఁ దఱలఁగా, నవు డంతఃపురమున స్త్రీలరోదనధ్వని పుట్టెను. "దిక్కులేని వారికిని, బలిమిలేనివానికిని, దయచూపఁదగినవారికిని నెవఁడు గతిగాను, రక్షకుఁడుగాను నుండెనో, యారాముఁడెచటికిఁబోయెను? ఏరాముఁడు తిట్టినను గోపగింపఁడో, కోపమురాఁదగిన సందర్భములనుగూడ వదలి చిన్నలనైనను బెద్దలనైనను గోపపడువారి సందఱిని శాంతింపఁజేయుచు నితరుల సుఖదుఃఖములను దనవిగనే యెంచువాఁడగు నా రాముఁ డేడఁబోయెను? "ఈమె మనతల్లి, వీరు పొరుగువారు" అను భేదములేక కౌసల్యయం

దును, మనయందును నొకతీరుననే భక్తిని బ్రేమను నెఱపునట్టి గొప్ప బుద్ధిగల రాముఁ డెచ్చటికిఁబోవుచున్నాఁడు? ఆఁడుదియగు కైకేయి తొందరపడలేక నృపాలుఁడు ప్రేరణసేయఁగా, సకల లోకములకు శరణ్యుఁడైన రాముఁ డెచ్చటికిఁ బోవుచున్నాఁడు? ఓహో! నృపాలుఁడు వివేకహీనుఁడు కాఁబోలు! కావుననే, జంతుసమూహములకెల్ల మిక్కిలి యిష్టుఁడును, ధర్మమార్గముఁ దప్పనివాఁడును నైనరాముని వనమునకుఁ బంపఁ దలఁచినాఁడు" అని యంతఃపురమునసుండు రాణులందఱు దుఃఖముచే నొచ్చినవారలై, దూడలఁ బోనాడిన యావులవలె నాక్రందనము చేసిరి; గొంతెత్తి మిక్కిలి బిగ్గఱగా నఱచిరి. పుడమితేఁడు మొదట కొడుకు నెడఁబాయుట వలని యంగలార్పుచే మిక్కిలి నొచ్చినవాఁడై, దానితోడ నంతఃపురమునందలి రాణులరోదన ధ్వనిని సైతము విని, కడు దుఃఖమునొందెను. రాముఁడు కానలకుఁ బయనమగుటఁజూచి, గేస్తులగ్నిహోత్రముల వేల్వరైరి; పాకములఁ జేయరైరి; ప్రజలు పసులను జాలించిరి; సూర్యుఁడును గ్రుంకెను. ఏనుఁగులు తమ తొండములతో నెత్తికొన్న కబళములను విడిచినవి. ఆవులు దమ దూడలకుఁ బాలియ్యవాయెను. తల్లులు తమ మొదటికొడుకులను జూచి, "మనగతి యింతయే కదా" యని సంతసమొందరైరి. * త్రిశంకువు, నంగారకుఁడు, బృహస్పతి బుధుఁడు, మఱికొన్ని క్రూరగ్రహములు భీకరములై చంద్రునికడఁ జేరి యుండినవి. రిక్కలును దక్కిన గ్రహములును గాంతిలేనివై ప్రకాశింపకుండెను. విశాఖానక్షత్రములుగూడ కనుమాసి బాగుగఁ బ్రకాశింపకుండెను. ప్రలయకాలమందలి సుడిగాలిచే సుప్పొంగి మీఁదికెగసిన మహాసముద్రమువలె, నాపట్టణమునందలి జనమంతయుఁ గంపించుచుండిరి. పట్టణమెల్లఁ గదలిన ట్లుండెను. దెసలన్నియుఁ జీఁకట్లు గ్రమ్మినట్లు గుర్తింపరాకుండినవి. మఱియు నొకగ్రహముకాని, యొకనక్షత్రముకాని మరియేవస్తువుకాని ప్రకాశించినదికాదు. పట్టణమునందలి జనులందఱు హఠాత్తుగా వగలపాలయి, భోజనములందును, వేడుకలం

* ఈ త్రిశంకు విక్ష్వాకువునకు ముందటి వాఁడు. ఈతఁడు స్వర్గమునుండి త్రోయఁబడి, యాకాశమున నక్షత్రమండలమున నక్షత్రమువలె విరాజిల్లుచున్న వాఁడు. బాలకాండ చూడుఁడు.

డును మనస్సులేనివారైరి. అయ్యయోధ్యాపురమునందలి జనులందఱు గుబులుగొని వచ్చెడు దుఃఖముచే మిక్కిలి వెతల నొంది యెడతెగని నిట్టూర్పులు విడుచుచు, "దశరథునివలనఁగదా మనకింత వ్యసనము సంభవించెను" అని యతనినే మనంబునఁ దలపోయుచు వగచుచుండిరి. గన్నీటిచేఁ దడిసి కలఁగినమోములతో రాజమార్గమున నున్న జనమునం దొక్కనిమోముననేని సంతోషము కానరాకుండెను. అందఱును దుఃఖితులయియుండిరి. చల్లనిగాలి వీవకుండెను. చంద్రుఁడు కాంతిదఱిఁగి యుండెను. సూర్యుఁడు లోకముల వెలుఁగఁజేయక, మబ్బుక్రమ్మినట్లుండెను. లోకమంతయుఁ గలఁతపడియుండెను. స్త్రీలు బిడ్డలందును, మగలందును, తోఁబుట్టువులందును ప్రేమలేకయుండిరి. వేయియేల? అందఱు సర్వకార్యములను విడిచి, రామునే తలఁచుచుండిరి. రాముని యాప్తులందఱు దెలివిఁదప్పినవారలయి, దుఃఖమనెడిబరువుచేఁ గ్రుంగినవారలై లేవఁజాలక పాన్పులందే పరుండియుండిరి. ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, భటులు మున్నగువారితోఁగూడిన యా యయోధ్యాపురము, పర్వతాదులతోఁగూడిన భూమండలము, దేవేంద్రుని వియోగముచేతవలెనా మహాత్ముఁడయిన రాముని వియోగముచే "నిఁక మనకు రక్షకుఁ డెవ్వఁ" డనియెడి భీతిచేతను, "మనయందు దయ చూపుచుండినవాఁడు మనలవిడిచిపోయెనే" యను విచారముచేతను నొచ్చినదై గడగడవణఁకి పోయెను.

42-వ సర్గము.

దశరథుఁడు కౌసల్య యంతఃపురము సేరుట

రాముఁడు బయలుదేఱి పోవుచుండెంతవఱకు రథగమనమువలని దుమ్ము గనఁబడుచుండునో, అంతవఱకును నిక్ష్వాకువంశస్థులలో శ్రేష్ఠుఁడయిన దశరథనృపాలుఁడు తనదృష్టిని మరలింపఁడయ్యెను. ఆ దశరథనృపాలుఁడు మిక్కిలి న్యాయపరుఁడయిన తన ముద్దుల కుమారునిఁ జూచునంతవఱకును నృపాలుఁడు తన కొడుకును జూచుటకై, యా పుడమిపైని పరాగము వృద్ధిఁబొందుచున్నదో యనునట్లు తోఁచెను. ఎప్పుడు రామునియొక్క రథగమనమువలనఁ బుట్టిన పరాగముగూడ నగపడలేదో, యప్పుడే నృపుఁడు మిక్కిలి నొచ్చి దుఃఖమునొంది, నేలకొఱఁ

గెను. కౌసల్యాదేవి నృపాలుఁడు క్రిందఁబడఁగా నతని కుడిచేతినూని
నిలిచెను. భరతునిపైఁ బ్రేమగల కైకేయి యెడమచేతినూని నిలిచెను.
న్యాయశాస్త్రజ్ఞానము, ధర్మాచరణము, వినయము ననువీనితోఁగూడిన
యా దశరథుఁడు తన యెడమప్రక్క నిలిచిన కైకేయినిజూచి, మనము
నందు మిగుల నొచ్చి, "ఓసీ కైకేయీ! నీవు నా యవయవములను
ముట్టకుము. నీవు దుష్టురాలవు. నేను నీ మోముచూడ నిచ్ఛగింపను.
నీవు నాకుఁ బెండ్లామువుగావు, చుట్టమును గావు. నిన్నాశ్రయించి
బ్రతుకుచున్న వారికి నేనుగాను; నాకు వారుఁగారు. అర్థమొక్కటె
ప్రధానముగాఁగలదానవు, ధర్మము మీఱినదానవు నైననీవు నాకడ
నుండఁజనదు. నేను నిన్ను విడనాడితిని. నే నగ్నిహోత్రుని సముక్షము
నం దేనీచేతినిఁ బట్టితినో, ఆ హస్తము నీ లోకమునను బరలోకమునను
విడిచెదను. నీ తోడి యెల్లసంబంధమును విడిచిపెట్టెదను. భరతుఁడీ
శాశ్వతమయిన రాజ్యమునుబడసి ప్రసిద్ధికెక్కునుగాక! పితృ
ప్రీతికై యాతఁడు నా కొసఁగు జల తర్పణాదులు నాకుఁ జెందకుండును
గాక" అని కైకేయిని దూఱెను. అటుపిమ్మటఁ గౌసల్య నృపాలుని లేవ
నెత్తి దేహమంతయు నంటుకొన్న దుమ్ముఁదుడిచి, వ్యసనముచేఁ జిక్కి
నదై, యప్పుడే తననగరునకు మఱలెను. ధర్మమునడపుటయే స్వభా
వముగాఁగల దశరథుఁడు కావలెనని బ్రాహ్మణునిఁ జంపినవాఁడు
వోలెను, చేతితో నిప్పునంటినవాని పగిదియు మునివేసముఁ దాల్చి
యడవికిఁ జనిన రాముని దలఁచి తలఁచి సర్వదా సంతాపము నొందు
చుండెను. తిరిగితిరిగి చూచుచు వచ్చుచుండు దశరథనృపాలుని రూపము
రాహువుచే మ్రింగఁబడిన సూర్యబింబముపగిదిఁ దేజరిల్లకుండెను.
దశరథుఁడును తన ముద్దుల కొడుకునే తలఁచి తలఁచి యిట్లు దుఃఖపడు
చుండి, రాముఁడూరిపొలిమేరను జేరెనని, తెలిసికొని "నాకుమారునిఁగొని
పోవు మేటి గుఱ్ఱముల యడుగులు కనఁబడుచున్నవి కాని, ఆ మహాత్ముఁ
డయిన రాముఁడు గనఁబడఁడు. నా కొడుకులలో మేటియయిన
యే రాముఁడు గంధముపూసికొని, చక్కనైన జవరాండ్రు విసరు
చుండఁగా, మెత్తని పాన్పుపైఁ బరుండుచుండునో, ఆ రాముఁడు
నేఁ డెచ్చటనో యొక చెట్టు మొదటఁ గొయ్యయో, రాయియో తల

గడగాఁ జేసికొని తప్పక పరుండఁగలఁడు. నేలపైఁ బరుండుటంజేసి, నా కొడుకు మిక్కిలి దీనుఁడై, యుదయమున లేచునప్పుడొడలంతయు నంటుకొన్న దుమ్ముతోఁగూడినవాఁడై సెలయేటినుండి యేనుఁగుల రాయఁడు లేచునట్లొకటికి నేలపైనుండి లేవఁగలఁడు. అట్లు లేచి పోవుచుండు పొడవుచేతులవాఁడగు రాముని ముల్లోకములతేని నైనను దిక్కులేనివానిని బోలె వననివాసులు చూడఁగలరు. ఇది నిజము. రాముని సంగతి యటుండనిమ్ము. ఆ జనకమహారాజు కూఁతురగు సీత యెల్లప్పుడు సుఖము లనుభవింపఁదగినది. ఆమె యిప్పుడు ముండ్లపై నడుగులుంచి యడవినిబోవుచుండును. ఆపె యడవులనెట్టివో యెఱుఁగనిది. ఆ సీత గంభీరమును మేనికి గగుర్పాటొదవించునదియునునగు మృగముల నినాదములను విని వెఱపునొందఁగలదు. ఇది నిజము. ఓసీ, కైకేయీ! నీవు కోరికతీరినదానవగుము. నే నిప్పుడే మృతినొందుదును. నీవంతట విధవవై రాజ్యము వహింపుము. నేను బురుషశ్రేష్ఠుఁడయిన రామునిఁ బాసి యొక్క క్షణమైనను మనఁజాలను" అని చెప్పెను. ఇవ్విధమునఁ బలికి నృపుఁడు ఖేదపడుచు జనులగుంపులు వెంబడించుచుండఁగా, బంధువులు చావఁగాఁ గాటికేగి మఱలి స్నానముసేసి యింటునింటికిఁ బోవు చందమునఁ బట్టణోత్తమమయిన యయోధ్యలోఁ బ్రవేశించెను. అపుడయోధ్యాపురమున నాలుగువీథులు గలియుచోటులందును, నిండ్లవాఁకిళ్ళయందును జనులు లేకుండిరి. అంగడివీథులును దేవాలయములును మూయఁబడియుండినవి. జనులందఱును డస్సి, సత్త్వహీనులు విచారగ్రస్తులు నయియుండిరి. రాచబాటలయందు జనులు పలుచఁగానుండిరి. అట్టియయోధ్యాపురముతీరు నెల్లఁ జూచుచు, రామునే తలఁచితలఁచి మనమున గుబులుకొనివచ్చెడి వ్యసనముచేఁ బలవించుచు, సీతారామలక్ష్మణులు లేకపోవుటచేత, అక్షోభ్యమును గరుడునిచే నపహరింపఁబడిన పాముగలదియు నయిన పెనుమడుగువలె నున్న రాజగృహమును సూర్యుఁడు మేఘములోపలఁ బ్రవేశించునట్లు దశరథుఁడు ప్రవేశించెను దశరథుఁ డట్టి నగరునుచేరి, విలపించుచు, డగ్గుత్తికతో సంగతి విశేషము లేకుండునట్లును, ఇతరులకుఁ దెలియఁజాలనంత తిన్నగాను, ద్వారపాలురతో "నాకింకొకచోట మనస్సునకు

నెమ్మదిగలుగదు. నన్ను రాముని తల్లియగు కౌసల్యయొక్క యంతిపురమునకుఁ గొంపొండు" అని చెప్పెను. ఆ మాట విని ద్వారపాలురు నృపాలుని గౌసల్య భవనమునకుఁ దోడ్కొనిపోయి విడిచిరి. వినయముతోఁ పిమ్మటఁ బరిచారకులు నృపాలునిఁ గౌసల్యయింట మెత్తనిపాన్పుపైఁ బరుండఁబెట్టిరి. అట్లు పరుండినపిదపఁగూడ నృపాలుని మనము కుదుటఁ బడకుండెను. అతనికిఁ దన యిరువురు కొడుకులును, కోడలును లేని రాజభవనమును చంద్రుఁడు లేని యాకసమువలెఁ గానుపించెను. అప్పుడు వ్యసనవంతుఁడయిన దశరథమహారాజు, "హా! రామా! నన్నుఁ బాసితివిగదా" యని చేయియెత్తి పెద్దగొంతుతో నేడ్చుచు, "ఏ నరోత్తములు రాముఁడు మఱలివచ్చునంతదనుకను జీవించి యుందురో, వారు రామునిఁజూచి, యాతని గౌఁగిలించుకొని, యానందము నొందుదురుగదా" అని తనలోఁ దా ననుకొనుచు విలపించుచుండెను. అంత రాజేంద్రునకు, దనకుఁ బ్రలయకాలరాత్రియో యనఁదగు రాత్రి వచ్చి, చీకట్లు క్రమ్మఁగానే, నడురేయియందుఁ గౌసల్యను బిలిచి, "కౌసల్యా! రాముని వెంబడించిన నా చూపినప్పటికిని మఱలకున్నది. నీ రూపుగూడ నా కంటికిఁ దెలియకున్నది. "నేను నీ పుత్త్రుని వనమునకుఁ బంపితి" నని నాపైఁ గ్రోధమును మనసున నుంపక, నన్నుఁ జేతితోఁ దాఁకి పట్టుకొనుము" అని విలపించెను. అవ్విధమున రామునే తలఁచుచుఁ బాన్పునఁ బరుండి విలపించుచున్న నృపాలునిఁజూచి యతనికిఁ గడుజేరువఁ గూర్చుండి, తానును మిక్కిలి వ్యసనమొందినదై, నిట్టూర్పులు విడుచుచు విలపించెను.

43-వ సర్గము.

కౌసల్య పుత్త్రవియోగమునకై దుఃఖించుట

అంత పాన్పునందు వ్యసనముచేఁ గృశించి పరుండియున్న పుడమిఱేనిం జూచి, కౌసల్య పుత్త్రవియోగ దుఃఖముచేఁ బీడింపఁబడినదై, యిట్లనియెను.

"ఓ మహీపాలా! నరోత్తముఁడయిన రామునియెడఁ గపటమునెఱపి విషమునుంచి, కైకేయి కుబుసమువిడిచిన యాఁడుపాముచందమున నిర్భయముగా సంచరింపఁగలదు. ఆపె యదృష్టవంతురాలును, చెప్పినట్లు

విను భర్త గలదియుఁగాఁ దన కోరికిని బొంది, రామునిఁ దఱుమఁగొట్టి మనస్సమాధానమునొంది, యింట నుంచుకొన్న దుష్టసర్పమువలె నన్నెల్లప్పుడు భయపఱుపఁగలదు. ఓ మహారాజా! నా కుమారుని భరతునికిఁ బనివానిఁగానైన నుంచుకొనుమని కైకేయి వరముకోరుట మేలుగా నుండదా? అప్పు డతఁడూరిలోపల బిచ్చమెత్తుకొనియైనను నింటం గండ్లముందట నుండునుగదా! కైకేయి రాముని స్వస్థానమునుండి పడఁద్రోసి, యహితాగ్నియగు నతఁడు పున్నమనాఁడు దేవతలకీవలసిన హవిర్భాగమును రక్కసులకొసఁగునట్లు, భరతునకు రాజ్యభారము నొసఁగెను. గజేంద్రమువంటి నడకగలవాఁడును, శూరుఁడును, గొప్ప చేతులవాఁడును,విలుకాఁడునైన రాముఁడు సీతాలక్ష్మణ సమేతుఁడై వనమున నిప్పటికిఁ బ్రవేశించియుండును. నృపేంద్రా! తాము కైకేయి మనోరథం బీడేర్పఁగోరి, వనవాసశ్రమము లింతకుము న్నెఱుఁగనివారలను వనమునకుఁ బంపితిరి. వారు వనమున నిఁక నేగతి ననుభవింతురో! వారు ప్రాయమువారు. ధనహీనులుగాఁ జేయఁబడిరి; సుఖము లనుభవింపవలసిన కాలంబునఁ దఱుమఁబడిరి. హా రడవులందు దరిద్రులై, పండ్లను, దుంపలను దిని యెట్లు బ్రతుకుచుండఁగలరు? మఱల సీతతోను దమ్మునితోను నిచటికివచ్చిన రామునిఁజూచి, నాకు శోకము క్షీణించి పోవునట్టి శుభకాల మిపుడువచ్చునా? శూరులగు రామలక్ష్మణులు నిద్రపోయి లేచినవారువోలె నెపు డయోధ్యకు మఱలివత్తురు? ఎప్పు డయోధ్యాపురమునందు జనులు సంతోషముతో ధ్వజపటములను గట్టఁగా, నయోధ్యాపుర మాధ్వజపటములచే శోభిల్లుచుఁ గీర్తిమంతమైయుండును, అడవినుండి మఱలివచ్చిన పురుషోత్తములగు రామలక్ష్మణులంజూచి, పర్వతమునందలి సంద్రముచొప్పున నయోధ్యాపురజను లెప్పు డుప్పొంగుదురు? ఎప్పుడు దీర్ఘబాహువగు శూరుఁడైన రాముఁడు, వృషభం బావునువలె సీతను రథంబుపైఁ దనముందరఁ గూర్చుండఁబెట్టికొని యయోధ్యకు రాఁగలఁడు? ఎపుడు వారు సంతసముతో నయోధ్యయందుఁ జొచ్చి, మంచి మనసుతోఁ గన్యకలకును బ్రాహ్మణులకు దానముల నొసఁగి జనుల నెప్పుడు సంతోషపఱతురు? శత్రుసూదనులైన నా యిరువురు కొడుకులు రాజమార్గమున వచ్చు

నప్పుడు వేలకొలఁది పురజను లెప్పుడు సేసలు చల్లుదురు? నా కొడుకులు కర్ణభూషణముల ధరించి, యాయుధములను, గత్తిని చేతఁ బట్టుకొని శిఖరములతో వెలుఁగు పర్వతముల చందమున విరాజిల్లుచు నెప్పుడు పురమునకుఁ బ్రదక్షిణము సేయఁగలరు? బుద్ధియందును, వయస్సునందును వికాసము నొందినవాఁడై దేవతలంబోలు కాంతిగలిగినవాఁడగుచు ధర్మజ్ఞుఁడయిన రాముఁ డేతెంచి, మూఁడేండ్లపసిబిడ్డఁడువోలె నన్నెప్పుడు సంతసపఱుపఁగలఁడు? శూరుఁడవగు ఓ నృపాలా, పూర్వజన్మమున బిడ్డలు పాలుత్రాగఁ గోరుచుండఁగా, వారితల్లుల స్తనములను గడుఁగ్రూరురాలయిన నేను గోసి పాఱవేయించియుందును ఇందుకు సందియములేదు. కావున ఓ పురుషశ్రేష్ఠా, దూడయం దెక్కువ మక్కువగల లేఁగటియావును సింహము దూడలేనిదానిం జేయునట్లు నే నీ జన్మమునఁ బుత్రవాత్సల్యముగలదాన నయినను, నన్నీ కైకేయి బలాత్కారముగా నట్లుచేసిన దాయెను. సకల శాస్త్రములందుఁ బండితుఁడును, ఒప్పులకుప్పయు నయినయట్టి కుమారునిఁబాసి, యొంటిబిడ్డను గలదాననయిన రాముఁడు మఱలివచ్చునంతవఱకు జీవించియుండఁ జాలను. పొడవుచేతులు గలవాఁడును, నెక్కువ బలిమిగలవాఁడునైన నాముద్దుల కొడుకును జూడక నేను బ్రాణములు దాల్చియుండ నాకుఁ గొంచెమయినను దిటవుచాలదు. వేసవియందు ఖరకిరణుఁడయిన భగవంతుఁడగు సూర్యుఁడు తన కిరణములచే నీ పుడమిని మాడ్చునట్లు, పుత్రవియోగముచేఁ గలిగిన దుఃఖమనెడునగ్ని యప్పటికప్పటికి వృద్ధి నొందుచు నన్ను దహించుచున్నది. నే నీ వేండ్రమున కోర్చియుండఁ జాలను" అని కౌసల్య నృపాలునితోఁ జెప్పి విలపించెను.

44-వ సర్గము.

సుమిత్ర కౌసల్య నూఱడించుట

ఆర్తైఱఁగునఁ బలవించుచున్న యుత్తమాంగనయగు కౌసల్యను జూచి, ధర్మమునం దాసక్తిగలదగు సుమిత్ర ధర్మము మీఱని యీ క్రింది వాక్యములఁ జెప్పఁదొడఁగెను.

"ఓ భాగ్యశాలినీ! సద్గుణవంతుఁడగు నీ పుత్రుఁడు పురుషోత్తముఁడు. నీ వతనినిగూర్చి దీనముగ వగచియు నేడ్చియు నుపయోగము

లేదు. ఓ పూజ్యురాలా! నీ కొమరుఁడు బలశాలియైనను, తన తండ్రికిఁ బ్రతిజ్ఞఁదప్పనివాఁ డనుపేరు తేఁగోరి, రాజ్యము బరిత్యజించి, కానలకుఁ బయనమయ్యెను. తండ్రి యానతి ప్రకారము నడచుటవలన శాశ్వతమైన పరలోకము సిద్ధించును. ఆ ధర్మమునే పూర్వికులగు పెద్దలును నాచరించిరి. అతఁడు సర్వజనోత్తముఁడు. అతనిఁగూర్చి యెన్నఁడును విచారపడ నక్కఱలేదు. దోషరహితుఁడగు లక్ష్మణుఁ డెల్లప్పు డతని యందు మంచితలంపు గలిగియున్నాఁడు. అతఁడు సర్వభూతములందు దయగలవాఁడు; మహాసమర్థుఁ డయినరామునికిఁ బెన్నిధియయిన వాఁడు. సుఖము లనుభవింపఁదగినది యైన జానకి వనవాసమునందలి యిడుమల నెఱిఁగినదయ్యును, ధర్మాత్ముఁడయిన నీ కుమారుని వెంబడించి పోవుచున్నది. సమర్థుఁడైన యే నీ కొమరుఁడు నేర్పరియై లోకమునఁ దన కీర్తియనెడి టెక్కెమును ద్రిప్పుచున్నాఁడో, యట్టి, ధర్మపరిపాలనమును, సత్యవాక్యమును ధనముగాఁగల నీ పుత్త్రుఁ డేల సత్వరముగా రా నేరఁడు. రాముని శీలమును సామర్థ్యమును నెఱిఁగినవాఁడై, సూర్యుఁడు తన కిరణములచే నతనికి వేఁడిమిని గలిగింపఁడు. ఇది నిజము. మఱియు నడవులనుండి వెడలు గాలి యన్నివేళలందును మేలుగావించునదై, సమశీతోష్ణములు గలిగి, రామునికింపగునట్లు వీవఁగలదు. చంద్రుఁడును రాత్రులందుఁ బరుండియున్న మహాత్ముఁడగు రామునిఁ దండ్రివలెఁ గౌఁగిలించుచుఁ దన చల్లనికిరణములను బర్వఁజేసి; మిక్కిలి సంతసము గావింపఁగలఁడు. తొల్లి శంబరాసురుని పుత్త్రునిఁ దన పరాక్రమముచే రాముఁడు సంచరించినప్పుడు బ్రహ్మదేవుఁడు సంతసించి, రామునకు దివ్యాస్త్రములనెల్ల నొసంగెను. అట్టి పురుషశ్రేష్ఠుఁడయిన శూరుఁడగు రాముఁడు తన బాహుబలమువలన నడవియందున్నను, నింటియందున్నట్లే నిర్భయుండై తిరుగుచుండఁగలఁడు. యుద్ధరంగమున నీ రాముని బాణముల బాఱింబడిన శత్త్రువులు తప్పించుకొనఁజాలరు. అట్లుండఁగా నితని వశమున నీ భూలోకమెల్ల నుండుట కేమి సందియమున్నది? ఆ రాముని ముఖకాంతిని, మగఁటిమిని, సత్స్వభావమునుజూడ సత్వరమ వనవాసము నెఱపి, వెంటనే యయోధ్యకువచ్చి యతఁడు తప్పక పట్టాభిషిక్తుఁడు గాఁగలఁడు.

ఓ కౌసల్యా! రాముఁడు సూర్యునకు సూర్యుఁడు; అగ్ని కగ్ని; రాజునకు రాజు; కాంతికిఁ గాంతి; కీర్తికిఁ గీర్తి; ఓర్పున కోర్పు; దేవతలకు దేవత; భూతములకెల్లఁ బ్రధానభూతము. అట్టిరాముఁడు పట్టణమున నున్న నేమి ? దేశమందున్న నేమి ? ఎచ్చట నున్నను రామునికెట్టి యాపదయు సంభవింపనేఱదు. రాముఁడు వేగముగ సీతతోను, సంపదతోను, భూమితోడను గూడి పట్టాభిషేకము నొందఁగలఁడు. అప్పుడు పురమున నంతకుమున్ను రాముని వనవాసమునకై వ్యసనపడుచున్న జనులు పట్టాభిషిక్తుఁడయిన రామునిఁగాంచి యానందబాష్పములను విడువఁగలరు. శత్రువులకు లోఁబడని రాముఁడు వల్కలములను, దర్భలను ధరించి పోవునప్పుడు సీతవలెనే రాజ్యలక్ష్మియు నతనిని వెంబడించినది. కావున నతనికేది దుర్లభమగును? విలుకాండ్రలో మేటియగు లక్ష్మణుఁడును బాణములను, ఖడ్గములను, వస్త్రములను దాల్చి, రామునికిముందు నడుచుచున్నాఁడు. అట్లుండ నా రామునికేమి కొఱఁతయున్నది ? ఓ దేవీ, వనవాసము నెఱపి, సీతతోను లక్ష్మణునితోను జంద్రునివలె నీ ముందట నుదయించి, నీ పాదములకు మ్రొక్కి, పట్టాభిషిక్తుఁడయి వెలిఁగెడి రాముని నీవు గట్టిగాఁ గౌఁగిలించుకొని, యానందబాష్పములతో నాతని శరీరమును బాగుఁగాఁ దడుపఁగలవు. ఓ కల్యాణీ! ఆ రామునివిషయమున దిగులును విచారమును బొందనక్కఱలేదు. నీవు దుఃఖముఁ బాయుము. నీ వజ్ఞానమును విడువుము. నేను నీకు యథార్థముఁ జెప్పితిని. నీవు మాబోఁటి తక్కినజనుల నందఱ నోదార్పవలసియుండఁగా, నీవేల యిట్లు వ్యసనమున మునిఁగెదవు. రామునికిఁ దల్లివైన నీ విట్లు వ్యసనపడఁదగదు. రామునికంటె మించిన సత్పురుషుఁ డొక్కఁడైనను ముజ్జగములలోపల లేఁడు. ఆరాముఁడు స్నేహితులతో నయోధ్యకుఁ ద్వరలో మఱలివచ్చి మృదువులయినబలసిన తనచేతులతో నీరెండుపాదములను బట్టుకొని నీకు మ్రొక్కఁగా నాతనిపై నీవు వార్షికమేఘమువలె సానందాశ్రువులను విడువఁగలవు" అని యిత్తెఱఁగున రామునితల్లియగు కౌసల్యకు ననేకవిధ వాక్యములం జెప్పి మాటలందును నుపచారములందును నేర్పరురాలయిన సుమిత్ర యంతటితో నూరకుండెను. అట్లు లక్ష్మణుని తల్లియగు సుమిత్ర పలికిన

పలుకులను వినుటచేఁ గౌసల్య స్వల్పోదకశోకముగల శరత్కాల మేఘమువలె నశించెను.

45-వ సర్గము.

రాముఁడు సరయూనదీతీరమున విడియుట

తిరమయిన మగఁటిమి గలవాఁడును, మహాత్ముఁడునునైన రాముఁడు వనమునకుఁ దఱలగా, జను లందఱు నతని ప్రేమతో వెంబడించిరి. రాముని స్నేహితులును, తండ్రియు బలాత్కారముగా నిల్పినను, ప్రజలుమాత్రము నిలువక రాముని రథమును వెంబడించి పోవుచు వెనుకకు మఱలకుండిరి. గొప్ప పేరువడసినవాఁడును, మేటి గుణములతోఁ గూడినవాఁడు నైనందునఁ బున్నమచందురునిఁబోలె రాముఁ డయోధ్యానగర వాసులగువారికిఁ బ్రీతిపాత్రుఁడయి యుండెను. అట్లు జనులు రాముని వెంబడించి, "ఓ జగద్రక్షకా! నీ విపు డరణ్యమునకుఁ బోవలదు. వెనుకకు మఱలివచ్చి, మమ్ము నేలుము" అని వేఁడుకొనుచున్నను, దండ్రిని సత్యవంతునిఁగఁ జేయఁ గోరి, యడవికిఁ బోవలెననియే చెప్పి, రాముఁడు జనులనందఱును ప్రేమ మీఱఁ గన్నులతోఁ బానముచేయురీతిని నీక్షించుచు నా ప్రజలనందఱను దన బిడ్డలవలె భావించుచు వారితో నిట్లనియె:—

"ఓ జనులారా! యయోధ్యాపుర నివాసులరగు మీకు నాయెడ నెంతప్రేమయు, గౌరవమును గలదో, యంతటిప్రేమను గౌరవమును నా ప్రీతికై భరతునందు విశేషముగఁ జూపుదురుగాక! ఆ భరతుఁడు మేటి నడవడిగలవాఁడు; కైకకానంద మొసఁగఁ జేయువాఁడు. అతఁడు మీ కిష్టములును శ్రేయస్కరములునగు కార్యములను యథావిధిగఁ జేయఁగలఁడు. అతఁడు వయస్సునందుఁ బిన్నదైనను జ్ఞానమునందు వృద్ధుఁడు; సాధువులందు మెత్తనివాఁడు; దుష్టులందు శూరుఁడు; యోగ్యుఁడు. అతఁడు శత్రువులవలని వెఱపుఁ దొలఁగించి, మీకుఁ దగినయేలికయై మిమ్ము నాదరింపఁగలఁడు. రాజగుణ యుక్తుఁడగు నా భరతునే నృపాలుఁడు యువరాజునుగాఁ జేయఁదలఁచెను. మఱియు రాజు నానతి చొప్పున నేనును, మీరును నడచుకొనవలయును. మీరు నా కిష్టముఁ జేయఁగోరితిరేని, నేను గానలకేఁగితినని మహారాజు విచార

పడకుండునట్లు నడచుకొనవలయును" అని చెప్పెను. అట్లు రాముఁడు తండ్రిమాట జరుపుటయను ధర్మంబున నిలుకడగలవాఁడై, "నేను మఱలి యయోధ్యకు రా" ననుకొలఁదిచూ, జను లాతనినే రాజుగనుండవలెనని మీఁదుమిక్కిలి నిర్బంధము చేసిరి. పురజనులందఱు కన్నీటిచేఁ గన్నులు మూఁతపడి దుఃఖముతో రామలక్ష్మణులను వెంబడించిపోవుటఁ జూడఁగా, రామలక్ష్మణులు దమ గుణము లనెడు త్రాళ్ళతో వారిం గట్టి లాగుకొని పోవుచున్నారేమో యని చూపఱకుఁ దోఁచుచుండెను. జ్ఞానము, వయస్సు, పరాక్రమమునను మూఁటిచే వృద్ధులగు బ్రాహ్మణులు వయసుచే శిరము వణఁకుచుండఁగా దూరమునుండియే గుఱ్ఱములను గూర్చి "ఓ మంచిజాతియందుఁబుట్టి వేగవంతములగు రాముని వహించుచుండు గుఱ్ఱములారా! మీరు మఱలుఁడు. పోవలదు. మీ యజమానుఁడగు రామునికి మేలుచేయుఁడు. మృగములన్నిటిలో గుఱ్ఱములకు వినికిడి శక్తి అధికము. కావున మీరు మా ప్రార్థన నంగీకరించి వెనుకకు మఱలుఁడు. రాముఁడు ధర్మపరిపాలనముచే నిర్మలమగు స్వభావముగల వాఁడు; శూరుఁడు; నియమముఁ దప్పనివాఁడు. అట్టి మీ ప్రభువును మీరు పట్టణమునకుఁ బిలుచుకొని రావలయునే కాని, పట్టణమునుండి యడవికిఁ గొనిపోవుట తగదు" అనిరి. ఇట్లు మిక్కిలి దీనముగా మొఱలిడుచు రోదనము చేయుచున్న వృద్ధబ్రాహ్మణులను జూచి, రాముఁడు వెంటనే రథంబునుండి దిగి, సీతాలక్ష్మణసమేతుఁడై, యడవియందే మనంబుంచినవాఁ డగుటచేఁ దిన్నగా నడుగులిడుచుఁ బోయెను. రాముఁడు దయార్ద్రదృష్టిగలవాఁడును, సత్ప్రవర్తనమునఁ బ్రేమ గల వాఁడును నగుటం జేసి, కాలినడకతో వచ్చెడి బ్రాహ్మణుల నందఱినివిడిచి రథముమీఁదఁ బోనఁ జాలనివాఁ డయ్యెను. నడచిపోవుచున్న రామునిఁ జూచి బ్రాహ్మణులందఱు మిక్కిలి దుఃఖపడి, మనములు చెదరినవారయి "ఓ రామా! ఈ బ్రాహ్మణులందఱు దమ మూపురములపై నగ్నులను బెట్టికొని బ్రాహ్మణహితముఁగోరెడు నిన్ను వెంబడించుచున్నారు. శరత్కాలమందలి మేఘములవలెఁ దెల్లనై, వెంబడి వచ్చుచుండునవియు, వాజపేయ యాగమున మాకు లభించినవియునైన మా గొడుగులను జూడుము. వాజపేయము చేయుటచే మాకు దొఱకిన యీ ఛత్ర

ములను, గొడుగులేక యెండవేడిమిచే సోలియుండు నీకుఁ బట్టెదము. ఎల్లప్పుడు వేదాధ్యయనమునందుఁ బ్రవర్తించుచుండు మాబుద్ధి యిపుడు నీ వడవికేఁగుచున్నందున, నీతోడ నరణ్యమునకు రాఁ దిరిగినది. మాకు గొప్పధనమైన వేదము లేవియున్నవో, అవి మా మనసులందే యున్నవి. మా భార్యలును దమపాతివ్రత్యబలముచేఁ గాపాడఁబడుచు గృహంబులందే యుండగలరు. కావున వారు మాతోడ రారు. మేము నిన్నెట్లయినను నయోధ్యకు మఱలించి కొనిపోవలెనని వచ్చితిమి. నీ వికవనవాసమునందలి తలంపు మానుము. నీవు ధర్మమును నాచరించుట యందే తలంపుగలవాఁడవగుదువేని, మామాట వినుటకంటె మించిన ధర్మాచరణ మేమియున్నది? ధర్మము నాచరించుటయందు విడువని పట్టుదలగలయో రామా! మేము కడు వృద్ధులము. మా తలవెండ్రుకలు హంసలవలెఁ దెల్లగ నెఱసినవి. ఆచారనిర్వహణమున నేలపైఁబడి దుమ్ముంటికొనినవి. పెద్దలమును దుఃఖము సైరింపఁజాలనివారమునైన మాయొక్క ప్రార్థనల నంగీకరించి వెనుకకు మఱలుము. అనేకులు ద్విజోత్తములు యజ్ఞము లారంభించి, వలయు సంభారములను సేకరించి యున్నారు. ఓ నాయనా! యవి నీవు తిరిగివచ్చినయెడల నెఱవేఱఁగలవు. నీవు రానియెడల నవి యంతటితో నిలిచిపోవును. జంగమములు స్థావరములునగు ప్రాణులన్నియు నీయెడ భక్తిగలిగి నీవు నగరమునకు మఱలి రావలెనని కోరుచున్నవి. రామా, అట్లు నీయెడభక్తిగలిగియున్న వాని కోరికను దీర్పుము. వృక్షములు విశేషముగాఁ గదలుటచూడఁగా, నవి నిన్ను విడిచియుండఁజాలక, నీ వెంబడి రావలెనని ప్రయత్నించినను, వేళ్లు గతినిరోధము చేయుటచేత నవి నిన్ను వెంబడింపఁజాలక, "మన మీ వేళ్ల యాటంకముచే రాముని వెంబడింపలేమైతిమికదా" యని యాక్రోశించుచున్నట్లున్నవి. పక్షులును నీ వరణ్యములకుఁ బోవుటం జూచి, యాహారమునకై బయటఁబోక, చేష్టలుమాని, చెట్లమీఁద నెక్కడివక్కడనే కూర్చుండి, సకల భూతదయాళువయిన నిన్ను వనమునకుఁ బోవలదని యాచించుచున్నట్లున్నవి" అని యివ్విధమున రామునితోఁ జెప్పిరి.

అట్లు రాముని మఱల్పుటకై ఘోషించుచుండు బ్రాహ్మణులను మఱలింపక పోవుచున్న రామునిఁ గూర్చి, తమసానది "ఓ రామా! నీ విట్లు బ్రాహ్మణులను సమాధానపఱుపక పోరాదు" అని నివారించుచున్నదో యనునట్లగపడెను. అంతట సుమంత్రుఁడును రథమునిలిపి, గుఱ్ఱములనువిప్పి డస్సిన యాగుఱ్ఱములను వేగముగ నలపుదీర్చుకొనుటకై నేలపైఁ బొరలించి, నీరు త్రాగించి, యొడళ్లుతోమి, బాగుగఁ గడిగి, తమసానది చేరువను త్రిప్పుచుండెను.

46-వ సర్గము.

రామాదులు జనులను వంచించి రథంబెక్కి పోవుట

అంతట రాముఁ డందమైన తమసానదీతీరముఁ జేరి, సీతనుజూచి, లక్ష్మణునితో "సౌమిత్రీ! వనవాసమునకు వెడలిన మన కిది మొదటి రాత్రి. లక్ష్మణా! నీకు మేలయ్యెడుగాక; గగ్గోలుపడకుము. లక్ష్మణా! చూడుము. శూన్యములయిన యీ యరణ్యములను తమతమ నివాసములకు వచ్చెడి మృగములతోను, పక్షులతోను గూడినవై, కళదప్పి, రోదనము చేయుచున్నవో యనునట్లున్నవి. ఇప్పుడు మన తండ్రియొక్క రాజధానియగు నయోధ్యాపురమునను్న స్త్రీ పురుషులందఱు అడవులకు వెడలిన మనలనుగూర్చి వగచుచుందురు. దీనికి సంశయము లేదు. నరశ్రేష్ఠా! జనులందఱు ననేక సుగుణములచే దశరథుని, నిన్నును, నన్నును భరతశత్రుఘ్నులను గడుఁ బ్రేమతోఁ జూచుచున్నారు. తండ్రియుఁ గీర్తిమంతురాలగు తల్లియు వనమునకు వచ్చిన మనలను గూర్చి మిక్కిలి యేడ్చి యేడ్చి కన్నులుచెడి యంధులగుదురేమో? వారినిగూర్చి నేను మిగుల వగచుచున్నాను. మహాత్ముఁడగు భరతుఁడు తల్లిదండ్రులను ధర్మార్థ కామములతోఁ గూడిన మాటలు సెప్పి యూఱడింపఁగలఁడుగదా! భరతుని మంచితనమును మఱియు మఱియు భావించి "లక్ష్మణా! తండ్రినిగూర్చి కాని, తల్లినిగూర్చి కాని నేనంతగా దుఃఖింపను. పురుషశ్రేష్ఠా! నీవు నావెంట నరణ్యమునకు వచ్చుట మంచిపనియైయున్నను. అటు కాకున్న; నే నరణ్యమున సీతారక్షణమునకై సాహాయ్యము వెదకవలసియుండునుగదా! ఈ నదీతీరమున మన కాహారమునకుఁ గావలసినన్ని వన్యవస్తువు లున్నవి. కాని మన మీ రేయి నీరుద్రావి యుండె

దము. ఇదియే మంచిదని నాకుఁదోఁచుచున్నది" అని చెప్పి, సుమంత్రునితో "ఓ సారథీ! గుఱ్ఱములను జాగ్రత్తతోఁ జూచుకొనుము" అని చెప్పెను. ఆసుమంత్రుఁడును ప్రొద్దుగ్రుంకఁగనే గుఱ్ఱములఁ గట్టివేసి కావలసిన గడ్డినివేసి, సమీపముననే కాఁచికొనుండెను.

రాముఁడును నదికిఁబోయి సాయంసంధ్యావందనా ద్యనుష్ఠానములు దీర్చికొనివచ్చినపిదప, రాత్రియయ్యెనని తెలిసికొని సుమంత్రుఁడు లక్ష్మణునితోడ్పాటుతో రామునకుఁ బాన్పు నేర్పఱచెను. ఆకులతో నేర్పఱచిన యాపాన్పునుజూచి రాముఁడు లక్ష్మణునితోడను, సీతతోడను దానిపైఁ గూర్చుండెను. అంతఁ గొంతతడవునకు రాముఁడు, సీతయు బాగుగ నిద్రింపఁగాఁజూచి లక్ష్మణుఁడు సుమంత్రునికి రాముని నానా గుణములను జెప్పుచుండెను. తమసానదిగట్టున మేల్కొని లక్ష్మణుఁడు సుమంత్రునకు రామునిగుణములు వర్ణించుచుండఁగనే, రాత్రి తెల్లవాఱఁజొచ్చెను. ఆలమందలచే నిండిన యా తమసానదీతీరమున రాముఁ డా రాత్రి వెంబడివచ్చినజనులతోఁగూడ నివసించెను. ఎక్కువ శౌర్యము గలవాఁడగు రాముఁడు నిద్రమేల్కొని, నిద్రపోవుచుండు నా జనుల నందఱిం జూచి, శుభలక్షణములఁగల తమ్ముఁడగు లక్ష్మణునిఁ గూర్చి, "లక్ష్మణా! యీ జనులు మనయందలిప్రేమచేఁ దమ గృహములం దపేక్షమాని, యిప్పుడు చెట్లమొదటఁబరుండి నిద్రించుచున్నారు; చూడుము. ఈ పౌరులు మనలను మఱలించుటకై యెంతయో పట్టుదల గలిగియున్నారు, వీరు ప్రాణములు విడుచుటకైనను సాహసింతురుగాని, తమ నిశ్చయమును విడువఁజాలరు. కావున గాఢనిద్రలోనుండు వీరు నిద్ర లేవకుండులోఁపలనె మనము చప్పుడుచేయకుండ రథమెక్కి నిర్భయముగా సాగిపోవుదము. మన మిప్పు డిట్లు చేయుదుమేని, మనయం దాసగలయయోధ్యాపురవాసు లందఱు నిఁకమీఁద నెప్పటికి నిట్లు చెట్లక్రిందఁ బరుండి నిద్రింపను. రాజపుత్రులు జనులను వారువారు తెచ్చుకొనిన కష్టములనుండి తప్పించవలయునే కాని, పురజనులు తమ నిమిత్తమై విచారపడునట్లు చేయరాదుగదా?" అని చెప్పెను. లక్ష్మణుఁడు నాపలుకులు విని, ధర్మమే యవతరించెనో యనఁదగియుండు తనయన్నను జూచి, "ఓప్రాజ్ఞుఁడా! నాకును నదియే యుక్తముగాఁ దోఁచుచున్నది;

వేగము రథము నెక్కుదము" అని చెప్పెను. అంతటఁ గాంతిమంతుఁడయిన రాముఁడు సుమంత్రునిఁ బిలిచి, "ఓ సమర్థుఁడా! తేరునకు గుఱ్ఱములు పూన్చి తెమ్ము. ఇచ్చటినుండి మఱియొక యరణ్యమునకుఁ బోవుదము. పో పొమ్ము. వేగ రథము నాయితపఱచుము" అని యానతీగా వెంటనే సుమంత్రుఁడు శ్రేష్ఠము లయినగుఱ్ఱములను గట్టి, తేరి నాయితము చేసి, యంజలిబద్ధుఁడై, "రథికశ్రేష్ఠా! యిదిగో రథము నాయితపఱచి తెచ్చితిని. నీకు మేలయ్యెడు. నీవు సీతాలక్ష్మణ సమేతుఁడవై, తేరి నెక్కుము" అని చెప్పెను. అంత రాఘవుఁడు యాయుధముల నెల్లఁ గైకొని రథమెక్కి వేగముగా సుళ్లుదిరిగిపాఱుచున్న తమసానదిని దాఁటి, ముందు లేక, బాగుగాఁ దిర్చినదియు, భయపడువారికి భయమును బోఁగొట్టునదియునైన గొప్పబాటను బొంది, పురజనులను వంచింపఁగోరి, సారథియగు సుమంత్రుని బిలిచి, "సారథీ! నీ వుత్తరముఖముగ రథమును బోనిమ్ము. రెండుగడియలసేపు రథమును వేగముగాఁ బోనిచ్చి పిదప మఱలింపుము. నీ విట్లు చేసినయెడలఁ బురజనులు మనరథముజాడ నెఱుఁగకుందురు. ఆ ప్రకారము హెచ్చరికతోఁ జేయుము" అని చెప్పి రథమునుండి దిగెను. అంత సారథి రాముని మాటప్రకార మొనర్చి మఱలివచ్చి, రామునికిఁ దేరప్పగింపఁగా, నప్పుడు రఘువంశవీరులయిన రామలక్ష్మణులు తమకై సిద్ధపఱుపఁబడిన రథముమీఁద సీతతోఁ గూర్చుండిరి. అంతట నా సుమంత్రుఁడు తపోవనమునకుఁ బోవు మార్గముననే గుఱ్ఱములను దోలెను. వెండియు మహారథుఁడయిన రాముఁడు రథము నెక్కి యడవికిఁ బయనమై పయనమునకుఁ దగిన శుభశకునములను జూచుటకయి తొలుత నుత్తరపువైపునకు రథము మఱలించెను.

47-వ సర్గము.

రాముఁడు దమ్ము విడిచిపోయినందుకై పురజనులు విచారపడుట

ఆరేయి కడచి తెల్లవాఱఁగాఁ బురజనులందఱు మేల్కొని, రాముఁ డచ్చట లేకుండుటఁ జూచి, దుఃఖము దెబ్బను సహింపలేక చెయువులు దక్కినవారలై, మూర్ఛిల్లి, మఱలఁ గొంతసేపటికి లేచి కండ్లయందుఁ గన్నీటిని నింపించుకొని, యచ్చటచ్చటఁ జూచియు రాముని రథముయొక్క దుమ్మునైనను జూడఁజాలకపోయిరి. అంతట వారు

వ్యసనముచే వాడిన మోములతోఁ గూడి, ధైర్యవంతులయినను, జ్ఞానులైన రాముని వియోగముచే దైన్యమునొంది, మిక్కిలి దీనముగఁ దమలోఁ దా మిట్లనుకొనిరి. "ఛీ! యీ నిద్రగదా మనల నింత చెఱచినది. ఈ నిద్రచే మైమఱచినవారలమై, పెద్దవియైనట్టియు, బొడవుచేతులును గలవాఁడగు రాముని నిప్పుడు చూడలేకపోతిమి. గొప్పచేతులు గలవాఁడగు రాముఁడు మనల నెప్పుడును వంచించినవాఁడు కాఁడు. అట్టి యాతఁడు భక్తజనులను విడిచి, యెట్లు వనమునకుఁ బోయి యుండును. తండ్రి తన కడుపునఁ బుట్టిన బిడ్డలనుబోలె, రాముఁడు మనల నెప్పుడు పాలించుచుండునో రఘువంశపు రాజులలో మేటియైన అట్టి రాముఁడెట్లు మనలను బాసి యడవికిఁ బోయెను. కావున మనమిచ్చటనే మరణింతము. లేదా, మరణపర్యంతము యాత్రగావింతము. అంతియ కాని, రాముని బాసిన మన కీజీవితముతో నేమి ప్రయోజనము? ఇచ్చట బాగుగా నెండిన లావుకట్టెలు విస్తారముగా నున్నవి. వీనితో నిచ్చట నొక చితిపేర్చి, యగ్నిని రగులుకొల్పి యందుఁ బ్రవేశింతము. మనము మఱలి యయోధ్యకుఁ జనినపు డచ్చటి జనులు మనలఁజూచి, "జనులారా! అసూయలేనివాఁడును, జనులకుఁ బ్రియముగా మాటలాడువాఁడును నైన రాముఁ డెక్కడికిఁబోయె" నని యడిగిరేని, "మమ్ము విడిచి, యాతఁ డడవికేఁగె" ననియే కదా చెప్పవలయును. ఆమాట యెట్లు చెప్పఁగలము? అయోధ్యాపురవాసులందఱు స్త్రీ బాలవృద్ధులతోడఁ గూడి, రాఘవునిఁ బాసి వచ్చిన మనలను జూచి కడు వ్యసన మొందుదురు. ఇది నిశ్చయము. జితేంద్రియుఁడగు రామునితోఁగూడ మనము పట్టణమునుండి వచ్చితిమి. ఇప్పుడు రాముఁడు లేకుండ మన మా పురము సొచ్చి పురజనులను జూడఁగలము" అని యార్తులగుచైన మాటలను చేతులు పైకెత్తి పలుకుచు, వ్యసనాక్రాంతులై, దూడఁబాసిన యావులవలె పలవించుచుండిరి. పిదప వారు రాముని తేరిజాడను గనిపెట్టి పోఁదలఁచి, యా దారినే కొంతదూరమేఁగి, దారిజాడయైనఁ గనఁబడమిచే వ్యసనముతోఁ గూడినవారై, "ఇదియేమి? మన మింక నేమిసేయఁగలము. దైవముచే మనము వంచింపఁబడితిమి" యని తలఁచుచు వెనుకకు మఱలిరి. అంత వారందఱు వాడువాఱిన డెందములతో వచ్చినదారిని

బట్టి, విచారపడుచుండు సజ్జనులతో నిండి యయోధ్యాపురము సొచ్చి, తమ యిండ్లకుఁ బోవుటకుఁగూడ మనసు లేక, యయోధ్యాపురము సొంపు దక్కియుండుటను జూచి, దుఃఖసంతాపముతోఁ గూడిన కన్నులనుండి కన్నీరు విడిచిరి. పన్నగములు గరుడునిచే నెత్తికొనిపోఁబడిన మడుగు చందమున రాముఁడు లేని యయోధ్యాపురము శోభిల్లకుండెను. రాముఁడు లేమిచేఁ జంద్రుఁడు లేని యాకసము మాడ్కియు, నీరు లేని కడలిచాడ్పునను సంతసము దక్కియున్న యయోధ్యాపురము సొచ్చి, జనులు తమ గృహము సకల ధనధాన్య సమృద్ధములై యున్నను, దుఃఖముచేఁ గొట్టువడి, విచారముతోడ నా యిండ్లకుఁ బోయి, సంతసము దక్కియుండుటం జేసి, జనులను జూచుచున్నను, వీరు తమవారు, వీరు పొరుగువారని తెలియఁజాలరైరి.

48-వ సర్గము.

అయోధ్యాపురజనులు రాముని వనవాసమునకు దుఃఖించుట

ఆ నగర నివాసులగు జనులు రాముని వెంబడించి, మఱలివచ్చి, దుఃఖముచే మిక్కిలి పీడింపఁబడినవారై, కన్నులనుండి కన్నీరు గాఱుచుండ, ధైర్యమువిడిచి మూర్ఛనొందినవారలగుచుండుటఁ జూడఁగా, వారి ప్రాణములు వెలువడి రాముని వెంబడించినవాయనునట్లు చూపఱకుఁ దోఁచుచుండెను. జను లట్టి యవస్థ ననుభవించుచుఁ దమ తమ యిండ్లకు వచ్చి, భార్యాపుత్త్రులను జుట్టు కూర్చుండఁబెట్టికొని, మోమున మిక్కిలి విన్నదనము దోఁపఁజేయుచుఁ గన్నీరు విడిచిరి. వర్తకులు సంతోషరోమాంచముల నొందక, యంగళ్లు పెట్టరైరి. పుణ్యకార్యములు జరుగకుండెను. గృహస్థులు వంట వార్పులు సేయరైరి. జనులు తమ గృహముల నుండిన వస్తువు లగపడకపోయి, మఱల దొఱకినను, విస్తారధనము దొఱకినను సంతసము నొందకుండిరి. మొదటఁ గొడుకును గన్న తల్లు లా కొడుకును జూచి యానందింపరైరి. ఇంటింటను మగువ లేడ్చుచు భర్త లింటికివచ్చుటను జూచి, వ్యసనపీడితలై, అంకుశములచే నేనుఁగులంబోలెఁ దన మెనిమిటులను పరుసని మాటలచే బొడుచుచు "ఎవరు రాముని జూడకుందురో, వారి కిండ్లుండిన నేమి? భార్యలున్న నేమి? విస్తారధనమున్న నేమి? కొడుకులున్న నేమి? సకల సుఖము

బున్న నేమి? లక్ష్మణుఁడును సీతయు రామునికిఁ బరిచర్య సేయుచు వనమునకుఁబోవు రాముని వెంబడించుచున్నారు గావునఁ బురుషులలో లక్ష్మణుఁ డొక్కఁడే సజ్జనుఁడు. ఆఁడువారిలో నా సీత యొక్కతెయె ధన్యురాలు. రాముఁ డరణ్యమునందలి యే తామర కొలఁకులందును, సామాన్యములగు కొలఁకులందును బరిశుద్ధోదకమున స్నానము సేయునో, ఆకొలఁకులే పుణ్యము సేసినవి. అందమునైన వనములుగల యడవులును, గొప్ప జలప్రాయ ప్రదేశములందలి నదులును, నెత్తములతోఁగూడిన కొండలును రాముని బ్రకాశింపఁజేయును. రాముఁ డేయడవికిఁగాని, పర్వతమునకుఁగాని పోవునో, యా యడవియు నాకొండయుఁ బ్రీతితోఁ దనయింటి కతిథివలె నేతెంచిన రాముని బూజసేయకుండఁజాలవు. వింతలైన పుష్పములె శిరోభూషణములుగాఁ గలవై, యనేకములగు పూలగుత్తులను దాల్చి, తుమ్మెదలచే వెలయుచున్న వృక్షములు రామునిఁ జూడఁగలవు. పర్వతములకాలమునయినను వృక్షములయందు పుష్పములను, ఫలములను ప్రీతితో రామునకుఁ దోఁపింపఁజేయును. మఱియుఁ బర్వతములు వివిధములయిన వింతలగు సెలయేళ్లతోఁగూడి, నిర్మలోదకములను స్రవించుచుండును. వృక్షములు కొండలకొనలందుఁ బుష్పఫలాదులతోఁ గూడి రాముని సంతోషపఱచుచుండును. రాముఁ డెచ్చట నుండునో, అచ్చట భయములేదు; అపజయములేదు; దశరథపుత్త్రుఁ డయిన దీర్ఘబాహువగు రాముఁడు శూరుఁడుగదా! రాఘవుఁడు మన కతిదూరమునకుఁ బోవకమునుపే యా రాముని వెంబడింతము. అట్టి మహాత్ముఁడైన ప్రభువగు రాముని యడుగుల నీడ సుఖకరముగ నుండును. ఆతఁడే యీ జనులకుఁ బ్రభుఁడు; ఆతఁడే గతి; ఆతఁడె లోకమునఁ బొందఁదగిన స్థానము. మేము సీతకు బరిచర్య సేయుచుందుము; మీరును రామునికిఁ బరిచర్య సేయుచుండుఁడు. అరణ్యమున మీయొక్క యోగక్షేమములను రాముఁడే విచారించుకొనఁ గలఁడు. సీతయు మా యోగక్షేమములను విచారించికొనును. ప్రసిద్ధి కోలుపోయినదియు, రామునిపై మక్కువతోఁ దహాతహాపడుచుండునదియు, రమ్యము గానిదియు, మనమునకు సంతసము నొదవనిదియునైన యీ యయోధ్యయందు నిఁక నెవ్వఁ డుండఁగలఁడు? ఈ రాజ్యము

న్యాయము లేనిదయియుండునేని, దిక్కు లేనిదానివలెఁ గైకేయిచేఁ జిక్కె. అట్టి రాజ్యమున నుండుటవలనఁ బ్రయోజనము లేదు. కావున మాకుఁ బ్రాణములతో సక్కఱలేదు. అట్లుండ, మాకు బిడ్డలెట్లు పోయిన నేమి? ఇండ్లు, వాకిళ్లు, సమస్త సంపదలు నెట్లు పోయిన నేమి? కులనాశకురాలయిన కైకేయి రాజ్యకాంక్షచేఁ దన పెనిమిటిని, గొడుకును విడిచినప్పు డిఁక నెవరికిఁ బాటుదోలకుండును. ఆమెయే రాజ్యాధికారము నొందునేని, మన కలుములనెల్ల లాఁగికొని మనలను గూడ రామునివలె నడవికిఁ దఱుముగును. దీని కేమియు సంశయము లేదు. మా బిడ్డల తోడుగా మేము చెప్పెదము. కైకేయి రాజ్యమున మేము కూలివారముగా నైన నుండఁజాలము. ఇంతయేల? ఆమె బ్రతికియున్న మే మామెను జూచుచు బ్రతికియుండఁజాలము. ఎవతె దయమాలినదై రాజపుత్త్రుఁడయిన రాముని నడవికిఁ బంపినదో, ధర్మముదప్పినదియుఁ బాపకార్యము లొనర్చునదియు నైన యట్టి కైకేయికడనుండి యెవ్వఁడు జీవింపనోపును. ఈ పురజనమెల్ల మిక్కిలి యుపద్రవమునకు లోనయి, యాదరువుదప్పి, దిక్కులేక, యీ కైకేయిమూలమున నాశమునొందఁగలదు. రాముఁ డడవికిఁ బోయినాఁడు గావున నృపాలుఁ డిఁక జీవింపఁబోఁడు. దశరథుఁడు మృతినొందునేని, యటుపిమ్మట కార్యము రోదనమే. వేఱొక్కటి లేదు. ఇది నిశ్చయము. పుణ్యహీనులును, దరిద్రులును నైన మీరు చక్కఁగా యోచించి, రాము నైనను వెంబడింపుఁడు. లేదేని, విషము నైనను ద్రాగుఁడు. అటుకాదేని, మీ పేరు వినరానియట్లెక్కడికైన దూరదేశములకుఁ బొండు. రాముఁడు సీతాలక్ష్మణులతోఁ గూడ వంచనమెయిఁ గానలకుఁ బంపఁబడెను. కటికివాని వశమునఁ బసులువోలె భరతునివశమున నప్పగింపఁబడితిమి. రాముని గుణములు వర్ణింప నలవి కానివి. లక్ష్మణునియన్నయగు రాముఁడు పున్నమచంద్రునిఁ బోలు మోముగలవాఁడు; నీలవర్ణుఁడు; బలిసిన మూపురములును, పిక్కలుదగులునంత పొడవుచేతులును, కమలములంబోలు కన్నులునుగలవాఁడు; అందఱిని ముందుగా హెచ్చరించువాఁడు; తియ్యనిమాటలవాఁడు; సత్యము పలుకువాఁడు; అధిక బలవంతుఁడు, జనుల కందఱకుఁ జంద్రునివలెఁ బ్రేమతోఁ జూడఁదగినవాఁడు; మదపుటేనుఁగు శౌర్య

మునుబోలు శౌర్యముగలవాఁడు; * మహారథుఁడు. ఆ పురుషోత్తముఁడు వనములందు సంచరించుచు, వానినిఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁ గలఁడు" అని తమ భర్తలను గొంతసేపును, కైకేయిని గొంతసేపును, దమ్ముఁ గొంతిసేపును నిందించుకొనుచు, మృత్యుదేవతను జూచి వెఱచినట్లు, భీతితోను జింతతోనుగూడి, మిక్కిలి బిగ్గఱగా గొంతెత్తి యేడ్చిరి. ఇవ్విధమునఁ బౌరకాంతలందఱు దమయిండ్లలో విలాపము సేయుచుండఁగాఁ బ్రొద్దు గ్రుంకెను; రేయి వచ్చెను. అప్పు డా పట్టణమున జనులు దీపములు వెలిగింపరైరి. బ్రాహ్మణులు వేదాధ్యయనము, పురాణేతిహాసముల పఠనము మానిరి. అపుడా పట్టణము చీకటిచేఁ బూయఁబడినట్లుండెను. అయోధ్యానగర జను లాదరువు దప్పి సంతసము లేకుండిరి. అప్పుడా పట్టణము రిక్కలులేని యుప్పరముపగిది వెలయకుండెను. ఆ పౌరకాంతలు రామునిఁ దమకొడుకులకంటె నెక్కువగా నెంచుటచేఁ దమ కొడుకులును, లేక సోదరులును, నడవికిఁ బంపిన నెట్లు దుఃఖింతురో, అట్లే రాము నడవికిఁబంపుటచే సంతసముమాని, దుఃఖముతోఁ గూడి యేడ్చుచుండిరి. గానములు, వేడుకలు, నాట్యములు, వాద్యములులేకయు, నంగళ్లుమూయఁబడియు, సంతసములేకయు నుండుటచే నా పురము నీరింకిన గొప్ప కడలి చందమునఁ గాంతి దఱిగియుండెను.

49-వ సర్గము.

రాముఁ డుత్తరకోసల దేశములను దాఁటుట

పురుషశ్రేష్ఠుఁడయిన రాముఁడు తండ్రియొక్క యాజ్ఞయందే మనస్సునుంచి యా రేయి గడచునంతలోపలఁ గడు దవ్వేఁగెను. అట్లు రాముఁడు పోవుచుండఁగ నా రేయి సుఖముగాఁ గడచెను. అంత రాముఁడు సూర్యోదయమగుడు స్నానము మొదలగు ననుష్ఠానముల నెల్లఁ దీర్చికొని, దేశముయొక్క పొలిమేరను జేరి యచ్చటఁ జక్కఁగా దున్నఁబడిన పొలిమేరలుగల గ్రామములను, పూఁచిన వనములను జూచుచు, వేగశీలములైన మేటి గుఱ్ఱములు పూన్చిన రథమునఁ గూర్చుండి పోవుచున్నను, మెల్లగాఁబోయినట్లే చాలదూరమేగెను.

* తన్నును, సారథిని, గుఱ్ఱములను గాపాడుచుఁ బగతురతో యుద్ధముచేయువాఁడు మహారథుఁ డనఁబడును.

అప్పుడు రాముని జూచి, పల్లెపట్టుల నున్న జనులు "ఛీ! దశరథనృపా
లుఁడు కామపరవశుఁడై యెంతపని జేసెను. చూచితిరా! అక్కటా!
పాపాత్మురాలును, బాపచింతకలదియునైన కైకేయి యెంత క్రూర
రాలు? ఎంత పాపకార్యమున కొడికట్టినది! పాపాత్మురాలగు కైకేయి,
ధర్మమునందుఁ బట్టుదలగలవాఁడును, మహాబుద్ధిమంతుఁడును, సకల
భూతములందు దయగలవాఁడును, ఇంద్రియములను గెల్చినవాఁ
డునునైన యట్టి రాజపుత్రుని వనమునకుఁ బంపినదే యీ కైకేయి,
కటికిఁదనముగలదై, మర్యాదమీఱి యెంత ఘోరకృత్యము నొనరిం
చుటకుఁ దెగఁబడినది. ఎల్లప్పుడు సుఖముల ననుభవించు జనకునిముద్దుల
పట్టియగు సీత భాగ్యశాలినియయిన యే విధముగా నడవుల నిడుమలఁ
బడఁగలదు? అక్కటా! దశరథుఁ డెంత దయమాలినవాఁడు! జనులకుఁ
బ్రియుఁడును, దోషరహితుఁడునునైన తన కొడుకు నరణ్యమునకుఁ
బంప నిచ్ఛగించినాఁడు!" అని చెప్పుకొనుచుండిరి. వీరుఁడై నకోశలేశ్వరుఁ
డగు శ్రీరాముఁడును నా పల్లెపట్టుల జను లనుకొనుచుండు నిత్తెఱఁగు
మాటలనాలకింపుచుఁ గోసలదేశము దాఁటి, పవిత్రోదకముగల వేదశ్రుతి
యనియెడు నదిని దాఁటి, దక్షిణదిక్కు వైపునకుఁ దిరిగి చాలదూర మేఁగి,
యావులమందలతోఁ గూడిన జలమయప్రదేశముగలదియు, సముద్ర
మున సంగమించునదియునైన గోమతీనదిని, యా వెంబడి నెమళ్ళయు,
నంచలయుఁ గూఁతలతోఁ గూడినదియగు స్యందికయను నదిని వేగవంతము
లైన గుఱ్ఱములు గట్టిన రథంబుచే దాఁటి, యచ్చటి ప్రదేశమును
జూచి, "ఓ ప్రియురాలా! తొల్లి మన పూర్వికుఁడయిన యిక్ష్వాకు
వునకు నీ సకల ధనధాన్య సమృద్ధిగల దేశములతోఁ గూడిన
దగు నీ పుడమిని మనుచక్రవర్తి యొసఁగెను" అని సీతాదేవికిఁ
జూపించెను. వెంటనే మదించిన హంసముయొక్క కంఠధ్వనిం
బోలు కంఠధ్వనిగలవాఁడయిన పురుషోత్తముఁడగు శ్రీమంతుఁడైన
రాముఁడు సుమంత్రుని "సారథీ"యని పలుమాఱు పిలిచి, "నేను వన
వాసము ముగించివచ్చి, తల్లి దండ్రులం జేరి, యెప్పుడు సరయూనది
గట్టునఁ బుష్పములు విరిసికొనుండు నీ వనము వేఁటాడుచు విహరింపఁ
గలను? రాజర్షుల కీ లోకమున నడవులందు వేఁటయేకదా మిక్కిలి సంత

సముఁగల్గించునది. శ్రాద్ధాదికాలములందు మనుజు లపేక్షించునదియు, విలుకాండ్రకభిమతమయినదియునైన సరయూతీర వనమునందు మృగయావిహారమును నే నధికముగాఁ గోరను. రాజర్షుల కీ వేఁటయం దెక్కువ మక్కువగలదు. వారికి దీనింబోలు వేఱొక్క యాటలేదు” అని యింక నాయా విషయముల నుద్దేశించి, యింపులైన పలుకులు పలుకుచు నా దారి గడచిపోయెను.

50-వ సర్గము.

రాముఁడు గంగానదియొద్ద గుహునిఁ జేరుట

బుద్ధిమంతుఁడగు లక్ష్మణుని యన్నయగు రాముఁడు విశాలములయి కన్నులకుఁ బండువుసేయుచుండు దక్షిణకోసల దేశములనుదాఁటి, యయోధ్యాపురము వైపునకుఁ దిరిగి చేతులు జోడించి, “కాకుత్స్థులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న యో యయోధ్యాపురమా! నిన్నును, నిన్నుఁగాపాడుచు నీయందుండు దేవతలను వీడ్కొనుచున్నాను. నేను వనవాసముఁ బూర్తిచేసి, తండ్రి ఋణమును దీర్చుకొన్నవాఁడనై, మఱలఁ దల్లితండ్రుల కడకుఁ జేరి, నిన్నుఁ జూడఁగలను” అని యయోధ్యాపురమును గూర్చి చెప్పి, రక్తమువలె నెఱ్ఱనైన కన్నులుగల రాముఁడు కన్నులనిండ నీరుపెట్టికొని, సంతసముమాని దేశవాసులగు జనులను జూచి, “ఓ జానపదులారా! మీరు నాయెడ నెంత యాదరమును, దయను జూపితిరి. అదియంతయు చిరకాల దుఃఖమునకు హేతువాయె. అట్లు చిరకాలము దుఃఖమనుభవించుట కష్టముగదా! కావున మీ కార్యములనుజూచుకొనుటకై మీయూళ్ళకుఁ బొండు” అని చెప్పెను. ఆ రాముని పలుకులు విని జనులందఱు మహాత్ముఁడగు రామునికి సాగిలఁబడి మ్రొక్కి, ప్రదక్షిణముసేసి, బిగ్గఱగా నేడ్చుచు నచ్చట నచ్చట నిలిచిరి. అట్లు జనులందఱు తనివినొందక యచ్చట విలపించుచుండఁగనే, సాయంకాలమున సూర్యుఁడు గంటికిఁ గనఁబడనట్లు రాముఁడు జనుల కన్నుల కగపడకపోయెను.

అంతటఁ బురుషోత్తముఁడగు రాముఁడు రథమునఁ గూర్చుండియే ధనధాన్యములతోఁ గూడినవియు, దానముచేయు స్వభావముగలవియు, సొంపయినవియు, నెవరవలనను భయములేనివియు, యజ్ఞశాలల

తోను యూపస్తంభములతోను గూడినవియు, నుద్యానవనములతోను మామిడితోఁపులతోను గూడినవియు, జలసమృద్ధములయినసరోవరములు గలవియుఁ, దనిసి బలిసిన జనులతో నిండినవియు, రాజులచేఁ జూడఁదగినవియు, బ్రాహ్మణుల వేదఘోషములకు మాఱుమ్రోఁత లీనుచున్నవియు నైన కోసలదేశముల నతిక్రమించెను.

మఱియు, ధైర్యవంతులలో మేటియైన యా రాముఁ డట్లు కోసలదేశముందాఁటి, సంతుష్టిపడుజనులతోఁగూడినదియు, సర్వసస్యసమృద్ధంబైనదియు, మనోహరములగు నంటి తోఁటలతోఁ గూడినదియు, రాజశ్రేష్ఠుల యనుభవమునకుఁ దగినదియునైన కోసలదేశము పొడుగున నా దేశపుసొంపుఁ జూచుచునే పోయెను. అయినను, అది యాతని మనస్సు చలించునట్లు చేయఁజాలదాయెను. ఆ కోసలదేశముయొక్క దక్షిణపార్శ్వముననే ప్రవహించుచుండు గంగానదిని జూచెను. అయ్యది నిర్మలజలముగలిగి, పాచిలేక పావనమై, మనమునకు రమ్యమై, ఋషులచే సేవింపఁబడునదయి యొప్పారుచుండెను. దాని చేరువను సొబగుమీఱు తపోవనములు వెలుఁగుచుండెను. నప్సరసలందఱు మడుగులలో సంతోషముతో జలకము లాడుచుందురు. గంగానదిగట్టున దేవతలు, దానవులు, గంధర్వులు, కిన్నరులు విహరించుచుందురు. ఆ నిత్యపావనమయిన గంగానదిని గంధర్వకాంత లనేకులు సర్వదా కొల్చుచుందురు. దాని చేరువను దేవతలయుపవనము లనేకములుగలవు. దేవతలయుద్యానములు నూఱులకొలఁదిగ దాని గట్టుననున్నవి. ప్రఖ్యాతిగల యా గంగానది దేవతలనిమిత్త మాకసమునఁ బాఱుచుండును. అందు దివ్యకమలములు గలవు. అందలి ప్రవాహముయొక్క ధ్వని యట్టహాసమువలె భీకరమయినది. తెల్లని నురుగు నవ్వువలెనుండును. ఒకొక్కచోట జల మొక్కపాయగాఁ బాఱుచుండును. కొన్నిచోట్ల నీటిసుళ్లచే శోభిల్లునది. కొన్నిచోట్లఁ గదలక లోతైనది. కొన్నిచోట్లఁ బ్రవాహజలముచే నల్లకల్లోలమైనది. కొన్నిచోట్ల గంభీరమైన ప్రవాహధ్వనిగలది. కొన్నిచోట్ల భయంకరధ్వనిగలది. గంగనీటియందు దేవగణములు స్నానముచేసి పోవుచుందురు. అది నిర్మలములయిన కలువలచే శోభిల్లుచుండును. కొన్నిచోట్ల విశాలములైన యిసుక తిన్నెలుండును.

కొన్నిచోట్లఁ దెల్లని యిసుక యుండును. హంసలు, బెగ్గురుపక్షులు,
చక్రవాకపక్షులు నదిగట్టున శబ్దించుచుండును. ఎడతెగని మదముగల
పక్షులు నడమిప్రదేశములందుఁ గూయుచు శోభిల్లఁ జేయుచుండును.
గట్టున మొలచినచెట్లు పుష్పమాలికలువలె నానదికి శోభ గలిగించు
చుండెను.కొన్నిస్థలముల నల్లకలువలును, కొన్నిస్థలములందుఁ దామర
లును, కొన్ని ప్రదేశములందుఁ దెల్లకలువలును, నరవిరిసిన మొగ్గల సొంపు
చేత నా గంగానదిని శోభిల్లఁజేయుచుండును. మఱియు నా గంగానది
కొన్నిచోటులం దనేకవిధములైన పూవులయొక్క పరాగము నిండి
యుండుటచే, ముఱికితోఁగూడినదిగను ముఱికిలేనిదగుటచేత స్ఫటికము
నందు నవి నిర్మలముగఁ ప్రతిబింబము కాన్పించునదిగను నుండును. ఆ
గంగానది చేరువనుండు వనములలో దిగ్గజములును, వనగజములును,
మేటి మదపుటేనుఁగులును, దేవతలకు వాహనములగు నేనుఁగులును
మాటిమాటికి ఘీంకారములు చేయుచుండును. అందుఁ బండ్లు, పువ్వులు,
చిగుళ్లు, పొదలు, పక్షులు నావరించియుండుటచే నయ్యది, సకల
భూషణములను దాల్చిన కాంతవలె సొంపుమీఱియుండును. కూర్మ
గ్రాహ సర్పాదులగు జంతువులతోఁ గూడియుండును. అట్టి సకల గుణ
ములతోఁగూడినదియు,విష్ణువుయొక్క పాదమునఁ బుట్టినదియు, దేవలోక
మునఁ బుట్టినదియగుటచేఁ బాపరహితయైనదియు, పాపాత్ముల పాపములఁ
బోఁగొట్టునదియు, భగీరథుని తపోబలముచే నీశ్వరుని జటాజూటము
నుండి పుడమికిఁజాఱిపడినదియు, బెగ్గురుపక్షులయు, క్రౌంచములయు
నాదములతోఁగూడినదియునైన సముద్రరాజపత్నియగు గంగానదిని
రాముఁడు శృంగిబేరపుర సమీపమునఁ జూచెను. తరంగములతోఁ
గూడుకొనిన సుళ్లుగల గంగానదిని జూచిన పదంపడి మహారథుఁడైన
రాముఁడు సారథింబిలిచి, "సుమంత్రుఁడా! మన మీదినమున నిచ్చ
టనే యుందము. ఇదిగో, చూచితివా యీ నదికి దాపుననే లెక్కలేని
పువ్వులతోను పండ్లతోను గూడినయొక గొప్ప గారచెట్టున్నది.దానిక్రిం
దనే యుండి, నిర్మలోదకముగలిగి పావనమై, దేవ, దానవ, గంధర్వ,
మానుషులచేతను, మృగములచేతను, పక్షులచేతను గొల్వఁబడుచుండు
నదీశ్రేష్ఠమైన గంగానదిని జూచెదము," అని చెప్పెను. అంత సుమంత్రుఁ

డును లక్ష్మణుఁడును 'సరి'యని చెప్పి యాగారచెట్టుయొక్క చేరువకు రథమును దోలిరి. వెంటనే రాముఁడును సీతాలక్ష్మణులతోడ రథము నుండి దిగి, యా రమ్యమయిన గారచెట్టుక్రింద విడిసెను. సుమంత్రుఁడును తేరినుండి దిగి, మేటిగుఱ్ఱములను విప్పి, దాఁపునఁ గట్టివేసి, చెట్టుక్రిందఁ గూర్చుండియున్న రాముని సన్నిధానమునఁ జేతులు జోడించికొని యుండెను.

అప్పు డచ్చట గుహుఁడనెడి బోయరాజొకఁడుండెను. ఆతఁడు రామునికిఁ బ్రాణస్నేహితుఁడు. బలవంతుఁడు స్థపతియని ప్రసిద్ధిగనిన వాఁడు. ఆ గుహుఁడు పురుషోత్తముఁడగు రాముఁడు తన దేశమునకు వచ్చియున్నాఁడని విని, పెద్దలతోను, మంత్రులతోను, దన కులము వారితోను గూడి యతని నెదుర్కొనఁగా, నప్పుడు రాముఁడు దూరముననే వచ్చెడు గుహునిం జూచి, లక్ష్మణునితోఁగూడ నాతనిఁగలిసికొనెను. గుహుఁడును దుఃఖితుడై రాముని కౌఁగిలించి, "యో రామా! నీ కయోధ్య యెట్లో యట్లె యుండియును నని తలఁచుకొనుము. నీ కేమి చేయుదును? ఓ మహాబాహూ, నీబోటి ప్రియుఁడగు నతిథి యెవ్వనికి దొరకును" అని చెప్పి షడ్రసోపేతములు రుచికరములు నానావిధములయిన భక్ష్యభోజ్యాదులతోఁగూడిన యన్నమును తెప్పించి, యర్ఘ్యాదిపూజాద్రవ్యములను సిద్ధపఱచి, రాము నుద్దేశించి, 'యో దీర్ఘబాహుఁడా! నీకు స్వాగతము. ఈ భూమండలమెల్ల నీయది. మేము నీకుఁ గింకరులము. నీవు భర్తవు. నీవు మా రాజ్యమును స్వేచ్ఛగా నేలుము. ఇదిగో భక్ష్య, భోజ్య, పేయ, లేహ్యములును, మేటిపాన్పులును, గుఱ్ఱములకు మేఁతయును సిద్ధముగా నున్నవి. వీని ననుగ్రహించి, భక్ష్యభోజ్యాదులతోఁగూడిన యన్నమును భుజించి సుఖకరములగు పాన్పులపైఁ బరుండుము. గుఱ్ఱములకును తీని వేయింపుము." అని యివ్విధమునఁ జెప్పుచుండు గుహునిఁజూచి, "గుహా! నీవు రాజవైయుండియుఁ గాలినడకతో వచ్చుటచేతను, చెలిమిఁ జూపించుటచేతను, మేము పూజింపఁబడితిమి. సకలవిధములుగా మేము సంతసించితిమి" అని చెప్పి, బలిసిన తన బాహువులతో నాతనిని గట్టిగాఁ గౌఁగిలించికొని, యిట్లనియె. "ఓ గుహా! నీకును, నీ బంధువులకును

దైవానుగ్రహముకలన నారోగ్యమేకదా. నీయొక్క రాజ్యమున క్షేమమేకదా! నీ స్నేహితులందఱు సేమముగా నున్నారుగదా! నీకు సకలవస్తువులందును కొఱంతలేక యున్నదిగదా! నీ విప్పుడు నాకుఁ బ్రీతితోఁ దెచ్చిపెట్టిన వానినన్నింటిని అంగీకరించితిని. కాని నేను వాని నిప్పుడు గైకొను స్థితియందు లేను. నేను దర్భలను, నారబట్టలను, కృష్ణాజినములను దాల్చి, పండ్లను దుంపలను దినుచు, స్వధర్మాచరణమునందు హెచ్చరికగలవాఁడనై యడవులందుఁ దిరుగుచు, మునినై యుండఁ బోయెదను. ఇప్పుడీ గుఱ్ఱములకుఁ దీనిమాత్రము కావలయును. అదిమాత్రము చాలును. దానిచే నీవు నన్నన్ని విధములచేఁ బూజించినట్లగును. ఈ గుఱ్ఱములు మాతండ్రియగు దశరథనృపాలునకు మిక్కిలి ప్రీతికరములు. వీనికిఁ దగిన తీని వేసి వీనిని తనివినొందించినయెడల, దానిచే నేను జక్కఁగాఁ బూజింపఁబడినవాఁడ నయ్యెదను"అని చెప్పఁగా గుహుఁ డచ్చటినుండియే పనివారిం బిలిచి, యీగుఱ్ఱములకు వేగిరంబుగ నీరువెట్టించి తీని వేయింపుఁడని యానతియొసఁగెను. అంత రాముఁడు నారబట్టయే యంగవస్త్రముగా వేసికొని, సాయంకాలిక సంధ్యావందనము నాచరించి, లక్ష్మణుఁడు తెచ్చియిచ్చిన గంగోదకమును మాత్రమె త్రాగెను. భార్యతోడ నేలపై పరుండియున్న రాముని పాదములు కడిగి లక్ష్మణుఁడు తానును గారచెట్టుకడకు వచ్చిచేరెను. గుహుఁడును సుమంత్రునితోఁగూడి లక్ష్మణునితో మాటలాడుచు, విల్లుచేతఁబట్టి, మెలఁకువతో రామునికడ మేలుకొనియుండెను. అంతట మహాబలవంతుఁడును, కీర్తిమంతుఁడును బుద్ధిమంతుఁడును దుఃఖము నెఱుఁగనివాఁడును, సౌఖ్యములకుఁ దగినవాఁడును నైన దశరథపుత్త్రుఁడగు రాముఁ డట్లు నిద్రింపఁగా, నారేయి యాలస్యముగా దాఁటినట్లుండెను.

51-వ సర్గము.

గుహుఁడు లక్ష్మణునితో సంభాషించుట

గుహుఁడు, నిష్కపటముగాఁ దన యన్న యొక్క కాఁపుదల నిమిత్తమై నిద్రమేల్కొనియున్న లక్ష్మణునిఁ జూచి, మిగుల సంతాపముతో "ఓ లక్ష్మణా! నాయనా, యీ పాన్పు నీ నిమిత్తము వఱుపఁబడినది. రాజపుత్త్రా! యీ పాన్పునందుఁ జక్కఁగాఁ బరుండి యలసట

దీర్చికొనుము. వనవాసులమగు మేము సకలశ్రమముల ననుభవింపఁదగు దుము. నీవు సౌఖ్యముల ననుభవింపఁ దగినవాఁడవు. నీవు పాన్పునఁ బరుండి నిద్రింపుము. రాముని రక్షణమునిమిత్తమై మేము రాత్రియెల్ల మేల్కొనియుండెదము. నాకు రామునికంటె మించిన చెలికాఁ డీ భూలోకమున లేఁడు. నాసత్యము సాక్షిగా నొట్టిడి చెప్పెదను. ఇది నిజముగాఁ బలికితినని నమ్ముము. నేను నా యనుఁగుఁజెలికాఁడయిన యీ రాముని యనుగ్రహమునఁజేసియె మిక్కిలివిస్తారమయిన కీర్తిని, విశేషమయిన ధర్మమును, ఎక్కువ ధనమును బొందఁ గోరుచున్నాను. అట్టి నేను విల్లు చేతఁబట్టి, నా బంధువుల నందఱను దోడుచేసికొని, సీతతోఁగూడ శయనించియుండు నాయనుఁగుఁ జెలికాఁడయిన రాముని గాపాడఁగలను. నే నెల్లప్పు డీ వనమునకుఁ దిరుగువాఁడనగుటచే నే నెఱుఁగనిది యిచ్చట నొక్కటియు లేదు. గొప్పదయిన చతురంగ బలముతో నెవరైన నెత్తి వచ్చినను, మేము వారి నోర్వఁగలము" అని లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.

అప్పుడు లక్ష్మణుఁడు గుహుని పలుకులు విని, గుహుని జూచి, "పాపరహితుఁడవైన యో గుహుఁడా! నీ వెల్లప్పుడు సత్కార్యము నందే పట్టుదల గలవాఁడవు. నీ యొక్క కాఁపుదలవలన మేమందఱము నిర్భయులముగా నున్నవారము. అయినను దశరథపుత్త్రుఁడైన రాముఁడు సీతతోఁగూడి యుత్తనేలపైఁ బరుండునప్పుడు, నాకెట్లు నిద్ర వచ్చును? సుఖమెక్కడిది? తుదకుఁ బ్రాణములైన నెట్లు నిల్చును? యుద్ధరంగమున దేవదానవులందఱు గూడి వచ్చినను, ఏ రాముని పరాక్రమమునకు నోర్వఁజాలరో, అట్టి రాముఁడు పచ్చికపై సుఖముగా సీతతోఁగూడి యెట్లు నిద్రించుచున్నాఁడో, చూడుము. దశరథుఁ డనేకమంత్రములు జపించి, గొప్ప తపస్సుచేసి, నానావిధములగు కష్టములకోర్చి, పడసిన ప్రియపుత్త్రుఁడయిన రాముఁడు తండ్రి గుణముల కీడయిన గుణములు గలవాఁడు. ఇట్టి తన కుమారుని నడవికిఁ బంపి చాలకాలము జీవింపఁజాలఁడు. కావున శీఘ్రముననే యీభూమి విధవ యగును. అప్పు డంతఃపుర కాంత లందఱు పెద్ద గొంతెత్తియేడ్చి,యలసటచే నూరకుందురు. అప్పుడు రాచనగరు రోదమాని, నిశ్శబ్దముగా

నుండఁగలదని తలఁచెదను. కౌసల్యయు, నృపాలుఁడును, నక్లై మాతల్లియు జీవించియుందురేని యీరాత్రిమాత్రమే యని తలఁచెదను. నా తల్లి సుమిత్ర శత్రుఘ్నునిమీఁదియాశతో జీవించియుండవచ్చును. కాని వీరుని గన్నతల్లియగు కౌసల్య జీవింపదు. ఈ దుఃఖము నన్ను మిక్కిలి పీడించుచున్నది. రాజుపై నెక్కువ ప్రేమగల జనులుగలదియు, సౌఖ్యమునకుఁ దావలమైనదియు లోకమునకుఁ బ్రియమును గలిగించునదియునగు నయోధ్యాపురముగూడ రాజు లేని వ్యసనముచేఁ బాడువడును. మహాత్ముఁడగు దశరథుఁడు ప్రియుఁడైన గొప్పబుద్ధిగల తనదు పెద్దకొడుకును జూడక యెట్లు ప్రాణములతో నుండఁజాలును? కావున నృపాలుఁడును తప్పక మృతి నొందును. రాజు మృతినొందిన వెంటనే కౌసల్య చెల్లుకొనును. ఆ వెంబడే నా తల్లియు నశించును. కడచినది కడచినదియే. అది వేఱువిధముగా జరుగదు. మా తండ్రి రామునికిఁ బట్టాభిషేక మొనర్చి చూడవలెనను కోరిక గలవాఁడై యుండెను. ఆతఁడు తనకోరికయగు రామపట్టాభిషేకమును గావింపకయే మృతి నొందఁగలఁడు. అట్టి సమయము వచ్చినయెడల, ధన్యులయినవారు దగ్గఱనుండి, లోకాంతరమునొందిన మా తండ్రికిఁ బ్రేతకృత్యములు నిర్వర్తింపఁగలరు. అందములైన ముంగిళ్ళుతీరుగలదియుఁ, జక్కఁగాఁ దీర్చిన పెద్ద వీథులుగలదియు, గొప్ప ధనికుల యిండ్లతోను, రాజనగరులతోనుఁ గూడినదియు, అందకత్తెలగు నాటచేడియలచే వెలయుచున్నదియు, ఏనుఁగులతోడను, గుఱ్ఱముల తోడను, తేరులతోడను గ్రిక్కిరిసియుండునదియు, వాద్యముల ధ్వనులచే మ్రోగింపఁబడినదియు, సకల శుభములతోఁ గూడినదియు, సంతోషము సమృద్ధిగల జనులచే నెడతెరిపిలేకయుండునదియు, ఉపవనములతోను ఉద్యానములతోను గూడినదియు, జనులందఱుం గలిసి చేయు నుత్సవములచేతఁ బ్రకాశించునదియునైన నా తండ్రియొక్క రాజధానియగు నయోధ్యయందు సుఖపురుషు లుండఁగలరు. దశరథుఁడు బ్రతికియుండునా? వనవాసము సమాప్తిగావించి మేమువచ్చి, నియమవంతుఁడైన మా తండ్రినిజూతుమా? ఈతఁడు వనవాసము ముగించి మఱలి వచ్చునప్పటికి క్షేమముతో నున్న సత్యసంధుఁడైన మా తండ్రిగారితోఁ

శ్రీరాముఁడు గంగానదిని దాఁటుట. 195-పుట.

కూడ నయోధ్యను బ్రవేశింతుమా?" అని యివ్విధమున లక్ష్మణుఁడు గుహునితోఁ దన మనోదుఃఖమును దలపోసికొనుచు మేల్కొని నిలఁబడియుండఁగా, నా రేయి గడచెను. ప్రజలమేలు కోరెడి నరేంద్ర పుత్త్రుఁడయిన లక్ష్మణుఁడు దన యన్నయందలి ప్రేమచే నవ్విధమున యథార్థమును జెప్పుచుండఁగా, గుహుఁడును లక్ష్మణుని మాటలచే మిక్కిలి విచారము నొందినవాఁడై, జ్వరముతో బాధపడుచున్న యేనుఁగువలె దుఃఖముతో బాధ నొందినవాఁడయ్యెను.

52-వ సర్గము.

రాముఁడు గంగానదినిదాఁటి వత్సదేశములకుఁ జేరుట

ఆ రేయిగడచి తెల్లవాఱఁగా, విశాలమయిన ఱొమ్ముగల వాఁడును కీర్తిమంతుఁడునునైన రాముఁడు శుభలక్షణములుగల లక్ష్మణునిఁ జూచి, "నాయనా! యిది సూర్యోదయకాలము. పూజ్యమయిన నిశ గడచినది. ఇదిగో యిచ్చట మిక్కిలి నల్లని యొక కోయిల కూయుచున్నది. వనమునఁ గూయుచుండు నెమిళ్ళకూఁతలు వినఁబడుచున్నవి. ఓ సాధువా! వేగముగాఁ బ్రవహించునదియు సముద్రగామియునగు గంగానదిని దాఁటుదము" అని చెప్పెను. మిత్త్రులకు సంతోషమును గలిగించు లక్ష్మణుఁడు రాముని యభిప్రాయమెఱిఁగి, గుహుని, సారథిని బిలిచికొనివచ్చి తన యన్నయెదుట నిలఁబడెను. ఆ గుహుఁడును, రాముని పలుకులు విని, యా మాటలకొప్పుకొని, వెంటనే తన మంత్త్రులను బిలిచి, "ఓ మంత్త్రులారా! రాముని నిమిత్తమయి గట్టిదియు, నందమైనదియు, సులభముగా దాఁటఁగూడినదియునైన యొక నావను సిద్ధపఱచి,దానికి వలయు సాధనములతో దానికొక పడవవాని నేర్పఱచి, రేవునందు వేగముగ నిల్పుము" అని యానతిచ్చెను. వెంటనే గుహుని మంత్త్రులందఱా యానతినివిని, యొక సొగసునావను రేవుకడకుఁ దెప్పించిపెట్టి, గుహునకా సంగతిఁ దెలిపిరి.

అంతట గుహుఁడు లేచి చేతులు జోడించికొని నిలఁబడి, "ఓ ప్రభూ! యిదిగో నావ సిద్ధమయినది. ఇఁక నేమి యానతిత్తురో దాని జేసెదను. పురుషోత్తమా! దేవకుమారసదృశా! మంచి నియమముగల వాఁడా! యీ నావ నీ సాగరగామినియగు గంగానదిని దాఁటు నిమి

త్తము దెప్పించితిని. తా మెక్కి కూర్చుండుఁడు" అనిచెప్పెను. అంతట రాముఁడును గుహుని జూచి, "నీవలన నాకోరికతీరినది. మమ్ములను ద్వరలో నెక్కించుము" అని చెప్పి, తానును, లక్ష్మణుఁడు నమ్ముల పొదులను గట్టికొని, కత్తులు నడుమునఁగట్టుకొని, విండ్లనుబట్టి సీతను దోడ్కొని, గంగానదియొడ్డునకుఁ బోవు దారిని బయనమైరి. అంతట సారథియగు సుమంత్రుఁడు కృతాంజలియై ధర్మజ్ఞుఁడయిన రామునికడ కేఁగుదెంచి, మిక్కిలి యడఁకువతో "మహాప్రభూ! నా కాజ్ఞ యేమి?" అని యడిగెను. అంత రాముఁడు శ్రేష్ఠమైన తనకుడిచేతితో నతనినిదడవి "సారథీ! వెంటనే మఱలి తండ్రికడ కేఁగుము. నృపాలుని సమీపమున జాగ్రత్తతో నుండుము. నీ వింతదూరము నన్నుఁ దోడ్కొనివచ్చి విడచితివి. ఇఁక రథముమాని, కాలినడతో నడవులందు సంచరించెదము. నీవు మఱలి యూరికిఁ బొమ్ము" అనెను. సారథియు, రాముఁడు దన్ను మఱలి పట్టణమునకుఁ బొమ్మని సెల వొసంగుటఁ జూచి, పురుషోత్తముఁ డగు నిక్ష్వాకునందను నుద్దేశించి యిట్లనియె."పురుషోత్తమా!నీవు తమ్ముని తోను భార్యతోను దరిద్రునివలె నడవిలోఁ దిరుగు నవస్థ నెవ్వఁడును దప్పింపఁజాలకున్నాఁడుగదా! నీయొక్క కష్టము చూడఁగా,బ్రహ్మ చర్యము, వేదాధ్యయనము, మెత్తన, కపటములేమి మున్నగు గుణ ములవలన ఫలము లేదనితలఁతును. వీరుఁడా! నీవు సీతాలక్ష్మణులతో మాత్రము గూడివనమునకున్నను, ముల్లోకముల గెలుచునట్లుత్తమగతి నొందుదువు. ఓరామా! మమ్ము దైవము వంచించెను. నీవును మోస పుచ్చితివి. ఇఁక మేము దుఃఖపడుచుఁ బాపాత్మురాలగు కైకేయివశమున నుండఁగలవారము"అని చెప్పుచు సుమంత్రుఁ డప్పటప్పటికి దూరమగు చుండు రామునిఁ జూచి, దుఃఖపీడితుఁడై చాలసేపు బిగ్గఱగా నేడ్చెను. అట్లు విలపించి, కన్నీరు కడిగికొని యాచమనముచేసి, పరిశుద్ధుఁడయి యున్న సారథినిజూచి, "యో సుమంత్రా! యిక్ష్వాకువంశస్థులకు నీబోఁటి చెలికాఁడు మఱొక్కఁడు లేఁడు. కావున దశరథుఁ డెట్లు నన్నుఁ గూర్చి వ్యసనము నొందకుండునో, అట్లు నీ వొనరించుచుండవలయును. నృపాలుఁడు దుఃఖముచేఁ గొట్టువడిన మనసుగలవాఁడు, ముసలివాఁడు, మీఁదుమిక్కిలి కామాతిశయముచేఁ బీడింపఁబడియున్నవాఁడు. కావున

నీ మాటను జెప్పితిని. మహాబలిష్ఠుఁడగు దశరథనృపాలుఁడు కైకేయి మనోరథమును నెఱపుటకై యానతిచ్చుదాని నంతయు నీవు మాఱాడక చేసి తీరవలయును. రాజులు తమకుఁ దోఁచిన కార్యములు నిర్విఘ్నముగా జరుగునిమిత్తమే కదా రాజ్యములను బాలింతురు! సుమంత్రా! మహారాజేది యెట్లు చేయుమని చెప్పునో, యాయన కసత్యదోషము వాటిల్లకుండునట్లు, దుఃఖముచే నొవ్వకుండునట్లును ఆయన చెప్పిన పనిని నాయన చెప్పినప్రకారమే చేయుచుండుము. దుఃఖ మనఁగ నెట్టిదో యెఱుఁగనివాఁడు, పెద్ద, పూజ్యుఁడు, జితేంద్రియుఁడునైన దశరథనృపాలునికి నీవు నామాఱుగా నమస్కరించి, వెంటనే యీ మాటను నేఁ జెప్పినట్లుగఁ జెప్పుము. "మహారాజా! నేను కాని, లక్ష్మణుఁడు కాని సీతగాని, మేము మువ్వురము నొకప్పుడయినను యయోధ్యాపురమును విడిచి వచ్చితిమయని కాని అరణ్యమున నుండవలసివచ్చెనని కాని, దుఃఖ మొందుటలేదు. పదునాలుగేండ్లు నిండఁగా వెంటనే మఱలివచ్చి మమ్ము ముగ్గురను జూడఁగలరు. ఈ ప్రకారమే మాతల్లితోను, అచ్చటఁ గూడియున్న తక్కిన రాజపత్నులతోను జెప్పుము. కైకేయితో మాటిమాటికి నీ సంగతిఁ జెప్పుము. తరువాత మా తల్లియగు కౌసల్యతో సీతయు, లక్ష్మణుఁడు, నేనును జెప్పుమన్నట్లుగా మా క్షేమములను, పిదప మా నమస్కారములను జెప్పుము. మహారాజుతో విన్నవించి యానతిఁ గైకొని భరతుని శీఘ్రముగాఁ దోడ్కొనిరమ్ము. భరతుఁడును వచ్చినతర్వాత నృపాలుని యభిమతముఁ గనుఁగొని, యాతనికిఁ బట్టాభిషేకము గావింపవలయును. అట్లు నీవు భరతునికి యువరాజపట్టముఁ గట్టి, యాతని నాలింగనము చేసికొంటివేని, వియోగమువలని దుఃఖము నిన్నేమియుఁ జేయఁజాలదు. భరతునికిఁగూడ "ఓ భరతా! నీవు తండ్రి విషయమున నెట్లు వర్తింతువో యట్లే తల్లు లందఱి విషయమునను నేకరీతి నుండుము. పక్షపాతము నెంచకుము. నీకుఁ గైకేయి యెట్టిదో, సుమిత్రయట్టిద. కౌసల్యయునట్టిద. కావున నీవు వారికి మువ్వురికిని భేదములేక యేకవిధమయిన గౌరవమును జూపుము. తండ్రియొక్క మనోరథము ప్రకారము నడపుటకై నీవు యౌవరాజ్యముఁ బొందుదువు కావున నీ విహాపరములకు రెంటికిని నుపయుక్తమగు సుఖమును

"బెంపొందించుకొనఁగలవు" అని చెప్పుమని రాముఁడు సుమంత్రునితోఁ జెప్పెను.

ఇట్లు సుమంత్రుఁడు రామునిచే మఱలింపఁబడుచు, దుఃఖపీడితుఁడై యా రాముఁడు సెప్పిన పలుకులనెల్ల నాలకించి, రాముని గూర్చి స్నేహముతో నిట్లనియె. "ఓ రాఘవా! నే ననురాగముచే భయమువదలి, యేమాట చెప్పుచున్నానో, యది యుపచారార్థముగాఁ జెప్పునదికాదు. భక్తితో మనఃపూర్వకముగఁ జెప్పునది. అట్టిమాటలను నీవు "ఇతఁడు భక్తుఁ"డనియెంచి నన్ను మన్నింపవలెను. "రాజపుత్రా! నీ వియోగముచేఁ బుత్రశోకముచేతనుంబోలె వగచుచున్న యయోధ్యాపురమునకు నేను నిన్నిక్కడ విడిచి యెట్లు పోవుదును? అప్పుడు జనులందఱు రామునితోఁగూడిన రథమునుజూచిరి. రాముఁడు లేని రథము నిప్పుడు చూచిన నాపట్టణములో జనులగుండె లవియునే కదా! ఈయుత్తరమును జూచినంతనే, యుద్ధమున వీరుఁడయిననాయకుఁడు మరణింపఁగా సారథితోలుకొనివచ్చు శూన్యరథమును చూచినసైన్యము వలె నయోధ్యాపురము మిగుల దైన్యము నొందఁగలదు. జనులు, నీవు దవ్వుననున్నను, మనము ఎదుట నున్నట్లే భావించి, నిన్నే ధ్యానించుచు నాహారముఁ గానకుందురు. రామా! నీ వడవికి వచ్చునప్పుడు, నీ వియోగదుఃఖము నొచ్చిన మనసులు గలజనుల క్షోభమును నీవు కన్నులారఁ జూచి యున్నావుగదా! నిన్నుఁ గొనిపోవునాఁడు పుట్టినజనుల యార్తనాద మిప్పుడు రథమున నొంటరినైయున్న నన్నుఁ జూడఁగనే మునుపటికంటె నూఱింతలెక్కువ కాఁగలదు. మఱియు నీ తల్లిగారిని జూచి, "నీకొమారుని నేను మేనమామయింట విడిచివచ్చితిని. నీవువ్యసనపడనక్కఱలేదు" అని చెప్పుదునా? ఈమాట ప్రియమైనను నసత్యముగానఁ జెప్పుట కెట్లిష్టపడుదును? లేక, "నీ కొడుకును వనమున విడిచి వచ్చితి" నని చెప్పుట నిజమైనను, అప్రియమైనమాట నే నెట్లు చెప్పుదును? ఎట్లు చెప్పుటకును లేకయున్నది. నేనేమి చేయుదును? నిన్నును నీ బంధువులగు సీతాలక్ష్మణులను వహించికొనివచ్చిన యీ గుఱ్ఱములు నా కొక్కనికే లోఁబడును. అవి నీవులేని రథమును మఱలించి యెట్లీడ్చుకొని పోవఁగలవు? కావున, ఓ పాపరహితుఁడా! నిన్నువిడిచి,

నే నయోధ్యకుఁ బోఁజాలను. నీతోడ వనవాసము సేయ సెలవిమ్ము. నే నిన్ని తెఱంగుల యాచించినను, నన్ను విడిచిపోదువేని, నే నిక్కడనే రథముతోఁగూడ నగ్నియందుఁ బడెదను. లేక నన్నుఁ గూడఁ దీసికొని పోదువేని, నీ తపమునకు విఘ్నకరములగు మృగముల నీ రథము నెక్కి-పోయి చంపెదను. నీ యనుగ్రహమున రథము దోలి, రథమునఁ గూర్చుండు సుఖము ననుభవించితిని. ఇప్పుడును నీ యనుగ్రహమున వనవాస సౌఖ్యము ననుభవించెదను. ఓ రాముఁడా! నేను నడవిలో నీతోడనుండఁ గోరుచున్నాను. అనుగ్రహింపుము, ప్రీతితో నా చెంత నుండుమని చెప్పుము. ఓ శూరుఁడా! యీ గుఱ్ఱములును వనము నుండి నీకుఁ బరిచర్య చేసి యుత్తమగతి నొందఁగలవు. రామా! వనమున నివసించుచు, నీ వాజ్ఞయిచ్చిన కార్యమును శిరసావహించి చేసెదను. ఎల్లవిధముల నయోధ్యకుఁబోను. స్వర్గమునకైనను బోను. పాపాత్ముఁడు స్వర్గలోకమునకుఁ బోఁజాలనట్లు, నిన్ను విడిచి యయోధ్యాపురమునకుఁ బోఁజాలను. వనవాసము ముగిసినపిదప నీరథమున నే మిమ్ముఁ గూర్చుండఁ బెట్టికొని మఱల యయోధ్యకుఁగొనిపోయెదను. ఇదియేనామనోరథము నేను నీతోడ నరణ్యమున నుంటినేని, నాకీ పదునాలుగేండ్లును నొక క్షణమువలె గడచును. అట్లుకాకున్నచో నీ పదునాలుగేండ్లే నూఱేండ్లుగాఁ దోఁచును. పరిచారకులందుఁ బ్రేమగల యో నృపాలా! నేను భృత్యుఁడను భక్తుఁడను, మర్యాద దప్పనివాఁడను. ప్రభుపుత్రుఁడవయిన నీదారిలోఁ బోఁదలఁచుచున్నాను. ఇట్టి నన్నుఁబాసి పోవుట తగదు." అని యివ్విధమునఁ బలుతెఱఁగుల మాటిమాటికిఁ బ్రార్థించుచున్న సుమంత్రునిఁ జూచి, సేవకులందు వాత్సల్యముగల రాముఁడిట్లనియెను. ప్రభుభక్తిగల యో సుమంత్రా! నీకు నాయెడఁగల యత్యంత భక్తిని నే నెఱుఁగుదును. అయినను, ఓ సారథీ! నేను నిన్నేల పత్తనమునకుఁ బంపుచున్నానో చెప్పెదనువినుము. నా సవతితల్లియగు కైకేయి యయోధ్యకు మఱలివచ్చిన నిన్నుఁజూచి, రాముఁడు కానలకేఁగెనని మనమున నమ్మికఁ బొందును. నా వనవాసమును విని, మనోరథ పరిపూరణముచే మిక్కిలి సంతసమొంది, ధర్మపథముఁదప్పని రాజును గూర్చి యతఁ డసత్యవాదియను సంశయము వదలును. నా కడఁ

గొట్టుతల్లియగు కైకేయి భరతుని న్యాయపరిపాలనముచేఁ జక్కఁగా వృద్ధినొందిన తన పుత్త్రుని రాజ్యమును బొందుననుటయే నాకుఁ బ్రధానము. నీవు నా మనోరథసిద్ధికొఱకును, తండ్రియొక్క సత్యవాక్యపరిపాలనరూపకార్యసిద్ధికొఱకును రథముఁ దోలుకొని పట్టణమునకుఁ బొమ్ము. నీతో నేయె సంగతుల నెవరికెవరి కెట్లెట్లు చెప్పితినో, వారికివారి కాయాసంగతుల నట్లట్లె చెప్పవలసినది" అని యివ్విధముగా సారథితోఁ జెప్పి, మాటిమాటికి నూఱడించి, ధైర్యవంతుఁడయిన రాముఁడు గుహునిఁగూర్చి, సకారణముగా నిట్లనియె. "ఓగుహా! జనసంచారముగల యిట్టి వనమున నుండుట యోగ్యము గాదు. మునులు నివసించెడి తపోవనములం దుండవలయును. అందుకుఁ దగినవిధులను నిర్వర్తించుకొనవలయును. కావున ఋషుల కలంకారములగు వ్రతములనుబూని, తండ్రికిని, సీతాలక్ష్మణులకును హితముఁగోరి, జడలుదాల్చి యాశ్రమములకుఁ బోయెదను. మఱ్ఱిపాలు తెమ్ము." అని రాముఁడానతీఁగా, గుహుఁడు వేగిరముగా రాజపుత్త్రుఁడగు రామునకు మఱ్ఱిపాలు తెచ్చి యిచ్చెను. రాముఁడాపాలను గైకొని తాను జడలును దాల్చెను. లక్ష్మణుని జడలనుదాల్చునట్లు చేసెను. దీర్ఘబాహువైన పురుషోత్తముఁ డట్లు జడదారియాయెను. అప్పుడు నారబట్టలను గట్టుకొని జడలఁ గుంపులుదాల్చిన యా యన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులు ఋషులపగిది వెలుఁగొందుచుండిరి. అంత రాముఁడు లక్ష్మణసమేతుఁడై వైఖానసవ్రతము నవలంబించి, నియమము లవలంబించినవాఁడై చెలికాఁడగు గుహునిఁ జూచి, "ఓగుహా! సైన్యము, బొక్కసము, దుర్గము, దేశమునను వాటియందు జాగ్రత్తగలిగియుండుము. ఏలయన, రాజ్యపరిపాలనము మిక్కిలి గడునైనదికదా!" అనిచెప్పి, గుహుని వీడ్కొని సీతాలక్ష్మణసమేతుఁడై ధైర్యముతో వెడలెను. అంత గంగానదితీరమున నిక్ష్వాకువంశనందనుఁడైన రాముఁడు, వేగముగాఁ బ్రాతెడు గంగానదిని దాఁటఁగోరి, నదియొద్దనున్న నావనుజూచి. లక్ష్మణుని వైపునకుఁ దిరిగి, "నరశ్రేష్ఠుఁడా! యీ నిలిచియుండు నావయందు మెల్లఁగా నెక్కి కూర్చుండుము. మంచి మనస్సుగలసీతను వెనుకనుండి బట్టికొని యెక్కింపుము" అనెను. తర్వాత లక్ష్మణుఁ డన్నమాట ద్రోసి

వేయక, ముందుగా సీత నెక్కించి, పిదపఁ దానెక్కి కూర్చుండెను. అటు తర్వాత శూరుఁడైన రాముఁడును ఎక్కి కూర్చుండెను. అంతట నిషాదుల కధిపతియగు గుహుఁడు నావను నడపుఁడని తన బంధువులను బురికొల్పెను. మహాతేజస్వియైన రాముఁడును నావయెక్కి, బ్రాహ్మణ క్షత్రియులకు యోగ్యమయిు, తన కితవుచేయు "దైవీం నావం" అనుమంత్రమును జపించి, పిదప నాచమనమునేసి, సీతతోఁగూడ నాగంగానదికి మ్రొక్కెను. సంతసముచే సుప్పొంగిన విశేషకాంతిగల లక్ష్మణుఁడును గంగాదేవికి మ్రొక్కెను. రాముఁడును, సుమంత్రుని, గుహుని, వాని సేనలను వీడ్కొని, యోడనడపువారితో నిఁక నోడను గదలనిండని చెప్పెను. వారు విశేషశ్రద్ధతో, మంచితెడ్లతోఁ ద్రోయుచున్నందున, నావ వేగముగా నావలిగట్టునకుఁ బోయి చేరెను. సీతాదేవియు నడిమి యేటికి వచ్చిన పిదపఁ జేతులుజోడించి, యానది నుద్దేశించి, "ఓగంగా దేవీ! యీ యార్యపుత్రుఁడును ధీమంతుఁడును నయిన మహాబలుఁడగు దశరథుని యాజ్ఞను శిరసావహించి, నీచే రక్షింపఁబడి, పూర్తిగాఁ బదునాలుగు సంవత్సరము లరణ్యమునఁ గడపి, మఱలి నాతోడను లక్ష్మణునితోడను మఱలివచ్చును. ఓ పూజ్యురాలా! అప్పుడు నేనును సేమముతోవచ్చి, యన్ని కోర్కెలను బొందినదాననై మహానందముతో నీకుఁ బూజ లొనరించెదను. నీవు స్వర్గాదులగు ముల్లోకములందును నడిలేకుండ సంచరించుదానవు. బ్రహ్మలోకమును జూడగలవు. సముద్రరాజునకుఁ బత్నివి. కావున నీ లోకమున మాకందఱకు దర్శనము నొసఁగుచున్నావు. దేవీ! నీకు మ్రొక్కెదను; స్తోత్రములు చేసెదను. ఓతల్లీ, నీ ప్రీతికై, నరోత్తముఁడయిన రాముఁడు మఱలి క్షేమముతో వచ్చిన తర్వాత లక్షగోవులను, వస్త్రములను బ్రాహ్మణుల కొసఁగెదను. విస్తారముగా మృదుమధురమగు నన్నప్రదానము సేయుదును. వేయికుండల మద్యముచేతను, మాంసమిశ్రమయిన యన్నముచేతను నిన్నుఁ బూజింతును. నీ గట్టున నున్న సకల దేవతలును, సకలతీర్థములను, సకల దేవాలయములను, నా కగపడినవాటి నన్నిటినిబూజించెదను. ఓపాపరహితురాలా! పాపరహితుఁడయిన మహాబాహువగు రాముఁడు వనవాసము ముగించి నాతోడను, లక్ష్మణునితోడనుగూడి, మఱలసౌఖ్యముగా

నయోధ్యాపట్టనమునకు వచ్చిచేరుదు గాక!” యని యివ్విధమునఁ బలుకుచు, నేర్పరియును ఉత్తమురాలును నయిన సీత యివ్విధమున గంగాదేవిని బ్రార్థించుచు, గంగానదియొక్క దక్షిణపుగట్టునకు వేగిరమె వచ్చి చేరెను. శత్రువులనొప్పించు నరోత్తముఁడగు రాముఁడొడ్డుచేరి, సీత తోను లక్ష్మణునితోడను నావనుండి దిగి, యడవులకుఁ బయనమై, లక్ష్మణుని జూచి, “లక్ష్మణా! జనులుండు ప్రదేశమునఁగాని జనులు లేనట్టి ప్రదేశమునగాని నీవు మమ్ముఁ గాపాడుచుండుము. విశేషముగా నిర్జనవనమునఁ దప్పక మా రక్షణమున శ్రద్ధవహింపుము. సౌమిత్రీ! నీవు ముందు పొమ్ము. సీత నీవెంబడి వచ్చును. నేను నిన్నును సీతను గాపాడుచుఁ గడపట వచ్చెదను. పురుషశ్రేష్ఠా! మన మొండొరుల మివ్విధమునఁ గాపాడుకొనవలయును. ఏ పనినైనను జరిగిపోయినది సవరించుట వీలుగాదు. కావునఁ గార్యము చెడకుండునట్లు చూచుకొనవలయును. ఇప్పుడు సీత యరణ్యవాసమువలని శ్రమ మిట్టిదని తెలియఁగలదు. జనసంచారము లేనిదియుఁ, బంట పొలములు, ఉద్యానములు లేనిదియు, మిట్టపల్లములు గలయడవిని బ్రవేశించి యచ్చటఁ గష్టము ననుభవించును. కావున జాగ్రతతో నీవు ముందు నడువుము”అని చెప్పెను. లక్ష్మణుఁడును రాముని పలుకులువిని, తాను ముందుగాఁబోయెను. సీతయాతని వెంబడించెను. రఘునందనుఁడయిన రాముఁడు సీత వెంబడిఁ బోయెను. సుమంత్రుఁడును రాముఁడవతలిగట్టుచేరి, తన కంటికిఁ గనఁబడునంత వఱకుఁ జూచుచుండి, చాలదూరము పోవుటచే దృష్టికిఁ గనఁబడనందున జూపుమరల్చి, సంతసము మాని, మనోవ్యథచేఁ బీడితుఁడగుచుఁ గన్నీరు విడిచెను. లోకపాలురంబోలు సమర్థుఁడగు వరదుఁడైన రాముఁడు మహావిశాలమైనగంగానదినిదాఁటి, పైరుపచ్చలతో సమృద్ధమయి కలకలలాడుచు సుశోభింగుచున్న వత్సదేశమును బ్రవేశించెను. అంతట రామలక్ష్మణు లాఁకలిగొన్నవారై, పందిని, మనుఁబోతును, దుప్పిని, నల్లచారల దుప్పిని జంపి పరిశుద్ధమైన వాని మాంసమును భుజించి, సాయంకాలమున నొక చెట్టుక్రిందికిఁ జేరిరి.

53-వ సర్గము.

రాముఁడు లక్ష్మణునితో మాటాడుచుండుట

అంత జనులను రజింపఁజేయువారిలో శ్రేష్ఠుఁడయిన రాముఁడా వృక్షమూలమును బొంది, సాయంకాల సంధ్యావందనము నేసి, లక్ష్మణునిఁ జూచి "లక్ష్మణా! మనము దేశము విడిచి వచ్చినవారము. ఇది మొదటి రాత్రి. సుమంత్రుఁడుగూడ మనలను విడిచిపోయినాఁడు. నీవు వ్యసనపడకుము. సీతయొక్క యోగక్షేమములు మన యధీనములు గనుక మనము రాత్రులందు జాగ్రత్తతో మేలుకొనియుండవలయును. ఆకులపాన్పు నిర్మింప నవకాశములేదు గనుక, లక్ష్మణా! యీరేయి యెట్లో యొక విధముగఁ గడపెదము. మనము సేకరించుకొనిన యాకులను నేలపైఁ బఱచుకొని పరుందము" అని చెప్పి, యమూల్యమయిన పాన్పునఁ బరుండఁదగిన తాను, సుత్తనేలపైఁ బరుండి, లక్ష్మణునకుఁబుణ్య కథల నిన్విధమునఁ జెప్పుచుండెను. "లక్ష్మణా! మహారాజిప్పుడు గడు వ్యసనముతోఁ గూడఁ బరుండియుండును. కైకేయియుఁ దన కోరిక సిద్ధించుటచే సుఖింపంగుచుండును. ఆ కైకేయి, భరతుఁడు వచ్చినం జూచి, రాజ్యలోభముచే మహారాజు ప్రాణములు దీయదుగదా! దశరథుఁడు నాథుఁడు లేనివాఁడు, ముదుసలి, నన్నుఁ బాసినవాఁడు, కామపరతంత్రుఁడు, కైకేయికి లోఁబడినవాఁడు. అట్టి యాతఁడేమి సేయఁగలఁడు? ఈ దుఃఖమును నృపాలుని బుద్ధి విభ్రమమును జూడఁగా, అర్థధర్మములకంటెఁ గామమే గొప్పదియని నాకుఁ దోఁచెడిని. ఎంత తెలివిమాలినవాఁడయినను, ఆఁడుదాని నిమిత్తమై తన యభిప్రాయముచొప్పున నడచునన్నుఁ బోలు కొమరుని మన తండ్రివలె విడుచునా? కైకేయి పుత్త్రుఁడగు భరతుఁడు భార్యాసమేతుఁడై, సకలసంపదలతో నిండిన కోసలదేశములను బాలించుచు సుఖించుసుగదా! తండ్రి ముసలివాఁడగుటచేతను, నే నరణ్యమున నుండుటచేతను, భరతుఁ డొక్కఁడే రాజ్యమునకు ముఖమువంటివాఁడు. అర్థధర్మములను విడిచి, యెవఁడు కామమును మాత్ర మవలంబించుచున్నాఁడో, వాఁడు దశరథనృపాలునిమాడ్కి వేగిరమే ముప్పునొందును. ఓ సాధువా! దశరథుని చేటుకొఱకును, నన్నడవికిఁ బంపుటకొఱకును, భరతునికి రాజ్యమిప్పించుటకొఱకును

నీ కైకేయి మనకుఁ దటస్థపడినది. ఈ కైకేయి తన మగఁడు తానెట్లు చెప్పినను విను ననెడిగర్వముచే నైమె మఱచినదై, నా నిమిత్తమై కౌసల్యాసుమిత్రల నిప్పుడు బాధింపకుండునా? లక్ష్మణా! నీవు నావెంబడి వచ్చుట నా నిమిత్తమై సుమిత్రాదేవియు నేల దుఃఖపడవలెను? నీవు వేఁకువను లేచి యిచ్చటనుండియె యయోధ్యాపురమునకుఁ బొమ్ము. నే నొక్కఁడనే సీతతోడ దండకావనములకుఁ బోయెదను. దిక్కులేనిదై యుండు కౌసల్యకుఁగూడ నీవు దిక్కుకాఁగలుగుదువు. కైకేయి నీచపుఁబనులు చేయునది. ఆమె ద్వేషముగల్గించు పనినైనను, న్యాయవిరుద్ధమగు కార్యము నైనను జేయును. లక్ష్మణా! ధర్మజ్ఞుఁడయిన భరతునివశమున నాతల్లి నప్పగింపుము. పూర్వజన్మమున నెప్పుడో మాతల్లి తల్లులకును గొడుకులకును నెడఁబాటు గలిగించినది. కావుననే యీ జన్మమున నామెకు నిట్టి పుత్రవియోగ దుఃఖము సంభవించినది. కౌసల్య నన్నుఁ జిన్ననాఁటినుండి శ్రమపడి ఉపవాసములుండి, నోములునోచి, యింతవాని నంతవానిని జేసినది. నేను పెద్దవాఁడనై, శుశ్రూషలు చేయునప్పు డామె సుఖముగా నుండవలసినది. అట్టి యామెకు శుశ్రూష చేసెడి యదృష్టమునాకు లేకపోయెను. నాజన్మమేల? లక్ష్మణా! యెప్పుడును లోకమున నే యంగనయు నావంటి కుమారునిఁ బడయకుండునుగాక! నేను దల్లికిఁ దుదిలేని దుఃఖముఁ దెచ్చిపెట్టితినిగదా! ఇట్టి కొడుకు పుట్టిన నేమి? పుట్టకున్న నేమి? లక్ష్మణా! నాతల్లి గోరువంకపిట్ట నొకదానిని పెంచుచున్నదిగదా! ఆ గోరువంకపిట్ట, "చిలుకా! శత్రుపాదమును గొఱుకుము" అని చిలుకతోఁ జెప్పుచుండును. తిర్యగ్జాతియందుఁ బుట్టిన యాగోరువంకపిట్ట యెంత ప్రియముఁ బలుకుచున్నది! మనుష్యుఁడనైన నాకంటె నదిగొప్పదికదా! శత్రుసంహారియగు లక్ష్మణా! నాతల్లి, నా వియోగముచే దుఃఖించుచుండును. ఆమె తనకు వేఱొక పుత్రుఁడు లేమిచే మిక్కిలి దుఃఖించుచుండును. అట్టియదృష్టహీనురాలయిననాతల్లికి నావలన నేమి ప్రయోజనము? దురదృష్టవంతురాలయిన నాతల్లియగు కౌసల్య, నాయెడఁబాటు వలనఁగలిగిన దుఃఖముచే మిక్కిలి నొచ్చినదై శోకమనుసముద్రమునఁ బడియుండును. లక్ష్మణా! నాకుఁ గోపమువచ్చెనేని, నే నొక్కఁడనే యయోధ్యాపురమును మాత్రమే కాక, భూమండ

లము నంతయును జయింపఁగలను. అయినను నాకిప్పుడు వీర్యముఁ జూపఁదగినదిగాదు. లక్ష్మణా! తండ్రిమాట మీఱిన, ధర్మలోపమును, పరలోకమునకు హానియుఁ గలుగునని యెంచియే నేనిపుడు పట్టాభిషేకము నేసికొననైతిని." అనియు, మఱియు ననేకసంగతులు మాటాడుచు, నిర్జనవనమున దుఃఖించి, కన్నులనిండ నీరుంచికొని, రాత్రియెల్ల నిద్దుర మాని కూరుచుండియుండెను. ఇవ్విధమున, విలపించి యూరకుండుటచే, మంటలేని యగ్నివలెను, అలలవేగములేని సముద్రమువలె నున్న రాముని లక్ష్మణుఁ డీక్రింది విధమున నూఱడించెను. "యుద్ధవీరులలో శ్రేష్ఠుఁడా! యిప్పు డయోధ్యాపురము నీ వరణ్యమునకు రాఁగాఁ జంద్రుఁడులేని రాత్రివలెఁ గాంతిదఱిగియుండును. ఇయ్యది నిశ్చయము. నరోత్తముఁడవగు రామా! నీ విట్లు దుఃఖపడుట యుక్తముగాదు. నీవే యిట్లు దుఃఖపడిన, నాకును సీతకును ఖేదముగలుగకుండునా? నీటినుండి యెత్తి బయటవేయఁబడిన చేఁపలవలె నిన్ను విడిచి, నేనును, సీతయు నొక్క క్షణమయినను జీవింపలేము. శత్రుతాపనా! తండ్రినిజూడవలయు ననికాని, తమ్ముని జూడవలెననికాని, తల్లిని జూడవలయు ననికాని నాకుఁ గోరికలేదు. తుదకు స్వర్గమునకైనను నిన్ను విడిచి నేఁ బోఁజాలను" అని యివ్విధమున లక్ష్మణుఁడు రాముని నూఱడించెను. అంత నచ్చట సుఖముగాఁ గూరుచుండియున్న ధర్మాసక్తులగు సీతారాములు దాపుననే మఱ్ఱిచెట్టుక్రింద లక్ష్మణునిచేఁ జక్కఁగాఁ బఱుపఁబడిన పాన్పును దిలకించి, దానిపైఁబరుండిరి. ఇట్లు శత్రుసంహారియగు రాముఁడును లక్ష్మణుఁడు సెప్పిన యుత్తమమగు గంభీరవాక్యమును బ్రేమతో విని, బహుకాలము వనవాసము సేయ నిశ్చయించెను. అంతట రఘువంశప్రదీపకులైన మహాబలవంతులగు రామలక్ష్మణులు నిర్మానుష్యములగు వనములలోఁ గొండచరియలందుఁ దిరిగెడు సింగమువలె భీతిని, తత్తరపాటును నొందక, దర్పముతో సంచరించుచుండిరి.

54-వ సర్గము.

రాముఁడు భరద్వాజాశ్రమమున నివసించుట

ఆ సీతారామలక్ష్మణు లా శుభరాత్రి యమ్మహావృక్షము క్రింద నుండి, సూర్యోదయముగాఁగానే యచ్చటనుండి బయలుదేఱి, యమున

గంగానదితో సంగమించుప్రదేశమునకుఁ బోఁగోరి, యొక్క మహావన మును బ్రవేశించి, నానావిధములైన భూప్రదేశములను, నచ్చటచ్చట తా మింతకుమున్ను చూడనిమనోహరప్రదేశములను జూచుచుఁ బోయిరి. ఇట్లు రామలక్ష్మణులు సేమమున నానావిధములగు వృక్షము లను జూచుచుఁ బోవుచుండఁగాఁ, బ్రొద్దుగడవఁగనే, రాముఁడు లక్ష్మణు నుద్దేశించి, "సౌమిత్రీ, ప్రయాగక్షేత్రమునకు సమీపమునఁ బూజ్యుఁ డగు నగ్నిహోత్రునియొక్క తెక్కెమయిన పొగ మిక్కిలి యున్న తముగాఁ గనఁబడుచున్నది. మన మిప్పుడు నిజముగా గంగాయము నానదులు సంగమమగు స్థానమును బొందితిమి. రెండు ప్రవాహ ములు నొండొంటి నొఱసికొనుటవలనఁ గలిగిన చప్పుడు వినఁబడు చున్నది గదా! వంటచెఱకునమ్మి జీవించు నడవి జాతులవారిచేఁ జీల్పఁ బడిన కట్టెలు చూడఁగా, నీ భరద్వాజాశ్రమమున నానావిధ వృక్షము లున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది" అని చెప్పెను.

ఇట్లు వారిరువురు మాటాడుచు, దారి బడలిక దెలియనంత సుఖ ముగా నడచి, సూర్యుఁ డస్తమించునప్పటికి గంగా యమునానదులు సంగమించు స్థలముననున్న భరద్వాజమహాముని యాశ్రమమును జేరిరి. రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును మున్యాశ్రమమునొంది, మృగములను బక్షులను వెఱపించుచుఁ గొంతదవ్వేఁగి, భరద్వాజమహాముని చేరు వకుఁబోయి, సీతతోడ నమ్మహామునిని జూడఁగోరి, దవ్వననే నిలిచిరి. అట్లు రాముఁడును సీతాలక్ష్మణులతోడ భరద్వాజాశ్రమము సొచ్చి, శిష్యబృందపరివేష్టితుఁడై కూరుచున్నవాఁడును, కఠిననియమము మనోదార్ఢ్యముఁ గలవాఁడును, తపోబలముచే జ్ఞాననేత్రముఁబడసిన వాఁడునునైన భరద్వాజమహామునిని నగ్నిహోత్రము వేల్చిన పిదపఁ దిలకించినతోడనే, చేతులు జోడించికొని యభివాదనము సేసెను. సీతయు, లక్ష్మణుఁడును నమస్కరించిరి. అట్లు నమస్కరించినపిదప రాముఁడు మహామునికిఁ దన చరిత్రమును దెలుపఁగోరి; "ఓ మునీంద్రా! భగవంతుఁడా! మే మిద్దఱము దశరథుని కొడుకులము. ఈ సుమంగలి యగు కాంత నా భార్య; జనకమహారాజు కూఁతురు. పరిశుద్ధురాలగు యీ నా భార్య మనుజసంచారములేని తపోవనమునకు నేను వచ్చు

చుండఁగా నన్ను వెంబడించివచ్చినది. తండ్రి నన్నరణ్యమునఁ బదునాలు గేండ్లుండ నాజ్ఞాపించెను. నియమము వదలనివాఁడగు నా యనుఁగుఁ దమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁ డడవులకుఁజను నన్నుఁబాసి యుండఁజాలక నా వెనువెంట నేతెంచెను. ఓ మహాత్మా! మేము, తండ్రి యడవులకుఁ బొమ్మని చెప్పుటచేఁ దపోవనమునఁ జొచ్చెదము. అచ్చట దుంపలు, పండ్లు మొదలగునవి తినుచు స్వధర్మములనే చేయుచుందుము" అని మునీంద్రుఁడగు భరద్వాజునితోఁ జెప్పెను. అంతటఁ దపస్సంపన్నుఁడైన భరద్వాజుఁడు వారి పూజకయి, ఆవును, ఉదకమును ఇతరపూజా ద్రవ్యములను తెప్పించెను. వాని యాహారమునకయి నన్యములగు గడ్డలు,పండ్లు మొదలగువానినుండి సిద్ధముచేసినపదార్థములను సమకూర్చి వారుండుట కొకశాల నేర్పాటుచేసెను. అంత మృగములతోను, పక్షులతోను, మునులతోనుగూడి యర్ఘ్యపాద్యాదులచే రాముని బూజించి, "మీకు సుఖాగమనమేకదా!" యని కుశలప్రశ్న చేసెను. రాముఁడును మునీంద్రుఁడగు భరద్వాజునివలనఁ జేయఁబడిన పూజలను గైకొని కూర్చుండెను. అప్పుడు భరద్వాజుఁడు రామునిఁజూచి, "కకుత్స్థవంశోద్భవుఁడా! చిరకాలమునకు నీ విచటికి రాఁగా నిన్నుఁ జూడగలిగితిని. దశరథుఁడు నిన్ను నిష్కారణముగా నడవికిఁ బంపినాఁడని నేను వింటిని. మహానదులగు గంగా యమునలు రెండును సంగమించు నీప్రదేశము విజనమైనది; పావనమైనది; సొంపయినది. ఇచ్చట నీవు సుఖముగా నుందువుగాక" యని ధర్మయుక్తముగాఁ బలికెను. అట్లు భరద్వాజుఁడు సెప్పఁగా, జంతువు లన్నిటికిని మేలుచేయుటయందే యాసక్తిగల రాముఁడు మంచిమాటలతో "భగవంతుఁడగు మునీంద్రా! పట్టణముల వారును, పల్లెలవారును, దేశమువారును నిచ్చటికిఁ గడుచేరువ నున్నారు. కావున వారందఱు మమ్ముఁ జూడఁగోరి, "రామాదులు భరద్వాజాశ్రమమున నేయున్నారు. సులభముగాఁ జూచిరావచ్చును. రండు" అని యిచ్చటికి మాటిమాటికి వచ్చుచుందురు. ఈ కారణముఁ బట్టి నే నిచ్చట నుండుట కిచ్చగింపను. ఓ మునీంద్రా! సీతాదేవి జనకమహారాజు కూఁతురు. సుఖముగా నుండఁదగినది. కావున సీత మనస్సునకు రంజకమైయుండు నుత్తమమయిన తపోవనము

నొక్కదాని నాలోచించి చెప్పుడు" అనెను. మునీంద్రుఁడగు భరద్వాజుఁ డప్పలుకులువిని, రాముని యభిప్రాయమునకు సరియైన మాట చెప్పఁగోరి, "రాఘవా! ఇచ్చటికిఁ బదికోసుల దూరమున నొక కొండ యున్నది. దానిని చిత్రకూటమందురు. అయ్యది గంధమాదన పర్వతమును బోలినది. అచ్చట మహాత్ములు సర్వదా నివసించుచుందురు. ఏవైపు చూచినను గన్నుల కింపైయుండును. మఱియు నప్పర్వతమునఁ గొండముచ్చులు, కోఁతులు, ఎలుఁగుబంట్లును విశేషముగా నుండును. అట్టి చిత్రకూటము పర్వతముయొక్క శిఖరముల నేమనుష్యుఁ డెప్పుడు చూచునో, అప్పుడే యా మనుష్యునికిఁ బాపబుద్ధి తొలఁగిపోవును. సత్కార్యములందే మనసు పుట్టును. అట్లు ఋషు లనేకులు వేలకొలఁది యేండ్లచ్చట సుఖముగ నివసించి తమ తపోమహిమచేత కపాలశిరస్సుతోడ స్వర్గమునకుఁ బోయి చేరిరి. ఆస్థలము విజనమయినది; ఆచోటు మీకును సుఖముగ నుండును. నీ వరణ్యవాసము గడపుటకై యిచ్చటికైనఁ బొమ్ము. కాదేని, యిచ్చటనే నాతోడ నుండుము" అని చెప్పెను. ధర్మవేత్తయగు భరద్వాజుఁడు తన యాశ్రమమునకు వచ్చిన యిష్టాతిథియగు రాముని, తత్పత్నిని సీతను, తదనుజుని లక్ష్మణుని, వారికోరికల నెల్లఁ దీర్చి, సంతృప్తులను జేసెను. ఇట్లు రాముఁడు మునీంద్రుని చేరువ నుండి, ఆతఁడు వింతవింత కథలు సెప్పుచుండఁగా బావనమైన రాత్రి యయ్యెను. సుఖముగా నుండఁదగినవాఁడును, దారినడచుటవలన డస్సిన వాఁడును నయినరాముఁడు సీతాలక్ష్మణులతో రమ్యమయిన యా భగీరథాశ్రమమున నారేయి హాయిగాఁ బరుండెను.

మఱునాఁటియుదయమున నరశ్రేష్ఠుఁడగు రాముఁడు తేజస్సుచే వెలుఁగుచున్న భరద్వాజమునీంద్రుని సన్నిధికివచ్చి "సత్యమే స్వభావముగాఁగల ఓ మహాత్మా! మేమీ రేయి సుఖముగాఁ గడపితిమి. ఇఁకఁ దమ రానతిచ్చిన తావునకుఁ బోవ సెలవొసఁగుఁడు" అని యడుగఁగా, భరద్వాజుఁడును రామునిఁ జూచి, "విశేషబలవంతుఁడవగు రాముఁడా! యాచిత్రకూటపర్వతమే నీ కనుకూలమగు ప్రదేశము. అచ్చట ననేకములగు వృక్షములున్నవి. కిన్నరులును పన్నగులును (పాములును)

విశేషముగా నచ్చట నుందురు. అక్కడ నెమళ్ళకూఁత లంతటను మ్రోఁగుచుండును. గొప్ప యేనుఁగులు సదా వాసముచేయుచుండును. ఆతావు పాపహరమును, రమణీయమును, ప్రసిద్ధమునునైనది. మీకుఁ గావలసిన తేనెయు దుంపలును బండ్లును నచ్చట దొరకును. కావున నీ వచ్చటికిఁబొమ్ము. అచ్చట నేనుఁగుగుంపులును, జింకలగుంపులును నంతటఁ దిరుగుచుండును. వానిని నీయాశ్రమము దాఁటినఁ జూడవచ్చును. నీవా పర్వతముసేరి, సీతతోఁగూడ నచ్చటి నదులను, సెలయేళ్ళను, చఱులను, చిన్నపెద్దగుహలను, నీటిప్రవాహములను జూచుచు నానందించఁగలవు. ఆపర్వతమునఁ గోయిలలు, చీఁకుఁ గొక్కెరలు సంతోషముతో గానము చేయుచుండును. మృగములును, విశేషముగా మదపుటేనుఁగులును గలిగి యాపర్వతము చూచుటకు రమ్యమైయుండును. కావున నీ వచ్చట నొక్కచక్కని యాశ్రమము నేర్పఱచుకొని సుఖముగనుండుము" అని భరద్వాజమహాముని రామునితోఁ జెప్పెను.

55-వ సర్గము.

రాముఁడు చిత్రకూటమునకుఁ బోవుట

శత్రుసంహారకు లయిన రాజపుత్రులగు రామలక్ష్మణులు సీత తోడ నారేయి యక్కడ నుండి మఱుసటిదినము, తెల్లవాఱ భరద్వాజ మునీంద్రునకు నమస్కరించి యాచిత్రకూటమునకుఁ దఱలిరి. మహాతేజస్సు గలభరద్వాజమహామునియుఁ బయనమయిన యారామాదులను దీవనలుసేసి, తండ్రి కొడుకులనుబోలె వారిని వెంబడించి, స్థిరమగు మగఁటిమిగల రామలక్ష్మణులకు నివ్విధంబున దారిఁ జెప్పెను. "ఓ నరోత్తములారా! మీరు గంగయు యమునయుఁ గలియు చోటికిఁబోయి, యచ్చటినుండి పడమటి మొగముగాఁ బాఱెడు యమునానది మార్గముననే పోయి, యాయమునానదిని సమీపించి, యది బహువేగముగాఁ బ్రవహించునది కావున, పురాతనమయి, జనులందఱు వాడుకగావచ్చుచుఁ బోవుచునుండు రేవునుజూచి యచ్చటఁ దెప్పనేర్పఱచుకొని యమునానదిని దాఁటుఁడు. ఆవలిగట్టునకుఁ బోవుదురేని, యచ్చటఁ బచ్చని యాకులుగలిగి, మిక్కిలి పొడువుగ నెదిగి, చుట్టు ననేకవృక్షములుండుటచే నల్లనై, సిద్ధులకు నునికిపట్టయి వెలయుచున్న యొక మఱ్ఱి

చెట్టు గనఁబడును. సీత యా వృక్షముఁ జూచినంతట దానికి మ్రొక్కి, తనకోర్కి లీడేరునట్లు ప్రార్థనచేసికొనవలయును. ఆ వృక్షముఁజేరి, యచ్చట నివసింపుఁడు. కాదేని దానిని దాఁటిపొండు. అచ్చటినుండి యొక క్రోసెడుదూరము పోవుదురేని, మోదుగుచెట్లతోను, రేఁగు చెట్లతోను, యమునానదియందుఁ బుట్టిన వెదుఁళ్ళతోను గూడి నల్లనైన యొక రమణీయమగు వనము మీకుఁ గనఁబడును. ఆవనము లోననే చిత్రకూటమునకుఁబోవలెను. నే నా దారి నెన్నిపర్యాయములో చిత్ర కూటమునకుఁ బోయియున్నాను. ఆ మార్గము మనోహరమైనది. ఱాళ్లు లేక మెత్తనైయుండును. అచ్చట కాఱుచిచ్చులు లేవు. ఆదారిని మీరును బొండు" అని వారికి దారిఁజెప్పి భరద్వాజమహాముని వెనుకకు మఱలెను. రాముఁడును ఆమహామునికి నమస్కరించి, యాతనిని వెనుకకు మఱలించి, లక్ష్మణుం జూచి, "లక్ష్మణా! భరద్వాజమునీంద్రుఁడు దారిఁ జెప్పి మనయందు మిక్కిలి దయఁజూపెను. మనము ధన్యుల మైతిమి." అని చెప్పి, సీతను ముందుఁ బోనిచ్చి, తానును లక్ష్మణుఁడును వెనుకఁబోవుచు యమునానదిం జేరి, మిక్కిలి వడిగాఁ బ్రవహించుచున్న యమునానదిం జూచి, "యెట్లు మన మీనదిని దాఁటగల"మని మిక్కిలి చింతనొందిరి. వారు కొయ్యలపై నెండిన వెదుళ్ళను జేర్చి, యొక గొప్ప తెప్పనుగట్టి, దానిపై వట్టి వేళ్ళు పఱచిరి. వీర్యవంతుఁడగు లక్ష్మణుఁడు ప్రబ్బలి తీఁగెలను, నేరెడు రెమ్మలను నఱకి, సీతకు సుఖకరమైనయొక్క యాసనము నిర్మించెను. అంతట రాముఁడు తెలియరాని మహాప్రభావముగల లక్ష్మీదేవియో యనునట్లున్నదియుఁ గాంచెను సిగ్గుపడుచున్నదియునైన ప్రియురాలగు సీతను దానే పడవయెక్కించి, యామెకుఁ బ్రక్కనె భూషణములను, వస్త్రములను, గుద్దలిని, మేఁకతోలుగప్పిన పుటికను, ఆయుధములను ఉంచెను. అంత వారెక్కి, తెప్పనుబట్టుకొని, తమ శౌర్యము మెఱయఁ బూనికతో యమునానదిని దాఁటఁబూనిరి. నడియేటికిఁ బోయినంతటనే, సీతయు నయ్యమునాదేవికి మ్రొక్కి, "ఓ దేవీ! మేలుగలుగునుగాక! నిన్ను దాఁటుచున్నాను, రాముఁడు వనవాసము నెఱపి, సౌఖ్యముగా నిక్ష్వాకువంశస్థులు పాలించెడు నయోధ్యం జేరినపిదప, నేను నిన్ను వేయిగోవులచేతను, నూఱుకుండల

కల్లుచేతను బూజించెదను." అని ప్రార్థించెను. అట్లు ప్రార్థించినతర్వాత వారు గట్టులందలి యనేకములగు చెట్లచే శోభాయమానమయి యల లతోఁగూడి, వడిగాఁ బాఱుచున్న యమునానదిని నేరుంబున దాఁటిరి. అట్లు యమునానదిని దాఁటి యా నదియొడ్డునందలి వనమునుండి తఱలి పోవుచు గొప్పదైన చల్లని మఱ్ఱిచెట్టును జూచిరి. సీత యా వృక్షము కడకుఁ బోయి, "ఓ వృక్షరాజమా! నమస్కారము. నా పెనిమిటి వ్రతమును బూర్తిచేయునుగాక! కీర్తిమంతులగు కౌసల్యాసుమిత్రలను జూతునుగాక." అని ప్రార్థించి యావృక్షమునకుఁ బ్రదక్షిణము గావించెను. అప్పుడు రాముఁడు ప్రేమగలిగి, చెప్పునట్లు చేయునదియైన నిర్దోషురాలగు సీత మఱ్ఱిచెట్టును బ్రార్థించుటఁ జూచి, లక్ష్మణు నుద్దేశించి, "భరతాగ్రజా! నీవు సీతను వెంటఁ బెట్టుకొని ముందుగాఁ బొమ్ము. నరోత్తమా! నేను మీ వెంబడి నాయుధములధరించి వచ్చెదను. లక్ష్మణా! సీత యేయేపండునుగాని, పువ్వునుగాని కోరునో, యాయా పండును బువ్వులను గోసియిమ్ము"అని చెప్పి పోవుచుండెను. పోవుచున్న యా రామ లక్ష్మణుల నడుమఁబోవుచున్న సీతాదేవి రెండేనుఁగుల నడుమఁ బోవుచున్న పెంటియేనుఁగుమాడ్కి వెలయుచుఁ దా నింతకుముందుఁ జూడక యిప్పుడు చూచిన ప్రతియొక్క వృక్షమును, పొదను, పూలచేఁ దేజరిల్లు తీఁగెను చూచి ఒక్కొక్కదానిం గూర్చి యడుగుచు, నానా విధములగు పుష్పఫలములతోఁగూడిన చెట్లను జూచుచు వచ్చుచుండ, లక్ష్మణుఁ డా సీతయొక్కపలుకులకుఁ బ్రత్యుత్తరము చెప్పుచు నామె యడిగిన వస్తువులను దెచ్చి యిచ్చుచుండెను. జనకరాజపుత్రియగు సీతయు లక్ష్మణుఁడు దెచ్చియిచ్చెడు పుష్పఫలము లెల్లఁ గైకొనుచు నానావర్ణవిశిష్టమగు నిసుకలోఁ బ్రవహించుచు, హంసలయు, బెగ్గురు పక్షులయు నాదములతోఁగూడియున్న యమునానదిని జూచి మనస్సునందు మిక్కిలి సంతసమొందెను. సోదరులగు రామలక్ష్మణు లచ్చటినుండి క్రోసుదూరమేఁగి, యమునానదీ ప్రాంతములందుఁ బరిశుద్ధములయిన మృగములనుజంపి, వాటి మాంసమును సీతయును దామును భుజించిరి. అంతట గంభీరరూపములనున్న రామలక్ష్మణులు నెమళ్ళగుంపుల కూఁతలతోఁగూడి, నదిదరిని కోఁతులయు, నేనుఁగులయు గుంపులతోనిండి

మనోహరమైయున్న వనమున నందలికిని సమ్మతమయి చదరముగానున్న యొక ప్రదేశముఁజేరి, యచ్చట నారాత్రి నివసించిరి.

56-వ సర్గము.

రాముఁడు చిత్రకూటపర్వతము సేరుట

అంత నారేయి గడచి సూర్యోదయమగుడు, రాముఁడు స్వల్ప నిద్ర చెందియున్న లక్ష్మణుని మెల్లగా నిద్రలేపి, "సుమిత్రానందనా! వనములందలి జంతువులెల్ల మధురముగాఁ గూయుచున్నవి. వినుము, మనము పయన మయ్యెదము. ఇది ప్రయాణయోగ్యమగు సమయము" అని చెప్పెను. అట్లు లక్ష్మణుఁ డన్న లేపఁగాఁ జివుక్కున లేచి, నిద్రమత్తు, సోమరితనము, దారి యలసటయు లేనివాఁడయ్యెను. అంతట వారు ముప్వురు లేచి, యమునానదియొక్క పుణ్యజలములయందు స్నానము చేసి, భరద్వాజమునీంద్రుఁడు చూపిన దారిని బట్టి చిత్రకూటమునకుఁ బయనమైరి. అట్లు వా రందఱు పోవుచుండఁగా, రాముఁడు కమలములం బోలు కన్నులుగల సీతకు వనముయొక్క సొంపును గనఁబఱుపఁ దొడఁగెను. "ఓ వైదేహీ! వసంతర్తువున నంతటఁ జక్కఁగఁ బూఁచిన యొఱ్ఱని తమ పూవులచేఁ బుష్పమాలికలుగలవి యనఁదగి మిక్కిలి దీపించు చున్నట్లుండు మోదుగు చెట్లను జూడుము. చక్కఁగాఁ బూఁచినవియు, పండ్లచేతను, నాకులచేతను వంగినవియు, మనుష్యులు దాఁపునకుఁ జేరుటకుఁ దగనివియునైన యీ జీడి చెట్లను జూడుము. మన మిచ్చట నిజముగా నుండఁజాలుదుము. లక్ష్మణా! తేనెటీఁగెలు చెట్టు చెట్టునను జేర్చి పెట్టిన నిద్దము తేనె గలతేనెతెట్టెలు వ్రేలాడుచున్నవి చూడుము. పూలు తఱచుగ నుంటచే నిరుకై మనోహరమైయున్న వన ప్రదేశమున నిదిగో వానకోయిల కూయుచున్నది. దానికిఁ బ్రతిగాఁ నెమలి కూయుచున్నది. ఏనుఁగుల మేటి గుంపులతోఁగూడి, పక్షికులంబుల కూఁతలతో వ్యాపింపఁబడియున్న యెత్తు శిఖరములుగల చిత్రకూట పర్వత మిదిగో కనఁబడుచున్నది చూడుము. ఓరియబ్బాయీ! యనేకవృక్షములతోఁ గ్రిక్కిరిసి రమ్యమయి, పావనమయియున్న యీ చిత్రకూటవనమునందలి నేల చదునయినది. ఇచ్చట మనము విహరింతము" అని చెప్పి యా ముప్వురు కాలినడకనుపోయి రమణీయము

మనోహరము నగుచిత్రకూటమును జేరిరి. అట్లుపోయి నానావిధములగు పక్షులగుంపులతోఁగూడి,దుంపలను ఫలములను దండిగాఁగలిగి,మనోహర మయి, కమ్మని నీటితోఁ గూడిన యా పర్వతమును బొంది,"సౌమ్యుఁడా! యీకొండ యనేకవృక్షములతోను, లతలతోను గూడి, కందమూలఫల సమృద్ధమయి, వాసయోగ్యమయి యున్నయది. ఇచ్చట మనము సుఖముగా జీవింపఁగలుగుదుము. మఱియు నీ కొండపయి మహానుభావులగు ఋషులు నివసించుచున్నవారు.ఇది మనకు నివాసమయ్యెడుఁగాక!ఇచ్చట మనము సుఖముగా నుందుము." అనిచెప్పి, వాల్మీకియాశ్రమమును జొచ్చి యా వాల్మీకికి నమస్కరించెను. లక్ష్మణుఁడును, సీతయు వెంబడే యమ్మునీంద్రునకు మ్రొక్కిరి. ధర్మజ్ఞుఁడయిన వాల్మీకిమహర్షి కడు మోదము నొందినవాఁడై, వారిని గుశలప్రశ్నచేసి, కూర్చుండుఁడని యానతి నొసఁగెను. అంతట దీర్ఘబాహువగు రాముఁడు వాల్మీకి మునీంద్రునికి మర్యాద మీఱక, తన సంగతినంతయుఁ జెప్పి, లక్ష్మణుని జూచి, "ఓరి నాయనా! మేలయిన గట్టికొయ్యలను గొట్టితెచ్చి యిచ్చట నొకశాలను నిర్మింపుము. ఇచ్చట నుండవలెనని నా మనము గోరినది" యనెను. వెంటనే లక్ష్మణుఁ డన్నమాటలను విని, పలుతెఱఁగులగు కొయ్యలను గొట్టి తెచ్చి యొక పర్ణశాలను నిర్మించెను. రాముఁడు లక్ష్మణునిచే దిట్టముగాఁ గట్టఁబడి, చుట్టుఁ దడిగల చూచుట కింపుగనున్న పర్ణశాలను దిలకించి, యొక్కటే మనస్సుతో శుశ్రూషసేయుచున్న లక్ష్మణునిఁ జూచి, "లక్ష్మణా! నల్లయిఱ్ఱిమాంసమును దెచ్చి గృహదేవతలకు బలియిత్తము. ఆయుర్వృద్ధిని గోరువారు వాస్తుశాంతి చేయవలయును. శుభకరములగు కన్నులు గలవాఁడవయిన యో లక్ష్మణా! మృగమును జంపి వేగము తెమ్ము. శాస్త్రోక్తవిధానమున గృహశాంతి చేయవలయును. ధర్మశాస్త్రమును మఱవఁజనదు. అని యానతీఁగా, శత్రుసంహారియగు లక్ష్మణుఁ డన్నమాట విని, యాతఁడు సెప్పినప్రకారము నల్లయిఱ్ఱిని పట్టితెచ్చెను. రాముఁడును మఱల లక్ష్మణుం జూచి, "మనము గృహాధిదేవతలను బూజింతము. ఈ మృగమాంసమును బక్వముచేయుము. ఓరీ నాయనా! త్వరపడుము. ఇది ధ్రువమయిన శుభముహూర్తము. ఈ దినమును నట్టిదియే. కావున గృహాధిపతియు

స్థైర్యము నొందును. ప్రతాపశాలియగు లక్ష్మణుఁడు నల్ల యిఱ్ఱిని జంపి, దాని పరిశుద్ధమయిన మాంసమును జక్కఁగా మండుచున్న నిప్పునందుఁ బక్వముచేసెను. అంతట నా యిఱ్ఱి రక్తమంతయు నింకి చక్కఁగాఁ గాలినదని తెలిసికొని లక్ష్మణుఁడు నరోత్తముఁడగు రామునిఁ జూచి, "ఓ దేవతలఁబోలువాఁడా! ఈ నల్లయిఱ్ఱిని ఛేదింపక యట్లే పక్వముచేసితిని. అది నల్లయిఱ్ఱివలెనే యున్నది. ఇఁక గృహదేవతలఁ బూజింపుము. నీ వతి సమర్థుఁడవుగదా!" అనెను. గుణవంతుఁడును, మంత్రజ్ఞుఁడునునైన రాముఁడు స్నానమునేసి, పరిశుద్ధుఁడై, గృహశాంతి మంత్రములను సంగ్రహముగాఁ బఠించి, గృహాధిదేవతలనెల్లఁ బూజించి, పావనమయిన గృహమునఁ బరమానందముతోఁ బ్రవేశించెను. అట్లు ప్రవేశించి, వైశ్వదేవబలిని, రుద్రబలిని, విష్ణుబలిని జేసి, గృహశాంతియందుఁ జేయఁదగు శుభకార్యములను నడపించుచు, శక్తికిఁ దగినట్లు జపముసల్పి, నదియందు యథావిధిగా స్నానముచేసి, పాపాపనోదకమయిన యుత్తమబలి నర్పించెను. అంత నాశ్రమమునకుఁ దగినట్లుగా బలిహరణాదులకైన తిన్నెలను, దేవాలయములను, అగ్నిహోత్రగృహములను నేర్పఱచెను. ఇవ్విధమున వనమునఁబుట్టిన పుష్పమాలికలు, కందమూలఫలములు, పక్వమాంసములు మున్నగువానిచేతను, తీర్థోదకములచేతను, వేదోక్తమంత్రజపములచేతను, దర్భలచేతను, సమిత్తులచేతను, కుశలచేతను గృహాధి దేవతలం బూజించి, యాకులతోఁ గప్పఁబడి, యాయా కార్యములకుఁ దగినట్లు ప్రత్యేకస్థలము లుండునట్లు కట్టఁబడి యెక్కువ గాలి దగులకుండునట్లు చేయఁబడి, మనోహరమయియున్న యా పర్ణశాలయందు, దేవతలింద్రసభయందుఁబోలె సీతాలక్ష్మణ సమేతుఁడై ప్రవేశించెను. అట్లు రామాదులు మువ్వు రా పర్ణశాలయందు వసించి, జితేంద్రియులయి, లెక్కలేని వింతవింతలగు మృగపక్షులతో నిండి, పలురంగుల పూలగుత్తులుగల చెట్లచే శోభిల్లుచు, భయంకరములగు నేనుఁగులయు, నితర మృగములయు నఱపులచే నిండియున్న యా చిత్రకూటపర్వత ప్రాంతవనములందు విహరించుచు, మంచితీర్థములుగల మాల్య

వతీనదియందు స్నానపానాదులను జరుపుకొనుచుఁ బట్టణము విడిచి వచ్చినందుచేఁ గలిగిన దుఃఖముఁ బాసియుండిరి.

57-వ సర్గము.

సుమంత్రుఁడు వనమునుండి మఱలి యయోధ్య సేరుట

గుహుఁడు రామునితో మాటాడుచుండి రాముఁడు గంగానది యొక్క దక్షిణపుటొడ్డు చేరఁగానే, చాలతడవు రాముని గుణములను గూర్చి చెప్పుకొనుచుఁ గడువ్యసనముచే నొచ్చినవాఁడై, తన గృహమునకు సుమంత్రునితోడ మఱలివచ్చెను. అచ్చటనున్న పడవవాండ్రు రామాదులు గంగానదినిదాఁటి భరద్వాజుని యాశ్రమమునకుఁ బోవుటయుఁ, బ్రయాగయం దమ్మునీంద్రునితోఁ గూడ నుండుటయు, వారు చిత్రకూటపర్వతమునకుఁ బోవుటయు మొదలగు సంగతులను జెప్పిరి.

సుమంత్రుఁడు వ్యసనముచే మిక్కిలి నొచ్చినవాఁడై, రామునిచే సెలవుపొంది, యుత్తమాశ్వములను రథమునకుఁ బూన్చి, యయోధ్యానగరికే బయలువెడలి, దారినడుమఁ బరిమళవంతములగు వనములను, నదులను, దటాకములను, గ్రామములను, బట్టణములను జూచుచుఁ బోయి, మూఁడవదినము సాయంకాలము శోకసాగరమున మునిఁగి నిశ్శబ్దమై పాడువడినదో యనఁదగియున్న యయోధ్యాపురమును జూచి, దుఃఖాతిశయముచేఁ గొట్టువడి, మనస్స్వాస్థ్యము కొంచెమైనను లేనివాఁడై, "యయోధ్యాపురము గజాశ్వములతోను, జనులతోను, ప్రభువులతోనుగూడ రాముని వియోగమువలని శోకాగ్నిచే దహింపఁబడలేనుగదా!" యని చింతించుచు, వేగిరంబుగాఁ బఱతెంచు గుఱ్ఱములతోఁగూడిన రథంబుతోఁ బట్టణద్వారముఁ జేరి లోపలికిఁ జొచ్చెను.

అంత సుమంత్రుఁడు మఱలివచ్చుటం జూచి, జనులు నూఱులు నూఱులుగను, వేలువేలుగను గుంపులుగూడి వచ్చి "రాముఁడేఁడీ?" యని యడుగుచు నెదురుగాఁ బరుగెత్తి వచ్చిరి. సుమంత్రుఁడును జనులను జూచి, "ఓ పౌరులారా! నేను రామాదులను గంగానదియొడ్డు వఱకుఁ గొనిపోయితిని. పిదప ధర్మపరుఁడగు రాముఁడు రథముదిగి, నన్ను మఱలిపొమ్మని యానతీయఁగా నేను మఱలివచ్చితిని." అని బలికెను. జనులందఱు గంగాయమునానదులను దాఁటెనని తెలిసి

కొని, కన్నులనిండ నీరు నించికొని, "యక్కటా!" యని నిట్టూర్చి "హా! రామా" యని విలపించి, యచ్చటచ్చట గుంపులుగూడి, "రాముఁ, డిక్కడ కానరాఁడు. మనము కూలారిపోయితిమి. దానములు, యజ్ఞములు, పెండ్లిండ్లు, మహోత్సవములు ధార్మికుఁడయిన రాముఁడు లేక మనమెకప్పుడును జూడఁబోము. రాముఁడు "ఏది కావలెను? ఏది యిష్టము? ఏది సౌఖ్యకరము" అని జనులను దండ్రివలె విచారించుచుఁ బరిపాలించుచుండెను" అని జను లనుకొనుచుండు మాటలను సుమంత్రుఁ డాలకించుచు, నంగడివీథిం బోవుచుండఁగా, రాముని వియోగదుఃఖముచే నొచ్చినవారలయి, గవాక్షములందుఁ గూర్చుండి విలపించుచున్న స్త్రీలరోదన ధ్వనుల నాకర్ణించెను. అట్లు సుమంత్రుఁడు రాజవీథినిజొచ్చి, మోమును గప్పుకొన్నవాఁడై, దశరథనృపాలుఁడున్న నగరు చేరువకుఁ బోయి, వేగిరముగ రథమునుండి దిగి, జనబాహుళ్యముచే నల్లకల్లోలముగనున్న యేడు తొట్టికట్లు దాఁటెను. అచ్చట మేడలమీఁదను, విమానములమీఁదను రాజగృహములందును నుండిన స్త్రీలు సుమంత్రునిమాత్రము వచ్చినఁజూచి, రాముని బొడగానక యందఱును "అయ్యయ్యో" యని యార్చుచుఁ గన్నీరు చారలుగాఁ గారెడి నిర్మలనేత్రములు గలవారలై, మిక్కిలి దీనముగా నొండొరుల మోములను జూచుచు, "సుమంత్రుఁడు రామునితోఁ గూడఁ బోయినాఁడు. రాముఁడు లేకుండ వచ్చినాఁడు. ఆతఁడు పోయినది మొదలు విడువని దుఃఖముతోనున్న కౌసల్యనుజూచి యేమి చెప్పఁగలఁడు? పుత్రుఁడు తన్నుఁబాసి యడవికిఁ బోయినతరువాతఁగూడ కౌసల్య జీవించియున్నది యనుట యేదికలదో, అట్టి పాడుబ్రతుకు బ్రతుకుట సులభ సాధ్యముగాదని తలఁచెదము" అని చెప్పికొనుచుండిరి. అట్లువారు చెప్పికొను నిక్కములైన మాటలను విని, దుఃఖాగ్నిచే నెఱియుచున్నట్టులున్న దశరథుని యంతఃపురగృహముఁ జొచ్చి, యావల నెనిమిదవ తొట్టికట్టునఁ దెల్లరంగుగల గృహమునఁ బుత్రశోకంబుచేఁ గుములుచు, నొచ్చియున్న దశరథునిఁ జూచెను.

అట్లు సుమంత్రుఁడు సింహాసనమునఁ గూర్చున్న దశరథునిఁ జూచి, తత్సమీపమున కేఁగి, నమస్కరించి, రాముఁడు చెప్పిన మాటల

నన్నింటిని విన్నవించెను. ఆ దశరథుఁ డాతని మాటలను విని, చెదఱిన మనస్సు గలవాఁడై, రాముని వియోగదుఃఖముచే మిక్కిలి నొచ్చి మైమఱచి, సొక్కి, క్రిందఁబడెను. పుడమిఱేఁడగు తమ నాథుండు మూర్ఛచేఁ గ్రిందఁబడినతోడనే, చేతులు పైకెత్తి యంతఃపురకాంత లందఱు నేడ్చిరి. అప్పుడు కౌసల్య సుమిత్రతోడ్పాటుతోఁ గ్రిందఁ బడిన తమ భర్తను లేవనెత్తి కూర్చుండఁబెట్టి, “మహాత్ముఁడవగు నాథా! చేయ నలవిగాని యెంతటి కార్యములనైనను జేయుచున్న యా రాముని వనమున విడిచిపెట్టి వచ్చిన యీ సుమంత్రునితో నెందుకు మాటాడవు. ఓ రఘువంశోద్భవా, యిప్పుడిట్టి యన్యాయమును జేసి యేల సిగ్గుపడెదవు? లేచి కూర్చుండుము. సత్యవాక్య పరిపాలనచే నీవు పుణ్యము నొందుదువు. దుఃఖించియుపయోగము లేదు. నాథా! కైకకు వెఱచి రామునికడనుండి వచ్చిన సుమంత్రునిఁ బలుకరింపకున్నావేమో! ఇచ్చటఁ గైక లేదు. నీవు నిర్భయముగా మాటాడుము” అని దశరథమహారాజుతోఁ జెప్పి, డగ్గుత్తికచేఁ దడఁబడునట్లు మాటాడుచు దుఃఖ వేగమును సహింపఁజాలక నేలపైఁ గూలఁగెను. నేలపైఁబడి యేడ్చుచున్న కౌసల్యను, భర్తను జూచి, యంతఃపురాంగనలెల్ల గుమిగూడి పెరలుఁగుతో రోదనము సేసిరి. అప్పు డంతఃపురంబునఁ బుట్టిన రోదనంబును విని, పట్టణమునందలి ముదుసలులు, ప్రాయమువారు, స్త్రీలునందఱును గూడ నేడ్చిరి. అప్పు డయోధ్యాపురమంతయు రాముఁడు వనవాసంబునకుఁ బోవునప్పుడువలెనే రోధన ధ్వనులతోఁ నిండెను.

58-వ సర్గము.

సుమంత్రుఁడు రాజునకు రామాదులు సెప్పినమాటలను వినిపించుట

నృపాలుఁడును, కౌసల్యాదులు చేసిన యుపచారములచే నూఱట వడసి, మూర్ఛనుండి తెప్పిఱిల్లి, రాముని వృత్తాంతముఁ దెలిసికొనుటకై యా సుమంత్రుని బిలిపించెను. అంతట సారథియగు సుమంత్రుఁడు, వినయముచేఁ జేతులు జోడించికొని, రామునే తలఁచి తలఁచి దుఃఖించువాఁడును, అప్పుడే పట్టుకొనఁబడిన యేనుఁగువలె కడు వ్యసనముతో మిక్కిలి నొచ్చినవాఁడునై, వేఁడి నిట్టూర్పులు విడుచుచుఁ జింతనొంది, నెమ్మదిదప్పిన యేనుఁగువలె నుండువాఁడునైన చీఁకుపుడమిఱేనికడ

కేతెంచి నమస్కరించెను. దశరథుఁడు నట్లు దుమ్ముచేనిండిన శరీరము గలవాఁడయి, కన్నీరు విడుచుచు దీనవదనుఁడై యుండు సుమంత్రునిఁ జూచి, మిక్కిలి నొచ్చినవాఁడయి యిట్లనియె. "సూతా! తొల్లి కడుసుఖముగ రాజగృహములందు వసించుచుండిన ధర్మాత్ముఁడగు రాముఁ డిప్పుడు చెట్ల క్రింద నెట్లున్నవాఁడు? ముందు భక్ష్యభోజ్య లేహ్యపేయాదులతోడఁ గూడిన మధురాన్నమును భుజించుచుండిన రాముఁ డిప్పుడేమి భుజింపుచున్నాఁడు? రాముఁ డింతకుఁ బూర్వము దుఃఖములకుఁ దగనివాఁడు; సుఖమైన పాన్పులందుఁ బరుండినవాఁడు; అట్టి రాజపుత్త్రుఁ డిప్పు డనాథకైవడిఁ కటికినేలపై నెట్లు పరుండుచున్నాఁడు? తొల్లి చతురంగ బలములు వెంటరాఁ జనుచుండెడు రాముఁడు నేఁ డెట్లు నిర్జనవనమున నివసించుచున్నాఁడు? పెద్దపులులును, గడఁది మెకములును, నల్లత్రాచులును నెఱసియుండు నడవియందు నాకుమారులు సీతతోడ నెట్లు కాఁపురమున్నారు? సుమంత్రా! సుకుమారియు మునిపత్నులఁ బోలునదియు నగు సీతతో రాజపుత్త్రులగు రామలక్ష్మణులు రథమునుండి యెట్లు కాలినడకతోఁ బోయిరి? ఓ సారథీ! యశ్వినీదేవతలు మందరపర్వతముఁ జొచ్చునట్లు, నా పుత్త్రు లిరువు రరణ్యములఁ జొచ్చుచుండఁగా, నీవు వారిని జూచితివి కావున నో సుమంత్రుఁడా! నీవు కృతార్థుఁడవు. వనమునఁ జొచ్చినపిదప, రాముఁ డేమి చెప్పెను? లక్ష్మణుఁ డేమి చెప్పెను? సీత యేమి చెప్పినది? సారథీ! రాముఁ డెక్కడఁ గూర్చుండెను? ఏమి భుజించెను? ఎచ్చటఁ బరుండెను? నాకు విస్తరించి చెప్పుము. యయాతి స్వర్గమునుండి భూలోకమునఁ బడునప్పుడు దేవేంద్రునిఁ బ్రార్థించి, సత్పురుషుల నడుమఁబడి జీవించునట్లు, నేను నీ రామునికథ విని కొంత కాలమైన బ్రతికి యుండఁగలను." అని దశరథుఁడు ప్రశ్నచేయఁగా, సుమంత్రుఁడు కన్నీళ్లతోఁగూడి, తడఁబడుచున్న మాటలతో నరేంద్రునిఁగూర్చి యిట్లనియె. "మహారాజా! రాముఁడు ధర్మమునే యనుసరించి చేతులు జోడించి, శిరమువంచి మ్రొక్కి నాతో నిట్లనెను. "సారథీ! ఆత్మజ్ఞానముఁగలవాఁడును, వందనమొనర్పఁ దగినవాఁడునునైన మహాత్ముఁడగు తండ్రియొక్క పాదములకు నాకుమాఱుగ వందనమాచరింపుము. సారథీ! నా మాఱుగా నంతఃపురమున నున్నవారికి నా క్షేమములు

సెప్పి, వారివారివయస్సులకు, యోగ్యతలకుఁదగినట్లు నమస్కారములను జేయుము. మాతల్లిగారితో నా క్షేమమును నా నమస్కారములను, అజాగ్రత్తలేకుండుటను జెప్పి, మఱియు నీ క్రిందిమాటసెప్పుము? ఓ దేవీ! నీవు ధర్మమార్గముఁ దప్పకుము; కాలము దప్పక యగ్నిహోత్రశాలయందుఁ బురోహితు లగ్నిహోత్రములు వేల్చుచున్నారాయని విచారించుకొనుచుండుము; పతిపాదములనే దైవముగా భావించి పూజించుము; సవతులవిషయమున, నేను బెద్దదాన నను నహంకారమును గర్వమును మాని నడచుకొనుచుండుము. తల్లీ పూజ్యురాలగు కైకేయి మహారాజు ననుసరించి యుండునట్లు చేయుము; పిన్నయగు భరతుని యందును నృపాలునందువలె నీవు ప్రవర్తింపుము. వయసుచేఁ బిన్నలయినను, రాజులు ధర్మముచేఁ బెద్దలు. ఈ రాజధర్మమును మఱవకుము అని తన తల్లియగు కౌసల్యతోఁ జెప్పుమనెను. భరతునకు నా క్షేమము జెప్పి, నా మాటగాఁ దల్లు లందఱియందును నేకరీతిగా నుండుమనుము. మఱియు నిక్ష్వాకువంశ నందనుఁడయిన దీర్ఘబాహువగు భరతున కీ సంగతి జెప్పుమనెను. "భరతా! నీవు యువరాజ పట్టము నొందిన వాఁడవై, రాజ్యపరిపాలనము సేయుచుండు తండ్రికిఁ దోడుగా నుండుము. రాజు వయసుచెల్లినవాఁడు. కావున నాతని యభిప్రాయమునకు విరుద్ధముగా నడచుకొనకుము. ఓ భరతా! తండ్రియాజ్ఞ ప్రకారము నడచుకొనుచు యువరాజవయి సుఖముండుము. అని భరతునితోఁ జెప్పుమనెను. రాముఁడు విశేషముగాఁ గన్నీళ్లువిడుచుచు మఱలనాతో నిట్లనెను. "ఓ భరతా! మాతల్లి పుత్రవాత్సల్యముగలది కావున, మీ తల్లినివలెనే మాతల్లినిగూడఁ జూచుకొనుము" అని చెప్పుమనుచు విస్తారమగు కీర్తిగలవాఁడును, తామరతేకులంబోలు కన్నులుగల వాఁడునునైన యా రాముఁడు జొటజొటగన్నీరువిడిచెను. అప్పుడు లక్ష్మణుఁడు గడు నలిగినవాఁడై, నిట్టూర్పువిడిచి, నాతో నిట్లనియె. "సుమంత్రా! రాజపుత్త్రుఁడగు రాముఁ డే కారణమున వనవాసమునకు బంపఁబడెను? దశరథుఁడు కైకయొక్క నీచమైన యాజ్ఞకులోఁబడి మాకు బాధదెచ్చెడి యీ యకార్యమును మంచిచెడ్డ లెఱుఁగకచేసెను. రాముని నడవికిఁ బంపుటకుఁ గారణము లోభమయినను కాక వరమయి

నను ఏవిధమున నయినను జేసినది చెడ్డపనియేకాని వేఱుగాదు. కైకేయి రాముని నడవికిఁబంపుమని యడిగినప్పుడు "నేను రాముని నడవికిఁ బంపఁజాల" నని చెప్పియుండఁగూడదా? ఇక్కార్యమును దశరథుఁడు "తాను ప్రభువు" అనునదే ముఖ్యముగాఁ దలఁచి, చేసెనేకాని రాముని వనమునకుఁ బంపుట కేమియుఁ గారణము నాకుఁ దోఁపకున్నది. దశరథుఁడు మొదట విచారింపక, తెలివిలేమిచే లోకవిరుద్ధములగు నిక్కార్యము (రామవివాసనకార్యమును) జేసెను. అది యిప్పుడు దశరథునకు మిగులసంతాపమును గలిగించుచున్నది. నేనన్ననో, దశరథమహారాజును దండ్రియనితలఁపను. నాకు రాముఁడే తోఁబుట్టువు; రాముఁడే ప్రభువు; రాముఁడే చుట్టము; వేయియేల? రాముఁడే తండ్రియు." అని చెప్పి, "ఓ తండ్రీ! సకల జనులకుఁ బ్రియుఁడును, సకలజనులకు మేలు గోరువాఁడునునైన రాముని నడవికిఁ బంపిన నీపైన సకలజనులకుఁ బ్రేమ యుండునే? జనులందఱి మనముల కొప్పినవాఁడును, ధర్మములఁ దప్పని వాఁడునైన రాముని వనమునకుఁబంపి, జనులందఱికి విరోధివైన నీవెట్లు రాజవుకాఁగలవు" అని తమతోఁ జెప్పుమని నాతోఁ జెప్పెను. మహారాజా! మంచి మనస్సుగల సీత యన్ననో, వేఁడినిట్టూర్పులు విడుచుచుఁ దయ్యముపట్టినదానివలె నివ్వెఱపాటుతో నిలఁబడియుండెను. సీత రాచకొమరిత; ఇంతకు మున్నిట్టి దుఃఖముల నెఱుఁగనిది ; గుణవతియని ఖ్యాతినొందినది. ఆమె వ్యసనముతో నేడ్చుచు, నాకొక సంగతియుఁ జెప్పలేదు. బెండువాఱుచున్న మోముతో భర్తను చూచుచు మఱలి వచ్చుచుండు నన్నుఁజూచి, మిక్కిలి దుఃఖముతోఁ గన్నీటికాలువలు కట్టించెను. అట్లు రాముఁడు చేతులు జోడించి, కన్నీరువిడుచుచు, లక్ష్మణుని భుజబలంబుచేఁ గాపాడఁబడుచు నచ్చటనుండెను. సీతయు శోకముచే విలపించుచు రాజరథమును, నన్నును జూచుచుండెను.

59-వ సర్గము.

సుమంత్రుఁడు దశరథునకు రామునివనవాసముతీరు చెప్పుట

ఇట్లు చెప్పుచున్న సారథియు మంత్రిశ్రేష్ఠుఁడునయిన సుమంత్రునిఁ జూచి, దశరథుఁడు "ఇఁక మిగిలిన సంగతినిఁ జెప్పు" మని యడిగెను. ఆ నృపాలుని యా మాటలువిని, సుమంత్రుఁడు కన్నీరువిడుచుచు దిటవు

మాని, మఱల రాముని వృత్తాంతమును విస్తరించిచెప్పఁ దొడఁగెను. "మహారాజా! శూరులైన యా రామలక్ష్మణులు నారబట్టలుగట్టి జడలు దాల్చుకొని, గంగానదిని దాఁటి ప్రయాగవైపునకుఁ బోయిరి. రఘునందనుఁడగు రామున కండయయి లక్ష్మణుఁడు ముందుగాఁ బోయెను. అతనివెనుక సీతయు నామెవెనుక రాముఁడును బోయిరి. అవ్విధంబునఁ బోవుచుండువారిని జూచి యింకఁ జేయునదిలేక వెనుకకు మఱలితిని. నేను మఱలినతర్వాతఁగూడ గుఱ్ఱములు రాముఁడు వనమునకుఁ బోయెనన్న విచారముచే వేఁడి కన్నీరు విడుచుచు, దారిలోనికి మఱలకుండినవి. నేనును రాజపుత్రుల కిద్దఱికిఁ జేతులు జోడించి మ్రొక్కి, నా దుఃఖమును లోపల నడఁచుకొని రథమెక్కి ప్రయాణమైతిని. రాముఁడు మఱల నన్ను రమ్మని చెప్పి పంపునేమో యనితలఁచి శృంగిబేరపురముననే గుహునితోడ మూఁడుదినము లుంటిని. ఆ రాముఁడు చెప్పి పంపనే లేదు. నరేంద్రా! దేవరవారి దేశముననున్న చెట్లు సయితము రాముని వనవాసదుఃఖముచేఁ గృశించినవై పుష్పములతో మొగ్గలతోఁ జిగుళ్లతోఁగూడ వాడుపాఱిపోయినవి. నదులందును, గుంటలందును, చెఱువులందును నీళ్ల మసలఁ గ్రాఁగినట్లున్నవి. తోఁటలందును, నుద్యానవనములందును నాకులెండి జలజల రాలుచున్నవి. జంతువులు ప్రాఁకకున్నవి. క్రూరమృగములు దిరుగకున్నవి. వనమంతయు రాముని వనవాసశోకముచేఁ గొట్టువడి నిశ్శబ్దముగా నున్నది. నరాధిపా! తామరకొలంకులఁదలి తామరతీఁగెలు వాడిపోవుచున్నవి; తామరాకులు నీటిలో మునిఁగినవి, నీళ్ళు కలఁకపాఱినవి. చేఁపలును, హంసలు మొదలగు జలపక్షులును గానరాకున్నవి. కావున, తామరకొలఁకులన్నియు ముఱికిగుంటలవలె నున్నవి. తామరపువ్వులు మొదలగు నీటి పుష్పములును, జాజి మొదలగు మొట్టలందుఁ బుట్టు కుసుమములును సువాసనలేనివై, వెనుకటివలెఁ బ్రకాశింపకున్నవి. ఫలములును బూర్వమువలెదీపిలేకయున్నవి. ఈయయోధ్యాపురమునందలి యుద్యానవనములు పక్షులయొక్క ఇంపయినకూఁతలు లేక పాడుపడియుండియున్నవి. నరేంద్రా! యుపవనములన్నియు సొంపుదఱిఁగియున్నవి. అయోధ్యాపురంబున నొక్కఁడైనను, మఱలివచ్చుచుండు నన్నుఁగని సంతసింపరైరి.

ప్రజలందఱు రామునిఁ గానక మాటిమాటికి నిట్టూర్పులు విడుచుచుండిరి. ప్రభూ! రాముఁడు లేని రాజరథమును జూచి, రాజమార్గమునందలి జనులందఱు దుఃఖముచేఁ గన్నీరుపెట్టుకొనిరి. స్త్రీలందఱు మేడలమీఁదను, విమానములమీఁదను (ఏడంతస్థుల మేడలమీఁదను) రాజగృహములమీఁదను ఎక్కి రాముఁడు లేకయే వచ్చిన రథమునుజూచి, "యయ్యయ్యో" అని యాక్రందించుచుండిరి. స్త్రీలు మిక్కిలి నొచ్చినవారలై, నిర్మలములు, విశాలములునయిన కన్నులనిండుగ నీరుదెచ్చుకొని యేమియుఁ దోఁచక యొండొరులను జూచుకొనుచుండిరి. రాముని పగతురును, చెలికాండ్రును, మధ్యస్థులును దుఃఖితులై యుండుటచేత, వీరు శత్రువులనియు, వీరు మిత్రులనియు, వీరు మధ్యస్థులనియు భేదము దెలియుట కష్టముగా నుండెను. అయోధ్యాపట్టణమున జనులు సంతోషహీనులుగ నుండిరి. గజాశ్వములు గళదప్పియుండెను. రోదనధ్వనులే యంతట వినఁబడుచుండెను. అట్టి యయోధ్యాపురము రాముఁడరణ్యమునకుఁ బోవుటచేఁ బుత్రునెడఁబాసిన కౌసల్యవలె సంతోషహీనముగ నుండెను.

దశరథుఁడును సారథియగు సుమంత్రునిమాట విని, దుఃఖముచే డగ్గుత్తిక వడిన మాటలతోఁ గడుదీనముగ నా సారథియగు సుమంత్రుని జూచి యిట్లనియె. "ఓ సుమంత్రా! చెడ్డకుటుంబమునఁ బుట్టి చెడ్డతలఁపులు గలదైన కైకేయి వరము లడుగఁగా, నేను మంత్రాలోచనలందు నిపుణులగు పెద్దలతో యోచింపక నాప్తులతోనైనను యోచింపక, దానియందలి మోహముచే స్త్రీసుఖముఁగోరి, యీకార్యమును ముందు వెనుక లాలోచింపక చేసితిని. కాదేని, సారథీ! యీ మా కులము నశించుటకుఁగా నీ కష్టమును తప్పక దైవము గల్గించియుండును. సారథీ! నే నింతకుమున్ను సేసినపుణ్యమేదియైన గొంచెమున్నయెడల, నన్నుఁ గడువేగముగ రాముని కడకుఁ జేర్పుము. లేనిచో నా ప్రాణములు నా బొందిలో నుండఁజాలవు. ఇప్పుడును నా యాజ్ఞకుఁ జెల్లుబడియుండునేని; నీవు పోయి రాముని మఱలించికొనిరమ్ము. నేను రామునిఁ బాసి యొక క్షణమైన నుండఁజాలను. అట్లు కాక, రాముఁ డిప్పటికిఁ గాలదూరంబేఁగియుండును గావున నన్నే రథమునఁ గూర్చుండఁబెట్టి

కొని, శీఘ్రముగా నా రామునికడకుఁ గొనిపోయి, యాతనికిఁ జూపిం
పుము. చక్కని పలువరుసగలవాఁడును, మేటి విలుకాఁడునునైన
లక్ష్మణుని యన్నయగు రాముఁ డెచ్చటనున్నాఁడు? నే నీ పదునాలు
గేండ్లు బ్రతికియుందునేని, సీతతోడ మఱలివచ్చిన రామునిఁ జూతును.
ఎఱ్ఱని కన్నులు, గొప్ప బాహువులు గలవాఁడును, మణిమయములగు
కుండలములను దాల్చినవాఁడును నైన రామునిఁ జూడకుందునేని
యమపురి కేఁగుదును. వృద్ధుఁడనైన నే నింత వ్యసనమునొందియు
నిక్ష్వాకునందనుఁడైన రాముని నిచ్చటఁ జూడకున్నాను. దీనికంటె
మించిన దుఃఖము మఱేమి యుండును? అక్కటా! రామా! హా!
లక్ష్మణా! హా! సీతా! మీ వియోగదుఃఖము నోర్వలేక దిక్కులేని
వాఁడువోలె మృతినొందనున్న నన్ను మీ రెఱుఁగఁబోరుగదా!" అని
సుమంత్రునిఁజూచి, దుఃఖించి, నృపాలుఁడు చింతాక్రాంతచేతస్కుఁడై
దాఁట నలవికాని శోకసాగరమున మునిఁగినవాఁడగుచు,కౌసల్యనుజూచి,
"ఓ దేవీ! రాముని యెడఁబాటువలని శోకమనఁబడు నెక్కువ వైశా
ల్యముగలిగి, సీతావియోగమనెడు నావలిగట్టుతోఁగూడి, నిట్టూర్పు
లనెడు నలలతో, గొప్ప సుళ్లతో వెలసి, కన్నీరనెడి నురువుచేఁ గలఁక
పాఱి, చేతులాడించుట యనెడు చేఁపలగుంపులుగలదై, అధకరోధన
మనెడు ఘోషగలిగి విఱియఁబోసికొన్న కేశములనెడు పాఁచితీఁగెలతోఁ
గూడి, కైకయనెడు బడబాగ్ని గలదయి, గూనిదానిమాటలనెడు గొప్ప
మొసళ్లుగలిగి ఘాతుకురాలైన కైకేయి వరములనెడి చెల్లెలికట్టతో విల
సిల్లుచు, రాముని ప్రవాసన మనెడు నిడివిగలిగియున్న నా కన్నీటి
ప్రవాహమను జలమువలనఁ బుట్టిన దుఃఖమను సాగరమున మునిఁగితిని.
అక్కటా! రాము నెడఁబాసి ప్రాణములనుదాల్చి యీ సాగరము నే
నెట్లు దాఁటఁగలను? నే నిప్పుడు రాముని లక్ష్మణునిఁ జూడఁగోరియుఁ
జూడకున్నానుగదా. దీనికంటె నాకేమి యమంగళము గావలెను?" అని
చెప్పి యేడ్చుచు మూర్ఛనొంది వెంటనే పాన్పుపైఁ బడెను. ఇట్లు దశ
రథుఁడు విలపించుచు మూర్ఛనొంది క్రిందఁబడఁగాఁ, గౌసల్య రాజేం
ద్రుని పలుకులు విని, రామునివిషయమై యిదివఱకే దిగులుపడి

యుండఁగా, నిప్పుడు నృపాలుఁ డిట్లు మూర్ఛనొంది క్రిందబడినందుకై ఇనుమడిగ దిగులునొందెను.

60-వ స ర్గ ము.

కౌసల్య సుమంత్రుని నడుగుట

అటుపిదపఁ గౌసల్య దుఃఖాతురాలై, దయ్యముపట్టినదానివలెఁ మాటి మాటికి వడఁకుచు నేలపయిఁ బ్రాణముపోయినదానివలెఁ బడియుండి సుమంత్రునితో “ఓ సారథీ! యెచ్చట రాముఁడు లక్ష్మణుఁడు సీతయు నున్నవారో, అచ్చటికి నన్నుఁ గొనిపొమ్ము. వారినిబాసి నేనొక నిమిషమైన జీవించియుండఁగోరను. రథము నిచ్చటినుండియె త్రిప్పి, వేగముగ నన్నును దండకారణ్యములకుఁ గొనిపొమ్ము. అట్లు వారిని వెంబడించి పోవనేని, యమపురికిఁ బోయెదను” అని చెప్పఁగా, సారథియుఁ, గౌసల్య నూఱడింపఁగోరి, యంజలిచేసి, కన్నీటివేగముచే డగ్గుత్తికచేత తొట్రుపడుచున్న మాటలతో నా కౌసల్యాదేవికి నిట్లనియె; “ఓ దేవీ! శోకమును, అజ్ఞానమును, వ్యసనజనితమైన తత్తరపాటును విడువుము. రాముఁడును దుఃఖమునుబాసి యరణ్యమున నుండఁగలఁడు, ధర్మజ్ఞుఁడును, ఇంద్రియనిగ్రహములుగలవాఁడునైన లక్ష్మణుఁడును నరణ్యమున రాముని పాదములకు శుశ్రూషలు చేయుచుఁ బరలోకము సాధింపఁ బూనుచున్నవాఁడు. సీతాదేవి నిర్జనమయిన వనమునందున్నను, యింటియందున్నట్లే, దిగులుమాని, రామునియందే మనసుంచి, కుశలముగనున్నది. ఈ సీతాదేవి యావంతయైనను దిగులు నొందియున్నట్లు కాన్పింపదు. ఆమె యరణ్యవాసమునకుఁ దగినదానివలెనే తోఁచుచున్నయది. పట్టణోద్యానములందు సీత యెట్లు విహరించుచుండెనో, అట్లె జనులులేని కానలందును విహరించుచున్నది. బాలచంద్రునివంటి మోముగల యా రామామణియగు సీత నిర్జన వనంబున నున్నను, రామునికిఁ దన మనసు నప్పగించినది యౌటవలనఁ బాలికవలె నచ్చటఁ గ్రీడించుచున్నది. ఈ సీతయొక్క మనోజీవితములు రెండును రాముని యధీనములై యున్నవి. ఒకవేళ రామునితోడఁబోక, సీత యయోధ్యయందున్నను, నయోధ్య సీతమనస్సున కడవిగానే తోఁచును. మఱియు సీత యయోధ్యాపురమునకుఁ గోసుదూరమున

నుండు వనంబులందు విహరించునట్లు తలఁచి, నడుదారియందుఁ గనఁబడు గ్రామములను, నగరములను, నదులను, నానావిధ వృక్షములనుగూర్చి రామునినైనను లక్ష్మణునైన నడిగి తెలిసికొనుచున్నది. సీత కైకేయినిఁ గూర్చి తొందరగాఁ జెప్పినమాట యిది యొక్కటియే. అని చెప్పి, "అది చెప్పినఁ గౌసల్యా దశరథులు మఱింత వ్యసనము నొందుదు"రని యెంచి. "అది యేదో యిప్పుడు జ్ఞప్తికి రాకున్నది" యని నోటినుండి పొఱపాటుచే వచ్చిన యీమాట నావలకుఁ ద్రోసి కౌసల్యకు నానంద దాయకమగు వాక్యము పలుకఁగోరి, "ఓ దేవీ, చంద్రకిరణములతో సమమయిన యామె శరీరకాంతి దారి నడచుటవలనఁగాని, యీగాలి సోఁకుడువలనఁగాని, వ్యాకులపాటుచేతఁగాని, యెండలకుఁగాని మాఱు పాటు నొందకున్నది. ఆ దానశీలురాలయిన సీతయొక్క ముఖము పున్నమచంద్రునితోను గమలముతోను సమానమై యెప్పటికి నొక తీరుననే యున్నది. ఆ సీత యొక్క పాదములు లత్తుక రసమువలె నెఱ్ఱని కాంతి గలవిగావున లత్తుకయలఁదకపోయినను నిప్పుడుగూడఁ దామర మొగ్గలకాంతివంటి కాంతిచే మీఱియున్నవి. సీత కాలియం దెలు ధరింపకున్నను, రామునియందలి ప్రేమచేతఁ గాలియందెల మ్రోఁతకుఁ దగినట్లు సవిలాసముగ నిప్పుడును దిరుగుచున్నది. సీతాదేవి యేనుఁగునొండె, సింహమునొండె, వ్యాఘ్రమునొండె చూచినను రామునిచేతులను బట్టుకొన్నదై భయమునొందకున్నది. కావున వారిని గూర్చి విచారపడ నక్కఱలేదు. మనలఁగూర్చియుఁ జింత యక్కఱలేదు. దశరథనృపాలునిఁగూర్చియుఁ జింతింప నవసరములేదు. ఈ పితృవాక్య పరిపాలన రూపమయిన చరిత్రము లోకమున శాశ్వతమైయుండఁగలదు. వారును దుఃఖముఁ బాఱఁదోలి, సంతుష్టమనస్కులై, మహర్షులు నడచిన దారులలో నడచుచు, నడవులందుండ నపేక్షగలవారలై, యచ్చటఁ గందమూల ఫలములను దినుచు శ్రేయస్కరమగు తండ్రి ప్రతిజ్ఞను బరిపాలించుచున్నారు" అని సుమంత్రుఁడు కౌసల్యతోఁ జెప్పెను. అట్లు సుమంత్రుఁడు మంచి మాటలను జెప్పి యూరడించుచున్నను, కౌసల్యాదేవి పుత్రవియోగ శోకము సైరింపఁజాలక, హా! ప్రియా! హా! పుత్రా! హా! రాఘవా! యని యాక్రోశించుచునే యుండెను.

61-వ సర్గము

కౌసల్య దశరథుని దూఱుట

ధర్మపరుఁడును, జనులను సంతోషపెట్టువారిలో నుత్తముఁడునైన రాముని యరణ్యవాసమునకై కౌసల్య కడు దుఃఖించి, యేడ్చుచు భర్తను జూచి, యిట్లనియె: "మహారాజా, దశరథుఁడు సర్వభూతములందు దయగలవాఁడనియు, దాతయనియు, ప్రియము మాటాడువాఁ" డనియు మూఁడులోకములందును నీ కీర్తి వ్యాపించియున్నది. ఇప్పు డిష్టముగాని పని చేసితివి. ఓ రాజేంద్రా, రాజపుత్రులగు రామలక్ష్మణు లింతదనుక సుఖముగాఁ బెఱిగిరి. అట్టివారు దుఃఖముచే నొచ్చినవారై, సీతతోఁగూడ నయ్యడవులం దేలాగు కష్టముల నోర్చి యుండఁగలరు? జవరాలును, పిన్నవయస్సుగలదియు, సుకుమారియు, సుఖములకుఁ దగినదియునైన సీత యడవులం దెండను, చలిని నెట్లోర్చుకొని యుండఁగలదు? ఇంతవఱకు నిచ్చట రుచికరములగు శాకపాకములతోఁ గూడిన మేలయిన యన్నమును భుజించుచుండిన రాజపుత్రి యిప్పుడు నెమలిబియ్యమును కందమూలఫలములను ఎట్లు భుజింపఁగలదు? పూర్వ మిచ్చట గీతములయు, వాద్యములయు ధ్వనిని వినుచుండిన సీత యిప్పుడు భయంకరములైన సింహ వ్యాఘ్రాదుల గర్జనముల నెట్లు వినుచుండఁగలదు? ఇంపయిన గానములయు, వాద్యములయు ధ్వనులను విని సంతోషపడుచుండిన యుత్తమాంగనయగు సీత యిప్పు డెట్లు భయంకరములగు మృగములయొక్కయు సింహములయొక్కయు బొబ్బరింతలను వినుచుండఁగలదు? దేవేంద్రునిధ్వజముమాడ్కి జనులందఱకు సంతోషముఁ గల్గించువాఁడును, దీర్ఘబాహువులు గలవాఁడును, బలవంతుఁడునైన రాముఁ డినుపగుదియంబోలు తన చేతిని దిండుగాఁ జేసికొని యెచ్చట నిద్రించుచున్నాఁడో! తామరపువ్వులవన్నె గలదియు, చక్కని కొనవెండ్రుకలతోఁ గూడినదియు, తామరపువ్వులతావివంటి తావి గల నిట్టూర్పుతోఁగూడినదియు, తామరపువ్వులరేకులవంటి కన్నులు గలదియునైన యా రాముని యందమయిన ముఖమును నే నెప్పుడు చూడఁగలను? నా హృదయము వజ్రసారముతోఁ జేయఁబడినది. నిక్కము కావుననే రాముని జూడకున్నను వేయిముక్కలుగ బ్రద్దలుగాకున్నది.

ఓ నృపాలా, నా వారగు రామాదులను, సుఖములకుఁ దగినవారిని దయమాలి యడవికిఁ బంపితివి. వా రిప్పుడు దుఃఖితులై యచ్చటచ్చట నడవులలో నల్లాడుచున్నారు. నీ హృదయ మెంత క్రూరమైనది? ఎంత ఘాతుకపుఁ బని సేసితివి? రాముఁడు పదునేనవయేట మఱలివచ్చినను రాజ్యముగాని, ధనముగాని గ్రహింపఁబోఁడు. వానిని భరతుఁడే యనుభవించును. లోకమునఁ గొందఱు శ్రాద్ధములకు తమ బంధువులనే నిమంత్రణము చేసి, శ్రాద్ధానాంతరమునఁ దమతోడ నిష్టపంక్తియందు భుజింప బ్రాహ్మణోత్తములఁ బిలుతురు. గుణవంతులును, పండితులు నగు బ్రాహ్మణోత్తములు, గుణహీనులగు బ్రాహ్మణులను కర్తలు నిమంత్రించి, వారికి మొదటఁ బెట్టుటవలనఁ దమ కావల నమృతము నిడినను దాని నంగీకరింపరు. తమకుముందు భుజించినవారు బ్రాహ్మణులేయైనను, ఆఁబోతులు తమ కొమ్ములు నఱికివేయుటకు సహింపఁజాలనట్లు భుక్తశిష్టమైన యన్నమును గుడువఁజాలరు. ఇట్లు తనకంటెఁ జిన్నవాఁడగు భరతునిచే నేలఁబడిన రాజ్యము గైకొనుట పెద్దవాఁడును, శ్రేష్ఠుఁడునైన రామునకు నవమానకరముగదా ! వ్యాఘ్ర మితరమృగములు దిన్న మాంసమును దినఁజాలనట్లు, నరవ్యాఘ్రుఁడగు రాముఁడును నొరులు చవిగొన్న రాజ్యము నంగీకరింపఁజాలఁడు. హవిస్సులు, ఆజ్యము, పురోడాశములు, కుశలు, చండ్ర యూపములు నొక యాగమున నుపయోగింపఁబడినవి మఱియొక్క యాగమున నుపయోగింపఁబడవుగదా! అట్లె రాముఁడు సారమునశించిన కల్లువలెను, సోమమునశించిన యజ్ఞమువలెను జవిగొనఁబడిన రాజ్యమును బాలింప నియ్యకొనఁడు. అతఁడు పరులకోపమునకు లొంగనివాఁడు గావున నీ యవమానమును సైరింపఁజాలఁడు. అతఁడాగ్రహవంతుఁ డయ్యెనేని, కఱకుటమ్ములతో మందరపర్వతమునైనను దుత్తునియలు చేయఁగలఁడు. అతఁడు కోపవంతుఁడై చంద్రసూర్యగ్రహనక్షత్రములతోఁ గూడియున్న యాకాశమును దలక్రిందులు చేయఁగలఁడు. అట్టివాఁడయినను, నీవు తండ్రివిగాన నీమాట త్రోయఁజాలకున్నాఁడు. అనేక పర్వతములతో నిండిన యీ పుడమినెల్లఁ గలియఁబెట్టఁగలఁడు. జనులందఱుఁగూడివచ్చినను సరకుసేయక యడ్డగింపఁగలఁడు. మహాత్ముఁడగు రాముఁ డన్నియుఁ దెలిసినవాఁడు గావున నీవు

తండ్రివనుగౌరవముచే నిన్నుఁ జంప సాహసింపలేకున్నవాఁడు. బలిష్ఠమయిన వ్యాఘ్రము తోఁకఁబట్టి యీడ్చిన నోర్వఁజాలనట్లు, రాముఁ డిట్టి యగౌరవము నోర్వఁజాలఁడు. ఇతనిని ముల్లోకములవారు గూడివచ్చినను, నేమియుఁ జేయఁజాలరు. ధర్మాత్ముఁడయిన రాముఁడు ధర్మహీనమై యున్న యీ లోకమును ధర్మము గలదానినిగాఁ జేయఁగలఁడు. ఓ నృపాలా! పొడవుచేతులవాఁడును, ఎక్కువ పరాక్రమముగలవాఁడు నైన రాముఁడు ప్రళయకాలాగ్ని సకల భూతములను బోలెఁ దన బంగారు బాణములచే సప్తసముద్రములనునైతము దహించును. నృపేంద్రా, నీవు న్యాయమునం దెక్కువ యాసక్తిగల కుమారుని నడవికిఁ బంపితివికదా! నీవు బ్రాహ్మణోత్తము లాచరించునవియు, శాస్త్రములందుఁ జెప్పఁబడినవియునైన శాశ్వతధర్మములను జేసినవాఁడవగుదువే? ఆఁడుదానికిఁ బెనిమిటి మొదటిదిక్కు. అతనికి దరువాత రెండవదిక్కు కొడుకు. మూఁడవదిక్కు దాయాదులు. నాలగవదిక్కు యీ లోకముననె లేదు. ఆ మూఁడుగతులలో మొదటి గతివియైన నీ వేమో నా సవతికి లోఁబడినవాఁడవు కాన నీవు నాకు గతివి కావు. ఇఁక రెండవగతియగు రాముఁ డన్ననో యడవికిఁ బోయెను. నిన్నుఁ బాసి పోవుట ధర్మముకాదు; కనుక, నేను రామునితోఁగూడఁ బోవఁజాలనైతిని. భర్తయగు నీవును, పుత్త్రుఁడగు రాముఁడును నుండఁగా నితరులగు చుట్టముల నాశ్రయించుట యుక్తము గాదు; కావున, నీవు నన్ను నానావిధముల మొక్కచెఱచితివి. ఓ నృపాలా! నీవు రాజ్యమెల్లఁ బాడుచేసితివి, నీవును చెడితివి; మంత్రులకును జేటుతెచ్చితివి. నన్నును, నా కొడుకగు రాముని పౌరులను అధోగతి పాలు సేసితివి. నీ భార్యయగు కైకేయియు, నీ ముద్దులకొడుకగు భరతుఁడును సంతసపడునట్లు చేసితివి." అని దశరథునిఁ బొడుపుమాటలతో నెత్తి పొడిచెను. దశరథ భూమినాథుఁడును కౌసల్య యివ్విధముగాఁ జెప్పిన కర్ణకఠోరములగు మాటలను విని మిక్కిలి వగచి మూర్ఛనొందెను. పిమ్మటఁ గొంతసేపటికిఁ దెప్పిఱిల్లి, తాను ముందుచేసిన పాపకర్మమును స్మృతికిఁ దెచ్చికొని మిఱుల దుఃఖము నొందెను.

62-వ సర్గము

దశరథుఁడు కౌసల్యను నూఱడించుట

ఇట్లు కౌసల్య కోపముతో నాడిన నిష్ఠూరపు మాటలను విన్నవాఁడై దశరథుఁడు వగచి, మనమునఁ గలఁగి, మూర్ఛనొంది, చాల సేపటికి మఱలఁ దెప్పిఱిల్లి వేఁడినిట్టూర్పులు విడుచుచు, మఱలఁ బ్రక్కననున్న కౌసల్యను జూచి, "నే నిట్లు పుత్త్రశోకము నొందఁ గారణమేదియైన నున్నదా? అట్టి పాపకృత్యము మున్నేమిచేసితినో?" యని యాలోచించి, కడపటికిఁ దాను శబ్దవేధి యయి (=చప్పుడు గనిపెట్టి బాణము వేయువాఁడయి) చేసిన పాపకృత్యము జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని, ఉన్నయొక్కవ్యసనమునకా రెండవ వ్యసనము తోడుగాఁగా, రెండు శోకములచే దహింపఁబడుచు, వణఁకుచు దోసిలిగట్టి, తలవంచుకొని కౌసల్య నోదార్పఁబూని యామెను జూచి, "ఓ కౌసల్యా, నేఁ జేతులు జోడించుకొని మ్రొక్కెదను. నిన్ను బతిమాలుకొనెదను. నీ వెల్లప్పుడు శత్త్రువులందయినను బుత్త్రప్రేమగలిగి, చెఱుపు చేయఁ బూనవుగదా! ఓ దేవీ, మగఁడు గుణవంతుఁడైనను, గుణహీనుఁ డయినను స్త్రీలకుఁ బ్రత్యక్షదైవ మని ధర్మముల నెఱిఁగిన యతివ లెఱుఁగుదురుగదా! నీవును అట్లె ధర్మములం దాసక్తిగలదానవు. ఎల్లపుడు లోకమున గుణదోషములను జక్కఁగా నెఱింగినదానవు. అట్టి నీ కెంత వ్యసనము ప్రాప్తించినను, మిక్కిలి నొచ్చియున్న నన్ను మాటలచే నొప్పించుచున్నావు. ఇది నీకుఁ దగదు" అనిపలికెను.

అట్లు దశరథుఁడు మిక్కిలి దీనముగా జాలిపుట్టునట్లు చెప్పిన మాటను విని, కౌసల్య కన్నీరు ధారలుగాఁగార దుఃఖించుచుఁ దామర మొగ్గంబోలు రాజేంద్రుని దోసిలి నెత్తి తన శిరమున నుంచుకొని, తత్తరపాటుతోడ మాటలు తడఁబడుచుండ నిట్లనియెను. "దేవా! నన్ననుగ్రహింపుము. తలయొగ్గి వేఁడుచున్నాను. నీకిదే సాష్టాంగనమస్కారము. నీచే యాచింపఁబడి పాడయితిని. నీచేతఁ జంపఁదగినదానినిగా నయితినిగదా! కొనియాడఁదగినవాఁడును, బుద్ధిమంతుఁడునునైన మగఁడు ఎవతెను గొనియాడుచున్నాఁడో, ఆ యాఁడుది యిహపరములకు రెంటికిని గాని యధోగతిని బొందును. ఓ ధర్మజ్ఞుఁడా! ధర్మ

స్వరూపము నే నెఱుఁగుదును. నీవు సత్యవంతుఁడవనియు నెఱుఁగుదును. అయినను, పుత్త్రశోకముచే నొడలు దెలియక నే నేదియో చెప్పితిని. నాథా దానిని మన్నింపుము. శోకము ధైర్యమును బోఁగొట్టును. శోకము సర్వమును బోఁగొట్టును. శోకముతో సాటియగు శత్త్రువు పుడమిని లేఁడు. శత్త్రువు చేతిదెబ్బనయిన నోర్వవచ్చునుగాని, హఠాత్తుగా సంభవించిన యించుక దుఃఖమునేనియు నోర్చుట యలవికాదు. ధర్మములనెల్లఁ నెఱింగినవారయినను, సకలశాస్త్రములఁ జదివినవారయినను, ధర్మార్థములను పురుషార్థములవిషయములం దేమియు సంశయము లేనివారయినను, శోకముచే ముసింబిన బుద్ధిగలవారలై యుక్తాయుక్తములఁ దెలియక జితేంద్రియులగు యతులు సైతము నవివేకము పాలగుచున్నారు. రాముఁ డడవికిఁబోయి, నేటి కైదుదినము లయినవి. దుఃఖముచేఁ గ్రుంగి కూలారుచున్న నాకు నీ యయిదు దినము లయిదేండ్లతో సాటిగా నున్నవి. ఆ రామునే తలఁచుచుండు నా మనమున శోకము నదులప్రవాహముచే సముద్రజలము వృద్ధినొందునట్లు, దినదినమునకు వర్ధిఁ జెందుచున్నది." అని కౌసల్య దశరథనృపాలునితో మాటాడుచుండఁగా, సూర్యుఁ డస్తమించెను. రేయియు నాసన్నమయ్యెను. అట్లు కౌసల్య మంచి మాటలచే బుజ్జగించుచుండఁగా, నృపాలుఁడు శోకాక్రాంతుఁడై నిద్దుర చెందెను.

63-వ సర్గము

దశరథుఁడు తన పుత్త్రశోకమునకుఁ గారణముఁ దెల్పుట

అంత కొంతసేపటికి మేల్కాంచి, దుఃఖముచేఁ గొట్టువడిన మానసముగలవాఁడైయున్న ఇంద్రసమానుఁ డగు నా దశరథనృపాలుఁడు, సూర్యుఁడు రాహువుచే మ్రింగఁబడునట్లు చింతచే మ్రింగఁబడినవాఁడై రాముఁ డడవి కేఁగిన యాఱవనాటినడురేయిని శ్రీ రాముఁడు లరణ్యమున కేఁగుటకుఁ గారణమయిన తన పాపకర్మమును దలఁచి మిగులవగచి యా పాపకర్మమును పుత్త్రశోకముచే నొచ్చియున్న కౌసల్యకుఁ జెప్పఁదలఁచినవాఁడయి యామెతో నిట్లనియె. "ఓ మంగళస్వరూపురాలా! లోకమున మానవుఁడు శుభమునేకాని అశుభమునేకాని తా నాచరించిన కార్యమునకుఁ దగినఫలమును బొందుచున్నాఁడు. ఎవఁడు కార్యము

లారంభించునపుడు కార్యముల గొప్ప కొంచెములను, గుణదోషములను నెఱుఁగఁడో, వాఁడు మూర్ఖుఁ డనఁబడును. ఏ మనుష్యుఁ డెఱ్ఱగాను నందముగాను నుండు మోదుగుపూవును జూచి, దానియొక్క పండ్లను ఆలాగే గొప్పవిగా నుండునని తలఁచి, పండ్లు కావలెననికోరి, చిన్న చిన్న పూవులుగల మామిడిచెట్లు చిన్న చిన్న పండ్లనే పండునేమో కనుక నివి మన కక్కఱలే దని యెంచి, మామిడితోఁపును నఱికి, మోదుగుచెట్లకే నీళ్ళుపోసి పెంచుచున్నాఁడో, వాఁడు పండ్లకాలమున మోదుగుచెట్ల నుండి తా పండ్లను బొందక విచారపడును. కావున ఫలమును గనుఁగొనక యెవఁడు కర్మనే యనుసరించుచున్నాఁడో, వాఁడు మోదుగుచెట్లను బెంచినవానికైవడి ఫలసిద్ధి యగు సమయమున నా ఫలంబు నొందక విచారపడును. నేనుకూడ నిప్పు డాచందముననే, మామిడితోఁపును నఱికి, మోదుగుచెట్లను బెంచితిని. ఫల మనుభవింపవలసి వచ్చినప్పుడు మూర్ఖుఁడనై రామునిఁ బాసి చింతిల్లుచున్నాను. నేను ప్రాయమున మృగములను వేఁటాడునప్పుడు మృగములఁ జూచి వేఁటాడక, వాని చప్పుడు గనిపెట్టి గుఱిపెట్టి మృగములపై బాణము లేసి చంపుచుంటిని. ఆ కారణముచేతనే నే నీపాపము నొడిగట్టుకొంటిని. కౌసల్యా, నేను పడుచుఁదనమున నున్నపుడు "ఈ పడుచువాఁడు చప్పుడుగనిపెట్టి బాణము నేయఁగలవాఁ"డని ప్రసిద్ధిఁ జెందియుంటిని. ఆ యహంకారము చేతనే నే నీ పాపకర్మముఁ జేసితిని. దేవీ, మూర్ఖుఁడు విషమును విషమని తెలియక మ్రింగినట్లు నేనును ఈ దుఃఖమును స్వయముగానే తెచ్చికొంటిని. విషము మ్రింగినవాఁడు పడునవస్థ నేనును బొందవలసినదే. ఒకానొకఁడు మోదుగుపూవులను జూచి, వానిపండ్లును గొప్పవిగా నుండునని తలఁచి వానిని బోషించి, పండ్లయదనునఁ దన కోర్కికిఁ దగిన ఫలములను బొందక విచారపడునట్లే నేనును శబ్దవేధిత్వమువలనఁ గీర్తిఁ బడసి, దాని ఫలమును గొప్పదిగనే యుండునని భ్రమసి కడపట నిట్టి ఫలమును బొందితిని. ఆ కథను నీకు విస్తరించి చెప్పెదను వినుము: దేవీ, నిన్ను నే నప్పటికిఁ బెండ్లాడ లేదు. నే నప్పుడు యువరాజునుగ నుంటిని. ఒకప్పు డట్టిసమయమున మదమును, కామమును హెచ్చఁజేయు వర్షాకాలము వచ్చెను. సూర్యుఁడును గ్రీష్మర్తువునందు ద్రవ

ద్రవ్యములనెల్లఁ బీల్చి, పుడమినంతయుఁ దపింపఁజేసి, దక్షిణదిశ కేఁగు దెంచెను (ఉత్తరాయణముపోయి దక్షిణాయనము వచ్చెను). వెంటనే వేఁడిమి చల్లాఱెను. మేఘములు నల్లగాఁ గనఁబడినవి. కప్పలు, చాతకములు, నెమళ్ళు అన్నియు సంతసముతోఁ గూయసాగినవి. పక్షులన్నియు ఱెక్కలమీఁదిభాగములు తడియుటచే స్నానముచేసినవాని వలెఁ గనఁబడుచు, వానగాలిచే నల్లలాడుచుండు చెట్లకొన కొమ్మలకు మిక్కిలి ప్రయాసముతోఁ జేరినవి. పైనఁబడినదియు, పడుచున్నదినైన నీటిచేఁ దడిసినదియు మదించినయేనుఁగులుగలదియునగుపర్వతమున సముద్రముభంగిఁ జూపఱకుఁ గన్పట్టుచుండెను. కొండ చఱియలనుండి పాఱు సెలయేళ్ల ప్రవాహములు స్వయముగా నిర్మలములయియున్నను, గైరికాది ధాతువుల (కావిరాళ్ళ) చేరికవలనఁ గొన్నిచోట్లఁ దెల్లఁగను, మఱికొన్నిచోట్ల నెఱ్ఱఁగనునై కార్చిచ్చుయొక్క బూదితోఁ గలిసి, పాములవలె వంకరలుగాఁ బాఱుచుండినవి. ఆ వర్షర్తువునందుఁ బ్రవాహములు నిర్మలములయినను, వాన కురియుటచేఁ గలఁకపాఱిన యెఱ్ఱని నీరుగలవై మెట్టలందుఁగూడఁ బ్రవహించుచుండెను. అట్టి కడు సంతోషప్రదమయిన యా వర్షర్తువునందు ధనుర్బాణములను ధరించి, రథారూఢుండనై, సరయూనదీతీరమునకుఁ జని, యింద్రియాశవలన నచ్చటి మడుగులలో రాత్రులందు నీరు ద్రావవచ్చు నడవి దున్ననుగాని, మదపుటేనుఁగునుగాని, తక్కిన భయంకరమగు నే మృగమునుగాని చంపఁగోరి, విల్లెక్కుపెట్టికొని, యవి వచ్చెడి రేవులకుఁ జేరువనే మఱుగున నుంటిని. అప్పుడు నేనును తీరమునకు వచ్చిన యొక మృగముయొక్క చప్పుడు గనిపెట్టి, యా మృగమును మఱియొక్క క్రూరమృగమును జంపితిని. పిదపఁ గంటికిఁ దెలియనంత కటికి చీఁకటియం దొక మునిపుత్త్రుఁడు కుండను నీటియందు ముంచుచుండఁగాఁ గలిగిన బుడబుడ శబ్దమును బృంహితముచేయుచుండు నడవియేనుఁగుయొక్క చప్పుడని భ్రమసి, కోలలలో విషముగల కృష్ణసర్పమువలె మండుచున్న బాణమునెత్తి, యేవైపునుండి చప్పుడు వినవచ్చెనో, యావైపున నేనుఁ గున్నదని యెంచి గుఱిపెట్టి యా బాణము నేసితిని. బాణమును విడిచితినో లేదో, అంతలోపలనే యచ్చటనుండిన యొక మునిపుత్త్రుని

కా బాణముదెబ్బ యాయవుఁబట్టునఁ దగులుటచే నా మునిపుత్త్రుఁడు నీటిలోఁ బడుచు "నయ్యయ్యో" యని బిగ్గఱగాఁ గేకవేసి, "ఏల మాబోటి మునులపై నీ బాణము వచ్చిపడినది, మే మెక్కరిజోలికిఁ బోవువారముకామే? నేను ఈ కుండతో నీళ్ళు ముంచుకొనిపోవుటకై యీ రేవున నొక్క రుండ రని యిచ్చటి కేతెంచితిని. ఎవ్వఁడు నన్ను బాణముతోఁ గొట్టెను? ఎవనికి నేనేమియపకారము నేసితిని? జీవహింసను మాని, జితేంద్రియుండనై వనమునందలి కందమూలఫలములను దినుచుఁ దపము నేయుచుండు నాబోటివాని నెవ్వఁడు బాణములవాతఁ బెట్టునట్లు దండన విధించును? జడలను దాల్చి, నారబట్టలనుగట్టి కృష్ణాజినము గప్పుకొని తపస్సుచేయుచుండు మునిపుత్త్రుఁడైన నన్నుఁ జంపి యతఁ డేమి కార్యము సాధింపఁగలఁడు? నే నతని కేమి యపకృతి నొనర్చితిని? ఎవ్వఁ డిట్లు తనకు నితరులకును జేటుమాత్రమే తెచ్చెడి యీ పనికిమాలిన పనిని జేసెను? ఇట్టి పాతకృత్యముఁ జేసినవాని నెవనినైనను గురుపత్నీసంగముచేసినవానిం బోలె జనులు లెక్క పెట్టరు. నేను నా ప్రాణములను గోల్పోయినందు కంతగా దుఃఖింపను. అయినను, నాతల్లిదండ్రులు కడువృద్ధులు. కన్నులులేనివారు. వారికి నే నొక్కఁడనే పుత్త్రుఁడను. నేను వారిని బహుశ్రద్ధతో నింతకాలము గాపాడితిని. నా ప్రాణములు పోయినవెనుక ముదుసలులగు నా తల్లిదండ్రుల నెవ్వఁడు కాపాడఁగలఁడు? వా రేగతిని బోవుదురు? ఎవఁ డామూర్ఖుఁడు? నన్నును, మా తల్లిదండ్రులను నెవఁడో మూఢుఁడు కఠినుఁ డొక్క బాణముచేఁ జంపెను." అను మాట వినవచ్చెను. నేను ధర్మమునందే కోర్కిగలవాఁడ నగుటంజేసి, యాదీనవాక్యములు వినినమాత్రముననే, నా చేతినుండి బాణముతోఁగూడ విల్లు తనంత జాఱి క్రిందఁబడెను. ఆ ప్రకారము రేయియం దానదీ తీరముననుండి యేడ్చుచున్న యామునికుమారునియొక్క రోదన ధ్వనిని విని, దుఃఖాతిశయముచే మిగులఁ దత్తరపడుచు స్మృతిదప్పి పడియుంటిని. పిమ్మటఁ గొంతసేపటికి మూర్ఛనుండి తెప్పఱిల్లి, ధైర్యసంతోషములు లేమిచే మనస్సుచెడినవాఁడనై నేను రేవును సమీపించి, నా బాణముచేఁ గొట్టఁబడి, విఱిచిపెఁబాఱిన జడలును, దొరలిన నీటికుండయును. ధూళిబ్రుంగి

నెత్తుటఁదడిసిన శరీరమునుగలవాఁడయి ములికి గ్రుచ్చుకొనియుండు టచే నొప్పితో నేలమీఁదఁబడి పొరలుచున్న మునిపుత్త్రునిఁ జూచితిని. అతఁడును, భయముచే మనస్స్వాస్థ్యము లేకయున్న నన్నుఁ దనతపో మహిమచే దహించువానివలెఁ జూచుచుఁ జూడ్కి నిగిడించి, నాతో నిట్లనెను. "ఓ నృపాలా! నే నరణ్యవాసిని. నేను నాతండ్రికి నుదకముఁ గొనిపోవ వచ్చితిని. నిరపరాధుఁడ నయిన నన్ను బాణముతో నేసితివి. నేను నీకేమి యెగ్గుసేసితిని? ఒక బాణముచే నన్నాయపుఁబట్టునఁగొట్టి, నన్నును, ఆదరువులేని నాతల్లిదండ్రులను జంపితివి. నా తల్లిదండ్రులు ముసలివారు; దుర్బలులు; గ్రుడ్డివారు. కావున వారు మిగుల దప్పిగొని యున్నారు, నేను నీళ్ళుదెచ్చి యిత్తునన్న వాంఛతో నారాక కెదురు చూచుచు నోర్వరానిదప్పిక నెట్లోర్చియుండఁగలరు. నేను చేసిన గొప్ప తపస్సునకును, నేఁ జదివిన చదువునకును నేమి యుపయోగము? నా తండ్రి నే నిచ్చటఁ బడియుండుస్థితి తెలియఁజాలఁడు. ఒకవేళఁ దెలిసి నను, నడువను శక్తిలేని నాతండ్రి, పెనుగాలి వీచుటచే విఱిగిపడుచుండు చెట్టునకుఁ బొరుగున నున్న వృక్ష మేమియు తోడ్పాటుఁ జేయఁజాల నట్లు, నాకేమి తోడ్పాటు చేయఁగలఁడు? ఓ రాఘవా, నీవె నా తండ్రి కడకు వేగ నేగి, యీ విచార వార్తను చెప్పిరమ్ము. రగులుకొనిన యగ్నిహోత్రుఁడు వనము దహించునట్లు, నాతండ్రి యలిగినవాఁడై నీకుఁ గీడొనరింపఁడుగాక! నృపాలా! మాతండ్రి యాశ్రమమునకీకాలిత్రోవఁ బోవచ్చును. నీ వచ్చటికేగి మాతండ్రిని బ్రార్థింపుము. ఆతఁ డాగ్రహ పడి నిన్ను శపింపకుండుఁగాక! అట్లు నీ వచ్చటికిఁ బోయి, యాతనిని బ్రార్థింపవేని, యతఁ డాగ్రహమొంది శాపమొసఁగును. ఓ నృపాలా! నీటివెల్లువ యెత్తయిన యిసుకయొడ్డును గరఁగించునట్లు ఈ వాఁడి యైన బాణము నా ఱొమ్మున నాటికొని, నన్ను మిక్కిలి బాధించు చున్నది. నా మర్మములందు గ్రుచ్చుకొన్న యీ బాణము వెలికి వేయుము." అని యా మునికుమారుఁడు చెప్పఁగా, నేనును, "బాణము వెలికి వేయకున్న నీ మునిపుత్త్రుఁడు బాధపడుచునుండు ననియు, బాణము వెలికివేసిన, మృతినొందు" ననియుఁ దలఁచి, బాణము నూడఁబెఱుకు విషయమునఁ గొంచెము విచారము నొందియుంటిని.

దుఃఖముగలవాఁడనై, ధైర్యము మాని, "బాణము పెఱికివేయకున్న, మునిపుత్త్రుఁడు బాధపడును. బాణము పెఱికివేసినఁ బ్రాణవియోగము నొందును. నాకు బ్రహ్మహత్యా దోషము వాటిల్లు"నని యెట్లు చేయుటకును దోఁపక యోచించుచున్న నా తలంపును దెలిసికొన్నవాఁడై, యవయవములను బొఱలించుచు, నేలపైఁ బొఱలుచు, సొక్కి సోలుచు, నంతము సమీపించినవాఁడయ్యు, నన్నుఁ జూచి "ఓ రాజా! శోకము మాని ధైర్యము నవలంబింపుము. నేనును మనసున ధైర్యముఁ బూనెదను. బ్రహ్మహత్య సంభవించు ననెడు భయము విడిచి, నా ఱొమ్ము నుండి యీ బాణము నూడఁదీయుము. నేను ద్విజన్ముండను గాను; నేను శూద్రయోనియందు వైశ్యునకుఁ బుట్టినవాఁడను. కావున నీ కా మెర మెర యక్కఱలేదు." అని కష్టముతోఁ జెప్పుచు, మర్మస్థానమున బాణము నాటుకొనుటచేత నయిన యారాటమున నిటటు తిరుగుచు నొకప్పుడు చెయువులుమాని, మఱొక్కపుడు నేలపైఁ బొఱలుచు, వే ఱొకప్పుడు దేహమును సంకోచపఱచుచున్న మునిపుత్త్రుని ఱొమ్ము నుండి బాణము నూడఁబెఱికితిని. ఆ తపోధనుఁడగు మునిపుత్త్రుఁడు నన్నుఁ దలయెత్తిచూచి మిక్కిలి భయపడి ప్రాణములను విడిచెను. అట్లు సరయూనదియందుఁబడి, దేహమంతయుఁ దడిసి, మిక్కిలి యేడ్చి కష్టముచే నిట్టూర్పులు విడుచుచున్న యా మునిపుత్త్రునిఁజూచి, నేనును మిక్కిలి విచారమునొందినవాఁడ నైతిని." అని దశరథుఁడు కౌసల్యాదేవితోఁ జెప్పెను.

64-వ సర్గము

దశరథుఁడు పుత్త్రశోకముతో మృతినొందుట

ధర్మాత్ముఁడగు దశరథుఁ డక్రమముగాఁ దాఁ జేసిన యా ముని పుత్త్రుని హత్యనుగూర్చి విలపించుచు, కౌల్యాదేవితో నిట్లనియెను. "ఓ దేవీ! నేను దెలియక మహాపాతక మొనర్చినందుకై పశ్చాత్తాపపడుచు నింద్రియస్వాస్థ్యముఁ దప్పి, "అప్పుడేమి చేసిన మేలు గలుగు" నని యొక్కడనే యోచించితిని. పిదప మంచి నీటితో నిండిన యాకలశముఁ గైకొని, మునిపుత్త్రుఁడు చెప్పిన కాలిత్రోవనే పోయి, యా యాశ్రమ

మును జేరి, యచ్చట బలహీనులును, గ్రుడ్డివారును, ముసలివారును, అండ లేనివారును నైనందున ఱెక్కలూడ్చిన పక్షులవలె నొక్కచోటఁ గూర్చున్నవారును, అడుగు పెట్టక తమ కుమారునిఁ గూర్చిన సంగతులనే మాటాడుకొనుచున్నవారును, నా మూలమున నా పుత్ర విషయకమగు నాశ లేనివారును, దిక్కులేనివారివలె నూరకున్నవారునగు నా ముని పుత్రుని తల్లిదండ్రులను జూచితిని. ఆ యాశ్రమమునకుఁ బోయిన వెంటనే నాశ్చర్యముగా మునిపుత్రునిఁ జంపితి నను దుఃఖముచే మనమునఁ గుందుచు నమ్మునితల్లిదండ్రు లేమందురో యని దిగులుపడి, మఱింత దుఃఖము నొందితిని. అప్పుడు ముదుసలియగు నమ్ముని నా యడుగుల చప్పుడు వినినంతనే నన్నుఁ దనపుత్రునిగా నెంచి, "ఓరీ నాయనా! యేల యింతతడవు సేసితివి? వేగిరముగ నీటిని దెచ్చియిమ్ము. నీవు నీటిలో నాడుచు నిట్లాలసించితివని తలఁచెదను. ఇదిగో! నీ తల్లి నిన్నుఁ జూడ దహతహపడుచున్నది. వేగిరముగ నాశ్రమములోనికిఁ బ్రవేశింపుము. ఓ పుత్రుఁడా! నేనుగాని, తల్లికాని యేదియైన నీకప్రియ మొనరించినను, నీవు దపస్సంపన్నుఁడవు గావున దానిని మనమున నిడికొనకుము. గతిలేనివారమగు మాకు నీవే గతివి. కన్నులులేని వారమగు మాకు నీవే కన్నులు. మా ప్రాణములు నీయందే నిలిచి యున్నవి. నీవు మాతో నేల మాటలాడకున్నావు" అని యనెను. ఆ మాటలు విని, తొట్రుపడుచున్నదియు, స్పష్టముగానిదియు, అక్షరములు చక్కఁగా వినఁబడనిదియునైన వాక్కుతోఁ గూడి, మీఁదు మిక్కిలి వెఱచి, మనస్సునఁ గలిగిన భీతిని, మాటలతొట్రుపాటు వ్యాపారములచే నణఁచుకొని, మునిని హెచ్చరించి "నేను దశరథుఁడను. క్షత్రియుఁడను. మహాత్ముఁడవగు నీయొక్క పుత్రుఁడనుగాను. నా పూర్వజన్మ పాపకర్మమువలన, సజ్జనులందఱు విని "ఛీ! ఛీ!" యనఁదగిన యీ చెప్పఁబోవు దుఃఖము నాకు సంప్రాప్తమయినది. ఓ మహాత్మా! నీరు త్రాగవచ్చిన ఘాతుక మృగమునుగాని, యేనుఁగునుగాని చంపఁగోరి విల్లు చేతఁగొని సరయూనది యొడ్డున కేతెంచితిని. అంత నీటియందుఁ గుండను ముంచుచుండఁగా బుడబుడయని యొక చప్పుడు వినవచ్చెను. ఆ శబ్దము నీరు ద్రావుచున్న యడవియేనుఁగుయొక్క శబ్ద మని

తలఁచి బాణము నేసితిని. అంత నదీతీరమునకు వచ్చిచూడఁగా, నే నేసిన బాణము గ్రుచ్చుకొనుటచేఁ బ్రాణములు పోయినట్లు నేలపై కొఱఁగి యున్న ఋషిపుత్రునిఁ జూచితిని. ఓ మహాత్మా! శబ్దముఁగని పెట్టి, యేనుఁగని యెంచి, దానిం జంపఁగోరి బాణము నేయఁగా, నది మీ పుత్రునికిఁ దగిలినది. అంతట నేను దాపునకుఁబోయి చూచితిని, అతఁడు బాణపాతమున కోర్వఁజాలక, "ఓ రాజా! నా ఱొమ్మున గ్రుచ్చుకొన్న బాణము నూడఁ బెఱుకు"మని నన్నడిగెను. అట్లు నే నా బాణము నూడఁబెఱుకఁగా, నతఁడు, "అయ్యో! నా తల్లిదండ్రులు గ్రుడ్డివారు, ముసలివారు. ఇఁక వారికి దిక్కెవరు?" అనుచు నేడ్చి ప్రాణములఁ దొఱఁగెను. నేను తెలియక మీ పుత్రునిఁ జంపితిని. ఇఁక మీరు నన్ననుగ్రహించి, యేమి చేయవలయునో యానతిండు" అని యమ్మహామునితోఁ జెప్పితిని. ఓ కౌసల్యా, మహాత్ముఁడును, తేజస్సుగలవాఁడునయిన యమ్మునీంద్రుఁడు నేఁ జెప్పిన వ్యసనకరములు క్రూరములునయిన పలుకులు విని, యత్యుగ్రహము నాఁపుకొనఁజాలక, కండ్లనిండఁ గన్నీరు పెట్టికొని, దుఃఖముచేఁ గృశించి, వేఁడి నిట్టూర్పు విడుచుచు, చేతులు గట్టికొని యడఁకువతో నిలఁబడియున్న నన్నుఁ జూచి, "ఓ నృపాలా! నీవు చేసిన యీ దారుణ కృత్యమును నీవై చెప్పక, యిఁక నే తీరుననైనను దెలిసియుండునేని, నీ శిరము వెంటనే లక్షతునుకలుగాఁ జీలియుండును. ఓ రాజా! క్షత్రియుఁ డెవరినిఁగాని, అందును వానప్రస్థుని బుద్ధిపూర్వకముగాఁ జంపియుండునేని, అతఁడు దేవేంద్రుఁడయినను రాజ్యభ్రష్టుఁడగును. తపస్సుచేయుచు బ్రహ్మచర్యవ్రతంబు సలుపుచున్న యట్టి మునిపైఁ దెలిసి, బాణము వేయువానితల యేడువ్రక్కలై యుండును. నీవు తెలియక, యీ కార్యము చేసినదానినిబట్టియే ప్రాణములతో నున్నావు. లేనియెడల, ఇక్ష్వాకువంశమే నశించి యుండును. అట్లుండ నీవు నశించిపోయి యుందువని వేఱుగఁ జెప్పవలయునా? ఓ నృపాలా! మమ్మిరువుర నచ్చటికిఁ గొనిపొమ్ము. నెత్తుటిచే నొడలంతయుఁ దడిసి, కట్టుకొన్న నారబట్టయు, గప్పుకొన్న కృష్ణాజినమును దొలఁగిపోయి, నేలపైఁ బడి, నిర్జీవుఁడై యముని కధీనుఁడయియున్న యా నా కొమరుని గడపటితడవ చూడఁగోరెదము" అని నన్నడిగిరి. అట్లే నే నొక్కఁ

డనే మిక్కిలి దుఃఖపడుచున్నవారి నిరువుర నచ్చటికిఁ గొనిపోయి వారి కొమరుని దేహమును దాఁకించితిని. వా రిరువురును దమపుత్త్రునికళే బరము దగ్గఱఁజేరి చేతులతోఁదడవి, యా కళేబరము పైఁ బడి యేడ్వ సాగిరి. అప్పుడు తండ్రి తన కొడుకుఁగూర్చి యిట్లు దుఃఖపడఁదొడఁ గెను. "ఓ నాయనా! నీ వెప్పటివలె నన్ను నమస్కరింప వేమి? ఏల నన్నుఁ బలుకరింపవు? ఏల నేలపైఁ బడియున్నావు? ఏమి మాపైఁ గోపగించుకొంటివా? ఓ ధార్మికుఁడా, నేను నీ కంత ప్రియుఁడనుగా నేని, కొడుకా! తల్లిని జూడుము. ఏల నన్నుఁ గౌఁగిలింపవు? ఇంపు గులుకు మాటలు పలుకుము. ఇఁక నపరరాత్త్రమున నెవ్వరు వేదాధ్యయనము, ఇతరశాస్త్రపఠనము చేయఁగా నా మధుర ధ్వనిని వినఁగలను? నాయనా! నీవు స్నానముచేసి, సంధ్యావంద నము నాచరించి, ఔపాసనము చేసి యయినవెంటనే, దాపునఁ గూర్చుండి యుపచరించు చుందువే. ఇఁకఁ బుత్త్రశోకముచేఁ బీడింపఁ బడుచున్న నా కెవఁడు శుశ్రూష చేయఁగలఁడు? ఓ నాయనా! యిఁక నేను స్నానాద్యనుష్ఠానములఁ జేయలేను. నాకడ నీ వారాది ధాన్యములు చేర్చి పెట్టినవి లేవు. నీ వుండఁగా నా కన్నియు జరుగు చుండినవి. ఇఁకమీఁదట, ప్రియుఁడయిన యతిథికిఁబెట్టినట్లు, నా కెవ్వఁడు గడ్డలను, దుంపలను, పండ్లను దెచ్చి, ప్రేమతోఁ బెట్టును? గ్రుడ్డిది, ముస లిది, దుఃఖించినది, పుత్త్రునిపై నెక్కువ మక్కువగలది యగు నీ తల్లిని నే నెట్లు పోషింపఁగలను? ఓరీ కొడుకా! నీవు యమపురికిఁ బోవలదు, ఇక్కడనేయుండుము, రేపు నీతల్లియు నేనును వచ్చెదము. మాతోఁ గూడ రేపు పోవచ్చును. మే మిరువురమును పుత్త్రశోకముచేఁ బీడింపఁ బడినవారము, అనాథులము! దీనులమునై యీ యడవియందు నిన్నుఁ బాసి యుండఁజాలము గాన, మేమును వేగిరమే నీతోడ యమసదన మునకు వత్తుము. అంతట నేను యమునిఁ జూచి, "ధర్మరాజా! ఈతఁడు తల్లిదండ్రులకు శుశ్రూషలు చేయవలయు. నన్ను మన్నించి యితని బ్రతి కింపుము." అని నేను బ్రార్థించెదను. కీర్తిమంతుఁడును, ధర్మాత్ముఁడును, లోకపాలుఁడునైన యముఁ డందఱికి నభయం బొసఁగువాఁడు గావున నాయొక్క యిట్టి దురవస్థనుజూచి,నాశము లేని యీయొక్క యీయభయ

దానముఁ జేయును. ఈ పాపాత్ముఁడయిన దశరథుఁడు నిన్నుఁ జంపుటచే నీ పాపములు దొలఁగిపోయినవి. శస్త్రయుద్ధముచేయువారి కే లోకములు గలుగునో, ఆ లోకములు నీకు నాసత్యబలమువలనఁ గలుగును. సంగరమున మఱలని శూరులై యుద్ధములందు శత్రువుల నెదిరించి, శత్రువులచేఁ జంపఁబడిన వీరు లేపుణ్యలోకములఁ బొందుదురో, ఆ యుత్తమ లోకములను నీవును బొందుదువు. సగరుఁడు, శైబ్యుఁడు, దిలీపుఁడు, జనమేజయుఁడు, నహుషుఁడు, దుందుమారుఁడు పొందిన లోకములను నీవును బొందుదువు. సజ్జనుల కందఱకు నేది గతియో, నిరతాధ్యయనమువలనను, దపస్సువలనను నేది గతియో, భూదాన మొనర్చువానికి, నిరతాగ్నిహోత్రపరునికి, ఒకతెనే భార్యనుగాఁ గలిగి యుండువానికి, వేయిగోవులను దానముచేయువానికి, తల్లిదండ్రులు మొదలగువారిం బోషించువానికి ప్రాయోపవేశము చేయువానికి నేది గతియో, ఆ గతి నీకును గలుగును. ఈ మనకులమునఁబుట్టినవాఁడెవ్వఁడయినను దుర్గతినొందఁడు. నా పుత్రుఁడవయిన నిన్నెవఁడు చంపెనో, వాఁడు హీనగతిం బొందును" అని యివ్విధమున నమ్మునివర్యుఁడు కడు దీనముగాఁ బలుమాఱు రోదనముసేసి, యావల, భార్యాసమేతుఁడై, యతనికిఁ దర్పణాదులగు నంత్యకృత్యములనెల్ల జరిపించెను. అంత నా మునిపుత్రుఁడు తన పుణ్యకర్మలచే దివ్యరూపమును ధరించి దేవేంద్రునితోడ వేగిరంబుగ స్వర్గమునొందెను. అట్లు పోవునపుడు ముని పుత్రుఁడును దేవేంద్రునితోఁ గూడ ముదుసలులగు తల్లిదండ్రుల నూఱడించి "ఓ తల్లిదండ్రులారా! మీకు శుశ్రూష లొనర్చుటచే నే నుత్తమలోకముఁ బొందితిని. మీరును శీఘ్రముగా నాయొద్దకు వచ్చి చేరఁగలరు" అని యిట్లు సెప్పి, సుందరమైన దివ్యవిమానమునఁ గూర్చుండి స్వర్గమునకుఁ బోయెను. ఆ తాపసుఁడును, భార్యాసమేతుఁడై, కొమరునకు జలతర్పణాదులెల్ల ముగించి, చేతులు గట్టుకొని నిలఁబడియున్న నాతో నిట్లనియె. "ఓ నృపాలా! ఏకపుత్రకుఁడనయిన నా కొడుకును జంపి, నన్ను నపుత్రకునిఁ జేసితివిగదా! నన్నును నీ విప్పుడె సంహరింపుము. నేను మరణమునకై వ్యసనపడను. ఇఁక నా బ్రతు కేల? ఓ రాజా! నీవు తెలియక నిరపరాధుఁడయిన నా పుత్రునిఁ జంపి, నాకుఁ

దీరనిపుత్రశోకమనెడి మహాదుఃఖముఁ దెచ్చి పెట్టితివి; కావున నేనును నీకు మిగుల భయంకరము అత్యంతము దుఃఖకరమునగు శాపము నిచ్చెదను. ఓ రాజా! నే నిప్పుడు పుత్రశోకము నెట్లనుభవించుచుఁ బ్రాణములు విడుచుచున్నానో, అట్లే నీవును నంతకాలమునఁ బుత్రశోకముతోడనే ప్రాణములు విడుతువు. ఓ నరాధిపా! నీవు క్షత్రియుఁడవయి తెలియక మునికుమారునిఁ జంపితివి కావున నీకు బ్రహ్మహత్యాదోషము గలుగదు. అయినను, దక్షిణయొక్క ఫలము దాతను బొందునట్లు, ప్రాణహానికరమైనదియు, భయంకరమునునైన యిట్టియవస్థ నిన్నును త్వరితముగనే బొందును" అని నాకు శాపమునొసఁగి, జాలిపుట్టునట్లు మిక్కిలి దుఃఖించి, కాష్ఠముపై నిద్దఱునెక్కి, ప్రాణములఁ దొఱఁగి స్వర్గలోకము నొందిరి.

ఓ దేవీ! శబ్దమునుగనిపెట్టి బాణమువేయునపుడు దెలియక చేసికొన్న యాశాప మిప్పుడట్లే యాలోచింపఁగా జ్ఞప్తికివచ్చెను. అపథ్యములగు వస్తువులతోఁజేర్చి భుజించువానికి రోగమువచ్చునట్లు, నాఁడు చేసినపాపకర్మమునకు ఫల మీదినమునఁ గలిగినది. ఓ శుభాంగీ, నా కా దుష్కర్మమువలననే యీ మహాముని వాక్యము తగిలినది. కావున నే నిప్పుడు పుత్రశోకముతోఁ బ్రాణములను దొఱఁగెదను. నేను నిన్నుఁ గన్నులెత్తి జూడఁజాలకున్నాను. నన్నుఁ దాఁకుము" అని చెప్పి మఱల దశరథుఁడు కౌసల్యను జూచి యిట్లనియె: ఓ దేవీ! నేను రామునివిషయమున నేమిచేసితినో, అది క్రూరుఁడనయిన నాకే తగును. రాముఁడు నావిషయమున నేమిచేసెనో, అదియారామునకే తగును. లోకమున నెవ్వఁడు చెడునడత గలవానిని నైనను గన్న కొడుకును నావలె నడవులకుఁ బంపును? ఎవఁడు రామునివలె నడవికిఁ బొమ్మనినఁ తండ్రితో విరోధము పెట్టుకొనకుండు? ఇప్పుడు రాముఁడు నన్నొక మాఱు దాఁకినను, లేక నా కన్నులకగపడినను నాకుఁ దనివియై యుండును? మరణము నొందినపిదప మానవులు తమ బంధువులను జూడఁజాలరుగదా. ఓ దేవీ, నా కన్నులు మూతలుపడుచున్నవి. నీ రూపము నాకుఁ దెలియకున్నది. నాకు స్మృతియుఁ దప్పిపోవుచున్నది. ఇదిగో, యమదూతలు నన్నుఁ దొందరపెట్టుచున్నారు. నేను అవసానకాలమునందు

సత్యమయిన మగటిమిగలవాఁడును, ధర్మముల నెఱిఁగినవాఁడునునైన రామునిఁ జూడ లేకున్నానుగదా. దీనికంటె హెచ్చయిన వ్యసనము మఱొక్కటియున్నదే? ఆ సాటిలేని పనులు చేయు రామునిఁ జూడమివలని శోకాగ్ని, యాతపము స్వల్పజలమును బీల్చివేయునట్లు, నా ప్రాణములను మాడ్చుచున్నది. పదునేనవయేఁట వనవాసము ముగించివచ్చిన పిదప మనోహరములగు కుండలములను దాల్చిన రాముని నెవరు చూడఁగలరో, వారు మానవులుగారు, దేవతలు. కమలదళములఁబోలు కన్నులు, సొగసయిన కనుబొమ్మలు, మంచి పలువరుస, చక్కనిముక్కు గలిగి చంద్రునివలె నొప్పారుచుండు రామునిమోమును వనవాసానంతరమునఁ బుణ్యాత్ములు చూడఁగలరు కాని, నాబోటి పాపాత్ములకట్టి రామునిఁ జూచు నదృష్టముగలుగునే! శరత్కాల చంద్రునితోను, వికసించిన తామరపువ్వుతోను సాటియైనదియు సుగంధము గలదియు నగు రామునిమోము చూచుట పుణ్యాత్ముల కబ్బునేకాని నాబోటి పాపాత్ముల కబ్బునే! వనవాసము పూర్తిచేసి, మఱల నయోధ్యకేతెంచి, స్వస్థానగతుఁడైన శుక్రునివలె దేదీప్యమానుడై యుండు రాముని సుఖపురుషులు చూడఁగలరు. ఓ కౌసల్యా! నాకు మనస్స్వాధీనత తప్పుచున్నట్టున్నది. నాబుద్ధి తప్పిపోవుటచేత ధ్వనికూడ వినఁబడ లేదు. ఏ వస్తువు తగిలినను తెలియలేదు. రుచియుఁ దెలియకున్నది. మనసు చెదరుటవలనఁ దక్కిన యింద్రియములుకూడ, చమురులేని దీపముయొక్క కాంతులుదగ్గునట్లు తగ్గిపోవుచున్నవి. ప్రవాహవేగము ఏటి గట్టును గరఁగఁదీయునట్లు, నేను స్వయముగాఁ దెచ్చుకొన్న దుఃఖము దిక్కులేక, నెమ్మది దప్పియున్న నన్నుఁ గృశింపఁ జేయుచున్నది. అక్కటా! రాఘవా! దీర్ఘబాహువా! నా కష్టములఁ బాపువాఁడా! తండ్రిమన్నన కెక్కినవాఁడా! నాథా! ఓ కొడుకా! నీ వెచ్చట నున్నాఁడవు! ఓ కౌసల్యా! ఓ సుమిత్రా! ఓసీ, కైకేయీ! క్రూరురాలా! శత్రువా! కులమును జెఱచినదానా! నే నిదిగో ప్రాణములఁ దొఱఁగుచున్నాను" అని యివ్విధమునఁ బుత్రుని ప్రవాసమునకై, మిగులవగచుచు మిక్కిలి జాలిపుట్టుమాటలు పలుకుచు ఉదారదృష్టిగల దశరథుఁడు నడికిరేయిని బ్రాణములఁ దొఱఁగెను.

65-వ సర్గము

కౌసల్య మొదలగు నంతఃపురాంగనలు భర్తృమరణమునకై చింతించుట

అంత నా రేయి గడవఁగా, మఱునాఁటియరుణోదయమున వందులును, మంచి యలంకారములను బాల్చిన సూతులును, మంగళవాచకులును, విశేష శాస్త్రజ్ఞానము గలవారును, గాయకులును, స్తుతిపాఠకులును వేవేలుగావచ్చి తమతమ విహితకృత్యములను జేయుచు, నృపాలుఁడు కాలధర్మము నొందియున్న రాజగృహమున నుండిరి. వందులు మున్నగు వారు చేయు స్తుతులయొక్క ధ్వనులు రాజగృహమునం దెల్ల వ్యాప్తమై యుండెను. అంత సూతులు రాజు వంశావళిఁ బొగడుచు తాళములు వేయువారు, రాజుగారియొక్కయు వారిపూర్వులయొక్కయుఁ బూర్వ వృత్తాంతములను బొగడుచు తాళములు వాయించుచుండిరి. ఆ చప్పుడునకు చెట్ల కొమ్మలం దుండునవియు, పంజరములం దుండునవియు, రాజ గృహమున నుండునవియునగు పక్షులు మేలుకొని మిక్కిలి కూఁతలిడినవి. ఆ సూతమాగధాదులు చెప్పు శబ్దములును, వీణలమ్రోఁతలును, వారు చేయుదీవనల ధ్వనులును, కీర్తనలధ్వనులు, ఆరాజగృహమును నిండించిన దయ్యెను. అంతట మంచి యాచారముగలవారును, శుశ్రూషలొనర్చుట యందు నేర్పరులునైన యతఃపురపరిచారకులు మామూలుప్రకారము వచ్చి కొల్చుచుండిరి. స్నానవిధి నెఱిఁగిన భృత్యులు సుగంధయుక్తమయిన యుదకమును నృపాలుని స్నానముకొఱకు బంగారు బిందెలతో వేళతప్పక యథావిధిగాఁ దెచ్చిపెట్టిరి. మఱికొందఱు జవరాండ్రు స్నానార్థము గావలసిన తైలమును, జిడ్డుఁ బోఁగొట్టు సంస్కార చూర్ణము మొదలగు పదార్థములను పలుదోమినపిదప నోటిని శుభ్ర పఱచుకొనుటకువలసిన నువ్వుపిండి, జీలకఱ్ఱమొదలగువస్తువులను అద్దము, వస్త్రములు, ఆభరణములు మొదలగు నలంకారసామగ్రిని గొనితెచ్చిరి. ఇట్లు రాజు నగరియందున్నపరిచారికా జనులందఱు శుభలక్షణములతోఁ గూడినవారలై, తమతమ కృత్యములఁ దీర్చుకొని, సుగుణ సంపదలతో నొప్పుచుండిరి. సూర్యోదయమగువఱకుఁగూడ నృపాలుఁడు నిద్రలేచి రాకుండుటఁ జూచి, యచ్చటిజనులందఱు నౌత్సుక్యముతో "నృపాలుని కేమి జబ్బో తెలియకున్నది" యని సందియముగలవారైరి. అంత దశరథ

నృపాలుని పాన్పునకుఁ బ్రక్కనే పరుండియున్న స్త్రీలందఱు గూడి తమ భర్తను మేలుకొలిపిరి. ఆ యుచితవృత్తిగల స్త్రీలందఱు మిక్కిలి వినయముతోను, యుక్తితోను పాన్పునందుఁ బరుండియున్న నృపాలునిఁ దాఁకి, యేమియు లేక కట్టెవలె నీల్గియుండుటను జూచిరి. వారు మొదటఁ గలయో యని భ్రమసిరి. అయినను నృపాలుఁడు చేతులుగాళ్లు గదలింపకుండుటచే, నిది నిద్రాలక్షణము గాదని యోజించి, నృపాలుఁడు మృతినొందినట్లున్నది యని గడగడ వణఁకుచుఁ బ్రవాహమున కెదుట నున్న గడ్డికొనవలెఁ గదలుచుండిరి. అట్లు స్త్రీలు గడగడవణఁకుచు రాజుం జూచి యేమి సంశయపడిరో, అది యట్లె స్థిరపడెను. కౌసల్యా సుమిత్రలును పరవశలై, మృతినొందినవారి కైవడి నిద్రించుచు లేవరైరి. కాంతియు, వన్నెయుఁ దఱిగి, శోకముచేఁ గృశించియున్న కౌసల్యాదేవి చీఁకటిచేఁ గప్పఁబడిన నక్షత్రముపగిదిఁ బ్రకాశింపకుండెను. రాజునకుఁ బిమ్మటఁ గౌసల్యయు, కౌసల్యకుఁ బిదప సుమిత్రయు దుఃఖించుచుఁ గన్నీటిచే నిండిన ముఖముగలవారలై, కాంతిలేక యుండిరి. అప్పుడంతఃపుర స్త్రీలందఱు నవ్విధమున నిద్రించుచున్న శుభాంగులగు కౌసల్యాసుమిత్రలఁ జూచి, దశరథుని నిద్రబోవుచునే ప్రాణములఁ దొఱఁగినట్లుగా నెంచిరి. అంత నరణ్యమున నుండు నాఁడేనుఁగులు తమ మేటియేనుఁగును బోఁగొట్టుకొని, కడు బిగ్గఱగా నేడ్చునట్లు, ఆ యుత్తమస్త్రీలందఱు మిక్కిలి దీనముగా గొల్లున నేడ్చిరి. ఆ స్త్రీల రోదనధ్వనిని విని కౌసల్యాసుమిత్రలు వెంటనే తెలివినొంది, మేల్కొని, పార్థివుం జూచి, "యయ్యో! నాథా!" యని దుఃఖించుచు నేలఁబడిరి. ఆ కోసలరాజు కొమరితయగు కౌసల్య నేలమీఁదఁ బొఱలుచు దుమ్మంటుకొనుటచే, నాకసమునుండి జాఱి నేలమీఁదఁబడిన నక్షత్రము కైవడిఁ బ్రకాశహీనురాలై యుండెను. నృపాలుఁడు చెయువులు దప్పి క్రిందఁబడి యుండుటఁ జూచి కొట్టఁబడిన యాఁడేనుఁగుంబోలియున్న యా కౌసల్యను నంతఃపురస్త్రీలందఱు చూచిరి. అటుపిదపఁ గైకేయి మొదలగు నృపాలునిభార్య లందఱు మిక్కిలి సంతాపముతోఁ జెయువులు మాని క్రిందఁబడిరి. ఆ కైకేయి మొదలగువా రేడ్చిన యఱపులతోఁ గూడిన కౌసల్యాదులరోదనధ్వని యా గృహమునం దంతయు నిండి

పోయెను. పూర్వము సంతోషముచే నిండియున్న యంతఃపురము దశరథుఁడు మృతినొందియుండుటం జూచి, యంతట నల్లకల్లోలమయి, ఆతురులగు జనులుగలిగి, సొంపుదఱిగి, కడు దైన్యముతోఁ గూడి, సంతసము లేనిదై యుండెను. నృపాలుని రాణులందఱు రథికశ్రేష్ఠుఁ డగు దశరథనృపాలుఁడు గతించినవాఁ డని యెఱింగి, యతనిచుట్టు గూర్చుండి చేతులు తలపై కెత్తి దిక్కులేనివారివలె విశేషముగా నేడ్చుచుండిరి.

66-వ సర్గము

మంత్రులు దశరథుని కళేబరమును తైలభాండమున నుంచి కాపాడుట

అంత, కౌసల్య చల్లాఱిన యగ్నిహోత్రునివలెను, నీరులేని సముద్రము వలెను, వెలుఁగులేని సూర్యునివలెను గాంతిహీనుఁడై స్వర్గలోకము నొందిన దశరథనృపాలునిఁ జూచి, కన్నులనిండఁ గన్నీరు పెట్టికొని, నానావిధములుగ నేడ్చుచు, నృపాలుని శిరమును దనతొడపైఁ బెట్టికొని, కైకేయిం జూచి, "ఓసీ చెడునడతలదానా, నీ కోరిక సఫలమైనది. రాజును మృతినొందెను. ఇఁక నీవే, క్రూరురాలా, యేకాగ్రచిత్తురాలవై, నిష్కంటకమయిన రాజ్యము నేలుము. నా పుత్త్రుఁడగు రాముఁడు నన్నుఁబాసి వనమునకేగెను. భర్తయు స్వర్గలోకము నొందెను. దొంగల భయముతో నిండిన చెడుదారియందుఁ దోడులేకుండఁ బోఁగూడనట్లు, నేను నీచే నేలఁబడు రాజ్యమున మనఁ గోరను, తనకు దైవతమగు పెనిమిటిని బాసి యీ యన్యాయపరురాలగు కైకేయి తప్ప, మఱియొవతె జీవించియుండఁగోరును? లోభి పేరాసచే విషముగలిసినవంటకమును దినుచు నందలివిషదోషము నెఱుఁగనే యెఱుఁగడు. ఈ కైకేయి గూని దాని దుర్బోధనలకు లోఁబడి తనకొడుకునకుఁ బట్టముగట్టఁగోరి, రఘువంశమునకుఁ జేటుదెచ్చినది. రఘువంశమునకుఁ జేటుదెచ్చుటయే కాక, జనకునకును దుఃఖముగలిగించినది. కైకేయి యడుగని వరముల నడిగినను, వాని నిచ్చుటకు దశరథుఁ డొప్పుకొని, రాముని సీతతోడ నడవులకుఁ బంపినాఁ డని విని జనకమహారాజును నావలె దుఃఖము నొందఁగలఁడు. ధర్మిష్ఠుఁడును, కమలదళములంబోలు కన్నులుగల వాఁడునయిన రాముఁడు, జీవించియుండియు, వనమునకుఁబోయి యుండుటచే నేను పెనిమిటినిబాసి విధవనైతినని యెఱుఁగఁజాలఁడు. విదేహరాజు కూఁతు

రగు సీత జాలిచూపఁదగినదియు, దుఃఖము లనుభవింపఁదగనిదియు
నైనను, అరణ్యములందు దా నిడుమలఁ బడుటకు మిక్కిలి వెఱచును.
జను లులికిపడునట్లు మృగములు, పక్షులు కూయుచుండఁగా విని సీత
వెఱచి, తప్పక రాముని యండకుఁ జేరుకొనఁగలదు. నిక్కము.
వృద్ధుఁడును, స్వల్పసంతతి గలవాఁడునునగు జనకుఁడు తన కూఁతురు
విపినములం దిడుమలం బడుచున్నందుకై వగలఁ బొగులుచు దేహము
విడువఁగలఁడు. నేనన్ననో, పాతివ్రత్యము ననుసరించి, యీ నా పెని
మిటిశరీరముఁ గౌఁగిలించుకొని, యగ్నిం బ్రవేశించి, యిప్పుడే తనువుఁ
దొఱఁగెదను" అని యిత్తెఱంగునఁ బలుకుచు విలపించెను. అట్లు నృప
కళేబరముఁ గౌఁగిలించుకొని మిగుల వగలపాలయి, విలపించుచున్న
తపస్వినియగు కౌసల్య నూఱడించి యావలకుఁ బంపిరి. వెనుక వసిష్ఠాది
మునులు, పుత్రులు లేక సంస్కారము చేయఁగూడ దని చెప్పుటచేత మం
త్రులు రాజు దేహమును సంస్కరింపక, యా కళేబరము చెడకుం
డుటకై నూనె కొప్పెరయం దుంచి పదిలముగాఁ గాపాడి, తాము
సమస్తధర్మముల నెఱిఁగినవారు గావున రామలక్ష్మణులు వనముల కేగిరి
గాన భరతశత్రుఘ్నులకుఁ జెప్పి పంపి, వారు వచ్చునంతదాఁక యట్లె
యుంచఁగోరిరి. మంత్రులచే నూనెకొప్పెరయం దుంపఁబడిన రాజుకళే
బరముఁ జూచి, యంతఃపురపుఁగాంత లందఱు ఆ తైలకటాహముఁ జుట్టు
కొని, కడు నొచ్చినవారై యేడ్పుమోములతోఁగూడి కన్నీరువిడుచుచు,
వగలం బొగులుచు హా! మహారాజా! యెల్లప్పుడు ప్రేమతో మమ్ము నాద
రించుచు, మాటతప్పనివాఁడగు రాముని నడవులకుఁ బంపితివి. నీవును
మమ్మువిడిచి పోవుట యుక్తమా? ఇఁక మాగతియేమి? కైకేయి చెడు
తలంపుగొని, మమ్ము రామునినుండి యెడఁబాపి, పెనిమిటినిగూడఁ జంపు
కొనెను. అట్టి యా కైకేయికడ మే మనాథలమై యెట్లుండఁజాలుదుము?
శ్రీమంతుఁడగు నా రాముఁడే యెల్లప్పుడు మాకుదిక్కు. నీకును బ్రభువు.
అతఁడు మంచి మనస్సుగలవాఁడు. అట్టి రాముఁడు రాజ్యలక్ష్మిని విడిచి
యరణ్యములకుఁ బోయెను. నిన్నును రామునిఁ బాసి, దుఃఖముచేఁ
దెలివిదప్పి, కైకేయియొక్క తిరస్కారమునకు లోఁబడి, మే మెట్లు
మనఁజాలుదుము. ఏ కైకేయి, సుగుణులును, బలవంతులునగు పుత్రు

లను సీతను నడవికిఁ బాఱఁదోలి, మగనిని జంపినదో, యట్టి ఘాతకురా లగు కైకేయి మాబోటి యితరులఁ దొందరపెట్టక, తలమఁగొట్టక యుండునే" అని యివ్విధమున దశరథుని యంతఃపురాంగనలందఱు తుదిలేని శోకముతోఁ గూడి, కన్నీళ్లయందుఁ దెప్పఁ దోఁగి, సంతసము మాని, రోదనముసేయుచు నేలఁబడి పొరలుచుండిరి. అయోధ్యాపురమున జనులు గన్నీటిప్రవాహముచేఁ దడిసినవారుగానుండిరి. కులకాంతలందఱు హాహాకారములు చేయుచుండిరి. ఇండ్లముంగిళ్లును, నాలుగు దారులు గలిగియు చోటులును పాడుపడి వెనుకటివలెఁ బ్రకాశము లేనివై యుండెను. కనుక, చంద్రుఁడులేని రాత్రివలెను, పెనిమిటిఁ బోఁగొట్టుకొన్న వనితవలెను నృపాలుండులేని యయోధ్యాపురము శోభిల్లకుండెను. ఇట్లు నరాధిపుఁడు పుత్రశోకముచే స్వర్గమున కేగఁగా, నృపాంగనలందఱు నేలపైఁబడి పొఱలుచుండఁగా, సూర్యుఁడు సంచారంబు చాలించి యస్తంగతుఁ డాయెను. చీఁకటి నలుదెసలఁ గ్రమ్మునట్లు చేయుచు రాత్రి వచ్చెను, మంత్రులందఱు నృపాలుని దేహమునకు సంస్కారము చేయఁదలఁచియు, వసిష్ఠాది మునులందఱు పుత్రులు దగ్గరలేకుండఁగ సంస్కారము చేయఁగూడ దనిరి గావున, రూపుచెడి యున్న నృపాలుని తైలభాండమునందుంచి కాపాడఁదలఁచిరి. ఆ పురంబునందు నృపాలుఁడు స్వర్గమునకేగుటచేతను, జనులు కన్నీళ్లు పెట్టుకొని మూల మూలలలో విలపించుటచేతను నయోధ్యాపురము సూర్యుఁడు లేని యాకసమువలెను, నక్షత్రగణములులేని రాత్రివలెను జెన్నుదఱిగి యుండెను. ఆ పురమునందలి స్త్రీ పురుషులందఱు నృపాలుని మరణము సంభవింపఁగా గుంపులుగూడి, వ్యసనాక్రాంతులై భరతునితల్లియగు కైకేయివలనఁగదా యింత దుఃఖము సంభవించెనని యామెనుదూఱుచు, నూఱటఁబాసి యుండిరి.

67-వ సర్గము

మునులు రాజును గోరుట

ఆ యయోధ్యాపురమునందలి జనులు రోదనము సేయుచుఁ గన్నీటిచే డగ్గుత్తికపడు కంఠధ్వనితోఁ గూడినవారలై యుండుటఁజేసి, యా రేయి మిక్కిలి దీర్ఘమయి యొట్టకేలకుఁ గడచెను. అట్లు రేయిగడచి

సూర్యుఁ డుదయింపఁగా, మార్కండేయ, మౌద్గల్య, వామదేవ, కాశ్యప, కాత్యాయన, గౌతమ, జాబాలులు మొదలగు కీర్తిమంతులగు ఋషులు మంత్రులతోడ సభకు వచ్చి రాజపురోహితుఁడగు వసిష్ఠమహామునిం జూచి యిట్లనిరి. "మునీంద్రా, ఈ నృపాలుఁడు పుత్రశోకము వలన మృతినొందుటచే నీ రేయి యొక్కటియే నూఱేండ్లతో సమానముగా నుండెను. మహారాజగు దశరథుఁడు స్వర్గతుఁడయ్యెను. రాముఁడు కాననమునకేగెను. ప్రతాపశాలియగు లక్ష్మణుఁడును రామునితోఁగూడ నరణ్యమునకు పోయెను. శత్రుసంహారులయిన భరత శత్రుఘ్నులిద్దఱు కేకయదేశమునందుఁ దాతగారి పురమగు రమ్యమగు రాజగృహమున నున్నారు. అయోధ్యాపురమునకు నిప్పుడే యిక్ష్వాకు వంశస్థులలో నొక్కనిని రాజునుగా నేర్పఱుపుఁడు. అట్లొనర్చినయెడల, రాజులేని మనదేశము మఱల రాజన్వంతమై (మంచిరాజుగలదై), నాశమునొందకుండును. రాజులేని దేశమున మబ్బు లుఱుములతోను, మెఱుములతోను గూడి దివ్యజలము వర్షించి, దేశమునకు క్షేమముఁ గలిగింపదు. జనులు దొంగలెత్తుకొనిపోవుదురన్న భీతిచే విత్తనములు చల్లకుందురు. తండ్రికిఁ గొమరుఁడును మగనికిఁ బెండ్లామును జెప్పిన మాట వినకయుందురు. ధనము లపహరింపఁబడును. దుష్టులు పరస్త్రీల నీడ్చికొనిపోయి చెఱతురు. వీనికంటె నెక్కువభయంబుఁ గలిగించునది యొక్కటియున్నది. అరాజకమగు దేశమున సత్యమే నిలువదు. జనులు సంతోషహీనులైయుందురు. దుష్టులు చెఱుపుదురన్న భీతితో సభలు చేయరు. దుష్టులు నఱికివేయుదురన్న భీతితో మనోహరములగు తోఁటలు నిర్మింపరు. దొంగలు దాఁగుటకు దుర్గములుగ నుపయోగపడునన్న భీతితో దేవగృహములను గట్టరు. బ్రాహ్మణులు శాంతులు, బ్రహ్మజ్ఞానులు, కఠినవ్రతులునై యెల్లప్పుడు యాగముచేయు స్వభావముగల వారైయున్నను, దుష్టులు చెఱుపుదురన్న భీతితో యాగములు సలుపరు. అట్లు యాగములు సల్పినను, యాగముచేయు బ్రాహ్మణులు ధనవంతులైయున్నను దొంగలు దోఁచుకొనిపోవుదురన్న భీతితోఁ జాలినంత దక్షిణలొసఁగరు. ప్రేరణ చేయువారు లేమింజేసి నేర్పరులగు నటులు నర్తకు లుత్సవంబులందుఁ దమ నేర్పుఁజూపి జనులకు సంతసము

గావింపరు. రాజ్యమునకు వన్నెఁదెచ్చు కూటములును జరుగవు. క్రయవిక్రయములవల్ల జీవించువారును, లోకవ్యవహారములు దీర్చువారును తమపనులు చక్కఁగా జరుగమిచే సంతసముఁ బాసియుందురు. పౌరాణికులు కథలు వినువారికిఁ గథలు చెప్పి, వారిని రంజింపఁ జేయరు. ప్రాయపుమగువలు, దొంగలకు భయపడి బంగరుభూషణములు ధరించి, సాయంకాలమున నాడుకొనుటకై యుద్యానవనములకుఁబోరు. కాముకులగు పురుషులు తమ ప్రియకాంతలతోఁగూడి, వన విహారము నిమిత్తము వేగముగాఁ బాఱెడు వాహనములనెక్కి సవారిచేయరు. వ్యవసాయము వలనను గోపాలనము వలనను జీవించుచు సురక్షితులుగనుండిన ధనికులు దొంగలవలని భీతితోఁ దలుపు తెఱచుకొని హాయిఁగా నిద్రింపరు. దూరదేశములకుఁబోయి అనేక విక్రయవస్తువుల నంగళ్లుపెట్టి యమ్ము వర్తకులు దొంగల భీతిచేత మార్గములందు క్షేమముగాఁ బోఁజాలరు. గంటలుఁగట్టినవియు, కొమ్ములుగలవియునైన యఱువదియేండ్ల యేనుఁగులు రాజవీథులందు నిర్భయముగాఁ దిరుగవు. ఆయుధముల నభ్యసించునపుడు, ఎల్లప్పుడు బాణప్రయోగమువలనఁ గలుగు నల్లెత్రాటి చప్పుడు వినఁబడదు. దుష్టులు బాధింతురన్న దిగులుచే, మునులొంటరిగాఁ దిరుగుచు జితేంద్రియులై, మనములందు భగవంతుని గొల్చుచు నెచ్చట చీఁకటిపడిన నచ్చట బసచేయుచుఁ దిగుచుండఁ జాలరు. జనులు లేనివి తెచ్చుకొనఁ జాలరు. తెచ్చుకొన్నవానిని గాపాడుకొనఁ జాలరు. శత్రువులు దోఁచుకొని పోవుదురన్న భీతి గలిగియుందురు. సైన్యములు చిందరవందరలై శత్రువుల నోర్వఁ జాలవు. జనులు రథములమీఁదను, మేటి గుఱ్ఱములమీఁదను గూర్చుండి వేడుకగాఁ దిరుగఁజాలరు. పండితులు వనములందును, ఉపవనములందును శాస్త్రవిచారము చేయుచు నుండరు. నియమవంతులగు జనులు దేవతాపూజకై పూలను, కుడుములను జేయఁజాలరు, దక్షిణల నొసఁగ జాలరు. రాజపుత్రులు అగరు గంధము నలఁదుకొని, వసంతర్తువు నందలి వృక్షములవలెఁ గాన్పింపరు. రాజులేనిదేశము నీరులేని యేటి చందమునను, పచ్చికలేని యడవిచందమునను, గొల్లవాఁడులేని యావుల వలెను గాంతిదఱిగియుండును. రథమునకు టెక్కెము గుఱుతు, పొగ

యగ్నిహోత్రునికి గుఱుతు, మనకెవ్వఁడు ధ్వజమో, ఆతఁ డివ్విధ మున స్వర్గమునొందెను. రాజులేని దేశమున జను లిది తమ వస్తువని తలఁప భయపడుదురు. మఱియు జనులు చేఁపలమాడ్కి నెల్లప్పు డొకరినొకరు పీఁకుకొని తినుచుందురు. పరువులేనివారై, పరలోకము లేదని వాదించుచు విచ్చలవిడిగాఁ దిరుగునట్టి నాస్తికులు రాజదండనము నొందినవారయ్యును, సజ్జనులమని తలఁచుకొనుచుందురు. శరీరము యొక్క మంచిని నేత్రములు గమనించునట్లు రాజేంద్రుఁడు స్వదేశము లందలి ధర్మార్థములను గొఱఁతపఱచకుండును. రాజే నరులకు సత్యము ధర్మము కులవంతులకు గొప్పకులమును. రాజే ప్రజలకుఁ దల్లియుఁ దండ్రియు హితము చేయువాఁడును. రాజు తన ప్రజాపాలన సామర్థ్య ముచే నింద్రాగ్నియమవరుణులను మీఱఁగలఁడు. రాజు లోకమున మంచిచెడ్డ లరయక యుండునేని, యీ లోకమెల్లఁ జీఁకటి క్రమ్మి నట్లుండును. దశరథమహారాజు జీవించియుండినప్పుడును సముద్రము చెలియలికట్టను దాఁటఁ జాలనట్లు మే మందఱమును మీ మాట నతిక్ర మింపకుంటిమి. కావున నో మహాత్మా! మా క్రియను చక్కఁగా నడుపఁ గోరితేని, రాజులేని రాజ్యము అరణ్యముతో సమానమయినది కావున ఇక్ష్వాకువంశ్యుఁడైన దాతయగు నొక్కనిని తామే పట్టాభిషేకము చేయుఁడు" అని ఋషులు చెప్పిరి.

68-వ స ర్గ ము

వసిష్ఠుఁడు దూతలను గేకయనగరమునకుఁ బంపుట

వసిష్ఠమహాముని వారి మాటను విని, యచ్చటనున్న మిత్రులను, మంత్రులను, బ్రాహ్మణులను అందఱిని జూచి "భరతుఁడు శత్రుఘ్నుని తోడఁ గేకయపురమున మేనమామ యింట సుఖముగనున్నాఁడు కావున నచ్చటికి వేగవంతములగు గుఱ్ఱములు పూన్చిన రథమెక్కి దూతలేగి, వారి నిద్దఱిని బిలుచుకొని వత్తురుగాక! దశరథుఁడు భరతునికే పట్టాభిషేకముచేయునట్లు ఏర్పాటుచేసెనుగదా. అట్లుండ మనము విచా రింప వలసిన పని యేమి యున్నది.?" అని చెప్పఁగా, వారందఱు "అట్లె చేయవచ్చు"నని బదులు చెప్పిరి. వసిష్ఠమహాముని వారి యా మాటను విని, "సిద్ధార్థుఁడా! విజయుఁడా! జయంతుఁడా! అశో

కుఁడా! నందనుఁడా! మీరందఱిక్కడికి రండు. మీరు చేయవల
సిన పని సెప్పెద. ఆలకింపుఁడు. మీరు వేగముగల గుఱ్ఱములపై
నెక్కి కూర్చుండి, రాజగృహాపురమునకుఁ బోయి, దుఃఖముఁ గనఁబఱపక,
భరతునిఁ జూచి, నా యాజ్ఞగా "యోరాజపుత్త్రుఁడా! తమ మంత్త్రు
లును, పురోహితుఁడును తమ క్షేమము విచారించి తమరు దగ్గఱనుండి
చేయవలసిన ముఖ్యకార్యమున్నది గావున వేగిరముగా రమ్మని చెప్పిరి
అని చెప్పుఁడు. మీ రెంతమాత్రము "రాముఁడు వనమున కేగె"నని
కాని, "దశరథుఁడు మృతినొందె"నని కాని, ఈ రఘువంశోపద్రవమును
మీ రెంతమాత్రము చెప్పవలదు. పట్టువస్త్రములను, శ్రేష్ఠములగు
భూషణములను గైకొని భరతునకుఁ గేకయరాజునకు దీసికొనిపోయి
రండు" అని చెప్పెను.

అంతట దూతలు దారిబత్తెములను గైకొన్నవారలయి, వడిగల
గుఱ్ఱములనెక్కి, కేకయదేశమునకుఁ బోవుచుఁ దమ భార్యబిడ్డలకు
నీ సంగతిఁ దెల్పుటకై తమతమ యిండ్లకుఁబోయి, ప్రయాణమునకు వల
సిన యితరకార్యములను దీర్చుకొని వసిష్ఠుని యాజ్ఞానుసారము
గేకయదేశమునకుఁబయనమైరి.ఆదూతలయోధ్యనుండిపడమటివైపుగాఁ
బోయి యపరతాలమను పర్వతముయొక్క దక్షిణపు కొనను దాఁటి, పిదప
యపరతాల ప్రలంబ పర్వతముల నడుమ మాలినీ తీరమార్గమునఁ గొంత
దూర ముత్తరముగా నేగి, యా ప్రలంబపర్వతము నుత్తరమునుండి పడ
మటి వైపుగాఁబోయి,హస్తినాపుర సమీపమున గంగానదినిదాఁటి, కురు
జాంగలదేశముల నడుమఁ బోవుచుఁ బాంచాలదేశమును బొంది, పడ
మటివైపుగాఁబోవుచు, పూర్ణముగా నిండిన తటాకములను, తేఁట నీళ్లు
గల నదులను జూచుచు, పని తొందరవలన నెచ్చటను నిలువక చనిరి.
అంత నిర్మల జలముగలిగి, నానావిధములగు పక్షులగుంపులతో, జను
లతోనిండియున్న శరదండానదిని వేగముతో దాఁటి, యా నదిగట్టున,
దేవతావాసమై, యాచకుల కోర్కు లొసఁగుటచే సత్యోపయాచనమని
సార్థకనామముగలిగిన వృక్షమునకుఁ బ్రదక్షిణ నమస్కారములు
గావించి, కుళింగాపురిని బ్రవేశించి, అంతట నభికాలమును జేరి.
యచ్చట బోధిభవన పర్వతమునందుఁ బుట్టి ప్రవహించుచుండు

నదియు, రఘువంశమునఁ బుట్టినవారిచే ననుభవింపఁబడు గ్రామములకుఁ జేరువనున్నదియునైన యిక్షుమతీ నదినిదాటి, యచ్చట దోసెఁడు నీరు మాత్రమే యాహారంబుగాఁ గలవారై, తపస్సుచేయుచున్న వేదవిదులగు బ్రాహ్మణులం జూచుచు, బాహ్లీకదేశ సుదామపర్వతముల దారిని బోవుచు, విష్ణుపదమును, విపాశానదిని, ఆ నదిగట్టుననున్న శాల్మలీవృక్షమును జూచుచు నచ్చటచ్చటనున్న నదులను, కోనేళ్లను, చెఱువులను, గుంటలను, సింహవ్యాఘ్రాదులగు భీకరజంతువులను జూచుచుఁ బ్రభుశాసనముఁ జెల్లింపఁగోరి, కడుదూరమేగిరి. అంతట దీర్ఘప్రయాణముచే గుఱ్ఱములు లలఁతనొందినను, వారు భరతునిఁ గొనిపోయి యతనిచే దశరథునకు సంస్కారము చేయించి, యతనికిఁ దృప్తి గలిగించుటకును, రాజకులరక్షణము చేయుటకును, రాజవంశమునకుఁ గీర్తి గలుగఁజేయుటకును గోరి, యెచ్చటను నిలువక, యతి వేగముగాఁ జీఁకటిపడునప్పటికి గిరివ్రజమను వేఱు పేరుగల కేకయ రాజధానియగు రాజగృహమునకు జేరిరి.

69-వ సర్గము

భరతుఁడు తాను దుస్స్వప్నము గనెనని చెప్పుట

దూతలు కేకయాధిపుని పురము చేరిన రాత్రియే భరతుఁడును జెడ్డకల యొక్కటిఁ గనెను. మఱునాటి యుదయముననే యాభరతుఁడా చెడు స్వప్నముఁ గూర్చి తలఁచికొని, "యెవరి కేమి యపాయము సంభవించెనో" యని మనమునఁ గుందుచుండెను. అప్పుడు భరతుని మోమునందలి విన్నదనమును జూచి, యతనికిఁ బ్రియములు పలుకు నాతని సరియీడువారగు చెలికాండ్రందఱు నాతని యాయాసమును బాపఁగోరి, ఇష్టగోష్ఠిననేక కథలను జెప్పుచుండిరి. కొందఱాతని మనశ్శాంతికై వీణ మొదలగు వాద్యములను వాయించిరి; కొందఱాటలాడించిరి. కొందఱు నాటకములను జదివిరి. కొందఱు నానావిధ హాస్యములను జేసిరి. ఇట్లు నెచ్చెలులు ప్రియములు పలుకుచు, గోష్ఠులు సలుపుచు హాస్యములు నెఱపుచున్నను, మహాత్ముఁడగు భరతుఁడు తన విన్నదనము విడిచి సంతోషమునొందిన వాఁడు కాఁడయ్యె. అప్పుడు భరతుని నెచ్చెలియగు నొకఁడు "చెలికాండ్రు నీ చుట్టు కూర్చుండి నిన్ను

వేడుకపఱచుచున్నను, నీవేల యిట్లు కుందుచున్నావు” అని యడుగఁగా, భరతుఁ డతనితో నిట్లనియె: “ఓ నెచ్చెలీ, నా కీ యధైర్యము దోఁచి నందుకుఁ గారణము సెప్పెద నాలకింపుము. నే నీ రేయి యొక చెడుకల గంటిని. దానియందు మాతండ్రి మాసిన బట్టలు గట్టుకొని, తలవిరియఁ బోసికొని, కంపుకొట్టుచుండు పేడగుంటయందుఁ గొండకొననుండిపడి, యా పేడగుంటయందీఁదుచు, దోసిలితో నూనెఁ ద్రావుచు, వెఱ్ఱివాని కైవడి మాటిమాటికి నవ్వుచు, నూవులు గలిసిన యన్నముఁ దినుచుఁ బలుమాఱు దలక్రిందుగనున్నవాఁడై యొంటికంతకుఁ దైలముఁ బూసి కొని, తైలములో మునిఁగియుండునట్లును, పిమ్మట, నల్లయినుముతోఁ జేయఁబడిన పీఠమందుఁ నల్లబట్టఁ దాల్చి కూర్చుండియుండఁగా నతనిని నలుపుఁ బసుపుగలిసిన మేనిచాయగల కాంతలు చుట్టునుండి హేళనము చేయునట్లును, ధర్మాత్ముఁడగు మాతండ్రి యెఱ్ఱనిగంధ మలఁదికొని, గాడిదెలుగట్టిన రథమునఁ గూర్చుండి త్వరగా దక్షిణదిశకుఁ బోయి నట్లును, ఎఱ్ఱనిబట్టకట్టుకొని వికారమైన మోముగల నడుప్రాయపు రాక్ష సాంగన యొకతె యట్టహాసముచేయుచు నృపాలునిఁ జేయిపట్టి యీడ్చి నట్లును గలగంటిని. మఱియు సముద్రము లింకినట్లును, చంద్రుఁడు నేల మీఁదఁ బడినట్లును, లోకమంతయుఁ జీఁకటి గ్రమ్మియుండునట్లును, రాజు లెక్కఁదగిన యేనుఁగుయొక్క కొమ్ములు తునియలయినట్లును, మండుచున్న నిప్పు తటాలునఁ జల్లాఱినట్లును, భూమి బ్రద్దలుగాఁ జీలినట్లును, నానా విధములగు వృక్షములు నిట్టనిలువున నెండిపోవునట్లును, పర్వతము లన్నియుఁ బాదుపడి పొగరాఁజుచున్నట్లును భయంకరమయిన స్వప్న మును గంటిని. ఈ దుఃస్వప్నమునకు ఫలముగా దశరథనృపాలుఁడో, రాముఁడో, లక్ష్మణుఁడో, నేనో మృతినొందఁగలము. గాడిదలుగట్టిన రథమున నెవఁడేని గూర్చుండిపోయినట్లు స్వప్నము గంటిమేని, యా స్వప్నమునకు ఫలముగాఁ దోడుతనే నాతని చితియందుఁ బొగను జూతుము. నెచ్చెలులారా, దీనిని బట్టియే సంతోషములేక దిగులు పడి మిమ్ము హెచ్చరించుకొనకుంటిని. మఱియు నా గొంతెండుకొని పోవుచున్నది; నా మనస్సు నెమ్మదిదప్పియున్నది. భయకారణము దెలియ కున్నను మిగుల భయపడుచున్నాను. గొంతునుండి మాట వెలువడ

కున్నది. నా శరీర కాంతియుఁ దఱుఁగుచున్నది. నన్ను నేనే ఏవగించు
కొనుచున్నట్లున్నాను; కారణ మెంత యోచించినను దెలియకున్నది.
పలుతెఱఁగుల యీ స్వప్నమునకుఁ గారణము దెలియరాకున్నది. ఇట్టి
కల నే నెన్నఁడును గనినది లేదు. రాజున కేమి యపాయము సంభవిం
చెనో యను గొప్పదిగులు నా హృదయమునుండి తొలఁగకయున్నది"
అని భరతుఁడు తన వయస్యులతోఁ జెప్పికొని విలపించు చుండెను.

70-వ సర్గము

భరతుఁ డయోధ్యకుఁ మఱలుట

భరతుఁ డివ్విధమునఁ దన దుస్స్వప్నము రీతిం దెల్పుచుండఁగా,
దాఁటరానియగడ్తగల రాజగృహపురమునకు దూతలు,గుఱ్ఱములుబడలిక
నొందఁగా వచ్చి చేరి, రాచనగరుసొచ్చి, కేకయరాజుకు మ్రొక్కి, ఆతని
కొడుకగు యుధాజిత్తును సందర్శించి వారిని నేమమరసి భరతునిఁగూర్చి,
"ఓ భరతా! నీ పురోహితుఁడగు వసిష్ఠమునీంద్రులు నిన్నుఁ గుశల
మడిగి, త్వరగారమ్మనియు, నీ వవశ్యముగా వచ్చి చేయవలసిన కార్య
మున్నదియనియుఁ జెప్పుమనిరి. ఈ విలువగల వస్త్రములను భూషణ
ములను గైకొనుము. వీనిలో రాజున కియ్యఁదగిన వస్త్రభూషణము
లఱువదికోట్ల విలువగలవి. నీ మేనమామ కియ్యఁదగిన వస్త్రాభరణముల
యొక్క విలువ పదికోట్లు పూర్తి వెలగల యవి" అని చెప్పిరి.

అంత, బంధుజనమునందుఁ బ్రేమగలవాఁడగు భరతుఁడు దూత
లొసఁగిన వస్త్రాభరణములను గైకొని, యా దూతలను సర్వకామ
ములచే సంతృప్తులం గావించి, వారితో నిట్లనియెను. "మా తండ్రి దశ
రథమహారాజు క్షేమముగానున్నారా? రామలక్ష్మణు లారోగ్యవంతులై
యున్నారుగదా? గొప్పవంశమునఁ బుట్టినదియు, ధర్మమునం దాసక్తి
గలదియు, ధర్మముల నెఱిఁగినదియు, ధర్మమునే గ్రహించునదియునైన
ధీమంతుఁడగు రామునితల్లియగు కౌసల్య క్షేమముగా నున్నదా? వీరు
లగు లక్ష్మణ శత్రుఘ్నుల తల్లియు, సడిమిడియున్నైన ధర్మజ్ఞురాలగు
సుమిత్ర యారోగ్యము గలిగి యున్నదిగదా? తన కార్యమునందే
పూనికిగలదియు, ఎల్లప్పుడు భయంకరురాలును, కోప పడునదియు, తన
క్షేమియుఁ దెలియకున్నను నన్నియు దెలిసినట్లు తలంచునదియునైన

మాతల్లి కైకేయి యారోగ్యవతియై యున్నదిగదా! ఆమె నాకేమి సంగతిఁ జెప్పి పంపినది” అని యడిగెను.

మహాత్ముఁడగు భరతుఁ డివ్విధమున నడుగఁగా, దూతలును “నరశ్రేష్ఠా! నీ వెవ్వారెవ్వారి క్షేమమరయుచున్నావో, వారందఱు క్షేమముగనున్నారు. కమలమును జేతఁదాల్చిన (రాజ్య) లక్ష్మి నిన్ను వరించుచున్నది. నీవు త్వరగా తేరి నాయింతపఱపనానతిమ్ము” అని భరతునితోఁ జెప్పఁగా, భరతుఁడును దూతలతో, “నేను మా తాతగారి కడకేగి, “దూత లయోధ్యాపురమునుండి నన్నుఁ బిల్చుకొనిపోవ వచ్చియున్నారు” అని చెప్పి వచ్చెదను” అని చెప్పి, దూతలు త్వరపఱచుచుండఁగాఁ దన తాతగారికడకుఁ బోయి, “ఓ తాతా, మా యూరినుండి నన్నుఁ దోడ్కొనిపోవ దూతలు వచ్చియున్నారు. నేను మా తండ్రిగారికడ కేగెదను. మఱల మీ రెప్పుడు రమ్మని చెప్పిపంపిన నప్పుడు వచ్చెదను” అని తాత నడుగఁగా, కేకయనృపాలుఁడు తన మనుమఁడగు భరతుఁ జేటి, శిరమున ముద్దాడి “నాయనా పోయి రమ్ము. నీవలననే కైకేయి సుపుత్రుఁడు గలదియనిపించుకొనుగాక! నీ తల్లితోను, తండ్రితోను, పురోహితునితోను, తక్కిన బ్రాహ్మణోత్తములతోను, మేటి విలుకాండ్రగు నీతోడఁబుట్టువులయిన రామలక్ష్మణులతోను మా క్షేమము సెప్పుము” అని చెప్పి, భరతునకు మేటి యేనుఁగులను, పలురంగులుగల రత్నకంబళములను, కృష్ణాజినములను, రెండువేల బంగారు వరహాలును, విస్తార ధనమును పదునాఱునూఱుల గుఱ్ఱములను నొసఁగి, యిష్టులును, నమ్మఁదగినవారును, గుణవంతులునైన యమాత్యులను దోడుగాఁ బంపెను. అంతియకాక, ఇంద్రశిరంబను పర్వతంబునఁ బుట్టినవియు, ఐరావతజాతిలోఁ జేరినవియుఁ జూడ సొంపయి యుండునవియునైన యేనుఁగులను, బరువు విశేషముగా మోయఁగల వడిగల కొన్ని ఖరములను, అంతిపురమునందే బాగుగాఁ బెరిగినవియు, పులియొక్క శౌర్యబలములంబోలు శౌర్యబలములు గలవియు, కోఱలే యాయుధములుగాఁగలవియు, గొప్పశరీరము గలవియునైన కొన్ని (వేఁట) కుక్కలను గానుకగా నొసఁగెను. తాతగా రంత ధనము నిచ్చినను, భరతుఁడు పయనపుఁ దొందరలో వానిఁగూర్చి యెక్కువ

సంతోషపడఁ డయ్యెను. చెడుకల యొక్కటివచ్చుటచేతను, దూతలు తొందరపెట్టుచుండుటచేతను భరతుని మనమునఁ గడు గొప్ప విచారము పుట్టెను. అంత జనులతోను, ఏనుఁగులతోను గుఱ్ఱములతోను గూడి యున్న తన యింటినుండి బయలుదేరి కాంతిమంతుఁడగు గొప్పబుద్ధిగల భరతుఁ డందమైన రాజవీధిని కొంతదవ్వేగి యడ్డుపెట్టఁబడక యంతఃపురములోపలఁ బ్రవేశించి, తాతను మేనమామయగు యుధాజిత్తును వీడ్కొని, శత్రుఘ్నునితోడ రథమెక్కి, భృత్యులనేకులు గుండ్రని చక్రముగల రథములపై నెక్కి, యొంటెలతోడను గోవులతోడను, గుఱ్ఱములతోడను, సేనలతోడను వెంబడించి, కాపాడుచుండఁగా, తనతో సరివారగు మంత్రులు గూడ వచ్చుచుండఁగా నిష్కంటకుండై సిద్ధుఁ డింద్రలోకంబునుండి మఱలి వచ్చునట్లు రాజగృహపురమునుండి బయలువెడలెను.

71-వ సర్గము

భరతుఁ డయోధ్యాపురము జేరుట

ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టినవాఁడును, కాంతిమంతుఁడును నైన భరతుఁడు రాజగృహపురమునుండి వెడలి, తూర్పుమొగముగా బయలుదేఱిపోవుచు సుదామానదిం జూచి దాని సొబగు నీక్షించుచు నానందముతో దాఁటి, యతివిశాలమగుహ్లాదినీ నదినిదాఁటి, పడమటి మొగముగాఁ బాఱెడు పెక్కలలుగలశతద్రూనదిని, ఏలధాన మనుగ్రామము సమీపమున దాఁటి, అపరపర్పటములను దేశములను జొచ్చి శిలావహయను నదినిదాఁటి, యాగ్నేయమందున్న శల్యకర్తనము గ్రామమును, శిలావహయను నదిని జూచుచుఁ జైత్రరథంబుంగూర్చి పోవుచు గొప్ప పర్వతములను దాఁటెను. అంత సత్యసంధుఁడును, సదాచారసంపన్నుఁడును, గాంతిమంతుఁడునునైన భరతుఁడు సరస్వతీనదిని గంగానదిని సమకాలముననే దాఁటి వీరమత్స్యదేశముల కుత్తరముననుండు భారుండమను వనమునఁ బోవుచు, వేగముతోఁ బాఱుచున్నదియు, మనస్సంతోషముఁ గలిగించునదియు, పర్వతములతోఁ జుట్టఁబడినదియునైన కులింగానదిని, దానిపిమ్మట యమునానదిని దాఁటి, తన సేనలను కొంతతడవు విశ్రమింపఁజేసి, బడలిన గుఱ్ఱముల నేటిలో దింపి యంగములను దోమి

కడిగించి, యచ్చటఁ దానును స్నానముసేసి, నీరుద్రావి, మార్గమునఁ గొంతదవ్వు జలముదొఱకదు గావున గొంతజలము దీసికొని పయనమాయెను. సుందరాకారుఁడయిన రాజపుత్త్రుఁడగు భరతుఁడు తఱచుగా నడచుదారికాని యట్టి మహారణ్యమును భద్రజాతియందుఁ బుట్టిన యేనుఁగుమీఁద నెక్కి, వాయువు ఆకాశమునుంబోలె మఱింత వేగముతోఁగడచి, ప్రాగ్వటమను ప్రసిద్ధమయిన పట్టణమునకు దాపుననుండు నంశుధానమను గ్రామముదగ్గఱ దాఁటనలవికాని గంగానదిని కుటికోష్ఠిక యనునదినిగూడ దాఁటి, సైన్యముతోఁగూడ ధర్మవర్ధనమను గ్రామము చేరి, యచ్చటనుండి తోరణగ్రామమునకుఁ బోయి, యచ్చటినుండి దక్షిణముగాఁదిరిగి జంబూప్రస్థమునుబొంది, తదనంతరము వరూథగ్రామమునకుఁ జని యచ్చట మనోహరమయిన వనమునవిడిచి యటనుండి తూర్పువైపునకుఁదిరిగి, విశేషముగాఁ గదంబవృక్షములతో నిండిన యుజ్జిహాన యనునగరమందలి యుద్యానముఁ జేరి, యటుమీఁదట స్వదేశమగుట వలన "గుఱ్ఱములలఁతఁ దీర్చికొన్నపిమ్మట, మీరు తిన్నగా రం"డని సేనలకాజ్ఞయొసఁగి, వేగముగాఁబోవు గుఱ్ఱములుగట్టినరథమెక్కి వేగముగఁ బోవుచు, సర్వతీర్థమున బససేసి, యుత్తానికానదిని, తక్కిన యనేక నదులను పర్వతంబులందుఁ బుట్టిన గుఱ్ఱములమీఁదనెక్కి దాఁటి హస్తిపృష్ఠక గ్రామమును జేరి, యచ్చటఁ గుటికానదిని, లౌహిత్యగ్రామమునఁ గపీవతియనునదిని, ఏకసాలమున స్థాణుమతీనదిని, వినతయందు గోమతీ నదిని దాఁటి, కళింగనగరముననున్న సాలవనమునుబొంది, గుఱ్ఱములు మిక్కిలి బడలినందున నచ్చటఁ గొంతతడవు విశ్రమించి, మఱల నచ్చటి నుండి ప్రయాణమై రాత్రియెల్ల సాలవనమును వేగముగా దాఁటి, యరుణోదయకాలమున మనుచక్రవర్తిచే నిర్మితమయిన యయోధ్యాపురమును జూచెను. ఇట్లు పురుషశ్రేష్ఠుఁడయిన భరతుఁడు దారియందేడురాత్త్రులు గడపి, యెనిమిదవనాటివేఁకువ నయోధ్యాపురము నెదుటఁబొడఁగాంచి సారథితో నిట్లనియె! ఓ సారథీ, యీ యయోధ్య మనోహరములగు తోఁటలతోఁగూడి, యెక్కువ కీర్తిగలిగి, తెల్లని మన్నుగలదై సుగుణవంతులును, వేదములఁ దుదముట్టఁ జదివిన వారును, సోమయాజులునైన సంపన్నులగు బ్రాహ్మణులతోఁగూడి

రాజర్షి యగు దశరథునిచేఁ బాలింపఁబడుచున్నది గదా! అట్టి యీ యయోధ్యాపుర మేల యెక్కువ శోభలేనట్లుగాఁ గాన్పించుచున్నది? తొల్లి యయోధ్యాపురమున నాఁడువారును మగవారును నంతటఁ గలకల ధ్వనులు సేయుచుందురు. ఇప్పు డా కలకల ధ్వని వినఁబడకున్నది. సాయంకాలమునఁ బురజనులు తోఁటలందు విహారములు సల్పుచుండి యలసి యచ్చటికచ్చటికిఁ బోవుచుందురు గదా! ఇప్పు డట్లుండునట్లు కానిపింపకున్నది. కాముకులు లేమింజేసి, యీ యుద్యానములు రోదనముసేయుచున్నవో యనునట్లున్నవి. ఈ యయోధ్య యరణ్యప్రాయముగఁ దోఁచుచున్నది. ఇచ్చట పూర్వము వలెనే యేనుగులమీఁదనుఁ, గుఱ్ఱములమీఁదను, రథములమీఁదను నెక్కి రాకపోకలు సలుపువా రెవ్వరుఁ గానరాకున్నారు. పూర్వము మదించి, సంతసముతోఁ గూయుచున్న కోకిలలు మొదలగు పక్షులతోఁ గూడి, చక్కఁగఁ జిగిరించి పూచియుండుటచేత విహారము నిమిత్తము వచ్చెడు కాముకులకు మిక్కిలి యుపయుక్తములై ప్రకాశించుచుండినవి. అట్టి యుద్యానము లిప్పు డంతటను మార్గములందు రాలిన యాకులు గలిగి యేడ్చుచున్నవో యనునట్లుండు మ్రాఁకులతోఁగూడి, దేవురించుచున్నట్లు కనఁబడుచున్నవి. ఇప్పుడు సూర్యోదయమయినను మదించినవైన మృగములును బక్షులును నవ్యక్తమధురముగను, శ్రావ్యముగను, రాగయుక్తముగను గూయుచున్న ధ్వనులు వినరాకున్నవి. చందనాగురు ధూపవాసనలతోఁగూడి సుఖకరముగ వీచు వాయు విప్పుడు పూర్వమువలె వీవకున్నదేల? మున్ను, సర్వదా భేరీమృదంగ వీణాది వాద్యములయొక్క గంభీరధ్వని యిప్పుడు వినఁబడకున్న దేమి? అనిష్టములను దెలుపునవి గనుక, మనస్సునకు నింపు గొలుపని పలు తెఱఁగులైన చెడు శకునములు కానవచ్చుచున్నవి గావున నామనము కలవరపడుచున్నది. సారథీ, నాబంధువులందఱు క్షేమముతోనున్నట్లు సకల విధములఁ దోఁపకున్నది. అది నిశ్చయముగా నుండవచ్చును. దుఃఖహేతువు లేకున్నను నా మనసు దిగులుపడుచున్నది. అని యిట్లు సారథితోఁ జెప్పుచు దుఃఖమునొంది, మనస్సున నాయాసమును, ఇంద్రియముల వైకల్యమును బొంది, దిగజారి,

యిక్ష్వాకువంశము వారిచేఁ బాలింపఁబడు నయోధ్యాపురమును వైజ యంత మను ద్వారమునఁ బ్రవేశించెను. అప్పుడు గుఱ్ఱములు మిక్కిలి యలసియుండినవి.అట్లు వచ్చుచుండు భరతునింజూచి ద్వారపాలురులేచి, జయ మడిగి వెంబడివచ్చుచుండఁగా నాభరతుఁడు నిలుకడలేని మనస్సు గలవాఁడై, ద్వారపాలురను మర్యాదచేసి, బడలికఁజెందియున్న యశ్వ పతిమహారాజు సారథిని బిలిచి యిట్లనియె. "ఓ పాపరహితుఁడా! నే నేల వీరిచే నిష్కారణముగాఁ బిలిపింపఁబడితిని? నా మనమున నేవియో చెఱుపులే తోఁచుచున్నవి. నా ధైర్యస్వభావము తగ్గిపోవుచున్నది. సారథీ, రాజులు నశించినపు డేయవలక్షణములు గాన్పించు నని పెద్దల వలన వినియున్నానో, యాయవలక్షణము లన్నియు నిచ్చట నగపడు చున్నవి. ఇచ్చట నుండు కుటుంబుల యిండ్లూడ్వఁ బడక గఱుకులు పాఱియున్నవి. తలుపులు తెఱవఁబడియున్నవి. పూజాకర్మలు నడవ కున్నవి. సుగంధ ధూపములు వేయఁబడకున్నవి. జనులందఱు భోజనము లేక, వాడుపాఱిన మోములు గలిగియున్నారు. ఇట్లుండుటచే గృహ ములు గాంతిదఱిగియున్నవి. దేవాలయములందుఁ బుష్పమాలికల యలం కారములు లేకయున్నవి. ముంగిళ్లు చక్కఁగాఁ నలుకఁబడకుండుట చేతఁ బాడుపడియున్నందున పూర్వమునలెఁ బ్రకాశింపకున్నవి. దేవతా పూజలును, యూపస్తంభములును, యజ్ఞసభలును లోపించియున్నవి. పూలయంగళ్లయందుఁ బూలసరముల యమ్మకము జరుగకయున్నది. ఇచ్చట వర్తకులు మునుపటివలెఁగాక, చింతతోఁగూడినవారలై, క్రయ విక్రయములు నిల్పి దీనులవలెఁ గాన్పించుచున్నారు. దేవాలయము లందును, మంటపములందును, బకులు గుంపులుగూడి దీనముగా రోద చేయుచున్నవి. పురమునందలి స్త్రీపురుషు లందఱు మాసిన బట్టలను గట్టు కొని, నయనములనిండఁ గన్నీరు పెట్టుకొని, ధైర్యమువిడిచి, చింతచేఁ జిక్కి తహతహపడుచు నున్నట్లు తోఁచుచున్నది." అని భరతుఁడు తన తాతగారి సారథితోఁ జెప్పుచు, నయోధ్యాపురమునందలి యా యశుభలక్షణముల సూచుచు, జనసంచారములేని చదుకములతోను, గృహములతోను, రాజమార్గములతోను గూడినదియు, దుమ్ముపడుటచే నెఱ్ఱనైన ద్వారములందలి తలుపులును, ద్వారబంధములును గలదియునై

పూర్వ మమరావతిం బోలియుండిన యయోధ్యాపురమును జూచి మిక్కిలి దుఃఖముతో నిండినవాఁడై, యింతకు మున్నెప్పుడును నీ పురమునఁ జూడని యప్రియముల ననేకములను జూచుచుఁ దలవాంచి, మనమున ధైర్యము విడిచి సంతోషహీనుఁడై తండ్రియొక్క నగరునఁ బ్రవేశించెను.

72-వ స ర్గ ము

కైకేయి భరతునకు అయోధ్యయందు నడిచిన సంగతిఁ దెలుపుట

అంత భరతుఁడు పితృగృహమునఁ దండ్రిని గాననివాఁడై, మాతృగృహమునఁ దల్లిని జూడఁబోయెను. కైకేయియుఁ దాతగారి యూరికిఁ బోయియుండి వచ్చిన భరతునిఁజూచి, సంతోషముతో దన బంగరు గద్దియపైనుండి లేచెను. ధర్మశీలుఁడగు భరతుఁడు చెన్నుదఱిగియున్న స్వగృహము చేరినవెంటనే తనతల్లియొక్క శుభకరములగు పాదములకు నమస్కరించెను. ఆ కైకయుఁ దనకు మ్రొక్కిన కీర్తిమంతుఁడగు తనపుత్త్రుని భరతుని లేవనెత్తి శిరమున ముద్దాడి, గట్టిగాఁ గౌఁగిలించుకొని, యతనిని దనతొడమీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టికొని, క్షేమము లడుగఁబూనెను. "ఓ నాయనా! నీవు తాతగారియూరు బయలువెడలి యెన్నిరాత్రులాయె? నీవు వేగిరముగ రథమున నేతెంచినాఁడవే! నీకు దారిబడలిక లేదుగదా! ఓరి నాయనా! పూజ్యుఁడయిన నీ తాతయు, నీ మేనమామ యగు యుధాజిత్తును క్షేమముగ నున్నారా? నీవును దూరదేశమున సౌఖ్యముగా నుంటివా? ఈ సంగతి యెల్ల నాకు సవిస్తరముగాఁ జెప్పుము." అని తల్లి యడుగఁగా, కమలలోచనుఁడయిన రాజనందనుఁడగు భరతుఁడు సంగతి యంతయు సవిస్తరముగాఁ దల్లికిఁ జెప్పఁదొడఁగెను. "ఓ తల్లీ! నేను తాతగారి యింటినుండి బయలుదేఱి నేటి కేడురాత్రులు గడచినవి. నీ తండ్రియు, నా మేనమామయు క్షేమముతో నున్నవారు. నాకుఁ దాతగారొసఁగిన ధనమును, రత్నములను గొనివచ్చెడి పనివారు డస్సినందున దారిలో నొకగ్రామమున నిలిచిరి. నేను ముందుగా నేతెంచితిని. రాజుగారిచేఁ బంపఁబడిన దూతలు నన్నుఁ దొందరపెట్టుటచే, నేను నిలువకయు వచ్చితిని, నేను ఏది యడుగుదునో, దానికి నీవు బదులీయవలె నని కోరు

చున్నాను. "ఓతల్లి బంగరు భూషణములచే నలంకరింపఁబడిన నీవు పరుండెడి యీ పాన్పు పట్టిదిగ నున్నది. దశరథుని సంబంధులయిన వారందఱు మోమున సంతోషము లేకయున్నట్లు తోఁచుచున్నది. నృపాలుఁడు తఱచుగా నిచ్చట నుండుట వాడుకగదా! ఆయన యిచ్చటఁ గనఁబడలేదు. ఆయనను జూడఁగోరి నే నిచ్చటి కేతెంచితిని. తండ్రిగారి పాదములకు మ్రొక్కవలయును. ఆతఁడు నా పెద్దతల్లియగు కౌసల్య యొక్కయింట నున్నాఁడా? చెప్పుము." అని యడిగెను. అంతట, కైకేయి రాజ్యమునందలి లోభముచే మంచిచెడ్డ లరయఁజాలనిదై, భయంకరమును, నిష్టము గానిదియునైన వృత్తాంతమును బ్రియ మని తలఁచి, యొక్కటియు నెఱుఁగని భరతునితో నిట్లనియె.

"అయోధ్యాదేశము నేలువాఁడును, మహాబుద్ధిమంతుఁడును, పరాక్రమశాలియు, యాగము లనేకములను జేసినవాఁడును, సజ్జనులకు గతియైనవాఁడు నగు నీ తండ్రి యందఱు పోయి చేరెడు స్థలమునకుఁ బోయెను." అని చెప్పెను. ధర్మిష్ఠుఁడును, సత్కులప్రసూతుఁడును, ఆచారసంపన్నుఁడునైన భరతుఁ డీ మాటలు విని, పితృవియోగ దుఃఖము సైరింపఁజాలక, వెంటనే "అక్కటా! చచ్చితినిగదా!" యని మిక్కిలి హీనస్వరముతోఁ బలుకుచుఁ దన నిడుదచేతులను విదలించికొని క్రిందఁబడి, తండ్రి మరణమునకై మిక్కిలి చింతించి, మనము భ్రమసి కలవరపడి యిట్లు లేడ్వసాగెను. "ఈ నా తండ్రియొక్క శయనగృహము పూర్వము శరదృతువునందలి చంద్రునిచే వెలుఁగు నిర్మలరాత్రివలె బహు రమ్యముగా బ్రకాశించుచుండెను. ఇప్పు డా ధీమంతుఁడగు రాజులేని యీ శయనము చంద్రుఁడు లేని రాత్రికైవడి నీ రింకిన సముద్రమువలెఁ గాంతిఁ దఱిగియున్నది" అని చెప్పుచుఁ గన్నీరు విడిచి, పితృవియోగముచే మిక్కిలి విచారపడి కాంతిగల తన మోమును బట్టతోఁ గప్పుకొని గట్టిగ విలపించుచుండెను. నొచ్చినవాఁడును, దేవతలంబోలు కాంతిగలవాఁడును, కాననమున గొడ్డలితో నఱకఁబడిన మ్రానిబోదెవలె నేలమీఁదఁ బడియుండువాఁడును, మదపుటేనుఁగుఁ బోలువాఁడును, చంద్రసూర్యులవలె వెలుఁగువాఁడునైన భరతుని కైక లేవనెత్తి కూర్చుండఁ బెట్టి యిట్లనియె. "కీర్తిమంతుఁడ వగు నో రాజపుత్త్రుఁడా!

లే లెమ్ము. ఏల పడియుండెదవు? సభాపూజ్యులయిన నీబోటివారు శోకము నొందరుగదా! బుద్ధిమంతుఁడా! నీ యొక్క బుద్ధి దానములకు, యజ్ఞములకు నధికారము గలదియు, సదాచారముల వేదవాక్యముల ననుసరించినదియునై సూర్యమండలమునందు వెలుఁగువలె వెలుఁగుచున్నది." అని కైకేయి భరతునితోఁ జెప్పెను. ఇవ్విధమున నానావిధములగు విచారములతో నిండినవాఁడై అంత భరతుఁడు చాలసేపు నేలపైఁ బొరలుచుండి, తల్లిం జూచి "నాతండ్రి రామునికిఁ బట్టాభిషేకము సేయనున్నాఁడో, లేక జన్నముసేయనున్నాఁడో." అని యెంచి మహానందముతో నిటకుఁ బయనమై వచ్చితిని. అది యిప్పుడు వేఱుగా మాఱిపోయెను. ఎల్లప్పుడు మా కిష్టమును మేలును గల్గించుటయం దత్యంత శ్రద్ధగల మాతండ్రి కానిపింపకపోవుటచేత నా మనము బ్రద్దలయిపోయినది. తల్లీ! నేను రాకమునుపే, యేవ్యాధిచే నతఁడు లోకాంతరము నొందెను? రామాదులందఱు దగ్గఱనుండి పితృసంస్కారము చేయుటచే ధన్యులైరి. కీర్తిమంతుఁడగు మహారాజు "నేను వచ్చితి"నని దృఢముగా నెఱుఁగఁడుగాఁబోలు! అతఁడు "నేను వచ్చితి" నని యెఱుఁగునేని, వేగముగ వచ్చి, నన్నుఁ దలవంచి ముద్దాడునుగదా! నేను వీథులలో నాటలాడునపుడు నాయొడలి కంటుకొనిన దుమ్మును మృదువుగా దులుపునట్టిదగు పుణ్యకర్మముల నాచరించు నాతండ్రి చేయి యెక్కడ? ఎవ్వఁడు నాకుఁ దోఁబుట్టువును, దండ్రియు, జుట్టమునై యున్నాఁడో, ఏ బుద్ధిమంతునికి నేను దాసుఁడనై యున్నానో, పాపకార్యముల చేయని యట్టి రామునికి నేను వచ్చియుండు సంగతిని త్వరఁగా దెలియఁజేయుము. ధర్మము నెఱిఁగిన వానికి నన్నయేగదా తండ్రి. కావున నాతని పాదములను బట్టుకొందును. తండ్రి గతించినపిమ్మట నింక నతఁడేకదా నాకు గతి. ధర్మముల నెఱిఁగినవాఁడును, ధర్మమునందే నెలకొన్నవాఁడును, సత్యము తప్పనివాఁడును, నియమము దాఁటనివాఁడును, స్థిరమగు పరాక్రమముగలవాఁడునునైన పూజ్యుఁడగు నా తండ్రి దశరథనృపాలుఁడు నా కేమి చెప్పి పోయెను? మా తండ్రి చనిపోవునప్పుడు చెప్పిన మంచిమాట యేదియో వినఁగోరుచున్నాను." అని భరతుఁ డడుగఁగా, కైకేయి నడచినది నడచినట్లు చెప్పఁగోరి, "ఓ భరతా! గతిమంతులలో శ్రేష్ఠుఁ

డయిన మహాత్ముఁడగు నృపాలుఁడు "ఓ రామా! ఓ లక్ష్మణా! ఓ సీతా!" యని విలపించుచుఁ బరలోకము నొందెను. నీతండ్రి మృత్యుదేవతచే నీడ్వఁబడి త్రాళ్ళచేఁ గట్టఁబడి మదపుటేనుఁగువలె విలపించుచు నీ తుది మాటను జెప్పెను. "ఏ నరులు సీతతోఁగూడ మఱలివచ్చిన రాముని, మహాబాహువగు లక్ష్మణునిఁ జూడఁగలరో, వారు కృతార్థులు." అని యాతఁడు చెప్పెను." ఇట్లు కైకేయి చెప్పిన రెండవ యప్రియవాక్యము విన్న వెంటనే భరతుఁడు కడువ్యసనమునొంది, మోమున విన్నదనము దోఁపఁగా, మఱలఁదల్లి నిట్లని యడిగెను. "ఓ తల్లీ! ధర్మాత్ముఁడును, కౌసల్యయొక్క ముద్దులపట్టియునైన రాముఁడు, తమ్ముఁడగు లక్ష్మణుఁడును, సీతయు నొకటేపరాకయ మెక్కడికిఁ బోయిరి?" అని యడుగఁగా, భరతునితల్లియగు కైకేయి భరతునికిఁ బ్రియముగాని మాటను బ్రియ మను భ్రాంతితో వాస్తవముగాఁ జెప్పఁదొడఁగెను.

"ఓ పుత్రా! రాచకొమరుఁడగు నా రాముఁడు నారబట్టలను గట్టుకొని, లక్ష్మణుఁడు వెంబడి వచ్చుచుండఁగా, సీతను బిలుచుకొని దండకారణ్యములకుఁ బోయెను." అని కైక చెప్పఁగా, భరతుఁడు తనవంశము సదాచార సంపన్న మయినది గావున, తనయన్న యేమియైనఁ జెడుపని చేసెనా యని సంశయించి, తల్లిని మఱల నిట్లడుగఁదొడఁగెను. "ఎచ్చటనైనను రాముఁడు బ్రాహ్మణుల ధనం బపహరించెనా? దరిద్రునిఁగాని, లేక భాగ్యవంతునిఁగాని తప్పులేనివానిని దండించెనా? రాజపుత్రుఁడగు నారాముఁ డెప్పుడును పొరుగువారి భార్యలను జెఱచువాఁడు కాఁడుగదా! భ్రూణహత్యఁ జేసినవాని నడవికిఁ బంపునట్లు రాముని నడవికిఁ బంపుట కేమి కారణము?" అని భరతుఁ డడుగఁగా, భరతుని తల్లి యగు కైకేయి, మూఢురాలయినను తన్నుఁ బండితురాలినిగా నెంచిన దగుటవలన, స్త్రీ స్వభావముచేత జరిగిన సంగతి యిది యని యంతయు దాఁపక యున్నది యున్నట్లు, భరతునితోడనే చెప్పఁదొడఁగెను. "ఓ పుత్రుఁడా, రాముఁడు బ్రాహ్మణధనమును కొంచెమయిన నెప్పుడును నెచ్చటను నపహరించినది లేదు; తప్పుచేయనివానిని భాగ్యవంతునైనను దరిద్రునినైనను హింసచేయునదియు లేదు; రాముఁడు పరదారలను గన్నెత్తియైనఁ జూడఁడు. కుమారా! దశరథుఁడు రామునిపట్టాభిషేకము

నకుఁ బ్రయత్నము చేయుచున్నాఁడని నేను విన్నతోడనే, నీకుఁ బట్టాభి షేకము సేయునట్లును, రామునిఁ బదునాలుగేండ్లు దండకారణ్యము లకుఁ బంపునట్లును నృపాలుని రెండు వరముల నడిగితిని. ఆ నృపశ్రేష్ఠుఁ డును వాగ్దత్తమును దప్పఁ గూడదను తన నియమములను బట్టి, నే నడి గిన ప్రకారము చేయఁదలఁచి, రాముని సీతాలక్ష్మణులతో నడవికిఁ బంపెను. ఆ పుత్త్రుని నడవికిఁ బంపి, యా పుత్త్రవియోగదుఃఖము సైరింపఁజాలక, మిగులఁబొగిలి మృతినొందెను. ధర్మముల నెఱిఁగిన వాఁడా! నీ విప్పుడు రాజ వగుము. నీకు రాజ్యము వచ్చునిమిత్తమే నే నిది యంతయుఁ జేసితిని. నాయనా! దుఃఖసంతాపములను వదలి ధైర్యము నవలంబింపుము. ఈ యయోధ్యాపురమును, ఈ సుభిక్ష మైన రాజ్యమును నీ యధీనమైయున్నవి. ఓ పుత్త్రుఁడా! నీవు జాగు చేయక శాస్త్రవిధుల నెఱిఁగిన వసిష్ఠాది మహామునులు చెప్పు ప్రకారము ధైర్యవంతుఁడగు తండ్రికి సంస్కారము గావించి, పట్టాభిషేకముఁ జేసి కొనుము" అని కైక భరతునితోఁ జెప్పెను.

73-వ సర్గము

భరతుఁడు తండ్రి, తోఁబుట్టువులనుగూర్చి విలపించుట

భరతుఁడు కైకవలనఁ దండ్రి మృతినొందినదియు, తోఁబుట్టువులు సీతతోడ నరణ్యమునకుఁ బోవుటయు విని, దుఃఖసంతప్తుఁడయి యిట్లని యెః—"తండ్రిని, తండ్రితో సమానుఁడయిన నా యన్నను విడిచి, బెట్టచెడి దుఃఖించుచున్న నా కీ రాజ్యమేల? నీవు నా తండ్రినిఁ జంపి, అన్న నడవికిఁ బంపి, వైద్యుఁడు పుంటిమీఁద క్షారము నుంచునట్లు దుఃఖముమీఁద దుఃఖమును గలిగించితివి. కులమునకుఁ జేటు తెచ్చు టకై నీవు ప్రలయకాల రాత్రివలె మాయిల్లు సొచ్చితివి. మా తండ్రి నిన్నుఁ బెద్దదానిఁగఁ దెలియక యొడిలో నిప్పుఁగట్టుకొన్నట్లు నిన్నుఁ గట్టికొని మృతినొందెను. ఓ చెడు పనులందుఁ దలఁపుగలదానా! నీవు కావలె నని మా తండ్రికి మరణముఁ దెచ్చి పెట్టితివి. ఈ ఇక్ష్వాకువంశ మునకు నీ వజ్ఞానముచే సుఖమునుబోఁగొట్టి దుఃఖముఁ దెచ్చితివి. సత్య సంధుఁడును కీర్తిమంతుఁడునైన నాతండ్రి నిన్నుఁ బొంది, ఘోరాని దుఃఖముచే నొచ్చినవాఁడయి పరలోకమును జెందెను. ధర్మవత్సలుఁ

డయిన నా తండ్రియగు మహారాజేల నీచేఁ జంపఁబడెను? రాముని నేల యూరు వెడలఁగొట్టి యడవులకుఁ బంపితివి? కౌసల్యయు సుమిత్రయుఁ బుత్రశోకపీడితలయి, నా తల్లియగు నీకడఁ జేరి యిఁక జీవింతు రను మాట కల్ల. పెద్దలకడ నెట్లెట్లుండవలయునో, అదియెల్ల నెఱిఁగిన రాముఁడును తన తల్లియందువలెనే నీయందును భయభక్తులు గల్గి శుశ్రూషచేయుచుండునుగదా! దూరాలోచనగల నా పెత్తల్లియు ధర్మము నవలంబించి, నిన్నుఁ దన చెల్లెలితో సాటిగాఁ జూచుకొనుచుండును గదా. ఓ పాపిష్ఠురాలా! నీపైఁ బ్రేమగల యట్టి కౌసల్య కొమరుఁడును బుద్ధిమంతుఁడునునైన రామునికి నారబట్టలు గట్టించి, యడవికిఁ బంపి, నీ వెట్లు దుఃఖింపవు? చెడ్డపనులందు దృష్టిలేనివాఁడు, శూరుఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు, గుణవంతుఁడని ప్రసిద్ధిచెందినవాఁడునునైన రామునికి నారబట్టలొసఁగి యూరు వెడలఁగొట్టితివికదా! అట్లు చేయుట కేమి కారణముకలదు? నేను రామునియందు మిక్కిలి భయభక్తులు గలవాఁడనని వివేకహీనురాలవయిన నీ వెఱుఁగవైతివని తలఁచెదను. కావుననే నీవు రాజ్యముమీఁది యాశచే నీ యనర్థమును దెచ్చి పెట్టితివి. నేనన్ననో, పురుషశ్రేష్ఠులయిన రామలక్ష్మణులను జూడక యేశక్తిమహిమమువలన రాజ్యముఁ బరిపాలింప సాహసింపఁగలను? మేరుపర్వతము తలయందలి వనమునుంబోలె, బలిష్ఠుఁడైన దశరథనృపాలుఁడు బలవంతుఁడైన తన పుత్రుని రాముని నాదరువుచేసికొని యుండెను. అట్లుండఁగా, బరువుమోయఁగల గొప్ప యెద్దు మోయఁదగిన భారమును కోఁడె మెడమీఁదఁ బెట్టిన, నా భారము నాకోడె మోయఁజాలనట్లు దశరథునిచే రాముని తోడ్పాటువలన మోయఁబడుచున్న రాజ్యభారమును బసివాఁడనైన నేను మోయఁజాలను. ఆ బరువు మోయునంతటి శక్తి నా కెక్కడిది? అట్లు కాక, నాకు సామాద్యుపాయముల చేతఁగాని, బుద్ధిబలముచేతఁగాని రాజ్యపరిపాలనము సేయు శక్తి యుండినను నుండనిమ్ము. అట్లున్నను, పుత్రునందుఁ బేరాసగలిగిన నీ కోరిక నీడేర్ప నాకిష్టము లేదు. రాముఁడు తనతల్లియందువలెనే నీయందును భక్తిగౌరవములు గలవాఁడు గనుక, ఆయనకుఁ గోపము వచ్చునని పాపపుఁదలంపుగల నిన్ను విడువఁజాలకున్నాను. రామునికి

నీయందట్టి గౌరవము లేదేని, నిన్ను నేఁ బరిత్యజించియే యుందును. పాపబుద్ధిగలదానా! సచ్చరిత్రమును గోలుపోయినదానా! పెద్దలెల్ల దూషించునట్టి యీ దుర్బుద్ధి నీకెట్లు పుట్టినది? మా వంశమునఁ బెద్దల నాటినుండి పెద్దకుమారునికిఁ బ్రభుత్వ మొసఁగుదురు. అతనితమ్ములతని యందు భయభక్తుల గలిగి మెలఁగుచుందురు. ఓసీ క్రూరురాలా! రాజ ధర్మమును గమనింపవలె ననియు, రాజుల సాంప్రదాయకమైన మర్యాద మీఱరాని దనియు నీవు దెలియవైతివికదా. రాజధర్మముఁ బరికించి చూడఁగా, రాజ్యమునఁ బెద్దకుమారునికిఁ బట్టాభిషేకము జరుగుట క్షత్రియు లందఱకును సమానము. ముఖ్యముగ నిక్ష్వాకువంశపు రాజులకు మిక్కిలి సమ్మతమగు విషయము. కేవలము ధర్మమునే కాపాడు చుండువారును, కులమర్యాదలు, సదాచారములుం గలవారునునైన యీ యిక్ష్వాకువంశమువారికిఁ గల సచ్చరిత్రాభిమానము నీవలనఁ బాడైపోయెను. నీ పుట్టినింటివారగు రాజులు మిక్కిలి యోగ్యులు గదా! పెద్ద లందఱు నిందించెడు నీయజ్ఞానము నీ కెట్లు సంభవించినది? చెడుతలంపుగలదానా! నేను నీ కోర్కె నెఱవేర్పను. నీవు నాకుఁ బ్రాణ హానిచేయు నీ దుఃఖమును దెచ్చిపెట్టితివి. నీమనోరథము సిద్ధింపకుండు టకై యిదిగో చూడుము! ఇప్పుడు నేను బంధుజన ప్రియుండగు రాముని మఱలించుకొని వచ్చెదను. అట్లు రాముని మఱలించికొనివచ్చి, తేజస్సుచే వెలుఁగుచున్న యా రామునకుఁ బట్టముఁగట్టి మిక్కిలి దృఢ మయిన మనస్సుతో నతనికి దాసుఁడనై యుండెదను." అని యిట్లెఱుఁ గున గంభీరస్వభావముగల భరతుఁడు మిక్కిలి అప్రియములైన పలుకు లతో నామెను నొప్పించుచు శోకపీడితుఁడై, పర్వతముయొక్క గుహాయందున్న సింహమువలెఁ దద్దయుం బెద్ద గర్జించెను.

74-వ సర్గము

భరతుఁడు మఱల కైకేయిని దూషించుట

భరతుఁ డప్పుడు తల్లియగు కైక నవ్విధమున దూషించి, మఱల నత్యాగ్రహమునొందినవాఁడై కైకేయింజూచియిట్లనియె: "క్రూరురాలా! చెడునడతగలదానా! నీవు ధర్మముఁ బాసితివి గావున రాజ్యమునుండి తొలఁగిపొమ్ము. నేను మృతినొందితి నని నీ వేడ్చుచు నుండుము. నృపా

లుఁడుగాని, అతిధర్మశీలుఁడయిన రాముఁడుగాని నిన్నుఁ దిట్టిరా? ఏమియు లేకున్న, వారిలో నొక్కరికి మరణము మఱొక్కరికి వనవాసము నొకతూరిగా నెందుకుఁ దటస్థించెను. కులనాశకురాల వయిన నిన్ను భ్రూణహత్యాపాతకము చుట్టుకొనినది. నీవు నరకమునఁ బడుము. నీభర్తపోయినలోకము నీకు లభింపదు. నీవు ఘోర ప్రయత్నము నేసి, సకల లోకప్రియుండైన రాముని నడవికిఁ బంపి, నీ వొనర్చిన యీ పాపకార్యము నా మనస్సునకు గొప్ప భయముఁ దెచ్చుచున్నది. నీ నిమిత్తముయి నాతండ్రి మృతి నొందెను. రాముఁ డడవికిఁ బోయెను. నా కీ భూలోకమున నపకీర్తియుఁ గలిగెను. మాతృరూపిణి యగు నా శత్రువా! రాజ్యమునుగోరు క్రూరురాలా! చెడునడతగలదానా! పెనిమిటిని జంపుకొన్నదానా! నీవు నాతో నేమియుఁ బలుకుట తగదు. కౌసల్య, సుమిత్ర మొదలగు నా తల్లులందఱు కులముఁ జెఱుపఁబుట్టిన నీవలనఁ గడు వగలపాలయిరి. నీవు ధర్మాత్ముఁడును, వివేకియునైన యశ్వపతికిఁ బుత్రికవు గావు. తండ్రి కులమును రూపుమాపుటకై యచ్చట రక్కసివిగాఁ బుట్టితివి. నీవు రక్కసివి కావేని ధర్మమునందాసక్తిగలవాఁడును, సర్వకాలములందును సత్యముఁ దప్పనివాఁడును నగు రాముని నడవికిఁ బంపి, పుత్రవియోగ దుఃఖముచే మాతండ్రి స్వర్గమునొందునట్లు చేసియుందువా? పాపకార్యమే ముఖ్యముగాఁగల దానవై, నీవు నా తండ్రినిఁ బరలోకము నొందించి, నాతోఁబుట్టువుల నడవులపాలుచేసి, లోకుల కందఱకు నన్నప్రియునిఁజేసి, నీ చేసిన పాపమునెల్ల నా నెత్తినిఁ ద్రోఁచితివి. నీవు చెడుతలంపు గలదానవు నరకమున కేగుదానవునైనందున ధర్మాత్మురాలగు కౌసల్యయొక్క పుత్రు నడవులకుఁ బంపించి యామెకుఁ బుత్రవియోగ దుఃఖము గలిగించితివి. నీ వన్యాయ్యముగా సాధుబాధ చేసితివి కావున నీ విపు డెట్టి నరకలోకము నొందెదవో నాకుఁ దెలియకున్నది? నీ పాపమునకుఁ దగిన నరకలోకము నా కొక్కటియుఁ దోఁపలేదు. ఓక్రూరురాలా! కౌసల్యాపుత్రుఁడగురాముఁడు సదా బంధువుల కాదరువైనవాఁడనియు, నృపాలుని పెద్దకొడుకు గాన నాకుఁ దండ్రితోసాటియగువాఁడనియు నీకుఁ దెలియదయ్యెఁగదా? పుత్రుఁడనువాఁడు తల్లియొక్క ముఖము,కంఠము,

ట్రొమ్ము, కుక్షి, చేతులు, కాళ్ళు మొదలగు నంగముల వలనను, కన్నులు, ముక్కులు, చెవులు, నోరు మొదలగు ప్రత్యంగములవలనను, హృదయమువలనను బుట్టుచున్నాఁడు. కావునఁ దల్లికిఁ దనయంగ ప్రత్యంగహృదయములవలనఁ బుట్టిన పుత్రుఁ డెంతటి ప్రియుఁడో, తక్కిన బంధువు లంత ప్రియులు గారు. కావునఁ దల్లి కట్టిపుత్రుని నెడఁ బాసి యుండుట యెంతయో కష్టముగదా! తొల్లి యొకానొకప్పుడు, ధర్మములనెల్ల నెఱిఁగినదియు, దేవతలచేఁ బూజింపఁబడునదియునైన కామధేనువు భూలోకమున నాఁగేటి నీడ్చుచు, దున్నఁజాలక, సగము దినము దున్ని, యలసి నిర్జీవములవలెఁ బడియుండు తన పుత్రులగు రెండు వృషభములఁ జూచి, కన్నీటిచేఁ జెదరిన చూడ్కులు గలదై, పుత్రశోకముచే రోదనము సేయఁగా, నా కామధేనువునకుఁ గ్రిందుగాఁ బోవుచున్న మహాత్ముఁడయిన దేవేంద్రునియొడలిపై సువాసనకల సన్నని కన్నీటిబొట్లు పడినవి. ఇంద్రుఁడును దన దేహమునఁబడిన సువాసనగల కన్నీటిబొట్లను జూచి, యా కన్నీరు విడిచినది యుత్తమయగు కామధేనువని యెఱిఁగి, యాకసమునఁ గడుచింతతో విలపించుచు సంతసముఁ దక్కి కదలక నిల్చియున్న కామధేనువునకు నంజలి చేసినవాఁడై, విచారపడుచుఁ గీర్తిమతియు, వగపుచే నొచ్చినదియునైన యాకామధేనువుతో "మాలో నెవరివలనను నీకు భయము లేదుగదా. సకల జనముల మేలుగోరు కామధేనువా! నీవేల యిట్లు వ్యసనపడుచున్నావు? నీ వ్యసనమునకుఁ గారణమేమి? చెప్పు"మని యడిగెను. అంత ధైర్యముగలదియగు కామధేనువు ధీమంతుఁడగు మాటలలో నేర్పరియైనయింద్రునిఁ జూచి, "అయ్యయ్యో! మీ రన్నట్టియమంగళవాక్యమును నేను వినకుందునుగాక! అమరావతీ విభుఁడా! మీవలన నా కెట్టి భయమును లేదు. దేవేంద్రా! కృషీవలులు పెట్టెడి బాధలకు లోనయి, యెండవేఁడిమికి వాడుపాఱి, బక్కచిక్కి దీనులయి యాపదయం దున్న నా పుత్రులను జూచి, "అక్కటా! నా దేహమునుండి పుట్టినయీ వృషభము లిట్లు బరువు మోయఁజాలక కష్టములపాలయియున్నవి." అని విచారపడుచుఁ గన్నీరువిడిచితిని. లోకమునఁ గన్నకొడుకుంబో లెడు ప్రియుఁడు లేఁడుగదా!" అని చెప్పెను. ఇంద్రుఁడును "ఈ ప్రపంచ

మంతయుఁ దన కొడుకులు వేలకొలఁదిగ వ్యాపించియున్నను, ఇరువురు బిడ్డలు కష్టపడుచుండుట కింతగా వ్యసనపడుచున్నదే యీ కామధేనువు! లోకమునఁ బుత్రునికన్న ప్రియమయినవా రన్యులు లే"రని తలఁచెను. ఎల్లప్పుడు సాటిలేని మంచి నడవడి గలదియును, అందరికంటె మించిన కాంతిగలదియు, ఎడఁబాయని గుణములుగలదియునైన కామధేనువు స్వభావముచే సమస్తమును సృజింపశక్తిగలదై, లోకరక్షణము నిమిత్తము వేలకొలఁది బిడ్డలను సృజించి, పుడమియెల్ల వ్యాపింపఁజేసియున్నను, ఇరువురు పుత్రులయిడుములఁజూచి, విచారపడుచుండ, నొకపుత్రునిఁగన్న కౌసల్య రాముని బాసి యెట్లుండఁగలదు? అక్కటా! నీ వీ విడయొక్క యొంటికొడుకును వనంబునకుఁ బంపి యామెకునామె బిడ్డనికి నెడఁబాటు గలిగించితివి. కావున నీ వెల్లప్పుడు, ఇహపరములు రెండింటియందును దుఃఖము ననుభవించుచుందువు. నే నన్ననో మా యన్నకును దండ్రికిని బూజలు సల్పుచుఁ గీర్తిని వృద్ధిచేసికొనెదను. ఇది నిస్సంశయము. అటు కాదేని, బలవంతుఁడయిన కౌసల్యా పుత్రుఁడగు రాముని నిచ్చటికిఁ బిలుచుకొనివచ్చి, పట్టాభిషిక్తుఁ జేసి, మునులుండు నరణ్యములకు నేనే పోయెదను. చెడుకోర్కులు గలదానా! పురజనులందఱు కన్నీరుపెట్టుకొని చూచుచుండఁగా, నీవు సంపాదించి యిచ్చిన యీ పాపపు రాజ్యమును వహించి యుండఁజాలను. నీ వగ్నియందైనఁ బ్రవేశింపుము. నీవె దండకారణ్యములపాలుకమ్ము. లేక గొంతున కురియైన వేసికొనుము. ఇంతకన్న వేఱుశరణము నీకు లేదు. నిక్కముగు మగటిమిగల రాముఁడు మఱలఁ నయోధ్యకు వచ్చినప్పుడే నేను కల్మషములను బోఁగొట్టికొని కృతార్థుఁడ నయ్యెదను." అని కైకేయితో భరతుఁడు చెప్పెను. శత్రుసంహారియగు భరతుఁడు కోపముచేఁ గన్నులెఱ్ఱనచేసి, బల్లెముతోను, ఈఁటెతోఁ బొడువఁబడిన యేనుఁగువలె బుసకొట్టుచున్న పాముమాడ్కి నిట్టూర్పు నిగిడించుచు, నొడలిబట్ట వీడుట కూడ దెలియక, తాలుమారైన సర్వాభరణములతోఁ గూడి, యుత్సవానంతరమున నింద్రునివలె నేలఁబడి మూర్ఛిల్లెను.

75-వ సర్గము

భరతుఁడు కౌసల్యయొక్క నమ్మికకై యొట్టులు పెట్టుకొనుట

మగటిమిగల భరతుఁడు చాలసేపటికి లేచి కూర్చుండి తెలివినొంది, కండ్లనిండఁ గన్నీరుపెట్టుకొని, తన యభిప్రాయము చొప్పునఁ దన కొమరుఁడు రామునికై వగచుచుండు కైకేయిం జూచి, యచ్చట నప్పు డున్న మంత్రు లందఱు వినునట్లుగా దూషించి, వారిం జూచి, "నే నొకప్పుడు రాజ్యముగావలె నని కోరను లేదు. నేను తల్లితో మంతనము సేయను లేదు. నృపాలుఁడు కైకేయియొక్క ప్రోత్సాహముచే నాకుఁ బట్టాభిషేకము సేయవలె నని తలంచినదియు నాకుఁ దెలియదు. నే నెంతయో దూరదేశమున శత్రుఘ్నునితోఁగూడ నుంటిని. కావున ధైర్యశాలియైన రాముని నరణ్యమునకుఁ బొమ్మనినదియు, లక్ష్మణుఁడు, సీతయు నాతనిని వెంబడించిపోయినదియు నాకుఁ దెలియదు." అని గొంతెత్తి యఱచి చెప్పెను.

అవ్విధమున మొఱపెట్టుచున్న బుద్ధిమంతుఁ డగు భరతుని యొక్క గొంతుచప్పుడును కౌసల్య గుఱుతుపట్టి సుమిత్రం జూచి, "దయమాలినదై గొంతుకోసెడునట్టి పనులుచేయు క్రూరురాలగు కైకయొక్క కొడుకగు భరతుఁడు వచ్చినట్లున్నది. అతఁడు దూరదృష్టిగలవాఁడు. అతఁడు రాముఁడు డడవికిఁ బోవునప్పు డిచ్చట నున్నఁ దా నీ యపవాదమునకుఁ బాత్రుఁ డగుదునని మున్ముందుగా నాలోచించి, తల్లియొక్క బోధనచేతఁ దాతగారియింటికిఁ బోయినట్లు నెపముపన్ని, రాముఁ డడవికిఁబోయిన వెంటనే పట్టాభిషేకము చేసికొనుటకై మఱలివచ్చినవాఁడు. ఏమియు నెఱుఁగనివానికైవడి నిప్పుడు మాటాడుచున్నాఁడు. ఆహా! యితఁడు దూరాలోచన చేయువాఁడు" అని చెప్పి, వన్నె గఱఁగినదియు, మలినమంటినదియు చిక్కినదియునై నశరీరము గలిగి వణఁకుచు, మాటిమాటికి నొడలు దెలియక క్రిందఁబడుచు లేచుచు, భరతుఁ డుండు చోటికిఁ గౌసల్య దఱలెను. అంత భరతుఁడును యాకౌసల్యయొక్క నగరునకుఁ బ్రయాణమయ్యెను శత్రుఘ్నుఁడును తన యన్నయగు భరతుని వెంబడించి పోయెను. వా రిద్దఱు పోయి, కొడుకు నెడఁబాటుచేఁ దల్లడిల్లుచు నొడలు మఱచి

నేలఁబడియుండు కౌసల్యను కౌఁగిలించికొని, మంచి మనస్సుగలదైన పూజ్యురాలగు తమ పెత్తల్లి దుఃఖపడుచుండఁగాఁ, దామును నామె యొక్క వెతలఁ జూడఁజాలక యేడ్చుచుండిరి.

అప్పుడు కౌసల్య మిక్కిలి వగలపాలైనదై, భరతునిఁజూచి, "ఓరీ నాయనా! రాజ్యము గావలె నని కోరితివి. ఇదిగో రాజ్యము వచ్చినది. తండ్రి మృతినొందెను. రామలక్ష్మణు లడవుల కేగిరి. ఇఁక శత్రుఘ్నుఁడు చిన్నవాఁడు; నీకు లొంగినవాఁడు. వాఁడు నీకుఁ బ్రియుఁడు. కావున నీ రాజ్యము నిష్కంటకమయినది. నీకు శత్రు బాధ లేదు. అక్కటా, కైకేయి చేసిన క్రూరపుఁ బనిచేతఁగదా యింత వేగముగా రాజ్యము నీ చేతికి వచ్చినది. ఔరా! కటికిపనులనే వెదకు నట్టి యీ కైకేయి, నా కొడుకుచేత నారబట్టలఁ గట్టించి, యడవుల పాలుచేసి, యేమి లాభముఁ బడసినది? బంగరువంటి మేనిచాయ గల వాఁడును, విశేషకీర్తిశాలియునైన రాముఁ డున్నచోటికి నన్నును వేగి రమే తఱుమఁగొట్టఁగలదు. లేదేని, నేను స్వాయముగానే సుమిత్రను దోడ్కొని యగ్ని హోత్రుని ముందుంచుకొని రాముఁ డున్న యడవు లకు సుఖముగాఁ దఱలిపోయెదను. అట్లుకాదేని, పురుషశ్రేష్ఠుఁడైన రాముఁ డెచ్చటఁ దపస్సుచేయుచున్నవాఁడో యచ్చటికిప్పుడు నీవైనను నన్నుఁ గొనిపొమ్ము. ధనధాన్య సమృద్ధిగలిగి, రథగజతురగపదాతు లనెడి చతురంగబలముతో నిండియున్న యీ విశాలమైన రాజ్యమును కైక నీకు సంపాదించి యిచ్చినది. నీవు దీనిని సుఖముగా నేలుము" అని భరతునిఁ బలుతెఱఁగుల దూఱెను.

భరతుఁడును కౌసల్య యాడిన నిష్ఠురపు మాటలచేఁ బుంటి యందు సూదిచేఁ బొడువఁబడినవానివలె మనస్సున నధికముగ బాధ నొంది దుఃఖాతిశయముచే మిక్కిలి తల్లడిల్లి, యా కౌసల్యయొక్క కాళ్ళపైఁబడి మూర్ఛ నొందెను. మఱలఁ గొంతసేపటికి తెలివిఁదెచ్చు కొని లేచి, చేతులు జోడించి, యామె ముందట నిలిచి, యివ్విధంబునఁ బలువిధముల దుఃఖములపాలయి యున్న కౌసల్యతో నిట్లనియె.

"ఓ పూజ్యురాలా! యేమియు నెఱుఁగక నిరపరాధినై యున్న నన్నేల నిష్కారణముగ దూఱెదవు? రామునియెడ నాకుఁగల విస్తార

మైన నిశ్చలభక్తి నెఱుఁగవే? † నా యనుమతిమీఁదనే సత్యసంధుఁడు (=ప్రతిజ్ఞఁ దప్పనివాఁడును), సజ్జనశ్రేష్ఠుఁడునైన రాముఁ డడవికిఁ బోయి యుండునేని, నేను గురుముఖమున నేర్చిన శాస్త్రానుసారియయిన బుద్ధి నశించునుగాక. రాముని యరణ్యప్రవాసము నా సమ్మతిమీఁదనే నడచిన దగునేని, నేను మహాపాపాత్ములకుఁ గింకరుఁ డగువానికిఁ గలుగు పాతకమును, సూర్యుని యెదుట మూత్ర పురీషములను విడిచిన వానికిఁ గలుగు పాతకమును నిద్రించుచున్న యావును గాలితోఁ దన్నిన వానికిఁ గలుగుపాతకమును నాకుఁ గలుగును. నా యనుమతి మీఁదనే రాముఁడు వనంబులకేగియుండెనేని, పనివానిచేతఁ జాకిరి చేయించుకొని, బత్తెమియ్యక పంపిన యజమానునకుఁ గలుగు పాపము నాకుఁ గలుగును. రాముని వనవాసము నాకు సమ్మతమైయున్నయెడల, సకల జీవరాసులను దన పుత్రులతో సాటిగాఁ బాలించు రాజునకు ద్రోహముసేయు వారికిఁ గలుగు పాతకము నాకు సంభవించును; జనుల యాదాయము నుండి యాఱవపాలు పన్ను గైకొని, జనులను గాపాడనట్టి రాజు చెందెడి

† వాల్మీకి మహాముని భరతుని నెపమునఁ గొన్ని మహా ధర్మములను బోధించుచున్నాఁడు. సజ్జనుల కపాయంబుఁ దలఁచువానికి గురుముఖమునఁ బడసిన శాస్త్రజ్ఞానము నశించిపోవును. పాపాత్ములకుఁ గొల్వుకాఁడు కాఁగూడదు. సూర్యు నెదుటికిఁ దిరిగి మలమూత్రములు విడువరాదు. నిద్రించుచున్న యావును గాలితోఁ దన్నరాదు. పనివానిచేతఁ బని చేయించుకొని, బత్తెమియ్యకుండఁ బంపరాదు. అట్లు చేయుటచే వాఁడు సకుటుంబముగా దుఃఖమునొందుచుఁ దిట్టుకొనునుగావున నిది యజమానునికి శ్రేయస్కరంబుగాదు. రాజు తనదేశ ప్రజలను దన బిడ్డలనువలెఁ జూచుకొనవలెను. అట్లుచూచుకొను రాజునకు జనులు కీడు చేయరాదు. జనులను దన కొడుకులంబోలెఁ బాలింపని రాజునకుఁ గీడుసేయవచ్చును. రాజులు ఆఱవపాలు పన్నుఁ గైకొని జనులను బోషింపవలయును. అట్లు రాజు దానికంటె హెచ్చు పన్నుఁ గైకొన్నను, ఆఱవపాలు పన్నుఁ గైకొనియు, జనులను న్యాయ్యముగాఁ బాలింపకున్నను దోషవంతుఁడగును. యాగంబులందు యజమానుఁడు మునులకు దక్షిణ లిచ్చెదనని వాగ్దత్తముచేసి, యావల దాని నియ్యఁడేని, మహాపాతకంబు నొందును. ఘోరమయిన యుద్ధమునం దేక్షత్రియుండు శత్రువులకు వెఱచి వెనుకకు మఱలి పరుగిడరాదు. గురువు నాశ్రయించి, యాతని యనుగ్రహమున సూక్ష్మార్థములుగల శాస్త్రజ్ఞానముఁ బడసి, దానిని మఱచువానికి మహా పాతకము

పాపమును బొందుదును. ఎవనికీ రాముని ప్రవాసము సమ్మతముగా నుండెనో, వాఁడు యాగమునందు ఋషులకు దక్షిణ లొసఁగక నని మాటయిచ్చి యావల దాని నియ్యక యేమార్చునట్టివాఁ డొందు పాపము నొందును. ఎవని యనుమతిమీఁద రాముఁడు వనమున కేఁగెనో, వాఁడు రథగజతురగ పదాతులతో నిండియున్న యుద్ధరంగమునఁ బగతురం జూచి పరుగెత్తువానికిఁ గల్గు పాతకమును బొందును. ఎవనియనుమతిని రామునికి వనవాసమున గలిగెనో, చెడుతలంపుగల యాతఁడు గురుశుశ్రూష సేసి, ప్రయత్నపూర్వముగా జ్ఞానియగు నా గురువువలనఁ బొందిన మిక్కిలి సూక్ష్మవిషయములుగల శాస్త్రజ్ఞానమును మఱచిపోవునుగాక! ఎవఁడు రాముని నడవులకుఁ బంపుటకై ముందుగా యోచనలుచేసెనో, ఆ పాపాత్ముఁడు ఎత్తయిన మూపురములును, పొడవు చేతులుం గలవాఁడునై సూర్యచంద్రులంబోలె వెలుఁగుచు, రాజ్యమేలె

గలుగును. పాపాత్ములగువారు శ్రీరాముని రాజ్యపరిపాలన సమయంబున నుండఁజాలరు. పాయసము అనఁగా పాలతో నుడికించిన యన్నము. కృసరము అనఁగా నువ్వులు బెల్లము గలిపిన యొక వంటకము. ఛాగము అనగా మేకమాంసము. శ్రాద్ధాదులందును, బ్రాహ్మణ సంతర్పణములందును, బంధువులు అతిథులు తమ యింటికి వచ్చినప్పుడును ఈ మూటిని వండింపవలయును. అట్లు గాక యన్యత్ర సమయములందుఁగూడ వీనిని బచనము చేసి తినువాఁడు పాతకము నొందును. కావున వానిని తనకై వండరాదు. ఆవులను గాలితోఁ దన్నరాదు. పెద్దలను ఒకరు తిట్టునప్పుడె వినరాదు. అట్లుగాక తానే తిట్టుటకుఁ బూనిన నెంత గొప్ప పాతకంబు సంభవింపవచ్చును? నమ్మినవానికి ద్రోహము చేయరాదు. ఒకఁడు రహస్యముగా బయలుపఱుపఁగూడదని చెప్పిన తన యపవాదమును బయలు పఱుపరాదు. పరోపకారము చేయవలయును. చేసిన మేలు మఱువరాదు. ఆత్మహత్య చేసికొనరాదు. పెద్దలయెడ లజ్జగలిగియుండవలయును. బహుజనవిరోధంబు గలిగియుండఁ జనదు. గేస్తుఁడు శ్రేష్ఠమైన యొక పదార్థముఁ దెచ్చెనేని, భార్యకును, బిడ్డలకును, బనివారికి దానిని బెట్టినపిమ్మటనే తాను దినవలయును. అట్లు వారికిఁ బెట్టక తాను దినినచో మహాదోషము సంభవించును. సజ్జనుల కపకారంబులు సేయువానికి గుణవతియగు పత్ని దొరకదు. అగ్నిహోత్రాది సత్కార్యములు జరుగవు. సంతతి లేక వంశాభివృద్ధి నొందదు. వారిట్టిహపరముల రెంటిని బొరయఁజాలరు. సత్పురుషాపకారికి నాయుస్సు క్షీణించును. సంతతియుఁ గలుగదు. వాఁడు దుఃఖితుఁడై యుండును. రాజహత్య, స్త్రీహత్య వృద్ధహత్య గావించువానికి నితరహత్యలు సేయువానికంటె నెక్కుడు పాపంబు గలుగును.

డి రాముని జూడఁజాలఁడు. రాముని వనవాసమునకు సమ్మతించువాఁడు దయలేనివాఁడై, క్షీరాన్నమును, కృసరమును, మేకమాంసమును బితరులకును, బ్రాహ్మణులకును, నతిథులకును నివేదింపక తానే తిన్నవానికిఁ గలుగు పాపము నొందును; గురువ్రులను దిరస్కరించినవాని పాపమును బొందును. రాముని వనవాసమునకుఁ దలయూఁచినవాఁడు గోవును గాలితోఁ దన్నును; తల్లిదండ్రులు, ఉపాధ్యాయుఁడు మొదలుగాఁగల వారిని తిట్టును; నమ్మిన చెలికాని కెంతయు ద్రోహముఁ దలఁచును. రాముని వనవాసమును గోరినవాఁడు చెలికాఁడు తన ప్రాణస్నేహితుఁ డని చెప్పికొన్న రహస్యమును బయలుపఱచువానికిఁ గలుగు పాపము నొందును. ఎవఁడు రాముని వనవాసమున కంగీకరించెనో, వాఁడు పరోపకారశూన్యుఁడును, చేసినమేలు మఱచువాఁడును, ఆత్మహత్య చేసికొన్నవాఁడును, పెద్దలయెడ లజ్జమాలినవాఁడును, లోకులకెల్ల విరోధియు నగును. శ్రీరాముఁడరణ్యముల కేఁగుట నాకు సమ్మతముగా నుండు

భృత్యులను నిరాధారముగా విడువరాదు. లక్క, మద్యమాంసములు, ఇనుము, విషము మొదలగువానిని విక్రయింపరాదు. అవి విక్రయించుట మహాదోష ప్రదము. ఘోరయుద్ధమునందు శత్రువునకు వెఱచి పరువిడరాదు. అట్లు పరువిడుచు, వాఁడు చంపఁబడునేని, మహాపాతకముఁ బొందును. సజ్జనాపరాధి కల్మి లేక, యన్నమునకుఁ గష్టపడుచు బిచ్చమెత్తుకొనును. మద్యపానము, జూదము, స్త్రీమోహము చెఱుపు గల్గించునవి కావున సజ్జనుల కపకారమొనరించువాఁడు పై మూఁటిలో నొకదానియందుఁగాని, అన్నిటియందుఁగాని యాసక్తిగలిగి, దినదినమునకు బుద్ధి మాఱువలచే నశించునుగాన మద్యపానము సేయరాదు, జూదమాడఁగూడదు. స్త్రీలకు విశేషముగా లోఁబడఁగూడదు. సజ్జనుల కపకారమొనర్చువానికి ధర్మమందు శ్రద్ధయుండదు. అధర్మంబునందే వానికి బుద్ధి లయించు. వాని ద్రవ్యము నయోగ్యులపాలగును. కావున మానవుఁడు ధర్మమునందు శ్రద్ధయుంచవలెను. అధర్మమునం దాస్థ పనికిరాదు. ద్రవ్యము నయోగ్యులపాలు చేయరాదు. సజ్జనాపరాధి సంపాదించిన విస్తార ద్రవ్యము దొంగలపాలయిపోవును. సూర్యోదయసూర్యాస్తమానములందు నిద్రింపరాదు. అది మహాదోషము. కాపురమున్నయింట నిప్పుపెట్టుటయు, గురుభార్యాసంగమము చేయుటయు, నమ్మిన చెలికానికిఁ గీడు సేయుటయు మహాదోషకరములు గావున నష్మూషుపనులు సేయరాదు. దేవతలనుఁ బూజలు సేయవలయును. పితృప్రీతిగాఁ దర్పణాదులు చేయవలయును. తల్లిదండ్రులకు శుశ్రూషచేయ

నేని, తనయింట నాలు బిడ్డలుఁ బనివాండ్రు చుట్టుఁగూర్చుండి యాఁక లితో నకనకలాడుచుండఁగా, వారినందఱిని విడిచి, తా నొక్కఁడే తనివి తీఱఁ దినువానికిఁ గలుగు పాతకము నొందుదును. నేనే రాముని వన వాసమునకుఁ గారణభూతుఁడనుగా నుందునేని, నేను సమాన రూప వయోలావణ్యాదులుగల భార్యలభింపక, బిడ్డలులేక మృతినొందువాని కగుపాపమును, విహితధర్మములగు కార్యములను జేయక యిహపరములకు రెంటికిఁగాక చెడువాఁ డొందు పాపమును బొందుదును. రాముని నడ వికిఁ బంపుటకు నేను సమ్మతించియే యుందునేని, దీర్ఘాయుస్సునొందక, నాభార్యలందు సంతతి నొందక పోదును. రాముఁడు వనవాసమునకుఁ బోవ నేఁ బ్రయత్నించి యుందునేని, రాజులను, స్త్రీలను, వృద్ధులను

వలయును. ఇవి చేయకున్నయెడల మహా దోషము సంభవించును. మనము సర్వ ప్రయ త్నములచే సత్పురుషుల లోకము నొందుటకును సత్పురుషులు చేయు మంచిపనులు చేయుటకును బ్రయత్నింపవలయును. కావున నవి చేయనివాఁడు భ్రష్టుఁడగును. తల్లికి శుశ్రూష చేయవలయును. అది చేయఁడేని మానవుఁడు దోషియగును. సజ్జనవిరోధి దరి ద్రుఁడయి, యెక్కువ సంతతిగలవాఁడై, వారిని బోషింపఁజాలక రోగములలోఁ జిక్కు కొని, యెడతెగని కష్టములపాలగును. కావున సజ్జనాపరాధము సేయరాదు. యాచ కులకు నిచ్చెదనని యియ్యక పోరాదు. రాజవిరుద్ధకార్యములు సేయరాదు. కాఠిన్యము వహించి యుండరాదు. కపటము పూనరాదు. ఒరులను వంచనసేయరాదు. సజ్జనాప రాధమువలన నీ యిడుములు సంభవించును. ఋతుస్నాతయయి ఋతుకాలమునఁ బుత్రార్థియైవచ్చిన భార్యయొక్క మనోరథ మీడేర్పనివాఁడు మహా పాతకమునొందును. పరదారగమనము సేయరాదు. తన ధర్మపత్నులందే రమింపవలయును. అట్లుగాక, స్వభార్యనువిడిచి, పరదారగమనము చేయుట మహా పాపంబు. స్వభార్యయందు సంతతి నొందక, వేశ్యాలోలుఁడై యుండరాదు, అది మహా పాపము. నీటిలో మలమూత్రముల విసర్జింపరాదు. ఒరులకు విషంబుఁ బెట్టరాదు. బ్రాహ్మణపూజకుఁ గావలెనని విఘా తంబు సేయరాదు. ఆవు ఈనినపిదపఁ బది దినములగు నంతవఱకుఁ బాలు దీయరాదు. ఒకఁడు మిక్కిలి దప్పిగొని, "యయ్యా, తీర్థముఁ గొంచెమి"మ్మని వచ్చి యడిగినయెడల, వాని కెచ్చట నయినను దెచ్చియైనను దప్పి కియ్యవలయును. అట్లుండఁగా, తన యింటియందుఁ దీర్థముండియు నియ్యనియెడల, మహాపాతకంబు గలుగును. వారిలో నిద్దఱు జగడమాడుచుండినయెడల, వారి వివాదంబుఁ దీర్పఁ బ్రయత్నింపవలయునుగాని, వారి జగడము హెచ్చుచుండఁగా వేడుక చూచుచుండరాదు.

జంపిన పాపమును, నమ్మిన పనివానినిఁ బనినుండి తొలఁగించిన పాపమును నే నొందుదునుగాక! నేను రామప్రవాసనహేతు భూతుఁడ నయ్యెద నేని, లక్క, మద్యమాంసములు, ఇనుము, విషము మొదలగు నిషిద్ధ వస్తు విక్రయమువలనఁ గలుగు లాభముచేఁ గుటుంబము పోషించు వానికిఁ గలుగు పాపంబు నాకును గలుగును. నేను రాముని ప్రవాస మునకు సమ్మతించియుందునేని, శత్రుసేనలకు భీతిఁ గలిగించునట్టి యుద్ధ మున నెదిరి సేనలం జూచి పరువిడుచుఁ జంపఁబడువానికిఁ గలుగు పాపము నాకును గలుగును. నేనే యీ రాముని ప్రవాసమునకుఁ గారణంబౌదునేని, తలపుఱ్ఱె చేతఁ బట్టికొని, గుడ్డపేలికను గట్టుకొని, బిచ్చమెత్తుకొనుచు వెఱ్ఱివానివలెఁ దిరుగుచుందును. నేను రాముని యరణ్యవాసమున కొప్పుకొని యుందునేని, మద్యపానమున, జూద మున, స్త్రీలయందు నెల్లప్పుడు మనము చొప్పించి, కామక్రోధములకు లోఁబడియుందును. రాముని వనవాసమును నే నంగీకరించి యుందునేని, నా మన సెల్లప్పుడు ధర్మమునందుఁ జొఱక యన్యాయమునందె ప్రవర్తించునుగాక. మఱియు నా ధనము యోగ్యులపాలుగాక యయోగ్యులపాలగునుగాక! నేను రాముని ప్రవాసము నంగీకరించియే యుందు నేని, సకల విధములుగా నాచే సంపాదింపఁబడిన ధనమును దొంగలెత్తి కొని పోదురుగాక! రాముఁడు నా సమ్మతిమీఁద నరణ్యములకుఁబోయి యుందునేని, ప్రాతస్సాయంకాలములందు నిద్రించువానికిఁ గలుగు పాపము నొందుదును. రాముఁ డడవికేగుట నా యనుమతిమీఁద జరిగి యుండెనేని, ఇండ్లకు నిప్పుపెట్టినవానికిఁ గలిగిన పాపమును, గురుభార్యా సంగమము చేసినవానికిఁ గలుగు పాపమును, మిత్రద్రోహము సేయు వానికిఁ గల్గుపాపమును నేను బొందుదును. ఎవని సమ్మతిమీఁద నే రాము డడవికిఁబోయెనో, వాఁడు దేవతలఁ బూజింపనివానికిని, పితరులకుఁ దర్ప ణాదులు సేయనివానికిని, తల్లిదండ్రులకు శుశ్రూష సేయని వానికిని, గలుగు పాపమును బొందును. నా సమ్మతిమీఁద నే రాముఁ డడవికిఁ బోయియున్నయెడ, నేను సత్పురుషుల లోకమునొందక, సజ్జనులు గొని యాడెడి పనులఁ జేయక, సత్పురుషులు చేసెడు పనుల నాచరింపక వేగి రముగా నిప్పుడే నరకమునఁ బడిపోదును. పొడవుచేతులు గలవాఁడును,

వెడల్పు ఱొమ్ము గలవాఁడునునైన రాముఁడు నా సమ్మతిమీఁద నరణ్యములకుఁ బోయి యుండునేని, నేను దల్లికి శుశ్రూష సేయక చెడిపోదును గాక! నా యనుమతిమీఁద రాముఁ డడవులకేగియుండునేని, దరిద్రుఁడనై, బహు పుత్త్రుఁడనయి, రోగములఁబడి, యెడతెగని కష్టముల ననుభవింతును. నేను రాముని యరణ్యవాసమునకు సమ్మతించియుండునేని, పైనఁ గూర్చుండుటచే మోరలెత్తి యాచించుచుండు దీనుల కిచ్చెదనని చెప్పి, పిదప నీయనివానికిఁ గలుగు పాపమును నేను బొందుదును. రాముఁడు వనవాసమున కేగుట నాకు సమ్మతమగునేని, యెల్లప్పుడు అధర్మపరుఁడనై, కఠినుఁడనై, పాపినై, అపరిశుద్ధుఁడనై, రాజునకు వెఱచి మోసముచే జీవించువాఁడు చెందు పాపము నొందుదును. నా సమ్మతిమీఁదనే యీ కార్యము జరిగియుండునేని, దుష్టబుద్ధిగల వాడనై, ఋతుస్నాతయై ఋతుకాలమున వచ్చిన భార్యం జేరనివానికిఁ గలుగు మహా పాపమును నేను బొందుదును. నేను రాముని యరణ్యవాసమున కంగీకరించి యుండునేని, వివేకశూన్యుఁడనై, న్యాయమందు శ్రద్ధమాని స్వభార్యను విడిచి, పరదారలతో రమించువాఁ డొందు పాపమును నే నొందుదును. నేను రామప్రవసాంగీకారి నయియుండునేని, భార్యనువిడిచి, వేశ్యాలోలుఁడయి, స్వభార్యయందు సంతతి నొందని బ్రాహ్మణునికిఁ గలుగు పాపము నాకుఁ గల్గును. నేను రాముని యరణ్యవాసమునకు సమ్మతించియే యుండునేని, నీటిలో మలమూత్రాదులను విసర్జించి నీటిని జెఱుచువాఁడును, విషము పెట్టువాఁడును, బొందు పాపమును నే నొక్కఁడనే చెందుదును. రాముని వనవాసమునకు నే నంగీకరించియుండునేని, బ్రాహ్మణపూజను బాపబుద్ధిలోఁ జెఱుపువాఁడును, లేఁదూడగల యావుపాలు దీసినవాఁడును బొందు నరకలోకములను బొందుదును. నేను రాముని యరణ్యవాసమున కొడఁబడి యుంటినేని, ఒకఁడు దప్పిగొని వచ్చినప్పుడు, ఇంటనీరుంచుకొనియు, లోభముచే లేదని వానిని బంపువాఁ డెంతపాపము నొందునో యంత పాపము నే నొందుదును. నే నా రాముని యరణ్యవాసమున కిష్టపడిన వాఁడనయి యుంటినేని, దారిలో నిద్దఱు సరిగాఁ బోరాడుచుండఁగా, వారిలో నొక్కనియందుఁ బక్షపాతముచే వానిజయముఁగోరి వానికి

నుపాయము చెప్పియిచ్చువానికిఁ గలుగు పాపము నాకుఁ గలుగును" అని యివ్విధమున రాజపుత్త్రుఁడయిన భరతుఁడు బెనిమిటిని బోఁగొట్టి కొని, కొడుకు నడవులపాలుచేసి దుఃఖించుచున్న కౌసల్య కనేకవిధము లచే నమ్మిక పుట్టించు మాటలు పల్కుచునే దుఃఖపీడితుఁడై క్రిందఁ బడెను. అట్లు పెట్టుకొనరాని యొట్టులు పెట్టుకొనుచు, దుఃఖముచే నొచ్చినవాఁడై మూర్ఛనొందియున్న భరతునిఁ జూచి, "ఓ నాయనా! పతిపుత్త్రవియోగముచే నా దుఃఖము హెచ్చుచున్నది. నీవు వినరాని యొట్టులు పెట్టుకొనినందున, నాదుఃఖము మఱింత హెచ్చినదై, నాప్రాణము లెగసిపోవునట్లున్నవి. నా బిడ్డఁడా! నీవును లక్ష్మణుని చొప్పుననే భాగ్యవశమునంజేసి, ధర్మమునుండి చలింపకున్నావు. నీవు ప్రతిజ్ఞదప్పనివాఁడవై సత్పురుషుల లోకము నొందఁగలవు" అని చెప్పి, తోఁబుట్టువులందు మిగులఁ బ్రేమగలవాఁడును, దీర్ఘబాహువునైన భరతునిఁ దన తొడమీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టికొని కడుదీనముగ నంగ లార్చెను. ఇట్లు వగలపాలై మిగులఁ బరితాపంబుఁ జెంది, ధైర్యముఁ బాసి భరతుఁడు వ్యసనపడుచుండఁగా, మైమఱపువలనను, దుఃఖము యొక్క యావేగమువలనను అతని మనస్సు గలఁత చెందెను. అట్లు భరతుఁడు విలపించుచు, నడుమనడుమ మైమఱపునొందుచు, బుద్ధిసెడి, నేలఁమీఁదఁబడి మాటిమాటికి వేఁడి నిట్టూర్పులు నిగిడించుచు దుఃఖ ముతోఁ గన్నుఁ గూర్కక యారేయియెల్ల నెట్టకేలకుఁ బుచ్చినవాఁ డయ్యెను.

76-వ సర్గము

భరతుఁడు దశరథునకు సంస్కారము చేయుట

మాటలలో నేర్పరియు, సంధ్భముఁలకుఁ దగినట్లు మాటాడు వాఁడునునగు వసిష్ఠుఁడు, ఇత్తెఱఁగున వగలఁబొగులుచు మైమఱచి క్రిందఁబడియుండు భరతునిఁజూచి "విస్తారమైన కీర్తిగల రాజపుత్త్రుఁడా! దుఃఖమువలదు. నీకు మేలయ్యెడు. ఇప్పుడు దశరథమహారాజునకుఁ జేయఁదగిన యుత్తరక్రియలను జేయుము." అని చెప్పఁగా, ధర్మవేత్త యగు భరతుఁడు దుఃఖముబాసి, ధైర్యముపూని, ప్రేతకృత్యముల నన్నింటినిఁ జేయఁదొడఁగెను. అంతట భరతుఁడు దశరథుని, కళేబర

మును నూనెకొప్పెరనుండి యెత్తించి, పుడమిమీఁదనుంచి, పసుపువన్నెగల మోముతోఁగూడి, నిద్దురపోవునట్లుండు నృపాలుని సకల రత్నములచే నలంకరింపఁబడి మేలిమి పాన్పునందుఁ బరుండఁబెట్టియు, మిక్కిలి నొచ్చినవాఁడయి, “ఓ నృపాలా! నేను పరదేశమున కేగి రాకయుండఁగా, ధర్మముల నెఱింగిన రాముని బలవంతుడైన లక్ష్మణుని వనమునకుఁ బంపి, నీవేమి చేయఁదలఁచితి? మహారాజా! పుణ్యకర్మములు సేయునట్టి పురుషోత్తముఁడయిన రామునిఁ బాసి, యాదరువులేక విలపించుచుండు మమ్ము విడిచి, నీవెచ్చటికేగితివి? ఓ నా తండ్రీ! నీవు స్వర్గమునకుఁబోయి, రాముఁడును వనమున కేగఁగా నీ పత్తనమునందలి జనుల యోగక్షేమములు విచారించువాఁడెవ్వఁడు? నృపాలా! నిన్నుఁబాసి, భర్తలేనిదై యా పురము చంద్రుఁడులేని రాత్రిమాడ్కిఁ గాంతి దఱిగియున్నది” అని దశరథనృపాలునిఁగూర్చి విలపించెను. ఇట్లు భరతుఁడు దీనవదనముతోఁ గలఁతచెందినమనముతో నేడ్చుచుండ వసిష్ఠమహామునీంద్రుఁడు భరతు నవలోకించి, “దీర్ఘబాహుఁడా! యీ నృపాలునికిఁ జేయవలసిన యుత్తరక్రియలు విచారముమాని జాగ్రత్తతో లోపము వాటిల్లకుండునట్లు కావింపుము” అని చెప్పెను. అంతట భరతుఁడు వసిష్ఠమహామునిమాట గారవించి, ఋత్విక్పురోహితాచార్యులను ద్వారగాఁ గార్యములను నడపుఁడని తొందరపఱుపఁగా, వారు గృహాంతర్భాగమున శవమున్నందున నగ్నిహోత్రశాలనుండి వెలుపటికిఁ గైకొని రాఁబడియున్న యగ్నిహోత్రములు యథావిధిగా దెచ్చిరి. అంతఁ బరిచారకులు నిర్జీవుఁడయిన దశరథుని కళేబరమును, బల్లకియందుఁ బరుండఁబెట్టి, మహాదుఃఖముతోఁ గన్నీరువిడుచుచు మోసికొనిపోవుచుండఁగా, జను లందఱు బంగారమును, వెండిని, అనేకవిధములగు వస్త్రములను మార్గము పొడుగునను విరఁజల్లుచు శవమునకు ముందుగాఁ బోయిరి. మఱి కొందఱు చందనాగరు చూర్ణములను, గుగ్గిలమును జల్లుచు సరళమను ధూపమును వేయుచు పద్మచూర్ణమును, దేవదారుచూర్ణమును నాభూమీశుని కళేబరముపైఁ జల్లుచుఁ దీసికొనిపోయి శ్మశానమున నా దశరథుని కళేబరమును జితియందుంచిరి. అంత భరతుఁడు నృపాలుని దేహముపై నగ్ని హోత్రముంచిన పిదప శాస్త్రప్రకారముగా ఋత్వి

జులు పైతృమేధికములగు మంత్రములను బఠించిరి. మఱికొందఱు సామగులు సామగానముఁ జేసిరి. ఆ దశరథుని భార్యలును వృద్ధులతోఁ గూడినవారలై వారివారిగౌరవములకుఁ దగినట్లు పల్లకులమీఁదను, రథములమీఁదను గూర్చుండి నగరునుండి వెడలి వెలుపలికివచ్చిరి. అంత ఋత్విజులును కౌసల్యాదులగు దశరథనృపాలుని యంతఃపురపుఁ గాంతలందఱును, భరతుఁడును దుఃఖముచే నొచ్చినవారలై, పెక్కుయాగము లొనర్చిన యానృపాలునియొక్క కళేబరమునకు నప్రదక్షిణముఁ గావించిరి. అప్పుడు కౌసల్యాదులగు స్త్రీ లందఱు నాఁడుక్రౌంచ పక్షులమాడ్కి వేలకొలఁదిగా మోఁఱలెత్తి మొఱలిడుచుండిరి. అట్లు స్త్రీ లందఱు విలపించుచు, మాటిమాటికి మైమఱపునొందుచు, రథము లందుఁ గూర్చుండి సరయూనదిగట్టున దిగిరి. అట్లు నృపాంగనలును, మంత్రి పురోహితులును భరతునిచే మహారాజునకు జరుగవలసిన పితృకార్యములను నడిపించి, కన్నీరుగ్రమ్మిన కన్నులుగలవారలై పట్టణము ప్రవేశించి, † పది దినంబులు నియమముతో నుండి యావల నాశౌచమును దీర్చుకొనిరి.

77-వ సర్గము

భరతుఁ డస్థి సంచయనమునకుఁ బోయి విలపించుట

అటుతర్వాతఁ బదియవదినమునందలి యుత్తరక్రియ కాఁగానే భరతుఁ డంటుతీర్చుకొని, పండ్రెండవదినమునఁ దండ్రికి షోడశ సపిండీకరణాదులగు నుత్తరక్రియలను నిర్వర్తించి, బ్రాహ్మణులకు సమృద్ధముగా నన్నముఁ బెట్టించి, హిరణ్యదాన, గోదాన, ఛాగదాన, శయ్యాదాన, వాహనదాన, గృహదాన, రజతదానాదులగు షోడశ మహాదానములను, భూదాన, దాసదాన, దాసీదాన, వాహనదానా ద్యుపదానములను జేసి, వారిని దనివి నొందించెను. అంతఁ బదుమూఁడవనాఁటి వేకువను దీర్ఘ బాహువగు భరతుఁడు, అస్థి సంచయనార్థ మయి, శ్మశాన

†షోడశేనభూపాలాః==“రాజులకుఁ బదునాఱు దినంబులచేత నాశౌచంబు తీరును” అని యుండ నీ భరతుఁడు పదిదినములే యాశౌచ మున్నందున కేమి కారణము?” అని యాక్షేపింప, “క్షత్రియస్తు దశాహేన స్వకర్మనిరతః శుచిః” స్వకారమును దప్పక చేయుచుఁ బరిశుద్ధుఁడయియున్న క్షత్రియుండు పది దినములె యాశౌచం బాచరింప వచ్చునని విశేష విధియున్నందున భరతాదులు పది దినములే యాశౌచ ముండిరి.

మునకుఁ బోయి దుఃఖాక్రాంతుఁడై, డగ్గుత్తికతో నేడ్వ నారంభించి, కాష్ఠమునొద్దఁ గూర్చుండి, తండ్రి నుద్దేశించి, ఓ తండ్రీ! రాముడు చీర జటాజినములను దాల్చినవాఁడయి యడవికిఁ బోవ, శూన్యమయిన యీ యయోధ్యాపురమున నన్నొంటరినిగా విడిచి స్వర్గమునకుఁ బోతివి. తన యొక్క కొడుకు నరణ్యమునకుఁ బంపి, దిక్కులేక పతినే దిక్కుగా నెంచియున్న మా తల్లియగు కౌసల్యనుకూడ విడిచి యెక్కడికిఁ బోతివి?" అని చెప్పుచుఁ గాలుటచే నెఱ్ఱగానుండు నదియు, గాలిన యస్థులు గలదియు, తండ్రి శరీరమును బోఁగొట్టి నదియునైన యాచితిప్రదేశమును జూచి, గట్టిగా నఱచుచు, దీనుఁడై రోదనము చేయుచు, బగ్గములచేఁ బైకెత్తఁబడుచు జాఱి క్రిందఁబడిన యింద్రధ్వజమువలె భరతుఁడు నేలపైఁబడెను. అంత నతని మంత్రులు భరతుఁడు గ్రిందఁబడుటను జూచి, లేవనెత్తఁగోరి, తొల్లి పుణ్యక్షయమునఁ గ్రిందఁబడిన యయాతిని లేవనెత్తుటకై ఋషు లేతెంచిన చాడ్పున నాతని దగ్గఱ కేతెంచిరి. శత్రుఘ్నుఁడును దుఃఖాక్రాంతుఁడై పడియున్న భరతునిఁజూచి సైఁగదప్పి నృపాలునే తలఁచుచుఁ గ్రిందఁ బడెను. ఆ శత్రుఘ్నుఁ డట్లు కొంతతడ వొడలు దెలియక పడియుండి, మఱల లేచి, తండ్రియొక్క గుణములను అంగములను దలఁచి తలఁచి పిచ్చివానివలె యిట్లుమిగులవిలపించెను. "మంథరవలనఁ బుట్టినదై, కైకయను మొసలిచే భీతికరమైన, వరదాన రూపమై చొర నలవిగాని దగు శోకసముద్రమున మే మిందఱమును మునిఁగితిమి. ఓ నాయనా! నీచే నెల్లప్పుడు బుజ్జగింపఁబడుచుండు సుకుమారుఁడును, పసివాఁడునునై విలపించుచున్న భరతుని విడిచి, నీ వెచ్చటికిఁ బోయితివి? ఓ నాయనా! యింకఁమీఁద మాకు అన్నపానాదు లమర్చి, వస్త్రాభరణాదులను యథేష్టముగా నొసఁగి, మమ్ముఁగాపాడువాఁ డెవ్వఁడు? ఓ నాయనా! ధర్మజ్ఞుఁడు, మహాత్ముఁడు, ప్రభువునగు నీవు లేనిదైన యీ భూమి బ్రద్దలు కావలసినది. ఏల యింకను బ్రద్దలుకాకున్నది? తండ్రి స్వర్గమున కేగెను; అన్న యరణ్యమునకుఁబోయెను; ఇక నాజీవితమేల? కావున నేను నగ్నిప్రవేశము చేసెదను. యిక్ష్వాకువంశపు రాజులచేఁ బాలింపఁ బడినదియు, పాడువడినదియు నగున యోధ్యను తండ్రిని, అన్నను

బోఁగొట్టుకొనిన నేను బ్రవేశింపను. నే నరణ్యములందుఁ జొచ్చెదను." అని రోదనము చేయుచుండెను. వారి వెంబడి వచ్చిన వారందఱు నా భరతశత్రుఘ్నుల విలాప ప్రకారమును, దుఃఖమును జూచి, తామును మిక్కిలి దుఃఖముచే నొచ్చినవారైరి. అప్పుడు భరతశత్రుఘ్ను లిద్దఱు విలపించి విలపించి రోదనముచేసి యలసినవారై కొమ్ములు నఱికిన వృషభములనలె నేలమీఁదఁబడి పొరలుచుండిరి. అప్పుడు సత్స్వభావుఁడును, పండితుఁడును, రాజపురోహితుఁడునైన వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు భరతుని లేవనెత్తి కూర్చుండఁబెట్టి, "ఓ సమర్థుఁడా! నీతండ్రి మరణించి నది మొదలిడి పదమూఁడవ దినము. ఈ దినమున నస్థి సంచయనము చేయవలసి యుండఁగా నేల యాలస్యము చేయుచున్నావు. ఆఁకలి దప్పులు, శోకమోహములు, మృదమిచావులు అను నీ మూఁడుద్వంద్వము లందఱికిని గలవు. అవి యెవరికిని దప్పించుకొన నలవిగాదు. అట్టివానిని గూర్చి మూఢునట్లు నీవు విచారపడఁ దగదు" అని చెప్పెను. తత్త్వము నెఱిఁగిన సుమంత్రుఁడును శత్రుఘ్నుని లేవనెత్తి యూఱడించి "నాయనా! జాతస్య మరణం ధ్రువం" అని యున్నది. ప్రపంచమున జన్మించిన ప్రతి జంతువు గిట్టవలసినదే. దానింగూర్చి విచారపడి యుప యోగము లేదు" అని బోధించెను. కీర్తిమంతులైన యా నరశ్రేష్ఠులగు భరత శత్రుఘ్నులు లేచి, ఎండచేతను వానచేతను గొట్టువడియున్న యింద్ర ధ్వజమువలెఁ బ్రకాశించిరి. అప్పుడు మంత్రు లేడ్పుచే నెఱ్ఱ వారిన కన్నులనీరు దుడుచుకొనుచు దీనముగా మాటాడుచునున్న రాజ పుత్త్రులను మిగిలిన యుత్తరక్రియలు సేయుటకై తొందరపఱచిరి.

78-వ స ర్గ ము

శత్రుఘ్నుఁడు మంథరను జంపఁబూనుట

అటుపిమ్మట లక్ష్మణుని సోదరుఁడగు శత్రుఘ్నుఁడు గృహమునకు వచ్చిన పిదప రామునికడ కేగఁదలఁచియున్న దుఃఖపీడితుఁడగు భరతుని జూచి "సర్వభూతములకు రాముఁడు గతియయియుండ నాతనిం గూర్చి విచారమేటికి ? బలవంతుఁడయిన యట్టి రాముఁడొక స్త్రీచే నడవికిఁ బంపఁబడెనుగదా. బలపరాక్రమములుగల లక్ష్మణుఁడును తండ్రి మాట మీఱి యేల రాముని నాఁపియుండఁగూడదు? దశరథుఁడు, చెడ్డదైన

కైకకు లోఁబడి చెడ్డదారికి దిగకముందే, న్యాయాన్యాయములు విచారించి యాతనిమాటను దిరస్కరించి యుండవలసినది" అని చెప్పుచుండఁగా, గూనిదగు మంథర, మంచి గంధము పూసికొన్నదియు, మేటి పుట్టములను గట్టినదియు, నానావిధములగు భూషణములచే నలంకరింపఁబడినదియు, చిత్రవర్ణములైన మొలనూళ్ళను, మఱియు ననేక భూషణములుదాల్చినదయి త్రాళ్లతోఁ గట్టఁబడిన యాఁడుకోతివలెఁ గన్పట్టుచుఁ దూరుపువాఁకిటయొద్ద కేతెంచెను. అప్పుడు ద్వారపాలురు కడుఁ బాపాత్మురాలును దయలేనిదియునగు కుబ్జను బట్టుకొని శత్రుఘ్నుని యెదుటికిఁ దెచ్చి నిలఁబెట్టి "ఓ రాజపుత్రా! యెవతెవలన రాముఁడడవికిఁబోయెనో, ఎవతెవలన మీతండ్రి మృతినొందెనో, క్రూరహృదయ యగు నాపాపాత్మురాలి నిదిగో పట్టితెచ్చితిమి. మీకెయ్యది యిష్టమో, యాదండనను దీనికిఁ జేయుఁడు"అని చెప్పిరి. వ్రతనియమముగల శత్రుఘ్నుఁడును ద్వారపాలుర మాటఁ గైకొని, కడు వగచి యంతఃపురమందున్నవారి నెల్లరఁ జూచి, "ఏ క్రూరురాలగు మంథర నన్నును, నా తోఁబుట్టువులను, నా తండ్రిని నోర్వరాని కష్టములందుఁ బెట్టినదో, యామంథర తన పాపకర్మములకు ఫలమును బొందునుగాక" యని చెప్పి, చెలికత్తెల నడుమనున్న యా గూనిదానిని గట్టిగాఁ జేయి పట్టియీడ్చెను. అంతట నా గూనిది యిల్లెత్తిపోవునట్లు బిగ్గఱగా నఱచెను. అంత దాని చెలికత్తెలందఱు మిగుల సంతాపము నొందినవారలై శత్రుఘ్నుఁ డలిగియుండుటనుజూచి, "ఈ శత్రుఘ్నుఁడు మనలను సాధింప నుద్యమించినవాఁడు. ఇఁక మనల నితఁడు మిగిలింపఁబోఁడు. కావున మన మిప్పుడు దయగలదియు, దానశీలయు, ధర్మజ్ఞురాలును, కీర్తిమతియునైన కౌసల్యను శరణు చొత్తము. ఆమెయె మన కిప్పుడు గతి"యని యనుకొనుచు నలుకెలఁకులకుఁ బరువిడిపోయిరి. శత్రువులను దహించు శక్తిగల శత్రుఘ్నుఁ డలుకచేఁ గన్ను లెఱ్ఱఁజేసి, మొఱలిడుచుండు మంథరను నేలఁబడఁద్రోసి, యీడ్చెను. ఆ శత్రుఘ్నుఁ డీడ్చుకొనిపోవునప్పుడు, ఆ గూని మంథరయొక్క వింతలైన నానావిధములగు భూషణము లచ్చటచ్చటఁ గ్రిందరాలిపడెను. అప్పుడట్టులెల్లెడలఁ జెదరిపడియున్న నగలతో నొప్పుచున్న యా రాజమందిరము శరదృతువునందలి యాకసమువలెఁ బ్రకాశించుచుండెను.

బలవంతుఁడగు నా పురుషశ్రేష్ఠుఁడయిన శత్రుఘ్నుఁడు కోపముతో మంథరను గట్టిగాఁ బట్టుకొని, దానిని విడిపింపవచ్చిన కైకేయిని బెదరించి పరుసనిపలుకులు పలికెను. కైకేయియు నాపరుషవాక్యములకుఁ గడుంగడు దుఃఖించుచు శత్రుఘ్నుఁ డేమిజేయునో యన్న వెఱపుచేఁ దత్తరపాటొంది తన కొమరుని శరణుచొచ్చెను. అంత భరతుఁడామెనుజూచి కోపముతో మండిపడుచున్న శత్రుఘ్నునిఁ జూచి, "ఓ నాయనా! సకలజంతువులందును స్త్రీజాతి నెంత యపరాధమున్నను జంపరాదు గావున దీని నేమియుఁ జేయక విడువుము. ఓర్పు వహింపుము. ధార్మికుఁడైన రాముఁడు, తల్లిని జంపినవాఁడనని నా మీఁదఁ గోపపడఁడేని, చెడ్డపనులు చేయునదియు, పాపాత్మురాలునునైన యీ కైకను జంపివేయుందును. పోనీ, ఈ గూనిదాన్నినైనఁ గూలిచ్చెదమన్న, దీనిని జంపినది గూడ ధర్మాత్ముఁడగు రాముఁ డెఱుఁగునేని, మనలను పలకరింపఁడు. ఇది నిస్సంశయము" అని చెప్పఁగా, లక్ష్మణుని తోఁబుట్టువగు శత్రుఘ్నుఁడు భరతుని మాటలు విని, కోపమణఁచుకొని, మంథరను విడిచిపెట్టెను. ఆ మంథర శత్రుఘ్నునిచే విడువఁబడి, కైకేయియొక్క పాదముల పయిఁబడి, వేఁడినిట్టూర్పులువిడిచి, మిగులవగచుచు జాలిపుట్టునట్లు విలపించెను. అప్పుడు భరతుని తల్లియగు కైకేయి, శత్రుఘ్నుఁడు మెడఁబెట్టి త్రోయుటచేఁ దెలివిదప్పినదియు, నొచ్చినదియునై, వలలోఁ జిక్కుకొని దిక్కు తోఁచకయున్న యాఁడు క్రౌంచపక్షివలెఁ జూచుచున్న గూనిదానిని దగ్గఱకుఁ జేర్చి మెల్లగా నోదార్చెను.

79 వ సర్గము

భరతుఁడు రామునిఁ బిలుచుకొని రాఁ బయనమగుట

అంతటఁ బదునాలవనాటి వేఁకువనే, రాజాంగము వారందఱుఁ గూడివచ్చి భరతునింగూర్చి, "యెక్కువ కీర్తిగల యో రాజపుత్త్రుఁడా! కడు గొప్పవాఁడగు దశరథుఁడు, పెద్దవాఁడయిన రాముని, బలవంతుఁడయిన లక్ష్మణుని నడవులకుఁ బంపి, తాను స్వర్గమున కేగెను. నీ విప్పుడు మాకుఁ బ్రభువవు గమ్ము. ఇప్పు డీ దేశ మరాచకమైనను, దైవబలముచే నెట్టి యన్యాయమునకును పాలుగాకున్నది. ఇట్లే యెప్పటికి నుండు నని తలంపరాదు. అభిషేకమునకుఁ గావలసిన వస్తువుల నెల్లఁ దెచ్చి, నీ

బంధువులును, జనులును నీ రాకకై వేచియున్నారు. నరశ్రేష్ఠుఁడా! వంశ పరంపరగా వచ్చిన యీ శాశ్వతమగు రాజ్యము ననుగ్రహించి, పట్టముఁ గట్టుకొని, మమ్ము నేలుము" అని ప్రార్థించిరి.

నియమముఁ దప్పనట్టి భరతుఁడు తన యభిషేకము నిమిత్తము తేఁబడియున్న పదార్థములనెల్లఁ దిలకించి, ప్రదక్షిణ నమస్కారములు నేసి, యా జనుల నందఱను నుద్దేశించి, "ఓ జనులారా! మా వంశమునఁ బెద్దవానికిఁ బట్టముఁగట్టుటయె యెల్లప్పుడు నాచారము. అది మీరెఱిఁగియుండియు నిట్లు నన్నుఁ జెప్పుట యుచితముకాదు. మా పెద్ద యన్నయగు రాముఁడు మీకు రాజు గాఁగలఁడు. నే నతనికి బదులుగాఁ బదునాలుగేం డ్లరణ్యమున నుండెదను. చతురంగబలముగల గొప్పసేన నాయితముసేయుఁడు. నేనడవి కేగి మా యన్నను రామునిఁ దోడితెచ్చెదను. ఈ యభిషేకమునకై సిద్ధముచేయఁబడిన సకలసామగ్రిని ముందుంచుకొని రామునిఁ గొనివచ్చుటకై నేనే యడవికిఁ బోయెదను. ఆ వనముననే యీ యభిషేకద్రవ్యములతో నతనికిఁ బట్టాభిషేకముసేసి, యజ్ఞగృహమునుండి యగ్నిహోత్రుని దెచ్చున ట్లచ్చటినుండియె రామునిఁ దోడితెచ్చెదను. తల్లియని మాత్రము పేరుకొనఁదగిన యీ నా తల్లియొక్క మనోరథమును నెఱవేర్పను. నేనే యడవులం దుండెదను. రాముఁడే పుడమిఁ బాలించువాఁడు గాఁగలఁడు. మీరు శిల్పులతోఁ జెప్పి మిట్టపల్లములు సరిచేసి దారివేయింపుఁడు. కొండదారుల నెఱిఁగినవారలను దోడుగా వెంట నేతెంచుట కేరుపాటు చేయుఁడు" అని చెప్పెను.

ఇవ్విధమున రామునిఁ బిలుచుకొని వచ్చు నిమిత్తము ప్రస్తావించుచున్న నృపకుమారుఁడగు భరతునిఁ జూచి జను లందఱు "ఓ రాజపుత్రా! నీవు జ్యేష్ఠుఁడగు రామునకు రాజ్యము నీయఁగోరుచున్నావు గాన నిన్ను రాజ్యలక్ష్మి తానే వరింపఁగలదు" అని మంగళకరమును, ఉత్తమమును నయిన మాటను చెప్పిరి. భరతుఁడు సెప్పిన వాక్కులను విని మిగుల సంతోషము నొందిన యా రాజకర్తల కన్నులనుండి యానందబాష్పములు వెలువడినవి. అంత మంత్రి పురోహితాది సభ్యు లందఱు విచారముమాని మనమున సుఖించుచు, శిల్పివరశ్యులచే వన

మార్గము చక్కఁ బెట్టింపను, మార్గ రక్షకుల నియమించుటకును నుత్తరు వొసఁగి, "ఓ రాజపుత్రా! మార్గము చక్కపఱుపఁబడుచున్నది. వన మార్గ ప్రదర్శకులగు కాపలివారును నియమింపఁబడిరి" అని భరతునితో విన్నవించిరి.

80-వ సర్గము

శిల్పులు వనమునకు మార్గమును నిర్మించుట

అంత భూప్రదేశము లెచ్చట నెచ్చట నేయే రీతిగా నుండునో యది తెలిసినవారును, లోఁతయిన బావులు మొదలగు వానినుండి నీరు చేదుటకు వలయు త్రాళ్లు మొదలగువానిని జేఁదువారును, తమ పనులం దెక్కువ జాగ్రత గలవారు, శూరులు నగు ఉప్పరవారును, యంత్రములను నిర్మించువారును, కూలివాండ్రును, గొప్ప శిల్పులును, యంత్ర నిర్మాణమునందు నేర్పరులగు వారును, వడ్రంగులును, దారుల నేర్పఱచు వారును, చెట్లు నఱకువారును, బావులు త్రవ్వువారును, సున్నపుఁబని చేయువారును, వెదురుపనులఁ జేయువారును, మార్గము లంతకుమున్ను చూచిన యనుభవశాలురును, ముందుగాఁ బయనమైరి. ఆ తీరున వనప్రదేశమునకుఁ బోవుచున్న విస్తారమగు జనసమూహము పున్నమనాఁడు పొంగెక్కిన సముద్రమువలె శోభిల్లుచుండెను. బాటలు వేయుటయందు నేర్పరులగువా రందఱు తమవారిం జేర్చుకొని, తమ తమ పనులకుఁ గావలసిన కొఱముట్లు గైకొని ముందుగా వెడలిరి. వా రట్లు పోవుచు, కొమ్మలను, తీగలను, పొదలను, మొక్కలను, ఱాలను పలువృక్షములను నరుకుచు దాఁటిపో నలవికాని యరణ్యమున మార్గము నేర్పఱుపఁ దొడఁగిరి. చెట్లు దట్టములై చొఱనలవికాకయున్న చోట్లఁ గొందఱు గొడ్డళ్ళతోను, ఉలులతోను, అంపములతోను, జెట్లను నఱికిరి. చెట్లులేక బట్టబయలుగా నుండు చోట్లఁ జెట్లను నాఁటిరి. మఱి కొందఱు కడుబలశాలురు కోయ నలవికాకయుండు నవురుగడ్డిని గాల్చి, యచ్చటచ్చటఁ బోవ నలవికాకయున్న ప్రదేశములను సమపఱచిరి. మఱికొందఱు దారి కడ్డముగా నున్న పాడుబావులను, వెడల్పయిన బొరియలను, పల్లములను మన్నుద్రోసి పూడ్చి సమముచేసిరి. కొంద ఱచ్చటచ్చటఁ గట్టవలసినవానిని గట్టిరి, పొడిసేయఁ దగినవానినిః బొడి

చేసిరి. పగులఁగొట్టఁదగిన తిప్పలు మొదలగువానిని పగులఁగొట్టిరి. కొందఱు శీఘ్రకాలములోపల స్వల్పప్రవాహములకుఁ గట్టలుకట్టి, వానిని యందు సముద్రముతో సాటియగునట్లు నీటిని నిలువఁజేసిరి. కొందఱు నీళ్లులేని తావులందుఁ బలుతెఱఁగులైన గొప్పబావులను ద్రవ్వించి, వాని చేరువ విశ్రమించుటకుఁ దగిన తిన్నెలఁ గట్టిరి. అట్లు వారిచే నేర్పఱుపఁబడిన యా సేనలమార్గము సున్నపుఁ బూఁతతోఁ గూడిన పై ప్రదేశముగలదియు, చక్కఁగఁ బూఁచిన పూలచెట్లతోఁ గూడినదియు, మదించి యెక్కువ కూఁతలు గూయుచున్న పక్షులగుంపు గలదియు, టెక్కెములచేఁ గై సేయఁబడినదియు, గలయంపి చల్లఁబడినదియు, నానా విధములగు పుష్పములుచల్లుటచే శోభిల్లుచున్నదియునై దేవమార్గముంబోలె నెంతయుఁ బ్రకాశించుచుండెను. మార్గనిర్మాణానంతరమున నృపాలుని యధికారులందఱు దమ బుద్ధికిఁ దోఁచినట్లు భృత్యులకుఁ బనిచేయ నానతియొసఁగి, భరతుఁడు దారిలో దిగుటకై తగు గుడారములను వేయఁదలఁచి, వానికిఁ దగు ప్రదేశము నేర్పఱుపనందఱుగూడి యాలోచించి, నానావిధములగు తియ్యని ఫలములతోఁ గూడినవై మనమునకు రమ్యములైయుండు ప్రదేశములందు మహాబుద్ధిశాలియగు భరతునకు సమ్మతములయిన శిబిరములను శుభనక్షత్రములతోఁ గూడిన శుభముహూర్తములందు నిర్మింపించి, వానిని సకల భూషణములతో నలంకరించిరి. భరతునికొఱకై నిర్మింపఁబడిన యా గుడారములు విస్తారమైన యిసుకతోఁగూడి, యగడ్తలచేఁ శోభిల్లుచు నింద్రకీల పర్వతముంబోలి, రాజగృహములు, ధనికగృహములు, ఏడంతస్తుల మేడలును గలిగి, టెక్కెలతోఁగూడినవై వరుసలుదీర్చిన గొప్ప వీథులచే వెలయుచు, ఆకాశమునకు వ్యాపించుచున్నవో యన్నట్లుండు గువ్వల గూళ్లు కొనలందుఁగల యెత్తైన విమానములతోఁ గూడి, దేవేంద్ర భవనముమాడ్కి శోభిల్లుచుండినవి. అయ్యధికారులిట్టి గుడారములను నానావిధ వృక్షములుగల వనములతోను, చల్లని తేఁటనీటితోను, గొప్పచేఁపలతోను గూడియున్న గంగానదివఱకు నిర్మించిరి. ఆవల వీలుపడమిచే వానిని నిర్మింపరైరి. రేయియందు చంద్రనక్షత్రములతోఁగూడి నిర్మలమయిన యాకాశము వెలుఁగు

చందమున నేర్పరులగు శిల్పులచే క్రమక్రమముగా నిర్మితమయి రమ్యమయియుండు నా రాజమార్గము వెలయుచుండెను.

81-వ స ర్గ ము

భరతుఁడు రామునియొద్దకుఁ దరలుట

అంత నభ్యుదయ యుక్తమగు నపరరాత్రియందు మాటలలో ననేకభేదముల నెఱిఁగిన సూతమాగధులు మంగళయుక్తములగు స్తోత్రములచే భరతుని స్తుతించిరి. జాములు దెలియుటకై వాయింపఁబడు దుందుభివాద్యము బంగారుకోణములచే వాయింపఁబడినది. శంఖములును, వేవేలు స్వరములుగల వాద్యములును పలుమాఱులు వాయింపఁబడినవి. ఆ కడు గొప్పదైన వాద్యములధ్వని యాకసమును నింపుచు, దుఃఖపడుచున్న భరతుని మఱింత దుఃఖపఱచెను. భరతుఁడును మేలుకొంచి, "యీవాద్యములు వాయింప నక్కఱలేదు. నేను రాజను గాను" అని చెప్పి; శత్రుఘ్నునిఁజూచి యిట్లనియె. "ఓ శత్రుఘ్నా! కైకేయి లోకమున కంతకు నెంత యపకారము చేసినదో చూడుము. దశరథనృపాలుఁడు నన్ను దుఃఖముల పాలుచేసి స్వర్గతుఁ డయ్యెను. అట్టి న్యాయ పరిపాలకుఁడైన దశరథనృపాలునియొక్క రాజ్యలక్ష్మి సముద్రమున మాలిమిలేని యోడవలె నల్లాడుచున్నది. ఎవఁడు మనకు గొప్ప యాదరువుగా నుండెనో, యా రాముని నీనాతల్లి నీతిఁదప్పి యడవికిఁ బంపినది." ఇట్లు చెప్పుచు విలపించుచుండు భరతుం జూచి, యంతిపురపు చానలందఱు గొల్లున జాలిపుట్టున ట్లేడ్చిరి. అట్లు భరతుఁడు విచారపడుచుండఁగా, రాజధర్మముల నెఱిఁగినవాఁడును, కీర్తిమంతుఁడునునగు వసిష్ఠ మునీంద్రుఁడు శిష్యసమేతుఁడై, బంగారుతోఁ జేయబడి, మణులుచెక్కఁబడిన రమ్యమయియొప్పుచున్న యింద్రసభయగు సుధర్మనుబోలియున్న యిక్ష్వాకువంశాధీశ్వరు సభయందుఁ బ్రవేశించి, మెత్తని పఱపుఁబరచిన బంగారుమయమయిన పీఠమునఁ గూర్చుండి దూతలను రాఁబనిచి, "మీరు వేగ నేగి, మంత్రులను, బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్యులను, కూటముల యధికారులను, కడువేగముగాఁ దోడ్కొనిరండు. మనకు నవసరముగాఁ గావలసిన పని యొండు గలదు. రాజపుత్రులతో సమేతులయిన కీర్తిమంతులగు భరత శత్రుఘ్నులను, యుధాజిత్తు, సుమంత్రుఁడు ననుమంత్రులను,

మఱి మన మేలు గోరెడు హితులను బిలిచికొనిరండు" అని యాన తిచ్చెను. జనులు రథ, గజ, తురగముల నెక్కి వచ్చెడు నపుడు మిక్కిలి గొప్పదగు కోలాహల ధ్వని పుట్టెను. అంత రథారూఢుఁడై వచ్చు చుండు భరతునిఁ జూచి, దేవతలు దేవేంద్రునిఁ గొనియాడునట్లు, జనులు దశరథునిఁబోలెఁ బలుతెఱఁగులఁ గొనియాడిరి. గొప్ప గొప్ప చేపలతోను, నీటి యేనుఁగులతోను గూడి, కదలని జలముగలిగి రత్న ములును, శంఖములును, ఇసుకయుఁ గలిగియుండు మడుపుంబోలి, దశరథ పుత్రులగు భరతశత్రుఘ్నులచే శోభిల్లుచున్న యా సభామంట పము పూర్వము దశరథునితోఁ గూడియున్నప్పటి దానివలెనే వెలయు చుండెను.

82-వ సర్గము

భరతుఁడు ససైన్యుఁడై యడవికిఁ దఱలుట

బుద్ధిమంతుఁడగు భరతుఁడు పూజ్యులగు వసిష్ఠాది మునులతో నిండి నిశ్శబ్దముగనున్న యా సభామందిరమును పూర్ణచంద్రుఁడు రాత్రినివలెఁ జూచెను. అప్పుడు పెద్దలందఱు మేలిమి బట్టలను గట్టు కొని, నెత్తావిగల గంధము నలఁదికొని వచ్చి వారి వారి గౌరవములకుఁ దగినట్లుగ నా సభలోని యాసనంబులందుఁ గూర్చుండిరి. అపుడు వారి మైపూఁతల డాలుచేతను, బట్టల కాంతిచేతను శ్రేష్ఠమైన యా సభ వెలుఁగఁజేయఁబడినదై, పండిత జనములతో నిండి, రమణీయమగుచు, పున్నమ చందురునితోఁ గూడినశరత్కాల రాత్రివలె మిక్కిలి వెలుఁగు చుండెను.

అప్పుడు ధర్మవేత్తయగు పురోహితుఁడు రాజులను, జనుల నందఱను జూచి, భరతునితో దిన్నని మాటల నిట్లనెను. "ఓరి నాయనా, నీ తండ్రి యగు దశరథుఁడు సత్యసంధుఁడై, ధనధాన్య సమృద్ధిగలిగి, విశాలమై యున్న యీ భూమండలమును నీకొసఁగి స్వర్గము నొందెను. శాశ్వత మైన ధైర్యముగలవాఁడగు రాముఁడు తండ్రిమాట నెఱవేర్చుట యను తన పెద్దల నడవడిని జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని, ఉదయించిన చంద్రుఁడు వెన్నె లను బాయనట్లు తండ్రి యాజ్ఞను మీఱక యరణ్యమునకుఁ బోయెను. తండ్రియు, నన్నయు నీ కొసఁగిన నిష్కంటకమైన యీ రాజ్యమును

మంత్రులను సంతోషపఱచుచు ననుభవింపుము. వేగిరమె పట్టాభిషేకము చేసికొమ్ము. ఉత్తర దక్షిణ పశ్చిమ దేశ వాసులగు రాజులును, సింహాసనములేని సామాన్య రాజులును, పశ్చిమదేశవాసులగు యవనులును, సముద్ర మధ్యములందలి దీవులం దుండు రాజులును రత్నములను గానుకగా నొసఁగుదురుగాక." అని వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు భరతునితోఁ జెప్పెను. ధర్మజ్ఞుఁ డయిన భరతుఁడును వసిష్ఠుని వాక్యమును విని దుఃఖముపొంగుచుండ ధర్మమునందలి యాసక్తిచే రాముని మానసమున ధ్యానించెను. కలహంసముయొక్క కంఠస్వరముఁబోలు కంఠస్వరము గలవాఁడును, ప్రాయపువాఁడును నైన యా భరతుఁడు కన్నీటిచే సువ్యక్తముకాని మాటలతో సభనడుమనే రామునిఁ దలఁచికొని రోదనంబుసేసి, పురోహితుం జూచి, "యిట్టి యధర్మమైన మాటను చెప్పుటకుఁ దమ కెట్లు నోరాడెను" అని యాతనిని నిందించి, మఱల నమ్మునీంద్రాదులం జూచి, "మీర లిట్లు చెప్పితిరే' బుద్ధిమంతుఁడును బ్రహ్మచర్య వ్రతము జరుపువాఁడును, వేదాధ్యయనము చేసి, పిదప వ్రతస్నానమొనర్చి, జ్ఞానవంతుఁడై, ధర్మకార్యములందుఁ బ్రయత్నపడుచుండువాఁడునునైన రామునియొక్క రాజ్యమును నాబోటివాఁ డపహరించునే? దశరథునికిఁ బుట్టినవాఁ డెట్లీపని సేయఁగలఁడు? రాజ్యము రామునిది. నేనును రామునికింకరుఁడను. ఈ విషయమున నేది న్యాయమో మీరే చెప్పవలయును. రాముఁడు నాకంటెఁ బెద్దవాఁడు; శ్రేష్ఠుఁడును, ధర్మాత్ముఁడును; దిలీపనహుషులతో సాటియగువాఁడును. కావున దశరథునికిఁ బిదప రాముఁడే రాజ్యమున కర్హుఁడు. దుష్టు లాచరించునదియు, నరకము నొందించునదియునైన యీ పాపకార్యము నే నాచరింతునేని, నే నిక్ష్వాకువంశమునకుఁ జెఱపనచేటునైన వాఁడ నగుదును. నా తల్లికిఁ గలిగిన చెడుతలంపు నా కింతయు సమ్మతము గాదు. నే నిచ్చటనుండియే చొరరాని యరణ్య ప్రదేశము లందుండు రామునికిఁ జేతులు జోడించి మ్రొక్కెదను. రాముని ననుసరించియే నేఁ బోయెదను. మనుజశ్రేష్ఠుఁ డగు నా రాముఁడే రాజు. రాముఁడు ముల్లోకములనైనను బాలింపఁగలఁడు." అనెను.

సభాసదులందఱు భరతుని ధర్మము దప్పని యామాటలను విని రామునియందే దమ మనస్సులను లగ్నింపఁజేసి, సంతసంపుఁ గన్నీటిని విడిచిరి. మఱల భరతుఁడు సభ్యుల నందఱను జూచి, "నే నట్లు మా యన్నను నిగ్రంథముచేతనయిన నడవినుండి మఱలింపఁజాలనేని, యార్యుఁడగు లక్ష్మణుఁ డుండునట్లే నేను నచ్చటనే యుండెదను. సుగుణులు, సజ్జనులునైన తమయందఱి యెదుటనే బలవంతపెట్టియైనను, మా యన్నను దోడ్కొనివచ్చుటకుఁ దగు ప్రయత్నములనెల్లఁ జేసెదను. దారిని బాగుచేయుటకును, దారితోడుగ నుండుటకును దగినకూలివారిని వెట్టివారిని, అనేకులను, ఇదివఱకే పంపితిని. కావున, సర్వవిధముల నతనిఁ బిలిచికొని వచ్చుటకు నేఁ బోవలయును." అని యందఱు వినునట్లుగా చెప్పి ధర్మాత్ముఁడును, తోఁబుట్టువులం దెక్కువ ప్రేముడి గలవాఁడునైన భరతుఁడు దగ్గఱ నిలఁబడియున్న యాలోచన పరుఁడగు సుమంత్రునిం జూచి యిట్లనియె: "సుమంత్రా! నీవు వేగిరముగా నేగి నాయాజ్ఞగాఁ బ్రయాణమును జాటింపుము. సేనలను గొనిరమ్ము." అని చెప్పెను. మహాత్ముఁడయిన భరతుని యాజ్ఞను శిరసావహించి, హర్షముగలవాఁడైన సుమంత్రుఁడు శ్రద్ధతో భరతుఁడు సెప్పినచొప్పున నన్ని పనులను గావించెను. సేనాధిపతులును, జనులును రామునిఁ బిలిచికొనివచ్చుటకై యొసఁగిన యానతిని విని, పరమానందభరితులైరి. ఆ పురియందలి యుద్ధవీరుల పత్నులు సంతసముతోఁగూడినవారయి ప్రతియింటను దమతమ భర్తలను దొందరపఱచిరి. సేనాధిపతులు వడిగాఁ బోవు గుఱ్ఱములను, ఎద్దులబండ్లను, రథములను, కాలి బలమును గొనివచ్చి భరతునకుఁ దెలిపిరి. అప్పుడు భరతుఁడు ప్రయాణమునకుసిద్ధమయి వచ్చినిలిచియున్న యాబలమునుజూచి ప్రక్కనున్న సుమంత్రునిఁజూచి, వసిష్ఠముని సముఖమున నే "సారథీ, నా రథము సిద్ధపఱుపుము" అని చెప్పెను. అంత సుమంత్రుఁడు భరతునాజ్ఞను విని, యానందభరితుఁడై, వేగవంతములయిన గుఱ్ఱములు గట్టిన రథమును ద్వారలోఁ దెచ్చి సిద్ధపఱచెను. శాశ్వతమైన ధైర్యముగలవాఁడును, ప్రతాపవంతుఁడును, విడువని పరాక్రమము గలవాఁడునునైన భరతుఁడు మహారణ్య మధ్యమున నున్న కీర్తిశాలియగు తన యన్నను బతి

మాలి తోడ్కొని రాఁగోరి, సుమంత్రునితో నిట్లనియె. "సుమంత్రా, నీవు లేచివేగముగఁ బోయి సేనానాయకులతో సేనలను సిద్ధపఱుపుఁడని చెప్పుము. లోకముయొక్క మేలుఁగోరి, వనమున నున్నట్టి హితుఁడయిన రాముని బ్రార్థించి, యిచ్చటికిఁ బిలుచుకొని రాఁ గోరుచున్నాను." అని చెప్పెను. సుమంత్రుఁడును భరతునియాజ్ఞను శిరసావహించి, నిండిన మనోరథము గలవాఁడయి, పౌరులలో ముఖ్యులను, సేనాధిపులను, చెలికాండ్రను "మీ రందఱు త్వరగా రావలయును" నని యాజ్ఞాపించెను. అంతటఁ బ్రతియింటనున్న బ్రాహ్మణులు, రాజులు, వైశ్యులు, శూద్రులు భరతుని వెంబడిఁ బోఁగోరి యుత్తమజాతియందుఁ బుట్టిన గుఱ్ఱములను, ఏనుఁగులను, ఒంటెలను, వేసడములను, రథములను బ్రయాణమునకై సిద్ధముచేసిరి.

౮౩-వ సర్గము

—భరతుఁడు పయనమై గంగాతీరమున విడియుట—

అంత, భరతుఁడు వఱువాతనే లేచి, శ్రేష్ఠమైన రథము నెక్కి, రామునిఁ జూచుటయందలి తమితో వేగముగాఁ బయనమయ్యెను. అతనిమంత్రు లందఱును, పురోహితుఁడును, సూర్యరథము మాడ్కి వెలుగుచుండునట్టి హయములు గట్టిన రథము నెక్కి, యాభరతుని యగ్రభాగమున బయలువెడలిరి. ఆయిక్ష్వాకుకులప్రకాశకుండైన భరతుని వెంబడి తొమ్మిదివేల యేనుఁగులు తరలినవి. నానావిధాయుధములను దాల్చిన విలుకాండ్రగు రథికులఱువదివేలును లక్షమంది గుఱ్ఱపురౌతులును ప్రతిజ్ఞ దప్పనివాఁడును, ఇంద్రియముల నణఁచినవాఁడును, గుణవంతుఁడని ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడును నైన యా భరతుని వెంబడించిరి. ప్రఖ్యాతిగన్న కౌసల్యయు, సుమిత్రయు, కైకేయియు రామునిఁ బిలుచుకొనివచ్చుటయందు మక్కువ గలవారలై వెలుఁగుచున్న వాహనములపైఁ గూర్చుండి వెంబడించిరి. మఱియు నయోధ్యాపురవాసులగు జనులును, పెద్ద లందఱును రాముని, లక్ష్మణుని, సీతను జూడఁగోరి, "మేఘముంబోలి నల్లనైనవాఁడును, దీర్ఘబాహుండును, విడువని సత్త్వమును, గట్టి నియమముఁగలవాఁడును, లోకమునకు దుఃఖమును బోఁగొట్టువాఁడును నైన రామునిమన మెప్పుడు చూడఁగలము?

సూర్యుఁ డుదయించుచు లోకమంతటియొక్క చీఁకటిని బోకార్చునట్లు,
రాముఁడు దర్శనమాత్రముననే మన శోకముఁ బోఁగొట్టఁగలఁడు."
అని యిత్తెఱఁగున నా రామునిఁగూర్చి పలుతెఱఁగులైన వింత వింతలగు
కథలను జెప్పికొనుచు, మనములం దుప్పొంగుచు, నొండొరులఁ గౌఁగి
లించుచుఁ బయనమైరి. అచ్చట నెవ్వరెవ్వరు రామునకు నిష్టులో,
ఎవ్వరు పట్టణనివాసులో, యాజను లందఱు సంతోషభరితులై,
రామునిఁ జూడఁ బయనమైరి. వారితోడ ననేకులు రత్నముల సానపెట్టు
వారును, మంచి మనసుగల కుమ్మరులును, గుడ్డలవారును, ఆయుధము
లచే బ్రతుకువారును, నెమ్మితెక్కలవిసనకఱ్ఱ కట్టువారును, అంపపుఁ
గోఁతకాండ్రును, రంగులు తీర్చువారును, రత్నములు మొదలగు
వానికి బెజ్జములు వేయువారును, దంతపుఁబనులు సేయువారును, పాల
గాఱ మొదలగు సున్నపుఁబూఁతపనులు సేయువారును, సుగంధ ద్రవ్య
ముల నాశ్రయించి జీవించువారును, పేరు వహించిన కంసారులును,
కంబళ్లు దుడుచువారును, అభ్యంజనాది స్నానములు చేయించువారును,
ఒడళ్లు పిసుకువారును, వైద్యులును, ధూపములు వేయువారును, మద్య
ములు పక్వముచేయువారును, చాకళ్లును, సాలెలును, పల్లెలందును
గొల్లపల్లియలందును నుండు పెద్దకాఁపులును, నట్టువకాండ్రును, చెంబడు
లును గాంతలతోఁ గూడి చక్కని వేషములు దాల్చి, తెల్లని బట్టలను
గట్టుకొని యొఱ్ఱని గంధముఁ బూసికొని నానావిధ యానముల నెక్కి,
భరతుని వెంబడించి, యా రామునిఁ జూడఁ దఱలిరి. యోగనిష్ఠగల
వారును, వేదవిదులును, సదాచార సంపన్నులునైన వేలకొలఁది బ్రాహ్మ
ణులును ఎద్దులబం డ్లెక్కి యా భరతుని వెంబడించిరి. సేన
లును గగ్గురుపాటుతోను వేడ్కతోనుఁగూడి, యన్నయందుఁ
బ్రేమగలిగి యన్నను బిల్చుకొని రాఁబోవుచున్న కైకయీసుతుని భర
తుని వెంబడించెను. వారు రథగజాశ్వాది యానములమీఁదనే కడు
దవ్వేగి, రాముని చెలికాఁడగు గుహుఁడు బంధుమిత్రాది సంపన్నుఁడై,
జాగ్రత్తతో నేలుచుండెడి గంగానదీతీరమునందలి శృంగిబేరపురముఁ
జేరిరి. భరతుని వెంబడించి పోవుచున్న సేనయు చక్రవాకపక్షులచే
నొప్పుచున్న గంగానదీతీరముఁ జేరి యచ్చట నిలిచిన ధాటియును, భర

తుఁడు తనసేనలు దారినడకచే డస్సియుండుటను, గంగానదియందలి లేట నీటిని జూచి, మంత్రుల నందఱ నవలోకించి, “ఇష్టము చొప్పున మన సేనల నిచ్చటనే నిలువఁజేయుఁడు. ఈరేయి యిచ్చట నలఁతఁ దీర్చుకొని, రేపటిదినమున నీ పుణ్యప్రదమైన గంగానదిని దాఁటుదము. అంతియకాక, స్వర్గము నొందిన మా తండ్రికిఁ బుణ్యలోకావాప్తికై, జలతర్పణముఁ గావింపఁ గోరియున్నాను.” అని చెప్పెను. మంత్రులందఱు “మహా ప్రభూ! చిత్త మట్లే” యని, సేనల నన్నింటిని వేఱువేఱుగాఁ దమ తమ యిష్టము చొప్పున విడియఁ జేసిరి. భరతుఁడును గంగానదియొడ్డున వేయఁబడిన గుడారమునందు దిగి, మహాత్ముఁడయిన రామునిఁ దెచ్చు విషయముఁగూర్చియే యాలోచించుచుండెను.

84-వ సర్గము

గుహుఁడు భరతునికి నతిథిసత్కారము సేయుట

గుహుఁడు గంగానదీతీరమున విశ్రమించియున్న గొప్ప సేనను జూచినంతనే, తత్తరపడుచు బంధువులం జూచి “ఈ గొప్పసేన యపారమయిన సముద్రముంబోలెఁ దోఁచుచున్నది. ఎంత తడవు మనమున యోచించినను, దీనియంతము తెలియరాకున్నది. చెడుతలంపుగల భరతుఁడు తానే యేగుదెంచినట్లున్నది. అవును. అదిగో కాంచనవృక్షముతోఁ జేయఁబడిన టెక్కెము గానిపించుచున్నది. రథమునందు గనఁబడుచున్న మహాకాయుఁడు భరతుఁడే. అతఁడు జాలరుల నందఱిని గట్టివేయుటకో, లేక మనల నందఱిం జంపుటకో వచ్చుచున్నాఁడు. అటు గాదేని, కైకేయీ సుతుఁడు రాజగుటకు నర్హుఁడగు రాముఁ డేతెంచినపిదపఁ దన కీ రాజ్యము దొఱకుట యరుదగునో యని తలఁచి, తండ్రిచే నడవులకుఁ బంపఁబడిన రాముని వధింప నేగుదెంచెనో! రాముఁడు నాకుఁ బోషకుఁడును, చెలికాఁడును. కావున మీ రందఱు నతనికి మేలుగోరుచు, యుద్ధసన్నద్ధులై గంగానదీతీరప్రాంతములందుఁ దిరుగుచుండుఁడు. మీలోఁ గొందఱు సేనలతోడం గూడి యోడలందే మాంసము, పండ్లు, దుంపలు మొదలగువానిం దినుచు నేటిని గాపాడుచుండవలయు. ఏనూఱు పడవలలో పడవకు నూఱుగురి చొప్పున యువకులు సన్నద్ధులయి యుండవలయు. భరతుఁడు రాముని కిష్టుఁడుగ నుండు

నేని, యీ సేనలతోడ నితనిని దాఁటింతము." అని తనవారికిఁ జెప్పి, మత్స్యమాంసమద్యములను గానుకగాఁ గైకొని భరతు నెదుర్కొని వచ్చుచుండెను. ప్రతాపవంతుఁడును వినయము నెఱిఁగినవాఁడును నగు సుమంత్రుఁ డావచ్చుచున్న గుహునిఁజూచి, యడకువతోడఁ గూడి భరతునితో నిట్లనియెను. "ఓ రాజపుత్రా! ఇదిగో కనఁబడునట్టివాఁడు స్థపతి యగు గుహుఁడు. ఇతఁడు వేలకొలఁది బంధుజనులతోఁ గూడినవాఁడై యీ దండకారణ్యమున నున్నాఁడు. ఇతఁడు వృద్ధుఁడు; నీ యన్నకుఁ బ్రాణస్నేహితుఁడు. కావున మన మా గుహునికడకుఁ బోదము. ఆతనికి రామలక్ష్మణు లుండు తావు తప్పక తెలియును." అని చెప్పెను. భరతుఁడును సుమంత్రుని వాక్యము విని, "యట్లే మనము శీఘ్రముగా నా గుహునికడకుఁ బోదము." అని చెప్పెను. ఇంతలోపల గుహుఁడును భరతునివలన ననుజ్ఞను బొంది యెక్కుడు సంతసముగలవాఁడై, బంధువులను దోడ్కొనివచ్చి, భరతుఁజూచి, వినయముతో "నృపాలా! యీ దేశము మీయింటితోఁటవంటిది. మేము మీరాకఁ దెలియక మోసపోతిమి, మేము మాగృహంబుల నన్నింటిని మీకు నివేదించెదము. దాసులమగు మాయిండ్లయందు దీ రేయి యుండి రేపు పయనము సేయుఁడు. బోయలు తెచ్చిన కందమూలఫలములును, వనమృగములవైన యెండినవి పచ్చివియగు వివిధములయిన మాంసములును విశేషముగా నున్నవి. ఈరాత్రికి సేనలతోఁ గూడ నా వివిధాహారములను భుజించి, మే మొనర్చు నుపచారముల నన్నింటిని స్వీకరించి, రేపు సైన్యముతోడఁ గూడి పోవచ్చు"నని చెప్పెను.

85-వ సర్గము

భరతుఁడు సైన్యముతోఁ గూడ గంగానదిం దాఁటుట

మహావిచక్షణుఁడగు భరతుఁడు బోయల ఱేఁడయిన గుహుని పలుకులు విని,సహేతుకముగా నాతనికి "ఓ చెలికాఁడా! నీవు నాయన్నకుఁ జెలికాఁడవు. నీ కోరిక లన్నియు సఫలము లయ్యెను. నీ వొక్కఁడవే నాయింత సేనకు నాతిథ్యమీయఁ దలఁచితివిగదా" అని భరతుఁడు గుహునితోఁ జెప్పి మఱల నతనిం జూచి "ఓ గుహుఁడా! భరద్వాజాశ్రమమునకు నే దారినిఁ బోవలయును. గంగకుఁ జేరువ నున్న దేశము

వనములతో నిండినదై, చొఱ నలవికాక యున్నది. ఈ గంగానదిని దాటుటయు మిక్కిలి కష్టతరముగాఁ గన్పట్టుచున్నది." అని ధీమంతుఁ డయిన రాజపుత్త్రుఁ డడుగఁగా, అడవి ద్రిమ్మరియైన గుహుఁడు దోసిలి గట్టికొని, "రాజపుత్త్రా! నీవు వెఱవకుము. నా భృత్యులు విండ్లనుదాల్చి మీ వెంబడి మిక్కిలి జాగ్రత్తతో రాఁగలరు. నేనును నీవెంట వచ్చె దను. హానికరములగు కార్యములు సేయని రామునికడకుఁ బోవుట యందు నీకేమియుఁ జెడుతలంపు లేదుగదా! ఈ నీ యపారసైన్యముఁ జూడ నీ వతనిపైకి దండెత్తి పోవుచున్నావేమో యని నాకు సంశ యమగుచున్నది" అని యా భరతుని నడిగెను. అంతట నింగివలె నిష్క పటుఁడయిన భరతుఁడు "ఓ గుహా! రామునికి నేను కీడు చేయఁదలంచు నట్టి కష్టకాలము రాకుండునుగాక, నీవు శంకింపవలదు. ఆ రాముఁడు నాకుఁ బెద్దయన్న. కావున నా కతఁడు తండ్రితో సాటియయినవాఁడు. అడవుల నున్న యాకాకుత్స్థునిఁ దోడితెచ్చుటకు పోవుచున్నాను. నీవు వేఱువిధముగాఁ దలఁపకుము. నిజము పలికితిని." అని తిన్ననిమాట లతో గుహునికిఁ బ్రత్యుత్తర మొసఁగెను. గుహుఁడును భరతుని మాటలు విని, మోమున సంతసముఁ గన్పఱచుచు, గగ్గులుపాటొంది, మఱల భరతుం జూచి, "ఓభరతా! నీవు పుణ్యాత్ముఁడవు. భూతలమున నిన్నుఁ బోలిన పుణ్యాత్ముఁ డీ భూమండలమున వేఱొక్కఁడు లేఁడు. ప్రయత్నములేకయే వచ్చిన రాజ్యమును నీవు విడువఁగోరుచున్నావు. ఇడుములఁబొందుచున్న రాముని నీవు తోడితేఁ గోరుచున్నావు గనుక, నీకీర్తి యెల్లలోకములందును వెలయుచు శాశ్వతముగా నుండఁగలదు." అని భరతునితోఁ జెప్పెను.

ఇట్లు గుహుఁడు భరతునితో ముచ్చటలాడుచుండఁగా, చండ కిరణుఁ డగు సూర్యుఁడు తేజడిగి యస్తమించెను, రాత్రియయ్యెను. భరతుఁడును, సేనల నచ్చట దింపి, గుహునితో ముచ్చటలాడుచుఁ గొంతతడవు గడపి, యాతనిశుశ్రూషలకు సంతసిల్లి, యారేయి శత్రు ఘ్నునితో నచటఁ బరుండెను. ధైర్యశాలియు, అధర్మమున దృష్టిలేని వాఁడునునైన భరతుఁడు తా నింతకుమున్ను దుఃఖములనెట్టివో యెఱు గనివాఁడును, దవానలముచేఁ గాలుచున్న యడవి నడుమనున్న చెట్టును

దానిలోని గూఢముగ నుండునగ్ని తపింపఁజేయునట్లు, రామునిఁ గూర్చిన చింత యనెడు నగ్నిహోత్రుఁడు, భరతుని మనస్సులోపల నుండి యతనిని దహించెను. క్రాఁగి కరఁగి హిమవత్పర్వతమున నుండి కారుచుండు మంచునీటివలె భరతుని యన్ని యంగములనుండియు దుఃఖాగ్నివలన చెమట వెలువడుచుండెను. కైకేయీ పుత్రుఁడగు నా భరతుఁడు చింత యనెడు గొప్ప బండలును, నిట్టూర్పులనెడు ధాతువులును, దిగులనెడు వృక్షములగుంపులును, దుఃఖశ్రమములనెడు శిఖరములును, మూర్ఛ యనెడు మృగసమూహమును, సంతాప మనెడి యోషధులును బొంగు వెదుళ్లును గల దుఃఖ మను, పర్వతము క్రింద నెటు పోవుటకును దోఁచక యుండెను. అంతట భరతుఁడు కడు నొచ్చిన మానసముతో వేఁడి నిట్టూర్పు విడుచుచు, మనస్సంతాప పీడితుఁడై యప్పు డప్పుడు తెల్వి దప్పుచు గుంపునుండి తప్పిపోయిన వృషభముమాడ్కిఁ బరితపించుచు సౌఖ్యముఁ బాసియుండెను. అప్పుడు గుహుఁడు సపరివారుఁడయి, భరతునికడ కేగుదెంచి, యాతనితో మాటలాడుచు, నతని దుఃఖమును జూచి, తానును దుఃఖమునొందుచు, నడుమ నడుమ భరతునికి రామునిఁ గూర్చిన సంగతులు సెప్పి యూఱడింపుచు నుండెను.

౮౭-వ సర్గము

గుహుఁడు భరతునికి లక్ష్మణుని వాక్యము సెప్పుట

అరణ్యసంచారియగు గుహుఁడు సాటిలేని బలపరాక్రమము గల భరతునికి మహాత్ముఁడగు లక్ష్మణుని సద్భావమును దెలుపఁబూని "ఓ భరతా! తనయన్నయొక్క రక్షణముకొఱకై ధనుర్బాణములను ఖడ్గమును దాల్చి కంటిమీఁద ఱెప్పవాల్చక నిద్రమేల్కొని యుండువాఁడును, సుగుణసంపన్నుఁడును నగు లక్ష్మణునితోనే నిట్లంటిని: "రఘునందనా! ఓ నాయనా! ఈ సుఖకరమైన సెజ్జ నీకై యేర్పఱచఁబడినది. నీవు దీనియందుఁ బరుండి నిద్రించి సేద దీర్చుకొనుము. ఓ ధర్మాత్ముఁడా, ఈ జన మంతయు దుఃఖముల నోర్చుకొనఁగలది; నీవు సుఖములకుఁ దగినవాఁడవు. ఆ రాముని కాఁపుదలకై మే మందఱము మేల్కొనియుందుము. ఓ లక్ష్మణా! లోకమున రామునికంటె నాకు మిగులఁ బ్రియమైనది మఱొక్కటి లేదు. నీవు రామునిరక్షణకై

మేల్కొనియుండ నక్కఱ లేదు. నీ యెదుట నసత్యము పల్కుదునా? రామునియనుగ్రహము వడసి యీ లోకమునం గడు గొప్పకీర్తిని, విస్తారమైన పుణ్యమును, ముఖ్యమయిన ధనాదిలాభమును బొందం గోరుచున్నాను. కావున నేను విల్లు చేత బట్టి బంధువులం దఱితోడం గూడి సీతాసమేతుండై పరుండియున్న నా నెచ్చెలియగు రామునిం గాపాడుచుండెదను. ఎల్లప్పుడు నే నీవనము సంచారము చేయువాండను గనుక, నా కీవనమునం దెలియని దొక్కటి లేదు. మేము యుద్ధరంగమునం జతురంగములుగల సేనలనైన నోర్వంగలము" అని మేము పలుకంగా, ధర్మమునందే దృష్టిగల లక్ష్మణుండు మమ్ము నందఱ నిట్లెఱుంగునం జెప్పి సమాధానపఱచెను. "ఓ గుహా! దశరథపుత్రుండైన రాముండు సుఖకరమైన సెజ్జపైం బరుండం దగినవాండు. అట్టి యాతండు సీతతోడ నుత్త నేలమీందం బరుండియుండంగా, నా కెట్లు నిద్దురపట్టును. నాకుం బ్రాణములమీందనే యాశ లేదు. అట్లుండంగా నాకుం నిద్రమీందికిం గాని, సుఖములమీందికిం గాని యెట్లు ఆశ పోవును? యుద్ధరంగమున దేవాసురుల కందఱకైన నోర్వంజాలని పరాక్రమముగల యట్టి రాముండు సీతతోడం గసవులందుం బరుండి నిద్రించుచున్నాండు, గుహా, నీవు చూడుము. దశరథుండు గొప్పతపస్సుచేసి, సకలకష్టములం బడి తనతో సాటి యగు గుణవంతుండైన యొక్కపుత్రునిం బడసెను. ఇతండు వనమునకు వచ్చిన పిదప, రాజు గా రింక పెద్దకాలము బ్రతుకంబోండు. కనుక త్వరలోనే ఈ పుడమి నాథుండులేనిది గాంగలదు. ఇది సత్యము. ఓ నాయనా! అంతఃపురస్త్రీలందఱిప్పటివఱకు గొప్పగొంతుపెట్టుకొనియేడ్చి యేడ్చి యిప్పటి కాయేడ్పు చాలించియుందురు. కావున రాజగృహ మీ వేళకు నిశ్శబ్దమై చప్పచల్లాఱియుండును. కౌసల్యయు, నృపాలుండును, అట్లే నాతల్లియు నీ రేయికూడ బ్రతికియుందు రని నేను తలంపను. నా తల్లియగు సుమిత్ర తనకు మఱొక్క కొడుకున్నందున, వానిం జూచుచు నైనను బ్రాణములం దాల్చియుండును గాని, శూరుని తల్లియైన కౌసల్య తన యాయొక్క కొమరునింబాసి యెట్లు ప్రాణములతో నుండ గలదు? కడచినది కడచినదియే. నాతండ్రి రామునికిం బట్టాభిషేకము సేయంగోరి యా కోరిక నొందకయే మృతినొందంగలండు. పుణ్యాత్ములగువా

రెవ్వరో, వారు మా తండ్రి స్వర్లోకమున కేగునట్టి కాలము వచ్చి నపుడు నృపాలునికి దహనాది ప్రేతకార్యముల నెల్ల నెఱవేర్చు వారు ధన్యులు పుణ్యవంతులగు సుఖపురుషులును మనోజ్ఞములైన ముంగిళ్ళతీరును గలదియు, చక్కఁగఁ దీర్చిన గొప్ప వీథులతోఁ గూడి నదియు, మేడలతోను, బవంతులతోను, నిండినదియు సకలవస్తు రత్న ములచేఁ గైసేయఁబడినదియు, రథ గజ తురంగము లనేకముగాఁగల దియు, వాద్య ధ్వనులతోఁ జెలరేఁగుచున్నదియు, సకల శుభకార్యము లతోఁ గూడినదియు, ఉపవనములతోను, ఉద్యానములతోను నిండి నదియు, ఉత్సవసమూహములతో శోభిల్లుచున్నదియునై, మనస్సంతో షమును దేహపుష్టియుఁ గలిగిన జనులతో నిండియున్న మా తండ్రి యొక్క రాజధానియందుఁ బుణ్యాత్ములగు పురుషు లుండఁగలరు. ఈ గడువు సత్యసంధుఁడైన రామునితో క్షేమముగను సుఖముగను మేము మఱల నయోధ్యలోఁ బ్రవేశింతుమా!" అని రాజపుత్రుఁడగు మహాత్ముఁ డయిన లక్ష్మణుఁడీ తెఱఁగున వగచుచు నా రేయిని గడపెను. మఱునాఁటి సూర్యోదయమున రాజపుత్రు లిద్దఱును జడలు దాల్చిరి. నేను వారి నీ రేవునుండియే సుఖముగ దాఁటించితిని. అంతట బలవంతులును, శత్రువులను సంహరించువారును మేటి యేనుఁగులం బోలువారునునైన వా రిద్దఱు నారబట్టలను గట్టికొని కృష్ణాజినములు గప్పుకొని, జడదారు లయి మేటివిండ్లను ఖడ్గములను బాణములను దాల్చినవారై యెక్కువ జాగ్రతతో సీతను నడుమ నుంచికొని నడచి పోయిరి.

87-వ సర్గము

భరతుఁడు గుహుని పలుకులు విని చింతించుట

సుకుమారుఁడును, ఎక్కువ బలిమిగలవాఁడును, సింహపు మూఁపువంటి మూఁపులుగలవాఁడును, పొడవుచేతులవాఁడును, తెల్ల తామరపువ్వు రేకులవలెఁ విశాలములయిన కన్నులు గలవాఁడును, ప్రాయంపువాఁడును, ఆహ్లాదకరుఁడునునైన భరతుఁడు మిక్కిలి యింపు గాని గుహునిమాటలను విని, తనకోర్కి సిద్ధించునో, సిద్ధింపదోయని చింతింపఁదొడఁగి, కడుంగడు వగపునొంది, కొంత తడవు వగపును మనమున నణఁచిపెట్టుకొని, దాని నట్టాపుకొనఁజాలక బరిగోలలచే

మిగులఁ బొడువఁబడిన యేనుఁగుమాడ్కి నచ్చటనే పడెను. వెంబడి నున్న శత్రుఘ్నుఁ డట్టి యవస్థ గలిగియున్న భరతునిఁ గౌఁగిటఁ జేర్చుకొని, దుఃఖముచేఁ జిక్కినవాఁడయి, స్మృతిఁదప్పి గొంతెత్తి మిక్కిలి రోదనము చేసెను. అంత నుపవాసము లొనర్చియు, పెనిమిటిని బాసియు బడుగులయియున్న యా భరతుని తల్లులందఱు నచ్చటికివచ్చి నేల మీఁదఁబడియున్న భరతునిఁ జుట్టుకొని రోదనము గావించిరి. బిడ్డలపైఁ బ్రేమముగల రాముని తల్లియగు కౌసల్య తన బిడ్డనుబోలె భరతునిఁ గౌఁగిటఁజేర్చి, యతనితో నిట్లనియె. "ఓ నాయనా! నీకు దేహమున నేమియు వ్యాధి లేదు గదా! మాప్రాణములెల్ల నీ యధీనములై యున్నవి. రాముఁడు లక్ష్మణునితోడ నడవికిఁ బోయినను, దశరథుఁడు స్వర్గమున కేగినను, నిన్నుఁజూచుకొని మేము జీవించుచున్నాము. ఇప్పుడు నీ వొక్కఁడవ మాకు దిక్కు. నాయనా! లక్ష్మణుం గూర్చి యైనను, భార్యాసమేతుఁడై వనమున కరిగియున్నట్టి, నా యేక పుత్రుఁ డగు రామునిఁగూర్చియైనను చెడుమాట దేనినైనను వింటివా?" అని కౌసల్య భరతు నడిగెను. కీర్తిశాలియగు నా భరతుఁడు కొంతసేపటికిఁ దెప్పిఱిల్లి రోదనము సేయుచునే కౌసల్య నూఱడించి, గుహునిఁజూచి, "రాత్రియం దెచ్చట రాముఁడును, సీతయు, లక్ష్మణుఁడును శయనించిరి? ఏమి భుజించిరి? చెప్పుము."అని యడుగఁగా, బోయలఱేఁడయిన గుహుఁడును దన ప్రియుఁడును హితుఁడును నగు నతిథియగు నా రామునివిషయమునఁ దాను నడచుకొన్న తీరెల్ల వివరింపఁ దొడఁగెను. "నేను నానా విధములగు వ్యంజనములతోఁగూడిన షడ్రసోపేతమయిన యన్నమును, పలుతెఱఁగులైన పండ్లను, మఱియు ననేకములైన పదార్థములను రామునికి భోజనము నిమిత్తము దెచ్చిపెట్టితిని. విశేషపరాక్రమముగల రాముఁడు వానిని జూచి, మఱల నన్నే తీసికొని పొమ్మనెనుగాని, తన క్షత్రియ ధర్మము దలఁచినవాఁడై, నా విందును గైకొనఁడయ్యెను. మఱియు మహాత్ముఁడగు రాముఁడు నన్నుఁ జూచి, "చెలికాఁడా! మే మెల్లప్పు డొక్కరి కియ్యఁదగునే కాని, పుచ్చుకొనుట యుచితము గాదు." అని నన్ను సమాధానపఱచెను.

మహా కీర్తిశాలియగు రాముఁడు సీతతోడఁగూడి లక్ష్మణుఁడు తెచ్చియిచ్చిన యుదకముఁ ద్రావి, యా రేయి యుపవాస వ్రతము నాచరించెను. లక్ష్మణుఁడును మిగిలిన జలముఁ ద్రావెను. అట్లు వారు మౌనవ్రతులై, యేకాగ్రమనస్కులై సంధ్యోపాసన చేసిరి. లక్ష్మణుఁడును సంధ్య నుపాసించి, తానే యేగి దర్భలను దెచ్చి, రాముని నిమిత్తమై మెత్తని పాన్పు నేర్పఱచెను. రాముఁడును సీతా సమేతుఁడై యా మెత్తని దర్భశయనమునఁ బరుండెను. అప్పుడు లక్ష్మణుఁడు వారి యిరువురి పాదములఁ గడిగి, యావలికిఁ బోయెను. భరతా! వారు పండుకొన్నవి యీ గారచెట్టు క్రిందనే. రాముఁడును సీతయు దేనియం దా రాత్రి శయనించిరో, అదియే వారు శయనించిన యీ దర్భశయనము. శత్రుసంహారియగు లక్ష్మణుఁడును అల్లెత్రాటి దెబ్బ తగులకుండుటకై యత్తెమును, వ్రేళ్ళ యొరయుఁ దొడిగికొని, బాణములు నిండుగనున్న యమ్ముల పొదులను వీపునకుఁ గట్టుకొని, తన గొప్ప విల్లెక్కుపెట్టుకొని రేయియంతయుఁ గంటిమీఁద తెప్పవాల్పక యీ రామునికిఁ జుట్టు తిరుగుచుఁ గావలి గాచుచుండెను. అంతట నేనును, నుత్తమములగు ధనుర్బాణములను ధరించి, లక్ష్మణుఁ డున్నచోటనే, దేవేంద్రుఁ బోలు రామునిఁ గాచుచుంటిని. నా బందుగులును నా రేయి నిదుర మాని ధనుస్సులు చేతఁ బట్టి వారిని గాచుచుండిరి.

౮౮-వ సర్గము

భరతుఁడు రాముని సెజ్జఁ జూచి విలపించుట

భరతుఁడు గుహుని మాటలను శ్రద్ధతో విని, గారచెట్టు మొదటి కేగుదెంచి, యా రాముని పాన్పును జూచి, తల్లులందఱిం బిలిచి, "యిచ్చట నమ్మహాత్ముఁడైన రాముఁడు నేలమీఁదఁ బరుండుటకై యేర్పఱచిన పాన్పు ఇదియ. ఇదిగో నలిగి చెదరి యున్నది. గొప్ప కులమునఁ బుట్టినవాఁడును, గొప్పవాఁడును నైన జ్ఞానియగు దశరథునికిఁ బుట్టిన రాముఁ డిత్తెఱఁగున నేలపైఁ బరుండుట తగునే? మఱియుఁ బురుషశ్రేష్ఠుఁడగు రాముఁడు కృష్ణాజినము పఱచినదియు, మేలగు ననేకాస్తరణములు గలదియునైన హంసతూలికా తల్పమునఁ బరుండువాఁడు; ఇప్పు డెట్లు కటికి నేలపైఁ బరుండుచున్నాఁడో! ఈ రాముఁడు

విమానములం బోలు మేడలకొనభాగములందును, పై యంతస్తులం
దును, బంగారు వెండి రేకులుతాపినవియు, మేలయిన యాస్తరణ
ములచే శోభిల్లుచున్నవియు, నానావిధములగు పూవులు పఱచినందునఁ
బలురంగులు గల్గియున్నవియు, చందనముయొక్కయు అగురు
యొక్కయు కమ్మనివాసనలు గుబాళించుచుండునవియు తెల్లని మబ్బుల
కాంతివంటి కాంతిగలవియు, చిలుకల కూఁతలతోఁ గూడినవియు, చల్ల
దనము, సువాసనయుఁ గలిగినవియు, బంగారుమయము లగు గోడలు
గలిగియున్నందున మేరుపర్వతమును బోలియున్నవియునైన శ్రేష్ఠము
లయిన మేడలమీఁదఁ బరుండి, గీతములయు వాద్యములయు ధ్వనుల
చేతను, మేటిసొమ్ములధ్వనులచేతను, మద్దెల చప్పుళ్లచేతను మేల్కొలుపఁ
బడి, యరుణోదయమునఁ బలువురు సూతమాగధులు పాడెడి యింపు
లయిన పాటలను, వంశావళీబిరుదులను వినుచు లేచుచుండినవాఁడు.
అట్టి రాముఁ డిప్పు డుత్తనేలపైఁ బరుండినాఁ డన్నమాట నమ్మఁదగిన
దని నాకుఁ దోఁపలేదు. ఇది వట్టిమాట యని నాకుఁ దోఁచుచున్నది.
నా మనసు గలవరపడుచున్నది. ఇది కల యని నాయభిప్రాయము.
కాలమునకంటె నెక్కువ బలము గలది యొక్కటియు లేదు. లేకున్న,
దశరథపుత్త్రుఁడయిన రాముఁ డిట్లుత్తనేలపైఁ బరుండునా? జనకమహా
రాజు కూఁతురును, దశరథనృపాలుని కోడలును, చూచుట కింపయిన
దియు రామునికిఁ బ్రియురాలునైన సీత యెట్లు కటికి నేలపైఁ బరుండు
చున్నది? ఇది మా యన్నగారి పాన్పు. ఇచ్చటనే యాతఁడు పొరలు
టచే నతని యంగము లన్నింటియొక్క రాయిడిచేత నీ దర్భలసెజ్జ
నలఁగియున్నది. ఈ మేటి దర్భశయనమున సీత యాభరణములఁ దాల్చి
నదియై పరుండిన దని తోఁచెడి. కావుననే యచ్చటచ్చట బంగరుపొడి
పడియున్నది. మఱియు నిచ్చట సీత తనపైఁటచెఱఁగుఁ గ్రిందపఱచుకొని
పరుండినట్లున్నది. కాఁబట్టి దర్భలపై నచ్చటచ్చటఁ దెల్లపట్టు నూలి
ప్రోఁగులు దగులుకొనియున్నవి. చిన్నదియు, కష్టముల నోర్వఁజాల
నిదియు, పతివ్రతయు, జాలి నొందఁదగినదియు నైన యా సీత భర్తతోఁ
గూడ నీ పాన్పునఁ బరుండినందున నామెకుఁ గష్టము తెలియకుండు
నని తలఁచెదను. అక్కటా! నే నెంత పాపిష్ఠుఁడను! నా నిమిత్తమయి

రాముఁడు దిక్కులేనివానివలెఁ భార్యతోడ నిట్టి కటికినేలపైఁ బరుండుచున్నాఁడుగదా! చక్రవర్తుల వంశమునఁ బుట్టినవాఁడును, జనుల కందఱకు నిష్టుఁడును, జనుల కందఱకు మేలుచేయువాఁడును, ఎఱ్ఱ తామరపువ్వులంబోలు కన్నులవాఁడును, ఆహ్లాదకుఁడును, సుఖములకుఁ దగినవాఁడును, దుఃఖములకుఁ దగనివాఁడును నయిన యీ రాముఁ డెట్లుత్తనేలపైఁ బరుండుచున్నాఁడు? మంగళకరములగు లక్షణములు గల లక్ష్మణుఁ డాపదలందుఁ దన యన్నను గొల్చుచున్నాఁడు గాన నాతఁడు ధన్యాత్ముఁడు. భర్తను వెంబడించిన సీతయు ధన్యాత్మురాలు. మహాత్ముఁడయిన యీ రామునిఁ బాసియుండిన మన మిప్పు డాతనికడకుఁ బోయిన మనసేవ నొప్పుకొనునో, లేక నాతోఁగూడ రావల దనునో యని సంశయపడుచున్నాను. దశరథుఁడు స్వర్గమున కేగఁగను, రాముఁ డరణ్యమున కేగఁగను, ఈ భూమండలము సముద్రమందు మాలిమిలేని యోడవలెఁ శూన్యముగ నున్నది. రాముఁ డరణ్యమున నున్నను, శత్రురాజు లతని శౌర్యమునకు వెఱచి, యాతని బాహుబలముచేఁ గాపాడఁబడు నీ నేల నాక్రమించుకొన నెల్లరును వెఱచుచున్నారు. ప్రాకార రక్షకులు లేనిదియు, కట్టఁబడనందున స్వేచ్ఛమైఁ దిరుగుచుండు గుఱ్ఱములు నేనుఁగులుఁ గలదియు, తెఱవఁబడియుండు తలుపులు గలదియు, సైన్యములు సంతసము దక్కి యసడ్డగలిగియున్నందున కాఁపుదల లేనిదియు, తగ్గుస్థితిలోను, కష్టదశయందు నుండునదియునై యున్నను, శత్రురాజులు విషముగలిపిన భక్ష్యములనుబోలె నీ యయోధ్యాపురమును గోరకయున్నవారు. కావున రాజ్యమున నెవ్వఁ డుండకపోయినను గీడు లేదు. ఇదిమొదలు నేనును నెల్లప్పుడు గంద మూల ఫలముల నాహారముగాఁగొనుచు, జడలుదాలిచి, నారచీరలు గట్టుకొని, నేలమీఁదనో, తృణములమీఁదనో పరుండెదను. నేనును ఆ రాముని ప్రతిజ్ఞ నవలంబించి, యిదివఱకుఁ గడచిన దినములు పోను మిగత కాల మంతయు సుఖముగా వనమున నుండెదను. రాముని ప్రతిజ్ఞ యెన్నఁటికి నసత్యముగానేరదు. అన్నగారి నిమిత్తము వనముల నుండు నన్ను శత్రుఘ్నుఁ డనుసరించి, నావలెనే కందమూల ఫలాశనుఁడై నారబట్టలఁ గట్టు

కొని భూదర్భశయనము చేయుచుండును. మా యన్నగారు లక్ష్మణ సమేతుఁడై యయోధ్యాపురమును బాలింపఁగలఁడు. అయోధ్యాపుర వాసులగు విప్రులు రామునికిఁ బట్టాభిషేకము సేయఁగలరు. దేవత లందఱు నా యీ కోరికను సఫలముఁజేయుదురా నేను రామునికిఁ దలతోఁ మ్రొక్కి పలుతెఱఁగుల బతిమాలుకొనెదను. అట్లు నా ప్రార్థనను నతఁ డియ్యకొనఁడేని, నేనును రామునితోడ నుండెదను. తనతోడి వనవాసమునకు రాముఁడు న న్నంగీకరింపక పోఁడు." అని చెప్పుచు మిక్కిలి విలపించెను.

89-వ స ర్గ ము

భరతుఁడు గంగానది దాఁటి భరద్వాజాశ్రమమును జేరుట

భరతుఁడు రాత్రియంతయు నా గంగానదీతీరముననే యుండి, వేకువ లేచి, శత్రుఘ్నుం జూచి, "యో శత్రుఘ్నా! యేల యింకను నిద్రపోవుచున్నావు? లే లెమ్ము. బోయఱేఁడగు గుహుని వేగఁ దోడ్కొని రమ్ము. నీకు మేలగును. అతఁడు మనలను గంగానదిని దాఁటించును"అని చెప్పెను. ఆ మాటలను విని శత్రుఘ్నుఁడు భరతునితోఁ, "ఓ యన్నా! నేను మేల్కొనియున్నాను. ఆ పూజ్యుఁడైన యన్ననే తలఁచుచుండుటచే నాకు నిద్దుర పట్టకున్నది." అని చెప్పెను. ఇట్లు పురుషోత్తములగు వీ రిరువురు పరస్పరము మాటలాడుకొనుచుండఁగా, గుహుఁడు భరతునికడ కేగుదెంచి చేతులు జోడించికొని, యా భరతునింగూర్చి, "ఓ భరతా! యీ గంగానదీతీరమున నీ రేయి సుఖముగా నుంటిరిగదా! నీవు సేనలతో క్షేమముగనుంటివిగదా." అని యడిగెను. రామునికి విధేయుఁడగు భరతుఁడును గుహుఁడు చెలిమితోఁ జెప్పిన యా మాటను విని, "యో గుహా! మే మీ రేయి సుఖముగాఁ గడపితిమి. నీవును మాకు సకల మర్యాదలను జేసితివి. మేము గంగానదిని దాఁటఁ గోరుచున్నాము. నావికులను రప్పించి, మమ్ము గంగానదిని దాఁటింపుము. అనేకములైన యోడ లనాయితము చేయింపుము" అని చెప్పెను. అంత భరతుఁడు త్వరతో నాజ్ఞాపించిన యాజ్ఞను శిరసావహించి, తన పల్లెకుఁ బోయి, తన బందుగుల నందఱును బిలిచి, "లే లెండు, మేల్కొనుఁడు. మీ కెల్లప్పుడు మేలయ్యెడు. పడవల

నీడ్చికొనిరండు. భరతుని నదిని దాఁటింతము." అనెను. వా రందఱు నట్లే యని లేచి, తొందరపాటుతోఁ దమ ప్రభువు నుత్తరువుప్రకారమే యేనూఱు నావలను వేగిరమె యీడ్చికొనివచ్చి యంతట నింపిరి. ఇవియే కాక, గొప్ప గంటలు గట్టఁబడినవియు, గాలియొక్క రాకపోక లకుఁ దగిన గవాక్షములు గలవియు, చక్కగ నిర్మింపఁబడినవియు, మిక్కిలి శోభిల్లుచున్నవియునైన యుత్తమములగు మఱికొన్ని స్వస్తికము లనెడు నావలకు టెక్కెములు గట్టి, వానినిఁగూడ రేవునకుఁ జేర్చిరి. అంతట గుహుఁడు తెల్లని కంబళము పఱచినదియు, చిఱు గంటలు గట్టినదియునై యొప్పుచున్న యందమైన స్వస్తిక మనెడి యొక నావను దెచ్చెను. ఆ యోడయందు భరతుఁడును, మహా బలుఁడగు శత్రుఘ్నుఁడును నెక్కిరి. వారికిఁ బిదప గురువులును, పెద్దలగు బ్రాహ్మణులును నెక్కిరి. పిమ్మట, కౌసల్య, సుమిత్ర మున్నగు రాజస్త్రీలును నెక్కిరి. వా రెక్కిన తరువాత భరతుని దేవేరులు మొదలగు రాజకాంత లందఱు నెక్కిరి. పిదప రథములును బండ్లును, అంగళ్ళును నెక్కింపఁబడెను. అప్పుడు సైనికులలోఁ దాము విడిసిన స్థానముల దహించువారును, నోడలలో నెక్కుటకయి రేవున దిగువారును, సామగ్రులను ఓడలలోపలి కెక్కించువారును జేయుచున్న గొప్ప రొద మిన్ను ముట్టుచుండెను. సేన లెక్కినతర్వాత, నావికులు గూర్చుండి యోడ చాపలు విప్పిన వెంటనే యా యోడలు తమంత మఱింత వేగముగా నేగెను. కొన్ని నావలలో నాఁడువా రెక్కిరి. మఱి కొన్నిటిలో గుఱ్ఱము లెక్కినవి. కొన్ని నావలం దెక్కువ బండ్లను, రథములను, ఎద్దులు, గుఱ్ఱములు మొదలగు వాహనములను విస్తారమగు ధనమును సైనికు లెక్కించిరి. ఆ యోడలు నడుపువా రోడల నావలి గట్టును జేర్చి వారినందఱను దింపిరి. పిమ్మట నావికులు నీటియందు నావలను జిత్రవిచిత్రముగ ద్రిప్పిరి. టెక్కెములుగట్టిన యేనుఁగులను మావటీండ్రు దాఁటించిరి. అవి యపుడు నడగొండలో యను నట్లుండినవి. మఱియు ననేకులు నావలలో నెక్కి దాఁటిరి. కొందఱు తెప్పలలో నెక్కి దాఁటిరి. కొందఱు కానలపై దాటిరి మఱికొంద ఱీఁదుచు దాఁటిరి. గంగాస్నానముచేఁ బరిశుద్ధమైన యా సేన గంగానదిని దాఁటినదై, మైత్ర మనుముహూర్తమున

నందమయిన ప్రయాగవనమునకుఁ దఱలినవి. మహాత్ముఁడగు భరతుఁడు సేనలను గొంత సేపూఱట నొందించి, సుఖమునకుఁ గొఱఁత రాకుండు నట్లు ప్రయాగవనముననే నిలిపి, తాను ఋత్విజులతోఁ గూడి, ఋషి శ్రేష్ఠుఁడయిన భరద్వాజ మహామునిని జూడఁబోయెను. భరతుఁడట్లుపోయి మహాత్ముఁడును, దేవపురోహితుఁడును, బ్రహ్మవేత్తయునైన ద్విజ శ్రేష్ఠుఁ డగు భరద్వాజ మహర్షీంద్రునియొక్క యాశ్రమము చేరి, రమ్యము లయిన పర్ణశాలలతోడను, చెట్లగుంపులతోడను నొప్పారుచు రమణీయ ముగనున్న గొప్పయాశ్రమ వనమును జూచినవాఁ డయ్యెను.

90-వ స ర్గ ము.

భరతుఁడు భరద్వాజాశ్రమమున నుండుట

నరశ్రేష్ఠుఁడగు భరతుఁడు సకల ధర్మముల నెఱిఁగినవాఁ డగుటం జేసి, క్రోసుదూరముననే భరద్వాజాశ్రమమును జూచి, సైన్యము నంతయు నచ్చట నిలిపి, శస్త్రములను సకల భూషణములను దీసివైచి, తెల్లని పట్టుబట్టలను గట్టుకొన్నవాఁడై, పురోహితుని ముందిడుకొని, మంత్రులు వెంబడి వచ్చుచుండఁగాఁ గాలినడకను గొంతదవ్వేఁగి భర ద్వాజాశ్రమము చొచ్చినపిదప మంత్రులను గూడ నిల్పి, పురోహిత పురస్సరుఁడై, భరద్వాజమునీంద్రునిఁ జూడఁబోయెను. విశేష తపస్సం పన్నుఁడగు భరద్వాజమునీంద్రుఁడు వసిష్ఠునిఁ జూచినంతనే, శిష్యులను బిలిచి, యర్ఘ్యము తెండని యానతిచ్చి తా నాసనమునుండి లేచెను. మహాతపోమహిమగల యా భరద్వాజుఁడు వసిష్ఠుని గలిసికొనెను. అపుడు భరతుఁ డమ్మునీంద్రునకు మ్రొక్కెను. భరద్వాజమునీంద్రుఁ డును ఆ మ్రొక్కిన యాతఁడు దశరథనృపాలుని కొడుకగు భరతుఁ డని యెఱిఁగెను. అంత భరద్వాజుఁడు భరత శత్రుఘ్నుల కిరువురకును మొదట నర్ఘ్యపాద్యముల నొసఁగి, యావల వన్యము లయిన ఫల ముల నొసఁగి, వరుసఁదప్పక యందఱి క్షేమమడిగి, పిదప నయోధ్యయం దలి సేనలు, బొక్కసము, చెలికాండ్రు, మంత్రులు మొదలగువారిని గూర్చి, సేనలు బాగున్నవా? బొక్కసముల నిండుగా ధనమున్నదిగదా? చెలికాండ్రందఱు నీ మేలరయుచు నుండుదురుగదా? మంత్రులు నీ కాలోచనలఁ జెప్పుచుందురుగదా?" యని యడిగెను, కాని దశరథనృపా

లుని మరణవార్త నెఱిఁగియున్నవాఁడు కావున నా సంగతిమాత్ర మెత్తఁడయ్యెను. అట్లు వసిష్ఠమునీంద్రుఁడును, భరతుఁడును భరద్వాజ మునీంద్రునిఁ జూచి, "మునీంద్రా! తమకు క్షేమమేగదా? అగ్నిహోత్ర కార్యములు చక్కఁగా జరుగుచున్నవిగదా! శిష్యులు మీ మాట చొప్పున నడచుకొందురుగదా! తపోవనమునందలి మృగపక్షు లొం డొరుల మీఁద వైరముఁ బాటింపక పొత్తుగలిగి మనుచున్నవిగదా?" యని యడిగిరి మహాతపస్వియగు భరద్వాజ మునీంద్రుఁడును "మీ రడిగినవియెల్ల సక్షేమయున్న" దని వారిద్దఱితోఁ జెప్పి, రామునియందలి చెలిమిచే భరతుని కిట్లనియె. "ఓ భరతా! నీవు రాజ్యము నేలుచు నిక్కడి కేలయేతెంచితివి? రాజ్యమును విడిచి యిట్లు రావలసినంతపని యేమి వచ్చినది? నామనము పరిపరివిధములఁ బోవుచున్నది కావున నా కీ వృత్తాంతము సవిస్తరముగా వినిపింపుము. శత్రుసంహారకుఁడును లోకానందకరుఁడును కీర్తిమంతుఁడును కౌసల్యకన్నకొడుకును నగు రాముని దశరథుఁడు స్త్రీకి లోఁబడి "పదునాలుగేండ్లు వనవాసివిగమ్ము" అని తమ్మునితోడను, భార్యతోడను గూడ నడవులకుఁ బంపెను. నీవు నిష్కంటకమగు రాజ్య మనుభవింపఁగోరి, నిరపరాధియగు నా రాము నకుఁగాని, యాతని తమ్ముఁడగు లక్ష్మణునికిఁగాని యెట్టి కీడును జేయఁ గోరవుగదా!" యనెను.

ఇట్లు భరద్వాజమునీంద్రుఁ డడుగఁగా, భరతుఁడు కన్నులనిం డుగ నీరుదెచ్చుకొని దుఃఖముచేఁ దొట్రుపడుమాటలతో నిట్లనియె. "ఓ మునీంద్రా! తాము నన్నీప్రకారముగాఁ దలఁచితిరేని, నా బ్రదుకు బ్రద్దలయి పోయినది. నావలన నెట్టి యపరాధమును లేదని తలఁచెదను. తా మిట్లాన తిచ్చి నన్ను నొప్పింపకుఁడు. నాతల్లి కైకేయి నేను లేనప్పు డెయ్యది చేసినదో, యది నా కెంతయు సమ్మతముగాదు. నేను వచ్చిన పిదప నా కా సంగతి దెలిసినను, నాకు రాజ్యము వచ్చెఁ గదా యని నేను సంతసము నొందను లేదు. నే నామె మాటప్రకారము పట్టాభిషేకము చేసికొనను గోరలేదు నే నన్ననో యా రాముని పాద ములకు మ్రొక్కి, యాతనిం బ్రతిమాలి, యతనిని నాయెడ ననుగ్రహము గల వానినిగ నొనరించికొని యయోధ్యాపురికిఁ దోడుకొనిపోవ వచ్చి

తిని. ఓ మహాత్మా! తాము నా మనోరథము నెఱిఁగితిరి కావున, నాయెడ ననుగ్రహించి, యా రామభూపాలుఁ డెచ్చట నున్నవాఁడో యెఱిఁగింపుఁడు" అని భరతుఁడు భరద్వాజముని నడిగెను. అప్పుడు వసిష్ఠాది మహర్షులును, ఋత్విజులును "మహాత్మా! భరతుని ప్రార్థనము నెఱవేర్పు" మని యాచింపఁగా, భరద్వాజమునీంద్రుఁడును భరతునియెడ ననుగ్రహముసేసి, "ఓ పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! పెద్దల సహవాసమును, నోర్పును, సత్పురుషుల ననుసరించుటయును రఘువంశమునఁ బుట్టినవాఁడవగు నీకుఁ దగియే యున్నవి. నీ మనసున నున్న సంగతి నే నెఱిఁగియున్నాను. అయినను, ఆ విషయమును దృఢముగాఁ దెలియఁగోరియును, నీ కీర్తి దిగంత విశ్రాంతముగుటకును నే నీ మాట యెత్తి యడిగితిని. ధర్మజ్ఞుఁడగు రాముఁడు తమ్మునితోను, సీతతోను గూడి యెచట నుండునది నే నెఱుఁగుదును. నీ యన్న చిత్రకూటమను మహాపర్వతమున నున్నాఁడు. రే పక్కడికిఁ బోదువుగాని, మంత్రులును, నీవును నీ రేయి కిచ్చట నుండుఁడు. అర్థ కామము లను పురుషార్థముల స్వరూపం బెఱింగిన యో బుద్ధిమంతుఁడా! యీ నా ప్రార్థన నంగీకరింపుము." అని భరతునితోఁ జెప్పెను. అంత గొప్పభావముగలవాఁడును, సౌందర్యవంతుఁడునైన రాజపుత్రుఁడగు నా భరతుఁ డట్లె యని చెప్పి, యా మునీంద్రుని యాశ్రమమున నా రేయి గడపఁ దలఁచెను.

91-వ సర్గము.

భరద్వాజమునీంద్రుఁడు భరతునకు విందుసేయుట

కైకేయీ పుత్రుఁడగు భరతుఁడును నా రేయి యచ్చట నుండుట కియ్యకొనఁగా, నప్పుడు భరద్వాజమునీంద్రుఁ డాతనిని భోజనాంతమైన యతిథిసత్కారమును గ్రహింపఁగోరెను. భరతుఁడును, "మహాత్మా! తమ రర్ఘ్యపాద్యము లొసఁగి, వనమున దొఱకు ఫలాదులచే నతిథిసత్కారము చేసితిరిగదా! ఇంక నేమి" యని యడిగెను. ఆ పలుకులు విని, మునీంద్రుఁడును "భరతా! నీవు నాయెడఁ బ్రేమగలవాఁడవనియు, నే నేది యొసఁగినను, నీవు దానిచేత నే తనివి నొందుదువనియు నే నెఱుఁగుదును. అయినను, ఈ నీసేన కెల్ల విందుపెట్టఁ గోరుచున్నాను. నరశ్రేష్ఠా! నా కోరిక యె ట్లున్నదో, యది యట్లు నెఱవేర్తువుగాక.

పురుషోత్తమా! నీవు దవ్వుననే యేల సేనలను విడిచి వచ్చితివి? సేనలను దోడ్కొని యేల రావైతివి?" అని యడిగెను. భరతుఁడును, చేతులు జోడించి "మహాత్మా! తమకు వెఱచి సేనతోడ రానైతిని. రాజొండె, రాజపుత్త్రుఁడొండె నెల్లప్పుడు తపస్వులుండు ప్రదేశములను సర్వవిధములఁ దప్పించి తిరుగుచుండవలెను. భగవంతుఁడా! శ్రేష్ఠములైన గుఱ్ఱములును, మేటి మదపుటేనుఁగులును, సైనికులును చాలమేరయాక్రమించి నన్ను వెంబడించుచున్నవి. ఆ సేనలు తపోవనమునకు లోపల వచ్చునేని, యాశ్రమములందలి నేల చెట్లను విఱిచి, నీటినిగలియఁబెట్టి, నేలను ద్రొక్కి దుక్కిచేసి పాడుచేయుననియుఁ బర్ణశాలలను బడఁద్రోయుననియుఁ దలఁచి నే నొక్కరుండనే వచ్చితిని" అని చెప్పి, యమ్మహర్షి వలన సేనలను లోపలికిఁ దోడ్కొనిరా నానతిఁ బడసినవాఁడై, సేనలను ఆశ్రమమునకుఁ బిలిపింప నానతి యొనర్చె.

అంత భరద్వాజమునీంద్రుఁ డగ్నిహోత్రశాల కేఁగి, యాచమనము ముమ్మాఱొనర్చి, తుడుచుకొని, భరతునికి నతిథిసత్కారము సేయుటకై, కొందఱు దేవతల నాహ్వానము చేసెను. "దేవతల వడ్రంగి యగు విశ్వకర్మను ధ్యానించెదను. అతఁడు వచ్చి భరతుని సేనలకు వలయు గుడారములను నిర్మించుగాక. యమ వరుణ కుబేరు లను లోకపాలురను ముగ్గురను, నింద్రుఁడు మొదలగు వేల్పులను బిలిచెదను. వారు దానికై ప్రయత్న పడుదురుగాక. పూర్వవాహినులగు నదులను, పశ్చిమవాహినులగు నదులను, మఱి భూమ్యాకాశముల యందుఁ బ్రవహించు నదులను బిలిచెదను. అవి యన్నియుఁ గూడి వచ్చి యీ యాశ్రమమునందలి సేనల యుపయోగార్థము నిల్చును గాక! కొన్ని నదులు మైరేయమును, మఱికొన్ని నదు లుత్తమమగు కల్లును, మఱికొన్ని నదులు చెఱకుపాలంబోలు చల్లని యుదకమును నొసఁగునుగాక! విశ్వావసువు, హాహా, హూహువులు మొదలగు గంధర్వులను, గంధర్వాంగనలను, ఘృతాచి, విశ్వాచి, మిశ్రకేశి, అలంబుస, నాగదంత, హేమ, పర్వతమునందుండు హిమ మొదలగు నచ్చరలను, దేవేంద్రుని గొల్చెడి స్త్రీలను, బ్రహ్మ నుపాసించుచుండు స్త్రీలను వారి వారి నృత్తగీతాది వాద్యసాధనములతోను బాడినవారిని, గానశిక్షకుఁ

డగు తుంబురు మహామునిని బిలిచెదను. వారందఱు నేతెంచి, నాట్యము సల్పిరాఁగ, పాటలుపాడియు భరతుని, నతనిపరివారమును సంతసపఱతురు గాక! ఉత్తరకురుదేశములందు వస్త్రములు భూషణములు ననెడి యాకులు గల్గి, రూపవతులగు నంగనలనెడి ఫలములతో శోభిల్లుచుండెడి కుబేరుని సంబంధియైన చైత్రరథమను వనమును, ధ్యానించెను. అది యిచ్చటికి వచ్చియుండునుగాక. నేను చంద్రుని ధ్యానించెదను. అతఁడు నా ప్రార్థనము నంగీకరించి, భక్ష్య, భోజ్య, చోష్య, లేహ్య పానీయములనెడు చతుర్విధాన్నములను విస్తారముగా వెంటనే సిద్ధపఱచి, నానావిధములగు పుష్పములను భూషణములను, మద్యము మొదలగు పానీయములను పలుతెఱఁగుల నంజుళ్లను సిద్ధముచేయునుగాక!" అని యివ్విధముగఁ జెప్పి యోగబల తపోబలములుగల యా భరద్వాజ మునీంద్రుఁ డిత్తెఱఁగున శిక్షయందలి స్వరములతోఁ గూడిన పలుకులతోఁ జేతులు జోడించి తూర్పునకుఁ దిరిగి, దేవతల నందఱను వేర్వేఱుగ మనమున ధ్యానించెను. అంతట వేల్పులందఱు నమ్మునీంద్రుని యెదుటఁ బ్రత్యక్షమైరి. పరిశుద్ధమయిన వాయువును మలయ దర్దుర పర్వతములనుండి వెడలి, జనుల శ్రమవలని చెమ్మటఁ బోకార్చుచు, నెత్తావితోఁగూడి జనుల కానందమును గలిగించుచు వీచుచుండెను. దేవత లాకసమునుండి యెడతెగని దివ్య పుష్పవర్షములఁ గురిపించిరి. దేవతలు దుందుభివాద్యములు వాయింపఁగా, వానిమ్రోతలు దిక్కులెల్ల నిండెను. అప్సరస లందఱు నాట్యమాడిరి. నెత్తావిగల చల్లని తిన్నని గాలులు వీచినవి. దేవతలు గంధర్వులు వీణలను వాయించుచుఁ దదనుగుణముగా గానము సేసిరి. నృత్తగీత వాద్యాదులవలనఁ బుట్టిన యా ధ్వని, మిక్కిలి తిన్ననిదై, శ్రుతితో నేకీభవించి, లయతోఁ గూడి భూమ్యంతరిక్షములందు వ్యాపించి ప్రాణుల శ్రవణముల కానందముఁ గొల్పుచుండె, సకలజనానంద కరమయిన యాధ్వని యాఁగినంతనే, భరతుని సైనికులాయాశ్రమమున విశ్వకర్మచే నిర్మితములయిన విడిదలల వింత నిర్మాణమును జూచుచుండిరి. అయ్యాశ్రమము చుట్టు నైదు యోజనములదూరము భూమి యంతటను చదనై, పచ్చలు, వైడూర్యములు పోటిగాఁ దేఁదగిన యనేకములైన పచ్చికపట్టులు గలిగి రమణీయమయి

యుండెను. ఆయాశ్రమమున మారేడు, వెలఁగ, పనస, మాతు లుంగము, ఉసిరిక, మామిడి మొదలగు చెట్లు ఫలములతో శోభిల్లు చుండినవి. ఉత్తర కురు దేశములనుండి దేవభోగములతోఁ గూడిన చైత్రరథమనెడి కుబేరుని యుద్యానము భరద్వాజాశ్రమము చొచ్చెను. అనేకములగు పుణ్య నదులును గట్టున ననేకవృక్షములతోఁ గూడినవై యా యాశ్రమమునఁ బ్రత్యక్షములయ్యెను. శుభ్రములయిన బవంతు లును, గుఱ్ఱపు లాయములును, గజ శాలలును, మేడలును, రాచనగ ళ్లును మేలిమి తోరణములతోఁ గూడ నగపడినవి. మఱియు శరత్కాలమందలి మేఘమువలెఁ దెల్లనిదియుఁ, దెల్లని పుష్ప మాలికలచే నలంకరింపఁబడినదియు, మేలైన కలయంపి చల్లబడి నదియు, నిఱుకు లేకుండునట్లు నాలుగు మూలలు దీర్చినదియుఁ, బాన్పులు, పీటలు, వాహనములు గలదియు, నానావిధములగు దివ్య రసములతోఁ గూడినదియు, దివ్యభోజన వస్త్రాదుల గలదియు, సిద్ధము చేయఁబడినయన్ని తెఱఁగుల యన్నములతోఁ గూడి నదియుఁ, మఱికిలేకుండ చక్కఁగాఁ దోమఁబడినపాత్రములతోఁ గూడినదియుఁ, జక్కఁగాఁ బఱచఁబడిన సకలాసనములు గలదియునై, మేలిమి బట్టలచేఁ జక్కఁగాఁ బఱచఁబడిన యుత్తమ శయనము లతోఁ గూడి యొప్పారుచున్న రాజభవన మావిర్భవించెను. అంత, దీర్ఘబాహుఁడగు కైకేయీపుత్త్రుఁడైన భరతుఁడు భరద్వాజుని యనుజ్ఞ వడసి, సకలవస్తు సంపూర్ణమైన యా గృహమునఁ బ్రవేశించెను. వెంటనే మంత్రు లందఱును బురోహిత పురస్సరులై యా భరతుని వెంబడించి, యా విడిదల యమరికం దిలకించి సంతోషభరితులైరి. అంత భర తుఁడును మంత్రి సమేతుఁడై యచ్చట నున్న శ్రేష్ఠమగు సింహాసనమున కును, వింజామరలకును, తెల్లని గొడుగునకును, రాజునకుఁబోలెఁ బ్రద క్షిణ నమస్కారము లొనర్చెను. సింహాసనము రామునికొఱకె యని తలఁచి, యా సింహాసనమునకుఁ జేరువనే మంత్రులు కూర్చుండఁదగిన యొక యాసనచామరమునుపుచ్చుకొని గూర్చుండెను. అనంతరము పురో హితుండును, మంత్రులును, వారికి వెంబడి సేనాధిపతియు, శిబిరనాయ కుండును గూరుచుండిరి. అంతట భరద్వాజుని యాజ్ఞవలన బురదవలె

చిక్కనైన పాయసమున ప్రవహించునదు లా భరతుని ముందరఁ బ్రవహించుచుండినవి. ఆ నదికి నిరుప్రక్కలను భరద్వాజమునీంద్రుని యనుగ్రహమునఁ దెల్లని పాలగారతోఁ బూయబడిన రమ్యములయిన దివ్యములగు గృహము లేర్పడినవి. ఆక్షణముననే దివ్యములైన సొమ్ములను దాల్చిన యిరువదివేలమంది యప్సరసలు బ్రహ్మదేవుని పనుపున నా భరతుని ముందట నిల్చిరి. మఱియుఁ గుబేరునిచేఁ బంపఁబడిన యిరువదివేలమంది స్త్రీలు రత్నములు, ముత్యములు, పవడములు మొదలగు వానిచే నిర్మితములయిన భూషణములను దాల్చి, శోభిల్లుచు నేతెంచిరి. పురుషులను వెఱ్ఱివారినిగఁ జేయఁగలంత సొబగు మీఱియున్న యప్సరస లిరువదివేలమంది నందనవనమునుండి వచ్చి నిలిచిరి. నారదుఁడు, తుంబురుఁడు, గోపుండు నను గంధర్వరాజు భరతునిముందటి కేతెంచి, గానములఁ గావించిరి. అలంబుస, మిశ్రకేశి, పుండరీక, వామన మున్నగు నప్సరసలు భరతునిముందర నాట్యమాడిరి. చైత్రరథమున నెయ్యే పుష్పములు గలవో యవియెల్లను భరద్వాజానుశాసనమునఁ బ్రయాగక్షేత్రమున నావిర్భవించినవి. అచ్చట బిల్వవృక్షములు మృదంగములు వాయించువారుగను, తాండ్ర చెట్లు తాళములు వేయువారుగను, రావి చెట్లు నర్తకులుగను నైనవి. మఱియు నచ్చటి సరళవృక్షములును, దాటిచెట్లును, బొట్టుగుచెట్లును కానుగుచెట్లును సంతోషపరవశములై మునీంద్రు ననుగ్రహమున మఱుగుజ్జులును, పొట్టివియు నైనవి. మఱియు నా భరద్వాజ మునీంద్రుని యాశ్రమమున శింశుపావృక్షములు, ఉసిరికచెట్లు, నేరేడుచెట్లు, మఱి యనేకములయిన వన్యములగు వృక్షములును, మెల్లలు, జాజులు మొదలగు వనమునందలి తీఁగెలును స్త్రీ రూపము దాల్చి యా వనమున సంచరించుచుండినవి. "ఓ సైనికులారా! మద్యపానము చేయువారందఱు యథేష్టముగాఁ బానము సేయుఁడు. ఆఁకలిగొనినవారు క్షీరాన్నము గుడువుఁడు. మిక్కిలి పరిశుద్ధములయిన మాంసములను గోరినంత దినుఁడు" అని యా వృక్షములు చెప్పినవి. కాంత లేడుగు రెనమండ్రు గలిసి, సైనికుల నొక్కొక్కనికిని నలుగులు పెట్టి రమ్యములయిన యేటిగట్టులందుఁ గూర్చుండఁబెట్టి స్నానము చేయించిరి. మఱియు సందములైన కన్నులు

గల నలువురు ప్రమద లేఁగుదెంచి, యా సైనికుల కాళ్ళు తుడుచుచుఁ గాళ్లు పిసుకుచు, మద్యము నొండొరులచేఁ ద్రాగించిరి. అంతట మహాబలు లగు వాహనముల కాపరు లిక్ష్వాకువంశపు జోదుల వాహనములయిన వాజిగజోష్ట్రవృషభములకుఁ జక్కఁగాఁ గడ్డి మొదలగు నాహారములను వానికిఁ దగినట్లుగాఁ బెట్టి, జెఱకు ముక్కలను, తేనె గలిపిన పేలాలను బెట్టిరి. సైనికులు మద్యపానము చేసి, మై మఱచి, స్రక్చందనాది భోగములచేఁ గడు మోదము నంది వెలుఁగుచుండుటం జేసి, యేనుఁగులఁ గట్టువా రేనుఁగులను, గుఱ్ఱములఁ గట్టువారు గుఱ్ఱములను గుఱుతు దెలియకుండిరి. సైనికు లంద ఱెఱ్ఱని గంధము నలందుకొని, కోర్కులన్నింటిని బొందుటచేఁ దనివి పడసి యచ్చరలతోఁ గూడి యానందించుచు "మే మిఁక నయోధ్యకును బోవము. దండకారణ్యములకుఁ బోవముఁ. భరతుఁడును, రాముఁడును క్షేమముతో నుందురు గాక!" యని పలుకుచుండిరి.

ఇత్తెఱఁగున భరతుని వెంబడించిపోయెడు కాలిబంటులును, గుఱ్ఱపు రౌతులు, మావటీండ్రును, గుఱ్ఱముల నేనుఁగులఁ గట్టివేయువారును మునీంద్రుని యాశ్రమమునఁ జేయఁబడిన సకలోపచారముల ననుభవించి స్వేచ్ఛమైఁదిరుగుచు, వేలకొలఁది గుంపులు గుంపులుగూడి సంతోషాతిశయముచే నొడలు తెలియక, "ఇది స్వర్గమే" యని యరచి చెప్పుచుండిరి. సైనికులలోఁ గొందఱు పుష్పమాలలను దాల్చినవారై గుంపులు గూడి నాట్యమాడిరి. కొందఱు పకపక నవ్విరి. కొందఱు పాటలుపాడిరి, కొందఱు నలువైపులకుఁ బరుగెత్తిరి. ఆ సైనికు లమృతముఁబోలు నా యన్నముఁ గుడిచినను, నచ్చట దివ్య భక్ష్యములను జూచి, తమ కాఁకలి లేకున్నను, నింకను దినఁ దలంపుగలవారై యుండిరి. సేనలం దుండు పనికాండ్రు, పనికత్తెలు, వయసున నున్న సైనికుల యంగనలును నూతన వస్త్రములను దాల్చి, మిక్కలి మత్తిల్లిరి. ఆ సేనలలోఁ దెల్లని బట్టఁ గట్టనివాఁడును, దుమ్ముపడి తలమాసిన వాఁడును, నాఁకొన్న వాఁడును,మురికిగలవాఁడు నొక్కఁడయినను గానరాఁడయ్యెను. ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, ఎద్దులు, ఒంటెలు, వేసడములు, మృగములు, పక్షులు భరద్వాజమునీంద్రునిచేఁ గల్పింపఁబడిన

యాహారమునే భుజించి తనివినొందినవి కాని, వీనికై యొరులే యాహారమును గల్పింపరైరి. ఆయాశ్రమమున మేకలయు, వరాహములయు మాంసములు; మేలయిన వ్యంజనములు, పండ్ల రసములు చేర్చి పక్వము చేయఁబడియున్న సుగంధ రసములతోఁ గూడిన సూపములు, పూవుల టెక్కెములతోఁ గూడిన తెల్లని యన్నరాసులును గల లోహపాత్రములను జనులందఱు మహాశ్చర్యముతోఁ జూచిరి. వన సమీప ప్రదేశములం దుండు బావులు చిక్కని క్షీరాన్నముతో నిండియుండెను. గోవులు కోర్కెలు పితుకునవియై యుండెను. వనద్రుమములు తేనియలు గార్చుచుండెను. అచ్చటి నడబావులు మైరేయమను మద్యముతో నిండియుండినవి. గొప్ప పాత్రములలోఁ జక్కఁగా వండిన మయూరములయు, మృగములయుఁ, గోళ్ళయు మాంసము యథేష్టముగానుండెను. అచ్చట వేలకొలఁది యన్నము వడ్డనచేయు తట్టలును, వ్యంజనము లుంచు పాత్రములును, లెక్కలేని బంగారు కంచములును, చక్కఁగా సంస్కరింపఁబడిన పెరుగుతో నిండిన కుండలును, చిన్నపంటులును, వెడల్పు నోరుగల చట్టులును నుండినవి. కొన్ని సరస్సులంత క్రొత్తదియు నంత ప్రాఁతదియుఁగాని వెలఁగపండ్ల వాసనగల మంచి మజ్జిగతోఁ నిండి యుండెనవి. మఱికొన్ని చక్కఁగాఁ దాళింపు వేయఁబడిన రసాలమనఁబడు తెల్లని మజ్జిగ నిండియుండినవి. మఱియుఁ బాయసముల మడుగులు చక్కెరరాసులు నక్కడ వెలయుచుండినవి. సైనికులు నదీతీరములందుఁ బాత్రలం దుంపఁబడిన యుసిరిక పిండిముద్దలను, సుగంధ చూర్ణములను, నానావిధములగు స్నానసామగ్రిని, వేఁడినీటి హండీలను జూచిరి. తెల్ల కూర్చగల పండ్లుతోము పుల్లలను; డబ్బీలలోఁ బెట్టఁబడిన తెల్లని చందనములను, నిర్మలములైన యద్దములను, వస్త్రరాసులను, వేలకొలఁది చెప్పులజోళ్ళను, కాటుకభరిణులను, దువ్వెనలను, మీసములను దువ్వుకొను నొక తెఱఁగు దువ్వెనలను, శస్త్రములను, విండ్లను, విచిత్రములైన కవచములను, పాన్పులను, పీఠములను; గజ, అశ్వ, ఖర, ఉష్ట్రములు నీరు త్రాగుటకుఁ దగిన నిండుమడుగులను కలువలు తామర పువ్వులు గల్గి యాకసముమాడ్కి నిర్మలమయి నీటితో నిండి, సుఖముగా దిగి స్నానముచేయఁదగిన మడువులను, పసులమేఁతకై చేర్చిపెట్టిన నీల

వైడూర్యముల రంగుగల మెత్తని గడ్డిమోపులను గలయఁజూచిరి. భరతునికై భరద్వాజమునీంద్రునిచే సిద్ధముచేయఁబడిన, స్వప్నమో యనఁదగియుండు నాశ్చర్యకరమైన యావిందునుజూచి సైనికులందఱు విశేషాశ్చర్యము నొందుచు వేల్పులమాడ్కి రమ్యమగు నా భరద్వాజాశ్రమమున విహరించుచుండఁగా నారేయి గడచిన దాయెను. వేఁకువనే భరద్వాజుని పిలుపుచే వచ్చిన నదులు దేవ గంధర్వులు, సకలాప్సరసలును మునీంద్రుని వీడ్కొని తమతమ తావరంబులకుఁ జనిరి. భరతుని సైనికులును మద్యపానముసేసి, శ్రేష్ఠమైన యగురు గంధము నలఁదికొని, నానావిధ పుష్పహారములను ధరించి, యా పుష్పహారము లెల్ల వాడి, నలఁగి రాలిపోవునట్లు విహారించుచుండిరి.

92-వ సర్గము.

భరతుఁడు చిత్రకూటమునకుఁ దఱలుట

పురుషశ్రేష్ఠుఁడయిన భరతుఁడు సేనలతోడ, భరద్వాజమునీంద్రుఁడు చేసిన యతిథి పూజను బడసి, యారేయి యెల్ల నక్కడ నుండి, మఱునాటివేకువ లేచి, రామునిఁ జూడఁగోరి, యా భరద్వాజ మునీంద్రు కడ కేఁగుదెంచి చేతులు జోడించికొని నిలఁబడియుండఁగా, భరద్వాజ మునీంద్రుఁ డగ్నిహోత్ర కార్యములను దీర్చుకొనివచ్చి భరతుం జూచి, "ఓ పాపరహితుఁడా! మా యాశ్రమమున నీ కీ రేయి సుఖముగాఁ గడచినదిగదా! నీ సైనికు లందఱు నేఁ జేసిన విందుచేఁ దనివి నొందిరిగదా" యని యడిగెను.

భరతుఁడు చేతులు మోడ్చి, యాశ్రమమునుండి వెడలివచ్చినట్టి శ్రేష్ఠముగు బ్రహ్మతేజస్సుగల యమ్మునీంద్రునికిఁ బ్రణమిల్లి, "ఓ భగవంతుఁడా! నేను, నా సైనికు లందఱును, నా మంత్రులును తము రొనర్చిన విందుగొని, యన్ని కోర్కెలను బడసితిమి. నా సేనలోని గజాశ్వ వృషభ ఖరోష్ట్రాదులు దనివిదీర నాహారము గొనినవి. మే మందఱము దారి బడలికను, బెట్టను బోఁగొట్టికొని, చక్కఁగా భుజించి, అనుకూలములగు విడిదలందు వసించి, తము రేర్పఱచిన బంటు లొనర్పు పాద సంవాహనా ద్యుపచారములను బడయుచు మిక్కిలి హాయిగాఁ బరుండి నిద్రపోతిమి. ఓ పూజ్యుఁడగు, ఋషీంద్రా! మాయన్నను జూడఁ బయ

నమై యున్నాను. నాకు సెలవిండు. నన్ను నెనరుచూపుతోఁ జూడ వలయును. ఓ ధర్మజ్ఞా! ధర్మమందే చింతగల మహాత్ముఁడయిన మా యన్నయుండు నాశ్రమమున కే దారిని బోవలయును? అది యిచ్చటి కెంతదూరము? ఈ విషయము సవిస్తరముగా నెఱింగింపవే" యని యడుగఁగా, గొప్ప తపస్సుగలవాఁడును, బ్రహ్మతేజస్సుగలవాఁడును నైన యమ్మునిపుంగవుఁడు తోఁబుట్టువుపై నెక్కువ మక్కువ గలిగి యుండు నా భరతునితో నిట్లనియె. "ఓ భరతా! యిచ్చటికి రెండున్నర యోజనము దూరమున నొక యేకాంతవనమున నా చిత్రకూట పర్వత మున్నది. ఆవనము నానుకొని మందాకిని ప్రవహించుచున్నది. ఆ నది యిరు దరులును పూఁచిన చెట్లతోడను రమ్యములయిన పుష్పవంతము లగు వనములతోడను గూడి యొప్పుచున్నది. ఆ నదికి దక్షిణమునఁ జిత్రకూటమను పర్వతము రమణీయమగు చదునైన కానసము గలదై పెంపొందుచున్నయది. ఆ నదీపర్వతముల నడుమన నా రామలక్ష్మణుల యాకు టిల్లున్నది. ఆ పర్ణశాలయందే వారు వాసముచేయుచున్నారు. రఘునందనా! సేనానాయకుఁడును, మహాత్ముఁడునునగు భరతుఁడా! చతురంగబలముతోఁగూడిన యీ సేన నిచ్చటనుండి దక్షిణముగాఁగాని, నైరృతిమూలగాఁగాని పోనిమ్ము. అట్లు పోయితివేని, నీవు రఘురామునిఁ జూడఁగలవు." దశరథనృపాలుని కాంతలు ప్రయాణమున్న సంగతి విన్న వారలై మునీంద్రుని బ్రణమిల్లుటకై, తమతమ పల్లకులనుండి డిగ్గి, భరద్వాజమునీంద్రుని జుట్టుకొనిరి. అంతట దుఃఖముచేఁ గృశించియున్న కౌసల్య వణఁకుచు, మునీంద్రుని పాదములకుఁ బ్రణమిల్లెను. సుమిత్రయుఁ గౌసల్యకు వెంటనే మునీంద్రుని చరణముల కెఱఁగెను. వారిరువురు మ్రొక్కులిడిన పదంపడి, జనులందఱిచే దూఱఁదగిన కైకేయి, తన కోర్కి నెఱవేఱమిచే సిగ్గుతోఁ దలవంచుకొని, యమ్మునీంద్రుని పాదములకు మ్రొక్కి, భగవంతుఁడయిన యమ్మునీంద్రునికిఁ బ్రదక్షిణము గావించి, భరతుని చేరువనే, దీనమయిన మనముతో నిలఁబడి యుండెను. అప్పుడు నియమముఁ దప్పని భరద్వాజమునీంద్రుఁడు భరతునిఁజూచి, "రాఘవా! నీ తల్లులపేరులు మున్నగునవి దెలియఁగోరుచున్నాను. తెలిపింపు" మని యడుగఁగా, మాటల నేర్పుకాఁడైన

ధీమంతుఁడగు భరతుఁడు భగవంతుఁడైన భరద్వాజ మునీం ద్రునిఁ జూచి, "ఓ మహాత్మా! నేను సన్నిధానమున దుఃఖముతోఁగూడి, యాహారము మానుటచేఁ జిక్కియున్నది నీ యామె కౌసల్య. ఈమె నృపాలునికిఁ బట్టంపు దేవి. పురుషశ్రేష్ఠుఁడును సింగమును బోలు మగఁటిమి గలవాఁడునైన రాముఁడు అదితికిఁ బ్రజాపతి పుట్టినట్లీ కౌసల్యకుఁ బుట్టెను. ఈమెయొక్క యెడమ భుజమును కౌఁగిలించుకొని, యడవి యందుఁబువ్వులు రాలిపోయిన కొండగోఁగుచెట్టు కొమ్మవలె వగపాలయి యున్న యామె సుమిత్ర. అశ్వినీదేవతలనుబోలువారును, సాటిలేని పరాక్రమము గలవారును, జోడులునునైన లక్ష్మణ శత్రుఘ్ను లిద్దఱు నీ దేవి కుమారులే. ఏనిమిత్తము నరశ్రేష్ఠులయిన రామలక్ష్మణులు ప్రాణములమీఁది యాశ మాని, యడవులపాలయిరో, పుత్రశోకముచే నృపాలుఁడు స్వర్గమునొందెనో, యట్టి క్రోధశీలురాలును, బుద్ధిహీను రాలును, గర్వితురాలును, దన్ను రూపవతినిగాఁ దలఁచినదియు, రాజ్యా పేక్షగలదియుఁ, జెడ్డబుద్ధియుఁ, జెడ్డతలంపును గలదియు, గొప్పదాని వలెఁ గానిపించునదియునైన ఘాతుకురాలగు నీ రాజపుత్రిని కైకేయి యని యెఱుఁగుఁడు. ఈమెయె నాయొక్క తల్లి. ఈమెవలననే నాకు గొప్ప వ్యసనము సంభవించినది" అని పలికి భరతుఁడు కన్ను లెఱ్ఱఁజేసి, కనలి బుసకొట్టుచున్న పామువలె నిట్టూర్పువిడుచుచు డగ్గుత్తికతో నిట్లు నుండెను. బుద్ధిశాలియగు భరద్వాజమహర్షియు నత్తెఱఁగునఁ బలికిన భరతుని జూచి, యర్థగౌరవముగల మాటలతో "ఓ భరతా! కైకే యిపైఁ దప్పులుమోపి యామెను నిందింపఁజనదు. రాముఁ డరణ్యము నకుఁ బోవుటవలన ముందు మేలు గలుగనున్నది. ఆ రాముని వనవాసము వలన దేవదానవులకును, భగవద్ధ్యానపరాయణులగు ఋషులకును మేలే కలుగఁగలదు." అని భరతునితోఁ జెప్పెను.

అంత భరతుఁడును యాతని దీవనలువడసి, మునీంద్రునికిఁ బ్రదక్షిణ నమస్కారములఁ జేసి, యాతనిని వీడ్కొని, సుమంత్రునిఁ బిలిచి, సేనలను తరలింపుమని యానతిచ్చెను. అంతట సైనికు లందఱు ప్రయాణమయి, బంగారు భూషణములతో నలంకరింపఁ బడినవియు, వేగసయినవియు నైన మేటి గుఱ్ఱములను బూన్చిన బండ్ల నెక్కిరి.

ఉఱుములతోఁ గూడిన వర్షాకాలమునందలి మేఘములవలె బంగరు తొడవులు దొడిగిన యోధులును నేనుఁగులును ఱెక్కముల తోడఁ గూడి వెడలినవి. మఱి యనేకములైన చిన్నవి గొప్పవి యగు గుఱ్ఱములు, వేసడములు మున్నగు జంతువులఁబూన్చిన యానములును బయలువెడలినవి. బంటులు కాలినడకతో వెడలిరి. అంతటఁ గౌసల్య మొదలగు మగువ లందఱు రాముని దర్శనముఁ గోరి, సంతోషముతో మేటి పల్లకులమీఁద నెక్కి వెడలిరి. అంతఁగాఁడగు భరతుఁడు సూర్య చంద్రులమాడ్కి వెలుఁగుచున్నదియుఁ, జక్కఁగాఁ బఱుపఁబడినదియు నైన సొగసగు పల్లకిమీఁద సపరివారముగాఁ నెక్కి దఱలెను. గజాశ్వ భట యుక్తమయిన యా భరతునిసేన, మహానందభరితమై, గంగానది యావలిగట్టున దక్షిణదిశయెల్ల వ్యాపించియున్న కారుమబ్బువలె దక్షిణ దిక్కు నంతయుఁ గ్రమ్ముకొని, యచ్చట నదులందును గొండలందును నున్న మృగపక్షులతోఁ గూడిన వనముల దాఁటుచు, నచ్చటి మృగ పక్షుల గుంపులను వెఱపించుచు నా గొప్ప వనమునఁ జొచ్చి ప్రకా శించుచుఁ బోవుచుండెను.

93-వ సర్గము.

భరతుఁడు చిత్రకూటముఁ జూచుట

ధర్మశీలుఁడగు కాంతిమంతుడయిన భరతుఁడు సంతసము నందిన వాఁడయి, సముద్రమునుం బోలిన దాటచే, వానకాలమున గొప్ప మబ్బాకసమును గ్రమ్మినమాడ్కిఁ బుడమియెల్లఁ గ్రమ్మినదియు, వనము లందలి మత్తిల్లిన మేటి యేనుఁగుల మొత్తములను వెఱపించునట్టియు, రొద గలదియు నయిన చతురంగబలముతోను, నేల యగుపడకుండు నట్లు వ్యాపించి వేగవంతములయిన గజాశ్వముల సమూహములతోను గూడినవాఁడై, యా వనములందును పర్వతములందును నెల్లెడలఁ గనఁ బడుచుండు నెలుఁగుబంట్లను చారలుగల జింకలను, చుక్కలులేని గొప్ప శరీరముగల దుప్పులను జూచుచుఁ జాలదూరమేఁగి, గుఱ్ఱము లలయు టచేఁ గొంత వడి తగ్గించి, మంత్రవేత్తలలో నుత్తముఁడగు వసిష్ఠునిఁ జూచి భరద్వాజమునీంద్రుఁ డెట్టి రూపముగలదని చెప్పెనో, నే నెట్టి దని వింటినో, అట్టి రూపముగల ప్రదేశమునకు వచ్చితిమి. ఇదిగో చిత్ర

కూటపర్వతము! ఇదిగో మందాకినీ నది. దానికి దాపుననే నల్లని కాఱుమబ్బుఁ బోలిన యొక వనము గన్పట్టుచున్నది. కొండలను బోలిన మన యేనుఁగు లీ మనోహరములైన చిత్రకూటము చఱియలను త్రొక్కి పాడుచేయుచున్నవి. వర్షర్తువునందు నీటితోఁ గూడిన నల్లని మబ్బులుదకముఁ గురియునట్లే కొండల నెత్తములందుండు నీ చెట్లుపువ్వులను రాల్చుచున్నవి. ఓరి శత్రుఘ్నా! జలజంతువులచే నిండిన సముద్రముపోలె మెకములచే నంతట నిండినదియుఁ, గిన్నరుల కునికిపట్లును నైన యీ వనము సొంపును బాఱఁజూడుము. ఈ మెకముల గుంపులు, గాలిచే నాకసమునఁ జెదరగొట్టఁబడిన శరత్కాల మేఘమువలెఁ గడు వేగముతోఁ దోలఁబడినట్లు పోవుచున్నవి. దాక్షిణాత్యులగు నరులు మబ్బువలె నల్లనైన తమ వెండ్రుకలను బలుకలుగాఁ దీర్చి పూవుల దుఱుమునట్లీవృక్షము లన్నియుఁ బుష్పమయములయిన శిరోభూషణములను నల్లని కొనలందుఁ దాల్చుచున్నవి. తొల్లి నిశ్శబ్దముగ భయంకరమైయుండిన యీయరణ్య మిప్పుడు మనసేనలతో నిండినదయి యయోధ్యానగరమువలెఁ గానుపించుచున్నది. ఈ మన గుఱ్ఱముల గొరిజలచే లేపఁబడిన దుమ్మాకసమును గప్పియున్నది. నాకు హితము నాచరించుదానివలె గాలి యాదుమ్మును గొట్టుకొనిపోవుచున్నది. శత్రుఘ్నా! యీ యరణ్యమునందు వడిగల గుఱ్ఱములను బూన్చి సారథులు తోలుచున్న రథము లెంత వడిగాఁ బఱతెంచుచున్నవో చూడుము! ఇవిగో మనోహరములయిన నునుపు ఱెక్కలుగల నెమళ్లు రథముల చప్పుడునకు వెఱచి, తమయునికిపట్టగు నీపర్వతమునకు వచ్చుచున్నవి. ఈ తాపసుల కునికిపట్టగు నిప్పట్టు స్వర్గమువలె నా మనమున కతి రమ్యముగాఁ దోఁచుచున్నది. ఇచ్చట ననేకములగు తెల్లచుక్కల మృగములు దమ యాఁడుమృగములతోఁ గూడి పుష్పములచే నలంకరింపబడినవానివలె మనోహర రూపములు గలవిగాఁ జూపట్టుచున్నవి. రామలక్ష్మణు లెచ్చట నివసించుచున్నారో, తెలియునట్లీ సైనికు లందఱు వెడలి చక్కఁగా వెదకున ట్లుద్యోగముచేయుఁడు" అని భరతుఁడు చెప్పెను. సైనికు లందఱు భరతుని వాక్యము విన్నవెంటనే యాయుధము లెత్తికొని, కొంతదూరము చని, యొక్కచోటఁ బొగ

యెగయుచుండుటఁ జూచి, వెనుకకు మఱలివచ్చి, "రాజపుత్రా! మనుష్యులు లేని ప్రదేశమున ధూమముపొడమదుగదా! కావున రామలక్ష్మణులిచ్చటనే తప్పక యుండవలయును. అట్లు శత్రుసంతాపనులయిన రామలక్ష్మణు లిచ్చట నుండరేని, రామునిబోలెడు ధైర్యశాలురగు మునులయిన నిచ్చట నుండితీరవలయు"నని భరతునితోఁ జెప్పిరి. శత్రుసేనలను హింసించు భరతుఁడు వారు సెప్పిన మిక్కిలి యిష్టమైన వాక్యమును విని, యా సైనికుల నందఱిం జూచి, "మీ రిచ్చట జాగరూకులై యుండుఁడు. ఇచ్చటినుండి పైకిఁ బోవలదు. నేనును, సుమంత్ర వసిష్ఠ మహామునులం దోడ్కొని చనియెదను" అని యానతీయఁగా, సైనికులందఱచ్చటనే నిలిచిపోయిరి. భరతుఁడును పొగ పొడబడి కనపట్టుచున్న ప్రదేశమునకుఁ దఱలిపోయెను. భరతునిచే నచ్చటనే నిలుపఁబడిన యా సైనికులు, తమకుఁ బ్రియుఁడైన రాముని త్వరలోఁ గలిసికొనఁ గలమని మిక్కిలి యానందముతో నా ధూమమువైపునకే చూచుచు నిల్చియుండిరి.

94-వ సర్గము.

— రాముఁడు సీతకు చిత్రకూటముసొంపుఁ దెలుపుట —

భరతుఁ డిట్లు చిత్రకూటము చేరవనుండఁగా, నచ్చట దేవతలకెనవచ్చువాఁడును, పర్వతములందును వనములందును సంచరించుటయందుఁ బ్రేమగలవాఁడునునైన రాముఁ డొక్కనెల యా చిత్రకూట పర్వతమున నున్నవాఁడై, తన కాంతయగు సీతకు మనస్సంతోషము గలిగింపఁగోరియుఁ, దన మనమునకు నైతముఁ గొంచెము విశ్రాంతి గోరియు, దేవేంద్రుఁడు శచీదేవికిఁ బోలె వింతఁ గొలిపెడు చిత్రకూట పర్వతము సొంపును సీతాదేవికిఁ జూపఁగోరి, "ఓ మంగళకరీ! యీ మనోహరమైన పర్వతమును జూచిన పదంపడి, రాజ్యము గోలుపోవుట కాని, చెలికాండ్రఁ బాసియుండుట కాని నా మనమునకుఁ గించిత్తైనను శ్రమను గావింపకున్నది. ఓ కల్యాణీ! పలుతెఱఁగులైన పక్షుల గుంపులతోఁ గూడినదియు, గైరికాది ధాతుమండితములై యాకసము నొరయుచున్న కొనలచే వెలుగుచున్నదియునైన యీ పర్వతమును జూడుము. ఇచట గైరికాది ధాతువులచే నలంకరింపఁబడిన ప్రదేశము

లలోఁ గొన్ని వెండివలెఁ దెల్లగను, మఱికొన్ని నెత్తురువలె నెఱ్ఱగను, వేఱొక కొన్ని పసుపు పచ్చవన్నెయుఁ జిత్రవర్ణములుఁ గలవిగను, ఇంకను కొన్ని శ్రేష్ఠములైన రత్నముల కాంతులు గలవిగను, మఱి కొన్ని పుష్యరాగములయు, స్ఫటికము, మొగలిపూలయువన్నెలు గలవిగను, వేఱుకొన్ని నక్షత్రములయొక్కయుఁ, బాదరసముయొక్కయుఁ గాంతి గలవిగను విరాజిల్లుచున్నవి. మఱియు నీ పర్వతము సౌమ్యములయిన పలుజాతుల మెకముల గుంపులు, పులులు, చిఱుతపులులు మొదలగు భీకరములయిన మృగములతోను, పలుజాతుల పక్షులతోను, పుష్పఫల భరితములయి, నీడగలిగి, మనమునకు నింపుగుల్కుచుండునవియు నైన మామిడి, నేరేడు, వేగిస, లొద్దుగ, మోరటి, పనస, చంద్ర, ఊడుగు, పెద్దతినాశము, మారేడు, వెదుగు, పెగ్గుమ్మడి, వేము, ఉలిమిరి, ఇప్ప, బొట్టుగు, రేగు, ఉసిరిక, మంకెన, ఏఱుమద్ది, దాడిమ్మ మొదలగు మహావృక్షములచే శోభిల్లుచు సొంపుమీఱియున్నవి. ఓ కాంతా! చూచితివా యీ రమణీయములగు కొండ చఱులందుఁ జూపఱకు గగుర్పాటొదవించుచుండు కిన్నరదంపతులు వేడ్కమీఱ నొండొరులమీఁద ప్రేమగలిగి విహరించుచున్నారు. ఇచ్చట విద్యాధరులు తమ యాయుధములను, మేలిమి పుట్టములను చెట్ల కొమ్మలకుఁ దగిలించియున్నారు. ప్రియా! విద్యాధరాంగనలు విహరించెడి యీ రమ్యప్రదేశములను జూచితే! ఈ పర్వతము గొన్ని ప్రదేశములందుఁ బైనుండి పడు సెలయేటి ప్రవాహములతోను, నచ్చటచ్చటఁ బుడమినుండి పుట్టిననీటిబుగ్గలతోను, నూటలతోను, గూడి కాఱుచున్న మదముగల మేటి యేనుఁగుఁబోలి వెలయుచున్నది. గుహలనుండి వచ్చెడి గాలి పలు పువ్వుల నెత్తావులను గొని, ఘుమఘుమయని పరిమళించుచు వీచుచున్నవి. ఈ సువాసనగల గాలి సోఁకిన నెట్టిమానవునకైన నీప్రదేశమును విడిచిపోవ మనమురాదు. ఓ సొగసుదానా! సీతతోను, లక్ష్మణునితోనుగూడి యిచ్చట నెన్నియేండ్లున్నను, రాజ్యభ్రంశమువలని విచారము నన్నేమియుఁ జేయనేరదు. ఓ భామినీ! యనేక పక్షి సంఘములతోఁగూడినదియు, నానావిధములగు పుష్పఫలములతో నిండినదియు నైన చిత్రశిఖరములుగల యీ పర్వతము నందుఁ బ్రీతిగలవాఁడనయి

తిని. ఈ వనవాసమువలనఁ దండ్రి ఋణము దీఱుటయు, భరతునికోర్కి నెఱవేఱుటయునను రెండు ఫలములు గలిగినవి. ఓ జానకీ! మనోవాక్కాయములను జూఱఁగొను పలుతెఱఁగులగు స్వాభావిక వైచిత్ర్యములను జూచుచు నాతో చిత్రకూటమున సంతసముతోఁ గ్రీడించుచున్నావుగదా. ఓ రాణీ! మాతాత ముత్తాతలు మఱియుఁ బెద్దలగు రాజర్షులు దేహాంతమున మోక్షముఁ బడయుటకై, సంసార సుఖములు మాని, వనమున వాసముచేసి రని పెద్దలు చెప్పిరి. ఈ పర్వతమునందలి పెక్కులైన వెడల్పుగల బండలంతటను నలుపు తెలుపు పసుపు నెఱుపు చిత్రవర్ణము మొదలగు రంగులుగలిగి శోభిల్లుచున్నవి. ఈ పర్వతమునందలి కొన్ని తీఁగెలు తమ కాంతులచే దెసలు వెలుఁగఁజేయుచు నగ్నిజ్వాలలమాడ్కిఁ దేజరిల్లుచున్నయవి. ఈ పర్వతమునఁ గొన్ని ప్రదేశము లిండ్లవలెను, మఱికొన్ని తోఁటలవలెను, కొన్ని యొంటిరాయి మేడలవలెను నొప్పుచున్నవి. ఈ చిత్రకూట పర్వతము సర్వత్ర నొంపుమీఱియుండు శిఖరములతోఁ గూడి పుడమినుండి పైకి లేచినదో యనఁదగియున్నది. ఓ సీతా! యీ చిత్రకూట పర్వతముయొక్క శిఖరమును చూచితివా యెంత సుందరముగఁ గనఁబడుచున్నదో! నల్లకలువలు, సురపొన్నపుష్పములు, పుత్రజీవి యను వృక్షముల పుష్పములు, భుజపత్రవృక్షములు, గపులదళములును పైనఁ బఱచిన కాముకుల యీ పాన్పులను జూచితివా? ఈ సెజ్జలందుఁ గాముకులు తమరు దాల్చిన, రతికేళిలందు నలఁగిన, తామరపూవుల దండలు దీసి పాఱవైచియున్నారు. వారు సగము దిని పాఱవైచిన పలుతెఱంగుల పండ్లెన్నియున్నవో చూడుము. ఈ పర్వతము విస్తారమయిన కందమూల ఫలసమృద్ధియు, జలసమృద్ధియుఁ గలిగి, యలకాపురమును, సౌగంధికవనమును నుత్తర కురుదేశమును మించినదో యనఁదగియున్నది. ఓ సీతా! నేను నాక్షత్రియ ధర్మములను, పెద్దల నడవడులను దప్పక, నియమముతో నున్నవాఁడనై యిచ్చట నీతోడను, లక్ష్మణునితోను గూడి వనవాసకాలమును సుఖముగాఁ గడపఁగలను. అని చెప్పెను.

95వ సర్గము.

రాముఁడు సీతకు మందాకినీ నదీశోభనముఁ దెల్పుట

అంతటఁ గోసలేశ్వరసుతుఁడును, తామరపూవులంబోలు కన్నులు గలవాఁడునగు శ్రీరాముఁడు చంద్రునిఁబోలు మోముగలదియు, సొగసైన పిఱుఁదులుగలదియు నైన సీతను దోడ్కొని పర్వతము వెడలి కొంతదవ్వేఁగి, తేట నీటితోఁ గూడినదియు, మనోజ్ఞములయిన దరుల కింపు గులుకునదియు నైయున్న మందాకినీనది నామెకుఁ జూపి, "ఓ ప్రియా! హంసలతోను, బెగ్గురుపక్షులతోను గూడినదియు, వింత గొలిపెడి యిసుక తిన్నెలుగలదియు, తామరపూవులతోఁ గూడినదియు, తీరము లందు నానావిధములయిన పూలచెట్లను, పండ్లచెట్లనుగలదియు, కుబే రునియొక్క సౌగంధికమనెడి కొలనిమాడ్కి వెలయుచున్నదియు నైన యీ మందాకినీ నదిని జూడుము. ఇప్పుడే మృగములగుంపులు నీరు ద్రావినందునఁ గలకబాఱియుండు నీటితోఁగూడినదై యీ మందాకినీ నదియొక్క రేవులు నా మనమునకు సంతసము గొల్పుచున్నవి. ఓ ప్రియురాలా! ఋషులు పెక్కండ్రు వేకువనె లేచి, కృష్ణాజినములను మొలకుఁ గట్టుకొని, నారబట్టలను పైనఁ గప్పుకొని జడదారులై యీ మందాకినియందు స్నానము సేయుచున్నారు. ఓ వెడల్పు కన్నులదానా! వీరుగో మఱికొందఱు ఋషులు కఠిన నియమములు పూని, చేతులు పైకెత్తికొని, సూర్యుని కుపస్థానము చేయుచున్నారు. నట్టువకాఁడు నాట్యమునకు ముందుగాఁ బుష్పాంజలిని జల్లినట్లు, ఈ పర్వతము గాలి కెగిరిన వృక్షముల కొమ్మలనెడి హస్తములచే, నదిచుట్టును బుష్పాం జలులు చల్లుచున్నది చూడుము. కొన్నిచోట్ల ముత్యములంబోలు తేట నీరుగలదియు, కొన్నితావులం దిసుకతిన్నెలచే నొప్పినదియు, కొన్ని ప్రదేశములందు సిద్ధులచే శోభిల్లునదియు నైన యీ మందాకినీ నదిని జూడుము. గాలికిరాలి యేటి నీటినడుమఁ బడి కొన్నిచోట్ల విస్తారము గను, మఱికొన్ని ప్రదేశములందు రాసులు రాసులుగనుబడి దట్టముగా నుండు పూవులను జూడుము. ఓ కల్యాణీ! శ్రావ్యమయిన కంఠధ్వనిగల చక్రవాకపక్షులు ఇంపుగఁ గూయుచు నాపూవులప్రోవులపయి నెక్కు చున్నవి. ఓ సుందరీ! చిత్రకూటపర్వతమును జూచుటయు, మందాకినిం

గాంచుటయు నాకు నయోధ్యాపురమున వసించుటకంటెను, నిన్నుఁజూచుట కంటెను నెక్కువయని తోఁచెడి. ఓచెలీ! పాపములఁ బోఁగొట్టుకొన్నవారును,తపస్సిద్ధులును, వేదాధ్యయనము, ఇంద్రియ నిగ్రహము, ఓర్పు మొదలగు గుణములు గలవారును నగు మహర్షులీ నదియందు స్నానముచేసిపోవుచుందురు. ఇట్టి పవిత్రమగునదియందు దిగిస్నానమొనర్పుము. నాతోడ రమ్ము. ఓ సీతా! నీ స్తనములయొక్కయు, జఘనములయొక్కయు నొఱపుచేఁ గమలములను, తెల్ల తామర పూవులను నీట ముంచుచుఁ జెలికత్తెతోడవలె నాతోఁ గూడి జలమాడుము. ఓ వనితా! నీ వీ యడవియందుండు మృగములను పురజనులనుగను, చిత్రకూటము నయోధ్యాపురమునుగను, ఈ మందాకినీనదిని సరయూనదినిగను నెంచుకొనుము. ధర్మముఁ దప్పనివాఁడగు లక్ష్మణుఁడు నా యానతిఁ దప్పక యున్నాఁడు. నీవు ననుకూలురాలవయి యున్నావు. నాకుఁ బ్రేమను గల్గించుచున్నావు. మీ రిద్దఱు నిట్లు నన్నానందింపఁజేయుచున్నారు. నీతోడ నిచట నేను ముప్పూటల స్నానముఁజేయుచుఁ, దేనె, దుంపలు, గడ్డలు మొదలగువానిని దినుచు నిచ్చటనే యుండెదను. నా కయోధ్యయు నక్కఱలేదు. రాజ్యము నక్కఱలేదు. ఈ నది మృగముల సమూహములతోనిండినదియు, గజసింహవానరములు మున్నగు మృగములచేఁ ద్రావఁబడిన యుదకముతో నిండినదియు, చక్కఁగాఁ బూఁచిన పుష్పవృక్షములతోఁ గూడినదియునై మనోహరముగనున్నది. ఈ మనోహరమగు ప్రదేశమును గాంచినవెంటనే సకల శ్రమములు పాయును. ఇది సకల పాపములను దొలఁగించును." అని యిట్లు రఘువంశోద్ధారకుఁడగు రాముఁడు తన ప్రియురాలగు సీతకు గంగానదిని గూర్చి యనేక విషయములఁజెప్పుచు, కాటుకవలె నొప్పారుచున్న యా రమణీయమగు చిత్రకూటపర్వతమునందు విహరించుచుండెను.

96-వ సర్గము.

లక్ష్మణుఁడు రామునికి భరతునియాత్రను దెలుపుట

ధర్మపరిపాలన తత్పరుఁడగు రాముఁడు మైథిలి కిత్తెఱఁగునఁ బర్వత ప్రాంతమునఁ బాఱెడి యానదియొక్క సొంపును జూపించి, యొక చఱియయందుఁ గూర్చుండి, సీతాదేవికి మాంస భక్షణమునం దాశ

గలిగింపఁగోరి, "ఓ ప్రియా! యీ మాంసము పరిశుద్ధమైనది. ఇది రుచ్యమైనది. ఇది చక్కఁగా నిప్పులలోఁ గాల్పఁబడినది. దీనిని దినుము, దీనిని దినుమని యొక్కటొక్కటిగా నెత్తి చూపుచు నామెకుఁ దిన నొసఁగుచుండెను.

వా రిట్లచ్చటఁ గూర్చుండియుండఁగా, చిత్రకూటము దాపునకు వచ్చిన భరతుని సైన్యముల కాలిత్రొక్కిడిచే రేగిన పరాగమును రొదయును మిన్ను ముట్టినవయ్యెను. ఈలోపల నప్పర్వతమున నుండిన మదించిన యేనుఁగుల పోటులు నుమహత్తరమైన సైన్యముల ఘోషములను విని, మిక్కిలి భీతిల్లి, తమ కదుపులతోఁగూడి దిక్కుదిక్కులకుఁ బఱువిడిపోయినవి. రఘునందనుఁడును సైన్యములనుండి పుట్టుచున్న రొదను విని, మూల మూలలకుఁ బఱువిడుచుండు నా యేనుఁగుల గుంపులను జూచి, తేజస్సుచేఁ బ్రకాశించుచున్న సుమిత్రపుత్త్రుఁడగు లక్ష్మణు నుద్దేశించి, "లక్ష్మణా! యిది యేమి రొద? సీతల్లికడుపు చల్లఁగా నుండునుగాక! ఈ వైపు చూడుము. పిడుఁగువాడ్కి గుండె లవియించుచున్న దీ యీధ్వని! ఈ యరణ్యమునందలి గొప్పవనములలో మూలమూలలలో డాఁగియుండిన యేనుఁగు మొత్తములును, దున్నలును, ఇతరమృగములును సింగములను బెదరి దిక్కుదిక్కులకుఁ ద్వరగాఁ బఱువిడుచున్నవి. రా జొండొ, రాజంతటి గొప్ప ప్రభు వొండొ వేటకు వచ్చియున్నట్లు తోఁచెడిని. లేక, క్రూరమృగ మేదియైన వచ్చియున్నదో! కనుఁగొనుము! యీ పర్వతమునఁ బక్షులకుఁగూడ సంచరించుట యలవి కాదు. ఇట్టిచోట నీ గొప్ప రొద వినఁబడుటయు, మృగములు దిగులొంది మూలమూలలకుఁ బరుగులిడుటయు నేలనో వేగమే తెలిసికొనుము." అని లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.

అంత లక్ష్మణుఁడు వెంటనే లేచి, పుష్పించిన యొక వృక్షము నెక్కి, యెల్లదిశలఁ జూడఁగోరిన వాఁడయి తూర్పు దిక్కును బాఱఁ జూచెను. మొగ ముత్తరమునకుఁ ద్రిప్పిచూచుచు, రథగజతురంగములతోఁ గ్రిక్కిరిసినదియు, సన్నద్ధులయిన పదాదులతోను గూడినదియు నైన గొప్ప సేనను జూచి, "ఓయన్నా! గజాశ్వములతో నిండినదై, యరదముల చక్కెలచే శోభిల్లుచుండెడి యపారమయిన సేన యొక్కటి

యేతెంచుచున్నది. కావున నీ వగ్నిం జల్లార్చి, సీతను గుహాయందు మఱుఁగున నుంచి, విల్లెక్కుపెట్టి కవచము దొడిగి, బాణములను గైకొని సంసిద్ధుఁడవై యుండుము" అనెను.

పురుషోత్తముఁడగు రాముఁడును మఱల లక్ష్మణుని జూచి "నాయనా! సౌమిత్రీ! యీ సేన యెవరిదో చూడుము" అని చెప్పఁగా, లక్ష్మణుఁడా సేనపై నగ్నిహోత్రునివలె మండిపడి, చుఱచుఱఁ జూడ్కి నిగిడించి, "ఓ యన్నా! కైకకొడుకు భరతుఁడు పట్టాభిషేకం బొనర్చికొని, యంతటితోఁ దనివినొందక సకల సంపదలతో నిండిన రాజ్యమును నిష్కంటకముఁ జేసికొనుటకై, మనలఁ జంపవచ్చుచున్నాఁడు. ఇది నిజము. ఇదిగో మిగుల నెత్తయినదియుఁ, గాంతిగలదియునగు నెత్తుబోదెగల కాంచన వృక్షరూపమయిన టెక్కెము రథమున వెలయుచున్నది. గుఱ్ఱపు రౌతులు వేగముగాఁ బఱతెంచు గుఱ్ఱములనెక్కి యిచ్చటికి స్వేచ్ఛగా నేతెంచుచున్నారు. వీరుగో, కొందఱు జోదులు గజముల నెక్కి మనమున మిక్కిలి యుప్పొంగుచు వెలుఁగుచున్నారు. శూరుఁడా! మనమును విల్లు చేతఁ బూని, పర్వతమును జేరుదము. కాదేని యాయుధములఁ దాల్చి పోరుటకుఁ గట్టాయితముగ నిచ్చటనే యుందము. కాంచనపుఁ డెక్కెముగల భరతుని మనము జయింప లేమా? మన కితఁడు లోఁబడఁడే. రామా! ఏ భరతుని నిమిత్తమయి నీకును, నాకును, సీతకును గొప్ప వ్యసనము ప్రాప్తించెనో, ఆ భరతుని మనము చూడఁగలముగదా! ఓ రాఘవా! శాశ్వతమయియుండు రాజ్యమును బోఁగొట్టికొని, యెవని నిమిత్త మిట్లు, అడవిలో నిడుమలం బడితివో, యట్టి శత్రువగు గండఁడయిన భరతుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. సకలవిధములఁ బ్రయత్నించి, ఆతనిని వధింపవలయును. నేనే యీపని నేసెదను. రఘునందనా! భరతునిం జంపుటయందే దోషము నున్నట్లు కాన్పింపదు. మొట్టమొదట నపకార మొనర్చినవారిఁ బరిత్యజించుటయందే దోషమును లేదు. రఘునందనా! భరతుఁడు మొదట నపకార మొనర్చినవాఁడు. ధర్మము విడిచి మనపైకి వచ్చుచున్నవాఁడు. ఇతనిని బరిమార్చెదను. నీ విభూమండలమునెల్ల నేలుము. రాజ్యమునఁ బేరాసగలదగు కైకేయియు భరతుఁడు పోరునందు నాచేఁ జచ్చినాఁ

డని విని కడు డస్సినవాడై, యేనుఁగుచే విఱుగఁగొట్టఁబడిన చెట్టువలెఁ బడినవానిని జూచి, మిక్కిలి వగవఁగలదు. భరతునే కాక, కైకేయిని, దాని చెలికత్తెలను, చుట్టములను సైతము చంపెదను. ఈ పుడమియు నీ పాపిష్ఠురాలిచే విడువఁబడునుగాక! శత్రువుల యభిమానముఁ బోఁగొట్టువాఁడా! కసవు వామియందు నిప్పువెట్టినట్లు, ఇన్ని దినములు దాఁచుకొనియున్న కోపమును, అవమానమును శత్రుసేనలపైఁ జూపెదను. ఇప్పుడే వాడితూపులచేఁ బగతుర యొడళ్ళు చిల్లులు వడ నేసి, యీ చిత్రకూటమునందలి కాననమెల్ల నెత్తుటిప్రవాహముచేఁ దడిసిన దానిని జేసెదను. నాచే నాయమపట్టులందు నాఁటున ప్రేయఁబడినవై గుండెలు చీలినగుఱ్ఱములను, ఏనుఁగులను, మనుష్యులను క్రూరమృగములీడ్చుకొనిపోయి తినునుగాక. గొప్పయుద్ధమునేసి భరతుని సేనలతోఁ గూడఁ జంపి, నే నెత్తిన బాణముఁలయొక్కయు, విల్లుయొక్కయు ఋణముఁ దీర్చుకొందును. ఇది తప్పదు, నిజమని నమ్ముము” అని లక్ష్మణుఁడు రామునితోఁ జెప్పెను.

97-వ సర్గము.

రాముఁడు లక్ష్మణుని కోపము చల్లార్చుట

రాముఁడు మిగులఁ గోపపడి, కడు నార్భాటముతోఁ గూడిన వాఁడైయున్న లక్ష్మణు నోదార్చి యిట్లనియె. “లక్ష్మణా! మేటి విలుకాఁడైన గొప్ప పండితుఁడగు భరతుఁడు, తానే వచ్చినపుడు డాలు వాలుతోఁగూడిన ఖడ్గమేల? ధనుస్సేల? లక్ష్మణా! తండ్రి సత్యవాక్యము ననుసరించి నడచుకొందు నని ప్రతిజ్ఞచేసి, యిప్పుడు వచ్చిన భరతునిఁ జంపి రాజ్యము గైకొంటినేని, “భరతునిఁ జంపి తండ్రి భరతున కొసఁగిన రాజ్యమును రాముఁ డపహరించె”నని నన్ను జనులందఱు దూరుదురు గదా. అట్టు నిందలకుఁ బాలయిన, యీ రాజ్యము నేల నేల నేఁ గోరవలయు? నా కీ రాజ్యమే యక్కఱలేదు.

లక్ష్మణా! బంధువులను చెలికాండ్రను జంపుటవలన నున్న కలిమిని విషము గలిపిన వంటకములను బోలె నే నెంత మాత్రమును గోరను.

లక్ష్మణా! నే నాయుధము చేతఁబట్టి యొట్టు పెట్టుకొని చెప్పుచున్నాను. తోఁ బుట్టువులు ధనవంతులును సౌఖ్యవంతులు నగు నిమిత్తమే ధర్మార్థకామము లనెడి త్రివర్గమును, రాజ్యమును గోరెదను గాని, నా కేమో దేనిమీఁదను ఆశ లేదు.

లక్ష్మణా! నేను గావలెనన్న నీ చతుస్సముద్రవలయితమగు భూమండలము నాకు దొఱకకపోదు. అయినను, అన్యాయముచే లభించిన దేవేంద్ర పదవినైనను నేఁ గోరను. భరతుని, నిన్ను, శత్రుఘ్నునిం బాసి కలిగెడి సుఖము నిప్పులపాలగునుగాక! సోదరప్రేమగలిగి నాకు ప్రాణముకంటె మిన్నయైన భరతుఁ డయోధ్యకు వచ్చియుండును. అచ్చటఁ దండ్రి, కైకేయి మొదలగువారు పట్టాభిషేకము సేయ నిర్బంధము సేసియుందురు. అదియుఁ గాక, పురుషోత్తమా! శూరుఁడా! నేను దండ్రియాజ్ఞచే జటావల్కలాజినములను ధరించి, సీతతోను, నీతోను గూడ నిచ్చటికి వచ్చితి ననిన సంగతి దెలియఁగనే, పెద్దవాఁ డుండగఁ జిన్నవారు రాజ్య మేలుట మనయాచారము గాదని యెఱిఁగినవాఁడై, మనయందలి చెలిమిచేఁ గ్రమ్మఁబడిన మనసును, వ్యసనముచేఁ గలవరపడిన ఇంద్రియములుం గలవాఁడగుచు, మనలఁ జూచుటకే భరతుఁ డచ్చటికే తెంచుచున్నాఁడని తలఁచెదను. దీనికంటె వేఱొక్క కారణ ముండఁబోదు. శ్రీమంతుఁడగు భరతుఁడు తల్లిపైఁ గోపపడి, యామెను నిష్ఠురపుమాట లాడి, తండ్రిని సమాధానపఱచి, నాకు రాజ్యమొసగుటకే వచ్చియుండును. ఇపుడు భరతుఁడు మనలను జూడఁగోరియే, యిచ్చటికి వచ్చియుండు నని తలఁచుట యుక్తము. ఇతఁడు మన విషయమునఁ గలలోనైన నొక్కకీడు తలంచువాఁడు కాఁడు. ఓ లక్ష్మణా! నీ విప్పుడు భరతుని విషయమున సంశయపడునంతటి కీడు నీకెన్నఁడైనను నింతకుముందు చేసియున్నాఁడే? ఎద్దియైన భయము గలిగించు పనియైనఁ జేసియున్నాఁడే? నీవు భరతునిఁగూర్చి, నిష్ఠురపు మాటలాడకుము. అనిష్టములయిన పలుకులు పలుకకుము. నీవు భరతునియెడ నేదియైన నింపుగాని మాట మాటాడుదువేని, అది నన్నన్నట్లే యగు. ఒక యిడుమ వచ్చినప్పుడు కొడుకులు తండ్రి నెట్లు చంపుదురు. లక్ష్మణా! తనప్రాణములోని భాగమగు తోఁబుట్టువును తోఁబుట్టువు చంపునే!

రాజ్యము నిమిత్తమే నీ విట్టి పలుకులు పలుకుదువేని, భరతుని నేఁ జూచినంతనే, "నాయనా! భరతా! రాజ్య మితని కిమ్ము" అని చెప్పెదను. లక్ష్మణా! నేను భరతునితో "ఇతనికి రాజ్యమి"మ్మని చెప్పితినేని, అతఁడును "అట్లే యిత్తును" అని చెప్పునుగాని బదులు చెప్పఁడు." ధర్మాచరణమే స్వభావముగాఁగల రాముఁ డిట్లు పలుకఁగా, అతనికి సమ్మతం బొనర్చుటయందే యాసక్తిగల లక్ష్మణుఁడు సిగ్గుతోఁ గ్రుంగి తలవంచుకొనెను. అట్లు లక్ష్మణుఁడు రాముని వాక్యము విని సిగ్గరియై "తండ్రియగు దశరథుఁడు తానే నిన్నుఁ జూడవచ్చుచున్నాఁ"డని తలఁచెదనని చెప్పఁగా, రాముఁడును సిగ్గుపడియున్న లక్ష్మణుం జూచి, "దీర్ఘబాహువగు దశరథుఁడే మనలను జూచి పోవుటకో సుఖార్హులమగు మన పాటులం జూచి, వీరి యవస్థలం బడ నేరరని మఱల మనలను బురమునకుఁ దోడ్కొనిపోవుటకో వచ్చియుండును. ఒకవేళ మనము వనమున నుండఁగలమని తలఁచి, యెల్లప్పుడు సుఖము ననుభవించునదియగు సీతనుమాత్రము శ్రీమంతుఁడగు తండ్రి దశరథుఁడు వనమునుండి తోడ్కొనిపోవ వచ్చెనో! ఓ శూరుఁడా! ఇవిగో మంచికులమునఁ బుట్టినవియు, మనోహరములైనవియు, వేగమున వాయువుంబురుడించునవియు నైన వేగశీలములగు రెండు మేటి గుఱ్ఱములు గాన్పించుచున్నవి. ఇదిగో, సేనాముఖమున ధీమంతుఁడగు తండ్రి యొక్కఁడి గొప్ప దేహముగలదగు శత్రుంజయమను పేరుగల యేనుఁగు కనఁబడుచున్నది. అయినను, పొడవుచేతులవాఁడా! లోకపూజితము దివ్యమునగు తండ్రి యొక్క తెల్లని గొడుగు గానరాకున్నది. కావున నా వచ్చు నాతఁడు తండ్రియగునో కాఁడోయని సందియము గలుగుచున్నది. లక్ష్మణా! నీవు నా మాట విని, చెట్టు కొననుండి దిగిర"మ్మని చెప్పఁగా, శత్రుసంహారియైన లక్ష్మణుఁడు వృక్షాగ్రమునుండి దిగి, చేతులు జోడించికొని, రాముని పార్శ్వమున నిలఁబడియుండెను.

నీతిమంతుఁడగు భరతుఁడు రామునివనమున కేమాత్రము తొందర గలుగఁ గూడదని తలఁచి, సేనలంజూచి, "మీ రెంత మాత్రము సందడిచేయరా"దని యాజ్ఞాపింపఁబడుటచే, గజాశ్వ రథ సంకులమైన సేన యహంకారము మాని భయభక్తులు గలదై

యాపర్వత పార్శ్వమున నొకటిన్నర యోజనము మేర గుడారముల నేర్పఱచుకొని యుండెను.

౯౯ వ సర్గము.

భరతుఁడు పాదచారియై రామాశ్రమము వెదకుట

పాదములుగలవారిలోపల సత్తముఁడును, దీర్ఘబాహుఁడును, మానవేంద్రులలో శ్రేష్ఠుఁడును, పురుషోత్తముఁడునగు భరతుఁడు సేనలకుఁ దగిన వసతు లేర్పఱచిన పదంపడి పాదచారియై పితృవాక్య పరిపాలకుఁడగు రామునిఁ గలిసికొనఁగోరి, వినయవంతునివలె శత్రుఘ్నుం జూచి, "నీవు మనవెంటవచ్చు బోయలను, బనివారిని గూడఁ దీసికొని వేగముగా నీ వనమెల్ల వెదకుము. గుహుఁడును ఖడ్గ, బాణ, ధనుర్ధారులయిన బంధువులను దోడు నేసికొని, తాను నీ చిత్రకూటమును వెదకఁగలఁడు. మంత్రులు, పౌరులు, వసిష్ఠాదిగురువులు, బ్రాహ్మణులతోడ నేను నీవనమందంతటను కాలినడకతోఁ దిరిగి చూచెదను. రామునిని, బలవంతుఁడగు లక్ష్మణుని, పూజ్యురాలగు సీతను జూచునంతవఱకును నా మనమునకు నెమ్మది గలుగదు. పద్మపత్రాక్షుండయిన రామునియొక్క పూర్ణచంద్ర నిభమగు మోమును జూచితేని కాని, నామనము కుదుటఁబడదు. రాజలక్షణ సంయుక్తములగు శ్రీరాముని పాదములకు సాష్టాంగముగాఁ బ్రణమిల్లి, వానిని నా శిరముతో నెత్తుకొననిదియు నా మనమునకు శాంతి గలుగఁబోదు. రాజ్యపరిపాలనమునకుఁ దగిన రాముని నయోధ్యకుఁ దోడ్కొనివచ్చి, వంశ పారంపర్యముగా వచ్చు నీ రాజ్యమునఁ బట్టభద్రునిఁ జేయునంతవఱకును నా మనమునకు నెమ్మది లేదు. పున్నమ చందురుని బోలి వెలుఁగుచున్న రాజీవాక్షుఁడగు రామునియొక్క మోము నెల్లప్పుడు చూచుచుండు లక్ష్మణుఁడును, చతుస్సముద్ర వేలావలయితంబగు భూమండలమున కేలికయగు తన భర్తను వెంబడించివచ్చిన పూజ్యురాలగు జానకియుఁ బుణ్యాత్ములు. నందనవనము కుబేరునకుం బోలె, ఈ చిత్రకూటము, శ్రీరామునికి నునికిపట్టయ్యెఁ గానఁ బావనమయ్యెను. భీకర మృగాక్రాంతమును, దుర్గమమును నగు నియ్యరణ్యము ధనుర్ధర వరుఁడగు రామునికి నివాసమయ్యెఁ గాన పవిత్రమయినది." అని పలుకుచుఁ బాదచారయై మహారణ్యముఁ బ్రవే

శించి, యచ్చటఁ గొండ నెత్తములందుఁ బూఁచిన పుష్ప వృక్షముల రామణీకముఁ జూచుచుఁ గొంత దవ్వేఁగి, యచ్చటఁ జక్కఁగఁ బూఁచిన యొక మహావృక్షము నెక్కి రాముని పర్ణశాలా ప్రదేశమునుండి వచ్చెడి హోమధూమము నీక్షించి, దుస్తరమగు సముద్రముం దాఁటి యావలిగట్టును జెందినవాని కైవడి మహానందమగ్నుఁడై, "శ్రీరాముఁ డిచ్చట దృఢముగా నుండఁగలఁ" డని యెఱిఁగి, పరిజనమును గూడఁ దీసికొనకయే గుహునిచేఁ జూపఁబడు దారిం బోవుచు సజ్జనసేవితమగు రామాశ్రమమునకు ససంభ్రమముగా నేగెను.

99-వ సర్గము

భరతుఁడు రామునిఁ జూచుట

సేనలు విడిసిన పదంపడి యప్పుడు భరతుఁడు తమకముతో, శత్రుఘ్నునకు రాముని యాశ్రమమును జూపుచు, రామునిఁ జూడఁ దఱలెను. అట్లు గురువత్సలుఁడయిన భరతుఁడు తఱలి "మునీంద్రా! మా తల్లులను వేగ తోడ్కొని రమ్ము" అని తన యాచార్యుఁడగు వసిష్ఠునిఁ బ్రార్థించి, తాను ముందు వేగిరముగాఁ బయనమాయెను. శత్రుఘ్నుఁడు తన యన్నను వెంబడించెను. భరతునకువలె, సుమంత్రునికిని రాముని సందర్శనాభిలాష మీఱియుండెఁ గావున, సుమంత్రుఁడును శత్రుఘ్నుని వెంబడె పయనమయ్యెను. అంత శ్రీమంతుఁడగు భరతుఁడు పోవుచునే తాపసులయునికిపట్టుల నడుమ నెలకొనియున్న యన్నయొక్క యాకుటిల్లును, పందిటిని, ఆయాకుటింటి ముందట పేర్చిపెట్టఁబడియున్న కట్టెలను, పూజనిమిత్తము కోసియుంచబడియున్న పుష్పములను జూచెను. ఆ యాశ్రమముననే రామలక్ష్మణులు దారి తెలియుటకై గుఱుతులుగ నచ్చటచ్చటఁ జెట్లమీఁద నుంచిన దర్భలను, నారబట్టలను చూచెను. మఱియు నతఁడు రామలక్ష్మణులు వానకాలమునఁ జలి కాచుకొనుటకై చేర్చియున్న మృగములయు, దున్నలయు నేఱుపిడకల గొప్ప రాసులను జూచెను.

నిడివిచేతులవాఁడును, గాంతిమంతుఁడునైన భరతుఁడు సంతోషముతో శత్రుఘ్నుని, సుమంత్రుఁడు మున్నగు మంత్రులను, గుహాదులను గూర్చి, "మనము భరద్వాజులు సెప్పినచోటికి వచ్చి చేరితిమని

నేఁదలఁచెదను. ఇచటికిఁ గడు దాపుననే మందాకిని నది పాఱుచుండునని తోఁచెడి. ఇచ్చటఁ జెట్లమీఁద నచ్చటచ్చట నారబట్టలు కొమ్మలకుఁ దగిలింపఁబడియున్నవి. ఇవి, లక్ష్మణుండు రాత్రికాలము బయటఁ బోవునపుడు, దారి తెలియుటకై యుంచుకొన్న గుఱుతులై యుండ నోపును. బలవంతములును, ఉన్నతదంతములునగు నేనుఁగులు గర్జిల్లుచు నొండొంటితోఁ బోరాడిన ప్రదేశమిదియే యయియుండును, వనములందు మునీంద్రులచే హోమార్థము సదా పదిలముగాఁ గాపాడఁబడుచుండు నగ్నిహోత్రమునుండి లేచు ధూమమిదిగో తెలియుచున్నది. పితృవాక్య పరిపాలన దీక్షితుఁడును, బలవంతుఁడును, జడలదారియునైన మాయన్న యిచ్చట నుండును. పూజ్యుఁడయిన ఆయనను నే నిచ్చట సంతసముతోఁ జూడఁగలను. ఇంతకు సందియముండదు" అనుచుఁ జిత్రకూటమును గూర్చి గొంతదవ్వేఁగి, మందాకినిం జేరి, "పురుషోత్తముఁడైన రామనృపాలుఁడు నిర్మానుషమయిన యడవి కేతెంచి, కటికి నేలపై † వీరాసనమునఁ గూర్చుండియున్నాఁడు. నాకయి కదా రాముఁ డింతటి యిడుమలపాలయ్యె. నాజన్మమేల! నా ప్రాణము లున్న నేమి! పోయిన నేమి! నానిమిత్తమై మహాకాంతి గల జగద్రక్షకుఁడగు శ్రీరాముఁడు తన యెల్లసుఖముల విడనాడి యరణ్యవాసి యయ్యెనని జనులు నన్ను దూరుచున్నారు. నే నిప్పుడు రామునియొక్కయు సీతయొక్కయు, లక్ష్మణుని యొక్కయు పాదములపైఁ బడి, నన్ననుగ్రహింప వేఁడెదను" అని విలపించుచుఁ బోయి, మద్ది, తాటి, ఇనుమద్ది యాకులు దండగాఁ బఱవఁబడినదియు, యజ్ఞవేదికవలె నంతట మెత్తని దర్భలు పఱవఁబడినదియు, నూఱు పలముల యెత్తు గలిగినవియు, బంగారు వీఁపుగలవియు, విశేష బలముగలవియునై వజ్రాయుధమును బోలినవియు శత్రువుల నొప్పింపఁ గలిగినవియునగు విండ్లతోడను, సూర్య కిరణములవలె వెలుఁగుచుండు జ్వలించుచున్న కొనలుగలవియునై యమ్ములపొదులం దుంపఁబడిన భయంకర బాణములతోడను గూడి, విసపుమంటలఁ గ్రక్కుచున్న సర్పములతోఁ గూడిన భోగవతివలె నుండునదియు, బంగారపు టొరలలో వేయఁబడి

† కుడి మోఁకాలిపై ఎడమపాదమును, ఎడమ తొడక్రిందఁ గుడిపాదము నుంచికొని కూర్చుండుట "వీరాసన" మనఁబడు.

యున్న కత్తులచే నొప్పునదియు, యచ్చటచ్చట బంగారపు బిళ్ల లతికింపఁబడియున్న డాలువాఱులచే విరాజిల్లుచుండునదియు, కాంచన భూషితములును, చిత్రవర్ణములునునైన యచ్చటచ్చటఁ దగిలింపఁబడి యుండు నుడుముతోలుచేఁ జేయఁబడిన ప్రేళ్ళ యొరలతోఁ గూడినదియు మృగములకు సింహము గుహనుబోలె శత్రురాజుల కలవిగానిదియు విశాల రమణీయమును పావనమునునై యుండు రామునిహారి యాకుటింటిని జూచినవాఁడై, దానికి జేరువ నీశాన్యమూలయందుఁ బలమైనదియు, జ్వలించుచున్న యగ్నిహోత్రునితోఁ గూడినదియు, విశాలమును, పావనమునునై యుండు నగ్నిహోత్రవేదిని జూచెను. అట్లు భరతుఁడు కొంత తడవు పర్ణశాల వేదికల సొంపును జూచుచుండి మఱింత దాపునకేఁగి, సింహముయొక్క మూఁపురములంబోలు మూఁపురములు గలవాఁడును, నిడుపు చేతులవాఁడును, తెల్ల తామరపువ్వులం బోలు కన్నులుగలవాఁడును, సముద్రపర్యంతమును నుండెడి పుడమి నేలువాఁడును, స్వధర్మము నేమఱక నడపువాఁడును, దర్భలు పఱచిన పుడమిపై సీతాలక్ష్మణులతోఁ గూడఁ గూర్చుండి యున్న వాఁడును, జటావల్కలాజినధారియునునై, యగ్నిహోత్రునిమాడ్కిఁ దేజరిల్లుచున్న రామునిఁ జూచెను. రామదర్శనమయినంతనె, కాంతి మంతుఁడు, ధర్మశీలుఁడునై యున్న భరతుఁడు దుఃఖసాగరమగ్నుఁడై యెదురుగాఁ బరుగెత్తి, ధైర్యముతోఁ గన్నీళ్ళ నాపుకొనఁజాలక హీన స్వరముతో నిట్టులపలికెను. "మా యన్నయైన రాముఁడు కొలువుకూట మునఁ గూర్చుండి ప్రజలచేఁ గొలువఁబడఁ దగినవాఁడు. అతఁ డిప్పుడు శార్దూలాదులగు వన్యమృగములచేఁ గొల్వఁబడుచు నొక యాకుటింటి యందుఁ గూర్చుండియున్నాఁడు. అయోధ్యయం దున్నప్పుడు, అమూల్యములైన పలు తెఱఁగుల వస్త్రములఁ గట్టుచుండిన రాముఁ డిప్పుడు జింకతోలును గట్టికొని వానప్రస్థధర్మము నాచరించుచు నున్నాఁడు. తొల్లి యయోధ్యానగరమున నున్న యప్పుడు సువాసనగల నానావిధ పుష్పములను దాల్చుచుండిన రాముఁ డిప్పుడు జడలను దాల్చి యున్న వాఁడు. తొల్లి నెత్తావిగల గంధము నలఁదుకొనుచుండిన రాముఁ డిప్పుడు మురికినిండిన శరీరము గలిగియున్నాఁడు. తాను యజమానుఁడై

యుండి, ఋత్విజులచే జన్నములు చేయించి యా ఫలము నొందవలసిన రాముఁ డిప్పుడు శరీరమును క్షపింపఁజేసి పుణ్యము నొందఁగోరుచున్న వాఁడు. అయ్యో! సుఖార్హుఁడైన రాముఁడు నా నిమిత్త మిట్టిదుఃఖము నొంది యున్నవాఁడు. లోకుల నిందకుఁ బాలయిన క్రూరుఁడ నగు నేను ప్రాణములతోనుండి యేమి యుపయోగము!" అని యిట్లు దిగులుపడి దిగఁజారి, చెమటపోసిన మోముఁదమ్మిగలవాఁడయి విలపించుచు, రాముని పాదములకడకుఁ బోయి చేరకయే మూర్ఛ మఱచి క్రిందఁబడెను. మఱల లేచినను, మహాబలుఁ డగు భరతుఁడు వెతలపాలయి, యొక తడవ దీనముగా "అన్నా" యని పిలిచెనుగాని, యంతకుఁ బైమాట యేమియుఁ జెప్పక యూఱకుండెను. భరతుఁ డిట్లు దుఃఖాధిక్యముచే నయిన డగ్గుత్తికతోఁ గీర్తిమంతుఁడగు రాముని జూచి "యన్నా" అని మాటిమాటికిఁ బిలుచుచుండెనుగాని, యంతకుఁ బైమాట నేమియుఁ జెప్పఁజాలఁ డాయెను. అనంతరము శత్రుఘ్నుఁడును విలపించుచు రాముని పాదములకు వందన మాచరించెను.

శ్రీరాముఁడును తన తమ్ముల నిరువురను గౌఁగిలించికొని, కన్నీరు మున్నీరై పాఱునట్లు విడిచెను. అంతలో సుమంత్ర గుహులును రామ లక్ష్మణులకడకు వచ్చిరి. అప్పు డా రామలక్ష్మణులు సుమంత్ర గుహు లతోఁ గూడి, యాకసమున శుక్ర బృహస్పతులతోఁ గలసిన దిననాథ నిశానాథులమాడ్కిఁ దేజరిల్లుచుండిరి. అచ్చట నయ్యరణ్యమునఁ గూడిన మేటి యేనుఁగుగున్నలఁబోలు నా రాజులను దిలకించి, యయ్యాశ్రమ వాసులగు మును లందఱు సంతసముమాని, వారియిడుమలఁజూచి, కన్నీరు విడిచిరి.

100-వ సర్గము.

రాముఁడు భరతుని కుశలప్రశ్న చేయుట

రాముఁడును జడలు దాల్చినవాఁడును, నారబట్టలఁ గట్టుకొన్న వాఁడును, చేతులుజోడించుకొన్నవాఁడై నేలఁ బడినవాఁడును నయి ప్రళయకాలమందలి భానుమంతునిమాడ్కిఁ జూడ నలవికాకయున్న భరతుఁ జూచి, చిక్కియు, మోము వన్నెదఱిగియు నున్నందున నెట్టి కేలకు నతఁడు భరతుఁ డని యానవాలుపట్టి, యతనిని చేతులఁ గ్రుచ్చి

యెత్తి కూర్చుండఁబెట్టి, గట్టిగాఁ గౌఁగిలించికొని, శిరమున ముద్దాడి, తన తొడపైఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని, సావధానుఁడయి కుశలప్రశ్న చేయఁ దొడఁగెను.

ఓ నాయనా! నీ వడవికి వచ్చితివేఁ; తండ్రిగా రెక్కడ కేఁగుదెంచెను? ఆతఁడు బ్రతికియుండఁగా, నీ వతనిని విడిచి వనమునకు రాఁదగదు గదా. ఓ నాయనా! నిన్నుఁ జూచి చాలదినము లాయె. నే నడవికి వచ్చుటకుఁ జాలదినములకు మునుపే నీవు కేకయదేశమునకుఁ దాతగారి యింటికిఁ బోయితివి. ని న్నెంతకాలమునకుఁ జూడఁగలిగితిని. నీ యంగములు గుఱుతే తెలియకున్నవి. ఈ ఘోరారణ్యమునకు నీవెందుల కేఁగుదెంచితివి? నాయనా! ఇప్పుడు తండ్రి బ్రతికియున్నాఁడా? లేకున్న నీ వెట్లు రాఁగలిగితివి? నృపాలుఁడు పుత్రశోకపీడితుఁడై యే దుఃఖముతో మృతినొందఁడు గదా. ఓ అబ్బాయీ! నీవు బాలుఁడవు గావున నీ రాజ్య మెవ్వరు గైకొనిపోవక తిరమైయున్నదా? ఓరి తండ్రీ! తిరమగు మగఁటిమిగల తండ్రినిఁ గొల్చుచున్నాఁడవే? ఆడినమాట తప్పనివాఁడును, పెక్కు రాజసూయములు, నశ్వమేధములుం జేసినవాఁడును న్యాయమందు నిలకడగలవాఁడునునగు దశరథనృపాలుఁడు నేమముతో నున్నవాఁడే? బ్రహ్మజ్ఞానియు, త్రికాలవేదియు, ధర్మముఁ దప్పనివాఁడును, బ్రహ్మతేజస్సుగలవాఁడును, ఎక్కువ కీర్తిగలవాఁడును, ఇక్ష్వాకువంశమువారికిఁ బురోహితుఁడును నైన వసిష్ఠమునీంద్రునిఁ జక్కఁగాఁ బూజించుచున్నాఁడవె? నాయనా! దుఃఖపడుచుండిన మా తల్లియగు కౌసల్యయు, సుపుత్రులఁ గన్న తల్లియగు సుమిత్రయు, పూజ్యరాలగు కైకేయియు నేమముతో నున్నవారుగదా! వినయముతోఁ గూడినవాఁడును, గురుపుత్త్రుఁడును, విశేషమైన శాస్త్రజ్ఞానము గలవాఁడును, అసూయ లేనివాఁడును, నీ కార్యములయెడఁ బ్రమాదము వాటిల్లకుండునట్లు చూచువాఁడునైన పురోహితుఁడగు సుయజ్ఞుని గౌరవించుచున్నాఁడవు గదా! శ్రౌతవిధానముల నెఱిఁగినవాఁడును, బుద్ధిమంతుఁడును, చక్కనివాఁడును, కపటము లేనివాఁడు నైన సుయజ్ఞుఁడు నీచే నగ్నిహోత్రములు నడిపింప నియోగింపఁబడి యప్పటప్పుడు జరిగిన హోమములను, జరుగఁబోవు హోమములను జక్కఁగఁ

జూచుకొనుచు నప్పటప్పటికి వానిని నీకుఁ దెలియఁజేయుచున్నాఁడు
గదా! వేల్పులను, తండ్రులను, గురువులను, తల్లులను, పితృసములగు
బంధువులను ముదుసలులను, వైద్యులను, బ్రాహ్మణులను నీవు పూజించు
చున్నాఁడవుగదా! శ్రేష్ఠములైన బాణములను, ధనుస్సులను గల
వాఁడును, నీతిశాస్త్రము నెఱిఁగినవాఁడును నగు నుపాధ్యాయుఁడగు
సుధన్వుని మన్నన చేయుచున్నావుగదా! సరివయసువారును, శౌర్య
వంతులును, శాస్త్రజ్ఞానము గలవారును, లంచము గొననివారును, సద్వం
శమునఁ బుట్టినవారును, నీ యభిప్రాయమెఱిఁగి నడచుకొనువారు నగు
మంత్రుల నేర్పఱిచికొనియున్నాఁడవుగదా! రాజులకు ఆలోచనయె
గెల్పునకు హేతువగును, గూఢముగ నెవరికిఁ దెలియకుండులాగున
నాలోచనలు తెలిపినవారును, నీతిశాస్త్రము నెఱిఁగినవారునునైన మం
త్రులు నీతో నుండి యాలోచనలు సెప్పుచుందురుగదా! ఎల్లప్పుడు
నిదురింపవుగదా! వేకువనే నిద్దురలేచుచున్నావు గదా! నడికిరేయి
యందుఁ గార్యాలోచనలఁ జేయుచున్నాఁడవుగదా! ఒంటరిగానైనను
అనేకులతోనైనను జేరి యోచనలు చేయవుగదా! నీయోచనలు కార్య
ములగువఱకు నొరులకుఁ దెలియవుగదా! తక్కువపెట్టుబడితో నెక్కువ
లాభమునుగలిగించు కార్యమును నిశ్చయించుకొని జాగుసేయక పనులను
జేయుచున్నావుగదా! అట్టిపనులు చేయుట కాలసింపవుగదా! నీయిరుగు
పొరుగుల నుండువారు నీవు చేసెడి యన్ని పనులు చక్కఁగాఁ జేసి
ముగించిన పిదపనో, యించుమించుగా నవి ముగియనున్నప్పుడో వానిని
తెలిసికొందురుగాని, నీవు చేయఁబోవు వానిని యెఱుఁగరుగదా! నీ
వొండె నీ మంత్రులొండె చేసిన యాలోచన లొరు లూహించియైనను,
యుక్తిచే నయినను, మఱియుఁ జెప్ప నలవికాని తంత్రములచేతనైనను
నెఱుఁగరుగదా! యోగ్యుఁడు కష్టములు వచ్చినపుడు మనకు మేలొన
రించుఁ గావున, నీవు వేలకొలఁది మూఢులలో నొక పండితుని నేర్పఱిచి,
వానిని జేర్చుకొని తక్కినవారిని వదలుదువుగదా! ఒక్క మహీపాలునికడ
మూర్ఖులు వేవు రున్నను, పదివేవురున్నను వారివలన నా రాజున కెట్టి
యుపయోగమును లేదు. చుఱుకుదనము, శౌర్యము, నేర్పు, తెలివియుఁ
గలవాఁడగు మంత్రి యొక్కఁడయినను గొప్ప రాజునకైనను రాజ

మాత్యునిగా నను నెఱుకొనక నొడఁగూర్చుదువు. భరతా! గొప్ప పను లలో గొప్పవారిని, సామాన్యపుఁ బనులందు సామాన్యులను, నీచపుఁ బనులందు నీచులను నియమించుచున్నావుగదా! సుపరీక్షితులును, కప టములేనివారును, వంశపరంపరగా వచ్చువారును, ఆచారవంతులును, ఉత్తమగుణవంతులునైన మంత్రులకే గొప్ప యుద్యోగము లిచ్చితివి గదా! కైకయీసుతుఁడా! నీవు జనుల కన్యాయ్యముగా నోర్వరాని దండనములను విధించి, వారికష్టము కలిగించునప్పుడు నీ మంత్రులు చూచుచు నూరకుండరుగదా! పట్టరాని దానములు పట్టి ధనమార్జించి దానిచే యాగము చేయఁ దలఁచు కులభ్రష్టుని యాజకులు లెక్కింప నట్లును, అతివలు బలాత్కారముగా చేయిపట్టి తిరిగికొని పోయి రమింపఁగోరువానిని విడుచునట్లును, ఓర్వరాని పన్నులు గైకొనుటచే నిన్నెవరును దూషింపరుగదా! అన్ని పనులను జేయుటయందు నేర్ప రియు, నీతిశాస్త్రవిచక్షణుఁడును, సేవకులతోఁ గలహములు పుట్టించు వాఁడును, శూరుఁడును, రాజ్యము నపహరింపఁ గోరునట్టివాఁడునగు దుష్టమానవుని రాజు చంపకపోయినయెడల వాఁడు రాజు నేచంపును గనుక నట్టివానిని సంహరించుచుందువే! ధైర్యశాలియు, పెక్కుసమయము లందు నీవలన సన్మానమునొంది సంతసించినవాఁడును, తెలివిగల వాఁడును, ఆచారవంతుఁడును, సత్కులప్రసూతుఁడును, నీయెడఁ బ్రేమగలవాఁడును, సేనావ్యూహములందు నేర్పరియునునైనవానిని సేనాధిపతినిగఁ జేసితివిగదా! బలిమిగలవారును, యుద్ధములందు నేర్పరు లునునైన జోదులను వారు యుద్ధములందు చూపిన సామర్థ్యములను గని పెట్టి బహుమానము లొసఁగి సంతోషపఱచితివే! సేనలకు బత్తె ములు, జీతములు వారివారి నేర్పునకును, నధికారమునకును దగినట్లు ఇయ్యవలసిన సమయములలో నిత్యపుగాని యాలస్యము చేయవుగదా! జీతములచే జీవించు భృత్యులు బత్తెములను జీతములను సకాలమున నియ్యనిచోఁ బ్రభువుపైఁ గోపపడుదురు; దూషింతురు. కావున నిది యొక గొప్ప యనర్థమని చెప్పఁబడును. ప్రధానులగు రాజపుత్రు లం దఱు నీ యెడఁ బ్రేమగలిగి నీ కార్యములందుఁ బ్రాణములనైనను విడు తురుగదా! స్వదేశమునందుఁ బుట్టినవాఁడును, విద్వాంసుఁడును, శ్రోత్రి

క్రొత్తగాఁ బుట్టెడు యోచనలతోఁ గూడిన బుద్ధిగలవాఁడును, నేర్పరియు, చెప్పిన మాటలు సరిగాఁ జెప్పువాఁడును, యుక్తాయుక్తముల నెఱింగినవాఁడునైన దూత నేర్పఱచియున్నాఁడవుగదా. * స్వదేశమునఁ బదునైదు తీర్థములను, బరదేశమునఁ బదునెనిమిది తీర్థములను ఒక్కొక్కరికిని, బరులకును దెలియకయుండునట్లు ముగ్గురు ముగ్గురు వేగులం బంపి వేఱువేఱుగా విచారించుకొనుచున్నాఁడవే? శత్రుసూదనా! నీచే నొక్కతూరి వెడలఁగొట్టఁబడినవారును, నీకుఁ గీడు దలపెట్టువారును, నీపై దండెత్తువారు నైనశత్రువులను దుర్బలు లని యుపేక్షింపవు గదా! నాస్తికు లగు విప్రులు మూర్ఖులై, తమ్ముఁ బండితులనుగా నెంచుచు, మంచి చెడ్డగాను, చెడ్డ మంచిగాను దెలిపి చెడ్డ పనులలోఁ జొప్పింతురు గావున, ఓరీ నాయనా! యట్టి విప్రులను నీవు దగ్గఱఁ జేర్చుకొనవుగదా? ప్రమాణములగు సజ్జనసమ్మతము లయినధర్మశాస్త్రము లెన్నియున్నను, బెడకట్టె బుద్ధిగలవారలైన యీ నాస్తికులు తమ యూహలచే నపార్థములను గల్పింతురు. నాయనా! శూరులయిన మన పెద్దలచే నేలఁబడినదియు, నయోధ్యయని సార్థకనామముగలదియు, గుఱ్ఱములు నేనుఁగులు రథములు వీనితో నిండినదియు, ఎల్లప్పుడు స్వస్వవిహిత వర్ణాశ్రమధర్మములం దాసక్తులగువారును, జితేంద్రియులును, నెక్కువ పూన్కిగలవారును, యోగ్యులు నయిన వేనవేలు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులచేత వెలయుచున్నదియు,పలు తెఱఁగుల సోపానములతోఁ గూడినదియు, పండితులచే నొప్పుచున్నదియు,సకల సంపదలతోఁ గూడినదియు, విశాలమైనదియునగు నయోధ్యను శ్రద్ధతోఁ గాపాడుచున్నావుగదా! ఓభరతా! నూఱులకొలఁదిగాఁగల యాగ

---

* శత్రుదేశమునఁ బదునెనిమిది తీర్థములు:—మంత్రి, పురోహితుఁడు, యువరాజు, సేనాపతి, ద్వారపాలుఁడు, అంతఃపుర రక్షకభటుఁడు, చెఱసాలకాఁపరి, బొక్కస కాఁపరి, కార్యనిర్వాహకుఁడు, న్యాయములఁ దీర్చువాడు (జడ్జీలు), సేనానాయకుఁడు, పట్టణరక్షకుడు, కర్మాంతికుఁడు, సభాధికారి, ధర్మాధికారి, దుర్గరక్షకుఁడు, దండపాలుఁడు, పొలిమేర కాఁపరి అనునవి.

స్వపక్షమునఁ బదునైదు తీర్థములు:—మంత్రి, పురోహితుఁడు, యువరాజు తప్పఁ దక్కిన పైఁ జెప్పినవారు.

శాలలతోఁ గూడినదియు, మంచి జీవనవసతిగలజనులచే నిండినదియు, దేవాలయములతోను, చలివందిరులతోను, కొలఁకులతోను సంతత మొప్పు చున్నదియు, సంతోషభరితులగు స్త్రీపురుషులచే శోభిల్లుచున్నదియు, ఉత్సవములచేతను మేరేగింపులచేతను రంజిల్లుచున్నదియు, చక్కఁగ దున్ని పైరువెట్టఁబడియుండు పొలములతోఁ గూడినదియు, పశువులుగల దియు, ఈతిబాధ లేనిదియు, వర్షజలమే కాక, యేటినీటి పాఱుదలయు నాధారముగాఁ గలదియు, శార్దూలాది భయంకరమృగములు లేనిదియు?, చోరాగ్నిదాయాదుల భయము లేనిదియు, బంగారు వెండి మొదలగు లోహములగనులచే సంతత వెలుఁగుచున్నదియు, పాపాత్ముల సంచార ములేనిదియు,నా పెద్దలు చక్కఁగాఁ గాపాడినదియునైన కోసలదేశ మెల్ల నన్నితెఱఁగుల సమృద్ధిగలిగి సుఖముగ నున్నదిగదా? దేశమున నున్న కాఁపులును, ఆవులకాఁపరులును నీయెడఁ బ్రేమగలిగియున్నారుగదా? నాయనా! వైశ్యులు నీ మాటలను విని వర్తకము చేయుచు, సుఖము నొందుదురు గదా? ఓ భరతా! ఆ వైశ్యులయొక్క సొత్తులను గాపా డియు, ఆపదలను నివారించియు, వారిని బోషించుచున్నాఁడవే? నృపా లుఁడు స్వదేశవాసులగు జనుల నందఱను సర్వవిధములఁ గాపాడవల యునుగదా! స్త్రీలను సంతోషపెట్టుచున్నాఁడవే? నీవు వారిని గాపాడు చున్నాఁడవే? నీవు వారిని నమ్మవుగదా? వారితో రహస్యములు చెప్పవు గదా? ఏనుఁగులు పుట్టునట్టి యడవులను మళ్ళఁదోలించి కాపాడుచున్నాఁ డవే? పెంటియేనుఁగు లున్నవా? ఆఁడేనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, గజములు నెన్నియున్నను, నీవు దనివినొందవుగదా! రాజపుత్త్రుఁడా! ప్రతిదినము నుదయమున లేచి సొమ్ములు దొడుగుకొని ప్రొద్దుటిపూట సభలోఁ గూర్చుండి జనుల కందఱకు దర్శనమొసఁగుదువుగదా? పనివాండ్ర కంద ఱకిని బలుమాఱు దర్శనమిచ్చుచును, బొత్తుగా దర్శనము నిప్పించకయు నుండక, యప్పుడప్పుడు వారికి దర్శన మిచ్చుచున్నాఁడవుగదా ? నీవు కోటల నన్నింటిని ధనము, ధాన్యము, ఆయుధములు, ఉదకము, యంత్ర ములు, విలుకాండ్రు, వడ్రంగులు నను వీరిచే నిండించియున్నావుగదా? నీకు ఆదాయము హెచ్చుగాను, వ్యయము స్వల్పముగాను నున్నదా? నీ ధన మయోగ్యుల పాలుగాకయున్నదిగదా! ఓ భరతా! నీ ధనమును

దేవతలు, పితృదేవతలు, బ్రాహ్మణులు, యోధులు చెలికాండ్రు ననువీరికై వెచ్చించుచున్నాఁడవుగదా? సత్స్వభావముగల సజ్జనులపై దొంగతనములు మోపి శిక్షింపవుగదా? అట్టి పరిశుద్ధునివిషయమున నీతిశాస్త్రమర్మముల నెఱింగిన పెద్దల సాయమున విచారించి తప్పు మోపుదువుగాని, లంచగొండివై లోభముతో వారిని దండింపవుగదా? ఒక దొంగ దొంగిలించునప్పుడు చూచి పట్టుకొనఁబడి విచారించి, సాక్షులను విమర్శించి దోషము నిరూపింపఁబడిన తర్వాత, డబ్బున కాసపడి వానిని విడువవుగదా? శాస్త్రజ్ఞులైన నీమంత్రులు భాగ్యవంతునికిని దరిద్రునికిని వివాదము సంభవించినప్పుడు ద్రవ్యాశమాని విచారించి తీర్పు చెప్పుచున్నారుగదా? నేరముచేయనివానిపై నేరమును మోపిన నప్పుడు వారు మిక్కిలి వ్యసనముతో విడిచిన కన్నీరు పుడమిపైఁబడి, జనప్రీతికై పాలించెడి యా రాజుయొక్క పుత్రులను, పశువులను, ధనధాన్యాదులను నాశము నొందించును. రఘునందనా! ముదుసలులను, బాలురను, బండిశ్రేష్ఠులను దానము లొసఁగుట, మంచిమాటలు మాట్లాడుట, మనమునఁ బ్రేమగలిగియుండుట యను నీ మూఁడుపాయములచేత లోఁబఱచుకొనుచుందువుగదా! గురువులకు, ముసలివాండ్రకు, ఋషులకు, వేల్పులకు, నతిథులకు, దేవాలయములకు, కృతకృత్యులగు బ్రాహ్మణులకును జూచినపుడు మ్రొక్కుచుందువుగదా? అర్థముచే ధర్మమును గాని, ధర్మముచే నర్థమునుగాని లేక ధర్మార్థములను రెంటిని సుఖాపేక్షచేతఁగాని, కామముచేతఁగాని చెడఁగొట్టవుగదా? జయశీలురలోపల శ్రేష్ఠుఁడా! ధర్మమును, అర్థమును, కామమును నీవు కాలము నెఱిఁగినవాఁడవు, వరదుఁడవును గనుక నొక్కొక్క వేళలో నొక్కొక్కదానిని సేవింతువుగదా గొప్ప పండితుఁడా? సకలశాస్త్రముల రహస్యముల నెఱిఁగినవా రగు బ్రాహ్మణులును, పురజనులును, గ్రామవాసులును నీయొక్క క్షేమమును గోరుచుందురుగదా. దేవుఁడు లేఁడనుట, బొంకులాడుట, కోపము, ఏమఱుపాటు, జ్ఞానుల దర్శనముచేయమి, సోమరితనము, ఎల్లప్పుడు ఇంద్రియసౌఖ్యములు గోరుచుండుట, కార్యములపట్ల నొంటరిగా యోచించుట, మూర్ఖులతో యోచించుట, ఆలోచించి చేయ నిశ్చయించిన కార్యములను మొదలుపెట్టకుండుట, ఆలోచనను వెలి

పుచ్చుట, సూర్యోదయమున నగ్నము చూచుట మొదలగు శుభకార్యములు చేయకుండుట, ఒకలే పర్యాయము శత్రురాజు లందఱిపై దండెత్తుట యనునివి పదునాలుగును రాజదోషము లనఁబడును. ఈ పదునాలుగు రాజదోషములును నీకు లేవుగదా! వేటాడుట, జూదము, పగటిపూట నిద్రపోవుట, పరులను దూఱుట, స్త్రీలయందెల్లప్పు డాసక్తిగలిగియుండుట, గర్వము, ఆటలు, పాటలు, వాద్యములు, పనిలేకుండఁ దిరుగుట యను పది దోషములను; సాపత్న్యము, ధనము, స్త్రీ, మాటలు, అపరాధము వీనివలనఁ గలుగు పంచవిధ వైరములను; లేక ఉదకదుర్గము, పర్వతదుర్గము, వనదుర్గము, ఐరిణము, ధాన్వనము అను పంచవర్గములు; సామ దాన భేద దండము లనెడిచతుర్వర్గమును; రాజు, మంత్రి, దేశము, బొక్కసము, స్నేహితులు, కోట, సేన యను సప్తవర్గమును; కృషి, వర్తకము, దుర్గము లేర్పఱచుట, సేతువులు కట్టుట, ఏనుఁగులఁగట్టుట, గనులను వశపఱచుకొనుట, పన్ను వసూలుచేయుట, కాఁపురములు లేని యిండ్లలోఁ గాపురము పెట్టుట యను అష్టవర్గమును; అసాధ్యమైన పనులలోఁ బ్రయత్నపడుట, తెలివిలేమిచే సాధ్యములయిన పనులలోఁ బ్రయత్నపడకుండుట, సాధ్యములయిన పనులలో సైతము సమయము మీఱి ప్రయత్నపడుట యను కార్యవ్యసనరూపమైనది; లేక, ప్రభుశక్తి, మంత్రశక్తి, ఉత్సాహశక్తి యను శక్తిరూపమయినది; లేక, ధర్మ, అర్థ, కామరూపమయినది యను త్రివర్గమును; త్రయీ, వార్త, దండనీతి యను త్రివిద్యలను, పంచేంద్రియములను సంధిచేసికొనుట, యుద్ధముచేయుట, యుద్ధమునకు వెడలుట, ముట్టడించుట, మిత్రభేదము, ప్రక్కబలము సంపాదించుట యను షడ్వర్గమును; నిప్పు, నీరు, రోగములు, కఱవు, చావు అను దైవవశములైన వ్యసనములను; తగనివారు, దొంగలు, పొరుగుదేశమువారు, రాజబంధువులు, రాజు అను మానుషవ్యసనములను; "జీతమునొందని లుబ్ధుఁడును, అవమానింపఁబడిన మానవంతుఁడును, నిష్కారణముగాఁ గోపించుకొనఁబడిన కోపనుఁడును, భయపఱుపఁబడిన భయపడు స్వభావముగలవాఁడు వీరు రాజునకుఁ జెఱుపు చేయుదురు గాన వీరి కిష్టమయిన వస్తువుల నొసఁగి, భేదింపవలయు" అని చెప్పఁబడిన భేదకృత్యమును; బాలుఁడు, వృద్ధు,

దీర్ఘరోగి, బంధువులచేఁ దఱుమఁబడ్డవాఁడు, భయపడువాఁడు, భయపడు జనులుగలవాఁడు, లుబ్ధుఁడు, లుబ్ధజనులు గలవాఁడు, వైరాగ్య స్వభావము గలవాఁడు, ఇంద్రియాశలందుఁ దగులుగలవాఁడు, పరిపరి విధములగు యోచనలు చేయువాఁడు, దేవబ్రాహ్మణ నిందకుఁడు, బ్రహ్మర్షిశాపగ్రస్తుఁడు, దైవబలము లేనివాఁడు, కఱవుచే బాధపడుచుండువాఁడు, సేనానాశముచే దుఃఖపడువాఁడు, పరదేశస్థుఁడు, పలువురికిఁ బగవాఁడు, గ్రహచారము చాలనివాఁడు, సత్యమును న్యాయమార్గమును దప్పినవాఁడు నను నీ వింశతి (20) వర్గమును ; మంత్రి, రాజ్యము, దుర్గము, బొక్కసము, దండము అను జయము గోరెడు రాజునకుఁ గావలయు ప్రకృతులను; జయముఁ గోరువాఁడు, అతని శత్రువు, ఆ శత్రువునకు ముందుండు మిత్రుఁడు, అతనికి ముందుండు శత్రువుయొక్క మిత్రుఁడు, అతనికి ముందుండు శత్రుమిత్ర మిత్రుఁడు నను ముందుండు నైదుగురును; పార్ష్ణిగ్రాహుఁడు, పార్ష్ణిగ్రాహాసారుఁడు అను వెనుకనుండు రాజును, వాని మిత్రుఁడు, ఆతని వెనుక నుండువాఁడు, పార్శ్వములో నుండువాఁడు, మధ్యనుండువాఁడు, దూరముగ నుండువాఁడును అను మండలమును ; అయిదువిధములు గల యానమును, సేనల నిల్పువిధమును, యానాసనములకుఁ గారణమయిన విగ్రహమును, ద్వైధీభావసమాశ్రయములకుఁ గారణమయిన సంధిని, శాస్త్ర రీతిగాఁ దెలిసికొని చెడువానిని బరిత్యజించి మంచివానిని గైకొనుచున్నాఁడవే? నీవు మంత్రి కుండవలసిన లక్షణములతోఁగూడిన ముగ్గురు లేక నలుగురు మంత్రులతో వేర్వేఱుగాఁగాని, కలసికాని యేకాంతమున నాలోచన చేయుదువే ? నీవు చదివిన వేదశాస్త్రములను అగ్నిహోత్రాది కార్యములు సేసి సార్థకము చేయుచున్నావా ? నీవు సంపాదించిన ధనమును దానభోగములచే సఫలమగునట్లు చేయుచున్నావా ! నీ భార్యలు రతిసుఖమును, సంతతియుం బడయుటచే సార్థకులుగా నున్నారా? నీవు నేర్చినశాస్త్రములు నీ మంచి స్వభావముచే సఫలములై యున్నవా ? ఆయుస్సును, కీర్తిని నొసంగునదియు, ధర్మార్థ కామముల నొసఁగునదియునైన పైఁ జెప్పిన నీతుల నెఱిఁగెడి బుద్ధి నాకెట్లున్నదో యట్లే నీకు నున్నదా ? మన తాతముత్తాత లెట్టి నడత

నడచుకొనుచుండిరో, ఏది మంచిదారిఁ దప్పనిదో, ఏది మంచిదో యా నడతనే నీవు నడచుకొనుచున్నావుగదా? మధురపదార్థములను నీ వొంటరిగాఁ దినవుగదా? నీ స్నేహితు లడిగినది శక్తికొలఁదిగా నిత్తువుగదా? భరతా! నృపాలుఁడు మహాబుద్ధిశాలియై జనులలో దుష్టులను గనిపెట్టి దండించుచు, న్యాయమార్గమునఁ బుడమి నేలుచు, భూమండలము నెల్లఁ దనవశముచేసికొని, యీ లోకమున సకల సుఖముల ననుభవించి యంతమున పరబ్రహ్మతత్త్వము నెఱిఁగి, శాశ్వత స్వర్గలోకము నొందుచున్నాఁడు." అని భరతునిఁ గుశలమడిగెను.

101-వ సర్గము.

భరతుఁ డన్నకుఁ దండ్రిమరణవార్తను దెలుపుట

భరతుఁడు రాముని పలుకు లాలకించి, "ఓ నరశ్రేష్ఠా! న్యాయమార్గముఁ దప్పినవాఁడనగు నాకీ రాజ్యపరిపాలనముతో నేమి ప్రయోజనముగలదు? పెద్దవాఁడుండఁగాఁ జిన్నవాఁడు రాజగుట మనవంశమునందుఁ బెద్దలనాటినుండి వచ్చెడి యాచారము గాదు. కావున నే నెట్లిప్పుడు రాజ్యాభిషిక్తుఁడ నయ్యెదను? రాఘవా! నీవును సకల సంపత్సమృద్ధమైన యయోధ్యాపురమునకు నాతోడ నేతెంచి, మనవంశాభివృద్ధి గలుగుటకై పట్టాభిషేకము చేసికొనుము. రాజ్యపరిపాలనమైహికఫలదమని చెప్పుదురు గాని, యాముష్మికమగు దైవత్వమునుగూడఁ గల్గించునని నే నెంచెదను. ఏ నృపాలుఁడు ధర్మార్థములకు లోపము వాటిల్లకుండునట్లు రాజ్యపరిపాలనము చేయునో, ఆ నృపాలుఁడు దేవత్వము నొందును. కావున నీవు తపస్సుచేతనే దేవత్వముగలుగునని తలంపక రాజ్యము ననుగ్రహింపుము. నేను కేకయపురమున నుండఁగా, సీతాలక్ష్మణసమేతుఁడవై నీ వడవికి వచ్చిన తర్వాత, సజ్జనులకుఁ బ్రియుఁడును, జన్నములు సేయువాఁడునైన పూజ్యుఁడగు తండ్రిగారు పుత్త్రశోకము నోర్వఁజాలక దివమున కేఁగెను. పురుషోత్తమా! లే లెమ్ము. లక్ష్మణసమేతుఁడవై తర్పణాదు లాచరింపుము. నేనును శత్రుఘ్నుఁడును తర్పణాదులగు నుత్తరక్రియల నెల్లఁ జేసితిమి. రాఘవా! ప్రియుఁడగు పుత్త్రుఁడు చేసిన తర్పణాదులే పితృదేవతల కెక్కునని పెద్దలు చెప్పుదురు. నీవు తండ్రికిఁ బ్రియుఁడవు గదా. కావునఁ దండ్రికిఁ దర్పణాదు

లగు నుత్తరక్రియలం జేయుము. నీ తండ్రియు నిన్నెడఁబాసి, నీ వియోగదుఃఖమున మునిఁగినవాఁడై, నిన్నుఁ గూర్చియే వగచుచు, నిన్నుఁ జూడఁగోరుచు, నీ యందుఁ దగులుగల బుద్ధిని మఱల్పకయే, నిన్నే తలంచుచు స్వర్గలోకము నొందెను" అని రామునితోఁ జెప్పెను.

102-వ సర్గము.

రాముఁడు తండ్రి కుత్తరక్రియలు సల్పుట

శత్రుపీడాకరుండయిన రాముఁడు భరతునిద్వారా యుద్ధరంగమున దేవేంద్రునిచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన వజ్రాయుధమునుబోలునట్టి మనమున కింపుగాని దిగులు గలిగించు తండ్రిమరణవార్త యనెడి బాణముచే మనమున నాఁటఁబడి, మై మఱచి యిరుగేలును బైకెత్తి, కాననమున గొడ్డటితో నఱుకఁబడిన పూచిన కొనకొమ్మలు గలచెట్టు మాడ్కిఁ బుడమిపైఁ బడెను. అట్లు నేలపైఁబడి, దరులను కొమ్మలతో గోరాడి యలసి గాఢముగ నిద్రించుచున్న యేనుఁగుచందమునఁ దోఁచువాఁడును, దుఃఖముచే మిక్కిలి స్రుక్కినవాఁడును, కడు వగలం బొగులుచున్నవాఁడునైన విలుకాఁడగు రామునిచుట్టు కూర్చుండి తమ్ములందఱును సీతయుఁ గన్నీరు విడుచుచు నారాముని యొడలిపయిఁ జల్లనినీటిని జల్లిరి. ధర్మాత్ముఁడగు రాముఁడు కొంతసేపటికిఁ దెప్పఱిల్లి నేత్రములనుండి కన్నీటిని ధారలుగాఁ గార్చుచు జాలిపుట్టునట్లుగా నా భరతుంగూర్చి న్యాయ్యములైన కొన్ని మాటలం జెప్పఁ దొడఁగెను. "ఓ భరతా! తండ్రి మృతి నొందిన పిదప, నయోధ్యాపురమున నాకేమి పని యున్నది? నృపాలోత్తముఁడు లేని యయోధ్య నెవ్వఁడు పాలింపఁ గలఁడు? ఏ నృపాలుఁడు నా నిమిత్తమగు శోకముతో మృతినొందెనో; ఏ నృపాలునికి నేను సంస్కారం బొనరింపనైతినో; ఆమ్మహాత్ముఁడయిన నృపాలునికిఁ జెడు పుత్త్రుఁడైన నేను చేయవలసిన దేమి యున్నది? నిర్దోషుఁడవగు నో భరతుఁడా! నీవును శత్రుఘ్నుండును దండ్రికిఁ జేయవలసిన ప్రేతకృత్యములఁ జేసితిరి గావున మా జన్మములు పావనములయ్యెను. నృపాలుఁడు మృతినొందుటచే నాథుఁడు లేనిదై, యల్లకల్లోలమైయుండు నయోధ్యకు వనవాసము ముగించిన పిదపఁ గూడఁ బోవ మనము లేదు. తండ్రి లోకాంతరమున కేఁగెఁ గాన వనవాసము

ముగించి యయోధ్యకు వచ్చినపిదప నా కెవ్వఁడు సదుపదేశము సేయఁ గలఁడు? మంచి నడతగల నన్ను బుజ్జగింపుచుఁ నాతండ్రి నాకేదేది బోధించుచుండెనో, నా చెవుల కింపుగా నుండెడి అట్టి మాటలు నా కిఁక నెవ్వఁడు చెప్పఁగలఁడు? అట్టి మాటలు నెవరివలన వినఁగలను?" అని భరతునితోఁ జెప్పి, దుఃఖపీడితుఁ డయి యున్న పూర్ణచంద్రునిఁబోలు మోముగల సీతను, లక్ష్మణునిఁజూచి, "ఓసీతా! నీ మామ మృతుండయ్యె. లక్ష్మణా! నీవు తండ్రి లేనివాఁడ వయితివి. నృపాలుఁడు స్వర్గమున కేఁగె నని భరతుఁడు వ్యసనవృత్తాంతముఁ జెప్పెను." అని యిట్లు కాకుత్స్థుఁడు పలుకఁగా, కీర్తిమంతులగు తమ్ములందఱు గన్నీట మున్నీరయి పార రోదనము చేసిరి. తమ్ము లందఱు నన్ననూఱార్చి జాలించి, నిట్టూర్పువిడిచి, తండ్రికిఁ దర్పణము చేయుమని రామునికిఁ జెప్పిరి. ఆ సీతయు మామగారు స్వర్గమున కేఁగెనన్న వృత్తాంతము విని కన్నులనిండఁ గన్నీరుంచుకొని, భర్తను జూడఁ జాలకుండెను. రాముఁడును వగచుచుండు సీతాదేవి నూఱడించి, దుఃఖితుఁడై వ్యసనపడుచున్న లక్ష్మణునిఁ జూచి, "లక్ష్మణా! మహాత్ముఁడయినతండ్రికి నుదకదానము చేయఁబోవుచున్నాను. నీవు గారపిండిని, ఉత్తరీయమును దెమ్ము. సీత ముందు నడుచును. నీవు దానివెంబడిఁ బొమ్ము. నేను మీవెనుక వచ్చెదను. ఈ దారి మిక్కిలి భయంకరమయినది.' అని చెప్పెను. అంతట వారి నెల్లప్పు డనుసరించువాఁడు, తెలివికలవాఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు, మెత్తనివాఁడు, దాంతుఁడు, శాంతుఁడు, రామునియెడ దృఢభక్తి గలవాఁడు నగు సుమంత్రుఁడు రాజపుత్రు లందఱితోనుగూడి, రాముని జెయిపట్టుకొని వచ్చి, పవిత్రమైన మందాకినీ నదిరేవున దింపెను. కీర్తిమంతులగు రాజపుత్రు లందఱు మంచి రేవులు గలదియు, రెండు గట్లులందు పుష్పఫల భరితములగు చెట్లచేఁ బ్రకాశించునదియు, మనోహరమైనదియు, వడిగాఁ బ్రవహించు నదియు నగు మందాకినీ నదియం దడుసు లేని తేటనీటితోఁగూడిన యొక రేవునందుదిగి, "ఇది నీకొఱకగును గాక" అనుచు నృపాలునికిఁ దిలతర్పణ మొనర్చిరి. అపుడు నృపాలుఁడగు రాముఁడు జలాంజలి నిండఁ బట్టుకొని, దక్షిణదిశ కభిముఖుఁడై, "ఓ రాజశ్రేష్ఠుఁడా! పితృలోకము నొందిన నీ కిదిగో నిర్మలజలము నొసఁగుచున్నాను. నాచే నొసఁగఁ

బడిన యీ తర్పణాంజలి నిన్నుఁ బొందునుగాక" అని చెప్పుచుఁ దిల తర్పణ మొనర్చి, యా మందాకినీ నదీతీరముఁ జేరి యచ్చటఁ దమ్ములతోఁగూడి తండ్రికి సపిండీకరణ మొనర్చెను. రాముఁడు గారపిండిని రేగుపండ్లరసముతోఁ జేర్చి పిసికి, పిండములు సేసి, దర్భాసనమున నునిచి, మిగుల వగలపాలై, "మహారాజా! మేము దినుచుండు నాహారమునే నీ కర్పించితిమి. దీనిని ప్రీతితో భుజింపుము. పురుషుఁడు తాను దిను నన్నమునే తాను కొలుచు దేవతలకు నర్పించును." అనుచుఁ దండ్రికిఁ బిండప్రదానముసేసి, యుత్తరక్రియలను బూర్తిచేసినవాఁడై, యా మందాకినీనది గట్టునసే పోయి, రమ్యములైన చఱులచే నొప్పుచుండు పర్వతము నెక్కి తన యాకుటింటి వాకిటికిఁ జని భరతలక్ష్మణులను గట్టిగాఁ గౌఁగిలించెను. అంత నన్నదమ్ములు సీతతోఁగూడి గొంతెత్తి గోల్లున నేడ్చిరి. సింహ గర్జనములకువలె వారి రోదనధ్వనులకు నా పర్వతమునఁ బ్రతిధ్వనులు పుట్టెను. తండ్రికిఁ దర్పణము చేసివచ్చి రోదనము చేయుచున్న యా బలిష్ఠులగు రామాదులయొక్క యల్లకల్లోలమైన యారోదన ధ్వనిని విని భరతుని సేనలు భయపడి, "ఓహో! భరతుఁడు రామునితోఁ గలిసికొనెను. తండ్రియొక్క మరణమునుగూర్చి దుఃఖపడుచున్న వారి ధ్వనులే యీ వినఁబడుచున్నవి." అని తమలోఁ బామనుకొనుచుఁ దమ యిక్కలువిడిచి యా ధ్వని వినవచ్చినవైపునకుఁ గడు వేగిరముగా నడువ నలవికాని దారిలోఁ సుకుమారులు కొందఱ తేనుఁగులమీఁదను, మఱి కొందఱు గుఱ్ఱములమీఁదను, వేఱుకొందఱు చక్కఁగాఁ గై సేయఁబడిన రథములందును గూర్చుండి పోయిరి. తక్కిన వారందఱు నడచివెళ్ళిరి. వారు నడచిపోవుచు, కొన్నిదినముల క్రిందటనే యరణ్యమునకు నేఁగి రాముని బహుకాలమునకు ముం దరణ్యమున కేఁగిన వానినివలెఁ జూడఁ గోరినవారయి యందఱును వేగముగా నాశ్రమమునకుఁ జనిరి. వారందఱు నొండొరులను గలసికొనిన యా యన్నదమ్ములను జూడఁ మిగులఁ గుతూహలపడినవారయి గిట్టలయు, రథచక్రములయు ధ్వనులు గల నానావిధములగు వాహనముల నెక్కి యడవులకుఁ దఱలిరి. ఆ పర్వత ప్రాంతమునఁ బోవుచున్న యా యనేక గజాశ్వముల గిట్టలచేతను, చక్రములచేతను గలుగుచున్న నేలయందుఁ బుట్టిన ధ్వని వర్షర్తువు నాఁటి

యాకసము నందలి ధ్వనిని బోలియుండెను. ఆ ధ్వనులను విని యాపర్వతమున నున్న యేనుఁగులు భయపడి ఆఁడేనుఁగులతోఁ గూడినవై, తమ మదగంధముచే నా వనమును బరిమళింపఁ జేయుచు మఱియొక వనమున కేఁగినవి. వరాహములు, తోడేళ్ళు, దున్నపోతులు, పాములు, కోఁతులు, గురుపోతులు, పులులు, జింకలు మొదలగు మృగము లన్నియు మిగుల నులికిపడినవి. జక్కవలు, నీరుకోళ్లు, రాయంచలు, బెగ్గురు పక్షులు, కొంగలు, మగకోయిలలు, క్రౌంచములు మొదలగు జలపక్షు లన్నియు నదరిపడి యొడలుమఱచి దిక్కులకుఁ బాఱినవి. ఆకసమా కందరగోళముచే మిక్కిలి యదరిన పక్షులతోనిండి వెలుఁగుచుండెను. భూమియు మనుష్యులతోనిండి విరాజిల్లుచుండెను. అంత నా భరతుని వెంబడి వచ్చిన వా రందఱు నొండొరులఁ గడచి పడుచు లేచుచు వచ్చి యాకుటింట నేలపైఁ గూర్చుండి యున్నవాఁడును, కీర్తిమంతుఁడును, శత్రుసంహారియు, పురుషశ్రేష్ఠుఁడునైన రామునిఁ జూచి, పాపిష్ఠురాలగు కైకేయిని, మంథరను దూరుచుఁ గన్నీరు గార్చుచు నంగలార్చిరి. అంతట ధర్మజ్ఞుఁడయిన రాముఁడట్టు కన్నీరుగార్చుచు నంగలార్చుచున్న యాజనము నవలోకించి, కౌఁగిలించెను. కొందఱు రామునికి మ్రొక్కిరి. అప్పుడు నరపాలసూనుఁడు చెలికాండ్రను, బందుగులను వారివారి వయోగుణములకుఁ దగినట్లు గౌరవించెను. అయ్యాశ్రమము చేరువ నమ్మహాత్ములగు రామాదు లొనర్చు రోదనధ్వనులు భూమ్యాకాశములందును, పర్వతగుహాలందును మాఱుమ్రోఁత లినఁ జేయుచు భేరీ వాద్యముల మాడ్కి చెలరేఁగినవి.

103-వ సర్గము.

రామునితల్లులు రామునిఁ జూచుట

వసిష్ఠమునీంద్రుఁడు దశరథనరేంద్రుని పత్నులను దోడ్కొని, రామునిఁ జూచు మక్కువతో నతఁ డుండు ప్రదేశమున కేఁగెను. అట్లు వసిష్ఠమునీంద్రునిచేఁ గొంపోఁబడుచున్న నృప పత్ను లందఱు మందాకినీనదిం గూర్చి మెల్లఁగాఁ బోవుచు, రామలక్ష్మణులు మందాకినీ నదిలో దిగుట కేర్పఱచుకొనిన రేవును జూచిరి. అప్పుడు కౌసల్య కన్నీటిచే నిండి బెండుపాఱిన మోముగలదగుచు, సుమిత్రను దక్కంగల

రాజకాంతలను జూచి, హీనస్వరముతో "ఓ మగువలారా! ఇది మున్ను దేశ భ్రష్టులుగాఁ జేయఁబడినవారును, పవిత్రచరిత్రులునైన సీతారామ లక్ష్మణులు వనవాసమున స్నానార్థమై యేర్పఱచుకొన్న రేవు. ఓ సుమిత్రా! నీ కొడుకు, లక్ష్మణుఁడు నా కొడుకునిమిత్తమయి యేమియు పాటులేక యెల్లప్పు డుదక మిక్కడనుండియె తానే కొంపోవుచుం డును. నీ కుమారుఁ డిట్లు గౌరవహీన మగుపని యొనర్చినను, నతనికి గౌరవము తగ్గదు. అన్నకే శుశ్రూష యొనర్చినను, నది యంతయు సర్వోత్తమమైనది. ఇప్పుడయినను నీ కొమరుఁ డిట్టి యిడుమలకుఁ దగిన వాఁడు కాఁడు. కావున ఇప్పుడు సేయునట్టి నీచపుఁబనులు మాని రాజ్య సుఖము వొందునుగాక" యని చెప్పుచు, నావలివైపున దక్షిణపుఁ గొనలు గలుగునట్లు పఱచిన దర్భలం దుంచబడియున్న గారపిండి పిండ ములను జూచి, కడువగచి, తనతోఁ గూడనున్న దశరథ పత్నుల నంద ఱం దిలకించి, "యిక్ష్వాకురాజులకుఁ బ్రభువును, రఘువంశోద్భవుఁడును, మహాత్ముఁడునైన రాముఁడు తండ్రికి యథావిధిగ నిడిన పిండములు చూడుఁడు. సకలభోగముల ననుభవించినవాఁడును, దివ్యరూపము దాల్చినవాఁడును, మహాత్ముఁడునగు పార్థివునకు నీ గారపిండి పిండములు తగినవి కావు. నాలుగుసముద్రములచేఁ జుట్టఁబడిన భూమండలము నేలినవాఁడైన దేవేంద్రునిఁ బోలెడు దశరథ భూమిపాలుఁ డీ గారపిండి పిండముల నెట్లు దినఁగలఁడు? సకల సంపదలతో నొప్పినవాఁడయ్యు రాముఁ డిప్పుడు తండ్రికి గారపిండి పిండములను బెట్టుచున్నాఁడు. ఇంతకంటె మించినదుఃఖము లోకమున నింకొక్కటియుండఁబోదు. రాముఁడు తండ్రి కొసఁగిన గారపిండిపిండములను జూచినతరువాతను గూడ నీ దుఃఖముచే నా హృదయము బ్రద్దలు కాకయున్న దేల? "మానవుఁ డే యాహారమును దినునో, వాని దేవతలు నదే యాహార మును గల్గియుందురు" అని లోక ప్రసిద్ధమైన శ్రుతి యిప్పుడు నాకుఁ సత్యముగఁ దోచుచున్నది" అని చెప్పెను. అప్పు డా నొచ్చియున్న కౌసల్యను సవతు లందఱూరడించి, స్వర్గలోకమునుండి క్రిందికిఁ బడిన వానివలె నాశ్రమమున వెలుఁగుచున్నట్టివాఁడును, సకల భోగములను విడిచినవాఁడునునైన రామునిఁ జూచి దుఃఖించి పే రెలుఁగుతో

నేడ్చుచుఁ గన్నీరు విడిచిరి. అంతటఁ బ్రతిజ్ఞతప్పనివాఁడును, బురుష శ్రేష్ఠుఁడునునైన రాముఁడు దర్భాసనమునుండి లేచి నిలిచి యా తల్లు లందఱియొక్క మంగళకరములగు పాదములకు నమస్కరించెను. విశాలనేత్రలగు కౌసల్య మున్నగు దశరథ రాజపత్నులందఱు మెత్తని వ్రేళ్ళతోఁగూడి, సుఖస్పర్శముగలవైన తమ హస్తములతో నా రాముని వీఁపు మీఁది దుమ్ముఁ దుడిచివైచిరి. లక్ష్మణుఁడును తల్లుల నవలోకించి దుఃఖితుఁడై, రాముని వెంబడిదానును మెల్లగా వారి కందఱికి మ్రొక్కెను. దశరథతనయుఁడును శుభలక్షణోపేతుఁడునునైన లక్ష్మణుని యందును రామునియందువలెనే కౌసల్య మున్నగు వారందఱు ప్రేమను గనఁబఱిచిరి. సీతయుఁ దన యత్తల పాదముల కెఱఁగి, వగలం బొగులుచుఁ గన్నులనిండఁ గన్నీరు నించికొని, వారియెదుట నిలఁబడియుండెను. కౌసల్య, యడవియం దుండుటచేఁ గృశించినదియు, దిటవులేనిదియు, వంతలపాలయినదియునైన సీతను దల్లి కూఁతురింబోలె గట్టిగాఁ గౌఁగిలించికొని, జనకమహారాజుకూఁతురును, దశరథనృపాలుని కోడలును, రామునకుఁ బత్నియునైన యీ సీత యిట్లు జనరహితమగు నడవులం దిడుమలఁ బడవలసివచ్చెఁ గదా యని తలంచి, "ఓ సీతా! ఎండకు వాడిన తామర పూవువలెను, వాడుపాఱిన కలువవలెను, దుమ్ముచేఁ గప్పఁబడిన బంగారమువలెను, మబ్బుచేఁ గ్రమ్మఁబడిన చంద్రబింబము వలెను గాంతి తఱిగియున్న నీ మోమునుజూడ, అరణియందుఁ బుట్టిన యగ్ని దన్నాశ్రయించుదానిం బోలె దుఃఖాగ్ని నా మనమును దహించుచున్నది" అని యాతురతతోఁ జెప్పుచుండఁగా, రాముఁడును కులగురుఁడగు వసిష్ఠమునీంద్రుని పాదము కెఱఁగెను. అప్పు డగ్నిహోత్రుని చందమునఁ దేజరిల్లుచుండువాఁడును, నిండు కాంతిచే వెలుఁగువాఁడును నైన వసిష్ఠమునీంద్రునకి, బృహస్పతికి దేవేంద్రుఁడువోలె రాముఁడు ప్రణమిల్లి, యాతని సుచితాసనమునఁ గూర్చుండఁబెట్టి, తానును గూర్చుండెను. పదంపడి భరతుఁడును మంత్రి పౌరముఖ్య ధార్మికజన సైనిక సమేతుఁడై రాముని చేరువఁ గూర్చుండి చేతులు జోడించికొని, తాపసవేషముతో నెక్కువ కాంతిం దేజరిల్లుచున్న రాముని దివ్య రూపముఁ జూచి, బ్రహ్మదేవుని యెదుట దేవేంద్రుఁడుంబోలె, నా

రామునియెదుట విరాజిల్లుచుండెను. అప్పుడు జనులందఱును "ఇంక నీ భరతుఁడు రామునికి నమస్కారముఁ గావించి, సవినయముగ నేమి చెప్పునో" అని మిక్కిలి కుతూహలముతోఁ జూచుచుండిరి. నిక్కమయిన ధైర్యము గలిగినవాఁడగు రాముఁడును, ఎక్కువ మహిమగల లక్ష్మణుఁడును, ధర్మపరుఁడగు భరతుఁడును చెలికాండ్రచేఁ జుట్టఁబడి, యజ్ఞశాల యందు సభ్యులచేఁ జుట్టఁబడిన గార్హపత్యాహవనీయదక్షిణాగ్నులం బోలె మిక్కిలి ప్రకాశించుచుండిరి.

104-వ సర్గము.

భరతుఁడు రాముని రాజ్యముఁ గైకొన బ్రార్థించుట

మహాత్ముఁడును, కకుత్స్థవంశోద్భవుఁడునైన రాముఁడు లక్ష్మణ సమేతుఁడై, గురువాత్సల్యముగలవాఁడయిన తమ్మునిఁ దిన్నని పలుకులచే నూఱడించి, "నీవు జడలను వల్కలాజినములను దాల్చినవాఁడవయి, రాజ్యము విడిచి యిచ్చటికేల యేతెంచితివి? కారణము దెలిపితివేని వినఁగోరుచున్నాఁడ" నని చెప్పి గట్టిగఁ గౌఁగిలించి, నిర్బంధింపఁగా, నిడుదచేతులవాఁడగు భరతుఁడు చేతులు జోడించుకొని, యన్నం జూచి "మహాబాహుఁడగు దశరథుఁడు చేయ నలవికాని పనిని జేసి దేవర నడవికిఁ బంపి, పుత్రవియోగదుఃఖము సైరింపఁజాలక స్వర్గమునకేఁగెను. ఓ శత్రుతాపనా! నృపాలుఁడు కేవల మొక యాఁడుదియైన నా తల్లికి లోఁబడి, తన కీర్తిని బోఁగెట్టెడి యీ గొప్ప పాపపుం బనిఁ జేసెను. అట్టి పాపాత్మురాలయిన నాతల్లి విధవయై దుఃఖముచేడస్సి, తాను గోరిన రాజ్యసుఖము నొందకయె కడు భయంకరమైన నరకమునఁ బడఁగలదు. దాసుఁడనైన నాపై ననుగ్రహముంచి, యిప్పుడే దేవేంద్రునిఁ బోలెఁ బట్టాభిషిక్తుఁడ వగుము. ఈ పురవాసులగు జను లందఱును, విధవలయిన యీ మన తల్లులును నిన్నుఁ బ్రార్థించుచున్నారు. నీవు వారిపై ననుగ్రహింపుము. శత్రువుల యహంకారమును ఖండించువాఁడా! క్రమమున వచ్చినదియు, నీకుఁ దగినదియునైన యీ రాజ్యమును జ్యేష్ఠక్రమమున నంగీకరించి చెలికాండ్రమనోరథములఁ దీర్పుము. శరత్కాలమందలి రేయి నిర్మలచంద్రునితోడం బోలె భూమండలమెల్ల భర్తవైన నీతోఁగూడి యనాథ కాకుండునుగాక! నేను నాయీమంత్రులును సాష్టాం

గముగాఁ బ్రణమిల్లి వేఁడుచున్నారము. నేను నీకు సోదరుఁడను; దాసుఁడను నాపై ననుగ్రహింపుము. ఓ పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! వంశపరంపరగా వచ్చినవారును, తాతతండ్రులనాఁటినుండి యుండువారునైన యీ ప్రజలందఱు నేకగ్రీవముగాఁ జెప్పు మాటలను నీ వతిక్రమింపఁ దగదు" అని కన్నీరు విడుచుచు రాముని పాదములను శిరము సోఁకునట్లు మ్రొక్కి గట్టిగాఁ బట్టెను. రాముఁడును మదపుటేనుఁగుమాడ్కి మాటి మాటికి నిట్టూర్పు విడుచుచున్న తమ్ముని భరతునిఁ గౌఁగిలించి "ఓ భరతా! గొప్ప వంశమునఁ బుట్టినవాఁడును, సత్త్వగుణముతోఁ గూడిన వాఁడును, పరాక్రమశాలియు, వ్రతముల నాచరించినవాఁడునైన నీ వంటి మానవుఁడు రాజ్యము నిమిత్తమై యిట్టి పాపకార్యమును జేయునే? శత్రుసంహారకా! నీయెడ నావగింజంతదోష మైనను గాని పింపదు. మఱియు నీవు మూఢతవలన నీ తల్లిని దూఁపట తగదు. మహా ప్రాజ్ఞుఁడవగు వ్యసనరహితుఁడా! తల్లిదండ్రులు మొదలగు పెద్దలు శిష్యులు, దాసులు మొదలగువారలకును, భార్యలకును బుత్రులకును దమ యిచ్చకువచ్చిన యానతులను జేయఁగలరు. ఓ నాయనా! సాధువులు తమభార్యలను, పుత్రులను, శిష్యులను నెట్టివారిఁగాఁ దలఁతురో, అట్లె మన తండ్రియు మనల తలఁచు నని నీవు తెలిసి కొనుము. దశరథమహీపాలుఁడు నాకు నారబట్ట నుత్తరీయముగను, కృష్ణాజినము గట్టుబట్టగను నొసఁగి యడవికిఁ బంపుటకైనను, రాజ్యము నొసఁగుటకైనను అధికారముగలవాఁడు. ధర్మవంతులలో శ్రేష్ఠుఁడా! తండ్రియెడ నందఱు మెచ్చునట్టి గౌరవ మెంతయో, తల్లియందు నంత గౌరవము నుండవలయును. ధర్మశీలురైన తల్లిదండ్రులు "వనమునకుఁ బొ"మ్మని యానతిచ్చియుండ, నే నెట్లు వేఱువిధముగాఁ బ్రవర్తింతును. నీ వయోధ్యకు నేలికవై సకల జనులును గొనియాడునట్లు రాజ్యపరిపాలనము సేయవలయు. నేను నారబట్టలను గట్టుకొని యరణ్యవాసము సేయవలయు అని జను లందఱి యెదుటను తండ్రి విభాగ మేర్పఱచి యానతిచ్చి స్వర్గమునకుఁ బోయెను. లోకముల కెల్ల గురువును, ధర్మశీలుఁడును నగు దశరథనృపాలుఁడు నీకును బ్రమాణము గావున, నీవును దండ్రి పంచియిచ్చిన రాజ్యము ననుభవింపఁ దగు

దవు. నేనును బదునాలుగేండ్లు దండకారణ్యముననుండి మహాను భావుఁడగు తండ్రి యొసఁగిన భాగమగు వనవాసము ననుభవించెదను” అని భరతునితోఁ జెప్పెను.

105-వ స ర్గ ము.

రాముఁడు భరతుని మాటలకు బదులు సెప్పుట

పురుషశ్రేష్ఠులగు రాజపుత్త్రులు నల్వురు సుహృద్గణముతోఁ గూడినవారలై, యిట్లు విలపించుచుండ నా రేయి యెట్టకేలకుఁ గడ చెను. మఱునాఁటి వేకువలేచి యా యన్న దమ్ములును, వారి చెలికాం డ్రును మందాకినీనదికిఁ బోయి స్నానము, సంధ్య, ఔపాసనము మొద లగు ప్రాతరనుష్ఠానముల నెల్ల నిర్వర్తించి, రామునికడ కేఁగుదెంచిరి. అప్పుడు వారందఱు మౌనముతోఁ గూర్చుండిరికాని, యొక్కరు నే మాటను బలుకరైరి. భరతుఁడు మాత్రము చెలికాండ్రందఱు విను చుండ నిట్లుపలికెను. “నృపాలా! మాతల్లికి సమాధానపడినది. నాకు రాజ్య మీఁబడినది. నాకు రాజ్యమొసఁగితివి. నే నా రాజ్యమును నీకే యొసఁగెదను. శత్త్రుబాధలేని యీ రాజ్యమును నీ వనుభవింపుము. వర్షాకాలమున గొప్ప నీటి ప్రవాహమునకుఁ దెగిన కట్టను గట్టుట యేరి కిని సాధ్యముగాదుగదా! అట్లే యీ విస్తారమయిన రాజ్యభాగముఁ బాలింప నీవు దప్ప నెవఁడు చాలును? ఈ రాజ్యము నాబోఁటివాని కలవియగునది కాదు. ఓ పుడమిఱేఁడా! ఖరమునకు గుఱ్ఱము వేగ మబ్బ నట్లును, సామాన్యమగు పక్షికి గరుత్మంతుని వేగ మబ్బనట్లును, నీ నడ తను బొందుటకు నాకు సామర్థ్యముచాలదు. జీవనార్థమై యొరులచే నెవఁ డాశ్రయింపఁబడునో, వాని బ్రతుకు మంచి బ్రదుకు. ఎవఁడు సదా యొరుల నాశ్రయించి జీవించుచుండునో, వాని బ్రదుకు కడు నధమమైనది. ఒకా నొక పురుషుఁ డొక్క చెట్టును నాఁటి నీరుపోసి పెంచఁగా, అది కుఱుచవాని కెక్కుటకు వీలుగాక, యెదిఁగిన బోదెగలిగి గొప్ప ద్రూనయి, సకాలమునఁ బుష్పించి, ఫలముల నొసఁగకుండునేని, యా వృక్షమును నాఁటినవాఁ డేయుద్దేశముతో నాఁటెనో యా యుద్దే శము నొందఁడుగదా. నిడివిచేతులవాఁడా! నీవు గొప్పవాఁడవు, పోషింపఁగలవాఁడవు నయ్యును, మమ్ముఁ బాలింపవేని, యీ దృష్టాం

తము ప్రకృతవిషయమునకుఁ దగియుండును. ఓ నరశ్రేష్ఠా! దాని యర్థమును నీ వెఱుఁగఁగలవు. దశరథనృపాలుఁడు నీవలన గొప్ప సౌఖ్యముఁ బడయఁగోరి నిన్నింతవాని నంతవానిని జేసెను. ఇప్పుడు నీవు పోషింపఁ జాలినవాఁడవయ్యు మమ్ముఁ బోషింపఁదగినవారిని బోషింపవేని, దశరథనృపాలుని పాటు ఆచెట్టు నాఁటినవాని పాటువలె విఫలమయిపోవును గదా! మహారాజా! శత్రుసంహారివైన నీవు సింహాసనమునఁ గూర్చుండి సూర్యునివలెఁ దేజరిల్లుచుండఁగా, పురజను లందఱు నిన్నుఁ దనివి తీఱఁ జూచుచుందురు గాక! ఓ కకుత్స్థవంశోద్భవుఁడా! మదపు టేనుఁగులు నిన్ను వెంబడించినవై ఘీంకారము లొనరించును గాక! అంతిపురపు టతివ లందఱు మిక్కిలి నెమ్మదిగలిగి సంతసపడుదురుగాక!" అని రామునితోఁ జెప్పెను. అట్లు రామునిఁ బ్రార్థించుచుండు భరతుని పలుకులు విని, యయోధ్యాపురము నుండి వచ్చిన నానాజాతుల జనులును "నీ వచనము బాగుగ నున్నది" యని తలయూఁచిరి. ఇత్తెఱఁగున వంతతోఁగూడి పలవించుచున్న కీర్తిమంతుఁడయిన భరతునిఁ జూచి, మనస్సును జయించినవాఁడును, ధైర్యశాలియునగు రాముఁ డూఱడించుచు, "ఓ భరతా! మనుజునకు స్వాతంత్ర్యమనునది లేదు. ఈ పురుషుఁ డేదియుఁ దనంతటఁ దాను జేయఁ జాలఁడు. దైవమే పురుషుని నిక్కడి కక్కడికి నీడ్చుచుండును గావునఁ బురుషుఁ డతఁ డీడ్చినతట్టునకుఁ బోవుచుండును. "సంపదలెల్ల నాశమే ముగింపుగాఁగలవి. పెరుగుటలు పడుటలతో ముగియును. కలియఁబాటు లెడఁబాటులకే యగును. పుట్టుట గిట్టుటకొఱకే యగును. చెట్టునందుఁ బండిన పం డెట్లు పడకతీఱదో, యట్లె పుడమినిఁ బుట్టిన మానవుఁడు మరణము నొందక తప్పదు. కావున మానవుఁడు మరణభీతి నొందుట యవివేకము. గట్టిగుంజలుగల యిల్లు, ప్రాఁతగిలి కూలుచందము నరులును దిటవుగలవారుగ నున్నను జరామరణములకు లోఁబడినవారలై నాశ మొందుదురు. కడచినరాత్రి మఱల రాదుగదా! నిండు ప్రవాహముతోఁ బ్రవహించు యమున జలపూర్ణమయిన సముద్రమునఁ జేరుచున్నదే కాని యచ్చటినుండి మఱలదు. భూలోకమున పగళ్లు రాత్రు లొక్కొటి వెంబడి నొక్కటిగఁ బోవుచున్నవి. అయ్యవి ప్రాణు లందఱి యాయుస్సు

లను, ముందు వేసవిని సూర్యకిరణము లుదకమునుబోలె నానాటఁ దఱుఁగఁజేయుచున్నవి. నీవు నిలుచున్నను, నడచుచున్నను, ఆయుస్సు క్షీణించుచుండఁగా, నిన్నుఁగూర్చి నీవు దుఃఖపడక యొరులంగూర్చి కుందుచున్నాఁడవేల? పోవునట్టి మనుజునంటి మృత్యువు పోవుచుండును. కూర్చుండు మనుజుని వెంబడే యది కూర్చుండియుండును. కడుదవ్వు నడచివచ్చినను మృత్యువు కూడనే వచ్చుచుండును. కావున మన మెచ్చటికిఁ బోయినను మృత్యువునుండి తప్పించుకొనఁజాలము. అవయవము లందు ముడుతలు పడుచున్నవి. తలవెండ్రుకలును నెఱయుచున్నవి. ముదుసలితనముచేఁ బురుషుఁడు శిథిలుఁ డగుచున్నాఁడు. వీని నే యుపాయముచేఁ దప్పించుకొనఁగలఁడు? కావున ప్రాయమున నున్నప్పుడే పరబ్రహ్మవిచారణను, వ్రతోపవాసాదికర్మలను జేయవలయును. మనుజులు సూర్యుఁ డుదయ మొందఁగానే, ద్రవ్యసంపాదనాదికార్యములు జరుగఁగలవు గదా యని తనివి నొందెదరు; సూర్యుఁ డస్తమించునప్పుడు నిద్రాకామసుఖము లనుభవింపవచ్చును గదా యని యానంద మొందుదురు. కాని, యహోరాత్రములు గడచుటచేఁ దమ యాయుస్సు క్రమముగ క్షయించుచున్నదని యెఱుఁగఁజాలరు. ఋతుప్రారంభములను జూచి క్రొత్త క్రొత్త ఋతువు వచ్చెఁగదా యని జను లానందింతురుగాని, ఋతువుల వెంబడి ఋతువులు వచ్చుచుండుటచేఁ దమయాయువు క్షీణించె నని యెఱుఁగరు. ఒకనదీప్రవాహమునందు నొక కట్టె యొకవైపునుండియు, మఱియొక్కటి మఱొక్కవైపునుండియు వచ్చి కొంతకాలము చేరి యుండి, పిదప నెట్లు వేఱగుచున్నవో, అట్లే భార్యలు, పుత్రులు, దాయాదులు, ధనమును. ఎప్పటికైనను భార్యాపుత్రాదులు విడిచి పోవుట నిశ్చయము. ఇహలోకమున మానవుఁడు తన యిచ్ఛానుసారముగాఁ నడచుకొనఁజాలఁడు గావున మానవుఁడు మృతునింగూర్చి వంతల నొందుటచే నుపయోగ మేమియు లేదు. వాని నేమో మృత్యువు బ్రతికింపఁబోవునది లేదు. దారినిబోవుచున్న బాటసారులం జూచి యాదారి నున్న వాఁ డొక్కరుఁడు "నేనును మీ వెంబడి వచ్చెదను" అని వారిని వెంబడించిపోవునట్లు మనమును తొల్లింటి పెద్దలైనతాత ముత్తాతలచే ననుసరింపఁబడిన మార్గమున పోవలయును. తిరుగుపాటులేని యా

పూర్వీకులమార్గము నందిన నేల వ్యసనపడవలెను? పాఱుచుండెడి ప్రవాహమువలెఁ బ్రాయము గడచిపోవుచుండుఁ గావున నాత్మకు సుఖకరమయిన దానాదిసత్క్రియలు చేయుచుండవలెను. వారే మానవు లనఁబడుదురుగాని, పరలోకహేతు వగు ధర్మకార్యములం జేయని వారు మృగప్రాయు లనఁబడుదురు. ధర్మాత్ముఁడగు మన తండ్రియగు దశరథనృపాలుఁడు మంగళకరములైన యనేకములగు జన్నములు చేసి, విశేషదక్షిణ లొసఁగి, యా పుణ్యమహిమచే స్వర్గలోకము నొందెను. మన తండ్రి లెస్సగాఁ దనభృత్యులను బోషించుటచేతను, ప్రజలను బాలించుటచేతను, బీదలకు విశేషముగా దానము లొసఁగుటచేతను, సకలశుభకర్మ లాచరించుటచేతను, విస్తారములైన దక్షిణలతోఁ గూడిన జన్నములు సేయుచుండుటచేతను దేవతా, పితృ, ద్విజులం దనివి నొందించి, పెద్దకాలము రాజ్యము పాలించి, దీర్ఘాయువుం బడసి, యెంతయో కాలము సౌఖ్యము లనుభవించి, మృతినొందెను. ఆ మనతండ్రి శిథిలమయిన మానవదేహము విడిచి, స్వర్గలోకమున దివ్యభోగము లనుభవించుచున్నాఁడు. నీవు సకల శాస్త్రముల నెఱిఁగినవాఁడవు, బుద్ధిమంతులలోపల శ్రేష్ఠుఁడవునై యెట్టి సుగుణసంపద గలిగియున్నాఁడవో, అట్టి నీబోటి ప్రాజ్ఞుఁ డతనింగూర్చి యిత్తెఱఁగున వ్యసనము నొందఁదగదు. ఈయేడ్పు, కన్నీరునిడుచుట మొదలగు నానావిధములగు వ్యసనములను ధీరుఁడైన బుద్ధిమంతుఁ డగు మానవుఁడు సర్వకాలసర్వావస్థలందును విడువవలయును. మాటకాండ్రలో శ్రేష్ఠుఁడా! నీవు నెమ్మదిపడుము. వంత మానుము. నీవు మఱలి, పురమున కేగి రాజ్యము నేలుము. స్వతంత్రుఁ డయిన తండ్రి యట్లె నీ కానతిచ్చెను. ఆయన యానతి మీఱుట తగదు. పుణ్యస్వభావుఁ డగుపూజ్యుఁడయిన తండ్రి న న్నేమి చేయుమని యానతిచ్చెనో, దానిని నే నిచ్చటనుండి యాచరించెదను. శత్రుసంహారీ, నే నా తండ్రి యానతి మీఱుటన్యాయ్యము గాదు. నా కెట్లో నీకు నట్లతనిమాట త్రోయఁదగినది గాదు. ఆతఁడు మన కందఱికి హిత బంధువు; రఘువంశోద్భవా, ధర్మము నడపువాఁడగు తండ్రియొక్క యిష్ట మగు వనవాసరూపమయిన యాజ్ఞను నేను శిరసావహించి వనముననుండి పదునాలుగేండ్లు గడపెదను. పురుష

శ్రేష్ఠుఁడా! పరలోకము నొందఁగోరు మానవుఁడు స్వధర్మమును దప్పక యాచరించువాఁడును, దయాళువును, పెద్దలమాట చొప్పున నడుచు కొనువాఁడునునై యుండవలయును. పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! మన తండ్రియగు దశరథనరేంద్రుని సదాచారముఁ దిలకించి, నీ వాతని యానతిచొప్పున రాజ్యముఁ బాలింపుము" అని మహాత్ముఁడును సమర్థుఁడునైన రాముఁ డివ్విధమునఁ దండ్రియానతిప్రకారము నడచుకొమ్మని తన తమ్మునితో నర్థవంతము లగు కొన్ని మాటలు పలికి యూరకుండెను.

106-వ సర్గము

భరతుఁడు రాము నయోధ్యకు రమ్మని వేఁడుట

అంత మందాకినీతీరమున రాముఁ డర్థగౌరవము గల కొన్ని మాటలు పలికి చాలింపఁగా, ధర్మపరాయణుఁ డయిన భరతుఁడు భక్త జనవత్సలుఁ డయిన రామునింగూర్చి ధర్మము ననుసరించిన యొక్క మాట యిట్లు పలికెను.—"ఓ శత్రుసంహారీ! నీయట్టి వాఁ డీ లోకమున నెవ్వఁ డున్నాఁడు? నీ కాపద వచ్చినప్పుడు వ్యసనము లేదు; సుఖము వచ్చినప్పుడు సంతసమును లేదు. సుఖదుఃఖములను రెండింటిని సమానముగాఁ జూచుచున్నాఁడవు. పెద్దల కిష్టుఁడవు. నీ కెద్దియైన సందియము గలిగినప్పుడు వారి నడిగి తెలిసికొందువు. మృత్యునియందుఁ బోలె బ్రతికినవానియందును బగసూపకుండుట, లేనివస్తువునందువలె నున్న వస్తువునందును బ్రేమవిడుచుట యను నీ బుద్ధి యెవనికిఁ గుదురునో, వాఁడు మనసున నొక్కింతయైనను వంత నొందఁడు. మానవేంద్రా, నిత్యానిత్యవస్తువివేకము గలవాఁ డెంతటి యాపద వచ్చినను విచారము నొందఁడు. అట్లు నీవును ఆత్మానాత్మవివేకము గలవాఁడ వయి విచారము నొందకున్నాఁడవు. ఓ రఘువంశోద్భవా! నీవు దేవతలతోసమానమయిన బలముగలవా డవు; ధైర్యవంతుఁడవు; ప్రతిజ్ఞ దప్పనివాఁడవు; సర్వము నెఱిఁగినవాఁడవు; సర్వముఁ జూచువాఁడవు; వివేకివైనవాఁడవు. ఇట్టి సద్గుణములు గలవాఁడవు; ఉత్పత్తిలయముల నెఱింగినవాఁడవు, ఓర్వరాని మహిమగలవాఁడవు నైన నిన్ను దుఃఖము నొప్పింపఁ జాలదు. నేను దేశాంతరమున నుండఁగా, నాతల్లి నీచురాలై నాకు రాజ్యము రాఁగోరి యే పాపకృత్యముచేసినదో యది నా మన

మునకు సమ్మతము గాదు. కావున నాపైఁ గరుణ యుంచి నన్ననుగ్రహింపుము. నేను ధర్మపాశమునకుఁ గట్టుపడియున్నాను. కావున పాపకృత్య మొనరించుటచే దండనమునకు నర్హురాలయిన ఆ నాతల్లిని తీవ్రముగ దండించి చంపకున్నాను. సత్కులప్రసూతుఁడును, సత్కార్యపరాయణుఁడునైయున్న దశరథ నృపాలునికిఁ బుట్టి, ధర్మమార్గముఁ దెలిసియుండి, ధర్మవిరుద్ధమైనదియు, లోకులచే నిందితము నైన యీ రాజ్యపరిపాలనరూపకార్యము నెట్లాచరింతు. గురువనియు, యజ్ఞాది సత్కార్యములు చేసినవాఁడనియు, ముదుసలి యనియు, రాజనియు, ఖ్యాతినొందినవాఁ డనియు, తండ్రి యనియు, దైవమనియు నెంచి నే నతనిని సభలో నిందింపను. ఓ ధర్మజ్ఞుఁడా! ధర్మవేత్త యగువాఁ డెవ్వఁడు స్త్రీకిఁ బ్రియము సేయఁగోరి, ధర్మార్థములకు రెంటికి విరుద్ధమైన యిట్టి పాపకృత్యము సేయనోపును? ముదుసలితనమున జంతువులబుద్ధి మాఱిపోవు నని వేదములు చెప్పుచున్నవి. దశరథుఁ డీలాగు చేసి, యీ వేదవాక్యమును నిజముచేసెను. కైకేయి కోపపడుటవలనను, కైకేయిపై మోహమువలనను, సాహసమువలనను తండ్రి ధర్మార్థములకు విరుద్ధమయిన యీకార్యము చేసెను. దీనిని నీవు చక్కఁగా నాలోచించి సవరింపవలయును. ఏ కుమారుఁడు తండ్రియొక్క కార్యమును చెడ్డదానినైనను మంచిదానినిగాఁ దలఁచునో యా కొమరుఁడు కొమరుఁడు గాఁడు. నీవు తండ్రి యొనర్చిన లోకనింద్యమైన పాపపుఁగార్య మంగీకరించి, నీ వట్టి కొమరుండవు కాకుము. కైకేయి, తండ్రి, నేనును నీ కపకార మొనర్చినవార మైనను, దానిని బరిగణింపక, మమ్మును, మిత్రములను, బంధువులను, పురములందును, పల్లెలందును నుండు జనులను, ఈ రాజ్యము నంతయును నీవు కాపాడవలయును. అరణ్య మెచ్చట! రాజధర్మ మెక్కడ! జడ లెక్కడ! రాజ్యపాలన మెక్కడ? నీ విప్పు డిట్టి యశాస్త్రీయమైన కార్యము సేయుట తగదు. క్షత్రియునకు రాజ్యాభిషేకము గదా ప్రథమధర్మము. ఆ పట్టాభిషేకమువలననే కదా జనుల పరిపాలించుటకు శక్యమగును. క్షత్రియుఁ డెవ్వఁడు దానభోగములచేఁ బ్రత్యక్షఫలదమయిన రాజ్యపరిపాలనరూపధర్మమును విడిచి, సందిగ్ధమును, గుఱుతులేని దౌటచే నిశ్చితము గానిదియు, నుత్తర

కాలమునఁ బుణ్యము నొసఁగునదియు నైన మునిధర్మము నాచరించును? అట్లు కాక, నీవు కష్టపడి ధర్మార్జనము సేయవలెనని కోరుదువేని, నాలుగువర్ణములను న్యాయమార్గమునఁ బాలించుచుఁ గష్టఫలము నొందుము. బ్రహ్మచర్య, గార్హస్థ్య, వానప్రస్థ, సన్న్యాసము లనెడు నాలు గాశ్రమములలో గృహస్థాశ్రమము శ్రేష్ఠమని ధర్మవేత్త లయిన పెద్దలు వక్కాణింతురు. ఓ ధర్మజ్ఞుఁడా! నీ వట్టి గృహస్థధర్మము విడువఁ బూనుట పాడియగునా? నేను నీకంటె వయసునఁ జిన్నవాఁడను; శాస్త్రజ్ఞానమునను, స్థానమునను జిన్నవాఁడను. అట్టి నేను, నీ వుండఁగా నెట్లు భూమండలము నేలఁగలను? నేను బాలుఁడనుమాత్రమె కాక, బుద్ధియందును, గుణములందను దక్కువవాఁడను. హీనస్థితియం దుండువాఁడను. ఇట్టి నేను నిన్నువిడిచి యొక్కనిమిషమైన మనఁజాలను. నే నెట్లింత విస్తారమైన భూమండలము నేలఁగలను? ఓ ధర్మజ్ఞుఁడా! నీవు సకలధర్మముల నెఱిఁగినవాఁడవు గావున, న్యాయాన్యాయములఁ బరిశీలించి, స్వధర్మము పూని, బంధు సమేతుఁడవై నిష్కంటకమైన యీ రాజ్యమును మెలఁకువతోఁగూడి పాలింపుము. ఇచ్చటనే మంత్రులును, వసిష్ఠుఁడును, మంత్రవేత్తలగు ఋత్విజులును గూడి శాస్త్రవత్తుగా నీకుఁ బట్టాభిషేకం బొనరింతురు. లోకముల జయించి యనంతరము, వేల్పులచే నభిషిక్తుఁడయిన దేవేంద్రునింబోలె నీవును మాచేఁ బట్టాభిషిక్తుఁడవై, వెలుఁగుచు నయోధ్యకేతెంచి రాజ్యముఁ బాలింపుము. అయోధ్యఁ జేరి, దేవ, ఋషి, పితృఋణములను దీర్చుకొనుచు, దుష్టులను లెస్సగా దండించుచు, సాధువులను సర్వకామము లొసఁగి తనివి నొందింపుచు, నీవె నన్నుఁ బాలింపుము. ఓ పూజ్యుఁడా! నీ పట్టాభిషేకముచే నిప్పుడే నీ చెలికాండ్రందఱు సంతసిల్లుదురుగాక. ఇప్పుడే నీ శత్రువు లందఱు వెఱచి మూలమూలలకుఁ బరుగిడుదురుగాక. పురుషోత్తమా! నామీఁదను, నాతల్లిమీఁద నున్న కోపమును మాని, ఇప్పుడే పూజ్యుఁడయిన తండ్రికిఁ గూడఁ బాపము కలుగకుండునట్లు కాపాడుము. నేను నీ పాదములపైఁబడి మ్రొక్కెదను. నాయందు దయయుంచుము. మహేశ్వరుఁడు సర్వభూతములందు దయ గనఁబఱచులాగున, బంధువు లందఱియందును గరుణఁ జూపుము. నీవు నామాట

వినక, యడవికే పయనమైతివేని, నేనును నీ వెంబడి వత్తును" అని భరతుఁడు రాముని బలుతెఱంగులఁ బ్రార్థించెను.

ఇట్లు భరతుఁడు మనమునఁ దల్లడిల్లుచు ననేకవిధముల వేఁడ్కొనుచుఁ బాదములకు సాగిలఁబడి మ్రొక్కుచున్నను, రాముఁడు ధైర్యవంతుఁ డగుటంజేసి, తండ్రియొక్క మాటను నడపుటయందే మనము గలవాఁ డగుటచే నయోధ్యాపురమునకు మఱలిపోవ మనమునఁ దలంపఁడాయెను. అప్పుడు జను లందఱు రామునియందలి యద్భుతమైన ధైర్యమునుజూచి, "భరతుఁ డెన్నివిధముల బతిమాలినను, రాముఁ డయోధ్యకు రాఁదలఁపకున్నాఁడుగా" యని వగచిరి. "భరతుఁ డెన్ని తెఱంగులఁ బ్రార్థించినను, రాముఁడు దన ప్రతిజ్ఞ విడువకున్నాఁడుగదా" యని సంతసము నొందిరి. అప్పుడు ఋత్విజులును, పట్టణగ్రామవాసులగు పెద్దలును, కౌసల్యాదులును స్మృతిఁ దప్పి, కన్నీళ్ళచే మాటలు దడఁబడుచుండఁగా, భరతునిమాటలను విని "యాతఁడు సెప్పినది బాగుగా నున్న"దని తలయూఁచిరి. వారును భరతునితోఁగూడ రామునికి మ్రొక్కి యయోధ్యకు రమ్మని రామునిఁ బ్రార్థించిరి.

107-వ సర్గము

రాముఁడు భరతు నయోధ్యకుఁ బొమ్మనుట

సిరియు, మర్యాదయుఁ గలవాఁ డగు లక్ష్మణాగ్రజుఁడగు రాముఁడు మఱల నిట్లు పలుకుచున్న భరతునింగూర్చి, బంధువు లందఱి నడుమ "ఓ తమ్ముఁడా! నీ విప్పుడు చెప్పిన మాటలు కైకకు దశరథ నరేంద్రునివలన జనించిన నీకుఁ దగియున్నవి. తొల్లి మనతండ్రి తల్లి యగు కైకం బెండ్లాడినప్పుడు నీ తాతతో దీనికిఁ బుట్టిన కుమారునికి రాజ్య మిచ్చెద నని వాగ్దానముచేసెను. అంతియగాక తొల్లి దేవాసుర యుద్ధమునందు మన తండ్రి పగతురబాణములచేఁ గొట్టఁబడి రథమున మూర్ఛిల్లఁగాఁ, గూడనుండిన కైకేయియు నాతనికి వలయు నుపచారము లొనర్చెను. అయ్యుపచారములకు దశరథనృపాలుఁడు సంతసము నంది వరములు రెండు గోరుమని నీతల్లి ననఁగా, నామె నీకుఁ బట్టాభిషేకము సేయుటయు, నన్నుఁబదునాలుగేండ్లడవికిఁ బంపుటయు నను రెండువరము లిమ్మని యడిగెను. నృపాలుఁడు నామె యిష్టముచొప్పున రెండువరముల

నొసఁగెను. నేను సాటిలేని పరాక్రమముగలవాఁడనైనను, తండ్రిమాట ప్రకారము నడచుకొనఁగోరి, సీతాలక్ష్మణులను దోడ్కొని యిచ్చటి కేతెంచితిని. రాజశ్రేష్ఠుఁడా! నీవును వేగ నేగి, పట్టాభిషేకము నేసికొని, తండ్రిమాటను నిజముచేయుము. భరతా! సకలజనరక్షకుఁడయిన రాజును కైకేయీఋణమునుండి విడిపించుము. ధర్మవేత్తయగు తండ్రిని తల్లిని నానందపఱపుము. ఓ నాయనా! తొల్లి కీర్తిమంతుఁ డగు గయుఁ డను చక్రవర్తి గయయందు పితృదేవతల నుద్దేశించి జన్నముసేయుచు, "కొమరుఁడు తండ్రిని పుత్తనెడి నరకమునుండి పితృదేవతల నుద్ధరించుట తండ్రి వేర నిష్టాపూర్తాదులు గావించి పరలోకమున నున్న వారినిఁగాపాడుటచేతను పుత్త్రుఁ డనఁబడును. గుణవంతులును, విశేషశాస్త్రజ్ఞానము నము గలవారు నగు బహు పుత్త్రులు గావలయు నని కోరవలయును. వా రందఱు గయకుఁబోయి శ్రాద్ధము సేయకున్నను, వారిలో నొక్కఁడైనను గయకుఁ బోయి శ్రాద్ధము నొనరించును." అని యొక గాథం జెప్పెను. రాజనందనా! యిట్లొనర్చియె రాజర్షు లందఱు ప్రఖ్యాతిఁ జెందిరి. ఓ సమర్థుఁడవగు నరశ్రేష్ఠా! నీవును దండ్రి మాట ప్రకారము నడచికొని, తండ్రిని నరకమునుండి యుద్ధరింపుము. వీరుఁడవగు భరతుఁడా! నీ వయోధ్యకుఁ జనుము. శత్రుఘ్నుని వసిష్ఠాది బ్రాహ్మణోత్తముల నందఱను తోడుసేసికొని, న్యాయమున రాజ్యముఁ బాలించుచు జనులను సంతోషపఱుపుము. నేనును జాగుసేయక సీతాలక్ష్మణులతోఁగూడి దండకారణ్యముఁ జొచ్చెదను. భరతా! నీవు జనులకందఱకు రాజవుగమ్ము. నేను నడవులందలి మృగములకు రాజరాజ నయ్యెదను. నీ విప్పుడు సంతసముతోఁ బురశ్రేష్ఠమగు నయోధ్యకుఁ బొమ్ము. నేనును మహానందముతో దండకారణ్యములఁ జొచ్చెదను. భరతా! శ్వేతచ్ఛత్త్రము నీ నెత్తిని నెండ దగులనీయక చల్లనినీడను గలిగించును. నేనును ఈ యడవులం దుండెడి మహావృక్షములయొక్క దట్టమయిననీడను బొంది హాయిగా నుందును. బుద్ధికుశలత గల శత్రుఘ్నుఁడు నీకు బాసటయైయుండును. నాకు లక్ష్మణుఁడు ననుఁగుచెలికాఁడై యుండును. భరతా! పుత్త్రరత్నముల మైన మనము నలువురము

నిత్తెఱఁగున నరేంద్రుని ప్రతిన నెఱవేర్చి యతనిమాట దక్కునట్లు చేయుదము. విచారము నొందకుము." అని చెప్పెను.

108-వ సర్గము

జాబాలి రామునితో అహితము పలుకుట

భరతు నిత్తెఱఁగున నూఱడింపుచుండు ధర్మవేత్త యగు రామునిఁ జూచి, జాబాలియను బ్రాహ్మణోత్తముఁడు న్యాయముఁ దప్పిన మాటలఁ జెప్పఁ దొడఁగెను: "రఘువంశోద్భవా ! నీవు గొప్ప బుద్ధిగలవాఁడవు, ధైర్యశాలివి. ఇట్టి నీవు నీచునివలెఁ బనికిరాని బుద్ధి గలిగి యుండుట లెస్సగాదు. దీనిని మానుము. మనుజుఁడు పుట్టినప్పు డొక్కఁడుగఁ బుట్టుచున్నాఁడు; గిట్టునప్పు డొక్కఁడుగ గిట్టుచున్నాఁడు. ఎవని కెవ్వఁడు చుట్టము? ఒకనికి మఱొక్కనివలనఁ గావలసినది యేమి యున్నది? కావున రామా! యెవ్వఁడు "ఈమె నా తల్లి"యని, "ఈతఁడు నాతండ్రి" యని మోహము గల్గియున్నాఁడో, వాఁడు వెఱ్ఱివానితో సమానుఁ డని యెఱుఁగవలయును. ఒకనికి నొకఁడు లేఁడు. ఒకానొకఁడు పొరుగూరికిఁ బోవుచుఁ జీకటిపడినప్పు డొక్కచోట నిలుచును. మఱునాటి యుదయమున లేచి, మన మిచ్చట నీ రేయి యుంటిమే యని యా తావుపై మోహ ముంపక యచ్చోటుఁబాసి, దారిసాగి పోవుచుండును. ఇట్లే సంసారమునఁ బుట్టుచుఁ గిట్టుచు నుండు ప్రాణికిఁ దల్లిదండ్రులు, ఇండ్లు వాకిండ్లు, ధనధాన్యములు విడిదలల వంటివి. అచ్చట నుండువఱకు వారికిని మానవులకు సంబంధ మున్నది గాని యావల నేమియు సంబంధము లేదు. కావున వారిని వదలినపిదప వారిప్రీతికై వ్రతాదు లొనర్చుట వ్యర్థము. నరోత్తముఁడా! నీవు పైతృకమయిన రాజ్యమును వదలి ముండ్లపాఁతరయు, యొడ్డాఱికమునయి మిగులబాధను గల్గించు దుర్గమారణ్యముల నుండవు. పతివ్రత యగు కాంత తనభర్తను బాసియుండునప్పు డొంటిజడ గలదై, తన ప్రియుని రాకకై వేచియుండునట్లు, అయోధ్యయు నీ రాకకై యెదురు చూచుచున్నది. రాజపుత్రా! సకలసంపత్సమృద్ధ మయిన యయోధ్యా పురమునకు మఱలి పట్టాభిషేకము చేసికొని, యుత్తమములయిన భోగముల ననుభవించుచు, దేవేంద్రుఁ డమరావతియందు విహరించుచుండ

మున నయోధ్యాపురమున విహరింపుము. నీకు దశరథుఁ డెవ్వఁడు? దశరథునకు నీ వెవ్వఁడవు? దశరథుఁ డొక్కరాజు; నీవొక్క రాజవు. నీకును నాతనికి నెట్టిసంబంధమును లేదు. కావున నేఁజెప్పునది చేయుము. తండ్రి జంతువునకు బీజమాత్ర కారణము. ఋతుస్నాత యగు తల్లి యొక్క శోణితముతోఁ గలిసిన తండ్రియొక్క వీర్యమే మానవుని యుత్పత్తికిఁ గారణ మయియున్నది. అంతమాత్రముననే తండ్రిమాట గొప్ప చేయఁదగదు. ఆ దశరథుఁడు పోయి చేరవలసిన స్థలమునకుఁ బోయి చేరెను. అందఱు ప్రాణులసంగతియు నిట్టిదియే. నీవుమాత్ర మేల లేనిపోని సంబంధ మొక్కటి గల్పించుకొని బాధపడుచున్నావు. కేవలార్థమునందే, కేవల ధర్మమునందేయాసక్తిగలవారిని జూచి నా మనము పరితాపపడును; ఇతరులనుగూర్చి పరితాపపడదు. అట్టి వా రీ లోకమునఁ గష్ట మనుభవించి పరమునను జెడుదురు. జనులు "అష్టకాశ్రాద్ధమని, ప్రత్యాబ్దిక"మని పితరులంగూర్చి శ్రాద్ధములఁ జేయుదురు. ఇది యూఱక యన్న మయిపోవుటయే కాని, మృతుఁడేమైన వచ్చి తినునే? వేఱొక్కఁడు దిన్న యన్నము మృతుఁడయినవాని దేహమునఁ జేరి, వానికిఁ దనివిఁ గల్గించునది నిక్కమైనచో, దేశాంతరమున కేగిన తండ్రికి వాని పుత్రులు శ్రాద్ధమిడినచో నా శ్రాద్ధమునందు భుజించినవారి కడుపునఁ బడ్డ యన్నము దేశాంతరస్థుఁడైన వాని తండ్రికి దారికూడు గావచ్చును గదా? "యాగములు చేయుము. పాత్రులకు దానము లొసఁగుము. వ్రతము లొనర్పుము. తపస్సు చేయుము. సన్న్యాసము పూనుము." అని బుద్ధికుశలతగల వారు ద్రవ్యార్జనకై యనేక గ్రంథములు ధర్మశాస్త్రము లని, స్మృతు లని పేర్లుపెట్టి రచించిరి. అవి యెల్ల యోచించి, పర మనునది యొక్కటి లేదని తలంపుము. కంటికిఁ గనఁబడు రాజ్యభోగాదుల ననుభవింపుము. ఏ కంటికిఁ గనఁబడని పితృవాక్య పరిపాలనాది ధర్మముల విడువుము. ఓ నృపాత్మజా! భరతుని వేడికోలు నియ్యకొని, సర్వజనసమ్మత మయిన ప్రత్యక్ష మగుదానికంటె నెక్కువ ఫల మొసఁగునది వేఱొక్కటి లే దని నిశ్చయించి, రాజ్యముఁ బొంది సకల సుఖముల బొందుము." అని జాబాలిమహాముని నాస్తికమతావలంబియై రాముని కధర్మవాక్యములను బోధించెను.

109-వ సర్గము

రాముఁడు జాబాలి మతమును ఖండించుట

సత్యస్వభావులలో మేటియైన శ్రీరాముఁడు జాబాలిమునియొక్క పలుకులు విని యెక్కువ కర్తవ్యశ్రద్ధగలవాఁ డగుటచేత బుద్ధి చపలత నొందక యమ్మునీంద్రునితో నిట్లనియె:—ఓ మునీంద్రా! నీవు నా మేలు గోరి చెప్పినమాట యకృత్యమైనను కృత్యముమాడ్కిఁ దోఁచుచున్నది. హితము గాకపోయినను హితముమాడ్కిఁ గనఁబడుచున్నది. మర్యాద లేనివాఁడు, చెడునడవడి గలవాఁడు, వేదవిరుద్ధమైన యాచారముల బోధించు మతమునందుఁ బ్రవర్తించువాఁడునైన మానవుఁడు పెద్దల నడుమ గౌరవము నొందఁడు. పురుషుఁడు సత్కులప్రసూతుఁడయినదియు, చెడుకులమునఁ బుట్టినదియు, శూరుఁడయినదియు, బెదరుస్వభావము గలవాఁ డయినదియు, ఆచారవంతుఁ డయినదియు, అనాచారవంతుఁ డయినదియు వానినడవడియె తెలుపును. నేనయోగ్యుఁడనై యోగ్యునివలెను, ఆచారహీనుఁడనయి యాచారవంతునివలెను, శుభలక్షణములు లేనివాఁడనయి శుభలక్షణములు గలవానివలెను, చెడునడవడి గలవాఁడనయి మంచినడవడిగలవానివలెనునై సద్ధర్మమును వదలి, వైదికక్రియలును, శాస్త్రవిధులును లేనిదియు, జనులను జెఱుపునదియు నైన యీ యధర్మమును ధర్మమనుబుద్ధితో నంగీకరింతునేని, లోకమున మంచి చెడ్డ లెఱుఁగఁగల జ్ఞానవంతుఁడగు మానవుఁడు, చెడునడతలు గలిగియు మంచివానివలె నటించు నన్ను గారవింపఁడుగదా! ఆడినమాట తప్పునట్టి యీ నడవడి గలిగియుందునేని, నే నెవ్వరికి నీతులు గఱపుదును. ఏ విధముగా స్వర్గలోకమును బొందుదును? నే నిప్పు డాడినమాటఁ దప్పుదునేని, యీ జను లందఱుఁ దమ యిచ్చల చొప్పున నడుచుకొందురుగదా! రాజు లెట్టి నడతను గలిగియుందురో, జనులు నట్టి నడతల నవలంబింతురుగదా! సత్యమే చక్కనైన శాశ్వత రాజధర్మము గావున రాజ్యము సత్యస్వరూపమై యున్నది. సత్యమునందే లోకములు నిల్చియున్నవి. ఋషులును దేవతలును సత్యమునే గొప్పగా నెంచిరి. ఇహలోకమున సత్యము పలుకువాఁడె యంతమునం దుత్తమలోకములం బొందును. బొంకులాడువానిఁ

జూచి, పామును జూచి వెఱచునట్లు జనులు వెఱతురు. సత్యమే యీ లోకమున నుత్తమ ధర్మమనియు, స్వర్గప్రాప్తికిఁ బ్రధానకారణమనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. సత్యమే లోకమునకుఁ బ్రభువు. సత్యమే యెల్లప్పుడు కలిమి కాశ్రయమైనది. అన్నిటికి సత్యమే మూలాధారము. సత్యమునకంటె మించిన యొక గొప్ప పదవి లేదు. మనము చేయు దానములు, యజించు యాగములు, వేల్చెడు హోమములు, జపించు తపస్సులు, ఆచరించువ్రతములు, పఠించు వేదములు సత్యమునంబే నిలిచి యున్నవి. కావున మానవుఁడు సత్యనిరతుఁడై యుండవలెను. ఒకఁడు లోకమును పాలించును. ఒకఁడు కులమును పాలించును. ఒకఁడు నరకమును బొందును. వేఱొక్కఁడు స్వర్గమునఁ బ్రకాశించుచుండును. అనఁగా, సత్యవంతుఁడును, అసత్యవంతుఁడును వారివారిగుణానురూపములైన ఫలములను బొందుదురు. ఆడినమాట తప్పనివాఁడను, తప్పక వనవాస మొనరించెద నని శపథముచేసినవాఁడనునైన నేను నిజమయిన మా తండ్రియొక్క యాజ్ఞ నెట్లు చేయకుందును? సత్యసంధుఁడనైన నే నజ్ఞానముచేఁగాని, పేరాసచేఁగాని, మైమఱపుచేఁగాని తొందరపడి సత్యముయొక్క కట్టను దెగఁగొట్టఁజాలను. ఆడినమాట తప్పువాఁడును, చంచల హృదయుఁడును, కట్టుపాటులేనివాఁడునునైన వాఁడొసఁగు హవ్యకవ్యములను వేల్పులుగాని, పితరులుగాని గైకొనరని పెద్దలు సెప్పఁగా వినియుందును. కావున సత్యవ్రతమే పరమాత్మస్వరూప మని నే నెంచుచున్నాను. కాఁబట్టి సజ్జనులు దాల్చెడు జటావల్కలాజినములు నేను దాల్చుచున్నాను. నీచులు, క్రూరులు, లోభులు, పాపాత్ములు నగు వా రవలంబించునట్టి క్షత్రియధర్మమును నేను విడిచెదను. ఆ క్షత్రియధర్మమున నధర్మము హెచ్చుగను, ధర్మము తక్కువగను నున్నది. అట్టి ధర్మము నాచరించుట శ్రేయము గాదు. మానవుఁడు పాపకార్యమును మనమున నిట్టు చేయవలసినది యని యెంచుకొని, పిదప దేహముతోఁజేసి, నోటితోఁజేసినది లేదని చెప్పును. కావున మానసిక, కాయిక, వాచికములగు ముత్తెఱఁగు లయిన పాపములను చపలుఁడగు మానవుఁడు సంపాదించుకొనును. సత్యముఁ దప్పని పురుషుని కీర్తి, యశస్సు

సంపద, భూమి యనునవి తమంతటఁ దామే పొందఁగోరుచుండును. అతఁడు స్వర్గమున కేగినను, అవి వానిని విడువవు. కావున సత్యమును దప్పఁగూడదు. ఓ మహామునీ! "ఇది మే లయినది. దీనినిఁ జేయుము" అని శ్రుతి స్మృతి విరుద్ధముగా యుక్తిప్రధానములైన వాక్యములతో నన్నుఁగూర్చి నీవేమి చెప్పితివో, యా యుపదేశము పైకి మంచిదిగాఁ గనఁబడుచున్నను, అది యుక్తము గాదు. నేను తండ్రియెదుట వనవాస మొనర్చెద నని ప్రతిజ్ఞ సేసి, యిప్పు డా తండ్రి మాటను తుంగలలోఁ ద్రొక్కి భరతుని మాట నెట్లు విందును? నేను తండ్రియెదుట, ధైర్యముతో వనవాసము చేసెద నని గట్టిమాట చెప్పితిని. నా పలుకులు విని కైకయు సంతసమునున్ను విచారము మాని, మనమున సుఖించెను. కార్యాకార్య విచక్షణుఁడ నైనందున, నేను "వ్రతోపవాసాది కర్మములవలన నేమి ఫలమున్నది?" ఈ మొదలగు కుత్సితబుద్ధులు మాని, పితృవాక్యపరిపాలనాది సద్ధర్మాచరణమునందు ఫల మున్న దని నమ్మి, యిత్తెఱఁగున వనవాసముచేయుచుఁ బరిశుద్ధుఁడనై, భోజననియమముగలిగి, కంద మూల ఫలపుష్పాదులచే దేవతలం బితరులం దృప్తినొందించుచుఁ బంచేంద్రియముల సంతుష్టిగలవాఁడనై కాలము గడిపెదను. జను లీకర్మభూమియం దుండునంతవఱకు శుభకృత్యములు సల్పుచుండవలయును. అగ్ని వాయు చంద్రులును గర్మభూమియం దుండునప్పుడు సత్కర్మల నాచరించి, తత్ఫలములుగా నగ్నిత్వ, వాయుత్వ, చంద్రత్వములం బొందిరి. దేవేంద్రుఁడు కర్మభూమియం దుండి నూఱు జన్నము లొనర్చి, శతక్రతు వని సార్థకనాముఁడై, స్వర్గలోకాధిపత్యమును బొందెను. మహర్షు లనేకు లోర్వరాని తపము లొనర్చి స్వర్గము నొందిరి." అని యిత్తెఱఁగున నుగ్రతేజుఁడగు దశరథ నందనుఁడు జాబాలితోఁ జెప్పి, యమ్ముని చెప్పిన "సర్వం మిథ్య" యను నాస్తికోక్తులఁ దలఁచి తలఁచి, కోపము నాఁపుకొనఁజాలక, యాతని మాటలలో నొక్కొక్క దానిని ఖండించుచు మఱల నతనితో నిట్లనియె: "సత్యము, ధర్మము, శౌర్యము, భూతదయ, ఇంపుగా మాటాడుట, దేవబ్రాహ్మణాతిథిపూజ స్వర్గమునకు మార్గములని పెద్దలు చెప్పుదురు. కావుననే బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠు లందఱు వేదవేదాంగ

ముల యర్థములను జక్కఁగా నెఱిఁగి, పొత్తు గలిగి, జాగ్రత్తతో శాస్త్ర విహిత విధానముల చొప్పున స్వస్వధర్మములను జరుపుచు నుత్తమ లోకముఁ బొందఁగోరుదురు. ఇట్టి వేదోక్తకర్మలను విరుద్ధ మగు బుద్ధి గలిగి, వైదికుని చాడ్పునఁ గనఁబడుచు, నాస్తికుఁడవై, ధర్మమార్గముఁ దప్పి యిట్టి దుర్బుద్ధితోఁగూడి నాస్తికత్వమును బోధించెడి నిన్ను దగ్గఱఁ జేర్చిన నాతండ్రి యెంత పాపకృత్యము చేసెనో? లేకున్న నిట్టి నాస్తికుఁడ వగు నిన్ను దగ్గఱఁ జేర్చునా? బుద్ధుఁడు దొంగవంటివాఁడు. బుద్ధుఁడే నాస్తికుఁడని యెఱుఁగుము. కావున నాస్తికుని జనులు దగ్గఱఁ జేర్ప రాదు. పండితుఁడు నాస్తికునిముఖమునే చూడరాదు. ఓ జాబాలీ! నీకంటె పూర్వులయిన పెద్దలు పుణ్యకార్యములను జేసి యిహపరములను రెంటిని సాధించిరి. కావున ద్విజులు శుభకార్యములను, వేల్మలను, స్వధర్మమును దప్పక చేయుచుందురు. స్వధర్మములం దాసక్తిగలవారును, సత్పురుషులతోడి చెలిమిచేయువారును, తపోబలముచే వెలుఁగువారును, దాతలును, జంతుహింస మానినవారును, పాపములేనివారు నైన మునీంద్రులను జను లందఱు గారవింతురు గాని నీవలె నాస్తికత్వమును బోధించెడివారి నెవరు లెక్కింతురు? అని సరోషముగాఁ బలుకుచున్న ధైర్యశాలియు, మహాత్ముఁడు నగు రామునిఁగూర్చి జాబాలిముని సవిన యముగ సత్యమును, ఆస్తికత్వమును బోధించు నవియు, సజ్జనసమ్మత ములునైన వాక్యములతో "రామా! నేను నాస్తికుల మాటలను జెప్ప లేదు. నేను నాస్తికుఁడను కాను. లే దనుమాట లేనే లేదు. అన్నియు నున్నవి. అయినను, సమయమునకుఁ దగినట్లు నాస్తికమతము మఱల నవలంబించితిని. మఱొక్క సమయమున ఆస్తికుఁడ నయ్యెదను. నాకు సమయానుసారముగా నాస్తికత్వమును, ఆస్తికత్వమును గలుగుచుండును. ఇప్పుడు నాస్తికత్వము నవలంబింపవలసిన సమయము తటస్థపడినది. ఇప్పుడు నిన్నెట్లయినను బతిమాలి యడవినుండి మఱలించి యయోధ్యకుఁ గొనిపోవుటకై యీ ప్రకారము చెప్పితిని" అని రామునితోఁ జెప్పెను.

110-వ సర్గము

వసిష్ఠుఁడు రాముని బతిమాలుట

వసిష్ఠమహాముని జాబాలివచనములకు రాముఁ డలిగెనని యెఱిఁగినవాఁ డయి, రామునిఁ జూచి, "జనులు పుణ్యకర్మములచే స్వర్గమును బొందుదు రనియు, పుణ్యములు క్షీణించిన, మఱలఁ బుడమిఁ బడుదు రనియు జాబాలిముని యెఱుఁగును. అయినను, నిన్నెవ్విధముగా నైన నయోధ్యకుఁ దోడ్కొనిపోవఁగోరి యిట్లు పలికెనుగాని వేఱుగాదు. త్రిలోకాధిపతీ! సృష్టి తొలుత జలమయమై యుండెను. దానినుండి భూమి యుత్పత్తిల్లినది. అందు బ్రహ్మ స్వయముగా దేవతలతో నుద్భవిల్లెను. అంత నాతఁడు వరాహావతారమెత్తి భూమిని దన ముట్టెతో లేవనెత్తెను. అంతఁ బ్రహ్మయుఁ బండితులగు మరీచి మొదలగు తన పుత్రులను సహాయులనుగాఁ గొని ప్రపంచమునంతయు సృజించెను. పరబ్రహ్మమువలన నిత్యుఁడును, శాశ్వతుఁడును, నాశరహితుఁడునైన సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మదేవుఁ డుద్భవించెను. ఆ బ్రహ్మకు మరీచియు, మరీచికిఁ గశ్యపుఁడును, కశ్యపునకు వివస్వంతుఁడును, వివస్వంతునికి మనువును పుట్టిరి. ఈ వైవస్వతమనువే మొదటి ప్రజాపతి యనంబడును. ఇతనికి ఇక్ష్వాకువు పుట్టెను. మనువు తానీ యయోధ్యాపురమును నిర్మించి, మొదట నీ యిక్ష్వాకు మహారాజున కొసఁగెను. కావున నిక్ష్వాకువే యయోధ్యాపురమునకు మొదటి రాజు. ఆ యిక్ష్వాకువునకు శ్రీమంతుఁడగు కుక్షి యని ప్రసిద్ధుఁడైన నృపాలుఁ డుద్భవించెను. కుక్షికి వికుక్షి పుట్టెను. వికుక్షికి నెక్కువ తేజస్సును, మగటిమియుఁగల బాణుఁడను పుత్రుఁడు జనించెను. బాణునికి నిడుపుచేతులు గలిగి, యెక్కువకీర్తి గలిగి వెలయుచున్న యనరణ్యుఁడు పుట్టెను. సత్పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు అనరణ్యుఁ డేలికగా నున్నప్పుడు దొంగయనుపేరే లేదు. వానలు దేశమందెల్లెడలఁ గురియుచున్నందున దుర్భిక్షమను మాటయే లేకుండెను. ఆ యనరణ్యునికి నిడుదచేతులవాఁడగు పృథు చక్రవర్తి జన్మించెను. ఆ పృథువువలన త్రిశంకు మహారాజు పుట్టెను. ఆ త్రిశంకువుని సత్యవాక్య ప్రభావమువలన బొందితోడనే స్వర్గమునకు జనెను. ఆ త్రిశంకువునకుఁ గీర్తిమంతుఁడగు యువనాశ్వుఁడను కొడు

రుఁడు జన్మించెను. మహాకాంతిగల యువనాశ్వుఁడు దుందు వను రక్క-
సుని జంపుటచే దుందుమారుఁ డని వినుతికెక్కెను. ఆ యువనాశ్వునికిఁ
గాంతిమంతుఁడగు మాంధాతయు, మాంధాతకు తేజస్వియగు
సుసంధియు జన్మించిరి. సుసంధికి ధ్రువసంధి ప్రసేనజిత్తు లనెడు నిరువురు
కొడుకులు పుట్టిరి. వారిలో ధ్రువసంధికిఁ గీర్తిమంతుఁడైన శత్రుసంహారి
యగు భరతుఁడు జన్మించెను. దీర్ఘబాహువగు భరతునివలన నసితుఁడు
జనించెను. అయ్యసితునికి హైహయులు, తాలజంఘులు, శూరులగు
శశిబిందువు లనువారు విరోధులైరి. ఆ యసితుఁడు వారందఱితో
యుద్ధముసేసి యోడి యరణ్యమునకుఁ బరుగిడెను. ఆతఁడు మనోహర
మయిన హిమవంతముచేరి వైరాగ్యముచే మౌనవ్రతము దాల్చియుం
డెను. అతని కిరువురు భార్య లుండిరి. వా రిరువు రొక్కసమయమునవే
గర్భము దాల్పఁగా, వారిలో నొక్కతె తనసవతికి విషము గలిపిన
యన్నముఁ బెట్టెను. ఆ సమయమం దొక్కనాఁడు భృగువంశజుఁడైన
భార్గవచ్యవనుఁడను మునీంద్రుఁడు హిమవంతమున కేతెంచెను. అప్పు
డసితుని భార్యలలో నొక్కతె యగు కాళింది యను నామె యమ్మునీం
ద్రునియొద్దకు వచ్చి మ్రొక్కఁగా, నమ్మునీంద్రుఁ డా కాళింది పుత్రునిఁ
బొందఁగోరుచున్నదని యెఱిఁగినవాఁడై, "ఓ రాణీ! లోకప్రసిద్ధుఁడును,
ధర్మముఁ దప్పనివాఁడును, మంచి స్వభావముగలవాఁడును, వంశమును
వృద్ధినొందించువాఁడును, శత్రుసంహారియు నగు పుత్రుఁడు పుట్టు"నని
చెప్పెను. అంతట నా కాళింది సంతసమందినదై, మునీంద్రునికిఁ బ్రదక్షి
ణము సేసి, వీడ్కొని, తనయాశ్రమమున కేతెంచి, తామర రేకులం
బోలు కన్నులవాఁడును బ్రహ్మతేజస్సుగలవాఁడునైన పుత్రునిఁ గనెను.
ఆ కాళిందియొక్క గర్భమును జంపఁ దలఁచి, యామెకు సవతి విషము
పెట్టెనుగాని యమ్ముని వరప్రభావమునం జేసి, యా విషముతోఁ
గూడనే శిశువు పుట్టుటచే సగరుఁ డనుపేరుగల వాఁడయ్యెను. ఆ సగర
నృపాలుఁడు యాగము లొనర్చి పర్వకాలమున వేగంబుచే గర్జించుచు నీ
లోకపు జనులను వెఱపించుచుండు సముద్రమును ద్రవ్వించెను. ఆ సగ
రుని కసమంజుఁడను నొక్కమారుఁడు పుట్టె నని మేము వినియుందుము.
ఆ యసమంజుఁడు దుష్టకార్యములఁ జేయుచున్నందునఁ దండ్రి వానిని

జీవించియుండఁగానే యడవికిఁ దఱిమెను. అయ్యసమంజుని కంశుమంతుఁడను వీర్యశాలి యగు పుత్త్రుఁడు పుట్టెను. ఆ యంశుమంతునికి దిలీపుఁడును, దిలీపునికి భగీరథుఁడును, భగీరథునికి కకుత్స్థుఁడును పుట్టిరి. కకుత్స్థుని వలననే యీ వంశస్థులందఱు కాకుత్స్థులనఁబడిరి. ఆ కకుత్స్థునికి రఘువు పుట్టెను. ఆతనిచే నందఱు రాఘవులనఁబడిరి. రఘువునకుఁ దేజముగల యొక పుత్త్రుఁడు పుట్టెను. ఆతఁడు ప్రవృద్ధుఁ డనియు, కల్మాషపాదుఁ డనియు, పురుషాదుఁ డనియు, సౌదాసుఁ డనియుఁ బుడమిం బ్రసిద్ధిఁ జెందెను. కల్మాషపాదునికి శంఖణుఁడను పుత్త్రుఁడు పుట్టెను. ఆ శంఖణుఁడు దండ్రియగు కల్మాషపాదునితోఁ గయ్యముసేసి, సేనలతోడ మడిసెను. ఆ శంఖణునికి శూరుఁడును, గాంతిమంతుఁడు నగు సుదర్శనుఁడు పుట్టెను. ఆ సుదర్శనుని కగ్నివర్ణుఁడు, అగ్నివర్ణునికి శీఘ్రగుఁడు, శీఘ్రగునికి మరువు, మరువునకుఁ బ్రశుశ్రుకుఁడును బుట్టిరి. ప్రశుశ్రుని కెక్కువ వెలుఁగుగల యంబరీషుఁ డను పుత్త్రుఁడు పుట్టెను. అంబరీషుని కెడతెగని మగటిమిగల నహుషుఁడను పుత్త్రుఁడు జనించెను. నహుషుని కెక్కువ ధర్మచింతగల నాభాగుఁడు జనించెను. నాభాగుని కజసువ్రతు లనెడు నిరువురు కొడుకులు పుట్టిరి. అజుని కొడుకే ధర్మాత్ముఁ డగు దశరథమహారాజు. ఆతనియొక్క దాయభాగము ననుభవించుట కర్హుఁడు జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడునగు రాముఁడను నీ విదిగోయున్నవాఁడవు. రాజు కాఁదగినవాఁడవు నీవే కావున రాజ్యము గైకొని, జనులం బాలింపుము. ఇక్ష్వాకువంశపురాజు లందఱిలో మొదటఁ బుట్టినవాఁడే రాజగుట వాడుక. పెద్దవాఁ డుండఁగ, కనిష్ఠునికి రాజ్యార్హత లేదు కావున జ్యేష్ఠునికే పట్టాభిషేకము గావింపవలయు. ఓ విస్తారకీర్తిగలవాఁడా! నీ తొల్లింటి పెద్దలనాటినుండి వచ్చెడి యీయాచారమును నీవు విడఁబాడఁదగదు. ఎక్కువ కల్మియు వైశాల్యముగల రాజ్యముతో నొప్పు భూమండలమును తండ్రివలె నేలుము" అని రామునితోఁ జెప్పెను.

111-వ సర్గము

రాముఁడు వసిష్ఠునికి బదులిడుట

రాజపురోహితుఁడగు వసిష్ఠమహాముని రాముని కిట్లు చెప్పి యాతనికి న్యాయమున కొప్పినట్లుగా మఱల నిట్లనియె. భూలోకమున

జనించిన ప్రతి యొక్కనికిఁ దల్లి, తండ్రి, యాచార్యుఁడు (మంత్రోపదేశము చేయువాఁడు) అని ముగ్గురు గురువులు గలరు. పురుషోత్తమా! తండ్రి యీ పురుషునిఁ బుట్టించుచున్నాఁడు, కావున నతఁడు గురువనఁబడును. ఆచార్యుఁడు జ్ఞానము గలిగించుచున్నాఁడు గావున నతఁడును గురు వనంబడును. పరంతపా! నేను నీ తండ్రికి గురుండను; నీకును గురుండను. నీవు నామాట విని యట్లు చేయుదువేని, నీవు సన్మార్గము మీఱినవాఁడవు గానేరవు. ఈ బ్రాహ్మణులును పురజనులును, క్షత్రియులును వైశ్యులును, నీవారలు. వీరి యెడ దయఁ జూపి, రాజ్యపాలనము నియ్యకొంటివేని, నీవు సత్పథముఁ దప్పినవాఁడవుగానేఱవు. ముదుసలియు, ధర్మాచరణపరాయణాయు నగు తల్లిమాటను మీఱఁజనదు. ఆమెమాటఁబడి నడచుకొందువేని నీవు మంచివారిత్రోవను మీఱినవాఁడవు కాకుందువు. న్యాయమును, శౌర్యమును విడువనివాఁడవగు రాఘవా! భరతుని వేఁడికోలును మన్నించి, రాజ్యము నంగీకరించితేని, నీ కెట్టి ధర్మలోపమును గలుగ నేరదు. అని యిట్లు వసిష్ఠుఁడింపుగాఁ జెప్పిన పలుకులు విని, నరోత్తముఁడగు రాముఁడు తన చేరువఁ గూర్చుండియున్న తన గురువును జూచి యిట్లు బదులు సెప్పఁ దొడఁగెను. "మహామునీ! తల్లి దండ్రులు కొడుకులు గలుగవలయునని కోరికతో నెన్నియో యుపవాసములు, నోములు మున్నగునవి చేయుదురు. తల్లియుఁ గొడుకులు పుట్టిన తర్వాతఁ దమకుఁ గలవి పెట్టియు, జలకమాడించియు, నలుఁగులు పెట్టియు, నెల్లప్పు డింపుమాటలు పలికియుఁ, బోషించియుఁ జేసిన యుపకారము లెన్ని యున్నవో, వానికిఁ బ్రత్యుపకారము లెన్ని సేసినను సాటిగావు. కావున నాకు దశరథుఁడు జనకుఁడు; పోషకుఁడు; రాజును. కాఁబట్టి నే నతనియెదుట నేమని ప్రతిజ్ఞ సేసితినో, యది తిరుగదు." అని రాముఁడు వసిష్ఠమునీంద్రునితోఁ జెప్పఁగా, వెంటనే యెక్కువ యౌదార్యముగల భరతుఁడు తన కోర్కి నెఱవేఱమికిఁ గడువగచి, చేరువనున్న సుమంత్రునిఁజూచి "సారథీ! శీఘ్రముగా దర్భలు దెచ్చి పఱువుము. అన్నగారు నాపైఁ గరుణఁ జూపువఱ కిచ్చటఁ బుడమిపై దర్భల సెజ్జమీఁదఁ బరుండెదను. అప్పు తీసికొన్నవాఁడు మఱల నీయకున్నచో

నప్పిచ్చిన బ్రాహ్మణుం డప్పుదీసికొన్న వానియింటి కడ్డముగా, నిద్రాహారములు మాని, మోమును గప్పుకొని యెట్లు పరుండియుండునో అట్లె నేనును రాముఁ డడవినుండి యయోధ్యకు వచ్చునంతవఱకు నీయాకుటింటి ముందటఁ బరుండెదను" అని చెప్పఁగా, సుమంత్రుఁడు రామునిఁ జూచుచు నూరకుండెను. అంతట భరతుఁడు కడు వెత నొంది, తానే దర్భలఁ దెచ్చి యా పర్ణశాలముందట నుత్తనేలపైఁ బఱచెను. అప్పు డధికతేజస్వియగు రాజర్షిశ్రేష్ఠుఁడగు రాముఁడు భరతునిం జూచి, నాయనా! భరతా! నీకు నేనేమి చెఱుపుసేసితినని నీవిట్లు పరుండనున్నావు? బ్రాహ్మణులుగదా యప్పుదీసికొన్నవారి యిండ్లవాఁకిళ్ళ కడ్డముగా నొకవైపునకే తిరిగి బరుండుదురు. క్షత్రియు లిట్లు వాఁకిళ్ళ కడ్డముగాఁ బరుండి పీడించు టన్యాయ్యముగదా. నరశ్రేష్ఠా! యీ యాగడంపుఁ బనినిమాని, యిచ్చటనుండి వెంటనే యయోధ్యాపురమునకుఁ బొమ్ము" అని భరతునితోఁ జెప్పఁగా, భరతుఁ డన్నివో, యట్లే దర్భలమీఁదఁ గూర్చుండియే యచ్చటఁ గూడియున్న పురజనులను, గ్రామజనుల నందఱను జూచి, "మీరైననన్నకుఁ జెప్పరాదా? ఏల యూరకున్నారు?" అనెను. అంతట నగరములవారును, పల్లెలవారును భరతునింజూచి, "నాయనా! రాముని గుణము మే మెఱుఁగుదుము. రాముఁడు మంచిమాట చెప్పుచున్నాఁడు. మహాత్ముఁడగు నీ రాముఁడును తండ్రిమాటమీఁదనే నిలిచియున్నాఁడు. కాఁబట్టి మేమేమి చెప్పియు నితనిని మఱలింపఁజాలకున్నాము" అని చెప్పిరి. రాముఁడును వారి పలుకులు విని, "ధర్మదృష్టిగలహితు లిట్లే పలుకుదురు. భరతా! యోచించి, లేచి కూర్చుండి, నన్నును, నీటిని దాఁకుము" అని భరతునితోఁ జెప్పెను. అట్లె భరతుఁడు లేచి కూర్చుండి, రాముని జలమును దాఁకి కూర్చుండి, "బ్రాహ్మణులును, మంత్రులును, జనులందఱును నామాట విందురుగాక! నేను తండ్రిని రాజ్యము గావలెనని కోరలేదు. తల్లిని "నీ వడుగు"మని ప్రేరింపను లేదు. ధర్మజ్ఞులలో మేటియగు పూజ్యుఁడయిన రాముఁ డడవులలో నుండుటకును నేను కోరలేదు. అట్లవశ్యముగఁ దండ్రిమాటప్రకారము నడువవలసియు, నడవులలో నుండవలసియు నున్నట్లయిన నేనే రామునికిఁ బ్రతిగాఁ బదు

నాలుగేం డ్లరణ్యమున నుండెదను" అని చెప్పెను. ధర్మాత్ముఁడగు రాముఁడు తన తమ్ముఁడు యథార్థముగఁ జెప్పిన మాటకు నచ్చెరువొంది, పురగ్రామవాసిజనములం జూచి, "తండ్రి బ్రతికియున్నప్పుడు తాను విక్రయించినదియుఁ, గుదువయుంచినదియుఁ, గొన్నదియు మార్చుటకు నాకుఁగాని, భరతునికిఁగాని శక్యముగాదు. వనవాసవిషయమున విసుగుపడి నేను తండ్రిని వంచింపవచ్చునా? నేను వనవాసము నీ కిచ్చి, రాజ్యపాలనము గైకొనుట తండ్రిని వంచించినట్లుకదా యగును. కైకేయి యోచనచేసియే కోరినది. తండ్రియు మంచిపనియే చేసెను. భరతుఁడోర్పును, గురుభక్తియుఁ గలవాఁడని యెఱుఁగుదు. సత్యసంధుఁడగు మహాధైర్యశాలియయిన భరతుని కిది యంతయుఁ దగియేయున్నది. నేనును బదునాలుగేం డ్లరణ్యవాసమునేసి, మఱలివచ్చి, పట్టాభిషిక్తుఁడనై యీ ధర్మాత్ముఁడగు తమ్మునితోఁ గూడి మేటిపుడమితేఁడనయ్యెదను. కైకేయి తండ్రిని వరముల నడిగెను. నేను తండ్రి యాజ్ఞప్రకారము నడచుకొనెదనని చెప్పితిని. నీవును తండ్రి యగు దశరథనృపాలున కసత్యదోషము వాటిల్లకుండఁన ట్లొనరింపుము" అని భరతునితోఁ జెప్పెను.

112-వ సర్గము.

రాముఁడు భరతునకుఁ దన పాదుకల నొసఁగుట

అచ్చటికి వచ్చియున్న మహర్షు లందఱు సాటిలేని తేజస్సుగల యన్నదమ్ముల యాశ్చర్యకరమయిన కూడికనుజూచి మిక్కిలి యాశ్చర్యమొందిరి. అంతర్ధానము నొందియున్న ఋషులును, సిద్ధులును, మహర్షులును మహాసమర్థులైన రామ భరతులను జూచి, "ధర్మముల నెఱింగినవారును, ధర్మమునందు విక్రమము గలవారునునైన యీ రామ భరతులకు జనకుఁడయిన దశరథుఁడు కదా ధన్యుఁడు! వీరి సంభాషణమును విన్నను, నింకను వినవలయు ననియే యపేక్ష వొడముచున్నది." యని యా కాకుత్స్థునుఁబొగడి, రావణవధము మనమునఁ గోరినవారయి, రాజశ్రేష్ఠుఁడగు భరతుంగూర్చి వారందఱు నేకగ్రీవముగా నిట్లనిరి. "ఓ సత్కులప్రసూతుఁడా! గొప్ప పండితుఁడా! మంచి నడవడి గలవాఁడా! పేరువడసినవాఁడా! నీవు తండ్రిని సత్యసంధునిగాఁ జేయఁ దలఁతువేని,

రాముని మాట వినుము. ఈ రాముఁడు పితృవాక్యపరిపాలనరూపమగు ఋణమును తీర్పవలెనని మేము సర్వదా కోరుచుందుము. దశరథుఁడును, కైకేయి కిచ్చిన వాగ్దత్తమును నెఱవేర్చి స్వర్గతుఁడయ్యెను." అని గంధర్వులు, రాజర్షులు, మహర్షులును జెప్పి యందఱును తమతమ తావరములకుఁ జనిరి. శుభదర్శనుఁడగు రాముఁడును ఋషులు చెప్పిన యీ యింపైన మాట విని, సంతసమును, ముఖవికాసమును బొంది యీ ఋషుల కందఱకును మ్రొక్కెను. భరతుఁడును దన మనోరథ మీడేరకుండుటకు వగచి, చేతులు జోడించికొని రామునిఁ గూర్చి మాటలు డగ్గుత్తికచేఁదొట్రుపడుచుండ వెండియు నిట్లనియె. "ఓ కాకుత్స్థా! పెద్దవానికే పట్టాభిషేకము చేయుట యనురాజధర్మమును, మన వంశాచారమును బరికించి, నాయొక్కయుఁ, దల్లియొక్కయుఁ బ్రార్థనము నెఱవేర్పుము. ఈ కడు గొప్ప రాజ్యమును బాలించుటకును, మనయందుఁ బ్రేమ గలపురగ్రామవాసి జనులకు సంతోషపఱచుటకును నేనొక్కరుండను చాలను. మేఘోదయమును గాఁపు లెదురుచూచునట్లు మన బందుగులును, జోదులును, చెలికాండ్రును, హితులును నీవు వచ్చి రాజ్యము నొందవలెనని నిరీక్షించుచున్నారు. గొప్ప బుద్ధిగలవాఁడా! కకుత్స్థవంశోద్భవా! నా వేఁడికోలు మన్నించి యీ రాజ్యమును నేల కొలుపుము. ఈ రాజ్యమును పాలింప నీవె సమర్థుఁడవు" అని భరతుఁడు సవినయముగా రాముని నింపుగులుకు మాటలచేఁ బ్రార్థించుచు నా రాముని పాదములపైఁ బడెను. రాముఁడును నీలమేఘ చ్ఛాయ గలవాఁడును, తామరపూవులంబోలు కన్నులతోఁ గూడినవాఁడును, మదించిన రాయంచల కంఠధ్వనింబోలు కంఠస్వరము గలవాఁడునునైన భరతునిఁ దానే లేవనెత్తి తన తొడమీఁదఁ గూర్చుండఁ బెట్టికొని, "నాయనా! నీకీ యడకువగల బుద్ధి పుట్టుకతోడ వచ్చినది. నీ వీ బుద్ధి చేతనే యీ పుడమి నెల్ల యేలఁగలవు; నిన్నెడఁబాయకుండువారును, నీ మేలు కోరెడివారును, బుద్ధి మంతులు నగు మంత్రులతో నాలోచించి, యెంత గొప్ప పనులనైనను జేయుము. చంద్రుని విడిచి వెన్నెల తొలఁగవచ్చును హిమవత్పర్వతము మంచుఁగురియకనైనఁ బోవచ్చును. సాగరము కట్టదాఁటియైన రావచ్చునుగాని నేను తండ్రి యాజ్ఞాపించిన

కార్యమును జేయక మానను. తల్లికోరికతోనో లేక లోభముతోనో చేసిన యీ కార్యమును నీవు మనమున నుంచకుము. తల్లినివలె నామెను జూచుకొనుము" అని రాముఁడు భరతునితోఁ జెప్పెను. ఇట్లు చెప్పుచుండువాఁడును, సూర్యరశ్మింబోలు కాంతిగలవాఁడును, పాడ్యమి యందలి చంద్రునివలె వర్ధిష్ణువును, బూజ సేయఁదగినవాఁడునునైన రామునిఁ గూర్చి "అన్నా! స్వర్ణాలంకృతములైన యీ పావుకోళ్ళపై నీ యడుగులు పెట్టి యెక్కుము. అవియే అన్ని లోకములకును యోగక్షేమములను సమకూర్పఁగలవు." అని చెప్పఁగా, నెక్కువ తేజస్సు గల వాఁడయిన పురుషోత్తముఁడగు రాముఁడును పావుకోళ్ళపైఁ దన పాదములఁ బెట్టి యెక్కి, వానిపైనుండి దిగి, మహాత్ముఁడగు భరతునికి వాని నొసఁగెను. ఆ భరతుఁడా పావుకోళ్లకు భక్తితోఁ బ్రణమిల్లి, రామునింగూర్చి "రఘునందనా! శత్రుసంహారీ! యీ పదునాలుగుసంవత్సరములును నేనును, జడలను దాల్చి, నార బట్టలఁ గట్టుకొని, కాయలు, దుంపలు, పండ్లు నాహారముగాఁ గల వాఁడనై, రాజ్యభారమెల్ల నీ పావుగోళ్ళయందుంచి, పట్టణమునకు వెలుపలనేయుండి, నీ రాక కెదురు చూచుచుందును. రఘూత్తమా! పదునాలవయేడు నిండిన మఱునాఁడు నీ మోమును నేను జూడనేని, యగ్నిప్రవేశము సేయుదును" అని చెప్పెను. రాముఁడును భరతుని, శత్రుఘ్నుని బ్రేమపూర్వకముగాఁ గౌఁగిలించి, "అట్లే కావించెద"నని శపథముచేసి మరల భరతునిం జూచి, "రఘుసత్తమా! నీ తల్లియగు కైకేయి నేమియు ననక కాపాడుము. నామీఁదను, సీతమీఁదను నొట్టిడి చెప్పుచున్నాను" అని చెప్పి కన్నుల నీరుగ్రమ్ముచుండ "నిఁక పోయిర"మ్మని చెప్పెను. ప్రతాపవంతుఁడగు భరతుఁడును జక్కఁగ నలంకరింపఁబడిన యా పాదుకలకును, రామునికిని బ్రదక్షిణము గావించి, యా పావుకోళ్ళ నెత్తి మృత్యుంజయమను గజేంద్రముమీఁద నుంచికొని పయనమాయెను. అంత రఘువంశోద్ధారకుఁడగు రాముఁడును హిమవత్పర్వతము మాడ్కిఁ దనధర్మమునుండి కదలనివాఁడై, గురువులను, మంత్రులను, పురగ్రామవాసిజనములను, తమ్ములను క్రమమున వారివారినిఁ దగిన చొప్పున సంతోషపఱచి యందఱికిని సెలవొసఁగెను.

తల్లులును దుఃఖవేగముచేఁ గొంతు దడఁచుకొని మాటరానందునఁ బోయి వచ్చెదమని కూడఁ జెప్పఁజాలక పోయిరి. రాముఁడును తల్లుల నందఱిని మ్రొక్కి, విలపించుచుఁ దన యాకుటింటిలోపలికిఁ జొచ్చెను.

113-వ సర్గము.

భరతుఁ డయోధ్యకు మఱలుట

అంతట నప్పుడు భరతుఁడును రాముని పావుకోళ్ళను దన నెత్తిని నుంచుకొని, శత్రుఘ్నసమేతుఁడై సంతోషముతో రథమెక్కెను. గట్టి నియమములుగల వసిష్ఠ వామదేవ, జాబాలి మహర్షులును మంత్రాలోచన లందు నేర్పరులయిన మంత్రులును ముందుగాఁ బయనమై, తూర్పు మొగముగాఁ దిరిగి, మందాకినీ నదికిని, చిత్రకూటపర్వతమునకుం బ్రదక్షిణము గావించుచుఁ బోయిరి. బుద్ధిమంతుఁడగు భరతుఁడును సేనలతోఁగూడి వచ్చుచుఁ జిత్రకూటమునందలి రమ్యములగు పలు తెఱఁగులైన గైరికాది ధాతువులయొక్క సొంపును దిలకించుచుఁ, జిత్ర కూటము వెంబడే వచ్చి, యా చిత్రకూటముయొక్క చేరువనున్న భర ద్వాజాశ్రమమును జేరి, రథమునుండి దిగి, యాశ్రమములోపలికిఁ జొచ్చి యమ్మునీంద్రుని పాదములకెఱఁగెను. అంత భరద్వాజమునీంద్రుఁ డును "నాయనా! నీవు తలపెట్టిన కార్యము నెఱవేఱినదా? రామునిఁ జూచి మాటాడితివా?" అని యడుగఁగాఁ, దోఁబుట్టువులందుఁ బ్రేమగల భరతుఁడును భరద్వాజమునీంద్రుని కిట్లనియె. "మునీంద్రా! మే మిక్కడినుండి వెడలి దృఢమయిన శౌర్యముగల యా రామునికడకుఁ జేరితిమి. నేను నాచేతనయినంతఁ బ్రార్థించితిని. గురువగు వసిష్ఠమునీం ద్రుఁడును చాలదూరము బోధించె. అయినను రాఘవుఁడు మిగుల సంతసముతో మునీంద్రునిఁ జూచి, "నేను తండ్రి మాటప్రకారము నడ చుచు నీ పదునాలుగేండ్లరణ్యముననే యుందును" అని చెప్పఁగా, మహాబుద్ధిశాలియు, వాక్యవిశారదుఁడునైన మునీంద్రుఁడు మాటలందు నేర్పరియైన రామునిఁజూచి, గొప్ప యర్థగౌరవముగల యీ మాటఁ జెప్పెను. 'ఓకడు బుద్ధిశాలీ! స్వర్ణభూషితములైన యీ పాదుకలను సంతోషముతో నొసఁగుము. ఆ పావుకోళ్ళను నీకుఁ బ్రతినిధులనుగా సింహాసనమునం దుంచి, వాని పేరిట నాజ్ఞలుసేయుచు భరతుఁడు రాజ్య

మేలుచుండును" అని చెప్పఁగా, రాముఁడును దూర్పువైపునకుఁ దిరిగి, యీ పావుకోళ్ళపై నెక్కి నిలఁబడి, వానిని బెట్టి రాజ్యము నేలుమని చెప్పి పంపెను. నేను మహాత్ముఁడగు రాముని సెలవు గైకొని యచ్చటి నుండి మఱలి యీ పావుకోళ్ళను దీసికొని యయోధ్యకే పోవు చున్నాను" అని భరతుఁడు భరద్వాజమునీంద్రునితోఁ జెప్పెను. భరద్వాజుండును, మహాసమర్థుఁడైన భరతుని మాట లాలకించి, "నరోత్తమా! శీలవంతులలోపల శ్రేష్ఠుఁడా! ఇదేమియు విపరీతముగాదు. పల్లమునందుఁ బడిన నీ రచ్చటనే యుండునట్లు, జ్యేష్ఠానువర్తన రూపమయిన శ్రేయస్సు నీయందే యుండును. దాని కేమియు హానిలేదు. ధర్మముల నెఱిఁగినవాఁడవు, ధర్మములు నడపుటయం దెక్కువ మోహము గలవాఁడవునైన యిట్టి నీవంటి సత్పుత్రుఁ గన్న తండ్రియగు మహాబాహువయిన దశరథుఁడు మృతినొందినను బ్రతికియున్నవాఁడే సుమీ" అని భరతునితోఁ జెప్పెను. అంతట భరతుఁడు సవినయముగాఁ జేతులు జోడించి, మహాత్ముఁడగు మునీంద్రుని పాదముల కెఱఁగి, యా మునీంద్రునికడ సెలవు గైకొని, యాతనికిఁ బలుమాఱు ప్రదక్షిణముఁ గావించి, మంత్రిసమేతుఁడై యయోధ్యకుఁ బయనమాయెను. భరతుని వెంబడించిన విస్తారమైనసేన వాహనములమీఁదను, బండ్లమీఁదను, గుఱ్ఱములమీఁదను, నేనుఁగులమీఁదను నెక్కి, మఱలి వచ్చెను. ఇట్లు వా రందఱు తఱలి, యలలవరుసలచే శోభిల్లు యమునానదిం దాఁటి మంగళకరమయిననీటితోఁగూడిన గంగానదినిఁ జూచిరి. అంతట భరతుఁడు మంత్రిపురోహితబంధువులతోను సేనలతోను గూడి, మనోహరమగు బలముతో నిండియున్న యా గంగానదిని దాఁటి, యందమైన శృంగిబేరపురముఁ జొచ్చి, మఱల నచ్చటినుండి తఱలివచ్చి, తండ్రియు నన్నయు లేని యట్టి యయోధ్యాపురముఁ జూచి, మిక్కిలి వెతలపాలయినవాఁడై సుమంత్రునిఁ జూచి, "సారథీ! యీ యయోధ్యాపురము చూచితివా, యిది యెంత కళదప్పి, చప్ప చల్లారి, రూపుసెడియున్నదో! ఇచ్చటి జనులు సంతోషము మాని యెంత దిగులుపడియున్నారో! చూడుము. ఇది యెంతయుఁ గాంతిహీనమైయున్నది" యని చెప్పెను.

114-వ సర్గము.

భరతుఁ డయోధ్యను జూచి దుఃఖించుట

కీర్తిశాలియగు భరతుఁడు కడు వేగిరంబుగా మిక్కిలి గొప్ప ధ్వని గల రథముపై నెక్కివచ్చి, జనముల సంచారముగాని గజముల సంచారముగాని లేక, పిల్లులయొక్కయు, గుడ్లగూబలయొక్కయు సంచారము గలదియుఁ, జీఁకటి క్రమ్మిన కృష్ణపక్ష రాత్రివలె వెలుతురు లేనిదియు, మొదటఁ గాంతితోఁ గూడినదై, చంద్రునికిఁ బ్రియమైయుండియు నంగారకగ్రహముచే నొంటరిగాఁ జిక్కి పీడింపఁబడిన రోహిణివలె నున్నదియుఁ, గొంచెముగా నున్నందున నెండకుఁ గలఁగిన నీటితోఁ గూడినదియు, నెండ వేఁడిమికి మిక్కిలి తపించిన పక్షులుగలదియు, నశించిపోయినచేఁపలు, మొసళ్లు మొదలగు జలజంతువులు గలవియునయి సన్నపాఱియున్న గిరినదివలెనున్నదియు, మొదటఁ బొగలేక బంగారువలెనుండి, పిదప ద్రవమైన హావిస్సుహోమముచేఁ జల్లాఱినదై యుండు యాగాగ్నిజ్వాలకైవడిఁ గాంతిలేనిదియు, గొప్పయుద్ధమున శత్రువులచేతఁజిక్కి, కవచములఁ బోఁగొట్టికొని, గజాశ్వములు చచ్చియు, రథములు, వాని టెక్కెములు విఱిగియు గొప్పవీరులు చచ్చియుఁ బడియున్న సేనవగిదిఁ దేజము లేకున్నదియు, మొదట నురుగుతోను, గొప్పధ్వనితోను లేచి, గాలి మిక్కిలి యణఁగుటవలనఁ బోడవడఁగిన సముద్రపుటలమాడ్కి నిశ్శబ్దముగనున్నదియు, యాగము ముగిసి యవభృథస్నానమైన పిదప శ్రౌతవేత్తలగు ఋత్విక్కులు తమతమ యాయుధములు గైకొని పోయినందునఁ జప్పుడు లేకయున్న యజ్ఞవేదికవలె వెలుఁగకున్నదియు, మందయం దెద్దును బోఁగొట్టుకొని దిగులుపడి, యెక్కడకక్కడ నిలిచి, కసవు దినక, తమ భర్తను బొందఁ దహతహపడుచుండు నావులగుంపువలె నున్నదియు, మిక్కిలి నునుపువై ప్రకాశించుచున్న మంచిజాతిలోఁ బుట్టిన పద్మరాగాదిమణులులేని క్రొత్త ముత్యాలహారము కైవడినున్నదియుఁ, బుణ్యము తఱుఁగుటచే దానున్నచోటిని బాసి, వెలుతురుయొక్క వ్యాప్తిలేనిదై యాకసమునుండి క్రిందఁబడిన నక్షత్రముమాడ్కిఁ గాంతిలేనిదియు, వసంతర్తువునఁ బూలతో వెలయుచు, తుమ్మెదల ఝంకారములతోఁ గూడియుండి, యా ఋతువు గడచిన పిదప వేసవి

కాలము రాఁగానే కాఱుచిచ్చుచే నించుకతగులఁబడి వాడియున్న వనలత వలెఁ బ్రభ లేనిదియు, జనసంచారము లేని వీథులును, క్రయవిక్రయములు లేని యంగడులును గలిగి చంద్రుఁడును నక్షత్రములును దెలియనట్లు మేఘములచేఁ గ్రమ్మఁబడిన యాకసముమాడ్కిఁ దేజోహీనమై యుండు నదియు, వట్టి భ్రమలునం దుత్తమపానవస్తువులు లేక, పగిలిన బానల తోను, చచ్చిన త్రాగుబోతులతోను గూడి, యలంకారహీనమైయున్న పానభూమివలెఁ దేజరిల్లకుండునదియు, నేలయంతయు బ్రద్దలువాఱి, పల్లమయి, పగిలిన పాత్రలంతటనుగలిగి నీరు లేనిదయి విఱిగి పడిపోయిన బ్రద్దలువాసిన చలిపందిరిమాడ్కిఁ గాంతి లేకయున్నదియు, వింటనెక్కు పెట్టఁబడి, యుద్ధరంగమున బలవంతులగు శత్రురాజుల బాణములచేఁ ద్రుంచఁబడి, వింటినుండి జాఱి క్రిందఁబడి, విరివిగా వ్యాపించియున్న గట్టి యల్లెత్రాటి చందమునఁ దేజోహీనమై యుండునదియు, యుద్ధమున నేర్పరియగు గుఱ్ఱపు రౌతుచే నెక్కి యుద్ధము చేయఁబడినతర్వాత, జీని మొదలగు నలంకారములు తీసి విడిచివేయఁబడినదియు, డస్సినదియు నగు నాఁడుగుఱ్ఱపుఁబిల్లవలె నందము దఱిగియుండునదియు, జలము వేఁడిమి కింకుటచే నల్లాడుచుండు ననేకములగు గొప్ప చేఁపలతోను, తాఁబేళ్ళు మున్నగు జలజంతువులతోను గూడి, కలువలు లేక, గట్లంతటను విఱిగి కూలిపోయిన నడబావిచందమున పాడువాఱియుండునదియు, దుఃఖముచేఁ జందనాద్యలంకారములు సేసికొనని దుఃఖపీడితుఁడైన మానవునియొక్క దేహముమాడ్కి సొంపుదఱిగియున్నదియు, వాన ముసురుపట్టి కురియునప్పుడు కాఱుమబ్బులచేఁ గ్రమ్మఁబడిన సూర్యుని యొక్క కాంతివలె నుండునదియునైన యయోధ్యాపురము సొచ్చి, తాను, రథమునఁ గూర్చుండియె, రథముఁ దోలుచున్న సారథిం జూచి, "సారథీ! సుమంత్రా! మన యయోధ్యాపురమున నెల్లప్పుడు మిక్కిలి గొప్పవైన దుందుభివాద్యములయు, వంది మాగధుల పాటలయు మ్రోఁత వినఁబడుచుండును. ఇప్పుడది వినఁబడకున్నదిగదా! మద్యముల తావియు, పూవులసువాసనయు, నగురుధూపముల పరిమళము నంతటను వీచుచుండునుగదా! ఇప్పు డదేల వీవకున్నది? రాముఁ డడవి కేఁగుటచే నీయయోధ్యాపురమున శ్రేష్ఠములయిన వాహనములధ్వనులును

గుఱ్ఱముల సకిలింతలును, మదపుటేనుఁగుల ఘీంకారములును, రథముల చప్పుడులును విన రాకున్నవి. రాముఁ డడవికిఁ బోయినపిదపఁ బ్రాయపు వారందఱు మనములందుఁగుంది మైపూఁతలఁ బూసికొనక, నెత్తావి గల పూలమాలికల జుట్టులందుఁ దుఱుముకొనక, యనేక భోగములను విడిచియున్నారుగదా. మానవులు నానావిధములగు పుష్పమాలికలను దాల్చి పురబాహ్యప్రదేశముల విహరింపఁ బోవకున్నారు. రాము నెడ బాయుటవలనఁ గలిగినదుఃఖముచేఁ బీడింపఁబడిన ప్రజలుగల యీ పట్టణమున నుత్సవములు జరుగకున్నవి. ఈ పురశోభ మాయన్న వెంబడే పోయియుండవలయును. కావుననే యీ పురము కాఱు మబ్బుచే దట్టముగాఁ గ్రమ్మఁబడి జడివానకురియుచున్న శుక్లపక్షరాత్రి వలెఁ గాంతిహీనమై శోభిల్లకున్నది. ఎప్పుడు మాయన్న మహోత్సవము వలె నిచ్చటికి రాఁగలడు? ఎప్పు డీ యయోధ్యయం దుండు జనులు వేసవిని మాడుచున్న జనులు మేఘమును జూచి యానంద మొందునట్లు వనవాసము ముగించివచ్చిన రామునిఁజూచి తనివినొందఁగలరు? పూర్వము రాజమార్గములలోఁ బ్రాయపువారు మనోహరములగు వేషములఁ దాల్చి, మహాగర్వముతోఁ దలవాల్పక పోవుచుందురు గదా! ఇప్పు డొక్కరును పోవమిచే రాజమార్గములు వెలయకున్నవి" అని యనేకవిధములుగ చెప్పుచు, దశరథనరేంద్రుఁడు లేమిచే సింహము లేని గుహావలె, వెలయకున్న రాజమందిరముసొచ్చి, దేవాసురయుద్ధమున దేవతలోడి పరుగెత్తఁగా, రాహువు సూర్యుని మ్రింగఁగా రేయింబగళ్లు దెలియకున్న దినముపగిదిఁ గళలేక పాడుపడియున్న యా యంతఃపురమునెల్లఁ జూచి, యత్యంత చింతాక్రాంతుఁడై కన్నీరు విడిచెను.

115-వ సర్గము.

పాదుకాపట్టాభిషేకము

తరువాత నియమము దప్పని భరతుఁ డయోధ్యాపురియందలి యంతఃపురమునఁ దల్లులను విడిచి, చింతాకులితమానసుఁడై, వసిష్ఠాదులగు పెద్దల నందఱిఁజూచి, "నేను నందిగ్రామమునకుఁ బోవనున్నాను. మీరందఱును నాకు సెలవొసఁగుఁడు, రామ విరహదుఃఖము నచ్చట

నెట్టులో సైరించెదను గాని, ఇచ్చట నున్నచో, నా మనస్సు కుదుటఁ బడదు. నాతండ్రి స్వర్గమునొందెను. నాయన్న యడవుల కేఁగెను. మా యన్న వచ్చువఱకు నచ్చటనుండి,యాతని రాకకై యెదురుచూచుచుండెదను. ఆ రాముఁడే ప్రఖ్యాతిఁ జెందిన నృపాలుఁడు. ఆతనితో సాటి యెవ్వరును రారు"అని చెప్పెను. ఆసమర్థుఁడగు భరతుని మంచిపలుకులు విని, మంత్రులందఱును బురోహితుఁడగు వసిష్ఠుఁడును, భరతు నుద్దేశించి, "భరతా! నీవు తోఁబుట్టువు మీఁది మక్కువగలవాఁడవై చెప్పిన మాట నీకే తగును. ఎల్లప్పుడు చుట్టాలయందు మక్కువయుఁ, దోఁబుట్టువులం దనురాగమునుగల్గి, పెద్దలదారిని బోవునట్టి నీయొక్క యభిమతము నెవఁ డంగీకరింపఁడు"అని తన యభిప్రాయానుగుణముగాఁ జెప్పిన వారి మాటలు విని, భరతుఁడు చిఱునవ్వు మోముగలవాఁడై సారథిని బిలిచి త్వరగాఁ దేరి నాయితపఱచి తెమ్మని, తన తల్లు లందఱకు నమస్కరించి శత్రుఘ్నునితోడ నరద మెక్కి, రాముని పాదుకలు నెత్తిన బెట్టుకొని నందిగ్రామమునకుఁ దఱలెను. వెంటనే గురువగు వసిష్ఠుఁడు మున్నగు బ్రాహ్మణోత్తము లందఱును నందిగ్రామమునకుఁ దూర్పు మొగముగాఁ బయనమైపోయిరి. భరతుఁడు పిలువకున్నను, రథ, గజ, తురంగసేనయును, పురవాసులును దఱలిరి. ధర్మాత్ముఁడును, సంపన్నమగు సోదర ప్రేమ గలవాఁడునునైన యా భరతుఁడు రాముని పావుకోళ్ళ నెత్తిని బెట్టుకొని వేగిరముగా నందిగ్రామముఁ జేరి, రథమునుండి డిగ్గి, తన గురువుల జూచి, "మాయన్న యీ రాజ్యమును నాయం దిల్లడపెట్టి, తా నడిగినప్పు డిమ్మని చెప్పెను. అంతవఱకు నీబంగారుపావుకోళ్ళు రాజ్యము యొక్క యోగక్షేమముల విచారించుకొనుచుండును. జనులారా! మీరు మాయన్నగారి యీపాదుకలకుఁ దెల్లని గొడుగు పట్టుఁడు. ఈపాదుకలవలననే రాజ్యమున ధర్మము శాశ్వతముగా నిల్చియున్నది. నాయందుఁ బ్రేమతో నిల్లడవెట్టిన నాయన్నగారి రాజ్యమును, నాతని రాక కెదురుచూచుచుఁ బాలించుచుండెదను. గురువగు రాఘవుఁడు వచ్చినవెంటనే యీ పావుకోళ్ళ నాతని పాదములకుఁ దొడిగి, దర్శన మొనర్చి, యీ రాజ్యభారమాతనిపై నుంచి, యతనిని గలిసికొని, "యన్నా! ఇదిగో, నీరాజ్యము నీవుగైకొను"మని యా రాఘవుని కొప్ప

గించి, యా యన్న చెప్పినప్రకారము నడచుచు, నతనికి శుశ్రూష చేయుచు నుండెదను. ఇట్లేలాగున రాముఁడు నాయందిల్లడపెట్టిన యీ పాదుకోళ్లను, రాజ్యమును, నయోధ్యాపురము నప్పగించి, నేను కైకేయీమూలమునఁ బడసిన యపవాద పాపమునుండి తప్పించుకొనెదను. ఎప్పుడు రాముఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడగునో, యెప్పుడు జనులు రాముని పట్టాభిషేకము చూచి సంతోషపడుదురో, యప్పుడే నాకు రాజ్యపరిపాలనము చేయునప్పుడున్న దానికంటె నాలుగింత లెక్కువయిన యానందమును, కీర్తియుఁ గలుగును'' అని చెప్పి దీనుఁడై విలపించుచు, జడలను దాల్చి, నారబట్టలఁ గట్టుకొని, మునివేషమును దాల్చి, రాముని రాక కెదురుచూచుచు, రాముని మాటయందు నిలిచి, తన ప్రతిజ్ఞ చెల్లించుటయందుఁ బూనికిగలిగి, నందిగ్రామమున సేనలతోఁ గూడ నుండి, రాముని పాదుకలకుఁబట్టాభిషేక మొనర్చి, శాసనముల నన్నిటిని రాముని పాదుకలపేరిటఁ జేయుచు, నెల్లప్పుడు వానికి సేవచేయుచు, రాజ్యపరిపాలనము మంత్రులమూలమున జరిపించుచుండెను. ఏదియైన నొక శాసనము చేయవలసివచ్చినప్పుడును, సామంతరాజులు కానుకలేవియైనఁ దెచ్చియిచ్చినప్పుడును భరతుఁడు మొదట వానిని పాదుకలకు నివేదించి, పిదపఁ జేయవలసిన కార్యములఁ జేయుచుండెను.

116-వ సర్గము.

ఋషులు రాక్షసులకు వెఱచి చిత్రకూటాశ్రమము వదలుట

ఆ భరతుఁడు నందిగ్రామమున నట్లు రాజ్యపాలనము సేయుచుండఁగా, రాముఁడును, భరతుఁడు వనమువిడిచి యేఁగినవెంటనే, చిత్రకూటమునఁ దన చేరువనున్న ఋషులందఱు దిగులుపడి, యితరాశ్రమములకుఁ బోఁగోరి యుండుటను దెలిసికొనెను. అప్పుడు మునులందఱు వెఱచి, వికృతపుఁజూపులు చూచియుఁ, గనుబొమలు చిట్లించియు, రామునిఁ జూచి యొండొరులు గుసగుసలాడుకొనుచుండిరి. రాముఁడును వారీ యరణ్యము వదలి మఱొక్క యరణ్యమునకుఁ బోవ నెంచుటకుఁ దాను గారణమేమోయని తలఁచినవాఁడై, చేతులు జోడించి, కులపతియగు మునీంద్రునిఁ జూచి, "ఓ మహాత్మా! మునులందఱు మోములు చిట్లించుచు, మనోభావములు మాఱియు నున్నారు.

దీనికిఁ గారణమేమి? నే నెదియైన నపరాధము చేసితినా? లేక, మాతమ్ముఁడగు లక్ష్మణుఁడు పొరపాటునఁ దన మర్యాదకుఁ దగని పని చేయఁగా, మునులు చూడలేదుగదా! లేక, సీత నా శుశ్రూషయే ప్రధానముగా నెంచినదై, తపస్వులకు శుశ్రూషలు సేయునప్పుడు తగినట్లు నడచుకొనకున్నదా యేమి?” అని యడిగెను. ఆ మాటలు విని, జ్ఞానవయోవృద్ధుఁడయిన కులపతియగు మునీంద్రుఁడు వణఁకుచు భూతదయగల వాఁడగు రామునింగూర్చి, “నాయనా! మంచిస్వభావముగలదియు, మేలైన కార్యములం జేయుటయందే యాసక్తిఁ గలదియునైన సీత కార్యములపట్ల స్వాభావికముగాఁ జలనము నొందదు. అట్లుండ, ఋషులవిషయమున నామె యేమఱుపా టెంతమాత్ర మొందదు. నీ నిమిత్తమే యీ తాపసుల కీ యుత్తలంపాటు వాటిల్లినది. దాని చేతనే యీ ఋషులు రాక్షసులవలన భయపడి యొండొరులు మాటాడుకొనుచున్నారు. ఇచ్చట గర్వితుఁడును, యుద్ధమునఁ బగతుర గెల్చినవాఁడును, క్రూరుఁడును, మానిసి దిండియును, దనకంటె మించిన వాఁడు లేఁడని యహంకారము వహించియున్నవాఁడును, పాపాత్ముఁడునైన రావణుని తమ్ముఁడగు ఖరుం డనెడి రాక్షసుఁడు జనస్థానమున నున్నాఁడు. అతఁడు జనస్థానమునను న్న మునుల పర్ణశాలల నన్నింటిని బెఱికి పాఱవైచి, వారిని హింసించి తఱిమివైచెను. అంతట మునులందఱు వానికి వెఱచి యిచ్చటి కేతెంచిరి. నీ వీ యాశ్రమము చొచ్చినది మొదలు ఖరుఁడు మున్నగు రాక్షసులు నిన్నుఁ జూచి యోర్వలేక, యిచ్చటి మునులకుఁ బలుతెఱఁగులుగా నపకారము చేయుచున్నారు. కొందఱు రోఁతపుట్టించు భీకరములయిన నానావిధములగు వికృతక్రూరరూపములు చూపియు, వెక్కిచూపులు చూచియు మునులను బెదరించుచున్నారు. మఱికొందఱు దుష్టరాక్షసు లప్రశస్తములయిన యపరిశుద్ధములగు వస్తువులను దెచ్చి మునులపై వేసి ముందు నిలఁబడి చంపుచున్నారు. మఱికొందఱు దుష్టాత్ములగు రాక్షసు లాయా మునుల యాశ్రమములందుఁ వారికిఁ దెలియకుండ దాఁగి, తాపసులను జంపుచుఁ గ్రీడించుచున్నారు. మునులు హోమము చేయఁబూనునప్పుడు దుష్ట రాక్షసులు స్రుక్స్రువములను, హోమసాధనములను

బాఱవైచుచున్నారు; హోమకుండములం దుదకము పోసి చల్లార్చు చున్నారు, సమిధలను నుగ్గుచేయుచున్నారు. కావున నీ ఋషు లందఱు దుష్టాత్ములగు రాక్షసులచేఁ బీడింపఁబడిన యీ యాశ్ర మములను విడిచి యన్యదేశమునకుఁ బోఁగోరి, నన్నిప్పుడు పురికొల్పు చున్నారు. దుష్టాత్ములగు రాక్షసులు కొన్నిదినము లిచ్చట నున్నచో మమ్మీఁ జంపఁబూనుదురు. కావున మే మిప్పుడే యీ యాశ్రమముఁ బాసి యన్యస్థలములకుఁ బోఁగోరుచున్నాము. ఇచ్చటికి బహుదూరమున కందమూలఫలసమృద్ధిగల యొక పురాతన వనమున్నది. అచ్చటికి నేను ఋషిసమూహములతోఁ గూడఁ బోయెదను. ఖరుఁడు నీ విషయ మునఁగూడ నిట్లే ప్రవర్తించును. నీ కిష్ట మున్నయెడ, నీవును మాతోఁ గూడ రమ్ము. రాఘవా! నీ వెంత సామర్థ్యముగలిగి జాగ్రత్తతోనున్నను, భార్యతో నీ విచట నుండుట దుఃఖమునకు హేతువుగాఁగలదు" అని చెప్పెను.ఇట్లు పలుకుచుఁ, బ్రయాణమునకు సిద్ధుఁడై యున్న కులపతియగు మునీంద్రునికి బహులు మాట చెప్పి పోకుండ నిలుపఁజాలకపోయెను. అంత కులపతియగు మునీశ్వరుఁడు రాముని గారవించి, వీడ్కొని, తమ విరహమునకై దిగులుపడవలదని యూరడించి యయ్యాశ్రమము విడిచి పోయెను. రాముఁడు కులపతికిని, ఋషిగణములకును మ్రొక్కి, వనము విడిచి వారు పోవునపుడు వారిని దారి సాగనంపుటకై కొంత దవ్వు వెంబడించి, మిక్కిలి సంతుష్టులయిన యా ఋషుల యనుమతివడసి, యనేక నీతులను వారివలనఁ దెలిసికొని, మఱలి తన యాకుటింటికి వచ్చి చేరెను. ఆ యాశ్రమముననుండిన ఋషులు రామునియందు ఋషుల కుండవలసిన గుణము లుండుటచే నతనియెడఁ బ్రేమగలిగి యా రాము ననుసరించి యున్నందున, రాముఁ డా వనమును ఋషివిరహితమై నను వేగిరముగా విడిచిపోవుటకు మనమునఁ దలఁపఁ డాయెను.

117-వ సర్గము.

రాముఁ డత్రిమునీంద్రుని యాశ్రమము చేరుట

అంత మును లందఱు వనాంతరములకుఁ బోఁగానే రాముఁడును బహుదూర మాలోచించి, "ఇచ్చటికి భరతుఁడును, నా తల్లులును,

పట్టణవాసులగు జను లందఱు నేతెంచిరి. ఇచ్చట నున్నయెడల నా మన
మున కదే జ్ఞాపకము వచ్చుచుండును. వారి కలవరమె నన్నెల్లప్పుడు
బహు దుఃఖమున ముంచుచుండును. అదికాక, మహాత్ముఁడగు భరతుని
సేన లిచ్చట గుడారములు వేయుటచేతను, గుఱ్ఱములయు నేనుఁగు
లయు లద్దులచేతను తపోవనమంతయు నపరిశుద్ధమైయున్నది. కావున,
మఱొక్క యాశ్రమునకు బోవుదము" అని పెక్కు కారణములచే
నచ్చటనుండుట కిష్టపడక సీతను, లక్ష్మణుని దోడ్కొని పయనమై యత్రి
మహాముని యాశ్రమము సొచ్చి, త్రికాలజ్ఞుఁడగు నత్రిమహామునికి
మ్రొక్కెను. అత్రిమునియు రాముని బుత్రునివలె దగ్గఱకుఁ జేరఁదీసి,
తా మా రాముని కతిథి సత్కారము నంతయు బాగుగాఁ గావించి,
వెంటనే సీతను లక్ష్మణుని బ్రియవచనములచే గారవించెను. ఆసమయమున
నచ్చటికి లోపలినుండి యనసూయాదేవి యేతెంచెను. సర్వభూతదయ
గల యత్రిమునీంద్రుఁడా పూజ్యురాలయిన ముదుసలియగు తనపత్ని
ననసూయను బిలిచి, సీతారామలక్ష్మణులను జూపెను. అంతట
మునిపుంగవుఁడు సీతం గూర్చి, ఓ కల్యాణీ! యీ యనసూయ
మహామహిమగలది; తపస్సు చేయు శీలముగలది; స్వధర్మముఁ
దప్పక నడచునది కావున నీమెకు నమస్కృతు లొనరింపుము" అని
సీతతోఁ జెప్పి, రాముని నుద్దేశించి, యో పాపరహితుఁడా! పూర్వ
మొక్కప్పుడు పదియేం డ్లెడతెగక వానగురియక క్షామము
సంభవింపఁగా, నీ యనసూయ ఋషులకెల్లఁ గందమూలఫలములఁ
గల్పించియిచ్చినది. గంగానది పాఱునట్లు చేసినది. పదివేలయేండ్లు
పెక్కు నియమములుపూని యోర్వరాని తపస్సుచేసినది; కృచ్ఛ్ర
చాంద్రాయణాది వ్రతము లొనర్చి దీక్షలుపట్టి, కడపట నవభృద
స్నానమొనర్చినట్టిది; తపోవిఘ్నములను బోఁగొట్టినది. మఱియు నొక
ప్పుడు దేవతలకార్యమునిమిత్తము పదిరాత్రు లొక్కరాత్రిగాఁ జేసి
నది. ఇట్టి మహాత్మురాలగు ననసూయ నీకుఁ దల్లివంటిది. ఆమెను బూజిం
పుము. ఓ రామా! యీ యనసూయ తన శాంత్యాది గుణములచేత
ననసూయ యని సార్థకనామము వహించినది. ఈమెకుఁ గోప మను

మాటయే లేదు. సర్వభూతములచే నమస్కరింపఁదగినదియుఁ, గీర్తిమతియు, వృద్ధురాలునగు నీ యనసూయకుఁ బూజసేయుమని సీత కానతిమ్ము" అని చెప్పెను. అంత రాఘవుఁ డట్లెయని యత్రిమునితోఁ జెప్పి, ధర్మములనెల్ల నెఱిఁగిన సీతనుగూర్చి, "రాజపుత్రీ! ఈ ఋషిశ్రేష్ఠుఁడు చెప్పిన పలుకులు వింటివిగదా! మన శ్రేయస్సుకై తపస్వినియగు అనసూయకడకు వేగ నేఁగి వందనము లాచరింపుము" అనెను. మైథిలియు శ్రేయస్సుఁగోరి, చెప్పిన రామునిమాట విని, ధర్మముల నెఱిఁగిన యనసూయకుఁ బ్రదక్షిణము గావించి, మాంసాదులు శోషించుటచే ముడుతలుపడుచున్న యొడలును, ముదిమిచేఁ దెల్లనైన శిరోజములును గలదియు, సుడిగాలియందలి యరఁటిచెట్టువలె నెల్లప్పుడు వణఁకుచున్న మేనితోఁ గూడినదియు, మహిమగలదియుఁ, బతివ్రతయునైన యనసూయకుఁ దన గోత్రప్రవరలు చెప్పుచు నభివాదము చేసెను. అట్లు విదేహరాజపుత్రి దోషరహితురాలయిన యా యనసూయకు మ్రొక్కి, మక్కువతోఁ జేతులు జోడించుకొని, యా మహాదేవిని క్షేమమడిగెను. అంతట ననసూయ ధర్మమార్గమున నడచునదియు, సౌందర్యవతియునగు సీతను జేరఁ దీసి బుజ్జగించుచు "ఓ భామినీ! నీవు ధర్మమును జక్కఁగా నడపుచుందువుగదా! నీవు బంధువులను, సంపదను, గౌరవమును విడిచి యడవులకుఁ బలాత్కారముగా నెట్టఁబడిన రాముని వెంబడించి వచ్చితివిగదా! నీ యదృష్ట మే మనవచ్చును! నగరమున నుండినను, అడవిలో నున్నను, చెడ్డవాఁడైనను, మంచివాఁడైనను భర్తనే యే స్త్రీలు ప్రియునిగా నెంచెదరో, వారికే స్వర్గాదిపుణ్యలోకములు. దుష్టస్వభావుఁడైనను, స్వేచ్ఛాప్రకారము నడచుకొనువాఁడైనను, దరిద్రుఁడైనను భర్తనే గొప్పనడత గలస్త్రీలు ముఖ్యదైవమునుగాఁ దలంతురు. ఓ సీతా! నేను సర్వవిధముల నాలోచించితిని, శ్రద్ధతోఁ జేయఁబడిన నాశరహితమగు తపస్సువలె బంధువు లందఱికంటెఁ బెనిమిటి ప్రాణబంధువనియు, నతఁడే స్త్రీలకు రక్షకుఁడనియు నెంచెదను. కొందఱు స్త్రీలు గుణదోషములు పరిగణింపక, మన్మథుని బారికి లోఁబడినవారలై, విటులను వెదకుచుఁ దిరుగుచుందురు. వారి కీ ధర్మసూక్ష్మత తెలియదు.

మైథిలీ, యెవ రట్టి యకార్యములలోఁ జొచ్చి, ధర్మాధర్మ పరిజ్ఞానము లేకయున్నారో, వా రిహలోకమున నపకీర్తిని బరలోకమున నధోగతినిఁ బొందుచున్నారు. ఓ సీతా! నీవంటిస్త్రీలు సుగుణవతులై, లోకములోని మంచి చెడ్డలను బరికించి, మంచి ననుసరించువారలై, ధర్మశ్రద్ధగలవారి చాడ్పుననే స్వర్గలోకమున సంచరింపఁగలుగుదురు. కావున, ఓ సీతా! నీవును పతివ్రతవై పతివ్రతాధర్మముల నవలంబించి, యివ్విధమున నీ ప్రియు నెడఁబాయక, పెనిమిటిచేయు పనులలోఁ బాలు పుచ్చుకొనుచు నుంటివేని, యిహమునఁ గీర్తిని, పరమునఁ బుణ్యలోకములను బొందఁ గల”వని చెప్పెను.

118-వ స ర్గ ము.

అనసూయాదేవి సీతకు శాశ్వతాలంకారము నొసఁగుట

సీత యసూయలేని యా యనసూయ చెప్పిన పలుకులు విని, యా పలుకులను గౌరవించి, మెల్లగా నిట్లనెను. “ఓ తల్లీ! తమ రిప్పుడు నాకుఁ జెప్పినది యేదియు నొక క్రొత్తవిషయముగాదు. మగువకు మగఁడే దైవమని నే నెఱిఁగియున్నాను. భర్త దురాచారుఁడయినను భార్య యతనియెడఁ గృత్రిమబుద్ధితో నుండఁజనదు. అట్టి మగని విషయములోనే యట్లుండవలసినప్పుడు, కొనియాడఁదగినగుణములు గలవాఁడు, దయాళువు, పరస్త్రీముఖదర్శనము చేయనివాఁడు, తిరమగు ప్రేమగలవాఁడు, తల్లిదండ్రులమాడ్కిఁ బ్రియుఁడునైన ధర్మాత్ముఁడగు మగని విషయమున నెట్లుండవలెనో యది చెప్పవలయునా? మహాబలుఁడగు రాముఁడు కౌసల్యయం దెట్లో, యట్లే యితర రాజకాంతలందును, తక్కిన స్త్రీలయెడలను మాతృభక్తిగలిగియున్నవాఁడు. ధర్మవేత్తయుఁ, బితృభక్తిగలవాఁడునగు రాముఁడు తనతండ్రి యనురాగముతో నొక్కతూరి చూచిన స్త్రీలను సైతము తన తల్లులనుగా నెంచి, అభిమానము మాని, వారికి శుశ్రూషలు సల్పుచుండును. అట్టి నా ప్రియుని విషయమున నే నెట్లుండవలయునో తమరే చెప్పుఁడు! భయంకరమును, నిర్మానుష్యమగు కాననమునకు వచ్చునప్పుడు మా యత్తయెన్నియో పాతివ్రత్యధర్మములను నీతులను గఱపినది. ఆమె చెప్పిన మాటల నన్నిటిని

మనమున నుంచుకొంటిని. వివాహసమయమున మాతల్లి యగ్ని యెదుట నేమేమి చెప్పినదో యదియెల్ల నేను మనమున ధరించితిని. ధర్మములు నడచుకొనుమహాత్మురాలా! యిప్పుడు తమరు చెప్పిన మాటలచే నాయుపదేశములెల్లఁ గ్రొత్తఁగాఁ జేయఁబడినవానివలె నొప్పుచున్నవి. ఆఁడుదానికిఁ బతిశుశ్రూషకన్న వేఱుతపస్సులేదు. సావిత్రి భర్తృశుశ్రూషవలననే స్వర్గలోకము నొందెను. అట్టి నడతగల తమరును భర్తృశుశ్రూషచే దివము నొందఁగలరు. స్త్రీలందఱిలోపల శ్రేష్ఠురాలగు రోహిణీదేవియుఁ జంద్రు నెడఁబాసి యొక్క నిముసమైన నుండదుగదా! ఇట్టినడతగల స్త్రీలెందఱో భర్తృశుశ్రూషయే ప్రధానముగాఁజేసి, తమ పుణ్యకర్మఫలముగా దేవలోకమున విహరించుచున్నారు" అని సీత చెప్పెను. అంతట ననసూయాదేవి సీత మాటలను విని, మిక్కిలి యుప్పొంగినదై, సీతను శిరమున మూర్కొని, యామె కానంద మెసఁగఁ జేయుచు "చిఱునవ్వుమోముదానా! నేను వ్రతోపవాసాదులంజేసి, సంపాదించిన తపస్సు విస్తారముగా నున్నది. మైథిలీ యీ మాటలు నీకుఁ దగినవిగాను మనోహరముగా నున్నవి. నీ మాటలువిని యానందమొందితిని. నీ వడిగినది యిచ్చెదను కోరు"మని యనఁగా, సీత యనసూయ మాటలు విని, యాశ్చర్యమొంది చిఱునవ్వు నవ్వుచుఁ, దపోబలముతోఁ గూడిన యనసూయం జూచి "యన్నియుఁ జేసితిరి" యని చెప్పెను. అంత ధర్మజ్ఞురాలగు ననసూయాదేవి సీతపలుకులు విని మిక్కిలి ప్రీతి నొంది, "ఓ సీతా! నా సంతోషము సార్థకమగునట్లు నీ కెద్దియైనఁ జేసెదను. ఈ దివ్యమగు పుష్పమాలికను, వస్త్రమును, సొమ్ములను, మైపూఁతను, శ్రేష్ఠమైన పరిమళగంధమును నొసఁగెదను. కైకొనుము. నే నొసఁగెడి యీ పుష్పమాలికాద్యలంకార ద్రవ్యములు నీ యంగములను శోభిల్లఁ జేయును. ఈ యలంకార మెప్పటికిని దఱుగక యెప్పుడిదే తీరున నుండును. ఇది నీకుఁ దగియుండును. ఈ పుష్పమాలికలు వాడవు. ఈ మైపూఁత మాయదు. ఈ గంధముయొక్క సువాసనతగ్గదు. ఈ తొడవు లెప్పుడు నిగనిగ మెఱయుచుండును. జానకీ! ఈ మేటి మైపూఁత పూసికొని, లక్ష్మీదేవి యవ్యయుండగు విష్ణువునుంబోలె

నీవును నీ భర్తను సంతోషపఱుపఁగలవు" అని చెప్పఁగా, సీతయు, నన సూయ ప్రీతితో నొసఁగిన యలంకారద్రవ్యములను గైకొని, చేతులు జోడించికొని, తపోధనయైన యనసూయను గొల్చుచుండెను. అట్లు సవినయముగఁ దన్నుఁ గొల్చుచుండు సీతను జూచి, దృఢనియమముగల యనసూయ "ఓసీతా! కీర్తిమంతుఁడయిన యీ రాముఁడు నిన్ను స్వయంవరమునఁ బడసె ననఁగా, నేను వినియున్నాను. ఆ స్వయంవర వృత్తాంతము జరిగినది జరిగినట్లుగా నాకు విస్తరించి చెప్పు మనవుడు, సీతయు ధర్మరతయైన యనసూయతో "ఆ కథను విస్తరించి చెప్పెద నాలకింపు" మని యిట్లనియె. "ధర్మముల నెఱిఁగినవాఁడును, శూరుఁడు నైన మిథిలానాయకుఁడగు జనకనృపాలుఁడు క్షత్రియధర్మమునందు శ్రద్ధగలిగి, న్యాయపూర్వముతోఁ బుడమి నేలుచుండెను. అతఁడు యజ్ఞముచేయ నుద్దేశించి, యజ్ఞశాలాగ్రము నాగేటిని చేతఁ బట్టి పుడమిని దున్నుచుండఁగా, నేను భూమిని బెకలించికొని పుట్టి యా జనక మహారాజునకుఁ గూఁతురనైతిని. ఆ జనకనృపాలుఁడు పిడికిటితో నోషధులను జల్లుచుండఁగా, దుమ్ముతోఁగూడిన యన్ని యంగములుగల నన్నుఁజూచి, యాశ్చర్యపడి, తాను బిడ్డలులేని మోహముచేత నన్నుఁ దనతొడపైఁ గూర్చుండఁబెట్టికొని, "యీ బిడ్డ నా కూఁతు"రని చెప్పి యదిమొదలు నాయెడ మిగుల వాత్సల్యము గలిగియుండెను. అశరీరవాణి "ఓ నృపాలా! నీవు తలఁచినట్లే యిది యగును. నీ కిది ధర్మముచేతఁ గూఁతురే". యన్నట్లు వినఁబడెను. అంతట పుణ్యకార్యములు చేయువాఁడును, నన్నుఁబడసినపిదప ధర్మాత్ముఁడును, మిథిలానాయకుఁడును నైన నాతండ్రియగు జనకనృపాలునిసంపదలు మిగులఁ బెంపొందినవి. ఆయన నన్ను మహానందముతోఁ దన పట్టపుదేవికిఁ దెచ్చియిచ్చెను. ఆ దేవియు నన్నుఁ దల్లివలెనే యనురాగముచేఁ బెంచెను. నాకుఁ బ్రాయము వచ్చి పెండ్లి కీడయినతర్వాత నాతండ్రి, సొమ్ము పోఁగొట్టుకొన్న దరిద్రునివలెఁ దన మనమున నిట్లు చింతింపఁ దొడఁగెను. లోకమున నాఁడుబిడ్డలఁగన్న వాఁడు దేవేంద్రునివంటివాఁడయ్యు, సరివారిలోఁ దక్కువవారిలోఁగూడ నవమానము నొందును. నే నెవ్వరి

కీ కన్యనిత్తును? ఎవ్వం డీకన్యకుం దగినవాఁడు?" అని యెంతదూర మాలోచించినను నిశ్చయింపఁ బంధువులవలన రాఁబోవు నవమానమును దలంచి, చింతాసముద్రమున మునిఁగి, తెప్పలేనివాఁడు సముద్రమును దాఁటఁ జాలనట్లు లాచింతాసముద్రపు దరి నొందఁజాలక, యయోనిజయగు నన్నెవరి కిచ్చుటకును మనమున నిశ్చయింపఁజాలఁడయ్యెను. అట్లు జనక నృపాలుఁడు చింతించి చింతించి యొక్కకొలఁది నిశ్చయించి, "నా కూఁతురికి స్వయంవరము చేసెదను" అనునిశ్చయమునకు వచ్చెను. మహాయజ్ఞమున దేవతలప్రేరణవలన వరుణభగవంతుఁడు శ్రేష్ఠమైనధనుస్సును, తఱుగని బాణములుగల యమ్ములపొదులను మాతండ్రికిఁ బ్రీతితో నొసఁగెను. అధనుస్సు మిక్కిలి బరువైనది గనుక మానవులలో నెవ్వరును దానిని గదలింపఁజాలరు. నృపాలురు గలలోనైనను దానిని వంపఁజాలరు. మాతండ్రి యాస్వయంవరమునకు వచ్చిన రాజుల నందఱను జూచి, "యెవఁ డీ ధనుస్సువంచి యెక్కుపెట్టునో, వానికి నా కన్య నిత్తు"నని ప్రతిజ్ఞచేసెను. స్వయంవరమునకు వచ్చిన రాజులందఱు పర్వతము వలె బరువుగనున్న యా వింటిని జూచి, దానిని గదలింపనుగూడ శక్తిలేక, నమస్కరించి, "యయ్యా యీపని మావలనఁగా" దనుచు వెడలిపోయిరి. పిదప నెంతయో కాలమునకు రఘువంశోద్భవుఁడును పరాక్రమశాలియునైన రాముఁడు లక్ష్మణసమేతుఁడై విశ్వామిత్ర మునీంద్రునితోడ మా తండ్రి చేయు యజ్ఞమున కేతెంచెను. విశ్వామిత్రమునీంద్రుఁడు మా తండ్రివలన నతిథిసత్కారము వడసి, యన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులను, మా తండ్రికిఁ జూపించి, "వీరు దశరథుని పుత్రులు. ధనుస్సును జూడఁగోరి వచ్చిరి. రామునికా దివ్య ధనుస్సును జూపు"మని చెప్పఁగా, మాతండ్రి రామునకీ శ్రేష్ఠమగు ధనుస్సును జూపెను. వీర్యవంతుఁడైన రాఘవుఁడు నిమిషమాత్రములోపల నీ విల్లు వంచి నారి కట్టి, యెక్కుపెట్టెను. అట్లెక్కుపెట్టుచుండ నా ధనుస్సు రెండు తునుకలుగా విఱిగినది. అప్పుడు పిడుగు పుడమిపైఁబడ్డప్పుడు వలె గొప్పధ్వని గలిగెను. అంతఁ బ్రతిజ్ఞ తప్పనివాఁడగు నాతండ్రి జలపూర్ణపాత్రమునుబట్టి రామునికి నన్నీయ నిశ్చయించెను.

అట్లు మాతండ్రి నన్నీయరాఁగాఁ, దండ్రి యానతి లేకయే నే నీ కన్యకను గ్రహింపనని రాముఁడు చెప్పెను. అంతట మాతండ్రి వృద్ధుఁడయిన దశరథనరేంద్రునిఁ బిలిపించి, పరతత్త్వము నెఱిఁగిన రామునికి నన్నిచ్చి పెండ్లిచేసెను. సౌందర్యవతియగు మాచెల్లెలిని నూర్మిళను లక్ష్మణుని కొసఁగెను. ఈ ప్రకారము స్వయంవరమున వీర్యవంతులలో నుత్తముఁడగు రామునిఁ బెండ్లాడి, పతివ్రతనై, భర్తయందుఁ బ్రేమగలిగి యున్నాను" అని సీతాదేవి యనసూయకుఁ దన స్వయంవర వృత్తాంతమును వినిపించెను.

119-వ సర్గము.

రామాదులు దండకారణ్యము సొచ్చుట

ధర్మములనెల్ల నెఱిఁగినదియగునట్టి యనసూయ సీత సెప్పిన గొప్ప కథను విని, యా సీతను రెండు చేతులతోను గట్టిగాఁ గౌఁగిలించి, శిరసున మూర్కొని, "ఓ సీతా! స్పష్టాక్షరములైన మాటలతో విన నింపుగాఁ జెప్పిన చిత్రమయిన నీ స్వయంవర వృత్తాంతమునంతయుఁ జక్కఁగా వింటిని. శ్రావ్యముగా మాటాడుదానా! నీ కథ నా మనమునకు సంతసము గలిగించుచున్నది. సూర్యుఁడు గ్రుంకుచున్నవాఁడు. రాత్రియువచ్చినది. పగలెల్లఁ దమ యొరకై తిరుగుచుండి, సాయంకాలమయినంతనే తమ గూండ్లకు విశ్రమింపవచ్చిన పక్షులు నిద్రకొఱకు చేసెడి యవ్యక్తమధురములగు కలకలధ్వనులు వినఁబడుచున్నవి. ఈ మునులొదలు నదులందు సాయంకాల స్నానముసేసి, తడిసిన నారబట్టలఁ గట్టుకొని, జలపూరిత పాత్రములు చేతఁ బట్టుకొని, గుంపులు గుంపులుగాఁగూడి వచ్చుచున్నారు. ఋషులు సాయంకాలమున శాస్త్రవత్తుగా వేల్చిన యగ్నికుండములనుండి గాలిచే లేచిన పావురపు దేహముచాయవంటి చాయగల హోమధూమము చూపట్టుచున్నది. పలుచని యాకులుగల చిన్న చెట్లు గుబురుగాఁ జేరియున్నవి. బట్టబయలునఁగూడ దిక్కులు దెలియకున్నవి. రాత్రిచరములగు ప్రాణులువనమునం దంతటను దిరుగుచున్నవి. ఆశ్రమ మృగములు తిన్నెలందుఁ రుండు చున్నవి. రాత్రియు నక్షత్రములచే నొప్పారుచున్నది. చంద్రుఁడు

చదలునం దుదయించి, వెన్నెలలఁ జిమ్ముచు వెలుఁగుచున్నాఁడు. నే ననుజ్ఞ యిచ్చెదను. ఇఁక లేచిపొమ్ము. రామునితోఁ గూడ నుండుము. నీ సొంపయిన మాటల కానంద మొందితిని. మైథిలీ! నా యెదుటనే యలంకారము చేసికొని, దివ్యాలంకారభూషితురాలవై, నాకుఁ బ్రీతిని గలిగింపుము” అని చెప్పెను. దేవకుమారినింబోలిన సీత యాప్రకార మలంకరించికొని, యామెకు సాష్టాంగప్రణామము లాచరించి, రాము నొద్దకుఁబోయెను. వక్తలలో శ్రేష్ఠుఁడయిన రాముఁడ ట్లలంకారముచే శోభిల్లుచున్న సీతనుజూచి యనసూయ ప్రీతిపూర్వముగా నొసఁగిన వరమును విని మిక్కిలి యానంద మొందెను. మిథిలరాజకన్యకయగు సీత యనసూయ తనకుఁ బ్రేమతో నొసఁగిన వస్త్రాభరణాదులను జూపి వరదానము మొదలగు సర్వవృత్తాంతమును దెలిపెను. మానవులకు దుర్లభమైన సీతయొక్క సత్కారమును జూచి రాముఁడును, మహారథుఁడగు లక్ష్మణుఁడును పట్టరాని సంతోషము నొందిరి. అంతటఁ బున్నమచందురునిఁ బోలు మోముగలవాఁడయిన రఘునందనుఁడు తపస్సిద్ధిగల యా మునులు చేసెడి యాతిథ్యము గైకొని పావనమైన యా రాత్రి యచ్చటఁ బుచ్చెను. మఱునాటి యుదయమున నరశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణు లిరువురును లేచి, నిత్యకృత్యములు దీర్చికొని, యా వనమునందుండెడి మునులఁ జూచి, “మాకు సెలవిండు. మే మితరవనములకుఁ బోయెదము” అని యడుగఁగా, వనమునఁ బుణ్యకార్యములు సేయుచున్న మునులందఱు వారితోఁ దమ యాశ్రమమున రాక్షసులు చేసెడి యుపద్రవములఁ జెప్పఁబూని, “ఓ రాజపుత్రులారా! పలుతెఱఁగులగు రూపములు దాల్చినవారలయి, మనుష్యులను దినెడి రక్కసిమూకయును, రక్తముఁ గ్రోలెడి దుష్టమృగములును ఈ మహారణ్యమున నున్నవి. రాఘవా! మునులు మైలపడినప్పుడును, ఏమఱుపాటుతో నున్నప్పుడును వారి నీడ్చికొని తినుచున్నవి. ఇట్లు మమ్ము బాధించుచుండు వానిని వధింపుము. ఇది యిక్కడిఋషులు పండ్లుకోసికొని వచ్చెడు మార్గము. ఈ దారినిబోయి యెవ్వరికిఁ జొఱ నలవికాని వనముఁ జొచ్చుట మంచిది” ఇట్లని చేతులు జోడించి చెప్పి, దీవనలు సల్పినవార

లైరి. అంత రాముఁడు వారిదీవనలఁ గైకొని, సీతాలక్ష్మణుల వెంటఁ దీసికొని, సూర్యుఁడు మేఘమండలమును జొచ్చినచందమున దండకారణ్యమును బ్రవేశించెను.

శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణమున నయోధ్యాకాండము సమాప్తము.

శ్లో. కాండం ద్వితీయం శృణ్వాన్ యః ప్రోక్తేన నియమేనతు,
సోఽగ్నిసాయుజ్య మాప్నోతి పఠనాద్వాపి శాస్త్రతః.

స్కాందపురాణము. 147-వ అధ్యాయము

తా. ఎవఁడు రామాయణమున రెండవదగు అయోధ్యాకాండమును శాస్త్రోక్త నియమముతోఁ బఠించుచున్నాఁడో, లేక వినుచున్నాఁడో, వాఁ డగ్ని లోకమును బొందును.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.—1951

వచనగ్రంథములు

వచనగ్రంథములు.	రూ.	అ.
ఆంధ్రవచనభాగవతము, ద్వాదశ స్కంధములు, ఒకేసంపుటము	9	0
డిటో మూడుసంపుటములు	10	8
ఆంధ్రవచనభారతము:—		
,, ఆదిసభాపర్వములు	5	0
,, ఆరణ్యపర్వము	5	0
,, విరాటోద్యోగపర్వములు	5	8
,, భీష్మద్రోణపర్వములు	7	8
,, కర్ణశల్యసౌప్తికస్త్రీపర్వములు	5	8
,, శాంతిపర్వము	7	8
,, అనుశాసనికము మొదలు స్వర్గారోహణ పర్వము వరకు గలసంపుటము	7	8
ఆంధ్రవచనవాల్మీకిరామాయణము, బాలకాండము	2	8
అయోధ్యాకాండము	5	0
తక్కిన కాండలు	అచ్చు	
పంచతంత్రహితోపదేశ కథామంజరి	1	12
ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్ర సంగ్రహము	3	0
న్యాయవిచారణ, (ప్రహసనము)	0	12
శ్రీ తిలకుగారి సెక్యూరిటీకేసు ఉపన్యాసములు	0	14
భారతరమణీమణులు, 1 భాగము	1	4
డిటో 2 భాగము	0	10
డిటో 3 భాగము	0	8
యజుర్వేదకథాసంగ్రహము	0	10
నీతిచంద్రిక, శ్రీ చిన్నయసూరి,	0	10
,, టీకతో	1	4

ప్రతి 1-కి	రూ.	అ.
పంచతంత్రము, వచనము	0	12
సంగ్రహరామాయణము	1	8
పతివ్రతలచరిత్రలు	3	0
భోజునికథలు	0	12
భోజకాళిదాసకథలు, I-భాగము	1	0
II-భాగము	1	0
తెనాలిరామలింగనికథలు, జీవితము	0	8
డిటో A. S. P. అయ్యరు	0	8
సంస్కృతనాటకకథలు	2	0
రాజశేఖరుడు, గోపాలుడు	0	12
చార్ దర్వేషుకథలు	1	0
తాతాచార్యులకథలు	0	8
బేతాళునికథలు	0	12
పరమానందశిష్యులకథలు	0	4
నలుగురుమంత్రులకథలు	0	8
అయిదుగురుదొంగలకథలు	0	8
పురాణగాథలు I	1	0
,, II	1	0
బాజీరాయనిచరిత్ర	1	4
రఘువంశకథ	0	8
విక్రమార్కచరిత్ర, శ్రీ భా. రామమూర్తిశాస్త్రి	1	8
ఈసపునీతికథలు, 1-వ భాగము	0	8
డిటో 2-వ భాగము	0	12
పంజాబు అల్లరి, శ్రీ మాలవ్యా	0	8
మర్యాదరామన్నకథలు	0	3
మైరావణచరిత్ర, చక్కనిబొమ్మ	0	2
అనంతసాగరము, బుక్కరాయసముద్ర చరిత్రము	0	12
ద్వాదశోపనిషత్తులు తెలుగువచనము	5	0

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్
292, ఎస్ప్లనేడ్, చెన్నపురి. 1.

www.mohanpublications.com

మోహన్ పబ్లికేషన్స్‌లో లభించు
పుస్తకముల పట్టిక
(Book List)

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆయుర్వేద, మంత్రశాస్త్రాది
అనేక విషయాలు తెలుసుకోండి...

ఫేస్‌బుక్ **మోహన్ పబ్లికేషన్స్** పేజ్ లైక్ చేయండి.

Like us to follow :
MOHAN PUBLICATIONS
Rajamahendravaram

0883 - 246 2565
903 246 2565

MOHAN PUBLICATIONS

మోహన్ పబ్లికేషన్స్

అజంతా హోటల్ ఎదుట, కోటగుమ్మం, రాజమహేంద్రవరం - 533101.

WWW.MOHANPUBLICATIONS.COM

మావద్ద లభించు గ్రంథములు

1. వ్రతకథలు - పూజలు

1.	శ్రీ వినాయక వ్రతం	వెల రూ.10-00
2.	శ్రీ విఘ్నేశ్వరపూజా-పుణ్యాహవాచనం	30-00
3.	శ్రీ విఘ్నేశ్వరపూజ (కాణిపాకక్షేత్రమాహాత్మ్యంతో)	10-00
4.	సంకష్టహరచతుర్థి శ్రీమహాగణపతి వ్రతం	30-00
5.	వరలక్ష్మీ వ్రతం	10-00
6.	కేదారేశ్వర వ్రతం	10-00
7.	త్రినాధ వ్రతం(కలర్)	10-00
8.	త్రినాధవ్రతం(సాదా)	5-00
9.	క్షీరాబ్ది వ్రతం	12-00
10.	మంగళ గౌరీవ్రతం	10-00
11.	వైభవలక్ష్మీ వ్రతం ఫోటో యంత్రంతో	25-00
12.	శ్రీలక్ష్మీ కుబేర వ్రతం (ఫోటో యంత్రంతో)	25-00
13.	కనకమహాలక్ష్మీ వ్రతం (కామేశ్వరీపాటతో)	25-00
14.	సంతోషీమాతా వ్రతం	25-00
15.	ఏడు శనివారాల వ్రతం	25-00
16.	సత్యనారాయణవ్రతం	25-00
17.	శ్రీ సువర్చలాహనుమద్దీక్ష	30-00
18.	శివదీక్ష	10-00
19.	కాత్యాయనీ వ్రతం	20-00
20.	సౌభాగ్య గౌరీవ్రతం	20-00
21.	తిరుప్పావై (ధనుర్మాసవ్రతం)	36-00
22.	స్త్రీల వ్రతకథలు	36-00
23.	స్త్రీలవ్రతకథలుస్థూలాక్షరి (నేదునూరిగంగాధరరావుగారి)	54-00
24.	పెళ్ళి పాటలు - స్త్రీలపాటలు (కామేశ్వరిపాటతో)	36-00
25.	సర్వదేవతా పూజావిధానం	25-00
26.	ఆరువ్రతాలు	30-00
27.	రాహుకాలంలోదుర్గాదేవీపూజా	10-00

ఈ ధరలు నికరముకాదు, ఎప్పటికప్పుడు మారుచుండవచ్చును.

28.	తులసి నిత్యపూజ, తులసీఉపయోగాలు	10-00
29.	శ్రీ చక్ర రహస్య విజ్ఞానమ్	36-00
30.	శ్రీచక్ర పూజావిధానం(పెద్దది)	36-00
31.	లక్ష్మీ - గౌరీ నిత్యపూజ	10-00
32.	శ్రీ సరస్వతీ నిత్యపూజ	10-00
33.	శ్రీ దుర్గానిత్యపూజ	10-00
34.	కాలభైరవ నిత్యపూజ	10-00
35.	శివపూజ	10-00
36.	వీరభద్ర పూజ	10-00
37.	ఆంజనేయ నిత్యపూజ	10-00
38.	నాగేంద్ర స్వామి పూజ	10-00
39.	సుబ్రహ్మణ్య నిత్యపూజ	10-00
40.	రామదేవుని కథ	10-00
41.	శివదేవుని కథ	10-00
42.	లక్ష్మీనరసింహపూజ	10-00
43.	వేంకటేశ్వరపూజ	10-00
44.	బ్రహ్మంగారి నిత్యపూజ	10-00
45.	సూర్య నిత్యపూజ	10-00
46.	నవగ్రహ నిత్యపూజ	10-00
47.	రుక్మిణీ కల్యాణం	25-00
48.	ఉమామహేశ్వర వ్రతం	36-00
49.	శ్రీ కామేశ్వరీ వ్రతం	36-00
50.	16 సోమవారముల వ్రతము	25-00
51.	పార్వతీకల్యాణం	25-00
52.	సహస్రకమలవర్తి వ్రతము	25-00
53.	పంచముఖ ఆంజనేయ పూజావిధానము	36-00
54.	అష్టనాగపూజ	36-00
55.	పూజలు ఎందుకుచేయాలి ?	36-00
56.	ఏ దేవునికి ఏపుష్పాలతో పూజించాలి?	36-00
57.	ఏ దేవునికి ఏప్రసాదం నైవేద్యం పెట్టాలి?	36-00
58.	ఏదేవునికి ఏవిధముగాదీపారాధనచెయ్యాలి?	36-00
59.	ఏదేవునికి ఎన్ని ప్రదక్షిణలుచేయాలి ?	36-00
60.	హనుమద్ వ్రతం	36-00
61.	పంచాయతన పూజ	63-00
62.	28 వ్రతములు	120-00

63.	కలశపూజలు (9ఒకేసారి)	150-00
64.	కలశపూజలు (విడివిడిగా) (ప్రింటులో)	....
65.	హ్రీంకార మహాయజ్ఞం (ప్రింటులో)	....
66.	గోమాత	40-00

2. స్తోత్రాలు-సుప్రభాతములు సహస్రనామములు

1.	శ్రీ లలితా విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రాలు పురాణపండ రాధాకృష్ణమూర్తిగారి సంకలనం	45-00
2.	లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రములు (హిందీ) ,,	50-00
3.	లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రములు (ఇంగ్లీషు) ,,	50-00
4.	స్థూలాక్షరిలలితావిష్ణుసహస్రనామస్తోత్రములు(పత్రికసైజ్)	99-00
5.	లలితావిష్ణు (కేస్ బైండ్) 1/8 డెమ్మి	63-00
6.	స్థూలాక్షరీ లలితావిష్ణు (క్రౌన్‌సైజు)కేస్‌బైండ్	108-00
7.	సర్వదేవతా స్తోత్రమంజరి	120-00
8.	సకలదేవతా అష్టోత్తరశతనామావళిః (63)	24-00
9.	విష్ణుసహస్రనామస్తోత్రమ్ (క్రౌన్)	25-00
10.	లలితా సహస్రనామ స్తోత్రమ్ (క్రౌన్)	36-00
11.	లలితా సహస్రనామములు	24-00
12.	లక్ష్మీ సహస్రనామములు	24-00
13.	దుర్గా సహస్రనామములు	24-00
14.	ఆంజనేయ సహస్రనామములు	24-00
15.	శివ సహస్రనామములు	24-00
16.	విష్ణు సహస్రనామములు	24-00
17.	గణపతి సహస్రనామములు	24-00
18.	సుబ్రహ్మణ్య సహస్రనామములు	24-00
19.	గాయత్రి సహస్రనామములు	24-00
20.	లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రాలు	24-00
21.	శ్రీరామా సహస్రనామములు	24-00
22.	సరస్వతి సహస్రనామములు	24-00
23.	సూర్యసహస్రనామములు & ఆదిత్యహృదయం	24-00
24.	శ్రీవేంకటేశ్వరసహస్రనామములు	24-00
25.	మణిద్వీపవర్ణన (పెద్దది)	24-00
26.	సంధ్యావందనం	24-00
27.	మంత్రపుష్పమ్	....
28.	త్రిభాషా హనుమాన్‌చాలీసా	15-00
29.	హనుమాన్ చాలీసా	10-00

30.	మణిద్వీపవర్ణన (పాకెట్)	10-00
31.	ఆరు చాలీసాలు	10-00
32.	శివారాధన (శివస్తోత్రాలు)	10-00
33.	వేంకటేశ్వర సుప్రభాతం (పాకెట్)	10-00
34.	ఆరుదండకాలు	5-00
35.	వేంకటేశ్వర గోవిందనామములు	5-00
36.	అష్టలక్ష్మీ స్తోత్రమ్ కనకధారాస్తోత్రమ్	10-00
37.	దేవీఖడ్గమాలాస్తోత్రమ్ (మహిషాసురమర్దనీస్తోత్రంతో)	10-00
38.	సుందరకాండ (పాకెట్)	10-00
39.	భగవద్గీత మూలం	27-00
40.	రామరక్షాస్తోత్రమ్	15-00
41.	స్తోత్ర రత్నావళి	36-00
42.	పురాణపండ లలితా-విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రమ్(మినీ)	10-00
43.	పురాణపండ లలితాసహస్రనామస్తోత్రమ్(మినీ)	10-00
44.	పురాణపండ విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రమ్	10-00
45.	పురాణపండ ఆదిత్య హృదయం	10-00
46.	మంత్రపుష్పం (మినీ)	10-00
47.	శివానందలహరి-సౌందర్యలహరి	36-00
48.	కుజదోషం	10-00
49.	కాలసర్ప దోషం	10-00
50.	మీ అప్పులు తీరాలా?	10-00
51.	దృష్టిదోషాలు నివారణ	10-00
52.	పంచసూక్తములు	10-00
53.	సంధ్యావందనం	10-00
54.	రుద్రనమకమ్-చమకమ్	10-00
55.	గాయత్రీమంత్రాలు	10-00
56.	హయగ్రీవ స్తోత్రమాల	10-00
57.	దక్షిణామూర్తి స్తోత్రమాల	10-00
58.	ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగాలు - పంచారామాలతో	10-00
59.	శ్రీసూక్తం పురుష సూక్తం	10-00
60.	నవగ్రహస్తోత్రమాల	36-00
61.	మహాన్యాసమ్	36-00
62.	సుందరకాండ గానామృతం	36-00
63.	గోమాతపూజావిధానము	10-00
64.	ఆనందసిద్ధి - 1 శ్రీదేవీ స్తోత్రమాల	108-00

65.	ఆనందసిద్ధి - 2 ఏ సమస్యకు ఏ స్తోత్రమ్ పారాయణచేయాలి	108-00
66.	ఆనందసిద్ధి-3 మానసదేవీ స్తోత్రమాల	108-00
67.	శ్రీ కాలభైరవ రక్షా కవచమ్	63-00
68.	అర్చన	40-00
69.	నిత్యదేవతార్చన	40-00
70.	సర్వదేవతా స్తోత్ర నిధి	99-00
71.	శ్రీచక్ర నవవరణార్చన	63-00
72.	చండీ సప్తశతి పారాయణ క్రమం	99-00
73.	శ్రీదేవి స్తోత్ర రత్నావళి 32 దేవి స్తోత్రాలకు తాత్పర్యంతో	99-00
74.	వనదుర్గా మంత్రానుష్ఠాన క్రమమ్	63-00
75.	శ్రీ కాలభైరవ వ్రతము	63-00

3. శ్రీ సాయి దత్త గ్రంథములు

1.	శ్రీ సాయిబాబా సచ్ఛరిత్ర	120-00
2.	సంపూర్ణ శ్రీ గురు చరిత్ర	120-00
3.	శ్రీ సాయిఆరాధన-షిర్డివైభవం	120-00
4.	శ్రీ సాయిబాబా జీవిత చరిత్ర (క్రౌన్)	63-00
5.	శ్రీ గురుచరిత్ర (క్రౌన్)	63-00
6.	నవనాధ చరిత్ర	99-00
7.	శ్రీసాయిచరిత్ర (బైండు) ప్రయాణపుపారాయణగ్రంథం	63-00
8.	శ్రీగురుచరిత్ర (బైండు) ప్రయాణపుపారాయణగ్రంథం	63-00
9.	సత్యదత్తవ్రతం దత్తాత్రేయపూజాకల్పం,సహస్రంతో	30-00
10.	అనఘాదేవీ వ్రతం	30-00
11.	భక్తుల ప్రశ్నలకు బాబా జవాబులు	30-00
12.	శ్రీ సాయిపూజాకల్పం (సహస్రంతో)	25-00
13.	శ్రీ సాయిభజనమాల	20-00
14.	శ్రీ సాయి భజన్స్	20-00
15.	శ్రీ సాయిభక్తి గీతాలు	20-00
16.	శిరిడిహారతులు (భావంతో)	20-00
17.	"శ్రీసాయి"కోటి	27-00
18.	"శ్రీసాయిరామ్"కోటి	20-00
19.	శ్రీ సాయినాథ స్తోత్రమంజరి	10-00
20.	శ్రీ సాయివేయినామాలు	8-00
21.	శ్రీ సాయి హారతులు (పాకెట్)	15-00
22.	శ్రీ సాయి స్తవనమంజరి	10-00
23.	హిందీ శ్రీ సాయి హారతులు	15-00

24.	శని సింగణాపూర్ క్షేత్రమాహాత్మ్యం	63-00
25.	ఇంగ్లీషు శ్రీ సాయిహారతులు	15-00
26.	షిరిడి దర్శనం-శ్రీసాయి వైభవం	99-00
27.	సాయిసత్యవ్రతం	30-00
28.	సాయి అనుగ్రహమ్	120-00
29.	నవగురువారాల వ్రతకల్పము	15-00
30.	శ్రీదత్తలీలామృతము	99-00
31.	హృదయంలో సాయి	15-00
32.	శ్రీషిరిడీసాయి లీలామృతం(శ్రీసచ్ఛరిత్ర)	120-00
33.	గజాననమహరాజ్ చరిత్ర	99-00

4. జ్యోతిషాలు

1.	'కాలచక్రం' గంటలపంచాంగం (గార్గేయ)	72-00
2.	గ్రహభూమి పంచాంగము (గార్గేయ)	108.00
3.	ఆనందసిద్ధి పంచాంగం (వై.వి.శాస్త్రి)	63.00
4.	ములుగు వారి రాశిఫలితాలు (12రాశులువారికి)	50.00
5.	ములుగు వారి రాశిఫలితాలు విడివిడిగాఒక్కొక్కటి	12.00
6.	కాలచక్రంజ్యోతిషక్యాలండర్	25.00
7.	గ్రహబలం క్యాలండర్ (శ్రీనివాసగార్గేయ-భక్తిటివి)	25.00
8.	శుభమస్తు (పిడపర్తి) క్యాలండర్	25.00
9.	సాదా క్యాలండర్	5.00
10.	పాకెట్ క్యాలండర్	15.00
11.	తాజకనీలకంఠీయమ్	100-00
12.	కేరళ జ్యోతిష రహస్యాలు	180-00
13.	జ్యోతిష బ్రహ్మ రహస్యాలు	180-00
14.	మానసాగరి జాతకపద్ధతి	180-00
15.	వరాహమిహిర జాతకపద్ధతి	180-00
16.	వధూవర వివాహమైత్రిద్వాదశకూటములు	99-00
17.	సింపుల్ రెమిడీస్	180-00
18.	శంభు హోరప్రకాశిక	250-00
19.	పూర్వ పరాశరి	100-00
20.	పరాశర జ్యోతిషవిజ్ఞాన సర్వస్వం	200-00
21.	ప్రశ్న సింధు	99-00
22.	నక్షత్ర విశేష ఫలితాలు	63-00
23.	సూర్యసిద్ధాంతపంచాంగగణితంచేయడంఎలా?	180-00
24.	దృక్సిద్ధాంతపంచాంగగణితం చేయడంఎలా?	180-00

25.	ఆయుర్దాయ నిర్ణయం	63-00
26.	జాతక గణిత ప్రవేశిక	63-00
27.	జ్యోతిషమర్మబోధిని	63-00
28.	జ్యోతిష ప్రశ్నోత్తరమాల	63-00
29.	ముహూర్తం నిర్ణయించడంఎలా?	63-00
30.	జాతక మకరందం	63-00
31.	జ్యోతిష సరస్వతి	63-00
32.	మీజననకాల విశేషాలు	63-00
33.	ముహూర్త విజ్ఞాన భాస్కరం	63-00
34.	జ్యోతిష స్వయంబోధిని	63-00
35.	శుభముహూర్త శిరోమణి	63-00
36.	నక్షత్ర ఫలమంజరి	36-00
37.	పంచాంగం చూసే విధానం	36-00
38.	సర్వార్థ జ్యోతిషం	36-00
39.	ప్రాథమిక జ్యోతిషం	36-00
40.	నవరత్నములు శుభయోగములు	36-00
41.	శుభశకునాలు	30-00
42.	హస్తరేఖాఫలితాలు	36-00
43.	సంఖ్యల్లో భవిష్యత్	36-00
44.	ముహూర్త దీపిక	99-00
45.	పుట్టుమచ్చలు ఫలితాలు	30-00
46.	కలలు ఫలితాలు	30-00
47.	జాతక చక్రం వేయడం ఎలా?	36-00
48.	మానసాగరి (ప్రాచీనజ్యోతిషగ్రంథం) -పుచ్చాశ్రీనివాసరావు	250-00
49.	జ్యోతిషశాస్త్ర చిట్కాలు	120-00
50.	గుప్తా శతాబ్ది పంచాంగం (1940-2050)	999-00
51.	ప్రశ్నచండేశ్వరమ్	63-00
52.	ద్వాదశభావ ఫలచంద్రిక	250-00
53.	జ్యోతిష శతయోగరత్నావళి (నూరుయోగాలఫలితాలు)	120-00
54.	అంగసాముద్రికం	36-00
55.	హస్త సాముద్రికం	63-00
56.	లాల్ కితాబ్	99-00
57.	శకునశాస్త్రం	63-00
58.	ఆధునికప్రశ్నశాస్త్రం	120-00
59.	పరాశరజ్యోతిష ప్రశ్నజ్యోతిషం	180-00

60.	అష్టకవర్గు (కొండపల్లి)	63-00
61.	బృహత్‌జాతకం (ప్రాచీనప్రతికిపునర్ముద్రణ)	250-00
62.	లగ్నరత్నాకరం	63-00
63.	షట్పంచాశిక	120-00
64.	40 రోజుల్లో జ్యోతిషంనేర్చుకొనండి	270-00
65.	40 రోజుల్లో సాముద్రికంనేర్చుకొనండి	180-00
66.	40 రోజుల్లో సంఖ్యాశాస్త్రం	180-00
67.	40 రోజుల్లో నక్షత్ర (నాడీ) ఫలితములు	270-00
68.	40 రోజుల్లో వైద్యజ్యోతిషం నేర్చుకోండి	250-00
69.	మీ పుట్టినతేదీ అద్భుతరహస్యాలు (సాయిగణపతిరెడ్డి)	270-00
70.	కె.పి.జ్యోతిషం (పరిచయం)	63-00
71.	ముహూర్తచింతామణి	99-00
72.	సూర్యచంద్ర గ్రహణములు	63-00
73.	ప్రసిద్ధవ్యక్తుల జాతకాలు (వేరేకొండప్ప)	180-00
74.	అదృష్టరెమెడీస్	144-00
75.	గ్రహసంచార ఫలనిర్ణయదీపిక	63-00
76.	జ్యోతిష రెమిడీస్	300-00
77.	జాతకమార్తాండం పాతప్రతికి యథాతథం (కొండపల్లి)	250-00
78.	జ్యోతిషవిద్యాప్రకాశిక పాతప్రతికి యథాతథం (కొండపల్లి)	250-00
79.	నాడీజ్యోతిషం	63-00
80.	నక్షత్రపారిజాతం (గోరసవీరభద్రాచార్య)	63-00
81.	లగ్నపారిజాతం (గోరసవీరభద్రాచార్య)	63-00
82.	గౌతమసంహిత	63-00
83.	హోరరత్నమాల	63-00
84.	జాతకఫల మణిమంజరి	200-00
85.	పుష్కర పంచాంగం (2013-14నుండి 2024-25)	560-00
86.	దశాభుక్తిఫల నిర్ణయం	250-00
87.	వింత జోష్యములు	63-00
88.	షోడశవర్గులు	200-00
89.	రవిగ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
90.	చంద్ర గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
91.	కుజ గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
92.	బుధ గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
93.	గురు గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
94.	శుక్ర గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00

95. శని గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
96. రాహు & కేతు గ్రహముల సమస్త ప్రభావములు	99-00
97. ఆధునిక గ్రహములు-ఉపగ్రహములు సమస్త ప్రభావములు	99-00
98. ముహూర్తమార్తాండం	63-00
99. లఘుజాతకం	63-00
100. జాతకాలంకారము	63-00
101. మేషలగ్న ఫలితములు	99-00
102. వృషభ లగ్న ఫలితములు	99-00
103. మిధున లగ్న ఫలితములు	99-00
104. కర్కాటక లగ్న ఫలితములు	99-00
105. సింహలగ్న ఫలితములు	99-00
106. కన్యలగ్న ఫలితములు	99-00
107. తుల లగ్న ఫలితములు	99-00
108. వృశ్చిక లగ్న ఫలితములు	99-00
109. ధనుస్సు లగ్న ఫలితములు	99-00
110. మకర లగ్న ఫలితములు	99-00
111. కుంభ లగ్న ఫలితములు	99-00
112. మీన లగ్న ఫలితములు	99-00
113. నారద సంహిత	200-00
114. పంచాంగపీఠికలేఖికాగణితం	250-00
115. తారాబలం - చంద్రబలం (వేరే కొండప్ప)	99-00
116. సులభలగ్న సాధన (చిత్రాలగురుమూర్తిగుప్తా)	200-00
117. రాహు కేతువుల యోగము	99-00
118. ఛాయాగ్రహములు	99-00
119. జ్యోతిషవిజ్ఞాన దీపిక	63-00

బి.వి.రామన్ గారి గ్రంథములు

120. జ్యోతిష విద్యారంభం	50-00
121 గ్రహభావ బలములు	50-00
122. కాలచక్రదశ	50-00
123. అనుభవ ప్రశ్నాజ్యోతిషం	50-00
124. జ్యోతిషశాస్త్రంలో వాతావరణ భూకంపాలు	50-00
125. పురోగామి జాతకం	50-00
126. భావార్ధరత్నాకరం	75-00
127. భారతీయజ్యోతిష సర్వస్వం	75-00
128. అష్టకవర్గ పద్ధతిః	75-00

129.	జ్యోతిషశాస్త్రంలో సందేహాలు,సమాధానాలు	75-00
130.	ప్రశ్నతంత్ర	75-00
131.	ముహూర్తం	75-00
132.	విశిష్ట జాతకములు	125-00
133.	భారతీయఫలితజ్యోతిషం	125-00
134.	300 ముఖ్యమైన యోగములు	125-00
135.	జాతకంపరిశీలించడంఎలా ?	300-00

రాష్ట్రపతి అవార్డుగ్రహీత, మహామహోపాధ్యాయ, వాచస్పతి
శ్రీ మధురకృష్ణమూర్తిగారి గ్రంథములు

136.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-1	200-00
137.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-2	200-00
138.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-3	200-00
139.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-4	200-00
140.	భావార్థరత్నాకరము	100-00
141.	ముహూర్త చింతామణి	100-00
142.	ముహుర్త చింతామణి-పార్టు2	200-00
143.	స్వప్న శాస్త్రము	36-00
144.	శతయోగమంజరి	50-00
145.	వ్రతనిర్ణయకల్పవల్లి	250-00
146.	దైవజ్ఞవల్లభం	75-00
147.	వసంతరాజశకునమ్ (బృహత్శకునశాస్త్రం)	250-00
148.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-1	100-00
149.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-2	200-00
150.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-3	100-00
151.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-4	200-00
152.	అనుభవసులభవాస్తు - 1	50-00
153.	అనుభవసులభవాస్తు - 2	100-00
154.	పంచాంగ వివేకము	99-00
155.	వశిష్ఠ సంహిత	360-00
156.	పంచపక్షి శాస్త్రం (కేస్బైండ్)	200-00

5. వాస్తులు

1.	40 రోజుల్లో "వాస్తువిద్య" నేర్చుకొనండి	180-00
2.	వాస్తుశాస్త్ర రహస్యములు	200-00
3.	వాస్తునుబట్టి మీ ఇల్లు	63-00
4.	మీరూ మీ వాస్తు	63-00

5.	గృహవాస్తు చిట్కాలు	63-00
6.	వాస్తు పూజ	63-00
7.	వాస్తు సూత్రములు	63-00
8.	వాస్తుశాస్త్ర రహస్యాలు	63-00
9.	గృహవాస్తు వర్గులు	99-00
10.	విశ్వకర్మవాస్తు శాస్త్రరీత్యా మీ ఇంటి ప్లానులు	63-00
11.	విశ్వకర్మ వాస్తుశాస్త్రరీత్యా మీఇండ్లఆయములు	99-00
12.	విశ్వకర్మ వాస్తు శాస్త్రం(చిత్రాలగురుమూర్తిగుప్తా)	180-00
13.	ఆధునిక గృహవాస్తు	99-00
14.	శుభవాస్తు	270-00
15.	వాస్తుయంత్ర రత్నావళి	120-00
16.	వాస్తుశాస్త్రం	120-00
17.	హౌస్ ప్లాన్స్	63-00
18.	గృహనిర్మాణ వాస్తు	63-00
19.	వాస్తు రెమెడీస్	63-00
20.	గృహవాస్తు దర్పణం	63-00
21.	జ్యోతిష-గృహవాస్తుచంద్రిక	200-00
22.	వాస్తురత్నాకరం (కొండపల్లి)	63-00
23.	వాస్తుశిరోమణి ,,	120-00
24.	వాస్తుసంగ్రహమ్ ,,	63-00
25.	పంచవాస్తు పారిజాతం ,,	120-00
26.	వాస్తుడిండిమమ్ ,,	63-00
27.	వాస్తుదుందిభి ,,	120-00
28.	విశ్వకర్మవాస్తుప్రకాశిక (కేస్‌బైండ్)	250-00
29.	కృష్ణవాస్తుశాస్త్రము	63-00
30.	జలవాస్తు,శల్యవాస్తు (దంతూరిపండరీనాథ్)	99-00
31.	మయవాస్తు (గోరసవీరభద్రాచార్య)	120-00
32.	వాస్తు జ్యోతి	63-00
33.	మన ఇల్లు-మనవాస్తు	99-00
34.	వాస్తవ వాస్తుపూజావిధానము	108-00
35.	వాస్తు దర్పణం	120-00

6. మంత్రశాస్త్రాలు

1.	మంత్రసాధన	63-00
2.	తంత్రజాలం	63-00
3.	మంత్రశక్తి	63-00

4.	దత్తాత్రేయ తంత్రవిద్య	63-00
5.	దత్తాత్రేయ మూలికాతంత్రమ్	63-00
6.	తాంత్రిక పంచాంగం	63-00
7.	యక్షిణీ తంత్రం	63-00
8.	మంత్రానుష్ఠాన చంద్రిక	63-00
9.	సర్వదేవతా మంత్రకవచములు	63-00
10.	మంత్రాక్షరాలరహస్యం (బీజాక్షరనిఘంటువు)	63-00
11.	సర్వదేవతా మంత్రరత్నావళి	63-00
12.	సదాచార దీపిక	63-00
13.	యోగినీ-వామకేశ్వరతంత్రం	63-00
14.	ప్రపంచసారతంత్రం	63-00
15.	బదనిక తంత్రమ్	63-00
16.	ఉచ్ఛిష్ట గణపతి తంత్రమ్	63-00
17.	గుప్త సాధన తంత్రం	63-00
18.	గంధర్వ తంత్రమ్	63-00
19.	సౌందర్యలహరి (మంత్రయంత్రరత్నావళి)	63-00
20.	యంత్ర మంత్ర తంత్ర	63-00
21.	పాశుపత తంత్రం	99-00
22.	పంచదశ మహాఖడ్గ తంత్రం	99-00
23.	రుద్రాష్టాధ్యాయః	99-00
24.	మంత్రసిద్ధి	120-00
25.	పరశురామతంత్రమ్	108-00
26.	శ్రీలలితావిలోమ పంచదశీ	108-00
27.	శ్రీ గురు తంత్రం	108-00
28.	గాయత్రీ తంత్రమ్	108-00
29.	మహాశక్తి మంత్ర తంత్ర రహస్యాలు	150-00
30.	శ్రీ దుర్గ తంత్రమ్	200-00
31.	మహామృత్యుంజయఅమృతపాశుపతమ్	200-00
32.	సర్ప (నాగ)తంత్రం	250-00
33.	హవన తంత్రం	250-00
34.	షోడశనిత్యతంత్రం	250-00
35.	శాక్తేయతంత్రం	250-00
36.	రుద్రయామళతంత్రం	250-00
37.	లక్ష్మీప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
38.	హిరణ్యశూలినీ తంత్రమ్	250-00

39.	మాయాప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
40.	శ్రీ విశ్వరూప ప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
41.	స్వర్ణాకర్షణభైరవతంత్రం	250-00
42.	కాశీవిశాలాక్షి తంత్రం	250-00
43.	శాంతితంత్రమ్	250-00
44.	యంత్రసిద్ధి	360-00
45.	శ్రీ లక్ష్మీతంత్రమ్	360-00
46.	మంత్రమహోదధి (స్త్రీదేవతాఃకల్పమ్)	360-00
47.	మంత్రమహోదధి (పురుషదేవతాఃకల్పమ్)	360-00
48.	మంత్రశాస్త్రం (గ్రంథము)	360-00
49.	ప్రత్యంగిరాకృత్యాతంత్రం	360-00
50.	కామధేనువు తంత్రం	360-00
51.	శూలినీదుర్గాతంత్రం	360-00
52.	శ్రీవిద్య రహస్యం	290-00
53.	కులార్ణవ తంత్రమ్	150-00
54.	ఆచార్య సిద్ధ నాగార్జునతంత్రం (ఒరిజనల్)	390-00
55.	సిద్ధమూలిక రహస్యం (మంత్ర,యంత్రసహితం)	63-00

7. గ్రంథాలు - ఆరాధనలు

1.	భగవద్గీత శ్లోక తాత్పర్య సహితం	54-00
2.	భగవద్గీత (వచనం)	99-00
3.	భగవద్గీత శ్లోకతాత్పర్యం-కేసుబైండింగ్	72-00
2.	గణేశ ఆరాధన 1	99-00
3.	గణేశోపాసన 2	99-00
4.	నవగ్రహవైభవం	99-00
5.	నవగ్రహ రెమెడీస్	99-00
6.	నవగ్రహ వేదం	99-00
7.	శనిగ్రహారాధన	99-00
8.	ఆదిత్యారాధన	99-00
9.	సుబ్రహ్మణ్యారాధన	99-00
10.	శ్రీ శివ ఆరాధన	99-00
11.	లక్ష్మీ ఆరాధన	99-00
12.	హనుమదారాధన	99-00
13.	లలితారాధన	99-00
14.	శ్రీ చక్రారాధన	99-00
15.	గాయత్రీ ఆరాధన	99-00

16.	వీరభద్రారాధన	99-00
17.	కుజగ్రహారాధన	99-00
18.	భైరవారాధన	99-00
19.	దైవారాధన	99-00
20.	గీతారాధన (భగవద్గీత శ్లోకతాత్పర్యసహిత)	99-00
21.	శ్రీవేంకటేశ్వరాధన	99-00
22.	హయగ్రీవారాధన	99-00
23.	లక్ష్మీనరసింహారాధన	99-00
24.	శ్రీ బాలాత్రిపురసుందరీ స్తోత్ర కదంబం	99-00
25.	దేవీ లీలామృతం	99-00
26.	పురాణపండ సుందరకాండ వచనం	99-00
27.	పురాణపండ రామాయణం	99-00
28.	పురాణపండ భారతం	99-00
29.	పురాణపండ భాగవతం	99-00
30.	(సూరి) వాల్మీకి రామాయణం	99-00
31.	కాలసర్ప యోగం	99-00
32.	నిత్య జీవితములో రుద్రాక్షలు	99-00
33.	నిత్య జీవితములో నవరత్నాలు	99-00
34.	వేదసూక్తములు	99-00
35.	వేమన పద్యసారామృతం	99-00
36.	పండగలు పర్వదినాలు	99-00
37.	సూక్తిరత్నాలు	99-00
38.	హనుమచ్చరిత్ర	99-00
39.	నవగ్రహ దర్శనమ్	99-00
40.	నిత్యజీవితంలో నవగ్రహాలు	99-00
41.	సాలగ్రామములు	99-00
42.	గురుశుక్ర ప్రభావము చంద్రకళానాడీ	99-00
43.	శనిగ్రహరెమిడీస్	99-00
44.	జాతకసుధాసారము-జాతకమోక్షప్రదాయిని	99-00
45.	వివాహజ్యోతిషమంజరి-మ్యారేజ్‌మ్యాచింగ్‌గైడ్ (సాయిగణపతిరెడ్డి)	99-00
46.	మీపుట్టినతేదీనిబట్టి మీజీవితరహస్యాలు (న్యూమరాలజీ లైఫ్‌గైడ్) ,,	99-00
47.	మీఅదృష్టానికి (పేరు) నేమ్‌కరక్షన్ ,,	99-00
48.	న్యూమరాలజీ రెమిడీస్	99-00
49.	మూకపంచశతీ	99-00
50.	శ్రీరామకర్ణామృతం	99-00

51.	రహస్యకుక్కుటశాస్త్రం	300-00
52.	ఉపాసన విధానం	99-00
53.	పంచమవేదం మహాభారతం	99-00
54.	దేవుళ్ళు డాట్ కామ్	99-00
55.	గణపతిభాష్యం	99-00
56.	యజుర్వేద ఉపనయనవివాహప్రయోగమంజరి	99-00
57.	నవయోగులు	99-00
58.	ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోనిదర్శించవలసిన ప్రముఖదర్గాలు	99-00
59.	సకలదేవతాఅష్టోత్తరాలు(పెద్దది)-(180అష్టోత్తరశతనామావళులతో)	99-00
60.	సకలదేవతా అష్టోత్తరశతనామావళులు (కేస్‌బైండింగ్)	216-00
61.	సకలదేవతా సహస్రనామములు	99-00
62.	ఆధ్యాత్మిక సూక్తి నిధి	99-00
63.	బ్రాహ్మణులు గోత్రాలు,ప్రవరలు	99-00
64.	సర్వదేవతాస్వరూపుడు శ్రీ వేంకటేశ్వరుడు	99-00
65.	శ్రీ లక్ష్మీసన్నిధి	99-00
66.	శ్రీలక్ష్మీ గణపతి హోమకల్పం	99-00
67.	మార్షల్‌ఆర్ట్స్ (కరాటే,కుంగ్‌ఫూనేర్చుకోండి)	99-00
68.	మ్యాజిక్‌గైడ్	99-00
69.	చదరంగం	99-00
70.	పంచముఖ హనుమత్ వైభవం	63-00
71.	గరుడపురాణం	40-00
72.	మాఘపురాణం	36-00
73.	శివపురాణం	36-00
74.	వైశాఖపురాణం	36-00
75.	కార్తీక పురాణం	36-00
76.	కార్తీక పురాణం (చిన్నది)	25-00
77.	సర్వకార్యసిద్ధికి రామాయణపారాయణ	63-00
78.	పెద్దబాలశిక్ష	50-00
79.	గాయత్రీ మహిమ	36-00
80.	వృక్షదేవతలు	63-00
81.	యాజుష స్మార్త సంస్కార చంద్రిక	200-00
82.	సనాతనవైదిక బ్రాహ్మణస్మార్తాగమకల్పమ్	150-00
83.	చతుర్వేదములు	120-00
84.	నవగ్రహారాధన	120-00
85.	తాళపత్ర సమాహార గోపురం	120-00
86.	మనుధర్మ శాస్త్రం (వచనంలో...) (కేస్‌బైండు)	250-00

87.	మానవధర్మములు		120-00
88.	వేదమంత్ర సంహిత		120-00
89.	సహస్రలింగార్చన		120-00
90.	శ్రీ శివగీత		120-00
91.	ద్వాదశఉపనిషత్తులు		120-00
92.	పురాణపండవారి సౌందర్యలహరి	(కేస్‌బైండ్)	250-00
	(శ్లోకతాత్పర్యసహిత విపులవ్యాఖ్యతో)	సాదా	120-00
93.	బృహత్ శివ స్తోత్ర రత్నాకరము		200-00
94.	బృహత్ దేవీ స్తోత్రరత్నాకరము		200-00
95.	బృహత్ విష్ణు స్తోత్రరత్నాకరము		200-00
96.	కేదారనాధ్ బదరీనాధ్ యాత్రాగైడు		63-00
97.	దక్షిణావృత శంఖములు		63-00
98.	108 దివ్యదేశాల విష్ణుక్షేత్రదర్శని		36-00
99.	ధర్మసింధువు(కేస్‌బైండింగ్)		270-00
100.	భారతీయ శైవక్షేత్రయాత్రాదర్శిని		99-00
101.	చిలుకూరి బాలాజీచరిత్ర		36-00
102.	భగవత్‌స్తుతి		63-00
103.	సూర్యోపాసన		36-00
104.	కాశీఖండం		250-00
105.	దేవీభాగవతం		360-00
106.	శ్రీ ఆంజనేయం		216-00
107.	ధర్మసందేహాలు		216-00
108.	ఆధ్యాత్మిక దైవిక వస్తువులు		250-00
109.	రామాయణం		600-00
110.	పోతన భాగవతం		900-00
111.	శివమంత్రములు		63-00

8. వైద్య గ్రంథాలు

1.	ఆహారం ఆరోగ్యం	36-00
2.	మూలికావైద్య చిట్కాలు	36-00
3.	ఆయుర్వేద వైద్య చిట్కాలు	30-00
4.	గృహవైద్య రహస్యాలు	36-00
5.	గృహవైద్యసారం	36-00
6.	హోమియోవైద్యం (ద్వాదశలవణచికిత్స)	63-00
7.	ప్రకృతివైద్యం	36-00
8.	ఆహారం-వైద్యం	99-00

9.	సంపూర్ణ ఆయుర్వేద-చిట్కా వైద్యం	99-00
10.	ఆయుర్వేదమ్	36-00
11.	ఆయుర్వేద మూలికావైద్యదీపిక	99-00
12.	దుంపకూరలు, ఆకుకూరలు, కాయగూరలు (వాడకం - ఉపయోగాలు)	99-00
13.	ఏకమూలికావైద్యం	99-00
14.	అష్టాంగ హృదయం (4భాగాలు)	1200-00
15.	రహస్యసిద్ధయోగవైద్యసారమ్	99-00
16.	ప్రాథమిక హోమియోవైద్యం	99-00
17.	ఒబెసిటి	99-00
18.	హెల్త్‌గైడ్	99-00
19.	ఆయుర్వేదం-జీవనవేదం	99-00
20.	ఫుడ్‌థెరపి	63-00
21.	న్యాచురల్‌థెరపి	99-00
22.	సంపూర్ణఆరోగ్యానికి 20ని॥	63-00
23.	కీళ్ళనొప్పులు మీ సమస్యలైతే...	99-00
24.	యోగామంత్ర	63-00
25.	యోగా మండే టు సండే	63-00
26.	హెర్బల్ మెడిసిన్-హెల్త్‌టుడే	99-00
27.	హెల్త్‌ఫైల్	108-00
28.	వస్తుగుణపాఠం	250-00
29.	రసాయన వాజీకరణ తంత్రం	150-00
30.	వస్తుగుణ మకరందం	400-00
31.	నాటువైద్యం -(కేస్‌బైండ్)	360-00
32.	నాటువైద్యం (చిన్నది)	99-00
33.	ప్రాణాయామము-యోగ	63-00

9. అయ్యప్ప - భవానీ రకాలు

1.	శ్రీ అయ్యప్ప లీలామృతం	30-00
2.	శ్రీ అయ్యప్ప భజనపాటలు	63-00
3.	శ్రీ అయ్యప్ప పూజాకల్పం	20-00
4.	శ్రీ అయ్యప్ప భక్తి గీతాలు	20-00
5.	హారతిగైకొనుమా	40-00
6.	శ్రీ అయ్యప్ప దీక్ష F	10-00
7.	శ్రీ అయ్యప్ప భజనమాల F	10-00
8.	శ్రీ అయ్యప్ప నిత్యపూజ P	10-00

9.	శ్రీ అయ్యప్ప నిత్యనియమావళి P	10-00
10.	భవానీదీక్ష (శ్రీ భవానీ లీలామృతం)	36-00
11.	దేవీలీలామృతం	99-00
12.	శ్రీ దేవీ పూజాకల్పం	20-00
13.	దేవీ భక్తిగీతాలు	20-00
14.	భవానీదీక్ష P	10-00
15.	దేవీ భక్తిమాల F	10-00
16.	శ్రీ అయ్యప్ప భజనావళి	120-00
17.	అయ్యప్పపూజావిధి (జేసుదాసుసాంగ్స్‌తో)	24-00

10. భజనలు - కీర్తనలు

1.	అన్నమయ్య కీర్తనలు	20-00
2.	శ్రీరామదాసు కీర్తనలు	20-00
3.	సర్వదేవతా మంగళహారతులు	20-00
4.	వసుంధర మంగళ హారతులు	25-00
5.	సౌభాగ్య దేవతా మంగళహారతులు	36-00
6.	సర్వదేవతా భజనలు	36-00
7.	చిట్టి పొట్టి పాటలు	10-00
8.	జాతీయ గీతాలు	10-00
9.	దేశభక్తి గీతాలు	36-00
10.	పండుగలు-పుణ్యక్షేత్రాలు భక్తిగీతాలు	36-00
11.	గొబ్బిళ్ళపాటలు,లాలిపాటలు,కోలాటపాటలు	36-00
12.	అన్నమయ్య సంకీర్తనలు	99-00
13.	పెళ్ళిపాటలు-స్త్రీలపాటలు	36-00
14.	భక్తానంద భజనకీర్తనలు(ఓల్డ్‌సినీస్టైల్)	36-00
15.	సర్వదేవతాభక్తిమణిమాల	36-00
16.	బతుకమ్మ ఉయ్యాల పాటలు	36-00
17.	అన్నమయ్య సంకీర్తనానిధి(1000కీర్తనలు)	270-00

11. హిట్స్ సాంగ్స్

1.	ఘంటసాల భక్తిగీతాలు-భగవద్గీత	36-00
2.	ఎస్.పి.బాలు భక్తిగీతాలు	36-00
3.	ఘంటసాల సుమధురగీతాలు	99-00
4.	పి. సుశీల సుమధురగీతాలు	99-00

5.	ఎస్.పి. బాలు సుమధురగీతాలు	99-00
6.	ఎస్.జానకి సుమధురగీతాలు	99-00
7.	వేటూరి సుందరరామమూర్తిహిట్స్	99-00
8.	సర్వదేవతా సినీభక్తిగీతాలు	99-00

12. స్త్రీలకు ఉపయుక్త పుస్తకములు

1.	శ్రీకాంతామణి వంటలు (వెజ్)	63-00
2.	శ్రీకాంతామణి వంటలు (నాన్‌వెజ్)	63-00
3.	శాకాహార వంటలు	30-00
4.	మాంసాహారవంటలు	30-00
5.	చిట్టిచిట్కాలు	30-00
6.	అందానికి చిట్కాలు	30-00
7.	పిల్లల పేర్లు (పెద్దది)	30-00
8.	పిల్లల పేర్లు (చిన్నది)	10-00
9.	లేటెస్ట్ ఎంబ్రాయిడరీ శాలీబోర్డర్స్	36-00
10.	లేటెస్ట్ ఎంబ్రాయిడరీ డిజైన్స్	36-00
11.	చిన్నారులకు చిరుతిళ్ళు	30-00
12.	పసందైన ఫాస్ట్‌ఫుడ్ వంటలు	30-00
13.	పలావ్‌లు, ఫ్రైడ్ రైస్‌లు, వెరైటీరైస్‌లు	30-00
14.	వేపుళ్ళు-ఇగుర్లు	30-00
15.	బ్రేక్‌ఫాస్ట్ వంటలు	30-00
16.	పండుగలలో చేసుకొనే పిండివంటలు	30-00
17.	మైక్రోవోవెన్ వంటలు	99-00
18.	సర్వదేవతాభక్తిమాల	36-00
19.	పిల్లలపేర్లు (బాబు)	36-00
20.	పిల్లలపేర్లు (పాప)	36-00
21.	మోడ్రన్ మెహంది (గోరింటాకు డిజైన్స్)	36-00
22.	మోడ్రన్ పిల్లలపేర్లు	99-00
23.	నోరూరించే నాన్‌వెజ్‌వంటలు	99-00
24.	మోడ్రన్ టైలరింగ్ (లేడీస్ & జంట్స్)	99-00

వివిధ రకాలు

ఎందరోమహానుభావులు	270-00
యోగాసనాలు	36-00
సూర్యనమస్కారములు	36-00
పొడుపు కథలు (చిన్నవి)	10-00

హిందీ-తెలుగు-స్వబోధిని	20-00
ఇంగ్లీషు-తెలుగు-స్వబోధిని	20-00
జనరల్ నాలెడ్జ్	20-00
నూరు ఎక్కాలు	10-00
1-100 టేబుల్ బుక్	10-00
1-100 టేబుల్‌బుక్ (క్రౌన్‌సైజు)	4-50
శ్రీరామకోటి	27-00
శ్రీశివకోటి	27-00
మేజిక్	30-00
అంకెలతో గారడీ	30-00
హృదయస్పందన (కవితలు)	30-00
వాత్స్యయన కామసూత్రాలు	36-00
ఎ.పి.టూరిస్ట్ గైడు	36-00
ఇంద్రజాల రహస్యాలు	30-00
మహేంద్రజాల రహస్యాలు	30-00
శరీరభాష (బాడీ లాంగ్వేజ్)	99-00
క్రియాయోగం	36-00
ఆనందంగా జీవిద్దాం	99-00
హరిశ్చంద్ర నాటకం	50-00
వాత్సాయనకామసూత్రాలు	99-00
పంచసాయకం	99-00
రతిరహస్యాలు	99-00
అనంగరంగం (కంభంపాటి స్వయంప్రకాష్)	99-00
శృంగారకేళి (కంభంపాటి స్వయంప్రకాష్)	99-00
గాయత్రీవిజ్ఞాన్	99-00
చింతామణి (నాటకం)	50-00
బాలనాగమ్మ	50-00
కాళహస్తి స్త్రీల వ్రతకథలు	36-00
కాళహస్తి రామాంజనేయ యుద్ధం(బదిరెడ్డి)	50-00
కాళహస్తి గోవింద నామాల భగవద్గీత	36-00
కాళహస్తి గృహవాస్తు చింతామణి	99-00
కాళహస్తి గృహవాస్తు మర్మాలు (బైండు)	63-00
రామరాయవాస్తుశాస్త్రం(ముద్రగడరామారావు)	90-00
ఎం.ఎస్.ఆర్.హనుమాన్‌చాలీసా	10-00
ఎం.ఎస్.ఆర్.సుందరకాండ	80-00
బ్రహ్మంగారిజీవితచరిత్ర (జవంగుల)	125-00
శ్రీ ఆదిశంకరాచార్య దివ్యచరితామృతం	40-00

కాశీరామేశ్వర మజిలీ కథలు		63-00
శ్రీలలితాసహస్రనామము(భాస్కరభాష్యం)		600-00
ప్రకృతిసిద్ధాంతములు-వేదవిజ్ఞానము-ఫలితజాతక సూత్రములు		595-00

ముదుండి విశ్వనాథరాజుగారి గ్రంథములు

విశ్వకర్మ ప్రకాశము		80-00
ప్రాచీనవాస్తుశాస్త్రాలు-ఆధునికవాస్తుపరిశీలన	,,	250-00
నారద సంహిత	,,	150-00
వాస్తురాజవల్లభము-మూలానువాదము	,,	60-00
మయమతము - వచనము	,,	80-00
బృహత్సంహిత - వచనము	,,	160-00
వాస్తువిజ్ఞానజ్యోతి		......
పురోహిత దర్శని (గోరసవీరభద్రాచార్య)		....
విశ్వకర్మవాస్తువిద్యారహస్యములు	,,	....
వాస్తు విజ్ఞాన చంద్రిక	,,	....
మహాదశా పారిజాతం	,,	....
వాస్తు నారాయణీయం	,,	120-00
యోగావళీఖండం	,,	120-00
ముహూర్తసింధువు		150-00
సర్వార్థచంద్రిక (4భాగాలు)		1208-00
మీరే న్యూమరాలజిస్ట్ (దావూద్)		370-00
నిర్ణయసింధు (2భాగాలు)		590-00
సాయి...	,,	45-00
శ్రీ దుర్గానందలహరి	,,	200-00
ఆరతిసాయిబాబా	,,	11-00
ప్రతిష్ఠకల్పః(సాగి నరసింహమూర్తి)		500-00
తాజుద్దీన్‌బాబా సచ్చరిత్ర		100-00

సుమారు 100 సం॥రాలునాటి ప్రాచీన ప్రతులు తిరిగి ఈ క్రింది గ్రంథములు ప్రచురించబడినవి.

శ్రీరామ మంత్రానుష్ఠానము	300-00
శ్రీరామనవరాత్రోత్సవకల్పః	300-00
సీతారామ కథా సుధ అయోధ్యకాండ	200-00
సీతారామ కథా సుధ బాలకాండ	150-00
అరణ్యకాండ	100-00
శ్రాద్ధము ఎందుకు పెట్టాలి ? షోడశ సంస్కారములు	200-00
స్మార్త కాపర్ది కారికలు	200-00
నపుంసక సంజీవనము, వైద్య శిరోమణి	200-00
విషవైద్య చింతామణి	200-00

హేమాద్రి సూరిణా ప్రాయశ్చిత్తాధ్యాయః	300-00
సర్వమూలికా గుణరత్నాకరం	300-00
ఆపస్థంబీయ ధర్మసూత్రాలు	300-00
సర్వశాంతి దర్పణం - అపర ప్రయోగ దర్పణం	200-00
గణకరంజని	200-00
సంతాన దీపిక	200-00
తిథినిర్ణయ కాణ్డః	250-00
ముహూర్త దర్పణం	200-00
జ్యోతిష శాస్త్ర రత్నము (శ్రీపతిజాతక పద్ధతి)	250-00
లఘుతాచకము	200-00
శ్రీ వైఖనస పైతృమేధిక ప్రయోగః	300-00
స్మృతి రత్నాకరము (ధర్మశాస్త్రం)	400-00
జాతకామృతతసారం	300-00
జాతక బోధిని	300-00
సంగీత విద్యాదర్పణం	300-00
సంగీత సర్వార్థసారసంగ్రహం	300-00
ముహూర్త మార్తాండం(టీకతాత్పర్యం)	450-00
జాతకరహస్యం	200-00
రాజమార్తాండం	200-00
ఆయుర్దాయదీపిక	200-00
వైద్యామృతం	200-00
అనుపానమంజరీ	200-00
నవగ్రహశాంతి విధానం-ఉదకశాంతి విధిః	200-00
చికిత్సరత్నము	200-00
స్వరచింతామణి	200-00
ద్వాదశలోహ భస్మవిధానం	200-00
దైవజ్ఞయశో విభూషణం	200-00
అనుపాన రత్నకరము	200-00
కాలామృతము	250-00
దైవజ్ఞకర్ణామృతము	300-00
రసేంద్ర చింతామణి	300-00
రసరత్న సముచ్చయం	300-00
వస్తుగుణరత్నాకరము	300-00
హోరానుభవదర్పణము	360-00
విశ్వకర్మ ప్రకాశిక వాస్తుశాస్త్రము	250-00
స్త్రీజన కల్పవల్లి	450-00
సంగీత సర్వార్థ సంగ్రహం	300-00
సంగీత సుధాసంగ్రహము	250-00
అర్క ప్రకాశము	200-00
సంగీత మార్తాండము	200-00
సంగీత ప్రథమబోధిని	200-00

వైద్యకల్పతరువు	200-00
రసప్రదీపిక	250-00
గణకానందము	250-00
శ్రీ లలితాసహస్రనామావళిః-వివరణాత్మక భావంతో	200-00
నవచండీ వేదోక్త శ్రీ దేవీ పూజాకల్పం	200-00
శ్రీ గాయత్రీ అనుష్ఠాన తత్త్వప్రకాశిక	360-00
సంగీతమార్తాండము	250-00
సారావళి	360-00
భేషజకల్పము	200-00
గురుశిష్య ఆయుర్వేద వైద్యచింతామణి	360-00
జాతకమణి	200-00
సర్వశకున ప్రకాశిక	200-00
యాజుష ప్రయోగ చంద్రిక	250-00
శిక్షావల్లీ-ఆనందవల్లీ-భృగువల్లీ	300-00
వసంతరాజ శకునము	250-00
తొట్టి వైద్యం	450-00
జ్యోతిష సిద్ధాంత సంగ్రహము (పంచాంగ గణితం)	300-00
సహస్ర యోగప్రకాశిక	300-00
శ్రీవిద్యారహస్యం	290-00
మహర్షుల చరిత్ర 1,3 300+300	
వేంకట సోమయాజీయం అను ధర్మశాస్త్రకాండము	250-00
శ్రీఆంజనేయం	216-00
రాశితుల్యవత్సర ఫలితం	200-00
నాడి జ్యోతిష విశ్లేషణ	400-00
రహస్యకుక్కుటశస్త్రం	300-00
స్త్రీ ధర్మరత్న బాండాగారము	200-00
శైవోత్సవరత్నాకరం	300-00
యాజుషప్రయోగ చిన్తామణి	300-00
సుస్వర ఋగ్వేద ప్రయోగదర్శిని	300-00
ఆయుర్వేద వైద్య సంగ్రహం	300-00
వశిష్ఠ సంహిత	360-00
హోమియోపతి గృహవైద్యం	200-00
వ్రతచూడామణి	300-00
వైశ్యధర్మప్రకాశిక	300-00
ఆలయ నిత్యార్చన పద్ధతి	200-00
స్మృతిముక్తాఫలం	300-00
ఆపస్థంబయల్లాజీయమ్	300-00
జ్యోతిషశాస్త్రసంగ్రహము	200-00
కర్మవిపాకాఖ్యయం	360-00
ముహూర్త రత్నావళి	250-00
సుదివిలోచనం	300-00
ఉత్తర కాలామృతం	200-00
సర్వవిషయ సర్వస్వసంగ్రహం	200-00

అరుదైన పాత పంచాంగములు, వ్రతకథలు,
పురాణములు,ఆరాధన గ్రంథములు,
సుప్రభాతములు,మహాత్మ్యములు, సహస్రనామములు,
పూజావిధానములు, స్తోత్రాలు, ప్రామాణిక గ్రంథములు,
కథలు, జ్యోతిష, వాస్తు, వైద్య, మంత్రశాస్త్రాది ఆధ్యాత్మిక
గ్రంథములకు

మోహన్ పబ్లికేషన్స్
ఆధ్యాత్మిక గ్రంథనిలయం
కోటగుమ్మం, అజంతా హోటల్ ఎదుట,
రాజమహేంద్రవరం.

www.mohanpublications.com

From : ☎ : 0883-246 25 65

MOHAN PUBLICATIONS
Fort Gate, Opp : Ajanta Hotel
Rajahmundry-533 101 (a.p.)

mohan
PUBLICATIONS
ఆధ్యాత్మిక గ్రంథనిలయం

ఉచిత Pdf బుక్స్ కై : - www.granthanidhi.blogspot.in

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆయుర్వేద,
మంత్రశాస్త్రాది అనేక విషయాలు
తెలుసుకోండి... ఫేస్‌బుక్
MOHAN PUBLICATIONS
పేజ్ లైక్ చేయండి.

grantha nidhi
THE TREASURE OF PAGES
FIRSTEVER TELUGU FREE E-BOOKS
DOWNLOADING WEB PORTAL
www.granthanidhi.com

Kinige.com
మా ఇ-బుక్స్ కినిగె ద్వారా కొనుగోలు
చేసుకొన వచ్చును.

dailyhunt
మా ఇ-బుక్స్ డైలీహంట్ ద్వారా
అత్యధిక డిస్కౌంట్ ఆఫర్‌లో లభించును.